هەڵوێستە

ئێستا لەیەکێک لە ساتەوەختە هەرە گرنگەکانی مێژووی خۆماندا دەژین. لەدوای ڕاگەیاندن و ئیمزاکردنی «یاسای کاتی»یەوە بۆ بەڕێوەبردنی عێراق، قۆناغێکی تازە لە ژیانی سیاسی ئەم وڵاتەدا دەستپێدەکات کە بەوەرچەرخانێکی گەورە لە مێژووی عێراقدا دەزانرێت و دەبێتە سەرەتای دەستپێکردن و تاقیکردنەوەیەکی تری پێکەوەهەڵکردن و گونجان و پێکەوەژیانی کۆی ئەتنی و مەزهەب و تەوژمە سیاسییە جیاوازەکان. ئەمڕۆ بناغەیەکی تازە بۆ ئەو گونجان و هەڵکردن و پێکەوەژیانە داڕێژراوە، کە بەراورد بە ڕابردووی عێراق بە دەستکەوتێکی سیاسی دادەنرێت. هیچ دەستکەوتێک لە مێژووی هاوچەرخی بزوتنەوەی سیاسی کوردستانیشدا هێندەی ئەم یاسایەی بۆ کوردستان دەستەبەر نەکردووە و لەمڕۆوە بە یەکێک لە خاڵە پۆزەتیڤەکانی ناو مێژووی ئەم بزوتنەوەیە دادەنرێت. ڕاستە وتووێژەکانی ناو ئەنجومەنی حوکم دوور لە ئاگاداری خەڵکی و لە ناو ژووره داخراوەکاندا بەڕێوەدەبران، ڕاستە کەمترین زانیارییان لە بارەی وتووێژەکانەوە بەخەڵکی ڕادەگەیاند، ڕاستە نوێنەرانی کورد کەمترین لێدوانیان لەسەر مەسەلەکان بە خەڵکی کوردستان دەدا و دواجاریش ڕاستە کەسیش تا دەرچوونی یاساکە نەیزانی نوێنەرانی کورد چ پرۆژەیەکیان پێشکەشکردووە و بەندەکانی چین؛ بەڵام پاش دەرچوونی یاساکە کەمەکێک دڵنیابووین کە نوێنەرانی کورد لە داڕشتنی یاساکەدا و دەرهەق بە هەندێک بەندی گرنگ وریابوون. یاسا کاتییەکە بۆ یەکەمجار بەشێوەیەکی ڕەسمی و ڕاشکاو دان بە نەتەوە جیاوازەکانی عێراقدا دەنێت و بۆ یەکەمجار لە مێژووی سیاسی ئەم دەوڵەتەدا عێراق وەک دەوڵەتێکی عەرەبی پێناسناکات، بەڵکو بەتەنها گەلی عەرەبی عێراق بە بەشێک لە نەتەوەی عەرەب دادەنێ. زمانی عەرەبی و کوردی دوو زمانی ڕەسمی دەوڵەت دەبن و کۆماری عێراقیش فیدرالی دەبێت. هەموو ئەم خاڵانەش باس لە دروستبوونی عێراقێکی دی دەکەن کە ڕاستەوخۆ پێچەوانەی ئەو مێژووە خوێناوییەیە کە عێراق لە بیستەکانی سەدەی ڕابردووەوە و تا لەناوچوونی ڕژێمی بەعس، تۆماریکردووە. لە هەموو ئەمانەش گرنگتر ئەم یاسا کاتییە بۆئەوەی لە مناوەرە و تەڵە و فێڵی ئەو سیاسییانە ڕزگاری بێت کە نەک لەسەر بناغەی بڕوابوون بە دیموکراتی، بەڵکو بۆ گەڕان بەدوای دەرفەتێکی باشتر و گونجاوتردا بۆئەوەی خواستە دیکتاتۆرییەکانیان ئاشکرابکەن، ئیمزای بەیانەکەیان کردووە، هەر لەسەرەتاوە کۆمەڵێک مەرجی گرانی بۆ دەستکاریکردنی

بەندەكانی یاساكە داناوە كە هیچ نەبێت لە ئاستی دەستووریدا لە گەمەی ئەم جۆرە سیاسەت و سیاسییانە دەیپارێزێت. ڕێک ئەم بەندانەش بوونەتە مایەی ناڕازیبوونی ئەو هێزانە و بوونە هۆی دواخستنی ئیمزاكردنی بەیانەكە. ئەوەتا تائەمڕۆش بەردەوام خۆپیشاندان دژی ئەنجامدەدرێ. لە هەموو ئەو بەندانەش گرنگتر ئەو بەندەیە كە دەڵێت گەر سێ پارێزگا دەنگیان بۆ مادەكانی دەستوری هەمیشەیی نەدا، ئەوا دەستور دەبێت ڕەتبكرێتەوە و سەرلەنوێ دابڕێژرێتەوە. ئەم بەندە زامنێكی گرنگی پاراستنی بەندەكانی ئەم یاسایە و دیموكراسییەتە لە عێراقدا، ئەگەر بەرجەستەببێت، فاكتەرێكی گرنگە بۆ پاراستنی كەمینەكان لە ستەم و دیكاتۆریەتی زۆربە.

دیارە لە هەموو ڕێكەوتنێكدا كە لایەنەكانی بەخواست و داوای جیاوازەوە دەچنە سەر مێزی گفتوگۆ، هەمیشە دەبێت ئەو لایەنانە ئامادەبن بۆ وازهێنان لە هەندێک خاڵ و لەدەستدانی هەندێک لە داوكارییەكانیان. لە دونیای دانوستاندا وتوێژێک نییە لەسەداسەدی خواستەكانی لایەنەكان بهێنێتە دی. بەتایبەتی لە دۆخێكدا كە شتێک لە هاوسەنگی تەرازووی هێز لە نێوان لایەنەكاندا هەبێت و هێزێک نەبێت شتەكان بەزۆر و بەویستی خۆی بسەپێنێت. لێرەوە ئامادەگی بۆ دۆڕانی هەندێک شت و بردنەوەی هەندێک شتی تر لە ڕێسا سەرەكییەكانی دانووسان و لەڕاستیشدا سیستمی دیموكراسییە. بەڵام ئەو بەندوباوەی كە دەڵێت عەرەبی شیعە یاخود سوننە شتێكیان دۆڕاندوە، دەستبەرداری شتێک لە مافی خۆیان بوون، دوورە لە ڕاستییەوە، هێند هەیە كۆمەڵێک لایەنی دینی و ناسیونالیستی بەردەوام داننان بە مافی ئەوانی دیدا بە لەدەستدان و دۆڕانی سیاسی دەزانن. ئەوەش ئاكارێكە دوورو نزیک پەیوەندی بە دیموكراسییەتەوە نییە و لەئایدیۆلۆژیایەكەوە سەرچاوەی گرتووە كە دەیەوێت هەموو شتەكانی هەبێت و ڕێز بۆ داخوازیی هێزەكانی تر دانەنێت. ئەم قسەكردنە زۆرە لەسەر دۆڕان و دەستبەرداربوون هەڕەشەیەكی گەلەک ترسناكە لەبەردەم ئەم یاسا كاتییەدا.

ئێستا پرسیاری سەرەكی ئەوەیە ئایا هێزە عێراقییەكان فێربوون لە گەمەی دیموكراسیدا داننان بە مافی بەرابەردا وەک تەنازول و دۆڕان تەماشانەكەن؟ ئایا فێربوون لە كۆمەڵگایەكدا كە چەندان دەنگ و ڕەنگی تری تێدایە ئامادەبن شتی دی ببیستن و هەر چاوەڕێی ئەوە نەبن گوێیان لەسەدای دەنگی خۆیان بێت؟ ئایا ڕێزی ئەو ڕۆژە دەگرن كە هەر هەموویان ئیمزای خۆیان خستە سەر بەیانەكە؟ لە هەمووی گرنگتر ئایا ئامادەن بەندەكانی جێبەجێبكەن و لە سەر كاغەزەوە دایبەزێنن بۆ ناو واقیع؟ بەكورتی ئایا هێزە سیاسییە عێراقییەكان ئامادەن فێری دیموكراتی بن، یان دەتوانن دیموكراتی بن؟

ئەو دەنگی ناڕەزاییانەی لە هێز و مەرجەعە دینییە شیعییەكانەوە بەرزبووەوە و ئەو جوڵەیەی دژی جێگیربوونی یاساكە ئەنجامدەدرێ، مایەی خوشبینی نییە... موقتەدا سەدر یاساكەی بە «وەعدی بلفۆر» دانا و سیستانیش بۆ دژایەتیكردنی چەند لیژنەیەكی پێكهێناوە

و له ماوەی داهاتوودا کار و کردەوەکانیان دەبینین. دۆستەکانی دوێنێی کورد و هاوسەنگەرانی سەردەمی دژایەتکردنی بەعس که داکۆکیکردنیان له مافه ڕەواکانی گەلی کورد نەدەشاردەوە، ئەمڕۆ زوربەی ناڕازیبوونەکانیان پەیوەندی بەو بەندانەوە هەیه کەباس له مافەکانی کورد دەکەن (هەمان چیرۆکه ناشیرینەکەی جاران!)...

وێنەی کورد بەهۆی ڕاگەیاندنی عەرەبی و کەناڵه فەزاییەکان و زۆرینەی ڕۆشنبیرانی ناسیۆنالیست و ئیسلامیستی عەرەبەوە، لەجاران زیاتر له وێنەی دوژمن و خائیندا لەناو فانتازیای خەڵکی عەرەبدا دەچێنرێ. تەقینەوەکانی هەولێر، ڕووداوەکانی قامیشلی و شەهیدکردنی چەندین هاوڵاتی کورد بێ هیچ سڵکردنەوە و هیچ لێپرسینەوەیەک، ئەوە دەردەخەن که چ ڕق و کینەیەکی شاراوە و چ ترسێکی گەورە بەرامبەر بەکورد و ئەو داواکارییانه هەیه که کوردەکان چاوەڕێن له عێراقی داهاتوودا بۆیان مسۆگەربکرێت.

پەچەکرداری کۆی ئەم هەلومەرجه سیاسییه دژوارەش جارێکی دی تۆنی نەتەوایەتی لەناو کوردستاندا بردۆتەسەرێ و رۆحی یەکگرتن و یەکێتی لەناو خەڵکیدا به شێوەیەک بەهێزکردووە، که گەلێک لەو کێشه و گرفت و پرسیارە ناوخۆییانەی فەرامۆشکردووە که بەر له ڕوخانی سەدام، بۆ کوردستان بایەخی سەرەکییان هەبوو. مەسەلەی پرۆسەی بەدیموکراتیکردنی کوردستان و دەستکورتکردنەوەی حیزبەکان له ژیان و بوونی ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی و یەکخستنەوەی ئیدارەکان و ڕێکخستنی هەڵبژاردنێکی نوێ و ئەکتیڤکردنی پەرلەمان، هەموو ئەمانه لەناو فەزای بەرزبوونەوەی هەستی هەڕەشەدا پاشەکشێیانکردووە. واته لەم هەلومەرجەدا که کۆی پێکهاتەی سیاسی عێراق و شێوەی ڕیکخستنی پەیوەندی هێز و گروپ و ئەتنییەکانی ناوی، لەژێرپرسیاردایه و لەبناغەوە گۆڕانی بەسەردا دەهێنرێت، هەلومەرجی کوردستان بەدەستلێنەدراوی دەمێنێتەوە و وەک خۆی چۆنه دەهێڵرێتەوە. یاساکه دان بەهەلومەرجی هەنوکەی ناوچه ڕزگارکراوەکانی کوردستانی دوای ڕاپەڕیندا دەنێت و بەهەمان جوگرافیای ئێستاوە، دەیهێڵێتەوە. ئەم خاڵەش خۆی یەکێکه له خاڵه لاوازەکانی ئەم یاسا کاتییه. چونکه ئەگەرچی یاساکه بەشێوەیەکی پۆزەتیڤ هێڵه گشتییەکانی بۆ ڕێکخستنی پەیوەندی نەتەوە و ئەتنییه جیاوازەکانی عێراق داناوە، بەڵام بەتەواوی بێدەنگه له ڕێکخستنی پەیوەندی ناوخۆی ئەتنی و هەرێمەکان. پرسیارەکه ئەوەیه ئایا هەرێمی کوردستان بەهەمان ئەم سنوورە جوگرافی و دابەشبوونه ئیدارییەی ئێستاوە دەمێنیتەوە؟ ئایا دوو هێزە سەرەکییەکه هەمان ئەو دەسەڵاتانەی جارانیان دەبێت و ئەم پاشەگەردانییه یاسایی و ئەم گیانی حیزبایەتییه توندەی که دەستی حیزبی خستۆته ناو زۆربەی بوارەکانی ژیانەوە، بەردەوام دەبێت؟ ئایا دووهێزە سەرەکییەکە، وەک جاران کوردستان وەک برا بەشدەکەن و بەبێ هیچ دیسپلینیکی یاسایی و سیاسی، خۆیان هەموو کاره دەبن و ڕۆڵی حیزبی سەرکردە دەگێڕن؟ ئایا لێپرسراوەکان وەک جاران لەسەرو یاسا و لێپرسینەوە و چاودێرییەوە دەبن و هەروا مەلەفی داراییان له دەرەوەی لێپرسنەوە و چاودێری

یاساییەوە دەبێت؟ ئایا سنوورێکی یاسایی دادەنرێت بۆ دەسەڵاتی سەرکردەی حیزبەکان یان وازیلێدەهێنرێت لەو فۆرمەی ئێستایدا کە لەدەرەوەی هیچ چاودێرییەکی یاسایی و سیاسی و تەنانەت ئەخلاقیشدان؟ ئایا سەرەوەری یاسا هەمان ئەو سەرەوری یاسایەی جاران دەبێت... ڕۆژنامەنووسان و نووسەران دادگا دەکات و لێپرسراوانیش ئازاد؟ ئایا ڕۆژنامەی سەربەخۆ چاودێری دەسەڵاتی سیاسی دەکات و فشاری دەخاتەسەر، یان وەک جاران ڕۆژنامە و ڕۆژنامەنووسان لەژێر چاودێری دەسەڵاتی سیاسی و فشارەکانیدا دەبن؟ ئایا ئەو دەسەڵاتە سیاسییە گوێ لەو ڕەخنە و بۆچوونانە دەگرێت کە هەڵە و کەموکوڕییەکان نیشانئەدات یاخود وەک ئێستا هەمان ستراتیژییەتی بێنرخکردنی هەر دەنگێکی ڕەخنەیی دەگرێتەبەر؟

ئەم پرسیارانە و گەلێکی دیش ئەمرۆ گرنگییەکی سەرەکییان بۆ داهاتووی کوردستان هەیە. دروستبوونەوەی عێراق گەر هاوکات نەبێت لەگەڵ دروستبوونەوەیەکی تازەی کوردستانیشدا، وادەکات کۆی ئەو یاسای بەڕێوبردەنەی عێراق مانایەکی نابێت. ئەمرۆ لەپاش ١٢ ساڵ دەسەڵاتی کوردی ناوچەیی بەسەر کوردستاندا، پرسیارەکە تەنها مانەوەی دەسەڵاتی کوردی و هێشتنەوەی ئیدارەکەی نییە، بەڵکو لەهەمانکاتدا دیموکراتیبوون و کرانەوەی ئەم ئیدارەیەیە. ئەو مەترسییەی ئەمرۆ ڕووبەرووی کوردستان دەبێتەوە تەنها پاشگەزبوونەوە نییە لە بەڵێن و بەندەکانی ئەو یاسا کاتییەی کە هێزە عێراقییەکان ئیمزایانکردووە، بەڵکو بەردەوامی نەبوونی نەریتی دیموکراتی لە کوردستاندا و پاراستنی دوو میرنشینە سیاسییەکە و باڵادەستی سیستەمی «حیزبۆکرات»ییە کە دەسەڵاتی کادرە سیاسییەکانی خستۆتە سەروی هەموو لێپرسینەوە و یاسایەک، مەترسی سەرەکی ئەوەیە حیزبەکان بیانەوێت بەهەمان عەقڵییەت و هەمان فۆرمی دەسەڵات و هەمان داخرانی جارانەوە لەناو عێراقی فیدڕاڵدا بمێننەوە.

لە سەرەتای ڕزگارکردنی عێراقدا و لەچاوپێکەوتنێکدا کە «ڕۆژنامەی هاوڵاتی» لەگەڵ جەنەڕاڵێکی ئەمەریکی کە بەرپرسی باکوری عێراق بوو، ئەنجامیدابوو، لە وەڵامی پرسیارێکدا و لە ڕستەیەکی ڕاچڵەکێنەردا گوتبووی «حەزدەکەم ئەوە ڕاگەیەنم کە ئێمە بۆ ڕوخانی ڕژێمی بەعس هاتووین، نەک بۆ ڕوخانی حکومەتی هەرێم». جەنەڕاڵە ئەمەریکییەکە کە لەو هەموو شکاتەی خەڵکی کوردستان لە دەسەڵاتی سیاسی کوردی حەپەسابوو، دەیویست بەم ڕستانە خۆی لەدەست ئەو خەڵکە ڕزگاربکات کە لەسەریەک شکات و سکاڵایان بۆ دەبردن. بەڵام گومانی تیا نییە حوکمەتی فیدراڵ لە ناوەندا وەک جەنەڕاڵە ئەمەریکییەکە خۆی بە بێلایەن نازانێت و هەوڵی ئەوەش نادات لەو کێشە و مەسەلانە ڕزگاری بێت، ئەمە ئەگەر هانیشینەدات و نەیکاتە بەهانەیەک بۆ دەستخستنە ناو کاروباری کوردستانەوە. ئەم سیستەمە حیزبۆکراتییە داخراوە لە کوردستان کۆپییەکی ناشرینی ژیانی سیاسی و عەقڵییەتی سیاسی و ئیداری بەعسییەکانە. ئەمرۆ حیزبەکان دەبێ لەوە تێبگەن زەمانەتێک بۆمانەوەی هەرێمی کوردستان لەناو عێراقێکی فیدڕاڵدا نابێت گەر هاتوو ئەم هەرێمە پەیوەندییەکانی

ناوخۆی بەشێوەیەکی دیموکراتییانە ڕێکنەخات و کۆمەڵگای مەدەنی ئازاد نەکات و واز لە پاوانکردنی ئابووری و بەڕێوەبەرایەتییەکان و دەزگاکانی ڕاگەیاندن بۆخۆی نەهێنێت. داهاتووی کوردستان چەند بەستراوە بەدیموکراتیبوونی هێزەکانی عێراقەوە، هێندەش بەستراوە بە دیموکراتیبوونی هێزە سیاسییەکانی کوردستانەوە. ئەوەندە بەس نییە داوا لە چەلەبی و سیستانی و عەلاوی و حەکیم و ئەوانی دیکە بکەین ببنە سیاسی دیموکرات، بەڵکو دەبێت داوا لە بارزانی و تالەبانیش بکەین بەهەمانئەندازە دیموکرات و کراوەبن. ئەوەندە بەس نییە داوا لە سوونە و شیعە عەرەبەکانی عێراق بکەین کە هەرێمی کوردستان وەک یەکەیەکی جوگرافی و سیاسی یەکگرتوو بناسن و مامەڵەی لەگەڵدا بکەن، بەڵکو دەبێت سەرکردایەتی پارتی و یەکێتی بخرێنە ژێر فشاری یەکخستنەوەی ئەو دوو ئیدارەیەوە کە بوونیان بەو شێوەیەی ئێستای هیچ مانایەک بۆ پێکەوەبوونی سیاسی خەڵکی کوردستان وەک کیانێکی یەکگرتوو، ناهێڵێتەوە. بە مانایەکی دی کوردستان دەبێت ببێت بە ئەزموون و نموونە و هێزێکی گەورە بۆ پرۆسەی بەدیموکراتیبوون لە عێراقدا. ئەوسا و ئێستاش پرسیاری سەرەکی لە کوردستاندا مەسەلەی بوونی دیموکراتی و نەبوونی دەبێت؛ مەسەلەی کۆتایهێنان بەم دۆخە کە ١٢ ساڵە لە هەرێمی کوردستاندا فەرمانڕەوایە. مەسەلەی کۆتاییهێنان دەبێت بەدەسەڵاتی لێپرسراوانێک کە هێزێک نییە لەم دنیایەدا چاودێرییانبکات و لەسەر هەڵەی بچوک و گەورە پرسیاریان لێبکات؛ مەسەلەی کۆتاییهاتن بە سیستەمێکی ئیداری و حکومی دەبێت کە چەند فەسادی ئیدری لێدەرکەوێت و چەند پێشێلکاری ئاشکرا بێت، ئامادە نییە کارمەندێکی بچوکیشی لەبەر ئینتیمای حیزبی لەسەر کار لابدات، سیستەمێک کە دەستگەیشتن بە هەواڵ تیایدا ئازادە و ڕۆژنامەنووسان هەمیشە ناچارنین بۆ سەلماندنی وەفادارییان بۆ کورد و کوردستان بەرائەت بەم بەرپرسیار و ئەو بەرپرسیار بدەن، سیستەمێک دەوێرێت هەڵبژاردن بکات و باوەڕی بەدەستگۆڕکێی دەسەڵات هەیە و هێزەکانی ئامادەن بۆ بردنەوە و دۆڕان. پرۆسەی بەدیموکراسبوون چەند بۆ عێراق هەنگاوێکی ستراتیژییە و ئەوە دەستبەردەکات کە خەڵکی بەغدا یان بەسرە دەستنیشانی ئەوە نەکەن چی لە کوردستاندا ڕوویدات و خەڵک لەم بەشەی ئەو وڵاتەدا چۆن بژین، بەهەمان ئەندازە بە نیسبەت کوردستانیشەوە پرۆسەیەکی ستراتیژییە و دەبێت دەستەبەری ئەوەبکات یەکێتی بتوانێت لە دهۆک و سەلاحەدین حوکمبکات و پارتیش لە سلێمانی و قەڵاچوالان، کاتێک خەڵکی کوردستان لە هەڵبژاردندا بڕیاریان بۆ بدات.

لەپاش ئیمزاکردنی «یاسای کاتی» بۆ بەڕێوەبردنی عێراق، ژیانێکی سیاسی تازەش لە عێراقدا دەستپێدەکات کە ناتوانێ بێ تازەبوونەوەی ژیانی سیاسی لە کوردستاندا، هیچ مانایەکی پۆزەتیڤی بۆ هاوڵاتیانی کورد هەبێت. عیراقێکی فیدراڵی و هەرێمێکی دیموکرات، تاکە زەمانەتی دروستبوونی ژیانێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی تازەیە کە ئەگەری بەختەوەری و عەدالەتی کۆمەڵایەتی بۆ خەڵک تێدایە. ململانێ بۆ بوونی دیموکراتی لە کوردستاندا لەدوای دەرکردنی «یاسای کاتی»یەوە بۆ بەڕێوبردنی عێراق، بەجومگەیەکی هەرە

ترسناکی مێژووی خۆیدا تیدەپەڕێت، چونکە ئەمجارە فەشەلی دیموکراتیبوونی کوردستان لەگەڵ خۆیدا فەشەلی بەدەستهێنانی مافە نەتەوەییەکانی کوردیش لە عێراق و ڕەنگە لەهەر چوارپارچەکەشدا بهێنێ. ئەمجارە سەرنەکەوتن لە جەنگی دیموکراتی لە کوردستاندا، بەمانای ژێرکەوتنە لە بەدەستهێنانی مافە نەتەوەییەکانی کوردستانیشدا. ئەم خاڵەش لەهەموو کاتێک زیاتر مەسەلەی بوونی دیموکراتیبوون و نەبوونی دەکاتە مەسەلەیەکی چارەنوسساز کە قابیلی سازشکردن و پاشەکشێکردن نییە. بۆیە پرسیاری سەرەکی ئەم ساتەوەختە ئەوە نییە کام حیزب و هێز و ڕۆشنبیر لەوانی دی ناسیۆنالترە و لەوانی دی زیاتر، لەئاستی قسەکردن و ڕاگەیاندنی ڕۆژانەدا، باس لە مافەکانی کورد و کوردستان دەکات، بەڵکو پرسیاری سەرەکی ئەوەیە کام هێز لەڕێگای هەرچی بەدیموکراتبوونی زیاتری خۆیەوە پانتایی دیموکراسییەت لە کوردستاندا فراواندەکات و بەم کارەشی هێزێکی گەورەتر بە توانا و ئیرادەی خەڵکی کوردستان دەبەخشێت و مۆدێلێکی حوکمکردنیش بە عێراق و ناوچەکە و دنیا پیشانئەدات، کە شایانی لاسیکردنەوەبێت.

ڕەهەند

کۆمەڵگای گەنج / کۆمەڵگای پیر

دەربارەی سۆسیۆلۆجیای تەمەن و دەرکەوتەکانی لەکۆمەڵگای کوردیدا

شاهۆ سەعید

ئایا گەنجێتی تەمەنێکی بایۆلۆجییە یان تەمەنێکی سۆسیۆلۆجی؟ بەدەربڕینێکی تر: ئایا ئەو خەسڵەتانەی گوزارشت لەگەنجێتی دەکەن پەیوەندییان بەچالاکییەکانی جەستەی گەنجەوە هەیە، یان پەیوەندییان بەکولتورێکی تایبەتەوە هەیە کە گەنج لەکۆمەڵگادا بەرهەمی دێنێ؟! ئایا گەنج بوونەوەرێکە کە تەنیا خاوەنی وزەیەکی ئیرۆتیکییە بۆ تێرکردنی پێداویستییە بایۆلۆجییەکان یان ئەو بوونەوەرەیە کە نوێنەرایەتی وزەیەکی ڕەمزی ـ کولتووری دەکا بۆ دەستکاریکردنی هاوکێشەکانی واقیعی کۆمەڵایەتی و سیاسی؟

ڕەنگە هیچ بوونەوەرێک وەک خودی گەنج گیرۆدەی دەستی ئەم پرسیارە دووفاقە نەبێت، چونکە ئەو لەنێوان دوو هێزدا گرفتارە: هێزیکی جەستەیی لەناوەوە داوای بەجێهێنانی مافەکانی جەستەی لێدەکات، هێزیکیش لەدەرەوە داوای پێڕەوکردنی ئەرکەکانی کۆمەڵگای لێدەکات. بەمەبەستی ڕۆشنکردنەوەی ڕەهەندەکانی ئەم کێشەیە، ئەم نووسینە سێ کلێشەی کۆمەڵایەتی گریمانی پێشنیاردەکات، کە بریتین لە: (کۆمەڵگای منداڵ، کۆمەڵگای گەنج، کۆمەڵگای پیر). لەهەریەکێک لەو سێ مۆدێلەی کۆمەڵگاشدا گەنج پێگەیەک و وەزیفەیەکی تایبەتی هەیە، کە دواتر ڕوونیدەکەینەوە. واتە وەک چۆن مرۆڤەکان بەگوێرەێ تەمەنە جیاوازەکان دابەشدەکرێن، دەکرێ کۆمەڵگاکانیش بەگوێرەی تەمەن دابەشبکرێن. لێرەدا دەکرێ سوود لەمیتۆدی سۆسیۆلۆجیای فەرمانخوازی (علم الاجتماع الوظیفی) وەربگرین، کە لەسەر بنەمای چواندنی جەستەی کۆمەڵایەتی بەجەستەی بایۆلۆجی دامەزراوە (١). ئەم میتۆدە لەکاتی شیکردنەوەی پەیوەندیی نێوان پێکهاتە جیاوازەکانی کۆمەڵگادا جەخت لەسەر فەرمانی ئۆرگانی و دیالیکتیکی هەموو بەشە جیاوازەکانی کۆمەڵگا دەکا. واتە هەروەک چۆن بایۆلۆجیا گرنگی بەپەیوەندی ئۆرگانی نێوان ئەندامە جیاوازەکانی لەش دەداو جەخت لەسەر

ئەوە دەکا هەر ئەندامێک لەو ئەندامانە فەرمانێکی تایبەت جێبەجێدەکاو مەحاڵە یەکێک لەئەندامەکانی لەش بتوانێ درێژە بەفەرمانی خۆی بدا ئەگەر ئەندامێک لەئەندامەکانی تر لەکار کەوتبێ، بەهەمان شێوە سۆسیۆلۆجیای فەرمانخوازی پێیوایە هەر کۆمەڵگایەک جەستەیەکی گەورەیە کە ئەرک لەنێوان توێژو چین و گروپە جیاوازەکانیدا دابەشدەکرێ، پەیوەندیی نێوان ئەو نوخبە و مرۆڤگەلە جیاوازانەش پەیوەندییەکی ئۆرگانی ئەوتۆیە کە مەحاڵە هیچ لایەنێک بەبێ لایەنەکەی دیکە بتوانێ درێژە بەچالاکی و فەرمانەکانی خۆی بدا. بەڵام تیورسازانی سۆسیۆلۆجیای فەرمانخوازی ئەوەشیان لەیادنەکردووە کە هەروەک چۆن جێگۆڕکێ لە نێوان فەرمانی ئەندامەکانی لەشدا ڕوودەدا (بۆ نموونە لەکاتی ڕاکردن یان برسێتیدا هەندێ ئەندام ئەرکیان لەهەندێ ئەندامی دیکە زیاترە.. یان فەرمانی ئەندامەکانی لەشێ گەنج جیاوازە لەفەرمانی ئەندامەکانی لەشێ پیر)، بەهەمان شێوە بەگوێرەی دۆخە جیاوازەکان و تەمەنە جیاوازەکانی کۆمەڵگاش فەرمانی گروپە جیاوازەکان گۆڕانکاری بەسەردا دێت. لێرەوە هەروەک چۆن هەندێ جار جەستە لەڕووی بایۆلۆجییەوە لەقۆناغی منداڵییدایە، دەشێت هەندێ کۆمەڵگاش لەڕووی سۆسیۆلۆجیییەوە لە قۆناغی منداڵی یان پیرێتیدا بن، هەر لە گۆشەنیگای ئەم بەراوردکارییەوە دەکرێ وەڵامێ پرسیارەکانێ یەکەمجارمان بدەینەوە سەبارەت بەفەرمانە بایۆلۆجی و سۆسیۆلۆجیەکانی گەنج. بەڵام بۆ ڕوونکردنەوەی زیاتر و چارەسەرکردنی ئەو کێشە گریمانەییەی کە لە نێوان بایۆلۆجیاو سۆسیۆلۆجیادا بەرپامان کرد، ئەم سێ فۆرمەی تەمەنی کۆمەڵگا وەک سێ دەستەواژەی مەجازی وەردەگرین:

١. کۆمەڵگای منداڵ

کۆمەڵگایەکە تاکەکانی مامەڵەیەکی بایۆلۆجی پەتی لەگەڵ دەوروبەرو سروشتدا دەکەن. واتە هەروەک چۆن منداڵ وەڵامی بایۆلۆجیی بۆ ئەنگێزە دەرەکییەکان هەیە (بۆ نموونە تەنها لەکاتی برسێتیدا بایەخی شیر دەزانێ یان لەئاستی کرداره فیزیکییەکاندا پەرچەکرداری بایۆلۆجی هەیە)، کۆمەڵگاش تەنها لەکاتی ڕووداوەکاندا پەرچەکرداری هەیەو پلانی پێشوەختی نییە. دەکرێ بڵێین زۆربەی ئەو کۆمەڵگا سەرەتاییانەی کە مامەڵەیەکی ڕاستەوخۆ لەگەڵ سروشتدا دەکەن کۆمەڵگای منداڵن، چونکە بەشێوەیەکی غەریزی پەتی مامەڵە لەگەڵ سروشتدا دەکەن. لەدیدێ سۆسیۆلۆجیای هونەریشەوە دەکرێ خێڵی ئۆرگنیشیەکان، کە خێڵێکی سەرەتاییە، بەنموونەی کۆمەڵگایەکی مناڵ وەربگرین، چونکە ئەو تابلۆیانەی کە لەسەر دیواری ئەشکەوتەکان نەخشاندوویانە لە تابلۆی منداڵ دەچن کە بریتین لەدەیان و

سەدان هێڵ و خاڵی دووبارە، وەک گوزارشتکردنێکی سادە لە دۆخێکی دەروونی سادە (٢). هەروەها دەکرێ بڵێین ئەو خێڵە کۆچەرییانەی کە گەرمیان و کوێستان دەکەن ڕەگەزێکی کۆمەڵگای منداڵیان تێداماوە، چونکە ئەوانیش مامەڵەیەکی غەریزیی لەگەڵ سەرماو گەرمادا دەکەن. هەموو تاکەکانی ئەم کۆمەڵگایە وەک منالّ ڕەفتار لەناویەک و لەگەڵ دەوروبەردا دەکەن، تەمەنی گەنجێتیش تەمەنێکی بایۆلۆجییە بەر لەوەیّ تەمەنێکی سۆسیۆلۆجی بێت، واتە گەنج سەرقاڵی جێبەجێکردنی فەرمانێکی ئیرۆتیکییە نەک رۆڵێکی کۆمەڵایەتی. بەگشتی دەکرێ بڵێین مۆدێلی ئەم جۆرە کۆمەڵگایە لەسەردەمی ئێستادا نەماوە، یان زۆر دەگمەنە.

٢. کۆمەڵگای پیر

کۆمەڵگایەکە ئەندامەکانی مامەڵەیەکی ڕەمزیی لەگەڵ واقیعدا دەکەن، واتە هێندەی بەهای مەعنەوی بایەخی هەیە بەها جەستەییەکان بایەخیان نییە. ئەڵبەتە ئەم کۆمەڵگایەش وەک هەر کۆمەڵگایەکی دیکە لەڕووی بایۆلۆجییەوە هەموو تەمەنەکانی تێدایە، بەڵام لەڕووی سۆسیۆلۆجییەوە بەساڵاچووەکان خاوەن سەرمایەیەکی ڕەمزی گەورەن، چونکە سەرمایەی ڕەمزی شتێک نییە بەرهەم بێت، بەڵکو میراتێکە لەنەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی دی بەجێدەمێنێ.

لەڕووی ئیرۆتیکییەوە ئەم کۆمەڵگایە لەسەر بنەمای چەپاندن دادەمەزرێ، بەتایبەتی چەپاندنی وزە سێکسییەکانی گەنج و سەرلەنوێ ڕێکخستنەوەی ئەو وزەیە لەمەراسیم و سرووتی دەستەجەمعیدا کە تیایدا گرنگی بەبەها ڕەمزییەکانی پەیوەندی نێوان نێرو مێ دەدرێ، بەر لەوەیّ گرنگی بە بەها ئیرۆتیکییەکان بدرێ.

خەسڵەتێکی سەرەکیی کۆمەڵگای پیر ڕەچەڵەکخوازییە، بەو مانایەی کۆنێتی «یان پیرێتی» هەمیشە دەبێتە پێوەرێکی پۆزەتیڤ بۆ حوکمی کۆمەڵایەتی، ئیدی پیرێتی تەمەن بێت کە پایەیەکی کۆمەڵایەتی بەرز دەبەخشێ بەڕیشسپی و بەساڵاچووەکان، یان کۆنێتی بەهای ڕەمزی بێت، واتە ڕێزگرتنی ئەو بەهاو یاساو نەریتانەی کە لەسەردەمانی کۆندا بەرهەمهاتوون و نەوە لەدوای نەوە بەجێماون. لەڕووی ئابووری و پیشەیشەوە توێژو چینە جیاوازەکانی کۆمەڵگای پیر بڕوایان بەباری ئابووری بۆماوەو پیشەی بۆماوە هەیە، هەربۆیە ڕێزگرتن و درێژەدان بەپیشەی باوو باپیران دەبێتە نەریتی کۆمەڵایەتی و ئەدگارێکای کولتووری. (میشێل دێ مۆنتین) وەک تیۆرسازێکی کۆمەڵایەتی سەدەی پازدە، زۆر بەڕاشکاوی و ڕوونی باس لەلایەنە پۆزەتیڤەکانی ڕەچەڵەکخوازی و گەڕانەوە بۆ بەهاو نەریتە کۆنەکان دەکا، چونکە ئەو پێی وایە هەمیشە نەریتە کۆنەکان ماقووڵترن لەو نەریتە تازانەی پێشنیاردەکرێن، چونکە کاکڵەی شارەزایی و ئەزموونی سەدان ساڵەی نەوە یەک

لەدوایەکەکانن (٣).

زۆربەی ئەو کۆمەڵگا نەریتپارێزانەی کە پەیوەندییە کۆمەلایەتییەکانیان لەسەر بنەمای قسەی باووباپیران و پەندی پێشینان بنیاددەنێن، دەچنە خانەی ئەم جۆرە کۆمەڵگانەوە کە تا ئاستێکی زۆر کۆمەڵگای ئارامن و بەدوورن لەوەرچەرخانی کۆمەلایەتی و کولتووری گەورە. دەکری بڵێن: هەرچەندە بانگەشەچیانی ئەم مۆدێلەی کۆمەڵگا تاوەکو ئێستا ماون، بەلام ئەو کارلێکە ژیارییە بەرفراوانەی کە سەردەمی مۆدێرن لەگەڵ خۆی هێناویەتی، سەرەکیترین توخمی مانەوەی ئەم جۆرە کۆمەڵگانەی لەبەینبردووە کە ئارامی کۆمەلایەتییە.

٣. کۆمەڵگای گەنج

ڕەنگە دەستنیشانکردنی منداڵی و پیریتی ئاسانتر بێت لە دەستنیشانکردنی تەمەنی گەنجێتی، چونکە گەنج هەم لەڕووی بایۆلۆجی و هەم لەڕووی سوسیۆلۆجیەوە پێیەکی لەناو منداڵی و پێیەکی لەناو پیریدایە. لەڕووی جەستەییەوە خوازیاری ئازادییە (کە ئەوە خەسڵەتێکی منداڵییە)، بەلام لەڕووی زەینییەوە بەدوای حەقیقەت و میتۆدی شیکاریدا دەگەڕێ (کە ئەمەش خواستێکە بۆ بەجێهێشتنی قۆناغی منداڵی). ئەگەر منداڵ و پیر هەردووکیان بوونەوەرێکی ئارام بن لەڕووی سایکۆلۆجیی و پەیوەندییە کۆمەلایەتییەکانەوە، ئەوا گەنج بوونەوەرێکی نیگەرانە، چونکە هەمیشە هەست بەجۆرێک لە دژبوون دەکا لە نێوان خواستە خودی و خواستە بابەتییەکاندا، هەست دەکا قۆناغێکی بەجێهێشتووە، بەلام هێشتا نەگەیشتۆتە قۆناغێکی نوێ.

کەواتە یەکەمین سیمای کۆمەڵگای گەنج نیگەرانییە، چونکە کۆمەڵگایەکە لەدۆخی وەرچەرخانی بەردەوام و تازەبوونەوەی بەردەوامدایە. ئەگەر گەنج لە (کۆمەڵگای منداڵ)دا بوونەوەرێکی بایۆلۆجی بێت کە هەمیشە پێداویستییەکانی دەوروبەر بکاتە قوربانی چێژەکانی جەستەی خۆی، ئەگەر لەکۆمەڵگای پیریشدا گەنج بوونەوەرێکی کۆمەلایەتی پەتی بێت کە پێویست بکا ئارەزووە جەستەییەکانی بکاتە قوربانی ئەرکە کۆمەلایەتییەکان، ئەوا گەنج لەکۆمەڵگای گەنجدا هەوڵدەدا ئاشتبوونەوەیەک لەنێوان ئەرکە بایۆلۆجی و ئەرکە کۆمەلایەتییەکانیدا بسازێنێ، واتە وەک تاک دەیەوێ بوونەوەرێکی بایۆلۆجێ بێت، بەلام وەک توێژ دەخوازێ خاوەنی نەقشێکی کۆمەلایەتی بێت.

بەمانایەکی تر ئەگەر مرۆڤ بەگشتی لەکۆمەڵگای منداڵدا تەسلیمی سادەیی منداڵ ببێت کە سادەییەکی ئارامبەخشە، ئەگەر لە کۆمەڵگای پیریشدا تەسلیمی موحافیزکاری و لەسەرخۆیی ببێت کە ئەویش دۆخێکی ئارامبەخشە، ئەوا لەکۆمەڵگای گەنجدا کۆمەڵگا

بەگشتی تەسلیمی رۆحیەتی نیگەرانی و داهێنانی گەنج دەبێ و ئیدی گەنجێتی لەدۆخێکی بایۆلۆجییەوە دەبێتە دۆخێکی کۆمەلآیەتی، بۆیە ئەگەر لەکۆمەڵگای پیردا گەنجەکان حەز بەلاساییکردنەوەی پیرەکان بکەن، ئەوا لەکۆمەڵگای گەنجدا بەپێچەوانەوە پیرەکان حەزدەکەن لاسایی گەنجەکان بکەنەوە، چونکە گەنجێتی دەبێتە کولتورێکی بالآدەست.

(سایمۆن فریس) لە لێکۆڵینەوەیەکدا لەژێر ناونیشانی (سۆسیۆلۆجیای گەنجێتی) ئاماژە بەم خاڵە دەداو تەنانەت دەڵێ لەسەدەی بیستەم بەدواوە مرۆڤی خۆرئاوایی هەوڵدەدا تەمەنی گەنجێتی درێژبکاتەوە. درێژبوونەوەی ماوەی قۆناغی وەرچەرخان لەمنداڵییەوە بۆ کامڵبوون کارێکی وایکردووە کە قسەکردن لەگەنجێتیّ و باری کۆمەلآیەتی و دەروونی گەنج ببێتە مەسەلەیەکی گرنگی سەردەم (٤). واتە دوای ئەوەی مرۆڤ بێئومێد بوو لەوەی تەمەنی گەنجێتی لەڕووی بایۆلۆجییەوە درێژ بکاتەوە، ئێستا خوازیاری ئەوەیە ئەو تەمەنە لەڕووی کۆمەلآیەتییەوە درێژبکاتەوە.

گەنجێتی وەک کولتوور

ناکرێ باس لەکۆمەڵگای گەنج بکەین، ئەگەر گەنجێتیّ خۆی لەخۆیدا نەبێتە بەهایەکیّ کولتووری کە لەململانیّ و کێبڕکێدا بێت لەگەڵ بەها کولتووریە باوەکاندا. بۆیە ئەگەر لەکۆمەڵگای نەریتپارێزدا چینە ئابوورییەکان و هێزە سیاسییەکان و گروپە کۆمەلآیەتییەکانیّ وەک شارنشین و گوندنشینەکان خاوەنی کولتوریّ تایبەتیّ خۆیان بن، ئەوا لەکۆمەڵگای کراوەدا دابەشبوونێکیّ دیکە هەیە لەسەر ئاستیّ تەمەنە جیاوازەکان و نەوە جیاوازەکان.

بەلآم لە کۆمەڵگای داخراوو نەریتپارێزدا گەنج خاوەنی کولتووری خۆی نییە، گەنجەکان دابەشدەبن بەسەر حیزبەکان و خێڵەکان و ناوچە جیاوازەکاندا. گەنج خاوەنی سیمبول و پاڵەوانی خۆی نییە، بەڵکو هەمیشە یادەوەرییەکیّ لیّ باردەکریّ کە هی نەوەی خۆی نییە و لەجەوهەردا نامۆیە بەرامبەری، بەلآم بەڕووکەش شتێکی دیکە دەردەخا.

گەنج کە لە کۆمەڵگادا خاوەنی پێگەیەکی سیاسی و کۆمەلآیەتی پتەو نییە و خاوەنی فەلسەفەیەکی دیاریکراو نییە بۆ بەرگریکردن لەشوناس و جیاوازیی خۆی، ناچارە پەنابەرێتە بەر کولتوورێکی جیاواز کە ڕەنگە لەڕووی فیکری و لۆژیکییەوە قوڵ نەبێت، بەلآم لەڕووی سیماو دیکۆرەو تەواو جیاوازە. واتە گەنج بەر لەوەی دەستکاری سیستمی بەها فیکرییەکان بکا، هەوڵدەدا بێ بوونی تیۆرێکی کۆمەلآیەتی پێشوەخت دەستکاریی واقیعی کۆمەلآیەتی بکا؛ لەشێوازی جل لەبەرکردنەوە تا شێوازی قژبڕین و چێژوەرگرتن لەهونەر، تا شێوازی هەڵبژاردنی سیمبول و پاڵەوان. ئەڵبەتە زۆر جار ئەو ڕەفتارانەی گەنج بەڕەفتاری

هەرزەکارانەو ڕووکەشانە لەقەڵەمدەدرێن بەوەی کە تەنها جۆرێکن لەگۆڕانکاری لەدیکۆردا، بەڵام ئەگەر کاملّبوون فێری ئەوەمان بکات کە هەموو گۆڕانێک پێویستی بە زەمینەیەکی فیکری و تیۆری پێشوەخت هەیە، ئەوا کولتووری گەنج بەپێچەوانەوە، کولتوورێکی پراگماتییە، بڕوای وایە سەرەتا گۆڕان ڕوودەدا، پاشان پاساوی فیکری و تیوری بۆ دەدۆزرێتەوە. بەمانایەکی تر ئەوەی کە گەنج دەتوانێ لەواقیعی کۆمەڵایەتی و سیاسیدا، لەڕێگای هەڵوێستە عەمەلییەکانییەوە بەماوەیەکی کورت بیگۆڕێ، چەندین جار خێراترو کاریگەرترە لەو گۆڕانانەی کە پلانی بۆ دەکێشرێ. چونکە ئەگەر نەبوونی لۆژیکێکی بەهێز لای گەنجان کە گوزارشت لەخواستەکانیان بکا کێشەو بەدحاڵیبوونیان بۆ دروست بکا لای نەوەی کۆن، ئەوە هەر ئەو نەبوونی لۆژیکە هاندەرێکیشە بۆ ئەوەی ڕێگا کورتبکەنەوەو دەستبەجێ لە هەڵوێستە عەمەلییەکانیانەوە دەستپێبکەن، واتە کولتووری گەنجێتی لەسەر بنەمای (گونجاندنی کردەوە لەگەڵ قسە)دا دانەمەزراوە، بەڵکو بەپێچەوانەوە کردەوە وەک خواستێک بۆ گۆڕان پێش قسە دەکەوێ، پاشان دوای چەندین ساڵ ڕەنگە بیریارێک یان تیورسازێک بێت و پاساوێکی لۆجێکی بۆ ئەو کردەوەیەی گەنجان بدۆزێتەوە کە لەکاتی خۆیدا کردەوەیەکی نالۆژیکی و نامۆ بووە.

مەبەست لەهەڵوێستی کردەیی گەنج، شۆڕش و بەکارهێنانی هێزی ماسولکە نییە وەک ئەوەی کولتووری ئایدیۆلۆجی شۆڕشگێرانە بانگەشەی ئیجابی بۆ دەکاو کولتووری نەریتپارێزیش بانگەشەی پێچەوانەی بۆ دەکا، بەڵکو مەبەست لە(هەڵوێستی کردەیی) بەکارهێنانی ئاماژە جەستەیی و ڕواڵەتییەکانە وەک زمانێکی ئاڵتەرناتیف بۆ زمانی ئاخاوتن و نووسین. بۆ تێگەیشتن لەو زمانە ڕەمزییەی گەنجیش (ڕۆلان بارت) هاریکاری باشمان دەکا، چونکە ئەو پێیوایە زمانی قسەکردن تەنها ئامرازێکە لەنێو چەندین ئامرازی تری مرۆییدا بۆ گەیاندنی مانا، مرۆڤ پەنا بۆ چەندین ئامرازی دیکە دەبا کە ڕەنگە هەندێکیان راستگۆترو خێراتریش بن. گەنجیش بوونەوەرێکە ڕەنگە لەبەکارهێنانی زمانی ئاخاوتندا کێشەی هەبێ، بەڵام لەبەکارهێنانی زمانە ئاڵتەرناتیڤەکانی دیکەی مرۆڤدا کارامەترو چالاکترە.

بۆ نموونە: بزووتنەوەی هیپیەکان کە لەشەستەکانی سەدەی ڕابردوودا لە خۆرئاوا سەری هەڵدا، سەرەتا وەک دیاردەیەکی سەیرو سەمەرەو بێ مانا لەقەڵەم دەدرا (هیچ نەبوو جگە لەهاتوچۆی بەکۆمەڵی هەردوو ڕەگەزەکە و قژدرێژکردن و دژایەتیکردنی بەرهەمەکانی تەکنەلۆجیاو ڕێزنەگرتن لە کولتووری کۆمەڵایەتی باوو... هتد). بەڵام ئێستا کە لەدیدێکی سیمانتیکییەوە دەخوێنرێتەوە دەکرێ چەندین پاساوی فیکری و لۆژیکی بۆ بدۆزرێتەوە؛ ئەو بزووتنەوەیە بەدیوێکدا دژی مۆدیلی باوی پاڵەوانی گەنجی پەنجاکان بوو، کە لەوێنەی

شەلاتییەکی نێردا بوو، سینەماکارانیش بایەخێکی زۆریان بەو جۆرە پاڵەوانە دەدا؛ بەدیوێکی تریشدا گوزارشتکردن بوو لە خواستی گەنجان بۆ یەکسانی زیاتری نێوان دوو ڕەگەزەکە و دژایەتیکردنی گەشەی خێرای تەکنەلۆجیا، کە دواتر بەجۆرێک لەجۆرەکان بزووتنە ژینگە پارێزەکان و ڕێکخراوە سەوزەکانی لێکەوتەوە (٥).

هەر لە شەستەکاندا زنجیرە خۆپیشاندانێکی گەورە لە زانکۆکان و نێوەندەکانی گەنجانی زۆربەی وڵاتانی خۆرئاوا تەقییەوە، کە بەخۆپیشاندانەکانی ٦٨ی خوێندکاران ناو دەبرێ و (هێربەرت مارکوزە)ی فەیلەسوف بەیەکێک لە بزوێنەرە فیکرییەکانی دادەنرێ. بەڵام (مارکوزە) خۆی بەتوندی ئەوە ڕەتدەکاتەوە کە باوکی رۆحی یان بزوێنەری فیکری ئەو خۆپیشاندانانە بووبێت، بەڵکو پێی وایە بزاوتی ٦٨ بزاوتێکی گەنجانەی پەتی بوو، ڕەنگدانەوەی ئەو نارەزاییە گەورەیەی ناخی گەنجان بوو دژی میراتی رۆشنبیری و کۆمەڵایەتی نەوەی کۆنی ئەو کاتە، کە نەوەیەکی هاوسەردەمی فاشییەکان و نازییەکان بوون و هەڵگری کولتورێکی ترسناکی ئەوتۆ بوون کە رەنگ بوو لەهەر چرکەساتێکدا بێت سەرلەنوی زیندووبێتەوە. (مارکوزە) لەچاوپێکەوتنێکدا دەڵێ: «ئەو گەنجانە بەوە نەبوو شوێنپێی کەسێکی باوکئاسا یان باپیرەئاسا هەڵگرن»، چونکە خۆیان لەبنەڕەتدا «دژی نایەکسانی و ستەم و دلڕەقی و میراتی فاشیزم بوون»، دژی «جیاوازی نێوان دوو ڕەگەزەکە و فەوتانی ژینگەو وێرانکردنی بوارەکانی پەروەردەو فێرکردن بوون» (٦). واتە ئەوەی ڕوویدا هەستکردنی خۆڕسکانەی گەنجەکان بوو بەمەترسی کولتورێکی فاشییانە کە گەورەکان بەهۆی برانەوەی جەنگی جیهانی دووەمەوە هەستیان پێنەدەکردو وایان دەزانی کۆتاییپێهاتووە. بەڵام کێشەی گەنجەکان لەوەدا بوو کە خاوەنی زمانێکی ئەوتۆ نەبوون کە لەڕێگایەوە بەرگری لەهەڵوێست و تێزەکانیان بکەن، بۆیە ئەو سەردەمەش کەسانێکی زۆر بەگێرەشێوێن و نامەسئول لەقەڵەمیان دەدان.

دیاردەیەکی تر کە لەحەفتاکان و سەرەتای هەشتاکاندا لەناو گەنجانی خۆرئاوا بەگشتی سەریهەڵدا، پەیدابوونی کوڕو کچە سەرتاشراوەکان بوو کە لەلایەکەوە تێپەڕاندنی کولتووری هیپییەکان بوو کە قژیان دەهێشتەوە، لەلایەکی تریشەوە هەڵوێستێکی کردەیی بوو دژی ئەو فەلسەفەو دروشمانەی باسیان لەیەکسانی نێوان کوڕو کچ دەکرد؛ چونکە گەنجە سەرتاشراوەکان لە ڕەفتارو جلوبەرگ و ماکیاجدا تا ئاستێکی زۆر هەوڵیان دەدا جیاوازییە تەقلیدییەکانی نێوان دوو ڕەگەزەکە بسڕنەوە (٧)، تەنانەت دیاردەی شەلاتی مێینە سەریهەڵدا، ئەم مۆدێلەش تەواو پێچەوانەی مۆدێلی شەلاتی نێرینە بوو کە لەپەنجاکان و سەرەتای شەستەکاندا سەریهەڵدا.

ئەگەر سەرنجی سێ نەوەی جیاوازی گەنجانی خۆرئاوا بدرێ لەپەنجاکان و شەستەکان و حەفتاکاندا، بەڕوونی دەردەکەوێ کە هەریەک لەو سێ نەوەیە خاوەنی کولتورێکی تایبەت و جیاوازی خۆیان بوون، سەرەتا شۆڕشیان لەدیکۆری باودا بەرپاکردووە، پاشان تیورسازە کۆمەڵناسەکان یاخود دواتر خۆیان لەتەمەنی کامڵبووندا هەوڵیان داوە جیاوازی ڕەفتارو هەڵسوکەوت و مۆدێلی جلوبەرگ خۆیان بفەلسەفێنن و مانایەکی کۆمەڵایەتی قووڵی پێببەخشن، کە کاتی خۆی بەزمانی ئاسایی گوزارشتیان لێنەکردووە.

گەنج و بەرپرسیارێتی کۆمەڵایەتی

کەواتە گەر دەرفەت بدرێ بەگەنج، بەشێوازی خۆی و بەزمانی پڕ ئاماژەی تایبەتی خۆی گوزارشت لەبەرپرسیارێتی دەکا. بەڵام هەمیشە لەڕواڵەتدا وا دەردەکەوێت گەنج بوونەوەرێکی نامەسئولە بەرامبەر کۆمەڵگا، چونکە زمانی ئەو زمانێکی ڕاستەوخۆ نییە بۆ ئاخاوتن لەگەڵ دەرەوەدا، بەڵکو زمانێکی تایبەتە کە لەبنەڕەتدا دژی ئەو سیستەمە تەقلیدییەی ناونانە لەکۆمەڵگادا، کە بەرپرسیارێتی گەورە وەک ئیمتیاز و بەرپرسیارێتی گەنجیش وەک بەجێهێنانی ئەرک وێنا دەکا.

بۆ نموونە لەکۆمەڵگایەکی وەک کۆمەڵگای ئێمەدا بەرپرسیارێتی وەک جۆرێک لەئیمتیاز لەلایەن نەوەی کۆنەوە قۆرخ دەکرێ، هەمیشە باس لەبەرپرسیارێتی گەورە بەرامبەر بچووک دەکرێ: بەرپرسیارێتی باوک بەرامبەر مناڵ، مامۆستا بەرامبەر فێرخواز، حکومەت بەرامبەر گەل و... هتد. واتە هاوکێشەی پەیوەندی نێوان گەورەو منداڵ، نەوەی کۆن و نەوەی نوێ، لەسەر بنەمای دژایەتیکردنی دەسەڵات و بەرپرسیارێتی دانەمەزراوە، بەڵکو لەسەر بنەمای قۆرخکردنی ئەو دەسەڵات و بەرپرسیارێتییە بنیاتنراوە. لەدۆخێکی وادا لایەنی یەکەم (کە خاوەن دەسەڵات و بەرپرسیارێتییە) خاوەنی هەموو ئەو مافانەیە کە ئاستی بەرپرسیارێتییەکەی بۆی دابیندەکا؛ هەرچی لایەنی بەرامبەریشە لەهەموو مافەکانی لایەنی یەکەم بێبەشە، چونکە لەبنەڕەتدا خاوەنی هیچ بەرپرسیارێتییەک نییە، بەرپرسیارێتیش لەم جۆرە کۆمەڵگانەدا ئەرکێکی زیاتر نییە جێبەجێبکرێ، بەڵکو مافێکی ترە دەچێتە پاڵ مافە زۆرەکانی دیکەی بەرپرس. بۆیە لە کۆمەڵگایەکی وەک کۆمەڵگای ئێمەدا کاتێ دەوترێ فلانەکەس مەسئول)ە، مەبەست ئەوە نییە کە ئەرکەکانی لە خەڵکی ئاسایی زیاترن، بەڵکو ڕاستتر مافەکانی زیاترن.

ئیدی لەمجۆرە کۆمەڵگانەدا، لە ڕواڵەتدا وادەردەکەوی لایەنی یەکەم خاوەنی ئیمتیازێکە کە لایەنی دووەم لێی بێبەشە، بۆیە هەمیشە لایەنی دووەم (نەوە تازەکان، حکومکراوەکان،

منداڵەکان، ئەوانەی ئەرکیان پێدەسپێردری بەگشتی) لە هەوڵی ئەوەدان پێگەی لایەنی یەکەم بەدەستبێنن، لە خەونی ئەوەدان لە منداڵەوە ببن بە گەورەو لە نەوەی تازەو هەرزەکارانەوە ببن بەنەوەی کامڵ و پێگەیشتوو...، بۆئەوەی لە کەسانێکەوە کە ئەرکیان پێدەسپێردرێ ببنە کەسانێک ئەرک دەسپێرن، واتە لە خاوەنی ئەرکەوە ببن بەخاوەنی ماف. هەروەها، لە ڕواڵەتدا وا دەردەکەوێ، ئەم سیستمی دابەشکردنی ماف و ئەرکە لەنێوان کۆنەکان و تازەکان، گەورەکان و بچووکەکان، زامنی هێشتنەوەی پەیوەندییەکی دروست و زنجیرەیی نێوان نەوەکانە، بەڵام لەجەوهەردا ئەم سیستمە ترسناکترین دۆخی توندوتیژی و یەکتر نەبینین و بێوەفایی نێوان نەوەکان دەخوڵقێنێ، چونکە ئەگەر بەرپرسیارێتی دابەشنەکرێ و بەرکەوتی تاکەکان لە ئەرک و مافدا دەستنیشاننەکرێ، ئەوا لە دەستکەوتدا تەنها نەوەی کۆن خاوەنی سەرورەرییە، بەپێچەوانەشەوە لەکاتی قەیران و شکستەکاندا هەموو بەرپرسیارێتییەکی دەخرێتە ئەستۆ... لەبەرامبەریشدا نەوەی تازە کە لە دەسکەوت و سەرکەوتنەکاندا خاوەنی هیچ سەرورەرییەک نییە، لە ژێرکەوتن و قەیرانەکانیشدا خۆی لەهەموو بەرپرسیارێتییەک دەدزێتەوە.

بەرەنجامێکی مەترسیداری تری ئەم سیستمی پاوانکردنی بەرپرسیارێتییە لەلایەن نەوەی کۆنەوە، بریتییە لەچاندنی تۆوی کودەتاگێڕی لای نەوەی نوێ، بەمەبەستی زەفەربردن بەو ئیمتیازانەی کە کەسی بەرپرسیار هەیەتی، ئەوکاتانەشی کە نەوەی نوێ توانای ئەو زەفەربردنەی نییە، ئەوا یان خولیای کودەتاگێری لە پشتی پەردەی بێدەنگییەوە دەشارێتەوە، یان لە پشتی پەردەی ڕووپامایيکردنێکی ئاشکراوە پەنهانی دەدا. لەو کۆمەڵگا داخراوانەدا کە مێژوویەکی درێژی ئارامی سیاسی و کۆمەلایەتییان بەخۆیانەوە بینیوە، سنورەکانی ئەخلاقیاتی نێوان نەوەی کۆن و نەوەی تازە تا ئاستێکی زۆر سنووری کۆنکرێتین، بەو مانایەی نەوەی نوی بۆ زەفەربردن بەئیمتیازاتی نەوەی کۆن چاوەڕێی فاکتەری زەمەن دەکاو خولیای خۆی لەپشت مەراییکردنێکی درۆزنانەوە دەشارێتەوە... (٨)، واتە چاوەڕێی ئەوە ناکات زەمەن هاوکێشەی پەیوەندی نێوان نەوەی ئەو و نەوەی کۆن بگۆڕێ، بەڵکو چاوەڕێی ئەوەدەکات زەمەن شوناسی نەوەکەی بگۆڕێ و لەنەوەی تازەوە بیکاتە نەوەی کۆن. بەڵام ئەو کۆمەڵگانەی کە شانسی ئەوەیان نەبووە ئارامی سیاسی و کۆمەلایەتی درێژ بەخۆیانەوە ببینن، ئەو خواستە لەخولیایەکی زەینییەوە دەبێتە شەڕێکی دەستەویەخەیەی ڕاستەقینە. چونکە لەگەڵ هەموو وەرچەرخانێکی کۆمەلایەتی و سیاسیدا، ئەوەی کە گۆڕانێ بەسەردێت سیستمێ بەهاو نەریتەکان نییە، بەڵکو خاوەنەکانێ ئەو بەهاو نەریتانەیە، لەنەوەیەکی کۆنەوە بۆ نەوەیەکی نوێ (٩).

ئەڵبەتە هەموو کۆمەڵگاکانێ جیهان، بەکۆمەڵگا داخراو و کۆمەڵگا کراوەکانیشەوە، ڕۆژێ لەڕۆژان قۆرخکردنی بەرپرسیارێتییان بەخۆیانەوە بینیوە. (جۆن لۆک) لەکۆتاییەکانی سەدەێ حەڤدەدا مانیفێستی (ئازادی تاکە کەس)ی ڕاگەیاندو چەمکی بەرپرسیارێتی و دەسەڵاتی لە بازنە تەقلیدییەکەی دەربازکرد، کاتێ وتی: دەسەڵاتی هیچ مرۆڤێک بەسەر مرۆڤێکی ترەوە دەسەڵاتێکی سروشتی نییە، بەرپرسیارێتی باوک بەسەر منداڵەوە ـ بۆنموونە ـ دەسەڵاتێک نییە پراکتیزەی بکا، بەڵکو شێوازێکە لە ئەرک. ئەگەر لەحاڵەتێکدا ئەو بەرپرسیارێتییە دەسەڵاتیش بێت ئەوە دەسەڵاتێکی کاتییە و بەمەبەستی پەروەردەکردنی منداڵەکەی پراکتیزەی دەکا تا دەبێتە کەسێکی کامڵ و ئازاد (١٠)، ئیدی هیچ مافێکی بەسەریەوە نامێنێت و، مناڵ لەگەڵ گەورەبوونیدا دەبێتە کەسێکی بەرپرسیار بەرامبەر خۆی و بەرامبەر دەوروبەر.

واتە کرانەوەی کۆمەڵگا لەخۆرئاوا، هاوکات بوو لەگەڵ تێکشکاندنی چەمکی بەرپرسیارێتی و دەسەڵات لەگەورەوە بۆ بچووک، یان لەحاکمەوە بۆ مەحکوم و سەرلەنوێ دابەشکردنەوەی بەرپرسیارێتی و دەسەڵاتەکان، بەجۆرێک هەر مرۆڤێک لای خۆیەوە برێک لەماف و برێک لەئەرکی بەربکەوێ. لەکاتێکی واشدا هەموو کەس برێک لەچێژی سەرکەوتن و برێک لەمەسئولیەتی شکستی بەردەکەوێ.

بێوەفایی گەنج!

یەکێک لەوێنە ناپەسەندەکانی گەنج لەکۆمەڵگای پیردا (گەنجی ڕووقایم)ـە، واتە ئەو گەنجەی قسە زۆر دەکا و پرسیار زۆر دەکا و لەکاتی بەرگریکردنیشدا لەخۆی، شەرم لەگەورەکان ناکات. بەپێچەوانەوە لەبەرامبەردا خەسڵەتێکی پەسەندی گەنج، بەکوڕ و کچەوە، شەرمنییە، یان وردتر ئەو گەنجەیە کە جارێک لەجاران، لەهەڵوێستێکدا، لەماڵەوە یان لەمەکتەب ڕووی شکاوە... ئیدی پارچەکانی ڕوخساری بەجۆرێک پارچەپارچەبوون کە هەرگیز بۆی کۆناکرێتەوە و نابێتەوە بەکەسێکی ڕووقایم. یەکێک لەخەسڵەتە ناپەسەندەکانی گەنجی ڕووقایم ـ ئەڵبەتە لای کۆنەپارێزەکان ـ بێوەفاییە. گەنجی بێوەفا، کەسێکە ماندوبوون و سەروەرییەکانی نەوەی پێش خۆی بەهەند ناگرێ، یان دانی پێدانانی. ئەگەر بەوردی ئەم گوتارەی نەوەی کۆن بەرامبەر نەوەی تازە شیتاڵ (تفکیک) بکەین، ئەوا بەدیاریکراوی نەوەی کۆن دەیەوێ بڵێ: من خاوەنی فەزڵێکم بەسەر نەوەی تازەوە کە نایسەلمێنێ. ئەم گوتارەش دەستبەجێ تێزەکەی (جۆن لۆک)مان دێنێتەوە یاد دەربارەی ئیدعای دەسەڵاتی سروشتی گەورە بەسەر بچووکەوە، یان نەوەی کۆن بەسەر نەوەی تازەوە، کە مەترسیدارترین گوتارە دژی ئازادی تاکەکەس پێڕەو دەکرێ و ڕێگرێکی گەورەشە لەبەردەم پەیمانی کۆمەڵایەتی و

خەملاندنی بنەماکانی کۆمەڵگای تەندروستدا، چونکە هەروەکو (لۆک) دەڵێ: «بنەمایٚ هەموو گردبوونەوەیەکی کۆمەڵایەتی بریتییە لەئازادی، پەیمانی کۆمەڵایەتیش لەپێناو پاراستنی مافە سروشتییەکاندایە» (١١)، نەک دەسەڵاتە سروشتییەکان، وەک ئەوەی گوتاری ناوبراو دەیەوێ پراکتیزەی بکاو دواتر هەموو بەرهەمەکانی لەشێوەی (فەزڵ)دا ساغبکاتەوە، لەبری ئەوەی وەک ئەرکێکی سروشتی، کە لەنەوەیەکەوە دەسپێردرێ بەنەوەیەکی تر بیسەلمێنێ.

لێرەوە لەبری ئەوەی داوای دەربەستی (ئیلتزام) بکرێ لەنەوەی نوێ بەرامبەر نەوەی داهاتوو، داوای وەفای لێدەکرێ، بەرامبەر نەوەی ڕابردوو. لەم سەروبەندەدا بۆشاییەکی زەمەنی دروستدەبێ، دواتر لەسەر حسابی ڕاگرتنی زەمەن و چەقبەستنی مێژوو ئەو بۆشاییە پڕ دەکرێتەوە. بەمانایەکی تر کاتێک داوا دەکرێ نەوەی نوێ وەفای بەرامبەر نەوەی ڕابردوو هەبێت، ئەو وەفادارییە لەسەر حسابی نەوەیەک ئەنجامدەدرێ کە نە نەوەی کۆن و نە نەوەی تازەیە، بەڵکو نەوەی داهاتووە. واتە پەیوەندیی ناهاوسەنگی نێوان نەوەکان شێوەیەکی بازنەیی پێچەوانە وەردەگرێ و نەوە لەدوای نەوە سیناریۆی نمایشکردنی (ماف وەک فەزڵ) و (ئەرک وەک دەسەڵات) دووبارەدەبێتەوە، ئەم سیناریۆیەش لەسەر حسابی نەوەی داهاتوو لەلایەک و بزاوتی زەمەنیی مێژوویی لەلایەکی ترەوە جێبەجێ دەبێ. ئیدی بوغزێکی پەنهان، کە لەژێر دەمامکی وەفایەکی ساختەدا حەشاردەدرێ، لەنەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر دەگوازرێتەوە. ئەو ئەکتەرەشی ئەو دەمامکە دەپۆشێ گەنجێکە لەڕواڵەتدا ڕووشکاوە، بەڵام لەجەوهەردا نەک هەر ڕووقایمە، بەڵکو زۆر بەتاسەوە چاوەڕێی ئەو ڕۆژە دەکا کە عەرشی نەوەی پێش خۆی وەردەگرێ و تۆڵەی هەموو چرکەیەکی ڕووشکانی خۆی لەنەوەی دوای خۆی دەکاتەوە.

لەپشت ئەم زنجیرە یەک لەدوایەکەی ڕووشکاندنی نەوەکانەوە، کۆمەڵگایەک دروستدەبێ بێئەدگارو بێڕوخسارە، چونکە کولتوورێک باڵادەستدەبێ کە هەموو نەوەکان، هەموو مرۆڤەکان وەک یەک ڕەنگڕێژ دەکا. فەزایەکی لەو جۆرەش، شیاوترین شوێنە بۆ دانانی گەراکانی تۆتالیتاریزم لەسەر ئاستێ سیاسی. واتە دامەزراندنی دەسەڵاتێک کە هەمیشە حەزدەکا کۆمەڵگا لەوێنەی فەوجێکی سەربازیدا ببینێ بەیەک پۆشاک و یەک جوڵەوە... دەسەڵاتێک کە لای گرنگ نییە چی لە ناخی ڕەعیەتدا گینگڵدەدا، بەڵکو تەنها ئەوەی لەلاگرنگە چێ دەپۆشن و چێ دەڵێن و چۆن جووڵە دەکەن؟! هەمو سیستمێکی تۆتالیتاریش لەڕواڵەتدا سیستمێکی ئارام و جێگیرە، بەڵام لەجەوهەردا ترسناکترین زەبروزەنگ و یەکتر سڕینەوەی لەنێوان گروپ و توێژو نەوەکاندا حەشارداوە. بەپێچەوانەوە هەموو سیستمێکی دیموکراتی کە لەڕواڵەتدا ـ لەڕێگای کەناڵەکانی میدیاوە ـ زۆرترین پەشێوی و ململانێ

نیشاندەدا، بەڵام لەجەوهەردا پەیمانێکی کۆمەڵایەتی لەکرۆکدایە کە هەموو توێژو نەوەو گروپە جیاوازەکان پێکەوە کۆدەکاتەوە.

لێرەوە، لەدۆخێکی وەک دۆخی ئەمڕۆی کوردستاندا، لەپاڵ جەولە ترسناکەکانی شەڕی ناوخۆ، لەپاڵ دابەشبوونە ئیدارییە ترسناکەکان و لە پاڵ کەڵەکەبوونی قەیرانە کۆمەڵایەتییەکانی وەک: هەڵاتنی گەنجان بۆ هەندەران، دیاردەی قەیرەیی و شوونەکردن، دیاردەی کوشتنی ئافرەتان و هتد... کەم نین ئەو دەنگانەی کە لەڕێگای کەناڵە ڕەسمییەکانی ڕاگەیاندنەوە هەمیشە دەیانەوێ چاوی ڕای گشتی بە ڕووی ئەو کارەسات و قەیران و کێشە مەترسیدارانە دابخەن... بەڵام ڕەنگە ترسناکترین کێشە کە تا ئێستا، لەسەر ئاستی ڕەسمی و لەسەر ئاستی کۆمەڵایەتی و لەسەر ئاستی رۆشنبیریش، بێدەنگی لەئاستداکرابێ و بەئاستەم نەبێ ئاماژەی بۆ نەکرابێ، کێشەی گەنجانە؛ بۆیە جێی خۆیەتی بپرسین:

ئایا کێشەیەکمان هەیە بەناوی کێشەی گەنجانەوە؟!

ئەڵبەتە تا ئێستاش کێشەیەکی لەم جۆرە، لە واقیعی سیاسی و کۆمەڵایەتی کوردستاندا دەرنەکەوتووە. واتە لەڕواڵەتدا هیچ کێشەیەک لەنێوان نەوەی کۆن و نەوەی نوێدا نییە، بەڵام لەبەرامبەریشدا هیچ دیالۆگێک لەنێوان ئەو دوو نەوەیەدا لە ئارادا نییە. واتە ئەوەی هەیە بێدەنگییەکی ترسناکە کە لە هەر کێشەیەکی تر ترسناکترە. چونکە بێدەنگی واتە چەپاندن و دواخستنی ئەو خولیاو ئارەزو و بوغزانەی کە دەکرێ بەزمان گوزارشتیان لێبکرێ، بەڵام لەبەر بێدەسەڵاتی و شەرمنی زمانی کوردی و هەژاریی سیستەمی ڕەخنە لە واقیعی رۆشنبیری و کۆمەڵایەتی ئێمەدا، لەڕێگای زمانی بێدەنگییەوە یان لە ڕێگای زمانی زەبروزەنگ و ململانێی دەستەویەخەوە، خواست و کێشە چەپێنراوەکان گوزارشتیان لێدەکرێ... نەک لە ڕێگای زمانی ئاخاوتن و ململانێی مەدەنییەوە؛ واتە دەکرێ بڵێین ئێمە کێشەیەکمان نییە بەناوی کێشەی لاوانەوە، بەڵکو وردتر کێشەیەکمان هەیە بەناوی: کێشەی (نەبونی کێشە لای لاوان). لەکۆمەڵگایەکیشدا کە لاوان وەک کێشە ئامادەییان نەبوو، ئیدی ئەو کۆمەڵگایە لە دۆخێکی شێوە وەستان و (سکون)دایە.. چونکە بزاوتی مێژوویی و وەرچەرخان و پێشکەوتن چییە؟ جگە لە ململانێ و کێشەی نێوان نەوەکان، توێژەکان، گروپەکان، کۆنەپارێزو ڕادیکاڵەکان و دەسەڵاتە جیاوازەکانێ کۆمەڵگا؟! بەدیوەکەی تردا ناکرێ باس لەدیالۆگ و لەیەکتر گەیشتنی نێوان نەوەکان بکرێ گەر لەبنەڕەتدا ململانێ لە نێوانیاندا نەبێ. واتە هەموو دیالۆگ و لەیەکترگەیشتنێکی نێوان نەوەکان بەرەنجامی ململانێ و لەیەکنەگەیشتنی پێشوەختە. بەڵام لە واقیعی ئێستای کوردستاندا هیچ ململانێیەکی شارستانی لەنێوان گروپ

و نەوەو ئینسانە جیاوازەکاندا نییە، بەبێ بوونی ململانێش قسەکردن لە دیالۆگ مەحاڵە. ئەوەی تا ئێستا ناونراوە ململانێ، یەکترنەبینین و یەکترسڕینەوەی فیزیکی نێوان گروپەکان و جەستەی مرۆڤەکانە. بەدیوەکەی تریشدا ئەوەی کە تا ئێستا ناونراوە دیالۆگ، بێدەنگییەکی ترسناک و شەرمێکی گەورەیە لەقسەکردن و ئیعترافکردن.

لە نێوان نەوەکاندا ململانێیەکی شاراوەو دیالۆگێکی ساختە لە ئارادایە، نەوەی کۆن هەمیشە خوازیاری ئەوەیە نەوەی تازە کۆپییەکی ئەو بێت، لەبری ئەو باس لەسەروەرییەکانی دوێنێ بکات، واتە لە سەردەمێکدا بژی کە هی خۆی نییەو هەڵگری یادەوەرییەک بێت کە خۆی تیایدا پاڵەوان نییە، ئیدی نەوەی تازە لەبەردەم دوو ڕێگادایە: یان دەبێ تەسلیمی ئەو وێنەیە بێت کە نەوەی کۆن پێی دەبەخشێ و خۆی لەهەموو ململانێ و یاخیبوونێکی پێویست بدزێتەوە؛ یان دەبێ لەسەر زەمینی واقیع لەو جوگرافیایە هەڵبێ کە پێویستە شەڕەکانی خۆی تێدا یەکلاییبکاتەوە.

جووڵەی مێژوو واتە لەیەکنەچوونی نەوەکان، بەڵام ئەو کاتەی کە جیاوازی نێوان نەوەکان پاکتاو دەکرێ و کێشەکانیان دێزەبەدەرخۆنە دەکرێ، ئەوا مێژوو بەدیوێکدا دەبێتە شانۆی تەوقە ساردو سڕەکان و پەیوەندییە ئالییەکانی نێوان کەسە جیاوازەکان، بەدیوێکی تریشدا دەبێتە شانۆی شەڕە ڕاستەقینەکان، ئەو شەڕانەی کە نەک بوارێک بۆ جیاوازی، بەڵکو بوارێک بۆ لەیەک چوونیش ناهێڵێتەوە.

دوو وێنەی دژبەیەک

هەمیشە لە کۆمەڵگا داخراوو کۆنەپارێزەکاندا، لەناو وێنەکانی گەنجدا، دوو وێنەمان زیاتر لە وێنەکانی تر بەرچاو دەکەوێ:

وێنەیەکی پۆزەتیڤ: کە وێنەی کائینێکە قوربانی دەداو ملکەچی سروتە کۆمەڵایەتییە دەستەجەمعییەکانە و لە کاتی پێویستدا جەستەی دەکاتە سووتەمەنی شۆڕش و گۆڕانکارییەکان. وێنەیەکی نێگەتیڤ: وێنەی کائینێکە سەرکێشی دەکاو لە ئامۆژگاری گەورەکان دەردەچێ و توانا زەینییەکانی دەخاتە خزمەتی چێژە جەستەییەکان و شانازی بە وێنەو جەستەی خۆیەوە دەکا.

ئەڵبەتە ئەم دوو وێنەیە کە بەرهەمی گوتارێکی دەستەجەمعین، بەر لە هەموو شتێک نالۆژیکی کۆمەڵگا داخراوەکان نیشاندەدا، کە دوو وێنەی دژ بەیەک بەگەنج دەبەخشن: لە سیاقێکدا دەیەوێ شۆڕشگێڕ بێت و لە سیاقێکدا داوای لێدەکا موحافیز کاربێت. لەجێیەکدا داوای لێدەکا جەستەیەکی پڕجۆش و خرۆش بێت تا ئەندازەی حەماسەتی گیان بەخشین،

لەجێیەکیشدا داوای لێدەکا جەستەیەکی گرگن و ئیرادەیەکی لەرزۆک بێت و چێژی جەستەی بخاتە خزمەتی نەریتە کۆمەڵایەتییەکان. واتە لەیەک کاتدا داوای دوو هەڵوێست لەنەوەی نوێ دەکرێ کە لەبنەڕەتدا دژی یەکترن: دەبێ بەشداریبکا لەچالاکییەکاندا بەرەو گۆڕان، بەڵام لەهەمان کاتدا ئەخلاقە کۆنەکان بەپارێزراوی بهێڵێتەوە. داخۆ چ فەرمانێک هێندە هەڵگرێ دژبوون و ناهاوتایی لۆژیکی بێت؟! کاتێک داوادەکرێ لەیەکێک خاوەنی گیانێکی شۆشگێڕانە بێت، بەڵام لەهەمان کاتدا موحافیزکاربێت و لەقسەی ئەو کەسانە دەرنەچێ کە سەر بەواقیعێکن دەبێ بگۆڕدرێ! لە کولتووری کۆمەڵگا داخراوەکاندا گەنجێتی بەگوێرەی تەمەن دەپێورێ نەک بەگوێرەی رۆحییەتێک کە عەودالّی گۆڕان و تازەبوونەوەیە. واتە لەبری ئەوەی وەزیفەیەکی کولتووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی ببەخشرێ بەگەنج وێنەی جەستەیەکی ئیرۆتیکی پێدەبەخشرێ... وەک ئەوەی لاوێتی توانایەکی فیزیکی و شەهوانی لەڕادەبەدەر بێت پێویستی بەڕامکردن و سنوردارکردن بێت، نەک توانایەکی زەینی کە پێویستی بەتەوزیفکردن و خستنەگەڕبێت. واتە جیاوازی نێوان نەوەی کۆن و نەوەی تازە جیاوازی نێوان دوو رۆحییەت و دوو فەلسەفە نییە بەرامبەر ژیان و شێوازی رێکخستنی کۆمەڵایەتی، وردتر جیاوازی نێوان دوو هێز نییە کە یەکێکیان بەئاڕاستەی گۆڕان و یەکێکیان بە ئاڕاستەی هێشتنەوە کاردەکا. بەڵکو جیاوازی نێوان دوو هێزە کە یەکێکیان نوێنەرایەتی حیکمەت و ئەوی تریان نوێنەرایەتی شەهوەت دەکا. ئیتر لە کۆمەڵگایەکی لەم جۆرەدا (ئاقڵبوون) خولیایەک نییە لەپێشمانەوە کە خەونی پێوە ببینین، بەڵکو پێوەرێکە بەر لەهاتنی نەوەی نوێ چەسپیوەو وەک میرات بۆمان بەجێ دەمێنێ، دەبێ هەمیشە وەفاداربین بەرامبەر ئەقڵێک کە وەک خەلاتێک لە ڕابردووەوە پێمان دەبەخشرێ، هەروەها پێویستە وریا بین لەئاست ئەو هاندەرە جەستەییانەدا کە بەرەو داهاتوویەکێ بەچێژتر فریومان دەدەن، نەبادا لەلاوێتییەکی هەمیشەییدا بمێنینەوە.

وێنەی گەنج لە کۆمەڵگای ئێمەدا، وێنەی کائینێک نییە حەسودی پێ ببرێ، بەڵکو بەپێچەوانەوە لەوێنەی نەفرەتێکدایە کە پێویستە هەرچی زووترە غوسڵی خۆمانی لێدەربکەین. کورترین تەمەن لەدنیای ئێمەدا لاوێتییە، خولیای بەجێهێشتنی ئەو تەمەنە و تێپەڕاندنی هەر لەمنداڵییەوە تیامان لەدایکدەبێ. بۆیە نە منداڵان و نە هەرزەکاران و گەنجان پڕبەتەمەنی خۆیان ناژین، بەڵکو لەخەمی ئەوەدان چی زووترە ئەو سێ وێستگەیە تێبپەڕێنن و بگەنە وێستگە ئارامەکە کە گەورەبوون و ئاقڵبوونە، بەڵام ڕاستتر وێستگەی پیربوون و مردنە. واتە ڕاکردنی جەستەیەکی ئیرۆتیکی نەفرەتلێکراو بەدوای ئەقڵێکی کامڵداو ڕاکردنی گەنجان بەدوای کامڵبووندا، خۆی لە ڕاستیدا ڕاکردنە بەدوای پیربووندا لە کولتوورێکی مەرگدۆستدا، کە نەک گەنجێتی و خواستەکانی جەستەی گەنج وەک نەفرەت دەبینێ، بەڵکو خودی ژیان وەک

نەفرەتێکی گەورە دەبینێ. بەڵام بەپێچەوانەوە لە کولتوورێکدا کە ڕێز لە ژیان بگیرێ، تاکو زیاتر ستراکتورە کۆمەڵایەتییەکان بەرەو کرانەوە بچن، وێنەکانی گەنج جوانتر و بریسکاوەتر دەبن، نەک گەنجەکان حەز بەدرێژکردنەوەی تەمەنی خۆیان دەکەن، بەڵکو کۆمەڵگاش یەکپارچە ئەوە دەخوازێ لە لاوێتییەکی بەردەوام و ژیاندۆستییەکی هەمیشەییدا بێت.

زانستی مرۆڤناسی بە هەردوو بەشە گەورەکەیەوە (سۆسیۆلۆجیا و سایکۆلۆجیا) لە دوو ڕەهەندی مرۆڤ دەدوێ: مرۆڤ وەک تاکێکی سەربەخۆ؛ مرۆڤ وەک تاکێکی سەر بەکۆمەڵگا؛ واتە باس لە دوو ئیلتزامی مرۆڤ دەکا، یەکێکیان بەرامبەر خۆی و یەکێکیان بەرامبەر دەوروبەر، هەرگیز حیکمەت لەوەدا نەبووە قوربانی بەیەکێک لەو دوو ئیلتزامە بدرێ لەپێناو یەکێکی تریاندا، بەڵکو بەپێچەوانەوە حیکمەت هەمیشە بریتی بووە لەڕاگرتنی هاوسەنگی لە نێوان هاندەرە دەرەکی و ناوەکییەکاندا (١٢)، ئەگەر فەلسەفەی کلاسیکی تا فرۆید باسی لە پرۆسەی چەپاندنی جەستە کردبێ وەک پێداویستییەکی ژیاریی لەپێناو گۆڕینی وزەی ئیرۆتیکی بۆ وزەی بنیاتنان، ئەوا کۆمەڵگای کراوەی هاوچەرخ لەسەر بنەمای گەڕاندنەوەی بەهای ئیستاتیکی بۆ جەستە و ئیرۆتیکا دامەزراوە، وەک وزەیەک کە تێکەڵ بە وزەی بنیاتنان و وزەی زەینی دەکرێ، بەبێ ئەوەی هیچ یەکێک لەو وزانە قوربانی پێبدرێ لەپێناو یەکێکی تریاندا. (١٣) بۆیە دەکرێ بڵێین کاتی خۆی شارستانیەتی کلاسیکی بە ئاڕاستەیەکی ستووونیدا گەشەی دەکرد: بەرزکردنەوەی ئاستی بنیاتنان هاوکات بوو لەگەڵ پرۆسەی دامرکاندنەوەی هێزی ئیرۆتیکیدا... بەڵام شارستانییەتی مۆدێرن، بەتایبەتی لەکۆمەڵگا کراوەکاندا، تا ئەندازەیەکی زۆر بەئاڕاستەیەکی ئاسۆییدا گەشەدەکات: واتە بەرزکردنەوەی ئاستی بنیاتنان هاوتەریبە لەگەڵ بەهابەخشینەوە بەئیستاتیکای جەستەیی و ئیرۆتیکای مرۆیی. هەموو گەشەیەکی ئاسۆیش لەکۆمەڵگاو شارستانییەتدا کرۆکی دیموکراسی و ئازادییە. چونکە دیموکراسی لەجەوهەردا بریتییە لەدابەشکردنی نوێنەرایەتی بەشێوەیەکی ئاسۆیی (١٤)، واتە پەیوەندی و ململانێکانی نێوان نەوەی کۆن و نەوەی تازە لەسەر ئاستی کۆمەڵایەتی و هێزە کۆنەپارێزەکان و هێزە رادیکاڵەکان لەسەر ئاستی سیاسی، نوێنەرایەتییەکی ئاسۆیی دروستدەکاو بزوێنەری هەموو پێشکەوتنێکی کۆمەڵایەتی و سیاسیشە. لێرەوە نەوەی کۆن چیتر ئەو نەوەیە نییە کە نوێنەرایەتێ کەسە بەتەمەن و ئاقڵەکان دەکا، نەوەی تازەش چیتر ئەو نەوەیە نییە کە نوێنەرایەتێ کەم ئەزموون و جەستە خرۆشاوەکان دەکا، بەڵکو دوو نەوەن، دەکرێ نوێنەرایەتێ دوو هێزی گرنگی هەر کۆمەڵگایەکی زیندوو بکەن و لەهەموو ئاستە سیاسی و کۆمەڵایەتی و کولتوورییەکاندا ڕەنگبدەنەوە، وەک دوو فەلسەفەی جیاواز و دوو ئاڕاستەی جیاوازی دنیابینی لە گشت گروپ

و حیزب و فراکسیۆن و هەموو ئاستەکانی نوێنەرایەتیدا تا ستراکتورە گەورەکانی وەک کۆمەڵگا و نەتەوە بەرجەستەبێن.

ئەگەرنا، ئەوا پیرێتی و ئینتما بۆ نەوەی کۆن نەک هەر کائینێکی ئاقڵ و بەئەزموون دروستناکات، بەڵکو بەپێچەوانەوە ئیزدواجییەتێک لە کەسایەتیدا دروستدەکات کە لەسەر ئاستی کۆمەڵایەتی کەسێکی خاوەن پلەیە، بەڵام لەباری سایکۆلۆجی و ئیرۆتیکیدا لە (هەرزەکارییەکی دڕەنگ وەختدا) دەژی، چونکە هەمیشە بە دوای گەنجێتیەکدا دەگەڕێ کە دۆڕاندوویەتی و ناگەڕێتەوە. بەدیوەکەی تریشدا گەنجێتی و ئینتما بۆ نەوەی نوێ نەک هەر جەستەیەکی خرۆشاو دروستدەکا کە شەرم لە کەس ناکات، بەڵکو بەپێچەوانەوە جەستەیەکی بێئەندازە شەرمن و لەرزۆکە، کە دەخوازێ تا زووە وێستگەێ گەنجێتێ تێبپەڕێنێت. بەڵام لە ڕاستیدا لەگەڵ هەموو بەفیرۆدانێکی وزە ئیرۆتیکییەکانیدا، لەگەڵ هەموو پرۆسەیەکێ چەپاندنی جەستەییدا، بڕێک لە توانا زەینییەکانی خەفەدەبی و بەشێک لەوزە ئەقڵییەکانی خامۆشدەبێ. بەم جۆرە گەنجێتی لەدنیای ئێمەدا ڕاکردنێکی بەردەوامە بەداوی پیرێتیدا (١٥)، پیرێتیش ئەسەفخواردنێکی بەردەوامە بۆ گەنجێتی، بۆ ڕۆژانێک کە بەهەدەر چوون و ناگەڕێنەوە (١٦).

گەنج وەک جەستەیەکی شەرمن

ئەوەی کە گوزارشت لە گەنجێتی دەکات لە دنیای ئێمەدا خواستێک نییە بۆ گۆڕان و جیاوازی ئەمرۆ لەگەل دوێنێدا، لەسەر ئاستی سیاسیش بزاوتێک نییە بۆ تازەکردنەوەی کایەکانی نوێنەرایەتی و بەڕێوەبردن، بەڵکو تاقە گوزارشتکار لە گەنجێتی فۆرمێکی جەستەییە لە نێوان جەستەی منداڵ و جەستەی گەورەکاندا. جەستەیەک چیتر ڕێگەی نادرێ وەک جەستەی منداڵ هەڵبەزو دابەز بکاو لەناو خۆڵدا بگەوزێ، چیتریش ڕێگەی پێنادرێ ئاوێزانی جەستەی ڕەگەزی بەرامبەر بێت، هەروەها ناشتوانێ لە شوێنە گشتییەکاندا وەک جەستەی گەورەکان، خۆی نمایشبکاو لەڕێگای بوونی فیزیکی خۆیەوە تەعبیر لە کەینونەی مرۆیی خۆی بکا. بەڵکو جەستەیەکی بەندکراوە لە نێوان هێزیکی ئیرۆتیکی ناوەکیدا کە داوای خۆئیعلانکردنی لێدەکاو... هێزیکی کۆمەڵایەتی کە داوای خۆدامرکاندنەوەی لێدەکا. هێزیکی غەریزیی کە داوای نەرم و شلیی منداڵیی لێدەکاو هێزیکی کولتووری کە داوای گرژبوونەوەی پیرێتی لێدەکا. لەو سەروبەندەدا جەستە دەبێتە نەفرەتێک بەکۆڵی خاوەنەکەیەوە، بۆ هەر شوێنێک بڕوا وەک سێبەرێکی شەرمن بەدوایەوەیەتی، نە توانای خۆئیعلانکردنی هەیەو نەتوانای خۆکوشتن، چونکە بەهەمان ئەو ئەندازەیەی کە کولتوور داوا

لە گەنج دەکا جەستەی خۆی دابمرکێنێتەوە تا ئاستی کوشتن، خودی جەستە فریوی دەداو داوای خۆنمایشکردنی لێدەکا تا ئاستی ڕەهابوون، یەکەمین ئیزدیواجییەت کە لەکەسایەتی مرۆڤی کۆمەڵگا داخراوەکاندا دروستدەبێ ئەو دابەشبوونە ترسناکەی (من ـ خود)ـە ـ بە چەمکە فرۆیدییەکەی ـ لە نێوان ئەنگێزە کۆمەڵایەتییەکانی ئاگایی، کە تا دوا ئەندازە ئاشکراو ئیعلان کراون، لەگەڵ ئەنگێزەکانی نائاگایی کە تا دوا ئەندازە شاراوە و چەپێنراون. واتە کارەکتەرێکی دابەشبوو دروستدەبێ کە لە ڕواڵەتدا کەسێکی ناسراو و لە ناوەڕۆکدا کەسێکی ترە، کەسێک کە نەک لای دەوروبەر، بەڵکو لای خودی خۆیشی نەناسراو و نامۆیە. (١٧) ئەڵبەتە لەهەموو کۆمەڵگایەکدا بەکۆمەڵگا کراوەکانیشەوە کەسایەتی مرۆڤ لەسەر ئاستی سایکۆلۆجی بەجۆرێک لە جۆرەکان لە نێوان (منی باڵا) و (ئەو)دا، (خود)ێکی دابەشبوو دەخاتەوە، بەڵام کۆمەڵگا تا زیاتر بەرەو داخران بچێ درزی ئەو دابەشبوونەش فراوانتر و ترسناکتر دەبێ، تا ئاستێک مرۆڤ بەتەواوی توشی نامۆبوون دەبێ بەرامبەر حەقیقەتی خۆی، ڕەنگە دواپلەی نامۆبوونی مرۆڤ بەرامبەر (خود)ی ڕاستەقینەی خۆی شێوەیەک لەئارامی پێببەخشێ، بەتایبەتی ئەگەر مرۆڤ لەتەمەنی کامڵبووندا بێت بەمانا باوەکەی. بەڵام کەسی گەنج هەمیشە لەنیگەرانییەکی قوڵدا دەژی و ناگاتە ئەو دۆخی ئاراممییە، چونکە ئەو ئەگەر لەسەر ئاستی خودیش وەک چالاکییەکی کۆمەڵایەتی لەکەسایەتی دووەمی خۆی هەڵبێ، ئەوا لەسەر ئاستی جەستە ناتوانێ ئەو کردەیە ئەنجامبدا، چونکە جەستەی هەرزەکار ئەو ڕووبەرە پڕ ئاماژەیەیە کە هەمیشە حەقیقەتی مرۆڤێکی تر، مرۆڤێکی پڕ لەوزەی ئیرۆتیکی و برسی، جیا لەو مرۆڤەی کە لەنێوەندە کۆمەڵایەتییەکاندا خۆی نمایشدەکا، دەخاتەڕوو. ئیدی زۆر ئاساییە لەکۆمەڵگایەکدا کە جەستەی هەرزەکار هێندە لەعنەتێکی گەورەیە، گەنجی نێر، شەرم لەدەرکەوتنی باڵای خۆی و مووی ریش و دەنگی گڕی خۆی دەکا. بەهەمان شێوە گەنجی مێینەش شەرم لەهەڵتۆقینی سینگ و شۆخێتی قەدو باڵاو بەرجەستەبوونی ئەندامە مێینەکان و سوڕی مانگانەی خۆی دەکا.

بەڵام لە ڕاستیدا گرنگترین سەرمایە کە پێویستە گەنج شانازی پێوە بکات جەستەیە؛ گرنگترین ڕووبەر، کە ئامادەیە بۆ چەندین سەعات لە ڕۆژێکدا لە بەردەم ئاوێنەیەکدا خزمەتیبکا، جەستەیە. ئەڵبەتە ئەنگێزەی ئەو عەشقەی گەنج بەرامبەر جەستەی خۆی دێوانەیی نییە ـ وەک لە کولتووری باودا باسی لێوەدەکرێ ـ بەڵکو عەشقێکە بۆ جەستەی ڕەگەزەکەی تر کە مەحاڵە بەبێ بوونی جەستەی هەردووکیان پرۆسەی بەیەکگەیشتن و ئاوێزانبوون ڕووبدا، گەنج لە ئاست جەستەی خۆیدا بۆ یەکەمین جار هەست بەکبریائێکی گەورە دەکا، هەستدەکات دەکرێ لەمەودوا ببێتە لایەنی هاوکێشەی عەشق و ئاوێزانبوون،

چونکە دواپلەی عەشق بریتییە لەو چرکەساتەی کە مرۆڤ نەک تەنها دەسبەرداری دابەشبوونی کەسایەتی خۆی دەبێ و لە دوو کەسەوە دەبێتە یەک کەس، بەڵکو لەوەش زیاتر دوو مرۆڤی عاشق بۆ یەکەمین جار پەردە لەسەر بەشێک لە ئەنگێزە شاراوەکانی نائاگایی هەڵدەماڵن و لە دوو ڕەگەزو دوو مرۆڤی جیاوازەوە دەبنە کائینی ئاوێزانبوو، یان کائینێکی دوو پشت وەک ئەفسانە یۆنانییەکە وێنایدەکا. جەستە تەنها ئامرازێک نییە بۆ پاراستنی خود، بەڵکو زۆرجار ئامرازێکە بۆ قووڵکردنەوەی شوناس و بەخشینی فرەمانایی بەکەینونەی مرۆڤ، واتە جەستە ئەو زیندانە نییە کە کولتووری کۆمەڵگا داخراوەکان وێنای دەکا (١٨)، بەڵکو ئەو فەزا بەرفراوانەیە کە دەکرێ مرۆڤ بەگشتی و گەنج بەتایبەتی شێوازەکانی بوونی خۆی تێدا تاقیبکاتەوە. بەهەمان ئەو ئەندازەیەی کە دەشێ جەستە ببێتە زیندانی کوڕ و کچە شەرمنەکان، ببێتە ئەو نەفرەتەی کە ئارەزووبکەن چی زووترە خۆیانی لێ ڕەهابکەن بەوەی پیر ببن، یان بە پێچەوانەوە خۆزگەبخوازن ببنەوە منداڵ. بەپێچەوانەوە دەشێ جەستە ببێتە ئەو نیعمەتەی کە کوڕو کچە تازە پێگەیشتووەکان حیرمان و گرێ و کەموکورتییەکانی قۆناغی منداڵیی پێ ڕپبکەنەوەو بونێکی تازەی خۆیانی پێبنووسنەوە.

گۆڕینی فۆرمەکانی جەستە و مۆدیلەکانی جلوبەرگ و شێوازەکانی خۆگۆڕین... دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییە کە مرۆڤ لە ڕێگایەوە، لەیەک کاتدا کۆمەڵایەتیبوونی خۆی و سەربەخۆیی بوونی خۆیشی دەسەلمێنێ، دواتریش کاریگەری بەسەر ڕەفتارو هەڵسوکەوتەکانییەوە بەجێدێڵێ. بۆیە (ڕۆلان بارت) لە بەشێک لە نووسینەکانیدا باس لەجلوبەرگ وەک دەزگایەکی بەرهەمهێنانی ئاماژە و پەیوەندییەکانی بە جەستەی مرۆڤەوە دەکا و بایەخێکی تایبەتی پێدەبەخشێ (١٩).

ئەڵبەتە لەکۆمەڵگایەکدا کە باری ئابوری لە ئاستێکی نزمدا بێت، جەستە جگە لەوەی لەسەر ئاستی ئیرۆتیکی تووشی چەپاندن دەبێت، لەسەر ئاستی خۆنمایشکردنیش تووشی شەرمێکی گەورە دەبێ، بۆیە لە کاتێکی وادا زۆر ئاساییە گەنج هەموو سەرمایە لاوەکییەکانی دیکەی بخاتە خزمەتی سەرمایە سەرەکییەکەی، کە جەستەیە؛ ئەمەش ڕەنگە زۆرجار تووشی سەرزەنشتی بکاو بەشێوەیەک لەدیوانەیی لەقەڵەمبدرێ. بەڵام لە ڕاستیدا لە هۆشیارییەکی تایبەتەوە هەڵدەقوڵێ کە دەکرێ بەئاراستەی وەرچەرخانی گەورەدا تەوزیفبکرێ، چونکە گەنج خاوەن سەرمایەیەک نییە کە لەشوێنێکی دیاریکراو و جێگیردا، دوور لە جەستەی بزۆکی خۆی، بیخوازێ و بیپارێزێ. ژیان لەدیدی گەنجدا ڕووبەرێکە بۆ باوەشپیاکردن و پراکتیزەکردن، نەک بۆ هەڵگرتن و پاراستن. گەنجێک مومارەسەی گەنجێتی خۆی بکا، دەبێ وریابێت بەرامبەر جوڵەی شوێن و کات. بەمانایەکی تر دەبێ بەهەمان ئەو ئەندازەیەی

بەرامبەر تایبەتمەندیی جەستەی خۆی هوشیارە، لە بەرامبەر تایبەتمەندیی تەمەنی گەنجێتیشدا ـ وەک ماوەیەکی زەمەنی دیاریکراو ـ هوشیار بێت و قەدری چرکەو سەعات و رۆژ و مانگەکانی بزانێ.

ئەوەش ئاستێکی بەرزی باوەشکردن بە ژیان و تەوزیفکردنی مێژووە لەسەر هەموو ئاستەکان) ئاستێ گەنجان وەک تاک، وەک ئینتما بۆ توێژی گەنجان، وەک ئینتما بۆ کۆمەڵگا... هتد)، چونکە کاتێک گەنجێتی دەبێتە وێستگەیەکی نەفرەتلێکراو، کەسی گەنج دەخوازێ چی زووترە بەجێی بێڵێ و تێی پەڕێنێ... ئیدی ئەوەی دەفەوتێ و لەبەیندەچێ تەنها توێژی گەنجان نییە، بەڵکو مێژوویەکیشە کە بە بۆشاییدا ڕێدەکا، لە شێوەیەکی بازنەییدا دەخولێتەوەو سیناریۆکانی خۆی نەوە لەدوای نەوە دووبارەدەکاتەوە.

نیگەرانی وەک سەرچاوەیەکی داهێنان

لە نێوان دوو هێزدا، کە هەریەکێکیان بەلای خۆیدا ڕایدەکێشێ، گەنج هەست بە گیرۆدەییەکی گەورە و نیگەرانییەکی قووڵ دەکا: هێزێکی کۆمەڵایەتی لە دەرەوە گوشاری بۆ دێنێ تا تەسلیمی ئیرادەی ئەو بێت و خۆی لە ڕەنگی ئەندامەکانی ئەو هەڵکێشێ؛ هێزێکی غەریزیش لە ناوەوە زۆری بۆ دێنێ کە ژیان بەو شێوەیە پراکتیزەبکا کە خود دەیخوازێ نەک بەو جۆرەی کە دەوروبەر دەیسەپێنێ. هێزی یەکەم پێیدەڵێ نەکەی لە واقع دابڕێیت و تەسلیمی مەملەکەتەکانێ خەیاڵ بێ، هێزی دووەمیش بەئاگای دێنێتەوە و پێیدەڵێ مەرج نییە هەر شتێک واقعی و کۆمەڵایەتی بوو ئیتر شایەنی ڕێزگرتن و سەرپێچی لێنەکردن بێت. هێزی یەکەم پێیدەڵێ مرۆڤ بەوەوە جوانە ئەندامێک بێت لە سیستم، هێزی دووەم بەپێچەوانەوە دەڵێ گەنج بەو جۆرە جوانە کە لەخۆی بچێ و نوێنەرایەتی هێزی گۆران و یاخیبوون بکا بەرامبەر هێزی چەقبەستن و سکوون. ئیدی گەنج لەم گێژاوەدا کائینێکی نیگەرانە، نازانێ داخۆ خۆی بەو شێوەیە بگۆڕێ کە واقع دەیخوازێ، یان بەپێچەوانەوە واقع بەو شێوەیە بگۆڕێ خۆی دەیخوازێ؟! واتە لەلایەکەوە بەمانا بنیاتگەریەکەی دەبێ خود بچێتە خزمەتی فیزیای کۆمەڵایەتی، لەلایەکی تریشەوە بەمانا وجودییەکەی دەبێ خود بوونێکی سەنتراڵی لەناو کۆمەڵگادا هەبێ و هەوڵبدا واقع بەو شێوەیە ڕەنگبکا کە خۆی دەیەوێ. لە جیهانی فەلسەفەدا بابەت یان ستراکتور نوێنەرایەتی هێزی یەکەم و خود یان بکەر نوێنەرایەتی هێزی دووەم دەکات. لە فیکرێ هاوچەرخدا (لیڤی شتراوس) جەخت لەسەر ئەولەویەتی واقعی کۆمەڵایەتی دەکات کاتێ لەدەرەوە بەشێوەیەکی بابەتی و میکانیکی ساردوسڕ دەڕوانێتە کۆمەڵگا و ئەو یاسا فیزیکییانەی جڵەویدەکەن. بەڵام مەترسی ئەم تێزە لەوەدایە «ئیرادەی

فەردی تاکەکەس دەسڕێتەوە وەک ئەوەی فەردەکان تەنها ئامێری بەشتبوو بن» (٢٠) لەبەرامبەردا (ژان پۆڵ سارتەر) تەعبیر لە ئەولەویەتی خود دەکا بەرامبەر ستراکتوری کۆمەڵایەتی کاتێ پێیوایە «مرۆڤەکان بەردەوام لە ڕێگای مومارەسەی عەمەلییەوە جیهانی کۆمەڵایەتی خۆیان دروستدەکەن و ژیانی ڕۆژانەیان ڕێکدەخەن» (٢١)، واتە ئەم دیدە «ئیرادەی تاکەکان لە هۆشیاری یان لە هێزو توانای خۆیان بۆ گۆڕینی واقع بێبەشناکات، کارێک کە بونیاتگەریی شتراوس دەیکا.» (٢٢) ئەڵبەتە شتراوس و سارتەر بەشێوەیەکی گشتی باس لە کۆمەڵگا و تاک دەکەن، پلەبەندی لە نێوان توێژەکان و تاکەکان بە گوێرەی تەمەن و سیاقیان لە ناو شوێن و کاتدا ناکەن. بەڵام ئەگەر باس لە پێگەی گەنج لە نێوان ئەو دوو هێزە بابەتی و خودگەراییەدا بکەین، ئەوا دەکرێ بڵێین گەنج بە سروشت زیاتر لەژێر کاریگەری خودگەریدایە، چونکە بینینی خود وەک بونەوەرێکی سەنتراڵ، وەک بونەوەرێک کە خاوەنی زۆرترین خەون و زۆرترین پلانە بۆ دەستکاریکردنی ئەو یاسا کۆمەڵایەتی و دروستکراوانەی کە تۆڕی پەیوەندییەکانی ئەو بەواقعەوە ڕێکدەخەن، شوناسێکی تایبەت بە گەنج دەبەخشێ و لەکەسی بەتەمەن جیایدەکاتەوە. بێگومان وەک پێشتر وتمان مەرج نییە گەنجێتی تەنها تەمەنێکی دیاریکراو بێت، لەتەمەنی هەژدە ساڵییەوە بۆ سی ساڵی بۆ نموونە، هەروەها مەرج نییە کامڵبوون لە دوای تەمەنی چل ساڵی و پیرێتی لەپاش شەست ساڵییەوە دەستپێبکا، چونکە ئەو سیستمی ناونان و دابەشکردنە پەیوەندی بە سیستمی بەرهەمهێنانی ماناوە هەیە لەکۆمەڵگایەکی دیاریکراودا، هەروەها پەیوەندی بە ئاستەکانی ڕواڵەتی فیزیکی ئینسانەوە هەیە. بۆیە دەکرێ گەنجێتی و پیرێتی لە دوو تەمەن، دوو ئاستی ڕواڵەتی فیزیکی ئنسانەوە بکرێن بە دوو جۆر رۆحییەت یان دوو جۆر ئەخلاق لە ژیاندا، لێرەوە دەکرێ گەنجێکی بەتەمەن گەنج و بە رۆحییەت پیر ببینین، یان پیرێکی بەتەمەن گەورەو بەرۆحییەت گەنج.

هەموو گەنجێک بەتەمەن و ڕواڵەتی جەستەیی گەنجە، بەڵام ئایا مەرجە هەموو گەنجێک بەرۆح گەنج بێت؟! ئەڵبەتە مەرج نییە تەنها ئەو کاتە نەبێت کە لە ململانێی نێوان خود و بابەتدا ئەولەوییەت دەبەخشێ بەخود. بەڵام ئەگەر ئەولەوییەت بەخشین بە خود لەسەر ئاستی رۆحی و ویژدانی شێوەیەک لە ئارامی بە گەنج ببەخشێ، ئەوا لەسەر ئاستی کۆمەڵایەتی ڕستێک کێشەو گرفتی بۆدەخاتەوە، بەتایبەتی لە کۆمەڵگایەکی داخراوی وەک کۆمەڵگای ئێمەدا کە هەمیشە جەبریەتی نەریتەکان لە ئیرادەی فەردەکان بەهێزترە، ئەمەش خۆی ئاستێکی قوڵی نیگەرانییە کە دەبێ گەنجی کورد و گەنجی هەموو کۆمەڵگا داخراوەکانی وەک کۆمەڵگای کوردی باجەکەیبدەن.

واتە بۆ ئەوەی گەنج مومارەسەی گەنجێتی خۆی بکا ناچارە لە نێوان نیگەرانییەکی داهێنەرانە و ئارامییەک کە ڕستێک گریێ و خەمۆکی حەشارداوە، نیگەرانی هەڵبژێریێ، نیگەرانییەک کە هانی دەدا لە نێوان کۆنەپارێزی و تازەگەریدا، دووەمیان و... لە نێوان چاوەڕوانی و بڕیارداندا، دووەمیان و... لە نێوان گۆڕانی بەسەبر و گۆڕانی ڕیشەیی، دووەمیان و... لە نێوان واقعیبوون و یۆتۆپیبووندا دووەمیان هەڵبژێریێ. ڕەنگە سەرەتا وا بزانین ئەم هەڵبژاردنەی گەنج کارێکی ناواقعی و خەیاڵێکی هەرزەکارانەیە، بەڵام لە ڕاستیدا گشت بزاوت و وەرچەرخانێکی مێژوویی قەرزاری ئەم ڕۆحییەتە ڕادیکاڵانەیەی گەنجە، مەگەر سوتەمەنی هەموو گۆڕانکاری و شۆڕشێکی گەورە لە دنیادا گەنج نەبێت. دواجار ڕەنگە گەنجی خاوەن خەون، وردە وردە تەسلیمی واقع ببێت، کە ئەوە سوننەتێکی ژیانە. بەڵام هاوزەمان لەگەڵ ئەوەی واقع خەونەکان لە ئەو دەسەنێتەوە، ئەویش بەشێک لە واقع لە ڕێگای خەونەکانییەوە دەستکاریدەکا.

لێرەوە، ترسناکترین نەریتی باو لەکۆمەڵگا داخراوەکاندا، ئەو نەریتەیە کە داوا لەگەنج دەکا واقعی و ئارام بێت و واز لە سەرکێشی و گەڕان بەدوای خەونەکانیدا بێنێت. ئەڵبەتە زاڵبوونی ئەو نەریتە لەکۆمەڵگایەکی وەک کۆمەڵگای ئێمەدا ـ بۆ نموونە ـ بەڵگەی ئەوەیە کە کۆمەڵگای ئێمە هێشتا بڕیاری کرانەوەی نەداوەو دەیەوێ مێژووی ئەمڕۆ لەسەر شێوازی مێژووی دوێنێ کۆپیبکات و مێژووی دوێنێ لەمڕۆدا خۆی دووبارە بکاتەوە. ڕەنگە هیچ کۆمەڵگایەک وەک کۆمەڵگای ئێمە باجی ترسناکی ئەو نەریتە نەدا، چونکە کۆپیکردنی ئەمڕۆ وەک دوێنێ تەنها لەسەر ئاستی کۆمەڵایەتی مەترسیدار نییە، بەڵکو لەسەر ئاستێ کبریائی نەتەوەییش هەڵگری مەترسیەکی گەورەیە، چونکە دوێنێی ئێمە دوێنێی کۆیلایەتی و ژێردەستییە.

بۆ ئەوەی مێژووی ئێمە جوڵەبکا، پێویستە گەنجەکانمان هەست بە نیگەرانییەکی قووڵ بکەن، یان بەدەربڕینێکی تر پێویستە مومارەسەی گەنجێتی خۆیان بکەن تا ئەوپەڕی. چونکە تاوەکو گەنجەکانمان زیاتر لە شوناسی گەنجێتی خۆیانەوە نزیک بن، ئەوا لە کانگاکانی داهێنان و مەعریفەشەوە نزیکتر دەبن. هەروەها ئەرکی نەوەی کۆن ئەوە نییە هانی نەوەی نوێ بدا تا لەو بچێ، بەڵکو بە پێچەوانەوە پێویستە هانیبدا تا ئەوپەڕی لەخۆی بچێت. ئەگەر نا، ئەوا نەوەی کۆن تەحەمولی گەورەترین بەرپرسیارێتی دەکا بەرامبەر مێژوو، مێژوویەک کە پێویستە جووڵە بکا، بەڵام لە جوڵەی دەخا، ئەگەر نەوەیەک ڕێگە بەنەوەی دوای خۆی نەدا مومارەسەی تایبەتمەندیی خۆی بکا، ئەوا ڕێگە نادا مێژوو بەشێوازی ڕاستەهێڵی جوڵە بکا، بەڵکو مێژوو لە بازنەیەکی داخراودا بەند دەکا، بەو مانایەی کەسانی سەر بە نەوەی کۆن بڕوایان وایە ڕووداوەکانی مێژوو هەمیشە دووبارە دەبنەوە وەک دووبارە بوونەوەی وەرزەکانی

ساڵ. واتە وا دەزانن لەیەکچوونی ڕۆژەکان و ساڵەکان و مانگەکان سوننەتێکی سروشتییە و قەدەرێکە ناتوانرێ دەستکاری بکرێ. بۆ نموونە زۆرن ئەو کەسانەی بێزارن لەوەی کە ئەمرۆ لە دوێنێ ناچێ، قسەگەلێکی زۆر ڕۆژانە بەرگوێمان دەکەوێ لە کەسانێکەوە گازندە لەوە دەکەن (منداڵەکانی سەردەمی ئێستا لە منداڵەکانی سەردەمی زوو ناچن. زەمانی خۆی کوڕ نەیدەوێرا بەرامبەر باوک و قوتابی نەیدەوێرا بەرامبەر مامۆستا بکۆکێ... بەڵام کوڕ و قوتابی و لاوەکانی ئەمڕۆ بێ چاوو ڕوون!!) واتە ئەم دەنگانە لە یەکنەچوونی ڕۆژەکان و ساڵەکان و نەوەکان بەزەنگێکی خەتەر دەزانن وەک ئەوەی نەفرەت دابەزیبێتە سەر زەوێ، بەڵام دواجار ئەم جۆرە کەسانە ئەو هێزە پێکدێنن کە ڕێگرن لە بەردەم جوڵەی ئاسایی و پێویستی مێژو، بە بڕوای ئەوان لەبەرئەوەی باوکیان لە باپیریان چووە و خۆیان لەباوکیان دەچن، ئیدی دەبێ کوڕەکانیش لەخۆیان بچن و نەوەکان و مێژووەکان هەموویان لەیەکبچن و مێژوو لەسوڕێکی بازنەیی بەردەوامدا دووبارە ببێتەوە. (٢٣) نەریتێکی لەم جۆرە لەبری ئەوەی گەنجێتی موتوربەبکا لەپیری و تەمەنی گەنجێتی و ڕۆحیەتی تازەبوونەوە بکا بەبەری کۆمەڵگادا، بەپێچەوانەوە پیری دەکا بەبەری گەنجێتیداو تەمەنی گەنجێتی کورتدەکاتەوە بۆ تەنها چەند ساڵ و مانگێک. ئیدی تەنها کۆمەڵگایەکی موحافیزکار نایەتەگۆڕێ، بەڵکو کۆمەڵگایەک دروستدەبێ لەبوارەکانی داهێنان و مەعریفە و بنیاتنانیشدا تووشی کەم خوێنییەکی ترسناک دەبێ. بۆیە ئەگەر گەورەکان بەوەوە شانازیبکەن کە بەوقارو ئارامن، ئەوا پێویستە گەنجەکان شانازی بەوەوە بکەن کە لە دۆخی نەسرەوتن و نیگەرانیدان، چونکە لێکۆڵینەوەکانی بواری داهێنان ئەوەیان دەرخستووە کە مەرجە پێشوەختەکانی داهێنان لە مرۆڤدا بریتییە لە کەڵەکەبوونی وزەو حەماس بەجۆرێک کە کەسی داهێنەر دەخاتە حاڵەتی شپرزەیی و نیگەرانییەکی قوڵەوە، هەروەها بریتییە لە هەستیاری و تێکچوونی سیستمی پەیوەندییەکان و هەندێ جار پەشێوی و سەراسیمەیی بەرامبەر مەسەلە ئاڵۆزەکان و گەڕانی بەردەوام بەدوای ئەو پرسیارانەی کە یەک لەدوای یەک لەدایکدەبن بەبێ ئەوەی کەسی داهێنەر هەراسانبکا. هەروەها سیفەتێکی گرنگی دیکەی کەسی داهێنەر بریتییە لە یاخیبوون و ملنەدان لەئاست دوا وەڵام و دواچارەسەردا، بۆیە (کریش فیلد) پێی وایە زۆرجار چارەسەرەکان دەبنە ڕێگر لەبەردەم داهێنانی نوێدا «ئەزموونەکان دەریانخستووە کە تاوەکو مرۆڤ زیاتر بەدوای چارەسەردا بگەڕێ توانای ئەقڵیی بەهێزتر دەبێ، بەڵام هەر ئەوەندەی گەیشتە خاڵی چارەسەر ئیدی بەپێچەوانەوە چالاکیی ئەقڵیی بەرەو لاوازبوون دەڕوا». (٢٤) تێبینی دەکرێ لەو کۆمەڵگا داخراوانەدا کە تەمبەڵی بەرهەمدێنن ڕەخنە لە ڕۆشنبیر و بیریارەکان دەگیرێ بەوەی تەنها شت دەوروژێنن و چارەسەریان پێ نییە، چونکە گەیشتن بەچارەسەر ئەو دۆخەیە کە ئیدی مرۆڤ بەئارامی پاڵی لێدەداتەوەو خۆی لە قۆناغی داهاتووی داهێنان دەدزێتەوە، کە

بریتیە لە گەڕان بەدوای چارەسەری تازەتردا.

گەنج کەسێکی سەرسام و نیگەرانە، هەستدەکا جیهان بەو جۆرە نییە کە ئەو دەیخوازێ، واتە (خود)ی گەنج دەبێتە بابەتێکی میحوەری کە بەدوای کرانەوەدا دەگەڕێ، ئەم نیگەرانییە تەنها جەستەی گەنج ناخرۆشێنێ - وەک کولتووری باو وێنایدەکا - بەڵکو توانا زەینییەکانیشی دەخرۆشێنێ و پرسیاری دەربارەی ئەگەرەکانی گۆڕینی واقع لادەوروژێنێ، گەنج کەسێکە بەجەستە لە گەورەکانەوە نزیکە، بەڵام بەرۆح و قودرەتی پرسیارکردن و نەسرەوتن، زیاتر لە منداڵەوە نزیکە، منداڵیش کائینێکە لەسەرەتای لەدایکبوونەوە دەچێتە دۆخی سەرسامی، هەست دەکا لە واقعێکی تەواو سەیردایە. ئەو نەریت و یاسایانەی کە لای گەورەکان جێگیرو ئاسایین، لای ئەو دەڵەمەیی و نائاسایین. واتە توانای منداڵ لە ڕەتکردنەوەی نەریت و یاسا باوەکان زۆر لە توانای گەورەکان زیاترە، بەڵام کێشەی منداڵ لەوێوە دەستپێدەکا ئەو چەکە گرنگەی پێ نییە کە لەلای گەورەکان دەستدەکەوێ: زمان. بەڵام گەنج لەیەک کاتدا خاوەنی ئاستێکی ئەو چەکەو خاوەنی رۆحیەتی منداڵیشە، کە دەکرێ لەیەکیان مارەبکاو گەورەترین رۆڵی پێ ببینێ.

گەنج وەک بوونەوەرێکی سیاسی

نەوەی کۆنەپارێزی کورد، بەتایبەتی لەکایەی سیاسی پاش ڕاپەڕیندا، دوو چاوەڕوانی جیاواز و دژ بەیەک، یان وردتر فەرمانێکی دووفاقەیی دژبەیەک ئاراستەی گەنج دەکا: لەلایەکەوە داوای لێدەکا ببێتە توێژێکی کاریگەر و ڕێکخراو، بەڵام لەلایەکی ترەوە داوای لێدەکا ڕێز لە نەریتی سیاسی و کۆمەڵایەتیی پێش خۆی بگرێ و خۆی لە هەر ڕووبەڕووبوونەوەیەک لەگەڵ نەوەی کۆندا بەدوور بگرێ، واتە لەو شوێنەدا کە نەوەی کۆن پێی باشە دەبێ گەنج ڕادیکاڵ بێت، لەو شوێنەشدا کە بەدڵی نییە پێویستە موحافیزکار بێت. ئەم چاوەڕوانییە لە بنەڕەتدا لەوێوە سەرچاوەی گرتووە کە پەیوەندی نێوان نەوەکان لەدنیای ئێمەدا پەیوەندیی نێوان هێزە جیاوازەکانی کۆمەڵگا نییە، بەڵکو جۆرێکە لە پەیوەندیی نێوان فەرماندەرکەر لەلایەک و جێبەجێکەری فەرمان لەلایەکی ترەوە: پەیوەندیی نێوان دوو نەوە نییە کە بچنە دۆخی دان و ستانەوە، واتە هەر یەکێکیان لای خۆیەوە شتێک بداو شتێک بستێنێ، تەنازول لەشتێک بکاو شتێکی تر بەرێتەوە. بەڵکو پەیوەندیی نێوان دوو نەوەیە کە یەکێکیان دەبێ بداو یەکێکیان دەبێ بستێنێ، یەکێکیان خۆی ببەخشێ و یەکێکیان ئیمتیاز بەرێتەوە. ئەڵبەتە ئەم دیدەی نەوەی کۆن هەڵقولاوی هەمان ئەو نەریتە داخراوەیە کە پێی وایە مادەمەکێ نەوەی کۆن کاتی خۆی ئەو سوننەتەی پیرەوکردووە ئیدی دەبێ نەوەی تازەش هەمان سوننەت

دووبارەبکاتەوە، سوننەتێک پێیوایە پەیوەندی نێوان نەوەکان ـ لەسەر ئاستی سیاسی ـ پەیوەندی نێوان کۆنەپارێزو ڕادیکاڵەکان نییە، بەڵکو پەیوەندی نێوان ئەفسەر و سەربازەکانیەتی، لێرەوە گەنج لەکائینێکی خاوەن بەهرەی سیاسی ئەفرێنەرەوە دەبێتە سەربازێکی ملکەچ بۆ فەرمان.

چەمکی سیاسەت لەدنیای ئێمەدا تەواو پێچەوانەی ئەو مەغزا دیموکراتییەی لەکۆمەڵگای مەدەنیدا هەیە، ئەو مۆدیلەی کۆمەڵگا کە زۆرجار لەلایەن کایەی سیاسی ئێمەوە بانگەشەی بۆ دەکرێ. کۆمەڵگای مەدەنی کۆمەڵگایەکی سیاسییە بەمانای وشە، کۆمەڵگایەکە مومارەسەکردنی سیاسیەت تیایدا نە حەرامەو نەمەترسیدار، چالاکییەکە لەلایەن نوخبەیەکی دیاریکراوو نەوەیەکی دیاریکراوەوە قۆرخ ناکرێ، بەڵکو مافی ڕەوای هەر ئەندامێکی کۆمەڵگایە. دیدی ئێمە بۆ سیاسەت تەواو پێچەوانەی دیدە مەدەنی و دیموکراتیەکەیەتی، لای ئێمە سیاسەت میکانیزمێکی ڕێکخستنی پەیوەندیی نێوان توێژ و هێز و نوخبە جیاوازەکان نییە، بەڵکو ئالییەتێکە بۆ سەپاندنی دەسەلات و سەندنەوەی ئیرادە لەلایەن هێزیکەوە بەسەر هێزیکی تردا. سیاسەت لە زمانی کوردیدا کە وشەی (ڕامیاری) بۆ دانراوە، لە زمانی عەرەبیشدا وشەی (السیاسة) تەواو لەگەڵ ڕیشە زمانەوانییەکەیدا یەکدێتەوە کە تەعبیر لە پەیوەندی نێوان مرۆڤ و ئاژەڵ دەکا لەکولتوورێکی کۆچەری و بەدەویدا. (ڕامیاری) واتە ڕامکردنی ئەسپ لەلایەن مرۆڤەوە، (ڕامیار) کەسێکە ئەسپ دەستەمۆ دەکاو لە ئاژەڵێکی سرک و یاخییەوە دەیکاتە ئاژەڵێکی ملکەچ کە ئامادەیی بارهەڵگرتنی هەیە. بەهەمان شێوە لە زمانی عەرەبیدا ڕیشەی وشەکە لە (تسیس الحصان)ـەوە هاتووە کە هەمان مانا دەگەیەنێ، (سائس) مرۆڤی ڕامکەرو (مسیس) ئاژەڵی ڕامکراوە. بەڵام بێگومان مانای زاراوەیی سیاسەت لە زانستی سیاسی مۆدێرندا تەواو پێچەوانەیە، سیاسەت چالاکییەکە بەمەبەستی ڕێکخستنی پەیوەندیی نێوان مرۆڤ و مرۆڤ، نەک مرۆڤ و ئاژەڵ. واتە پەیوەندییە سیاسییەکان، پەیوەندیی نێوان (ڕامکەر) و (ڕامکراو) نییە، بەڵکو پەیوەندیی نێوان دوو کەس، دوو لایەن، دوو نەوەیە، کە بەهەمان ئەو ئەندازەیەی ڕامدەکەن ڕامیشدەکرێن، واتە بەهەمان ئەو ئەندازەیەی دەبەخشن، دەشسەنن، بەهەمان ئەو ئەندازەیەی تەنازولدەکەن تەنازول بەلایەنی بەرامبەریش دەکەن. بەڵام ڕەنگە تا ئێستاش سیاسەت لە دنیای ئێمەدا، هەمان مانا زمانەوانییە کۆنەکە بگەیەنێ... بەبەڵگەی ئەوەی مومارەسەکردنی سیاسەت لە مافێکی سروشتی گشتییەوە دەکرێتە مافی نوخبەیەکی دیاریکراو، لە مافی دەسەڵاتدار و ئۆپۆزسیۆنەوە، تەنها دەبێتە مافی دەسەڵاتدار.

لە نێوان نەوەکانیشدا هەمان ئالییەت ئیشدەکا، سیاسەت مافی نەوەی کۆن و ئەرکی

جێبەجێکردنیشی لەسەر شانی نەوەی تازەیە. لە بەرامبەردا هەموو دەستبردنێکی نەوەی نوێ بۆ سیاسەت شێوەیەکە لە بقە! چونکە ئەگەر سیاسەت لە ڕیشە زمانەوانییەکەیدا، مانای پەیوەندی نێوان مرۆڤ و ئاژەڵ بگەیەنێ، ئەوا لە بەکارهێنانە زاراوەییەکەیدا، بەتایبەتی لە دوای دروستبوونی دەزگای حیزب و ڕێکخستنی نهێنییەوە لە دنیای ئێمەدا، مانای پیلانگێڕی دەگەیەنێ، چونکە چالاک سیاسی دەبێ تەنها لە بازنەی دەسەڵاتدا ئەنجامبدرێ، ئەگەر نا ئەوە پیلانگێڕییە دژی دەسەڵاتدار.

ئیتر مومارەسەکردنی سیاسەت لە مافی کۆمەڵگایەکی پان و بەرینەوە، بەهەموو دەزگا مەدەنیەکانییەوە، دەبێتە مافی حیزب، لەم سەروبەندەدا گەنج یان دەبێ سیاسەت نەکاو توشی نامۆبوون ـ ئیغتراب و بێباکییەکی گەورە ببێت، یان دەبێت لە بازنەی حیزبدا ئەو چالاکییە بکا. واتە نابێت گەنجێک هەبێت مومارەسەی سیاسەت بکا وەک: مافی نارەزایی دەربڕین، مافی ڕێپێوان، مافی مانگرتن، مافی ڕەخنەگرتن، مافی بەشداریکردن لە بڕیاری سیاسیدا. تەنها مەگەر ئەو مافە لەناو بازنەی حیزب و لەچوارچێوەی فەرمانەکانی ئەودا جێبەجێبکا؛ ئەگەر گەنجێکێ لەو جۆرەش هەبێت، ئەوە یان زۆر دەگمەنە، یان هەمیشە گومانی لە دەورە.

لە ماوەی دە ساڵی ڕابردووی ئەزمونی کوردیدا، بێجگە لە چرکەساتی ڕاپەڕینەکانی یەکەم و دووەم و سێهەم، کە گەنجان دوور لە فەرمانی حیزبەکان ئیرادەی خۆیان سەلماند، نەبینرا ڕۆژێک لە ڕۆژان لاوەکان وەک توێژێکی کۆمەڵایەتی کاریگەر ڕووداوێک دروستبکەن، ڕێپێوانێک، مانگرتنێک، نارەزاییەک دژی شەڕی ناوخۆ، دژی هەیمەنەی کایەی سیاسی تەقلیدی، بەرپا بکەن. جگە لەو سیناریۆ ئاشکرانەی کە کایەی سیاسی ناو حیزبەکان، بەناوی نەوەی نوێوە، دژی یەکتر ئەنجامیاندا، ئەڵبەتە ڕێکخراوەکانی خوێندکاران و قوتابیان و لاوان لە چەند ساڵی ڕابردوودا، سێبەر و چاوی حیزب بوون لە هەموو ئەو ناوەند و شوێنە گرنگانەدا، کە دەکرا گەنجان خۆیان بن و ڕۆڵێ خۆیان وەک نەوەی نوێ، نەک وەک نوێنەری نەوەی کۆن ببینن، وەک هێزێکی رادیکاڵ بەشداری لە گۆڕانی کۆمەڵایەتی و سیاسیدا بکەن. بەڵام ڕێکخراوەکانی خوێندکاران و قوتابیان و لاوان بوونە دەزگاکانی دیسپلینکردن و بەتاڵکردنەوەی وزەی لاوان. بوونە کەناڵی گواستنەوەی شەڕەکانی کایەی سیاسی تەقلیدی بۆ ناو زانکۆ و پەیمانگا و خوێندنگا و قوتابخانە و ناوەندەکانی وەرزش و... هتد، واتە لەبری ئەوەی دەنگی گەنجان بن لە بەردەم کایەی سیاسی دەسەڵاتدار، بەپێچەوانەوە بوونە دەنگی کایەی سیاسی دەسەڵاتدار لەناو گەنجاندا. ئیدی نوێنەری هەڵبژێردراوی لاوان و خوێندکاران و قوتابیان لەبری ئەوەی دەنگی هاوڕێکانیان بن لەناو ڕێکخراوەکاندا، بەپێچەوانەوە بوونە دەنگی ڕێکخراوەکانیان لەناو هاوڕێکانیاندا. لەبری ئەوەی ببنە هێزی گوشار لەخوارەوە بۆ سەرەوە، بەپێچەوانەوە بوونە هێزی گوشار لەسەرەوە بۆ خوارەوە. لە هەڵبژاردنی قوتابیان و

خوێندکاراندا ئەوەی بەدیدەکرێ ململانێی ڕاستەقینەی لاوەکان نییە، بەڵکو پاکتاوکردنی حسابی لەمێژینەی حیزبەکانە بەدەمامکی لاوانەوە، بۆیە ئەگەر حیزبی کوردی بڕیاری دابێ خزمەتی گەنجان بکا، لەبری ئەوەی هەوڵی هوشیارکردنەوەیان بدا وەک زۆر جار بانگەشەی بۆ دەکا، باشتر وایە دەستیان لێبکێشێتەوە... باشتر وایە لێگەڕێ خۆیان بەشێوازی خۆیان ململانێ لە نێوان خۆیاندا بکەن و رێکخراو دابمەزرێنن... لێگەڕێ هەڵە بکەن، تا لە ڕێگای هەڵەکانی خۆیانەوە ئەزموون وەرگرن و هەست بە بەرپرسیارێتیی بکەن، نەک لە ڕێگای دەرسدادان و نەسیحەتکردن و لاساییکردنەوەی نەوەی کۆنەوە.

مەرج نییە گەنج تەنها لەناو حیزب و رێکخراوەکانی سەر بە حیزبدا مومارەسەی توانا سیاسیەکانی خۆی بکا، بەڵکو ڕاستتر وایە هەڵبژاردنی هەڵوێستی سیاسی بەند بێت بە ئیرادەی خودی گەنجەوە، تاوەکو دواتر بەرامبەر هەموو هەڵوێستێکی خۆی هەست بە بەرپرسیارێتی بکاو لەگەڵ نەوەی کۆندا تەحەمولی مەسئولیەتی شکست و قەیرانەکان بکا. بەڵام لە دنیای ئێمەدا لەکاتی سەرکەوتنەکاندا نەوەی کۆن لەسەر شانۆی سیاسییە، لەکاتی شکستەکانیشدا هەر ئەو بەرپرسیاری یەکەمە، چونکە بەرپرسیارێتی سیاسی وەک وەزیفە لە نێوان گروپ و نەوەو هێزەکاندا دابەشناکرێ، بەڵکو وەک ئیمتیازێک لەلایەن نوخبەیەکی دیاریکراوەوە مومارەسە دەکرێ. واتە وەک چۆن لەسەر ئاستی کۆمەڵایەتی، هەمیشە هێزیکی کۆنەپارێز داوا لە گەنج دەکا واز لە گەنجێتی خۆی بێنێ و هەرچێ زووترە ببێ بە گەورە؛ لەسەر ئاستی سیاسیش هێزیکی تۆتالیتار هەیە هەوڵدەدا هەموو خەون و ئیرادە و تواناکانی گەنج بە ئاڕاستەی بەرژەوەندی خۆیدا بەرێ، لاو لە بکەرێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی ئاکتیڤەوە بکاتە تەنها وەرگرێک و جێبەجێکەرێکی فەرمان.

بەڵام ئایا حیزب بەوە دەستبەرداری گەنج دەبێ بچێتە ناو ڕیزەکانییەوە و ببێ بە ئەندامی حیزب؟! ئەڵبەتە نەخێر، چونکە هەروەک چۆن گەنج لە دەرەوەی حیزب دەبێ ملکەچێ گوشارە کۆمەڵایەتییەکان بێ و دەستبەرداری بڕێکی زۆر لە گەنجێتی خۆی بێت و ملکەچی هەمان کایەی سیاسی تەقلیدی بێت، بە هەمان شێوە لەناو حیزبیشدا دەبێ دەستبەرداری گەنجێتی خۆی ببێت و ملکەچی هەمان کایەی سیاسی تەقلیدی بێت. هەرچەندە لە شەستەکان و حەفتاکان و سەرەتای هەشتاکاندا. زۆربەی ئەندامانی سەرکردایەتی حیزبەکانی شاخ سەر بە نەوەی نوێی سەردەمی خۆیان بوون، بەڵام گەورەترین قەیرانی سیاسی نەوەی نوێ لە دوای ڕاپەڕینەوە دەستپێدەکا، کاتێ لە هەموو خەونێکی تەرقییەی سیاسی و هەموو ڕۆڵێک وەک بکەری سیاسی بێبەش بوو. خەتەرترین دوو دەستەواژەش کە لە دوای ڕاپەڕینەوە سەریهەڵداوە: (پێشمەرگەی کۆن) و (پێشمەرگەی تازە)یە، کە فەزڵێکی سیاسی لە ڕێگای

ئەقدەمییەتەوە دەبەخشێ بە نەوەی کۆن و دەرفەتەکانی کاری سیاسی و سەرکەوتنی بە پلەکانی حیزبدا زیاتر بۆ دەستەبەر دەکا. بەڵام لە ڕاستیدا شەڕێک نییە لە نێوان پێشمەرگەی کۆن و پێشمەرگەی تازەدا، بەڵکو شەڕێکە لە نێوان نەوەیەکی کۆنەپارێز کە دەکرێ لەناو پێشمەرگە تازەکانیشدا هەبێ، نەوەیەکی نوێێ رادیکاڵ کە زۆر جار دەنگیان لە نێو پێشمەرگە کۆنەکانیشدا دەبیسترێ.

کۆنی و تازەیی لە پێشمەرگایەتیدا زۆر جار وەک فێڵێک بەکاردێت لەلایەن کایەی سیاسی تەقلیدییەوە بۆ بەرتەسککردنەوەی دەرفەتەکانی کاری سیاسی لەبەردەم ژمارەیەکی زۆرو زەوەندی گەنجاندا. لەو حاڵەتە دەگمەنانەشدا کە گەنج تەزکییە دەکرێ و بۆ پلەیەکی بەرزی حیزبی دەپاڵێورێ، ئەوە دەبێ شوناسی گەنجێتی خۆی لەدەست بداو لەبری ئەوەی دەنگی هاوڕێ گەنجەکانی بێت لەناو شوێنە گرنگ و حەساسەکاندا، بەپێچەوانەوە دەبێ بەتەواوی تەماهیبکا لەگەڵ نەوەی کۆندا، وەک ئەوان هەڵسوکەوت و گەمەبکا. بۆیە تێبینی دەکرێ ئەولەوییەت دەدرێ بەو گەنجانەی کە لاسایی نەوەی کۆن دەکەنەوە لە هەڵسوکەوت و قسەکردن و مائعیدا. ئیدی مەحاڵە ئەندامی گەنج لەناو حیزبدا تەرقییە بکا ئەگەر خیانەت لە گەنجێتی خۆی و هاوڕێکانی خۆی نەکا، بەو مانایەی ڕاستە لەسەر ئەوان حسابدەکرێ، بەڵام نوێنەرایەتی ئەوان ناکا.

لە ڕاستیدا ئەم مامەڵە و تەقیلدە سواوەی حیزبی کوردی لەگەڵ گەنجدا، بەرلەوەی زیانی بۆ نەوەی نوێ هەبێت، زیانی بۆ خودی حیزب هەیە و گورزێکی کەمەرشکێنە کە حیزب خۆی لەخۆی دەوەشێنێ. چونکە لەبری ئەوەی نەوەی نوێ پێگەیەکی گرنگی لە ناو حیزبدا هەبێت، بەپێچەوانەوە خاوەنی پێگەیەکی زۆر پەراوێزکراوە... لەبری ئەوەی نوێنەرایەتی هێزی تازەبوونەوە و گۆڕان بکا لەناو حیزبدا، نوێنەرایەتی بێئیرادەیی و تەبەعییەت دەکا، ئەمەش وایکردووە دابەشبوونی کوتلەکان لەناو حیزبدا بەگوێرەی نەوەی نوێ و نەوەی کۆن، کوتلەی موحافیزکار و کوتلەی رادیکاڵ نەبێت، بەڵکو بەگوێرەی ناوچەکانە: هەولێرییەکان، سلێمانییەکان، گەرمیانییەکان، بادینییەکان، سۆرانییەکان؛ یاخود بەگوێرەی خێڵەکانە، کە ئەمەش دیاردەیەکی ترسناکە لە چەند ساڵی ڕابردوودا، لەسایەی هەیمەنەی کایەی سیاسی تەقلیدا سەریهەڵداوە. گەنجەکانی ناو حیزبیش نەک هەر نەیانتوانیوە ببن بە هێز و خوێنی تازە بکەنەوە بەبەری حیزبدا ـ وەک ئیدعا دەکرێ ـ بەڵکو بەگوێرەی کوتلەکان و دابەشبوونە ناوچەگەرییەکانی ناو حیزب ئەوانیش دابەشبوون و لە هێزی موبادەرەوە بوون بە هێزی تەبەعییەت.

بەڵام بۆ ئەوەی گەنجەکان کایەیەکی سیاسی رادیکاڵ و کاریگەر پێکبهێنن مەرج نییە تەنها

لەناو کوتلەو حیزبەکاندا، تەنها لەڕێگای کاری ڕێکخستن و حیزبیەوە کە مۆدێلێکی سواوی بەلشەفییە مومارەسەی سیاسەت بکەن، بەڵکو بە پێچەوانەوە پێویستە گەنجان لە هەموو هەڵوێست و پنتێکدا هەست بە بەرپرسیارێتی سیاسی خۆیان بکەن و بەر لە هەر ئینتمایەک ئینتمایان بۆ گەنجێتی خۆیان هەبێت و خەم و خەون و کێشەی گەنجەکان بەگوێرەی کوتلە و حیزبەکان دابەشنەکرێ... واتە دەبێ شێوەیەک لە بەرژەوەندی هاوبەش لە نێوان گەنجە یەکێتییەکان و گەنجە پارتییەکان، گەنجە هەولێرییەکان و گەنجە سلێمانییەکاندا هەبێت. دەبێت گەنجەکان تەنها لە ململانێی نێوان حیزب و کوتلەکاندا بەشدارینەکەن، بەڵکو لە ململانێی نێوان نەوەکانیشدا بەشداریبکەن و لەپاڵ دابەشبوونە ستوونییەکاندا بە شێوەی ئاسۆیش دابەشبن.

دەکرێ گەنج خاوەنی نەقشی سیاسی گەورە بێت لەناو کۆمەڵگادا، چونکە خاوەنی هیچ بەرژەوەنییەکی ئەوتۆ نییە کە بترسێ لەدەستی بدا. گەنج هەڵگری وزەیەکی گەورەیە بۆ ڕەتکردنەوەی واقع و سەرلەنوێ داڕشتنەوەی، بەتایبەتی لە واقیعێکی وەک واقعی سیاسی کوردیدا، کە پێویستە ڕەخنە بکرێ و گەنجەکانمان خەون بە گۆڕینیەوە ببینن. واقعێک کە لەسەر ئاستی ناوخۆ تووشی پەرتبوونێکی ترسناک و لەسەر ئاستێ ئیقلیمی و نێودەوڵەتیش تا ئێستا خاوەنی قەوارەیەکی سەلمێنراو نییە.

پێویستە گەنجی کورد لە هەیمەنەی کایەی سیاسی تەقلیدی ڕزگاری بێ، نەک بۆ ئەوەی کودەتای لەدژ بگیرێ، بەڵکو بە پێچەوانەوە بۆ ئەوەی لەگەڵیدا بەشداری بەرپرسیارێتی بکا. چونکە ئەگەر گەنجی کورد لە نیشتمانی خۆیدا ئازاد بێت و خەونی سیاسیی هەبێت، ئەوا مەحاڵە لەکاتی تەنگانەدا بەرگری لە نیشتمانێک نەکا کە خەونی تێدا دەبینێ.

سەربەستی لەپێناو دەربەستیدا

لە کولتووری ئێمە و کولتووری هەموو کۆمەڵگا داخراوەکاندا، کاتێ باس لە دەربەستی و سەربەستی یان ئیلتزام و ئازادی دەکرێ، وەک دوو هەڵوێست، دوو ئەخلاق، دوو کولتووری جیاواز تەماشادەکرێن، هەندێ جاریش وەک دوو هەڵوێستی دژبەیەک وێنادەکرێن، بەو مانایەی ئازادی بەزاندنی ئیلتزام و ئیلتزامیش سنووردارکردنی ئازادییە... لەکاتێکدا پەیوەندیی نێوان ئازادی و ئیلتزام نەک هەر بنەڕەتییە، بەڵکو یەک تەواوکەر و دیالیکتیشە، تا ئەو ئەندازەیەی مەحاڵە قسە لە یەکێکیان بەبێ ئەویتریان بکەین و مەحاڵە یەکێکیان دوور لەویتریان بوونی هەبێت.

شتێک نییە ناوی دەربەستی یان (ئیلتزام) بێت، گەر لە بنەڕەتدا ئەو دەربەستییە زادەی

پابەندبوونێکی ئەخلاقی و هەڵبژاردنێکی ئازادانەی ئینسان نەبێ... بە هەمان شێوە شتێک نییە بەناوی ئازادییەوە، گەر پابەندبوونمان بە مرۆڤبوون و کەینوونەی خۆمانەوە نەگەیشتبێتە ئاستی ئیلتزام و دەربەستی. بە دەربڕینێکی تر گەر ئیلتزام بە مانا زمانەوانییەکەی سنووردارکردنی ڕەفتارێک یان چەند ڕەفتارێک بێت، ئەوا بە مانا وجودییەکەی سنووردارکردنی ئەو ڕەفتارانەیە کە ئازادی زەوت و پێشێلدەکەن. لە بەرامبەردا ئەگەر ئازادی لەڕووی زمانەوانییەوە ڕەهاکردنی ڕەفتار و هەڵسوکەوتەکان بێت، ئەوا ئەو کردەی ڕەهاکردنە لەسەر بنەمای ئیتزامێکی ویژدانی بە مافێکی سروشتی و مرۆییەوە دامەزراوە کە مافی ئازادی ژیانە. بۆیە دەکرێ مرۆڤبوون بەو کاغەزە بچوێنین کە بەدیوێکدا ئیلتزامە یان بەدیوێکدا سەربەستییەو بەدیوێکدا ئازادییەو بەدیوێکدا دەربەستییە، یان بە مانا یاساییە مەدەنییەکەی بەدیوێکدا ماف و بەدیوێکدا ئەرکە. پەیوندی نێوان ئەو دوو دیوەش هێندە تۆکمە و یەک تەواوکەرە، هەروەک پەیوەندیی نێوان هەموو ئەو دوالیزمانە وایە کە لە سروشتدا لەیەک ناچن، بەڵام بەبێ یەکیش هیچ مانا و بوونێکیان نییە.

بەڵام لە کولتوورێکدا کە وشە حورمەت لەدەستدەدا، ئیدی ئازادی و ئیلتزامیش، لە دوو مانای فەلسەفی و یاسایی و دوو چەمکی مەدەنیی گرنگەوە، دەبنە دوو دروشمی سواو. بەدەردی هەموو وشە و چەمکەکانی وەک دیموکراسی، مافی مرۆڤ، دادپەروەری و نیشتمانپەروەری و... هتد دەچن، کە لە گەوهەردا غایەتن، بەڵام لە بەکارهێنانی ڕۆژانەدا دەبنە ئامرازگەلێک بۆ غایەتێک کە دژی دیموکراسی و مافی مرۆڤ و دادپەروەری و نیشتمانپەروەرییە. بێگومان کاتێ وشەکانمان حورمەت لەدەستدەدەن و، وەک دروشمێک باس لە (ئیلتزام) دەکەین، ئیدی ئەوە پێش هەموو شتێک ئیلتزام بەرامبەر خودی خۆمان لەدەستدەدەین. چونکە ئیلتزام دەخوازی لێمان بەرپرسیار بین بەرامبەر ئەو هەڵوێستانەی وەریدەگرین و ئەو وشانەی دەیدرکێنین، هەروەها کاتێک وەک دروشمێک باس لە (ئازادی) دەکەین ئەوە بە هەمان شێوە و بەر لە هەر شتێک خودی (ئازادی) پێشێلدەکەین، ئەو خولیایەی کە لە بنەڕەتدا بۆ ئەوە دروستبووە کە بەهاکان نەبنە شمەک و لە موزایەدەکاندا وەک کاڵا ساغ نەکرێنەوە. کاتێ قسەکانمان حورمەت لەدەستدەدەن و بەر لە هەر کەسێک خۆمان لەناخی خۆمانەوە گاڵتەیان پێدەکەین، ئیدی زمان لە ئامرازی گەیاندن و پەیوەندیی نێوان قسەکەرەکانەوە دەبێتە ئامرازی گوێ لەیەک نەبوون و بەربەستدانان لەبەردەم ئەو خولیا و ئایدیانەدا کە دەیانەوێ بدرەوشێنەوە، بەڵام (زمان!) خامۆشیان دەکا. لە کولتوورێکی وادا مەبەست لەو وشانەی بەکاردەهێنرێن، ئەو مانایانە نییە کە لە ئاستی سیاق و فەرهەنگ و زاراوەکاندا هەڵیدەگرن، بەڵکو مەبەست لە بەینبردنی ئەو مانایانەیە کە کەسی قسەکەر لە

ڕێگای زەمانەوە لە دەلالەتە زمانەوانییەکانی خۆی دایاندەماڵێ. بۆیە ئیتر زۆر ئاسیاییە لە فەرهەنگی سەدام حسێندا تێکشکان و بەزینی سوپای عیراق لە جەنگی کەنداودا، دەبێتە پاشەکشەی شکۆمەندانە (الأنسحاب المظفر)، چونکە ئەوە بەرلەوەی سووچی سەدام حسێن، بێت سووچی کولتوورێکە کە قسەکان تیایدا حورمەتیان لەدەستداوەو دادگایەکی ویژدانی و کولتووری لە ئارادانییە ئینسان بەرپرسیار بکات بەرامبەر خۆی و قسەکانی خۆی. ئیدی ئاسایییە لە کولتوورێکی وادا ئازادی بە مانای ئازادی ئینسان کوشتن و، ئیلتزامیش بە مانای حەرامکردنی ئازادی بێت.

لێرەوە کاتێک لە کۆمەڵگای ئێمەدا باس لە زەرورەتی دەربەستی و ئیلتزام دەکرێ لای گەنج، بەر لەوەی مەبەست لەو دەربەستییە پابەندبوونی ئەخلاقی و هەڵبژاردنی ئازادانەی گەنج بێت بەرامبەر ژیان و ئەرکە گشتییەکان، مەبەست سنووردارکردنی ئازادی گەنجە. واتە داوا دەکرێ گەنج مولتەزیم بێت بەرامبەر نەریتێک کە بەر لە هەموو شتێک فەلسەفەی ئیلتزام لە مەغزای خۆی بەتاڵدەکاتەوە. کاتێک داوادەکرێ کە گەنج بەرامبەر ئەو ئازادییەی پەیڕەویدەکا رووبەرێک بۆ ئیلتزام بهێڵێتەوە، ئەوا کەسی داواکار دەیەوێ ئەوە بسەلمێنێ کە ئازادی وەک گریمانەیەکی پێشوەخت ئامادەیی هەیەو ئەوەی ئامادە نییە ئیلتزامە. لەکاتێکا ئەم هاوکێشەیە تەواو پێچەوانەیە، ئەوەی ئامادەیە پەرگیرییەکە لە ئیلتزامدا کە گەیشتۆتە دۆخی دیلکردنی گەنج، ئەوەشی کە غائیبە ئازادییە. واتە ئەگەر ئیلتزامێکیش هەبێت لای گەنج زادەی ئازادی هەڵبژاردن نییە، بەڵکو بەرهەمی ئەمرو نەهیە خێزانی و پەروەردەیی و سیاسییەکانە. لەکاتێکدا مەرجی پێش وەختی ئیلتزام ئازادییە کە لە سایەیدا سیستەمی تەقلیدی «ئەمر» و «نەهی» دەبێ بەتەواوی هەرەس بێنێت. مەترسیدارترین «ئەمر»یش کە ئاڕاستەی گەنج دەکرێ ئەو فەرمانەیە کە دەڵێ «مولتەزیم بە!» لەبەرامبەر ئەو «نەهی»یەدا کە دەڵێ «مەکە!».. لەبەر ئەوەی ئەم دوو فرێزە لە بنەڕەتدا نابێت لە شێوەی ئەمرو نەهیدا وەک دوو هێزی دەرەکی ئاڕاستەی گەنج بکرێن، بەڵکو پێویستە لە شێوەی دوو هەڵبژاردندا وەک دوو هێزی ناوەکی لەناو خودی گەنجدا چەکەرە بکەن. ئەرکی گەورەکانیش چاندنی تۆوی ئەو دوو هێزە نییە، بەڵکو پەروەردەکردنییەتی، واتە پێویستناکا بەهاکانیان لە شێوەی وانە و مەکرەمەدا پێبفرۆشنەوە، بەڵکو ڕێگە بدەن خۆیان کەشفی ئەو بەهایانە بکەن و بیکەنە پێوەرێکی مەسئولییەت لە ژیاندا. ئەمەش جیاوازی جەوهەریی نێوان سیستەمی پەروەردەی کلاسیکی و سیستەمی پەروەردەی مۆدێرنە، کە تا ئاستێکی زۆر دەستبەرداری ئەمرو نەهی و دەرسدادان و نەسیحەتکردن و سزادان و (تەنانەت خەڵاتکردنیش) بووە (٢٥)

بەرپرسیارێتی لە ساناترین پێناسەدا، بریتیە لە «ئیعترافکردنی مرۆڤ بەو هەڵوێستانەی

وەریگرتوون و تەحەمولکردنی ئامانجی هەڵوێستەکانی» (٢٦)، ئیتر قسە بن یان کردار، واتە بەرپرسیارێتی کردەیەکی پاشوەختە بۆ سەلماندنی ئەو هەڵوێستە پێشوەختانەی کە مرۆڤ ڕووبەڕووی بەرپرسیارێتی دەکەنەوە. بەڵام ئایا مرۆڤ چۆن دەتوانێ بەرپرسیاربێت بەرامبەر هەڵوێستێک کە خۆی وەرینەگرتبێ، بەڵکو لەبری ئەو کەسێکی تر وەریگرتبێ؟! واتە مەرجی پێشوەختی بەرپرسیارێتی ئازادییە: ئازادی هەڵوێستوەرگرتن، ئازادی قسەکردن و ڕەفتار.

بەرپرسیارێتی تەنها بەرپرسیارێتیەکی یاسایی نییە بەرامبەر دەسەلات، بەڵکو بەر لە هەر شتێک بەرپرسیارێتیەکی ویژدانی مرۆڤە بەرامبەر خودی خۆی. تەنانەت باسکردنی بەرپرسیاریەتییە کۆمەلایەتی و یاسایی و نیشتمانییەکان بەبێ بەرپرسیاریەتییە ویژدانییە ناوەکییەکان جۆرێکە لە وەهم. چونکە بەرپرسیارێتی قسەیەک نییە ئێمە لەبەردەم دەسەلاتدا بیکەین، سوێندێک نییە لەبەردەم دادگادا بیخۆین، دروشمێک نییە بەرزی بکەینەوە، بەڵکو هەڵوێستێکە بۆ ڕازیکردنی ویژدانی خۆمان وەریدەگرین. هەر بۆیە بینیمان ئەزمونی دەستوری و یاسایی زۆربەی ولاتانی خۆرهەلاتی ناوەڕاست شکستی گەورەیان خوارد، چونکە بەشێوەیەکی دابڕاو و ئەبستراکت مامەڵە لەگەڵ بەرپرسیارێتی یاساییدا کرا. ئەو ولاتانە توشی وەهمێک بوون بەوەی کە گواستنەوەی چەند دەقێکی یاسایی و دەستوری پەتی لە خۆرئاواوە بۆ خۆرهەلات، ولاتەکانیان لە دواکەوتووەوە دەکا بە پێشکەوتوو، گۆڕانکاریی لە یاساکاندا مرۆڤەکانیش دەگۆڕێ و فێری بەرپرسیارێتیان دەکا. بەلام ئەوەیان لەیادکرد کە بەرپرسیارێتی یاسایی هەڵقولاوی بەرپرسیارێتی ویژدانییە نەک بەپێچەوانەوە، واتە بەر لەوەی گۆڕانکاریی لە یاسا نوسراوەکاندا لەناو مەلەف و ڕەفەکاندا بکرێ، پێویستە مرۆڤەکان هانبدرێن، بە ئیختیاری ئازادانەی خۆیان، نەک بە جەبر، گۆڕانکاری لە یاسا و هەڵوێستە ویژدانییەکانیاندا بکەن. ئەڵبەتە ئەو کاتەیشی مرۆڤ خۆی دەکرێتە سەرپشک لە هەڵبژاردندا، ئەوا هەست بە بەرپرسیارێتی دەکا بەرامبەر هەڵبژاردنەکانی.

بۆئەوەی گەنجەکانمان خۆیان بن و بەرامبەر هەڵوێستەکانیان بەرپرسیار بن، پێویستە دەستبەرداری سیستمی سانسۆر و دەرسدادان ببین و لێگەڕێین بە ئیرادەی خۆیان، نەک لە ترسی گەورەکان، هەڵوێست وەرگرن و تەحەمولی مەسئولیەتی هەڵوێستەکانی خۆشیان بکەن. با لێگەڕێین گەنجەکان هەڵەبکەن، نەک لەپێناو هەڵەدا، بەڵکو لەپێناو تێپەڕاندان و دووبارەنەکردنەوەیدا، لەپێناو دامەزراندنی دادگایەکی ویژدانی لە ناخیاندا کە خەلاتی خۆیان بکەن، خۆشیان لە خۆیان بپرسنەوە. با لێگەڕێین گەنجەکانمان لەسەردەمی خۆیاندا بژین و بەزۆر یادەوەری نەوەی کۆنیان لێبارنەکەین... با خۆیان جۆری شەڕو ململانێکانیان هەڵبژێرن و خۆشیان تەحەمولیبکەن، نەک بەزۆر شەڕێکیان پێبکرێ کە شەڕی خۆیان نییەو هی نەوەی

ئەوان نییـە... با لێگەڕێین لاوەکـان تووڕەبن بەرامـبـەر نەوەی کـۆن، نەک وەک بەدنمەکـیـیـەک بەرامـبـەر سـەروەرییـەکـانیـان، بەڵکو بۆ سـڕینەوەی ئەو یادەوەرییـە پڕ بوغزەی نەوەی کـۆن کـە دەیان جـەولەی شـەڕی نـاوخـۆی هـەڵگیرسـاندووە. بۆیە باشـتـر وایە دوو حـیـزبە سـەرەکـییـەکـەی کـوردسـتـان بەرلەوەی داوای وەفـا لە نەوەی نوێ بـکـەن بەرامـبـەر سـەروەرییـەکـانیـان، داوای لێبوردنی لێبکەن، چونکە مانـای سـەروەرییـان لە زەینی نەوەی نوێدا بەجۆرێک شـێواندووە کـە ناتوانـێ جـیـاوازی بکا لە نێوان قـوربـانییـەکـانی شـەڕی داگـیـرکـەر و قـوربـانییـەکـانی شـەڕی نـاوخـۆ، ئـەمنی حـیـزب و ئـەمنـی نەتەوە، ڕەوایـەتـی شـەڕی داگـیـرکـەر و ڕەوایـەتـی شـەڕی هـاونیشتمانی.

ڕەنگە گەنجێک کە بەڕاستی گەنجێتی خـۆی بژی و هیچ ڕووپامایـیـەک بۆ نەوەی کـۆن نەکا، حەقی بێت بپرسێ بەرامبەر چ نەوەیەکی کۆن بەوەفا بێ؟! لەکاتێکدا نەوەی کۆن چەندین دەم و چاوی هەیە! بەرامـبـەر چ سـەروەرییـەکی نەوەی کـۆن بەوەفا بێ؟ لەکـاتێکدا بەوەفـابوون بۆ سەروەرییەکانی لایەنێک لە لایەنەکان یەکسانە بە بێوەفایی بۆ سەروەرییەکانی لایەنەکەی ترو بە هەمان شێوە پێچەوانەکەی؟

پێویسـتـە گـەنجـەکـانمان ببنەوە بەخـۆیان، چونکە لە کـاتێکی وادا تەنهـا خـزمـەت بەخـۆیان ناکـەن، بەڵکو خـزمـەت بە نەوەی کـۆنیش دەکـەن و ناچاریان دەکـەن بۆ ئێـسـتـایان بژین نەک گـیـرۆدەی دەسـتـی گـرێ لە مـێـژینەکـانیـان بن. لەکـاتێکی وادا تەنهـا گـۆڕان بەسـەر توێژی گـەنجـاندا نایەت، بەڵکو گـۆڕان بەسـەر تـەواوی کـۆمـەڵگـادا دێت خـودی کـۆمـەڵگاش وردەوردە دەبێـتـە کـۆمـەڵگـایـەکی گـەنج، کـۆمـەڵگـایەک کـە دەزگـاکـانی سـانسـۆر و ترسـاندن و سـزای تیـاهەڵدەگیرێ و هـەمـوو ئەندام و نوخـبە و هێزەکانی ئەرکی ئـاسـایی و مافی ئـاسـایی خـۆیان وەردەگرنەوە، کـۆمـەڵگایەک کە نـەوەی کـۆن تیـایدا ڕۆڵی ناوەند (مـرکـز) نابینـێ، بەڵکو هـەمـوو نەوەو هێزو توێژەکان ڕۆڵی چەند کەنارێک (أطراف) دەبین بۆ مەرکەزێک کە کۆمەڵگایە.

ئەگـەر مـۆدێرنەکـردنی دەوڵـەت بەبێ دیموکـراتیـزەکـردن و بەمـەدەنیکـردنـی کـۆمـەڵگا کـارێکی مـەحـاڵ بێت، ئەوا بـەبێ ڕۆڵی ئـاکـتـیـڤی گـەنج هـەمـوو پـرۆسـەکان پێکەوە مـەحـاڵ دەبن، چونکە دەرکـەوتنی گـەنج وەک بکەرێکی کـۆمـەڵایەتی، گـەنجـێـتی لە تەمـەنێکی بایۆلۆجـییـەوە دەکاتە دۆخـێکی سـۆسـیـۆلۆجی. پۆڵ ڤـالێری ڕۆحی مـۆدێرنیـتـە و خـولیـای تازەبوونەوەی جیـهـانی لە ڕستەیەکدا کـورت کردەوە کاتێ ووتی: «دوو مەترسی هـەڕەشە لە جـیـهان دەکەن: زەبت و ڕەبت لەلایەک و پـاشـاگـەردانی لەلایـەکی ترەوە» (٢٧). واتە تـازەگـەری دۆخـێکی جـێگیـر نییـە و هـەمیـشـە پێیەکی لەنـاو زەبت ورەبت پێیـەکی لەناو پاشـاگەردانیدایە، پێـیـەکی لەناو ڕابردوو و پێیەکی لە ئایندەدایە، پێیەکی لەناو منداڵی و پێیەکی لە پیرێتیدایە. بە دەربڕینێکی تر: ئەگەر

دنیابینی منداڵ بریتی بێت لە سەرسامییەکی بێسنور لە دنیایەکی پڕ لە پاشاگەردانی ڕەنگاورەنگدا، ئەگەر خولیای پیریتیش هەوڵێکی بێوچان بێت بۆ ڕێکخستنەوە و یەکرەنگکردنی ژیان دژی هەر پاشاگەردانییەک، ئەوا خولیای گەنج بریتییە لە ڕاگرتنی هاوسەنگی لە نێوان پاشاگەردانی و زەبت و ڕەبتدا. گەنج دژی پاشاگەردانییەکە کە ئاسۆکانیێ ئایندەی لێڵبکا (بەبەڵگەی ئەوەی هەمیشە بوونەوەرێکی خاوەن خەونی چاو لە ئاییندەیە)، بەڵام لە هەمان کاتیشدا دژی ئایندەیەکە کە نەهێڵێ (ئێستا)ی بژێ. کۆمەڵگای گەنج کۆمەڵگایەکی هەمیشە تازەیە، تازەییش بەهایەکە پێویستی بە گۆڕانی بەردەوام هەیە، چونکە ئەوەی ئەمڕۆ تازەیە بۆ سبەینێ کۆنە. کۆمەڵگا بۆ ئەوەی گەنج بێت پێوستە ئەمڕۆی لە دوێنێ نەچێت و پلانیش بۆ ئەوە دارێژێ کە سبەینێی لە ئەمڕۆ نەچێت، واتە دەبێت مارەکردنێک بسازێنێ لە نێوان ئارەزووە سروشتییەکانی منداڵی (کە خوازیاری ژیانی هەنوکەییە) و حیکمەتە ڕەمزییەکانی پیری (کە خوازیاری پلان داڕشتنە بۆ ئایندە).

پەراوێزەکان

(١) بڕوانە: سایمون فریث، علم اجتماع الشباب، إتجاهات جديدة فی علم الإجتماع. (بغداد: دار الحكمة، ٢٠٠١)، ص ٤٣٣.
(٢) بڕوانە:افاق النقد التشكيلی. (بغداد: دار الرشيد، (١٩١٩ ، ص ٤٨ .
(٣) علم اجتماع المعرفة، فاطمة بدوی. (منشورات جروس ـ برس)، ص٧٢.
(٤) سايمون فريث، علم اجتماع الشباب، ص ٤١٨.
(٥) س. پ، ل ٤٣١ .
(٦) بڕوانە: گۆڤاری سەردەم، ژمارە هەشت، ساڵی ٢٠٠٠، ل ٢٣٤–٢٣٥ .
(٧) سایمون فریث، س.ث، ل٤٧ .
(٨) دەکرێ واقعی کۆمەڵایەتی میسری بە نموونە وەربگیرێ کە واقعیکە توندوتیژییەکی لە ڕادەبەدەریی نێوان گروپ و چین و نەوە جیاوازەکانی لەژێر پەردەی ڕووپامایکردن و موجامەلەیەکی ساختەدا شاردۆتەوە. ئەوەش حاڵەتێکە لە هەموو ئەو کۆمەڵگانەدا هەیە، بە کۆمەڵگای خۆشمانەوە، کە تەنها نەوەی کۆن تیایدا خاوەنی بەرپرسیارێتییە، نەوەی تازەش هیچی لەسەر نییە جگە لە چاوەڕوانی ئەو ڕۆژەی کە ئیمتیاز و بەرپرسیارێتی نەوەی کۆنی وەک میرات بۆ بەجێدەمێنێ.
(٩) دەکرێ واقعی سیاسی و کۆمەڵایەتی کوردستانی خۆمان بە نموونە بهێنرێتەوە، کە بۆ نیو سەدە دەچێ هیچ ئارامییەکی سیاسی و کۆمەڵایەتی ئەوتۆی بەخۆیەوە نەبینیوە، بۆیە توندوتیژی نێوان نەوەکانی ئەم واقعە تا ئاستێکی زۆر ئاشکراو دیارە و، پێویستی بەوە نەکردووە لە ژێر پەردە کۆمەڵایەتییە جۆراوجۆرەکاندا پەنهانبدرێ. ڕەنگە بەڕوونیش ئەوەمان بەدیکردبێ کە لە کاتی سەرکەوتنەکاندا نەوەی کۆن خۆی وەک خاوەنی سەروەرییەکان نیشانداوە، لە کاتی شکست و قەیرانەکانیشدا نەوەی تازە خۆی لە هەموو بەرپرسیارێتییەک دزیوەتەوەو ئۆباڵی هەمووی خستۆتە ئەستۆی نەوەی کۆن.
(١٠) بڕوانە: تێزی فەلسەفەی سیاسی و کۆمەڵایەتی جۆن لۆک دەربارەی ئازادی تاکەکەس. بۆ نموونە: يوسف كرم، تأريخ الفسلفة الحديثة. (بيروت: دار القلم، بلا) ص ١٥١.
(١١) هـ.س. پ، ل ١٥١
(١٢) لە کۆنفشیۆسەوە تا ئەرستۆ، دواتر تا زۆربەی فەیلەسوفە ئاکارناسەکانی چاخەکانی ناوەڕاست و جیهانی ئیسلامی و چاخی مۆدێرن باس لە میانڕەوی و ڕاگرتنی هاوسەنگی نێوان هێزە جەستەییی و هێزە ئەقڵییەکان کراوە؛ تەنانەت ئەفلاتۆنیش کە لە زۆر شوێندا جەستەی بە زیندانی ڕۆح چواندوە، پێ لەسەر ئەو هاوسەنگیڕاگرتنە دادەگرێ و هێزی ئەقڵ لە مرۆڤدا بە گالیسکەوانێک دەشوبهێنێ کە هاوسەنگی نێوان ڕەوت و غاردانی دوو ئەسپ ڕادەگرێ، یەکێکیان ئەسپێکی ڕەشی بەلەسەیە کە ڕەمزی هێزی ئیرۆتیکییە،

ئەوی تریان ئەسپێکی سپی خۆشرەوە کە ڕەمزی ڕامکرنی هێزی تورەبوونە لە مرۆڤدا. لەمبارەیەوە بڕوانە: مدخل لقراءة الفكر الفلسفي عند اليونان. د. مصطفى النشار)القاهرە: دار قباء، ١٩٨٨)، ص ٩١.

(١٣) دەكرێ بگەڕێیتەوە سەر ڕەخنەی هێربەرت ماركوزە لە تێزی فرۆید بۆ پەیوەندی نێوان چەپاندن و شارستانییەت لە كتێبی (ئیرۆس و ژیار)دا. بەشێكی ئەو كتێبە لەژێر ناونیشانی (ئامادەیی فرۆید لە دەقە فەلسەفییەكاندا) كراوە بە كوردی. بڕوانە: گۆڤاری سەردەم، ژ: (٩)، ٢٠٠٠، ل ١٥٨-١٦٥.

(١٤) بڕوانە: جورج طرابيشي، في ثقافة الديمقراطية) ط١، بيروت: دار الطليعة، ١٩٩٨)، ص١٠-١١.

(١٥) داریوش لەیەكێك لە گۆرانییەكانیدا تەعبیرێكی لەمجۆرەی هەیە كاتێ دەڵێ: بەلاوێتی سەفەرمانكرد بەرەو مەرگ و نەماندەزانی شوێن چی كەوتوین؟!.

(١٦) دەكرێ گوێ بۆ ئەم چوارینەیەی بابەتایەر ڕادێرین.

درخت عمر بجانم کرده ریشه
بدرگاه خدا نالم همیشه
جوانان قدر یدکدیگر بدانید
اجل سنگست و مردم مثل شیشه

واتە «درەختی تەمەن ڕەگی لە گیانم داكوتیوە، پەنا بۆ قاپی یەزدان دەبەم هەمیشە. ئەی لاوان قەدری یەكتر بزانن، چونكە مەرگ وەك بەردە و مرۆڤیش وەك شوشە».

(١٧) بڕوانە بابەتی (إستلاب الذات في الأنا) لە كتێبی: التحليل النفسي من فرويد الى لاكان (بيروت: مركز الأنماء القومي)، ص ١١٨-١٢٥.

(١٨) بۆ نموونە دەكرێ گوێ بۆ ئەم دوو بەیتەی ئەبو عەلای مەعەری رادێرین:

اراني في الثلاثة من سجوني
فلا تسأل عن الخبر الخبيث
للزوم بيتي و فقدان بصري
و كون النفس في الجسم الخبيث

واتە «خۆم لە نێو سێ زینداندا دەبینمەوە، ئیدی لەوە كارەساتتر پرسیاری چیم لێدەكەی؟! زیندانیكیان ماڵەكەمە، زیندانیكیان لەدەستدانی چاومە، زیندانی سێهەمیش ئەو جەستە نەفرەتییەیە كە ڕۆحمی بەندكردووە».

(١٩) بڕوانە: الجسد. نصوص مترجمة. ت: هشام الحاجيي، بلا نقوش عربيه، ص ١٠-١١.

(٢٠) هاشم ساڵح، ئاركیۆلۆژیای زانستە مرۆڤایەتییەكان، و: شوان ئەحمەد. سلێمانی: بنكەی گەلاوێژ، ٢٠٠١، ل ١٧٥.

(٢١) هـ.س.پ. ل ١٧٥.

(٢٢) ه.س.پ. ل ١٧٦.

(٢٣) شاهۆ سەعید، بۆچی تاكی كورد هەست بە گۆڕانی زەمەن ناكات؟ تەوەری «ڕێبازی ئازادی» ژ: ٢٢٣، ٣١/١٢/٢٠٠١، ل ١١.

(٢٤) بڕوانە: د. عبدالستار إبراهيم، آفاق جديدة في دراسة الإبداع. (الكويت: وكالة المطبوعات، بلا)، ص ١٨.

(٢٥) لە سیستمی پەروەردەیی كۆمەڵگا كراوەكاندا، تا ئاستێكی زۆر نەریتی سزادان و خەڵاتكردنی ئاشكرا (الترغيب و الترهيب) هەڵگیراوە. تەنانەت قوتابییە زیرەكەكانیش بەشێوەیەكی ڕاستەوخۆ لەسەر كارتی نمرەكان خەڵات ناكرێن... فەلسەفەی پەروەردەیی ئەم سیستمە لەو قەناعەتەوە هاتووە كە پێویستە ئینسان لەپێناو خەڵاتدا كاری باش نەكا، بەڵكو لە پێناو خەڵاتێكی ویژدانیدا كە خۆی بەخۆی دەبەخشێ. بە هەمان شێوە سزا بەرلەوەی پرۆسەیەكی دەرەكی بێت لەلایەن سیستمەوە، پێویستە كردەیەكی ویژدانی بێت لەلایەن خودی مرۆڤەوە. دەكرێ بڵێین سوكرات یەكەمین فەیلەسوفی پەروەردەییە كە بڕوای بەم سیستمەی گەشەپێدانی تواناكانی مرۆڤ هەبووە... چونكە كێشەی سەرەكی ئەو لەگەڵ سۆفیستەكاندا لەوەوە سەرچاوەی گرتبوو كە سۆفیستەكان ئیدعایاندەكرد دەتوانن چاكەو خراپە بە دەرس بڵێنەوە، بەڵام سوكرات بڕوای وابوو كە خێرخوازی زانستێكە ناوترێتەوە، بەڵكو دەكرێ دەرگای لەبەردەمدا واڵا بكرێ و پەرەپێبدرێ. ئەو لە ژیانی ڕۆژانەشیدا هێندەی بڕوای بە ووتووێژ هەبوو بڕوای بە وانەوتنەوە نەبوو، چونكە پێی وابوو مرۆڤ تەنها لەڕێگای وتووێژەوە پەی بەو بەهاو حەقیقەتانە دەبا كە لەناو ئەقڵی خۆیدایە، ئیدی پێویست ناكا ڕاستەوخۆ لە دەرەوە ئاڕاستەی بكرێ. بڕوانە: د. مصطفیٰ النشار، س.ث، ل٨٢.

(٢٦) بڕوانە: د. عبدالرحمن بدوي، الأخلاق النظرية. (الكويت، وكالة المطبوعات: ١٩٧٥) ص ٢٢٣-٢٢٤.

(٢٧) بڕوانە: سوزان بيرنار، قصيدة النثر من بودلير الى أيامنا. ت: د. زهير مجيد. (بغداد: دار المأمون، ١٩٩٣)، ص٧.

شەهید

لێکۆڵینەوەیەک لەسەر بەکارهێنانە سیاسییەکانی مەرگ

بەختیار عەلی

«ئەوەی من دەبێت لە ئەستۆی بگرم، مەرگێکی جوانە»
ئەنتیگۆنا

«مرۆڤ و هەموو بوونەوەرێکی عاقڵی دیش، وەک ئامانج بۆ خۆی هەیە،
نە وەک کەرەستە بۆ نیازی بەکارهێنان لە لایەن ئیرادەی ئەم یان ئەوی دییە»
کانت

دوو شێوە ڕەفتار لەگەڵ شەهیددا

چەمکی شەهادەت یەکێکە لە چەمکە سەرەکی و نێوەندییەکانی دونیای ئێمە، بە جۆرێک زەحمەتە لە دوای ڕاپەڕینەوە ئێمە لە کولتووری سیاسی کوردی تێبگەین، بێئەوەی لەو ڕۆڵە بگەین کە شەهیدان لەم کولتوورەدا دەیگێڕن، ڕۆژانی شەڕی ناوخۆ حیزبەکان ئەم چەمکەیان دژ بەیەک و لە ململانێی بردنەوەی ڕای گشتیدا بەکاردەهێنا، ئەمڕۆ بەکارهێنانی ئەم چەمکە گەیشتۆتە ئاستەنگێکی ترسناک، کاتێک دەبینین ئەم چەمکە لە ڕەوشی زۆر بچوکتردا بەکاردەبرێت، کاتێک سەرەنجدەدەین، شەهید دەئاخنرێتە شەڕەوە دژ بە «ڕۆژنامە ئازادەکان» و دژ بە تاکەکانی کۆمەڵ. لە دەساڵی ڕابوردوودا ڕوینەداوە یەکێک قسەی لە فەسادی دەسەڵاتی سیاسی کردبێت لە کوردستاندا، لەوەڵامدا بەوە گوناهبارنەکرابێت کە بێحورمەتی بە شەهیدان دەکات. بۆیە ئاوڕدانەوە لە بەکارهێنانە سیاسییەکانی چەمکی شەهید یەکێکە لە تەوەرە پێویستەکان، تا لە ڕێگایەوە میکانیزمی ئەو یارییە ببینین کە حیزب لە ڕێگای شەهیدەوە لەگەڵ کۆمەڵگادا دەیکات.

بۆ تێگەیشتن لە چەمکی شەهادەت لە دونیای ئێمەدا، دەبێت دوو شێوە مامەڵەی جیاواز لەیەکدی جیابکەینەوە.

شێوە مامەڵەی یەکەم، مامەڵەکردنە لەگەڵ شەهید خۆیدا، لەگەڵ کاراکتەری شەخسی شەهیددا، تەماشاکردنی شەهادەتە وەک بەشێک لە کەسی شەهید، وەک بەشێک کە درێژکراوەی ژیانی ئەوە، ساتێکە تیایدا مانای شەهادەت لە کاراکتەری شەهید جیانابێتەوەو لەساتی ڕودانیشی ناترازێت. واتە شێوە تێگەیشتنێکە هێشتا جۆرە پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی بە ساتی ڕودانی شەهیدبوون و کاراکتەری شەهیدەوە ماوە، شەهید تەواو لە مرۆڤێکەوە نەبۆتە بوونەوەرێکی ڕەمزی، بێدەموچاوو ناونیشان. شەهادەت لەم حاڵەتەدا تەعبیرە لە شەهید، بەشێکە لە کەینونەی ئەو، زمانحاڵی ئەوە، ساتێکە لە ساتەکانی ژیانی ئەو. مانایەکە هێزی خۆی لە ساتی خۆیەوە وەردەگرێت، نابێتە مۆتەکەیەک بەسەر مێژووەوە، نابێتە سێبەرێکی ئایدۆلۆژی ڕەش بەسەر داهاتووەوە، نابێتە موقەدەسێک بۆ هەموو ئان و زەمانێک. واتە شەهید موقەدەسێکە لەوێدا، لەساتی خۆیدا، لە مێژووی خۆیدا، لە ناوکۆیی تایبەتی خۆیدا، پەیامێکی هەیە مانای خۆی لە سەردەمی خۆی و ڕۆژی خۆیەوە وەردەگرێت.

شێوە مامەڵەی دووەم، گۆڕینی شەهیدە بۆ ڕەمزێک، جیاکردنەوەی ئەو ڕەمزەشە لەسەرچاوەکانی. واتە لێکترازاندنی تەواوەتی نێوان چەمکی شەهادەت و کەسی شەهیدە. لەم مامەڵەکردنەدا شەهادەت زمانحاڵی شەهید نییە، بەڵکو زمانحاڵی شتێکە لەدەرەوەی شەهید. شەهید لێرەدا بەشێکە لە شتێکی تر، بەشێکە لە مێژوویەک جیاواز لە مێژووی خۆی، ئەو قسە لە خۆی ناکات، بەڵکو شەهیدبوونی دەبێتە بەشێک لە مێژووی بزاوتێک یان حیزبێک کە دواتر شەهادەتی ئەو بەکاردەهێنێتەوە، مردنی دەیگۆڕێت بۆ بەشێک لە مێژووی هێزێکی دی. واتە مانای مردنی ئەو بە مان و نەمان و ماناکانی ئەو هێزەوە بەستراوە کە بۆی شەهیدبووە، ئەو چیتر نرخی خۆی لەساتی مردنی خۆیەوە وەرناگرێت، کەس ناگەڕێتەوە بۆ ساتی شەهیدبوونی تا لەویادا بڕیار لەسەر نرخ و بەهای شەهادەتی بدات، بەڵکو هەمووان دەگەڕێنەوە بۆ ئێستا، بۆ چارەنوسی ئەو هێزەی کە ئێستا خۆی بە خاوەنی شەهید دەزانێت، لەویاشدا بڕیاردەدەن گەر شەهادەتی نرخی هەبێت یاخود نا، چارەنوسی ڕەمزیانەی شەهید بە چارەنوسی هێز و گروپە کۆمەڵایەتییەکەوەیەتی، هێزە دۆڕاوەکان شەهیدەکانیشیان دەبنە شەهیدی دۆڕاو، هەتا ئەگەر لە ساتی مێژوویی خۆشیاندا مردنیان پڕ مانا بووبێت، هەتا ئەگەر خەباتگێڕو قوربانیدەری مەزنی ساتی خۆیان بووبن.

لێرەدایە شەهید لە مێژووی خۆی دادەبڕێت، دەبێتە ڕەمزێک جودا لە ماناکانی خۆی، دەکەوێتە بەر گەمەکانی مێژووەوە، دەبێتە چەمکێکی ئایدۆلۆژی کە تیایدا نرخی ئینسانیانەی

شـەهیدو مـانای شـەهادەتـەکـەی لە سـاتی خـۆیدا پشـتگوێ دەخـرێت و دەبـێـتـە کـالآیـەک نرخـی بەکارهێنانی «قیمة الاستعمالیة» بە پێداویستییەکانی ئێستاوە گرێدراوە.

گۆڕانی شـەهید لە مرۆڤەوە بۆ سمبولێکی حیزبی، توڕدانی شەهیـدە بۆ ناو هاوکێشـەیەکی نادیار، جیاکردنەوەیەتی لە خودی خـۆی، دروستکردنی بەربەستێکی بەرزە لە نێوان مـرۆڤ و مردنی خـۆیدا، لێرەوە زۆرجار چەمکی شـەهادەت ڕێزگرتن نییە لە شەهید هێندەی شـێواندنی ئەو مردنەیە، خراپ بە کارهێنانێتی لە نان و زەمانێکی تردا، بەگەڕخستنێتی بۆ شتێکی نامۆ بە شـەهید.

ئەوەی لە ئێسـتـادا سـەیری واقیعی سیاسـی کوردی بکات، دەزانێت کـە لە دونیـای ئێـمـەدا شێوە مامـەڵەی دووەم شـێوەی زاڵە. گۆڕینی شەهید بۆ کەرەستەیەکی ئایدۆلۆژی تا لە ڕێگای شـەهیـدەوە زیندووەکان حوکمبکەن، یەکێکە لە سیـفـەتە سیاسـیـیەکانی ئەم قۆنـاغە. حـیـزبە سیـاسـیـیـەکـانـی ئێـمـە لەم سـاتەدا بەهێزگـەلێک، بە زەبری پرۆژەیەک بۆنی داهـاتووی لێبێت حوکمناکەن ئەوان نوێنەری داهاتوونین، هەڵگری خەونێکی ڕوون نین ، پرۆژەیەکی مێژووییان ئەنجامنـەداوە، یان نوێنەری ئەو نەوانەنین کـە لە شکۆفەدان. بەڵکو حـیـزبە سـیـاسـیـیـەکـانی ئێـمـە، ئەمڕۆ حـوکـمـدەکـەن لەبەرئەوەی نوێنەری مـردووەکـانن. لێـرەوە قسـەکـردن بە ناوی شـەهیدەوە سـەرەکیـترین خـەتی بەرگرییە لـە ڕاگەیاندنی حیـزبیدا. هەر ڕەخنەیەک لە حـیـزب دەگیرێت، نوسـەرە حیزبییەکان بە ناو شەهیدانەوە دێنە پێشێ، حیزبەکانی ئێمە لە بەرئەوەی تەنیا نوێنەری ڕابوردوون، کۆمـەڵێک هێزن نامـۆ بە هـەمـوو تازەگـەرییـەک، پەیوەندییـەکیـان بە داهـاتووە نییە، لە بەرئەوە تەنیا مردووەکان دەبێت بیانپارێزێت. کۆمەڵگایەکیش مـردووەکانی بیپـارێزن مەحکومـە بە دواکەوتنێکی هـەمـیـشـەیی. ئەو حیزبانـەی کە باوەڕیان بە زیندووەکـان نامێنێت، کە چیـتر نایانەوێت گوێبگرن و پردێکی بروا لەگەڵ ڕەخنەگرەکانیاندا دروستبکەن، ناچارن بە هێزی مردووەکان حـوکمبکەن، ناچارن تا قیامەت بە خـوێنی شـەهیدەکان و بە ناوی ئەوانەوە حوکمبکەن. گەڕانەوەی بەردەوام بۆ شـەهیدان نیشـانـەی پچڕانی پەیوەندی حیزبە بە زیندووەکـانەوە.چونکە گـەر ڕێزی مـردووەکـان درێژکراوەی ڕێزی زیندووەکان نەبێت، دەبـێـتـە سـەرەتای ئەتککردنی ژیان بە ناوی قودسییەتی مەرگەوە.

مەرگ وەک مانا

گـومـانـی تیـا نییـە کـە مـەرگ یەکـێکە لە گـەورەترین کـێـشـە فـەلسـەفی و کـولتـووری و سیـاسـیـیەکانی دونیا، ئەو ڕوانینە ئەبیکۆرییـە کە دەڵێت «مـەرگ پەیوەندی بە ئێمـەوە نییـە، کە ئێـمـە لێرەین مـەرگ لێرە نییـە، کە مـەرگیش لێرەیە ئێمـە لێرە نین» کیـرکـەجـارد بە هـەق بە

«نوکتە» ناویدەبات، چونکە هەر بە بڕوای کیرکەجارد ئەوەی لە مەرگدا گرنگە ئەوەیە کە هۆکارێکە بۆ جیدی بیرکردنەوە. جیدییەتێک کە بە قسەی کیرکەجارد کەوانی بیرکردنەوەی مرۆڤ وەها ڕاستدەکاتەوە، بتوانێت ڕێک تیری خۆی بە ئاراستەیەک بهاوێت، کە بەبێ مردن و بیرکردنەوە لە مردن ئەو ڕاستکردنەوەیە نەکردەو مەحاڵە. «١» مرۆڤ تاکە زیندەوەرێکە کە هوشیارە بە مەرگ، لێرەوە پێناسەکردنی مرۆڤ وەک مەخلوقێکی هوشیار بە مەرگی خۆی یەکێکە لەو سیفەتە سەرەکییانەی مرۆڤی پێدەناسیینەوە. شاعیری گەورەی ئەڵمان ئیرش فرید، بە شێوەیەکی بێهاوتا لە قەسیدەیەکدا تەعبیر لەوە دەکات، فرید دەنوسێت :

«سەگێک / کە دەمرێت /دەشزانێت/ کە دەمرێت/ وەک سەگێک

/ دەشتوانێت بڵێت/ کە ئەو دەزانێت/ کە دەمرێت/ وەک سەگێک /مرۆڤە» «٢»

مرۆڤ تاکە مەخلوقێکە کە دەتوانێت باس لە مەرگی خۆی بکات، مانای بداتێ، هەڵیبژێرێت، ئاراستەیبکات، خۆی لێبدزێتەوە، دوایبخات. ئەم تایبەتمەندیەتەیە وادەکات مرۆڤ بە تێگەیشتنی لە مەرگی خۆی بەشێکی جەوهەری ئینسانییەتی تەواوبێت. کاتێک مرۆڤێک ژیانی بەختدەکات واتە بە جۆرێک لە جۆران شوناسێکی ئەبەدی بۆ خۆی دیاریدەکات. لێرەوە بە تێڕامان لە مردن دەتوانین شتەکان جوانتر ببینین، شێواندنی مەرگ بەشێکی ڕادیکال و گرنگی شێواندنی ژیانە، خراپ بە کارهێنانی وێنەی شەهیدیش بەشێکی گرنگی ئەو شێواندنەیە.

واتە هەر لەسەرەتاوە تێگەیشتن لە مەرگ زۆر شت لە تێگەیشتنماندا بۆ ژیان دەستنیشاندەکات. چەمکی شەهادەت بە جۆرێکی میکانیکی هەموو جۆرە مەرگەکانی دی دەخاتە ناو بەراوردێکی توندەوە لەگەڵ خۆیدا، لێرەوە کاریگەرییەکی سەرتاسەری لەسەر کۆی ژیانابینی و مەرگبینی مرۆڤی ئێمە هەیە. بە جۆرێک هەندێکجار مرۆڤ لە ڕێگای بەراوردی خۆی بە توانای ئەوانی دی لەسەر شەهادەت مانا دەداتە ژیانی خۆی.

لە بنەڕەتدا نهێنی مەرگ وادەکات کولتوورێکی دەوڵەمەندی مردنمان لە بەردەستدا بێت، مەرگ ئەگەرچی تاریکییەکی تەواوە بەڵام مرۆڤ ڕۆژێک لە ڕۆژان دەستبەرداری ئەوە نەبووە ئەو تاریکییە بکاتە جێگایەکی مانادار، لێرەدا دەبێت جیاکارییەکبکەین گرنگە بۆ تێگەیشتن لە ئیشکردنی حیزبە کوردییەکان و کولتووری سیاسی کوردی لە مەرگ. جیاکاری لە نێوان «بەخشینی مانا بە مەرگ» لە سەرێکەوەو و «تەفسیری ژیان بە مەرگ» لەسەرێکی دییەوە. ئەم دوو دیاردەیە تەواو جیاوازن لە یەکتر. مرۆڤ لەسەرەتای بوونییەوە ڕێزی مردووەکانی گرتووە، لە مانای ژیان و مردنی نەوەکانی پێشخۆی ڕوانیوە، ئەمەیان دیاردەیەکی کولتووری

ئاساییە کە لە مێژووی مرۆڤ جیانابێتەوە و نابێت بە مەرگ دۆستی حیساببکرێت. مانابەخشین بە مردن لە هەموو کولتوورەکان و لە هەموو قۆناغەکاندا هەیە، بەڵام گۆڕینی مردن بۆ هێزێک گەورەتر لە ژیان، بە کارهێنانی ماناکانی مردن دژ بەو مانایانەی کە زیندووەکان بۆ ژیانی بەرهەمدەهێنن. بە کارهێنانی ماناکانی مردن دژ بە بیرکردنەوەی ئازاد و ئازادی بەرهەمهێنانی مانا، ئەمەیان دەچێتە خانەی مەرگدۆستییەوە. هەر ئەم خاڵەشە دەبێتە خاڵی هاوبەش لە نێوان جیهانبینی حیزبە کوردییەکان و سەلەفییە کوردییەکان و دۆستانی موقەدەسدا.

جیاوازییەکی گەورە هەیە لە نێوان ڕێزگرتنی شەهید و گۆڕینی شەهیددا بۆ ئامێرێک کە دژ بە ئەمڕۆ بە کاریبهێنین، ڕێزی شەهید بەشێکە لە کولتووری ژیاندۆست، بەڵام گۆڕینی شەهید بۆ موقەدەسێکی مۆتەکەئاسا بەسەر ئێستاوە، میکانیزمێکی گرنگی دەسەڵات و دینە. شەهید خۆی کەسێکی بێدەنگە، شەهادەتی «هەڵبژاردنی ئازادانەی خۆیەتی»، دەرکەوتەی ئامادەبوونێتی لە شوێن و زەمانێکی دیاریکراودا، دەرکەوتەی ساتی خۆیەتی، ڕێزگرتنی شەهید لە ساتی شەهادەتی جیاناکرێتەوە، هەڵبژاردنی شەهید هەڵبژاردنە بۆ ساتی خۆی و لەساتی خۆیدا، هەڵبژاردن نییە بۆ ئێستای من و تۆ. بێدەنگی شەهید بێدەنگییەکی ئەبەدییە، ئەو ناتوانێت هەڵوێست لە پاشەڕۆژ وەرگرێت، هەڵوێست وەرگرتنی ئەو، هەڵبژاردنەکانی ئەو لەگەڵ مەرگیدا دواییدێت، مردووەکان ناتوانن هەڵوێست وەرگرن، مەرگ دوا هەڵوێستی ڕاستەوخۆی شەهیدە، دوا هەڵبژاردنی ئینسانییەتی، خودی ئەم هەڵبژاردنە ئاماژە نییە بۆ هەڵبژاردنێکی ئەبەدی، ئاماژە نییە بۆ جەبرێک کە دەبێت هەموو مرۆڤان مەحکومبن بە هەمان هەڵبژاردن، مردنی شەهید دەروازە نییە بۆ مردنی هەمووومان، بانگەشە نییە بۆ گۆڕینی شەهادەت بۆ مەرگێکی نمونەیی و باڵا، هێندەی ئاماژەیە بۆ «ڕێزگرتنی توانای هەڵبژاردن» «ڕێزگرتنی دەسەڵاتی ئینسان بەسەر مانای ژیانی خۆیدا». ئەو وانەیەی کە شەهیدەکان جێیدەهێڵن، لە دیدی مەرگدۆستێکەوە تەواو جودایە لە دیدی ژیاندۆستێک. شەهیدەکان پێمان ناڵێن کە دەبێت هەموومان بۆ هەمان حیزب، هەمان ڕێگا، هەمان هەڵوێست بمرین، شەهید مەحکومکردنی مێژوو نییە بە دووبارەکردنەوەی ئەبەدی ساتی شەهادەت، بەڵکو شەهید لە ڕێگای مەرگی خۆیەوە وجودی ئینسانی خۆی ڕۆشندەکاتەوە، واتە بەرجەستەکردنی مانایەکە لە مەرگدا بە شێوەو فۆرمی خۆی دەگات، مەرگ تەنیا فۆرمی بەرجەستەبوونی باڵایەتی، مەرگ ساتی «دەرچوون ـ تخارج»یتی لە ئایدیایەکەوە بۆ بوونێکی بابەتی، ساتی گۆڕانێتی بۆ شتێک ماناکانی لەسەر ژیان ئاسەوارێکی بەرجەستە جێدەهێڵێن، لێرەدا مەرگ شتێکە ئەلتەرناتیفی نییە، ساتێکە تیایدا «تەعبیر» و «بێدەنگی» بە یەکەوە

کۆدەبنەوە. تەعبیرێکە لە وشەدا، لە زماندا شێوەگیر نابێت، بەڵکو لە «بێدەنگی»دا تەواو دەبێت. شەهادەت وەک کۆتایی تێکست وایە، وەک ئەو خاڵە وایە کە دواجار لە کۆتایی قەسیدەیەکدا دایدەنێین، واتە کۆتایی تەعبیرو سەرەتای بێدەنگییە، بەو کۆتاییە شەهید هەموو شتەکانی خۆی دەڵێت، ئەو هەڵوێستێکی دیاریکراومان بە ئیرس بۆ جێناهێڵێت، بەڵکو ئەو چییەتی و چۆنێتی مرۆڤمان بۆ بەرجەستەدەکات کاتێک هەڵوێست وەردەگرێت. ئەو لەبری ئێمە حوکمناکات، حوکمنادات، بەڵکو ئەو لە بری ئێمە دەمرێت. بۆیە دەبێت شەهید لە «قوربانی» جیابکەینەوە، شەهادەت لە یەک ساتدا نرخی هەیەو مانا دەبەخشێت کاتێک مەرگێکێک بێت پێشتر حیسابی بۆکرابێت، هەڵبژاردنێکی ئینسانی لە پشتییەوە بێت، ئیرادەیەکی ئینسانی لە پشتییەوە بێت. «قوربانی ـ ضحیة» کەسێکە مەرگ هەڵنابژێرێت، ساتی مردنی ساتێک نییە جەوهەری ئینسانیانەی قوربانی تیا بەرجەستە بووبێت، مەرگێکە ئیرادەیەکی فەردی لە پشت نییە، لێرەوە ئەو کەسەی لە ڕوداوێکدا دەبێتە قوربانی مردنێک دەمرێت وجودی مرۆڤانەی ئەو ڕۆشنناکاتەوە. ئیدی بە بۆچوونی من کاتێک دەتوانین ڕێزی شەهیدبگرین، کاتێک دەتوانین شەهادەت وەک بەشێک لە سیستمێکی مەرگ دۆست تەماشانەکەین، یان شەهادەت وەک مردنی یەکێک تەماشا نەکەین کە تەنیا جەبرێکی دینی و کولتووری و سیاسی پاڵنەری مردنی بووە، کاتێک وەک شتێک مامەڵەیبکەین کە لە خودی شەهیدەوە هاتووە، وەک ڕێگایەک کە بەشێکە لە فەردانییەتی ئەو، ناشدرێتە کەسێکی تر، بەڵکو سووک و سادە فەردانییەتێکی بێسنووری لە پشتە. شەهید لە ڕێگای مردنی خۆیەوە تەنیا خودی خۆی دەهێنێتە دی، نەوەک کەسی دی. بۆیە شەهید دوای خۆی نوێنەر جێناهێڵێت، ئەو دوا هەڵبژاردنی خۆی ئەنجامداوە، گەیشتۆتە ئەو ئاستەی خودی خۆی تیا بهێنێتە دی. بۆیە شەهادەت لاساییناکرێتەوە، لاساییکردنەوەی شەهادەت گەمژەییە، چونکە شەهادەت توند گرێدراوی تایبەتمەندێتی فەردی و وجودی کەسی شەهیدە، باڵاترین ئاستی هەڵبژاردنی وجودیانەیەتی، یاخود گەر ورد بڕوانین هەر لە بنەوەڕا مەرگ خۆی شتێکە لاساییناکرێتەوە، هیچ کەسێک مردنی کەسێکی دی نامرێت، بۆیە جیاکردنەوەی شەهید لە خودی خۆی، بە کارهێنانی مردنی لە ئان و زەمانێکی تردا بۆ پڕوپاگەندە بۆ شتێکی دی کە لە ساتی شەهادەتدا لەوێ نەبووە، دەستدرێژییەکی گەورەیە بۆسەر شەهید. حیزب بەر لە مردن دەشێت بتوانێت قسە لە خاوەندارێتی ئەندامەکانی بکات، بەڵام دوای مەرگ ناتوانێت خاوەنی ئەوان بێت، بەو مانایەی بە ناوی ئەوانەوەو لە بری ئەوان قسەبکات. چونکە شەهید بەوەدا کە خودی خۆی لە مەرگدا دەهێنێتە دی ئیدی ماهییەتی خۆی دۆزیوەتەوە، مەرگ دوا وێستگەی ماهییەتە، شەهادەت گەیشتنە بە پلەیەک چیتر کەس بۆی نییە هیچ بۆ شەهید هەڵبژێرێت، لە دوای مردنەوە هەڵوێستێکی دی نییە لە ژیان وەرگیرێت، شەهادەت

هەڵوێستێکە دوای ئەوە کەس ناتوانێت دەست لە دروستکردنی مانای شەهید وەردات. چونکە گەر شەهادەت هەڵبژاردنێک نەبێت کە دواتر مرۆڤ لەو دیوییەوە پێویستی بە هیچ هەڵبژاردنی دیکە نەبێت، ئەوا مەرگی شەهید دەبێتە مەرگێکی بێماهییەت.

کولتووری فیکری و سیاسی ئێمە تەواو پێچەوانەی ئەم زمانە قسەدەکات، لێسەندنەوەی شەهادەت لە شەهید، نیشاندانی شەهید وەک ئەندامی گروپێک، کە مەرگی هەڵبژاردنی خۆی نییە، بەڵکو مەرگی نیشانەی تواندنەوەیەتی لە رۆحی دەستەجەمعی گروپەکەیدا، مەرگی نیشانەی فەرامۆشکردنێتی بۆ خۆی، بەڵگەی دابڕانێتی لە فەردانییەتی خۆی، لە خۆبوردن و یادکردنێتی بۆ خۆی. ئەفسوس ئەمەیانە کولتووری شەهادەتە لە دونیای ئێمەدا، کولتوورێک دین و سیاسەت پێکەوەڕا، هاوبەش لە زۆربەی جەمسەرەکاندا دروستیانکردووە.

بەم مانایە نیشاندانەوەی شەهادەت «وەک قوردرەتی مرۆڤ بەسەر مانای ژیانی خۆیدا»، نیشاندانەوەی شەهادەت وەک «هەڵبژاردنێکی وجودی»، لە دونیای کورددا نرخێکی ڕاستەقینەی نییە، بەڵکو لە بری ئەوە نیشاندانی شەهید وەک ئەندامی ئەزەلی گروپێک کە ئەو ژیان و مردن ئاڕاستە دەکات، نیشاندانەوەی شەهید وەک یەکێک لەسەر خواستی کۆمەڵ و سەرکردەو ئایدیاکانی ئامادەبووە بۆ مردن ، وەک کەسێک ژیانی کۆمەڵگاو میللەت و حیزبی لە ژیانی خۆی لا موقەدەسترە، وێنە باڵادەست و زاڵەکەیە.

دیارە جیاوازی نێوان ئەم دوو وێنەیە ئێجگار گەورەیە، جیاوازی نێوان دوو هوشیارییە بە ژیان، یەکەمیان فەرد نرخی خۆی لە تواناو ئیرادەی خۆیەوە وەردەگرێت، بە ناوی خۆیەوە دەژی و بە ناوی خۆیەوە دەمرێت، سنوورێک دەناسێت و دەبینێت کە وجودی ئەو لە هەموو پێکهات و گروپ و هێزە کۆمەڵایەتییەکان جیادەکاتەوە، هەتا لەو ساتەشدا کە لە پێناوی کۆمەڵگادا دەمرێت، ئەو سنوورە وننابێت. بەڵام لە حاڵەتی دووەمدا بە پێچەوانەوە گەرچی شەهید وادەردەکەوێت کە بەوپەڕی ئازادی و بە بڕیارێکی پێشوەختەوە بەرەو مردن دەڕوات، کەچی لە ڕاستیدا ئەو بڕیارە چ ئیرادەیەکی فەردی لە پشت نییە، هێندەی دەرکەوتەیەکی مۆدێرنی ڕیتوالێکی دینیی یان ئایدۆلۆژییە کە جەبری دۆگما دینی و فەلسەفییەکان دروستیانکردووە، بۆ نمونە خودکوژی تیرۆریستە ئیسلامییەکان هێندەی لە دایکنەبوونی فەرد و ڕێزنەگرتنی ژیانە، هێندەی بڕیارێکە لە قووڵایی تەسلیمبوونی فەردەوە هاتووە بە هەر فەرمانێک لە مەرجەعەوە بێت، پەیوەندی بە دەسەڵاتی مرۆڤەوە نییە بەسەر چارەنوسی خۆیدا، بەڵکو بە پێچەوانەوە بەرجەستەبوونی دەستبەرداربوونی ڕەهای مرۆڤە لەو دەسەڵاتە.

ئەگەر قووڵ لەگەڵ ئەم مانایەدا بڕۆین دەبینین کە بیرۆکەی شەهادەت تەنیا دوای شەهیدبوون ناشێوێنرێت، بەڵکو زۆربەی کات شەهید دەمرێت و فیکرەیەکی دروستی لەسەر

شەهادەت نییە، تراژیدیای شەهید لەگەڵ مردنیدا دەست پێناکات، بەڵکو لە پێش مردنییەوە دەست پێدەکات، کاتێک فێردەبێت مردنی خۆی وەک خۆبەدەستەوەدانێکی ئیختیاری تەماشابکات، وەک وازهێنانێکی ئیختیاری لە کۆی شتەکانی خۆی بۆ کۆمەڵگا یان حیزب. لێرەوەیە بەشێکی گرنگ لە کولتووری ئێمە کە کولتووری مردنە پێویستی بە دەستکاری هەیە، بە ئەندازەیەک جورئەتدەکەم و دەڵێم «کۆمەڵگای ئێمە پێویستی بە فێربوونەوەی مردن هەیە»، ئێمە دووبارە پێویستە فێری مردن ببینیەوە، بە جۆرێک لە مەرگێکەوە کە ملکەچی ئینسان و بچوکی فەرد نیشاندەدات، بۆ مەرگێک کە مانای مرۆڤبوون بە تەواوەتی ڕۆشندەکاتەوە.

لە «کۆمەڵگای پرسە» دا قسەم لەوە کرد کە شەهادەت بە جۆرێک لە جۆرەکان کەمکردنەوەی نرخە لەسەر ژیان و بە خشینی ئەو نرخەیە بە ئایدۆلۆژیایەک یان دینێک. ئەمجۆرە شەهادەتە لەسەر نامۆکردن و جیاکردنەوەی شەهید لە مەرگی خۆی دروستبووە. شەهادەت لە جەوهەریدا گەر لە هەڵبژاردنێکی هوشیارانەوە هاتبێت، زیادکردنی نرخی ژیانە بەسەر نرخی هەر فیکرەیەکدا. ژیان تاکە موقەدسێکی ڕاستەقینەیە لەسەر زەوی، شەهادەتیش بریتییە لە پاراستنی ژیان و گەورەکردنی سنوورو ڕێگەگرتن لە شێواندنی. ئەوە تەنیا سەلەفی و دۆگماچییە نەخوێندەوارەکانن پێیان وایە «ستایشی ژیان» زمانی شیعرە و دەرکەوتەی عەقڵییەتی شیعرییە، ستایشی ژیان و پاراستنی و گەورەکردنی ماڤی ئینسان و دەسەڵاتی ئینسان بەسەر ژیانی خۆیدا تاکە هەڵوێستێکی فەلسەفییە مرۆڤ بە مانای بوونی خۆیەوە گرێبدات لەسەردەمێکدا «گەر هاتوو بە کەمێک دەستکارییەوە ڕستە بە ناوبانگەکەی شاعیری گەورەی ئەڵەمان پۆل زیلان دووبارەبکەمەوە کە دەڵێت «مەرگ ئوستادێکە ئەڵەمان» دەڵێم «مەرگ ئوستادێکە خەڵکی دەڤەری ئێمەیە».

حیزب و سەلەفییەت :گەڕانەوەی هاوبەش بەرەو موقەدەس

گەڕانەوە بۆ موقەدەس یەکێکە لە بانگەشە گرنگەکانی ئەمڕۆی دونیای کورد، دەسەڵاتی کوردی لەم خاڵەدا شەریکێکی گرنگی هەیە کە فیکری سەلەفی هاوچەرخە. لە نوسینی سەلەفییە نوێکاندا بانگەشەیەکی هیستیری هەیە بۆ گەڕانەوە بۆ موقەدەس، بۆ سەیرکردنی کۆمەڵگا وەک کۆبوونەوە لەسەر خوانی موقەدەس، پێداگرتنێکی نائاسایی هەیە لەسەر ئەوەی موقەدس «دیارە موقەدەسی ئەوان» دیموکراتیزە ناکرێت. موقەدەس شتێکە ملکەچی دەبین و تەواو، کێشەکە لە دیدی سەلەفییە نوێکاندا ئەوەیە کورد ڕەسەنایەتی خۆی لە یادکردووەو ئیسلامی یادچۆتەوە. ئیدی لەم دیدەوە «یادچوونەوەی موقەدەس» یەکێکە لە تێزە جەوهەرییەکانی فیکری سەلەفی و فەندەمەنتالی لە هەموو کۆپیی و نمونەکانیدا. ئەوەی

قوولایی گووتاری سیاسی دەستەڵاتدارانی ئەمڕۆی کورد بخوێنێتەوە، بە جۆرێک لە جۆرەکان هەمان دیاردە دەبینێت، نوسەرانی حیزبیش پێیانوایە ئەو گومڕاییەی «ڕەخنەگرانی دەسەڵاتی کوردی» تیا دەژین پەیوەندی بە «یادەوەرییانەوە» هەیە، پەیوەندی بەوەوە هەیە ڕەخنەگران لە یادیانکردووە حیزب خەزنەیەکی مەزنی لە سەروەری و موقەدەسات هەیە دەیپارێزێن لە هەر ڕەخنەیەک... واتە هەردوو ئەم گووتارە لەوەدا هاوبەشن کە «موقەدەسێکی لە یادکراو هەیە»، لای گروپی یەکەم ئەو موقەدەسە، تێکستە دینییە تەقلیدییەکانە، تەقالیدە، ڕێزی دایک و باوکە... هتد، لای گروپی دووەم ئەو موقەدەسە، کولتووری حیزب و خوێنی شەهیدانە. لێرەدا پرسیارێکی گرنگ هەیە لە خۆمانی بکەین: کەی و لە چ ساتێکدا مرۆڤ پێویستی بە گەڕانەوە هەیە بۆ موقەدەس؟

لە ڕاستیدا گەڕانەوە بۆ موقەدەس «میکانیزمێکی بەرگریکردنە «دیفاعییە»»، پەیوەندی بەو هەلومەرجەوە هەیە کە فیکرێک لە ساتێک لە ساتەکاندا بەرەو ڕووی دەبێتەوە. وەک چۆن فیکرەی موقەدەس هیرارشییەتێک «ڕێکخستنێکی هەرەمی دەسەڵات» لەگەڵ خۆیدا دەهێنێت، سنورێک بۆ بیرکردنەوە دادەنێت، بڕێکی گەورەی کێشە دونیاییەکان بە بارگەیەکی غەیبی و خورافی بارگاویدەکات، فیکرەی شەهیدیش لە کولتووری سیاسی ئێمەدا هەمان ڕۆڵ دەبینێت. بە گۆڕینی « شەهید» بۆ بەشێکی ستراکتوریی گرنگ لە گووتاری سیاسی، زنجیرەیەک دەرکەوتەی بنچینەیی ئاشکرادەبن، کە تا ڕادەیەکی زۆر کلیلی ئیشکردنی سیستمی سیاسی ئێمەن، شێوەی مامەڵەکردنی ئەم سیستمەش لەگەڵ ژیاندا ئاشکرادەکەن. من پێموایە سەیرکردنی مەرگ ، شێوازی نیگاکردنیشمان بۆ مرۆڤ نیشاندەداتەوە، نیشاندانی مەرگ وەک تێزەیەک کە تەنیا خودی مەرگ ئاشکرادەکات، کە تەنیا سروتێکی کۆمەڵایەتی تەقلیدی و دێرین بەرجەستەدەکاتەوە، هەڵەیەکی فیکری گەورەیە. لە دونیای ئێمەدا بێدەنگی وا دەکات شتەکان ئاسایی دەرکەون، کەم تێفکرین وادەکات شتەکان وەک یەک دەرکەون، لاوازی ڕۆشنبیریی وادەکات شتەکان کە بوون بە ئاسایی ئیدی جارێکی دی کەس تێیان ڕانەمێنێتەوە. لە دونیای ئێمەشداو لەسەر ئەو نەزمە وا نیشاندەدرێت کە ڕێزی شەهیدەکان بەڵگەنەویستێکە هیچ تێڕامانێک هەڵناگرێت، بە جۆرێک چۆن هاویارانی موقەدەس لە کۆمەڵگای ئێمەدا پێشنیاری زنجیرەیەک حەرامکاری دەکەن ڕێگای ڕەخنەگرتن لە موقەدەس بگرێت، حیزبیش بابەتی شەهید دەخاتە ناو لیستی حەرامەکان و دەیکاتە بابەتێکی نەشیاو بۆ تێڕامان تا تەنیا بەو جۆرە وەریگرین کە لە مەرجەعەکانەوە دێت. گەر مرۆڤ بوێرێت قودسییەتی ئاسمان بخاتە ژێر پرسیارەوە ئەوا ناوێرێت قودسییەتی شەهید بخاتە ژێر پرسیارەوە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەمیشە ئەو پرسیارە خۆی دەسەپێنێت سەبارەت

بەوەی «ئایا سیستمێکی کۆمەلایەتی و سیاسی و دینی کە لەسەر بێحورمەتیکردن بە زیندووەکان دروستبووە، بۆ ئەو ڕێزە گەورەیە قایلە بۆ مردووەکان؟». بۆ مردووەکان دەبنە موقەدەس؟، ئایا ئەم ڕێزە پەیوەندی بە شەهیدەوە هەیە، یاخود گۆڕینی شەهیدە بۆ چاندنی ڕێزێکی تر، بۆ یەکێکی تر، لە زەمانێکی تردا، دەرهەق بە ڕستێک هەڵوێستی تر؟

نیشاندانی شەهید وەک موقەدەسێک، لە دواجاردا هەوڵدان نییە بۆ پاراستنی شەهید. شەهید لەم ناوکۆییەدا شەهید نییە، بەڵکو ناوێکی مەجازییە بۆ ئەو قودسییەتەی حیزب دەیداتە خۆی، لێرەدا ناوی شەهید نیشانەیەکە ئاماژە بۆ هیچ کەسێک ناکات، بەڵکو مەخلوقێکی بێڕوخسارە، ناوێکە دەدرێت بە وێنەیەکی زەینی. حیزب لە شەهیددا ئەو بەشە لە خۆی بەرجەستەدەکات و گەورەیدەکات کە دەستی لێنادرێت، ئەو بەشەی خۆی دەهێنێتە پێشێ کە نزیکبوونەوە لێی قەدەغەیە، ئەو بەشە گەورەدەکات کە جاویدان و نازەمانییە، لە ڕێگای شەهیدەوە خۆی لە مەرجە سیاسییەکانی ئێستاو پرسیارە هەنوکەییەکان دەدزێتەوە بۆ ئەوەی ئەو دیوەی خۆیمان نیشانبدات کە لە نەمریدا نوقمبووە. ئەم میکانیزمە تەواو وەک میکانیزمی کارکردنی دەسەلاتی دینی وایە کە هەمیشە دیوە غەیبییەکەی خۆیمان نیشاندەدات، تا ستەمە دونیاییەکەی فەرامۆشبکەین.

لێرە بەدواوە لە ڕێگای هەندێک تەوەرەوە، لە دوای ئەو وەلامە دەگەڕێم سەبارەت بە وەزیفەی شەهادەت لە سیاسەتی هاوچەرخی ئێمەدا، حیزب ئاگاو ناگا چ جۆرە سوودێک لە شەهید دەبینێت، بۆ وشەی شەهید ئاماژەیە بۆ فنکسیۆنێکی سیاسی، نەوەک بۆ مرۆڤێکی ناوازە؟ چۆن شەهید لە ئامازەوە بۆ کەسێک دەبێتە وشەیەکی ئایدۆلۆژی و دەزگایەکی خۆبەرهەمهێنانەوەی حیزب؟ چۆن شەهادەت لە هەلاوێردێکی وجودییەوە دەبێتە بەشێک لە سیستمێکی غەیبی؟ چۆن شەهید لە قوربانی ساتی خۆیەوە دەبێتە جەلادی ڕۆژانێک کە خۆی لەوێ نییە؟ چۆن ڕاگەیاندنی حیزب شەهید دەگۆڕێت بۆ «شاهید بەسەر سەردەمێکەوە کە نەیدیوە»، وەک شانۆگەرییە بە ناوبانگەکەی عادل ئیمام؟ چۆن لە گۆڕەکان زیندوویاندەکەنەوە تا بیانکەنە شەریکی بازرگانییەک کە سەرمایەی ئەوانی تیا نییە؟ لێرەدا لە چەند ئاستێکدا دەمەوێت بەدوای وەلامی هەندێک لەو پرسیارانەدا بگەڕێم.

قەرزکردنی ڕۆح

ڕۆحی شەهید ڕەنگە وشەیەکی ئاسایی بێت، بەلام ڕۆحی حیزب وشەیەکی کەمێک نامۆو نائاساییە. ڕۆح بەوەدا وشەیەکە تێپەڕاندنی هەلومەرجە ماددییەکانی تیایە، نیشانەی جیابوونەوەی وزەی ژیانە لە جەستە، نیشانەی گەڕانەوەو دەرکەوتنەوەو هەستانەوەیە دوای

مردنی لەش، پەیمانی نەمری و سوێندی بەردەوامی هەڵگرتووە. ڕۆحی شەهید ئەو بەشەیە لە کاراکتەری ئەو کە دەگەڕێتەوە، جاویدان و لە یادنەچووە، شتێک لە نەگۆڕان و نەمری هەڵگرتووە. وشەی شەهیدیش لە کولتووری میللی ئێمەو لە هەستی دەستەجەمعیماندا، تەعبیرێکی مەجازییە بۆ شتێک لە یادەوەریدا نامرێت. کە ناوی شەهید دەبەین ناوی شتێک دەبەین لەدەرەوەی زەمەنە، گۆڕینی کات ئەو ناگۆڕێت، بەسەرچوونی زەمان و هەڵگەڕانەوەشی ئەو لە جێگای خۆیدایە، شوێنگەیەکی ڕەمزی هەیە دەکەوێتە دەرەوەی هەڵسانگاندنی شتە ڕۆژانەکان، دەکەوێتە دەرەوەی گۆڕانی پێوانەکان. چەند سیاسەتەکان بگۆڕێت، شوێنی ڕەمزی ئەو دەستکاریناکرێت. بە کورتی شەهید لە نەستی سیاسی ئێمەدا ئاماژەیە بۆ ڕەهەندێک لە زیندەگی سیاسی کە لە مەرجە هەنوکەییەکانی سیاسەت جیابۆتەوە، ئاماژە بۆ مانا هەرە جەوهەرییەکەی سیاسەت دەکات وەک کردەیەک بەرەو ئازادی، نەوەک ئاماژە بێت بۆ ئەو بەشە لە سیاسەت کە ئارەزووە بۆ دەسەڵات و سەروەری و حوکمکردن. لە ساتێکدا حیزب نوقمی ناو سیاسەتە تێپەڕو ڕاگوزەرەکانە، شەهید نوقمی جاویدان و نەگۆڕو هەمیشەییە، حیزب و شەهید وەک دوو پۆڵی جیا، وەک دوو زەمانی جیا بەرابەر یەکدەوەستن. حیزبی کوردی بە هەڵوێستە گۆڕدراوەکانی، بەوەی هەر چەند مانگ جارێک ستراتیژ و تەکتیکی دەگۆڕێت، بەوەی دروشمی نەگۆڕو سیاسەتی ئاشکرای نییە، بەوەی هەرچییەک دەیکات پەرچەکردارە نەوەک کردار، نمونەیەکی ئاشکرای نەبوونی جێگیری و کەمی سەقامگیرییە. حیزبەکانی ئێمە گەرچی لەسەر «نەگۆڕانی بونیاد» دروستبوون، بەڵام لەسەر گۆڕانی بەردەوامی هەڵوێست و تەمتومانکردنی دروشم دەژین. دەتوانین بڵێین «نەگۆڕانی بونیاد» مایەو هۆکاری هەرە مەزنی ئەو سیاسەتە بێڕێگایەیە کە مێژووی کۆی بزاوتی سیاسی کوردی پێ دەناسینەوە. هەر حیزبێک ئامادەنەبێت بوونی خۆی بخاتە مەترسییەوە، بە سەرکردایەتێکی سیاسی نەگۆڕەوە حوکمبکات، ئامادەنەبێت لە ناوەوەڕا بە جۆرێکی سروشتی نوێ ببێتەوە. ناچارە بۆ مانەوەو خۆگونجاندن سیاسەتەکانی خۆی بگۆڕێت. کاتێک دەموچاوەکان نەگۆڕین، دەبێت دەمامکەکان بگۆڕدرێن. کاتێک دەسەڵات لە ناوەوە نەگۆڕێت، دەبێت دەرکەوتەکانی دەسەڵات کە ئایدیاو تەکتیکەکانێتی بگۆڕێن، کاتێک سەرکردایەتی حیزب تا مردن نەگۆڕێت، ناچارە بۆ بازدان و خۆ لادان لە هەموو بەربەست و ڕەخنەکان سیاستێکی هەبێت قابیلی ئەوەبێت لە هەموو دەقیقەیەکدا بە سەدو هەشتا پلە پێچبکاتەوە.

هەڵوێست گۆڕینی بەردەوام وادەکات حیزب کاراکتەرێکی سیاسی نەبێت، ئەم کورتهێنانە لە کاراکتەردا وادەکات بۆئەلتەرناتیف بگەڕێت، نەبوونی ڕۆح لە حیزبدا کە ئاوێنەی جێنەگیری حیزبە لەسەر ئایدیاو پڕۆژەو ئاڕاستەیەک، وا پێویست دەکات ڕۆح لە شوێنێکی

ترەوە قەرزبکات. کاتێک حیزب دەبێتە پێکهاتێکی بێماهییەت، کە دەبێتە قەوارەیەکی خاڵی لەهەر هەڵبژاردنێکی چارەنوسساز، ئیدی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو بەشە لە مێژووی خۆی کە نەگۆڕو جاویدانە، دەچێتەوە سەر ئەو بەشە کە ماهییەتێکی دیاریکراو بەرجەستەدەکات، ئەو بەشەش شەهیدانی حیزبن. لێرەدایە دەتوانین قسە لە جۆرێک لە ڕەمزبکەین کە دەیەوێت مۆلەقی حیزب و سەقامگیرنەبوونی، بە جێگیریی و سەقامگیرییەکی ئەبەدی هاوسەنگبکاتەوە، کە جێگیری و ئارامی شەهیدە تا ئەبەد لەسەر یەک مانا. نەبوونی هەڵوێست وادەکات، حیزب هاوسەنگی خۆی بە شەهید بگرێتەوە وەک ڕاوەستانێکی هەتاهەتایی لەساتێکی هەڵوێستدا.

بە مانایەک لە ماناکان حیزب لە نەستی خۆیدا، لە ئیشکردنی کۆمەلایەتی خۆیدا، لەو هوشیارییەدا کە گەشەی پێدەدات، دەزانێت شەهید نوێنەری کۆمەڵێک شتە کە ئەو نییەتی، شەهید جەمسەری دژو پێچەوانەی واقیعی حاڵی ئەوە، لەساتێکدا سیستمی نرخ و بەهاو نۆرمەکان لەلای حیزب فەوزایەکی بێسەروبنە. بەرابەر بەو کایۆس و نارێکییە، شەهید ئاماژەیە بۆ ڕێکی، بۆ زنجیرەیەک بەها و ئەخلاقیات کە لەگەڵ مردنی ئەودا فۆرمێکیان وەرگرتووە، لە دروشمەوە «بۆ ئیستیهلاک»، بوونەتە مانای گەورە بۆ مردن، لە پڕوپاگەندەی حیزبیەوە بوونەتە هەڵوێستی وجودی. لێرەوە شەهید تاکە کەرەستەیەکی سیاسییە، دەتوانێت حیزب لە عەدەمییەتەوە بەرەو مانا بگێڕێتەوە.

«ڕۆحی من لە مێژە مردووەو لە خزمەتی مردواندایە» ئەنتیگۆنا وا بە کریۆن دەڵێت. لە دونیای ئێمەدا ئێمەی زیندووەکان چەندە هەقمانە وەک ئەنتیگۆنا بڵێین «ڕۆحمان دەخرێتە خزمەتی مردووەکان» مردووەکانیش هێندە هەقیانە بە پێچەوانەی ئەنتیگۆناوە بڵێن «ڕۆحی ئێمە مردووەو هێشتا دەخرێتە خزمەتی زیندووەکان» . حیزب وەک چۆن لە هەوڵدانێکی بەردەوامدایە مردن لای زیندووەکان شیرین بکات، لەهەوڵێکی بەردەوامیشدایە، ڕۆحی مرددوەکان بخاتە ئیشەوە بۆ خۆی. تا حیزب پتر نوقمی پڕوپاگەندە ببێت، تادروشمەکانی بریتیبن لە خۆراکێک کە دەدرێنە کەسانی سادەو ساکار بۆئەوەی بە حیزبەوە بنوسێن، زیاتر پێویستی بە گەڕانەوە هەیە بۆ شەهید بۆئەوەی لە سەردەمێکی ترەوە بێت، لاسەنگییەک ڕاستبکاتەوە کە لاسەنگی ڕۆژگاری ئەو نییە. پتر ناچارە ڕۆح لە شەهید قەرزبکات تا ئەو بەرهووت و سارا ڕۆحییەی ئەمڕۆ داپۆشێت. حیزب مردووەکان ناچاردەکات ئەو جەوهەرە هەڵگرن کە زیندووەکان نیانە. ئەو ماهییەتەی ئەو دۆڕاندوێتی بە ماهییەتی مردووەکان پارسەنگیدەکاتەوە. ئەمە لە ئاستی ئەخلاقیدا قەیرانێکی گەورە دروستدەکات. خودی ئەم گووتارەیە کارێکی کردووە، حیزب نەتوانێت لەو هاوکێشەیە دەرچێت کە وانیشاندەداتەوە:

بەشی مردووی حیزب جوانترە لە بەشی زیندووی، ڕۆژگارە تێپەڕەکانی جوانترن لە ئێستای، ئەوەی ڕۆیوە جوانترە لەوەی کە دێت.

پاسەوانانی یادەوەری

ڕابوردوو لە لۆژیکی حیزبیدا لەبەرئەوە گرنگ نییە کە ڕابوردووە، بەڵکو لەبەرئەوەی سەرچاوەی دەسەڵاتی ئێستایە. بۆیە پاراستنی ئەو فۆرمە لە یادەوەری کە حیزب هەڵیدەبژێرێت، پێویستی بە ڕەمزێکی واقیعی و دەستهەست «ملموس» هەیە کە شەهیدانن. شەهیدان پاسەوانی یادەوەریمانن، حیزب وەک هێزێک لە ڕێگایانەوە یادەوەریمان بە جۆرێکی تایبەتی دادەڕێژێت. شەهید لە ناوەڕاستی یادەوەریماندا ڕادەوەستێت، نەوەک بۆئەوەی ئەو ببینین، بەڵکو بۆئەوەی ئەودیوی ئەو نەبینین. نەوەک بۆئەوەی مەرگی ئەو ببینین، بەڵکو بۆئەوەی ئەو دیمەنە نەبینین کە کەوتۆتە ئەودیو مەرگی ئەوەوە. حیزب شەهید لە مەقامی ڕاستەقینەی خۆیدا ڕاناگرێت، بەڵکو دوای مردنی دەیکات بە پاسەوان بەسەر یادەوەریمانەوە. زیندووڕاگرتنی شەهید بریتییە لە هەوڵێک بۆ ئیفلیجکردنی هەستی ڕەخنەیمان بەرابەر بە ڕابوردوو. حیزب شەهیدان وەک دیوارێک ڕیزدەکات تا نەتوانین ئەودیوی ئەو دیوارە ببینین، ئەو مێژووە سیاسییە ببینین کە ئەو لێشاوی خوێنەی دروستکردووە. گۆڕینی شەهید بۆ موقەدەس، هەوڵدانە بۆ ئیفلیجکردنی هەر پرسیارێک کە لەسەر حیکایەتی شەهادەت هەمانە، تەقدیسکردنی شەهید، لەهەمانکاتدا تەقدیسکردنێکی مەجازی ڕوداوی شەهیدبوون و شوێنی شەهیدبوون و بازنەی دەوروبەری شەهیدە. حیزبی ئێمە هەوڵدەدات ڕابوردووی خۆی کورتبکاتەوە بۆ شەهید. کاتێک باس لە ڕابوردوو دەکات تەنیا باسی شەهیدان دەکات، هەرکاتێک قسە لە مێژوو بکەین ئەو باسی شەهیدان دەکات. شەهید لێرەدا وەک دەزگایەکی سانسۆری ناڕاستەوخۆ بەکاردەهێنێرێت، کە بە جەستەی خۆی بەر لە خوێندنەوەی ڕابوردوو دەگرێت. لای حیزب یەک یادەوەری هەیە، ئەو یادەوەرییەی شەهیدی تیایە، لەدەرەوەی ئەو یادەوەرییە قسەکردنێک لەسەر مێژووی سیاسی حیزب نییە. بەڵام پرسیاری گەورە ئەوەیە بۆ حیزب ئەو حیرسە قووڵە نیشاندەدات، ڕابوردوو بەوجۆرە نائاساییە بە شەهیدانەوە گرێبدات؟ ئایا مەسەلەکە تەنیا میکانیزمێکە بۆ قەدەغەکردن و حەرامکردنی بینینی ڕووە ڕاستەقینەکەی ڕابوردوو؟ تەنیا ئەوەیە ڕەخنەگرتن لە ڕابوردووی حیزب وەک هێرش بۆسەر خوێنی شەهیدان نیشانبداتەوە؟ پێداگرتنی حیزب لەسەر شەهید، کەم و زۆر پەیوەندی بە ڕێزی حیزبەوە نییە بۆ شەهید، بەڵکو پەیوەندی بەوەوە هەیە کە دواجار حیزب دەیەوێت خۆی لەسەر شێوەی شەهیدێکی جاویداندا نیشانبداتەوە. حیزب لە ڕێگای وێنەی شەهیدەوە کۆی ئەو ئیرسە

دینییەی ناو نەستمان زیندوودەکاتەوە، خۆی وەک مەسیحێک نیشاندەدات کە سەرخاچی بینیوەو دووبارە هەستاوەتەوە. لەگەڵ هەموو شەهیدێکدا حیزب خۆی وەک مردوویەک نیشاندەدات کە بە بناوانی ئازاردا ڕۆدەچێت و لەوسەر بە زیندووی هەڵدەستێتەوە. لێرەوە حیزب وا نیشاندەدات کە ئەو لەگەڵ هەموو شەهیدێکدا شەهید دەبێت، نیگارەکان وادەکێشێت ببینین ئەو لەگەڵ هەموو کوژراوێکدا دەکوژرێت. لەم گەمەیەدا حیزب تەنیا خۆی ناکات بە خاوەن شەهیدان، بەڵکو ڕاستەوخۆ خۆی دەخاتە بری شەهیدەکان. تا ئەو ڕادەیەی لە دوا دەرەنجامدا ئەو وێنەیە لە نەستی ئێمەدا دەچەسپێت، کە ئەوە ئەندامێک نییە شەهید بووە، بەڵکو حیزب خۆیەتی.

حیزبی ئێمە هەتا کاتێک لەدەسەڵاتیشدایە هەر خۆی وەک قوربانییەک نیشاندەدات، خۆی وەک هەڵگری ئازارەکان نیشاندەدات. ئەو دەیەوێت لەدەسەڵاتدا بێت بەڵام تا کۆتایی هەر قوربانیش بێت، دەیەوێت حوکمبکات و تا هەتا هەتاشە هەر لەوێنەی شەهیددا بێت، دەیەوێت ببێتە ئەو هێزەی خەڵک ڕام و دەستەمۆ دەکات، بەڵام بەرگی یاخیبوون دانەکەنێت .

لە کولتووری سیاسی ئێمەدا هەرگیز شەهید وا نیشانناردرێت کە ئەو بەشەبێت لە جەستەی حیزب جیابۆتەوەو چووە بۆ ئەودونیا، بەڵکو بە پێچەوانەوە حیزب و سەرکردەکانی خۆیان وەک ئەو بەشەی شەهید نیشاندەدەن کە لەودونیاوە گەڕاونەتەوەو حوکمدەکەن. وەک دەبینین کاتێک حیزب دەیەوێت ڕێگا لە خوێندنەوەی ڕابوردوو بگرێت، پەنادەباتە بەر یادەوەرییەکی کۆنترۆڵکراو بە وێنەی شەهیدەکان، کە دەشزانێت ناتوانێت خەڵک لەدەوری سیاسەتەکانی خۆی کۆبکاتەوە، ناچاریاندەکات لە دەوری جەستەی شەهیدەکانی کۆببنەوە. لەم گەمەیەشدا بێدەنگی و حورمەت بەرابەر شەهید ئۆتۆماتیکی دەبێتە بێدەنگی و حورمەت بۆ سەرانی حیزب، سەردانەواندن بۆ شەهید دەبێتە سەردانەواندن بۆ حیزب، قەبووڵکردنی شەهید دەبێتە قەبووڵکردنی حیزب. ئەم سیاسەتەش جگە لەوەی دەستدرێژییەکی گەورەو تیرۆرێکی فیکرییە دەرهەق بە ئێستا، لە هەمانکاتدا دەستدرێژییەکی بێئەندازە گەورەیە بۆسەر شەهید کە حیزب بە مردوویی دەیگۆڕێت بۆ ئامێرێکی ئایدۆلۆژی.

گرێدانەوەی هەمیشەیی سیاسەت بە مەرگەوە

ئەگەر دونیای کلاسیک بەگشتی دونیای گرێدانەوەی مەرگ و عەشق بێت، ئەوا حیزب ئەو هاوکێشەیە دەستکاریدەکات و دەیکات بە دونیای گرێدانەوەی مەرگ و سیاسەت. کولتووری کلاسیکی ئێمە هێندەی عاشقە شەهیدەکانی هەڵگرتووە، بایەخی بە شەهیدەکانی دین و سیاسەت نەداوە، هێندەی مەم و زین ، شیرین و فەرهاد ، لاس و خەزالی هەڵگرتووە، نەبووە

بە هەڵگری یادەوەری مردوەکانی دیکە. ئەمەش بەڵگەیەکی دیکەیە دژ بە هەموو ئەوانەی دەیانەوێت دیوە ڕوناکەکانی کولتووری ئێمە تەنیا وەک بەرهەمی کولتوورێکی دینی و ئیسلامی ڕووت ناوزەدبکەن، بەڵگەیەکە زەیف و درۆی ئەو گووتارە دەردەخات کە کولتووری ئێمە وەک دەرهاویشتەیەکی ئیسلام تەماشادەکات و ڕووە ڕوناکەکانی ئەو کولتوورە تەنها بە ئیسلامەوە گرێدەداتەوەو دەڵێت لە ئیسلام بترازێین هیچمان نییە، لە کاتێکدا بە چاوی خۆمان دەبینین کەلەپووری کلاسیکی ئێمە، بڕێکی زۆری ڕاپەڕینی عەشقە دژ بە تەقالیدو دین و موقەدەسات. ئەوەی ئەمڕۆش دەیبینین و دەیخوێنینەوەو دەیبیستین دەرهەق بە مەرگ، بەرهەمی مێژوویەکی زۆر دوور نییە، هاوڕێیە بە مێژووی حیزب و ئەو فۆرمە دینییەی لەسەرەتاوە حیزب وەریگرتووە، تا ئەو ئەندازەیەی ئەمڕۆ دەتوانین بڵێین گەڕانەوەی بەردەوام بۆ شەهید، گرێدانەوەیەکی بەردەوامی سیاسەتیشە بە مەرگەوە. وەک ئەوەی سیاسەت و مەرگ دوو شتی هاودەم و لەیەکنەترازاوبن، ئەم گرێبەندییە پیشەسازییەکی مۆدێرنە، حیزب و کولتووری سیاسی هاوچەرخ دروستیانکردووە. وەک چۆن لە کلاسیکدا عەشق و مەرگ دووانەیەکی لەیەکنەترازاون، ئێستا سیاسەت و مەرگ بوونەتە دووانەیەکی لێکنەترازاو.

کاتێک حیزب بەردەوام قسە لە شەهید دەکات، ئەمە مانای ئەوەی شەهید شوێنێکی سەنترالی لە مانای حیزبدا هەیە، شوێنێک نرخە ڕەمزییەکەی هێندە گەورەیە کە بەبێ ئەو حیزب دەبێت بە قەوارەیەکی بێ ماناو بێ ڕابوردوو. کە حیزب دەکەوێتە ئەو هەڵوێستە دژوارەوە مانای خۆی لە مردووەکانەوە وەرگرێت، کە دەکەوێتە ئەو جوغزەوە بە مردووەکان بڕواو قەناعەتی زیندووەکان بباتەوە، ئیدی خۆی خستۆتە گەمەیەکی ترسناکەوە، چونکە لەگەڵ هەموو قەیرانێکی مانادا، لەگەڵ تازەبوونەوەی هەموو نەوەیەکدا پێویستی بە مردووی تازە هەیە تا بڕوا بەدەست بهێنێتەوە.

جیاوازی نێوان دەسەڵات و حیزب لەوەدایە دەسەڵات بەشێکی هەمیشەیی پێکهاتی کۆمەڵگایە، لە زۆر پنت و شوێنگەدا دەسەڵات پێویستی بە بەهانەسازی نییە و شەرعییەتێکی سروشتی هەیە، بەڵام حیزب پێکهاتێکی کۆمەڵایەتییە، لە هەموو قۆناغێکدا پێویستی بەوە هەیە ماناو بەهانەی بوونی خۆی بسەلمێنێتەوە، هەموو قۆناغێک و دەبێت بزانین حیزب چی دەکات و بەهانەی مانەوەی چییەو بۆچی دەژی؟. حیزب بەبێ ماناو بەبێ وەزیفە ناتوانێت بوونی خۆی وەک مافێکی سروشتی تەماشابکات. هەر کاتێکیش حیزب تووشی قەیرانی ماناهات، کە ئیشەکەی کورتبووەوە بۆ یەک وەزیفە کە وەزیفەی دەسەڵات و حوکمکردنە، لێرەدا تووشی جیابوونەوەیەکی قووڵ دەبێت لەگەڵ کۆمەڵگادا. کاتێک حیزب نەتوانێت لە ناو ژیانەوە مانای بوونی خۆی هەڵبژێرێت، ئیدی دەکەوێتە غەزەلەوە لەگەڵ مەرگدا، سیاسەت وەک

چالاکییەک نیشاندەدات کە کەماڵی خۆی لە مەرگدا دەبینێتەوە. زۆرجار واهەستدەکرێت کە مرۆڤ تەنیا دوای مەرگی دەبێت بە ئەندامی تەواو. لەم چەند ساڵەدا دەیان حیکایەتمان لە بەردەستدایە لەسەر ئەو ئەندامانەی کە پێش مەرگیان کەس نەیناسیون و دوای مەرگیان کراونەتە ئەفسانە، نەک هەر ئەوە بەڵکو ئەرشیفی مەرگ تاکە ئەرشیفێکی ڕاستەقینەیە کە حیزبەکانی ئێمە هەیانە. بەهەرحاڵ ئەوەی لێرەدا بۆمن گرنگە ئەو ڕەهەندە مەرگدۆستە نییە کە لەوەوبەر لە جێگای دیکەدا باسمکردووە، بەڵکو نیشاندانی سیاسەتە «وەک چالاکییەکی نوقسان بەبێ مردن». ئەمەیان میکانیزمێکە مەترسییەکی کوشندەی لەسەر ئەگەری دیموکراسییەت هەیە، ئەو ساتەی کە حیزب هەستدەکات ئەو نیوەیەی خۆی، ئەو لاقەی خۆی کە لە مردندا چەقیوە دەبێت ئەو لاقە ڕاگرێت کە لە ژیاندا چەقیوە ئیدی دەبێتە بوونەوەرێک کە پێویستییەکی زۆری بە ڕیتوال و مەراسیمەکانی قوربانی هەیە. لێرەوەیە گۆڕینی بۆنەکانی مردن بە کەرنەفالی حیزبی، بەشێکی گەورەی ستراتیژی ڕاگەیاندنی حیزبییە، بە جۆرێک بۆنەکانی مردن دەبنەوە ڕۆژی چکۆلانەی «بەیعەکردنەوە» بۆ حیزب. تا وای لێدێت حیزب لەگەڵ هەر پرسیارێکدا لە ماناو شەرعییەتی بوونی ناچارە بە مردن وەڵامبداتەوە. لەم چەند ساڵەی دواییدا کە درێژەدان بە شەڕ نامومکین بوو، حیزب بۆشایی ئەو ڕیتوال و مەراسیمانەی بە مردووە ئاسایییەکان پڕدەکردەوە، بەوانەی خۆیان کۆچی دواییان دەکرد، لە ماشێن وەردەگەڕان، یان لە ڕووداوێکدا تیادەچوون. بەڵام ئەم میکانیزمە کە حیزب تەنیا لە مەرگدا بوونی خۆی دەبینێتەوە، مانای ڕەمزی خۆی دەدۆزێتەوە، هەست بە خۆی دەکات وەک هێزێک کە شایستەی ژیانە، میکانیزمێکە هەمیشە وەک بەرمیلێک باروت لە ژێر بونیادی سیاسی و کۆمەڵایەتی ئێمەدا دانراوەو قابیلی تەقینەوەیە. لەم دۆخەدا جۆرە پەروەردەیەکی سیاسی دروستدەبێت، جۆرە عەقڵییەتێک زاڵ دەبێت ناتوانێت سیاسەت و مەرگ لەیەک جیابکاتەوە. سیاسەتمان وا بۆ وێنادەکات وەک ئەوەی تەواوکاری خۆی لە مەرگدا ببینێتەوە، وەک ئەوەی سیاسەت بەر لە هەر شتێک ئامادەگی بێدات بۆ گیانفیدایی و خۆبەختکردن. بۆیە ترازاندنی سیاسەت لە مردن، نیشاندانیان وەک دوو هەرێمی جیاواز جەوهەری هەر کردارێکە کە بیەوێت سیاسەت لە دونیای ئێمەدا ڕاستبکاتەوە. لە ناوکۆیی ئەم کولتوورەدا شەهید وێنە ڕاستەقینەکەی خۆی وەک کەسێک کە بۆ ئازادی دەمرێت دەدۆڕێنێت، حیزب وادەکات شەهید ببێتە ئەو نیوەیەی سیاسەت کە لە مەرگدا بنجبەستبووە. ببێتە ئەو ئەندامەی کە حیزب «لەو دونیا» ئیشی زیاتر پێیەتی نەوەک لەم دونیا، لێرەوەیە کە ئەم کولتوورە لە قووڵاییدا بێحورمەتییەکی ترسناکە بە شەهید، چونکە وەک دەرەنجامی پەیوەندییەکی تەواوکار «تکاملی» لە نێوان سیاسەت و مردندا دەردەکەوێت، نەوەک دەرەنجامی هەڵوێستی مرۆڤێکی ئازاد بەرابەر ژیان.

شەهید وەک بەرهەم

ئاشکرایە کەپیتالیزمی خۆرئاوا، سیستەمێکی بەرهەمهێنە، تیایدا مرۆڤ دەبێتە بوونەوەرێکی مەسرەفکەر و بەرخۆر «استهلاک»، بە ئەندازەیەک وای لێدێت مەسرەفکردن و بەرخۆری خۆیان مانای مرۆڤ دیاریدەکەن، نەوەک مرۆڤ مانای ئەوان دەستنیشانبکات . زۆری و فرە ڕەنگی کالا لە کەپیتالیزمی خۆرئاوادا مرۆڤ دەخاتە جەنگەڵێکی سامناکی کالاوە، بە جۆرێک دواجار نوقمبوونی مرۆڤ لە کالادا دوورکەوتنەوەیەکی هەمیشەییە لە مرۆڤبوونی خۆی، پەیوەندی نێوان مەسرەفکردنی کالاو «نامۆبوونی مرۆڤ لە خۆی» پەیوەندییەکە لە کۆی ئەدەبیاتی فەلسەفی سەدەی نۆزدەو بیستدا ڕەنگدانەوەی هەیە. ئەوەی من لێرەدا مەبەستمە بڵێم ئەوەیە کە سروشتی دەسەلات لە مرۆی دونیادا، هاوشانی سیستەمێکی بەرهەمهێنانە دەگاتە پلەی بەربەرییەت، دەگاتە توندڕەوترین پلەکانی «بەرهەمهێنان بۆ بەرهەمهێنان».

جیاوازی نێوان دەسەڵاتە لۆکاڵ و کەپیتالە سەرەتاییەکانی ئێستای کوردستان لەگەڵ کەپیتالیزمی خۆرئاوادا لەم خاڵەدا لەوەدایە کە ئەم دەسەڵاتە تەواو بە پێچەوانەی خۆرئاواوە سەرمایەدارییەکی بێبەرهەمە، دەسەڵاتێکە هیچ بەرهەمێکی نییە، نە بەرهەمی مەسرەفکردنی ڕۆژانە، نە بەرهەمی فیکری. دەسەڵاتێکە تەنیا دەسەلاتەو بەس، تەنیا لێرەیە بۆ ئەوەی حاکمییەت بکات، بێئەوەی دیوە بەرهەمهێنەکەی دەسەلات لە ناویدا سیماو ڕوخساری دەرکەوێت. ئەم دەسەلاتەی ئێستای کوردستان هێدی هێدی هەتا شێوە سەرەتایی و خێڵەکیی و پریمتیڤەکەی دەسەڵاتیش دەدۆڕێنێت، بۆئەوەی تەواو کاراکتەری ئەو دەسەڵاتە پۆست کۆلۆنیالیانە وەرگرێت کە لە هەندێک هەرێمی ئاسیاو ئەفریقادا حوکمدەکەن. حیزبەکانی ئێمە لە ناوەوەڕا دەرک بەو حەقیقەتە دەکەن، دەرکدەکەن کە حیزب مانای خۆی تەنیا لە کۆنترۆڵکردنی دەوڵەت و داگیرکردنی دەزگاکانی دەوڵەت و کۆمەڵگاوە وەردەگرێت، واتە دەسەڵاتێکە لە هێزسالاری «هیمنة» بەولاوە هیچی دی بەرهەمناهێنێت، بە ئەندازەیەک دەسەڵاتی کوردی بەراورد بە دیکتاتۆرییەتە تەقلیدییەکانیش نمونەیەکی خراپمان نیشاندەدات، چونکە ئەزموونی دیکتاتۆرەکانی سەردەمی پیشەسازی هاوشانی گەشەی ژێرخانی ئابوریی و میعماری بووە، واتە بە جۆرێک لە جۆرەکان هاوشانی بەرهەم بووە. دیارە دەزانین ئەو بەرهەمەی دیکتاتۆرەکان بەرهەمیدەهێنن جگە لە کارەسات و تراژیدیا هیچ دروستناکات، بەلام بەدیوێکیشدا دەزانین هەر ئەو ستراکتوری بەرهەمهێنانەیە، ژێرخانی مەعنەویی و ئەخلاقی دیکتاتۆرییەت دروستدەکات. واتە هەتا دیکتاتۆرییەتیش لە خراپترین مۆدێلەکانیدا نەوەک بەرهەمی هەیە، بەڵکو بەرهەم یەکێکە لە ڕیشە مەعنەوییە گرنگەکانی

دیکتاتۆرییەت. بۆیە بەراورد بە هەموو جۆرەکانی دەسەڵات، دەسەڵاتی سیاسی ئێمە، دەسەڵاتێکی پاکە لە هەر نیازو پرۆژەیەک، لێرەیەو حوکمدەکات، حوکمکردنی بە گەورەترین بەرهەم دەزانێت. بوونی خۆی بە موعجیزە دەزانێت، بوونی خۆی بە بەهانەی ڕەهای خۆی دەزانێت بۆ مانەوە، بوونی خۆی بە بەس دەزانێت بۆ حوکمکردن. بۆیە کۆجیتۆی حیزبی کوردی ئەوە نییە بڵێت «من بیردەکەمەوە کەواتە هەم»، «من بەرهەمدەهێنم کەواتە هەم»، «من پاشەڕۆژ دروستدەکەم کەواتە هەم»، بەڵکو تەواو تەواو سادە و تەواو ساکار، حیزبی کوردی ئەم گووتارە دەکاتە گووتارێکی کۆمیدی و دەڵێت «من هەم، کەواتە من هەم». جیاکردنەوەی دەسەڵات لە چەمکی بەرهەمهێنان، جیاکردنەوەی دەسەڵات لە ڕەهەندە پۆزێتیڤەکانی دەسەڵات، دروستکردنی دەسەڵاتێک بتوانێت بێ هەندێک مەرجی بابەتی دەسەڵات بتوانێت بژی، خەسڵەتی گەورەی ئەو میکانیزمانەیە کە لەم دەساڵەی دواییدا جڵەوی بونیادی دەسەڵاتی کوردی کردووە.

ئەم بێبەرهەمییەی دەسەڵات، یەکێکە لە سەختترین کێشە ناوەکییەکانی، چونکە دەسەڵاتی بێبەرهەم لە جەوهەریدا بەبێ بەرهەمییەوە ناوەستێت، بەڵکو هەڵدەگەڕێتەوە سەر ئەو هاوکێشە سامناکەی زۆربەی دەسەڵاتە پۆست کۆلۆنیالییەکانی پێدەناسرێتەوە، هاوکێشە مشەخۆری دەسەڵات بەسەر کۆمەڵگاوە.

فەقیری حیزب لە ئاستی سەرمایەی مادی و فیکریدا، وادەکات لە شوێنی دیکەدا بۆ سەرمایە بگەڕێت، لە جێگای دیکەدا بەرهەمی خۆی بدۆزێتەوە. مەرگیش هەرێمێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی گەورەیە بۆ دۆزین و پشکنین بۆ مانا، حیزبی ئێمەش وەستایەکی گەورەیە لە دۆزینەوەی مانای مەرگدا، لە گۆڕینی مەرگدا بۆ هێزێکی پۆزێتیڤ و بەرهەمهێنەوە بۆ خود. مەرگ باشترین بەرهەمە بەرابەر بێبەرهەمی، هەوڵدانە بۆ پەڕینەوەیەکی ڕاستەوخۆ لە هیچەوە بەرەو ئەوسەری مانا، هەوڵدانە بۆ دروستکردنی شتێکی گرنگ بێ وەستان لە ئاست ژیاندا، لێرەدایە مەرگ دەبێتە سەرچاوەیەکی بەرهەم، حیزب شەهیدەکانی خۆی دەکاتە کاڵا، دەیانکاتە کەرەستەی ئاڵوگۆڕێکی ڕەمزی، بە جۆرێک وزەی بەرهەمهێنانی حیزب لە وزەیدا بۆ بەرهەمهێنانی شەهید بەرجەستە دەبێت. گروپە ئیسلامییەکان «بۆ نمونە: حەماس و جیهاد»، وێنەی ئەو گروپانەن کە بوونیان بە «بەرهەمهێنانی شەهید»ەوە گرێدراوە، جۆرە گروپێکن لەدەرەوەی بەرهەمهێنانی شەهید هێزی ڕاستەقینەی خۆیان و مانای بوونیشیان دەدۆڕێنن. واتە ئەو حیزبەی دواجار هیچ بەرهەمنەهێنێت، ناچارە بۆ پڕکردنەوەی ئەو هیچییە، بۆ تێپەڕاندنی ئەو بۆشاییە فیکری و ئەخلاقی و مادییە مردن وەک پارسەنگێکی بەهێزی ئەو هیچییە بخاتە تەرازووەوە، تا لە ڕێگای شەهیدانەوە ئەو ڕەهەندە ڕەمزییە پڕبکاتەوە کە ناتوانێت بە وزەی پۆزێتیڤ و بەرهەمهێن بۆ ژیان پڕیبکاتەوە. لە ڕاستیدا بەکارهێنانی

شـەهید لە ژیانی سیاسی ئێمەدا زۆر دوور نییە لە بەکارهێنانی شەهید لە کولتووری ئەو جۆرە گروپە توندڕەوانە. حیزب شەهید دەکات بە ڕەمزی کەماڵ، ڕەمزی ئەو بوونەوەرەی کۆی ئەو خەسڵەتانە لە خۆ دەگرێت کە کەماڵ هەڵگرێتی، بەڵام ئەم «کەماڵسازییە»، ئەم بە ئیدیالکردنە هیچ نییە جگە لە پرۆسەیەک بۆ گۆڕینەوەی کەماڵی شەهید بە هیچی و بێبەرهەمی حیزب. حیزب شەهید دەکاتە نمونەی کەماڵ تا دواتر لە ڕێگای موڵکایەتیکردنی شەهیدو تەماهیکردن لە گەڵیدا خۆشی ببێتە نمونەی کەماڵ . بەڵام ئەم پرۆسەیە پڕە لە گرفتی گەورە، چونکە حیزب لەوساتەدا کە شەهید دەکاتە نمونەی کەماڵ، لە هەمان ساتدا دەبێتە تێکدەری ئەو کەماڵەش، چونکە وەک کینس کلارک دەڵێت : «کەماڵ پێوەدانی هەموو دەرگاکانە». لەودیو کەماڵەوە سیفەتە ئاسایی و پڕگەردو تێپەڕەکان، خەوشە دونیاییەکان جێگایان نابێتەوە، لە نێوان کەماڵ و سیاسەتدا وەک چڵەپۆپەی ڕەفتارە ڕۆژانەو تێپەڕەکان، وەک ڕەفتارێک کە پەیوەندی بە تێپەڕو ڕاگوزەرەوە هەیە، لەسەر «کاتی» کاردەکات نەوەک لەسەر «دەرەکات» ناکۆکییەکی قووڵ هەیە. لە کاتێکدا کەماڵ داخستنی دەرگاکانە، واتە نەجوڵانە، وەستانە لە جوغزێکی جاویدا، سیاسەت تێپەڕین و گۆڕانە، کەماڵ ناگەڕێتەوە ناو دونیا بە دوای هیچدا بگەڕێت، بوونێکی داخراوە لە ناو خۆیدا، هیچی بۆ زیاد ناکرێت، ماهییەتێکە درێژناکرێتەوە، لە شتێکی دیدا تەواوکاری خۆی نادۆزێتەوە، ئەو بەوەدا کەماڵە چۆنێتییەکی «تەواو»ی هەیە، کە بۆ «تەواوکار» ناگەڕێت. بەڵام گۆڕینی شەهید بۆ مەخلوقێکی سیاسی و حیزبی، جیانەکردنەوەی ساتی پێش مردنی لە ساتی دوای مردنی، وادەکات ئەو کەماڵە لە شێوەی کالادا بشکێتەوە، بەوەدا حیزب شەهید بۆ ململانێ نوێکانی خۆی دەخاتەوە ئیش، وەک ئەوەیە شەهید سەرلەنوێ لە ڕێگای ماهییەتی حیزبەوە بۆ ماهییەتی خۆی بگەڕێت، وەک ئەوەی زمانێک بەسەر شەهیددا فەرزبکەین تیایدا شەهید درێژکراوەکانی حیزب بە درێژکراوەی خۆی بزانێت، مێژووی داهاتووی حیزب بە مێژووی خۆی بزانێت. لێرەوە ئەو وێنەی کەماڵەی حیزب دەیخاتە بەر دەستمان بۆ شەهید، وێنەیەکە هەر حیزب خۆی تێکیدەشکێنێت، ئەم کەماڵە ئاماژە نییە بۆ نرخێکی ئینسانی باڵا کە لە شەهیددا بەرجەستەبووبێت، ئاماژەیە بۆ پروپاگەندەو بازاڕسازی بۆ کالایەک حیزب بە کۆمەڵگای دەفرۆشێتەوە. بۆئەوەی مەبەستەکەم زیاتر ڕوون بێت، دەبێت بە ڕوونی جیاوازیبکەین لە نێوان دوو جۆر شەهادەتدا «شەهادەت وەک هەڵوێست»، «شەهادەت وەک بەرهەم و کالا».

شەهادەت وەک هەڵوێست:

بریتییە لە شەهادەت لە ساتێکی پێویستدا، بەرابەر دوژمنێکی ڕاستەقینە «هەڵبەت لە دیدی کۆمەڵگا یان چین یان گروپە کۆمەلایەتییەکانەوە» لەسەر مەسەلەیەک هیچ غوبارێک لە

هەقانییەتیدا نییە، لە ململانێیەکدا کە ڕیشەی کۆمەڵایەتی و مێژوویی دیاریکراویی هەیە، لە ساتێکدا مەرگ دوا ڕێگا و دوا هەڵبژاردنە. هەڵبژاردنێکی ئازادە، بەڵام خاڵییە لە ئارەزووی مردن، خاڵییە لە هەڵپەو حەزکردن لە مەرگ، شەهید دەمرێت و دەزانێت مردنی تراژیدیایەکی گەورەیە، دەمرێت و پڕە لە خۆشەویستی ژیان، مردنی ناچارییە، پێویستییەکە هەلومەرجێکی وجودی و مێژوویی دەیسەپێنێت.

شەهادەت وەک کاڵا:

وێنەیەکی شەهادەتە کە دوای شەهادەت دادەتاشرێت، هەندێکجار ئارەزوویەکی مەرگدۆست لە پشتێتی و هەندێکجار ستراتیژێکی کارکردنە بۆ پاراستنی دەسەڵات و دروستکردنی چەکداری نوێ، مردنە لە ململانێیەکدا بەرابەر هەندێک دوژمنی دەستکرد کە حیزب دروستیاندەکات. مردنێکە حیزب پێویستی پێیەتی بۆ دروستکردنی خۆی وەک هێزێک، مەرگێکە بۆ مەسرەفکردن، چونکە حیزب پێویستی بە پاڵەوان هەیە تا نەبوونی کۆمەڵێک مەرجی دیکە لە خۆیدا هاوسەنگبکاتەوە. ئەم شەهادەتە ملکەچی پێویستییەکانی حیزبە، دەستکردو دروستکراوی گرێدانەوەیەکی قووڵی سیاسەتە بە مەرگەوە. هێندەی پێویستی حیزب بۆ مەرگ بەرجەستەدەکات، بەرەنجامی پێویستی کۆمەڵگا نییە بە فیداکاری. ئەگەر بەرەنجامی پێویستی کۆمەڵگاش بێت بە فیداکاری، حیزب دەیخاتە ناوکۆییەکەوە کە کۆمەڵگا کەمترین سوودو بەهرەی لێدەبینێت. شەهادەت لێرەدا لە زۆربەی مانا گشتی و ڕۆحییەکانی کراوەتەوە، بۆتە مادەیەکی ڕووت بۆ ڕاگەیاندن، شەهید لێرەدا کاراکتەرێکی ئیعلامییە. سوپەر ستاری میدیاکانی حیزبە، کەرەستەیەکی ڕەمزی حیزبە بۆ پەیوەندی و کۆمۆنیکاتسیۆن بە کۆمەڵگاوە، نەوەک کەرەستەی کۆمەڵگا بێت بۆ خوێندنەوەی ساتێک لە ساتەکانی مێژووی خۆی. کاڵایەکە بە نرخە بەرزەکەی ئەو، حیزب ئەو زیانە ئەخلاقیانە قەرەبوودەکاتەوە کە خۆی لە خۆی دەدات، کاڵایەک نییە نرخە ئەخلاقییە ڕاستەقینەکەی کە بەرزڕاگرتنی ئازادی و دژایەتیکردنی هەموو جۆرە ئیستیبدادێکە دەرکەوێت، بەڵکو وەزیفەی دیکەی بۆ دۆزراوەتەوە. حیزب لە ساتەکانی قەیراندا، لەو کاتانەدا کە هەموو مانا ئەخلاقییەکانی دەکەوێتە مەترسییەوە، کە وێنەی باندێک وەردەگرێت کە کۆمەڵگا دەڕوتێنێتەوە، لەو کاتانەدا لەهەر کات زیاتر باس لە شەهید دەکات، وەزیفەو فنکسیۆنی ئەم کاڵایە ئەوەیە کە حیزب بەردەوام لە ڕێگای شەهیدەوە هێزی دەستەمۆکردنی خۆی نیشاندەداتەوە، هیچ شتێک حیزب وەک ئەوە تووڕەناکات کە دەزانێت هێزی دەستەمۆکردنی نەماوە یان هێزێک هەیە تەحەدای توانای حیزب دەکات لەسەر دەستەمۆکردن، لێرەوە کە هەستدەکات هێزێک هەیە ئەو وەزیفەیە دەشکێنێت، تەواو تووشی هیستیریا دەبێت. شەهید لە کولتووری حیزبدا بەرجەستەکردنی هێزی ئەوە

لەسەر ڕامکردنی مرۆڤ تا ئەندازەی مەرگ. لای حیزب گرنگ نییە شەهید بۆچی مردووە، بەڵکو ئەوە گرنگە کە حیزب توانیوێتی قەناعەتی پێبکات بمرێت. حیزب توانیوێتی تا ڕادەی مەرگ دەستەمۆیبکات. سیستمی حیزبی ئێمە کە سیستمێکی بێبەرهەمە، ناچارە بەرابەر هەموو تەحەدایەک هێزی ئیقناعکردنی خۆی بهێنێتەوە بازاڕ، ناچارە شەهید وەک تاکە خاڵی گرنگی ناو هێزی خۆی بە کۆمەڵگا بفرۆشێتەوە. بەڵام دواجار ئەوەی حیزب بە کۆمەڵگای دەفرۆشێتەوە خودی شەهید نییە، بەڵکو توانای خۆیەتی لەسەر دروستکردنی «قەناعەتی مردن». لێرەدایە حیزب هێزی لە گۆڕینی ژیاندا بەرجەستەناکات، بەڵکو داهێنانی خۆی لەوەدا کۆدەکاتەوە، چەند توانیوێتی ئاسان قەناعەت بەوانی دیکە بکات بمرن.

مەرگ و ئازادی

مارکس لە ئایدۆلۆژیای ئەڵمانیا دەنوسێت: «چ شتێک دەشێت لە مەرگم سەقامگیرتر بێت، کە کۆتایی بۆ جوڵەو ئیرادەم دادەنێت، لە ناو گشتی، سروشت، ڕەگەزدا- لە ناو موقەدەسدا نوقمەدەکات». لای مارکس مەرگ گەڕانەوەیە لە تایبەتییەوە بۆ گشتی، لە ڕێگای مەرگەوە مرۆڤ دووبارە دەبێتەوە بە بەشێک لە سروشت، دەبێتە بەشێک کە بوونی خۆی لە ناو ڕەگەزی ئادەمیدا درێژەپێدەدا. ئەمجۆرە تەفسیرەی مەرگ لە دونیای سیاسی کوردیدا ڕوخسارێکی شێواو وەردەگرێت، شەهید دوای مردنی لە بری ئەوەی بگەڕێتەوە بۆ ناو گشتی، ناو سروشت، ناو جنسی ئادەمییان، دەگەڕێتەوە بۆ ئەرشیفی حیزب. حیزب لەو ساتەدا کە شەهید دەکاتە موڵکییەتێکی تایبەتی، لە دەستی سروشت و مرۆڤایەتی دەریدەهێنێت و دەیکات بە بەشێک لە خۆی. واتە شەهید بەردەوامی خۆی لە ڕەوتی جنسی مرۆڤدا نادۆزێتەوە، بەڵکو دیوارێک ئەو لە کۆی مرۆڤایەتی جیادەکاتەوە کە حیزبە، ڕۆحی ئەو لە ناو سەرکەوتنەکانی مرۆڤدا بە گشتی دەرناکەوێتەوە، بەڵکو ڕۆحی ئەو لە وتارەکانی حیزب و بەرنامە دیماگۆگییەکانی دەزگای ڕاگەیاندندا دەردەکەوێتەوە، ڕۆحی ئەو چیتر گرێدراوی ڕەوتی مرۆڤایەتی نییە، مرۆڤبوونی ئەو وا دەرناکەوێت کە تەواوکەرێکی مانا جیاوازەکانی چەمکی مرۆڤ بێت، بەڵکو تەواو بە پێچەوانەوە ئەو کوڕی حیزبە، ئەگەر شتێک شەهید بە مرۆڤایەتییەوە ببەستێت ئەوا دەبێت پێشتر بە کەناڵی حیزبدا ڕاببورێت، ئەوە شەهید نییە کە وەک تاک سەروەری بۆ مرۆڤایەتی تۆماردەکات، بەڵکو حیزبە ئەو سەروەرییە تۆماردەکات . ئەوە شەهید نییە کە حیزب وەک هۆکار بۆ ئیشکردن بۆ بەشەرییەت بەکاردەهێنێت، تەواو بە پێچەوانەوە حیزبە شەهید وەک کەرەستە بۆ تۆمارکردنی سەروەری بۆ بەشەرییەت بەکاردەبات. لێرەوە شەهید وەک چۆن لە ژیانێکی ئاسایی مەحروم دەبێت، هەمانشێوە

مەرگێک دەمرێت نایباتەوە ناو گشتی « گشتی بەو مانا گەورەیەی مارکس بەکاریدەبات»، ئەو لەناو بەشێکی بچوکی دونیادا گیردەخوات، مردنی لە بری ئەوەی مانایەکی تیابێت بۆ کۆی مرۆڤایەتی، بە پێچەوانەوە حیزب ئەو مانایە دەبات و دەیەوێت لە بری شەهید خۆی بیدات بەدەرەوە. حیزب دەبێتە ڕێگرێک لە گەڕانەوەی کەسی مردوو بەرەو دونیای گشتی، ڕێگا لەوە دەگرێت مەرگ سەقامگیر بوون بێت، کارێکدەکات دوای چەندەها ساڵیش مەرگ بەردەوام ڕوخسارێکی ئایدۆلۆژی هەبێت، کارێکدەکات شەهید هەمیشە وەک ئەندامێکی حیزب تەماشابکرێت، بێئەوەی گوێبداتە ئەو حەقیقەتەی کە مەرگ ئەگەرچی ساتی پێش ڕودانی هۆی ئایدۆلۆژیانەی هەبێت، ساتی ڕودانی هەڵبژاردنێکی وجودییە. لێرەوە مانای ڕاستەقینەی مردنەکەی دەبێت بە ژێر ململانێ حیزبییەکانەوە، گەر حیزب دوای مەرگی ئەو بوو بە جەلاد، دەبێت ئەویش ببێت بە جەلاد، گەر حیزب دوای مەرگی ئەو خیانەتی لە هەموو ئەو بیروبۆچوونانەکرد کە ئەو لە ساتی مردندا هەڵگریان بووە، ئەوا دەبێت ئەویش خیانەتیان لێبکات، گەر مێژووی حیزب بوو بە پەشیمانی لە ڕابوردووی خۆی، ئەوا شەهیدیش دەبێت لە مەرگی خۆی پەشیمان ببێتەوە. بەڵام کێشەکە ئەوەیە شەهید ناتوانێت لە مەرگی خۆی پەشیمان ببێتەوە! بۆیە بۆ ئەوەی شەهید بژی، دەبێت مانای مردنی لە دەستی حیزب بسێنرێتەوە. گرفتەکە لەوەدایە حیزب هەموو ساتە وجودییە گرنگەکانی ناو ژیانی ئەندامەکانی دەگۆڕێتە سەر ساتی ئایدۆلۆژی. بەڵام وەک لەسەرەتاوە گووتم شەهید ناتوانێت مانای ئایدۆلۆژی مردنی خۆی بکات بە مانایەکی گشتی، مانای ئایدۆلۆژی مەرگ لە ساتی خۆی ناترازێت، لە سیاقی زەمەنی خۆی ناتوانێت بچێتە دەرێ، ئەوەی لە شۆڕشی ئەیلولدا شەهید بووە، ناتوانێت حەکەمێکی ئایدۆلۆژی بێت بۆ ساڵی دوو هەزارو سێ. ئایدۆلۆژیای مردن لەگەڵ ساتی شەهادەتدا کۆتایی پێدێت، ئەوەی کە کۆتایینایەت دیوە وجودییەکەی مردنە، مردن هەمیشە شتێک بەجێدەهێڵێت، یان وەک فیختە دەڵێت »مەرگێکی پەتی، نەبوونێکی خالیس بوونی نییە» ، بەڵام ئەوەی مەرگ جێیدەهێڵێت شوناسنامەی حیزب نییە لە گیرفانی شەهیددا، بەڵکو شوناسنامە ئینسانییەکەی شەهیدە. ئەوەی کە دەتوانێت لە ئێستاو داهاتوودا مانای هەبێت، مانا وجودییەکەی شەهادەتە. وەلێ حیزب تەنیا پێویستی بە مانا ئایدۆلۆژییەکەی مەرگە، چونکە تەنیا ئەو مانایە دەمانباتەوە سەر حیزب، لە کاتێکدا مانا وجودییەکەی مەرگ گەڕانەوەیە بۆ سەر مانای فەردو پەیوەندی بە کۆی مرۆڤایەتییەوە. ئێمە بۆیە بیر لە شەهید دەکەینەوە بۆئەوەی بیر لە ژیان بکەینەوە، وەک سپینۆزا لە کتێبی ئەخلاقدا دەڵێت «مرۆڤی ئازاد بە کەمترین ئەندازە بیر لە مەرگ دەکاتەوە، حیکمەتەکەشی لەوەدا نییە کە بیر لە مەرگ دەکاتەوە، بەڵکو حیکمەتی لەوەدایە کە بیر لە ژیان دەکاتەوە» بەڵام حیزب بە پێچەوانەوە بۆیە شەهیدمان بیردەخاتەوە تا بیر لە ژیان نەکەینەوە.

پێداگرتنی بەردەوامی حیزب لەسەر دیلکردنی شەهید لە ئەرشیفی خۆیدا لەسەر بەکارهێنانی وەک هێزێکی پڕوپاگەندەی حیزبی ڕێگرێکی گەورەیە لە بەردەم ئەوەی شەهید بگەڕێتەوە بۆ سروشت، لە بوونەوەرێکی ئایدۆلۆژییەوە ببێتەوە بە بوونەوەرێکی سروشتی. حیزب لە دوای مەرگیش هەموو ڕیشەو مانا یۆنیفرسال و گشتییەکانی شەهید دەکوژێت. بەڵام حیزب تەنیا پەیوەندی شەهیدو مرۆڤایەتی ناپچڕێنێت، بەڵکو لەوە قووڵتر دەڕوات و پەیوەندی نێوان مەرگ و ئازادیش تێکدەشکێنێت.

لە ڕاستیدا پەیوەندی نێوان مەرگ و ئازادی یەکێکە لە هەرە کێشە فەلسەفییە ئاڵۆزەکان. مۆنتانی لە وتارێکدا بە ناوی «فەلسەفە مانای فێربوونی مەرگ» دەنوسێت «تێفکرین لە مەرگ تێفکرینە لە ئازادی، ئەوەی فێربێت چۆن دەمرێت، خزمەتچێتی لە یاددەکات» دیارە ئەم گرێدانەوەویەی فەلسەفە بە مەرگەوە شتێکی تەواو جیاوازە لەو گرێدانەی سیاسەت بە مەرگەوە کە لە واقعی ئێمەدا دەیبینین. دیتنی مەرگ وەک جۆرێک لە نەفی پۆزێتیڤ ڕیشەی قووڵی لە فیکری فەلسەفیدا هەیە، هیگڵ و فەلسەفە دیالێکتیکییەکەی هەمان شێوە مەرگ وەک هێزێکی نەفیکردنی ناوەکی پۆزێتیڤ تەماشادەکەن، کە تیایدا ژیانی ڕۆح تەنیا لەساتی هەڵکەندنیا لە خۆی دەگاتە حەقیقەتی خۆی. بەڵام ڕەنگە فۆکۆ لە هەمووان زیاتر بە وردی تەعبیری لەو پەیوەندییە کردبێت. فۆکۆ لە یەکێک لە لێکۆڵینەوەکانیدا، کەیەکەم کارێتی دوای زانکۆ، دەربارەی «لودفیگ بنسڤانگەر» دەروونناسی سویسری دەنوسێت . «مەرگ ئەو ناکۆکییەیە... لە ناویدا ئازادی ـ لە دونیاداو دژی دونیا ـ خۆی وەک چارەنوس دەهێنێتەدی و نەفییش دەبێت»«٣». کەواتە مەرگ وەدەستهێنانی ئازادی و نەفیبوونیشێتی لە یەککاتدا. مەرگ لەوساتەدا کە ئازادمان دەکات، کۆتایی بۆ ئازادیشمان دادەنێت، مەرگ بەرجەستەبوونی ئازادی و کۆتاییهاتنیشێتی. کولتووری سیاسی ئێمە نە ڕێزی شەهیددەگرێت وەک ساتێکی بەرجەستەبوونی ئازادی، نە ڕێزی مەرگیشی دەگرێت وەک کۆتایی و نەفی هەموو ئازادییەک. بەکارهێنانی شەهید وەک فاکتەرێک بۆ سیاسەتی ئەمڕۆ، بۆ بەهێزکردنی پشتی حیزب لە کۆمەڵێک وتووێژدا کە کەموزۆر پەیوەندییان بەو کێشانەوە نییە کە شەهیدانی هانداوە، دەستوەردانە لە لۆژیکی مردن، ڕێگرتنە لەو ساتەی کە تیایدا ئازادی و کۆتایی هەموو ئازادییەک بەیەکدەگەن. ئەمجۆرە کولتوورە سیاسییەی ئێمە تیادەژین، لەسەر زەوتکردنی گەورەترین نرخی شەهادەت کە بڵندگەراییەتی دروستبووە. بەکارهێنانی شەهید بۆ وەزیفەی حیزبی، ڕێگرتنە لەو بڵندگەراییەی « **تعالي**» کە لە ناو کردەی شەهادەتدا هەیە، گێڕانەوەی شەهیدە بۆ ناو جەبرە مێژووییەکان، بۆناو ئەو ساتانەی کە بەسەرچوون، بۆ دیلکردنەوەی لە نامانادا، لە کاتدا، لە لۆکاڵدا، دوور لە ماناو، ناکات و گەردونی.

شەهیدو میدیای نوێ

وەک چۆن «بۆدریلارد» دەڵێت «تەنیا ئەو ڕوداوانە ڕودەدەن کە لە میدیاکاندا ڕودەدەن»«٤» ئێمەش دەتوانین بڵێین تەنیا ئەوانە شەهید دەبن کە لە میدیا حیزبییەکاندا وەک شەهید پێشکەشیاندەکەن. لە دوای ڕاپەڕینەوە، لەو ساتەوە حیزب دەبێتە خاوەنی میدیای مۆدێرن، شەهادەت دەبێتە بەشێک لەو سیستمی یاریکردنەی لە ڕێگایەوە میدیای نوێ واقیعێکی دی دروستدەکات. گرنگی میدیا ئەوەیە دەتوانێت تەواو ئیدراکمان بە واقیع بگۆڕێت و گۆڕیویشێتی، لە ئێستادا ئەو ڕوداوانە ڕوداونین کە لە سەرزەوی ڕودەدەن بەڵکو تەنیا ئەو ڕوداوانە ڕوداون کە لە میدیادا ڕودەدەن، ئەوەی ڕۆژنامەو تەلەفزیۆن و ڕادیۆ نەیکەن بە ڕوداو نابێتە ڕوداو، گەورەترین کارەسات دەکرێت فەرامۆشبکرێت و بچوکترین ڕوداویش دەکرێت وەک کارەساتێکی مەزن بخرێتە بەردەم خەڵک. لێرەوە میدیا واقیعێکی دی دروستدەکات کە لەسەر فەرامۆشکردن و یادکردن و دەستکاریکردنی واقیعی ڕاستەقینە دروستبووە، واقیعێکی وێنەیی کە ڕەنگدانەوەی واقعی دەرەکی نییە، بە جۆرێک وای لێدێت مرۆڤ پتر لەوەی لە ناو واقیعی ڕاستەقینەدا بژی لە ناو ئەو واقیعە وێنەیی، فرتوێلە، ناواقعییەدا دەژی. «وشەی فرتوێل یەکێکە لە وشە زۆر باوەکانی دونیای ئەمڕۆ، بەتایبەت لە ئاستی قسەکردندا لە پەیوەندی نێوان میدیاو واقیعدا. دیارە ڕوونکردنەوەی ئەم وشەیە چەندەها وتاری تایبەتی دەوێت، بەڵام بە شێوەیەکی زۆر گشتی ئەو شتانە دەگرێتەوە کە سەرەتا بوونێکی واقیعیان نییە، بەڵام ئەگەری واقیعیبوونیان هەڵگرتووە «وەک تەماشاکردنی وێنەی دورگەیەک لە تەلەفزیۆندا و دوایی سەفەرکردن بۆ یەکخستنەوەو بەراوردکردنی ئەو وێنەیەی بینیومانە بە وێنەی واقیعی و ڕاستەقینەی دورگەکە، واتە شتە فرتوێلەکان ئاماژەن بۆ واقیع، بەڵام دەشێت پەیوەندیشیان بە واقیعەوە بپچڕێت و سیستمێکی سەربەخۆی ئاماژە دروستبکەن کە هەرگیز نەکرێت بە واقیع بەراوردیبکەینەوە، وەک چۆن ڕۆژانە دەنگوباس دەبیستین و لەنێویدا ڕاست و درۆمان بۆ هەڵاوێردناکرێت... فرتوێل شتێکە ڕاستەوخۆ بوونێکی مادی نییە، شوێنێک نییە، بەڵام نرخێکی ڕاستەوخۆو ناوەندێکی ڕاستەوخۆی پەیوەندیشە، بەڕای بۆدریلارد ئەم واقیعە فرتوێلە چۆتە بری واقیعی ڕاستەقینە». لە جۆرە واقیعێکی وەهادا پەرچەکردارەکانی مرۆڤ وایان لێدێت، دەبنە پەرچەکردار بەرابەر بە میدیا نەوەک بەرابەر خودی واقیع. نەک هەر ئەوە بۆدریلارد پێیوایە بوونی کامێرایە کە ڕوداوەکان دروستدەکات، نەوەک بە پێچەوانەوە، کامێرا شاهید نییە، بەڵکو بوونی کامێرایەک لە جێگایەکدا سیناریۆیەکی تایبەتی دەسەپێنێت، وادەکات ئەوانەی لەویادا کۆدەبنەوە ئەو چاوەڕوانییە تێربکەن کە کامێراکە داوایدەکات، چونکە کامێرا بریتییە لە چاوەڕوانی ڕوداو، ئیدی ئەوە بوونی کامێراو

کۆبوونەوەی کامێراکانە لەدەوەری دیواری بەرلین وادەکەن خەڵکان کۆببنەوەو پەلاماری دیواری بەرلین بدەن. بە کورتی میدیا واقعێکی دی دروستدەکات جیاوازە لە واقیعی ڕاستەقینە.«٥»

دەسەڵاتی سیاسی کوردی کە لە جەوهەردا دەسەڵاتێکی دژە تازەگەرییە، بەهرەیەکی مەزن لە میدیای مۆدێرن دەبینێت. لە ڕێگای بەکارهێنانییەوە بۆ هۆکارەکانی میدیای نوێ دەکەوێتە خولقاندنی ئاستێک لە سیاسەتی فرتوێلیش. شەهید یەکێکە لە کەرەستەکانی حیزب بۆ دروستکردنی ئەو واقیعە ناواقیعییە. هەرچی پەیوەندی بە شەهادەتەوە هەیە، شەهید لە میدیای حیزبیدا شتێکە بە جۆرێکی شانۆئاسا بەرهەمدەهێنرێتەوە، ئەوەی میدیای حیزبی ئێمە دەیگەێنێت وێنەی شەهید نییە، بەڵکو دروستکردنی شەهید و بەشەهیدکردنە، ئەم میدیایە دەتوانێت مردووە ئاساییەکان بکات بە شەهیدی خورافی و شەهیدە ڕاستەقینەکان بکاتە کەسانی لەیادکراوو فەرامۆشکراو. میدیای حیزبی ئێمە شەهید دەکاتە فیگورێکی سینەمایی، فیگورێکی ناواقیعی، لێرەوەیە ئەم ئیعلامە کوڕی «خودا لێخۆشبوو»ی بەرپرسە حیزبییەکان پتر لە شەهیدە گەورەکان گەورەدەکات. شەهادەت لە ڕاگەیاندنی حیزبیدا پرۆسەیەکی بەردەوامی دەرهێنان، بەسیناریۆکردن و مۆنتاژکردنە کە تیایدا شەهید دەبێتە کەسێکی دروستکراو، کەسێک لەسەر کلێشەیەکی تایبەتی بەرهەمدەهێنرێتەوە. لێرەوە ئیشی ڕاگەیاندنی حیزبی ئەوەیە سۆزو عاتیفەی هەموو خەڵک و میللەت لەسەر ڕوخساری عاتیفەی سەرۆک و نوخبە دەسەڵاتدارەکەی حیزب دروستبکاتەوە. کە سەرکردایەتی حیزب و سەرۆک بە مەرگی یەکێک زۆر خەمگین بوون، ئەوا دەبێت هەموو میللەت بەو مەرگە خەمگین بێت، دەبێت شانەو کۆمەڵە حیزبییەکان لە مسەرەو سەری دونیادا خەمگین بن، دەبێت حیزب لە ئوستترالیاو ئەمریکاو ئەوروپاوە بروسکە بارانبکرێت. ئەم بەرهەمهێنانەوەیە لە جەوهەردا نزیکبوونەوەیەکی هونەری نییە لە ژیانی شەهید، بەڵکو نزیکبوونەوەیەکی عاتیفییە لە نێوان ئەندامەکانی حیزبدا. لەم سیناریۆییەدا حیزب دەتوانێت ناشەهید بکاتە شەهیدو شەهیدی ڕاستەقینە لەیادبباتەوە. ئیدی ئەم ڕاگەیاندنە ئەوە دیاریدەکات کێ شەهیدەو کێ شەهید نییە، چ شەهیدێک دەبێت ببێتە کەسێک کە مەرگی وەک کەرنەفالی لێدێت، ببێتە کەسێک ڕۆژ و هەفتەو مانگ میدیاکان پڕبکات، کێش مەرگی لەیاددەکرێت و فەرامۆشدەکرێت. ئیدی دیارە کاتێک شەهید دەبێتە بەرهەم، میدیای حیزبیش دەبێت ببێتە ئەو کارخانەیەی تەکنیکی ئەو پیشەسازییە کۆنترۆڵدەکات. میدیا واقیعێکی تر بۆ شەهادەت دروستدەکات، یادەوەرییەکی دەستکردو وێنەیی دادەتاشێت، ئەوەی لێرەدا ترسناکە تەنیا ئەوە نییە کە ئەمە دابەشکردنی شەهیدەکانە بە جۆرێکی تەواو بێویژدانانە، بە ئەندازەیەک شەهیدەکان نرخی خۆیان لە

بایەخدان و بێبایەخی ئیعلامەوە وەردەگرن، بەڵکو ئەوەی ترسناکە بێماناکردنی تەواوی مانا فەرهەنگییەکانی وشەی شەهیدە، تەماویکردنی ماناکەیەتی، دەستکاریکردنێتی تا ئەو ئەندازەیەی وشەکە مانا نەدات بەدەستەوە. کە کار گەیشتە ئەوەی شەهادەت بکەوێتە دەست ئیعلامی حیزبییەوە، ئەم وشەیە نەوەک لە نرخە ئەخلاقییەکانی دەبێتەوە، بەڵکو لە ڕاستیدا وای لێدێت هەموو کەسێکی حیزبی «کەحیزب مەبەستێتی» کاتێک دەمرێت دەبێتە شەهیدو هەموو هاوڵاتییەکی ئاسایش کە شەهید دەبێت دەبێتە مردوویەکی ئاسایی، لێرەدا وشەی شەهید لە بری ئەوەی کۆکەرەوەی حیزب و کۆمەڵگا بێت لەدەوری کۆمەڵێک نرخ، تەواو بە پێچەوانەوە دەبێتە بەشێک لە ئیمتیازی بیرۆکراتی ئەندامانی حیزب. وەک چۆن ئەم ئەندامانە لە ژیانیاندا بەهرەمەندتر و خۆشگوزەرانترن لە خەڵک، لە مەرگیشیاندا هەتا ئەگەر بە دەردی خوداش مردبن هەر بالاترو موقەدەسترن لە خەڵک و نازناوی شەهید وەردەگرن. شەهادەت لێرەدا نرخ و بەهاو هەڵبژاردنی وجودی نییە، بەڵکو نازناو و نیشانەیەکە حیزب دەیدات بە مردووەکانی خۆی، هەڵبژاردنی مەرگ نییە، بەڵکو پلەیەکی تری ئەندامێتی حیزبە کە ئەندامان نەک لەم دونیا بەڵکو لەو دونیا وەریدەگرن، حەقیقەتێکی تراژیدی نییە لەسەر زەمینی واقیع، بەڵکو کۆمەڵێک ئاهەنگ وکەرنەفالی دەزگاکانی ڕاگەیاندنیشە.

شەهید و دووبارەکردنەوەی مێژوو

بۆدریلارد پێیوایە مێژوو لە ساتێک لە ساتەکاندا دەچێتە دۆخێکەوە چیدی تەکان ناخوات، بەڵکو لە بازنەیەکی بەتاڵ و بۆشدا دەسوڕێتەوە، نەک هێندە بەڵکو خۆدووبارەکردنەوە خەسڵەتی سەرەکی مێژووی ئێستامانە، لێرەوە ئەوەی کە دەیبینین شتی نوێ نییە، بەڵکو هەمەڕەنگردن و بۆیەکردن و مەکیاژکردنی شتە کۆنەکانە کە لە خولێکی نوێدا و لە سوڕێکی تازەدا دەردەکەونەوە، لێرەوە گۆرانییە کۆنەکان و مۆسیقا کۆنەکان و بابەتی کۆنی فلیمە دێرینەکان بەردەوام لە شێوەی دیکەدا پێشکەشماندەکرێنەوە. لە کاتێکدا ئەوەی دەیبنین تەنیا سوڕێکی ترە لە سوڕەکانی گەڕانەوە بۆ ڕابوردوو، خولێکی ترە لە خولانەوەکانی مێژوو بەدەوری خۆیدا، بەڵام هەموو ئەم شتانە بە زەبری دەستکارییەکانی تەکنیک وەک شتی نوێ دەهێنرێنەوە مەیدان. لای بۆدریلارد کۆپیکردنی مرۆڤ بۆ خۆی بەشێکی ئەو سوڕی دووبارەبوونەوەیەیە.

لە دیدی بۆدریلاردەوە کاتێک مێژوو تەکانی نەخوارد، دەستبردنەوە بۆ بابەتە کۆنەکان و گەڕانەوە بۆ بابەت و تێمەکانی ڕابوردوو دەبێتە سوڕێکی ناکۆتا بۆ مێژوو، لێرەدا گەشەی ڕاستەهێڵیانەی مێژوو دەگۆڕێتە سەر جوڵەیەکی بازنەیی، تیایدا هەر شتێک وندەبێت دووبارە

دەگەڕێتەوەو بەکاردەبرێتەوە، خودی ئەو دووبارە دەرکەوتنەوەیەی ڕابوردوو، دەرکەوتنەوەی ئەو شتانەشە کە لەسەردەمێکی تردا هەبوون و بەسەرچوون. ئیدی هیچ شتێک لەم سوڕی دووبارەبوونەوەیە ئازاد نابێت، نە دین ، نە دیموکراسییەت، نە ئایدۆلۆژیا. ئەوەشی لەم گەمەیەدا ترسناکە ئەوەیە کە ئەگەری دەستپێکردنی تازە دەکوژێت و ڕێگا لە دابڕان دەگرێت، دەبێتە بەربەست لەبەردەم سەرەتای تازەدا. بۆدریلارد ئەمە بە «ترانسفینیت» ناودەبات، کە وەک خۆی لە چاوپێکەوتنێکدا لەگەڵ «ئیکهارد هامل» دا ڕوونیدەکاتەوە، میتافۆرێکە بۆ ئەو دیاردانەی تەواودەبن و دوای تەواوبوونیشیان هەر بەردەوامن. بەپێی بۆدریلارد ئەمجۆرە سەردەم و قۆناغە بەپێی پێوانە تەقلیدی و ئاساییەکانی کات ناپیورێت. دابەشناکرێتە سەر ئێستاو ڕابوردوو و داهاتوو، بەڵکو خودی ئەم زەمەنە هێند سوڕانەوەو خولانەوەیەکی چونیەکە بە دەوری خۆیدا ئەم جۆرە دابەشکردنانە مانای نامێنێت.«٦»

ئەم تێزەیەی بۆدریلارد، لە دونیای ئێمەدا لە شێوەی گەڕانەوەیەکی بەردەوامدا بۆ مردووەکان بەرجەستەدەبێت، بەوەدا ئێمە زۆرجار لە ئاستی هونەری و ئەدەبی و کولتووریدا ئەو سوڕە بەتاڵە دەبینینەوە، بەوەدا ئەمڕۆ بانگەوازی سەلەفییەتی نوێ بۆ گەڕانەوە بۆ ڕەسەنایەتی ڕابوردوو، کۆپییەکی کوردی ئەو دووبارەبوونەوەیە. بۆ شەرعییەت بەخشین بەو ترانسفینیتەی لە زەمەنی خۆی تێپەڕیوەو لەو دیو کۆتاییەوە دەژی، بەکارهێنانی شەهیدیش وەک فاکتەرێکی ناو ململانێی فیکری و سیاسی، تەنیا نیشانەی گەڕانەوەی بەردەوام نییە بۆ ڕابوردوو، بەڵکو نیشانەی بەردەوامی تەواوی ڕابوردوو خۆیەتی، واتە بەپێی لۆژیکی بۆدریلاردیانە شتێک نییە ناوی بنێین گەڕانەوەی ڕابوردوو، بەڵکو ئەوەی تیادەژین بەردەوامی و ناکۆتایی ڕابوردووە. حیزبی ئێمە شەهید وەک کەرەستەیەکی سەرەکی ناکۆتابوونی ڕابوردوو بەکاردەهێنێت. ترسناکترین گەمەیەک حیزب دەیکات ئەوەیە کە ساتی شەهادەت دەگۆڕێتە سەر ساتێکی بۆ هەمیشە هاوچەرخ، ساتێک تا ناکۆتا لە ئێستادایە، تیایدا ڕابوردوو دەبێت بە ساتێکی ئەبەدی کە هیچ کات ناکرێت بەرەو شتێکی دی تێیبپەڕێنین. لەم پرۆسەیەدا دوو هێزی مەزن بەشدارن، مۆدێرنەو کولتووری دینی. مۆدێرنە بەو سوڕە بەتاڵەی خۆی کە تیایدا جاران و ئێستا دەکاتە یەک شت، ئێستا دەکاتە کۆپییەکی دی جاران، لەگەڵ کولتووری ئیسلامیدا کە تیایدا ڕابوردوو نابێتە ڕابوردوو، بەڵکو ئەوەی جارێک وەک دیاردەیەکی دینی دێتە ناو مێژووەوە بۆ هەتاهەتایە و لە هەموو ساتەکاندا دەبێتە هاوچەرخ، ڕەنگە شینی حەسەن و حوسەین گەورەترین نیشانەی ئەو سوڕە بەتاڵە بۆدریلاردییە بێت، ئەو «ناکۆتابوونەی ڕابوردوو». ئەوەی تەماشای ئەو ڕیتواڵە بکات دەبینێت ئەمە یادکردنەوە نییە، بەڵکو تیاژیانەوەیەکی ڕاستەقینەیە. خودی تێزی بۆدریلاردیش لەسەر ئەوە بەندە کە ئێمە

ڕابوردوو یادناکەینەوە، بەڵکو تیادەژین، ئەوانەی لە عاشورادا لە خۆیان دەدەن یادی شتێک ناکەنەوە کە سەدان ساڵ لەمەوبەر ڕویداوە، بەڵکو تائێستا لەو ڕۆژەدا دەژین، لەو ساتە جاویدو ناکۆتایەدا دیلن، لێرەوەیە ئێمە لە ناو یادی مێژوودا ناژین «بەپێی بۆدریلارد» بەڵکو هێشتا لەویادین و ناتوانین جێیبهێڵین. بەکارهێنانی شەهید لێرەدا کاری مێژووییەکە کە کارناکات، ئەو تێزەیەی لە سەرەوە لێیدوام لەسەر شەهید وەک «ئەلتەرناتیفی بەرهەمێک کە هەرگیز بەرهەمنایەت»، لە بنەڕەتدا بەپێی تێزە بۆدریلاردییەکە گۆڕینی شەهیدیشە بۆ «ئەلتەرناتیفی مێژووییەک کە نابزوێت». چونکە دەرکەوتنەوەی بەردەوامی وێنەکانی ڕابوردوو، ڕێگرتنە لە دەرکەوتنی ئەوەی دەبێت دەرکەوێت «کە چەندەها تێزەو ڕەمزو تینی ئیبداعییانەی تری ئێستای ناو کۆمەڵگایە». بۆیە بە جۆرێک لە جۆرەکان حیزبی ئێمە ناتوانێت لە ئێستێکی مێژوویی خۆی دەرچێت، ئێستای دەبێتە تیاژیانەوەیەکی ڕابوردوو، ئیدی دووبارەکردنەوەی حیکایەتی شەهادەت، لە ستراکتوری ڕەمزیدا دەبێتە دووبارەکردنەوەی هەتاهەتایی وێنەی حیزبێک کە قوربانی دەدات نەوەکو حیزبێک حاکمییەتدەکات. واتە وەستان لە ئاست شەهیددا لە ڕاستیدا هەوڵێکی حیزبە بۆ گۆڕینی ساتێکی خۆی بۆ ئەبەدییەت. شەهید دەبێتە بەشێک لە سوڕی گەڕانەوەو دەرکەوتنەوەیەکی حەتمی، دەکەوێتە ناو هەمان زنجیرەی ئەو شتانەوە کە دەردەکەون و وندەبن، دەبێتە ڕەگەزێک لەو ڕەگەزانەی کە دەیبینین و ناپرسین بۆ دەیبینین ، واتە ئامادەگییەکەی لەوە دەکەوێت تەنیا ئامادەگییەکی ویژدانی بێت، بەڵکو دەچێتە شوێنی واقیع.

ئەم دووبارەبوونەوانە تەواو لەوساتانەدا بەرجەستەدەبێت کە بەرپرسەکانی حیزب لە بری هەموو حیزب لەسەر مینبەرەکان دەردەکەون و قسەدەکەن. کە بەرپرسێکی حیزب قسەمان لەگەڵ دەکات، وەک کلێشەیەکی سواوو بێرۆح، هێندەی دەمیکردەوە بە باسی شەهیدان دەست پێدەکات، ئەمە بەشێکە لە کلاسیکیاتی ئینشای سیاسی ئێمە، ئەو بە باسکردنی شەهید دوو ئاماژە دەنێرێت، بە ڕوویەکدا نائامادەگی و نادیاری جەستەی شەهیدمان وەیادادەهێنێتەوە، لەلایەکی تریشەوە جەستەی خۆیمان وەک دۆنادۆنێک «تناسخ» لەگەڵ شەهیددا پێشکەشدەکات. قسەکردنی یاریکردنێکە لە نێوان غیابی شەهیدو ئامادەگی ئەودا بە کۆی جاهوجەلالی دەسەلاتییەوە. لەو سروتە سیاسییەدا ئەو جەستەی خۆیمان وەک بەردەوامی جەستەی شەهید وەک کۆپی ئەو جەستەیە نیشاندەدات، بەڵام دەبێت بزانین کاتێک بەر پرسە حیزبییەکان لە پشت مایکرۆفۆن و مینبەرەکانەوە دەوەستن و خۆیان وەک کۆپی شەهیدەکان نیشاندەدەن، خۆیان وەک ڕوخساری زیندووی ئەوانەی کۆچیانکردووە دەردەخەن، ئەمە تەنیا گواستنەوەی ڕۆحێک نییە لە دەفری جەستەیەکەوە بۆ دەفری جەستەیەکی دی،

بەڵکو ئاماژەشە بۆ زەمەنێک کە لە گەڕانەوە زیاتر بەرەو ڕابوردوو نازانێت بەرەو کوێ بڕوات. کاتێک زیندووەکان مانای خۆیان لەوەوە وەرگرن کە ببنە کۆپی مردووەکان، ئێستا و ئەمڕۆش چارەیەکیان بۆ نامێنێتەوە ئەوە نەبێت ببنەوە بە کۆپی دوێنێ. لێرەوەیە کۆپیکردنەوەی جەستەی شەهید، دەرکەوتەیەکی ناوەکی کۆپیکردنەوەی مێژووە بۆ ڕۆژە خاڵییەکانی خۆی.

ستاتیکای مەرگ و نەمری

ئارنست بلۆخ قسەیەکی بەناوبانگی هەیە دەڵێت: «دەتوانین ئەسڵی شتێک و ساختەکەی بەوە لەیەکدی جودابکەینەوە، کە دەبینین ساختەکە ڕاستتر لە ئەسڵ دەنوێنێت». لە ڕاستیدا لە ڕاگەیاندنی حیزبیدا بایەخێکی زۆر بە شەهید دەدرێت، خودی ئەم بایەخدانە وادەکات تێبگەین ئەو وێنەیەی حیزب پێشکەشمانیدەکات، وێنە ڕاستەقینەکە نییە، قسەکردنی بەردەوامی ڕاگەیاندنی حیزبی لەسەر نەمری و سەرفرازی شەهیدان، گومانی ساختەکارییەکمان تیادروستدەکات.

بۆئەوەی ئەو ڕتووشکاری و دەستکارییە ببینین، دەبێت جیاکاریبکەین لە نێوان دووجۆر ستاتیکای مەرگدا، ستاتیکایەک کە هەڵقولاوی تراژیدیای مەرگە، هەڵقولاوی ئەو کایەی ململانێیەیە کە مرۆڤ تیا لەدایکدەبێت، مەرگێکە تەواو بە ڕەوتی ژیانی ئازادانەی فەردەوە گرێدراوە، ملکەچی گەشەیەکی سروشتییەو وەک هەڵوێستێکی سروشتی بەرابەر بە ژیان گەورەبووە، وەک «ئەنتیگۆنا» کە دەزانێت چی دەکات و بۆ دەمرێت، وەک ئەو کە جوانی مەرگی خۆی دەبینێت، بە پێچەوانەی ئۆدیبۆسی باوکییەوە کە هیچ کات هیچی لێ ڕوون نییە. ئەمجۆرە مردنە ستاتیکای خۆی لە ئیرادەی مرۆڤ و ئەو قەدەرە تراژیدییەوە وەردەگرێت کە پاڵەوانەکان خۆیانی تیادەدۆزنەوە، ستاتیکایەکە تیایدا مرۆڤ سەرکەوتنی خۆی تەنیا لە مەرگدا دەبینێتەوە، ئیرادەی خۆی تەنیا لە ڕێگای مەرگەوە بەرجەستەدەکات، ئازادی خۆی تەنیا لە مەرگدا دەدۆزێتەوە. پاڵەوانی «چیرۆکی دوو شار» ی شارلز دیکنز، ژۆلیان سورێلی ستاندال لەو جۆرە پاڵەوانانەن کە تەنیا لە مەرگدا دەتوانن مانای ستاتیکی وجودی خۆیان بدۆزنەوە، تێکەڵاوکردنی ئەم ئاستە ستاتیکییەی مەرگ بە «مەرگ دۆستی» هەڵەیەکی گەورەیە. شەهید کاتێک شەهادەتی نەشێوێنرابێت، مەرگی «ڕوخسارگۆڕ» نەکرابێت، کاتێک کاراکتەرێک نەبێت لە کارخانەکانی ئیعلامی حیزبییەوە هاتبێتە دەرێ، هەمانجۆر پاڵەوانێکی تراژیدییە وەک ئەنتیگۆناو هاملێت. هەمانجۆر قارەمانی تراژیدیایەکە تیایدا مەرگ وەڵامی بانگێکی ڕۆحی و ئەخلاقییە کە لە قوولایی وجودی کەسی شەهیدەوە دێت، نەوەک تەنیا جێبەجێکردنی فەرمانی مەکتەب سیاسی حیزب بێت. واتە شەهادەت ئەگەرچی ساتی

جیابوونەوەی شەهیدە لە مێگەل، کەچی حیزب ئەو ساتە وەک ساتی بەرجەستەبوونی ڕۆحی مێگەل وێنادەکات. ستاتیکای مەرگ ستاتیکایەکی سمبولییە، لە ڕەهەندی سمبولیانە جیاناکرێتەوە، تراژیدیایەکە تەواو لە دیوە ڕەمزییەکانی خۆیدا نوقمە، سمبولی جیاکردنەوەی شەهیدە لە کولتووری مێگەل و سیاسەتی مێگەل. ستاتیکای شەهادەت ستاتیکای جیابوونەوەیە نەوەک ستاتیکای توانەوەو تێکەڵ بوون، ڕۆمانسییەتی شەهید ڕۆمانسییەتی بەرگری و تەنهاییە، نەوەک ڕۆمانسییەتی تەسلیمبوون و فەرامۆشکردنی ژیان و خودکوێری.

بەرابەر ئەم ستاتیکایە، ستاتیکایەکی دەستکردو کۆپیکراویش هەیە، ستاتیکایەک هەیە لەسەر ململانێی نێوان ئیرادەو واقیع دروستنەبووە، بەڵکو لە تەسلیمبوونی ئیرادەوە بە واقیع دروستبووە. ئەو ستاتیکایەی حیزب لە شەهیددا بەرجەستەیدەکات، نیشاندانەوەی ئیرادەی حیزبە لەسەر حیسابی ئیرادەی شەهید. ستاتیکای ئاهەنگگێرانی قەوارەیەکی سیاسی و بەشەری بێسیمایە بۆ پاڵەوانێکی بێسیما، ستاتیکایەکە لە سەلیقەو زەوقی مێگەلەوە هاتووە، ستایشی مێگەلە بۆ ئەندامێکی خۆی، نەوەک ستایشی ئیرادەیەکی هوشیار بێت بۆ ساتێک لە ساتەکانی بەرجەستەبوونی ئازادی خۆی. ستاتیکایەکە لەبری ئەوەی گروپ تیایدا وەک هەڵگری کاراکتەری کەسێکی عەقڵانی دەرکەوێت، بە پێچەوانەوە شەهید وەک مەتریال و کەرەستەی قەوارەیەکی ناعەقڵانی دەردەکەوێت.

تا شەهید بارگاویتربێت بە ئایدۆلۆژیا پتر لە ستاتیکای خۆی دووردەکەوێتەوە. ئەو ستاتیکایەی ئایدۆلۆژیا دەیبەخشێتە شەهید جۆرە نەمرییەک دەدات بە شەهید جودایە لەو نەمرییەی شەهید بەتەنها لە مەرگی خۆیەوە دەتوانێت دەستیبکەوێت. ئەو ستاتیکاو نەمرییەی حیزب دەیبەخشێت گرێدراوی مان و نەمانی حیزبە، گرێدراوی ناوی حیزب و هەڵەکانی حیزبە. هەر گورزێکی ئەخلاقی کە بەر حیزب بکەوێت بەر جوانی و پاکی شەهیدیش دەکەوێت، ئەم نەمرییە جێنەگر و بێڕەگە، جودایە لەو نەمرییەی شەهید کە لە مانای مردنی خۆیەوە وەریدەگرێت، کە پابەستی مانایەکە پەیوەندییەکی سیاسی و ئایدۆلۆژی و حیزبی بە زەمەنەوە نییە، پەیوەندی بە سیاسەتی ڕۆژانەوە نییە، بەڵکو کرانەوەیەکی ئازادە بۆ خوێندنەوەو مانا، کرانەوەیەکی بێسنوورە بەسەر تەفسیرو زەمەندا. ئەم دوو جۆرە ستاتیکایە دوو جۆر لە نەمریش دروستدەکەن، شەهید کە دەبێتە مادەو کەرەستەی دووبارەبوونەوەی مێژوو «وەک لەسەرەوە ئاماژەم پێدا»، نەمریشی دەبێتە نەمرییەک کە شتێکی ناوازە نییە هێندەی دیاردەیەکی دووبارەی ناو دووبارەبوونەوەی کۆی شتەکانە. نەمرییەکەی نەمری دووبارەبوونەوە و نەگۆڕانە، بەرەنجامی وەستانی زەمەنە، نەمرییەکە وەک ئەوەی لە گرنگی کرداری شەهادەتەوە نەهاتبێت، بەڵکو لەو بەتاڵییەوە هاتبێت کە مێژووی داگرتووە. لێرەشدایە

ستاتیکای شەهید دەبێتە ستاتیکایەکی دووبارە، ستاتیکایەکی بێکاراکتەر، ئیدی حیزب وادەکات شەهیدەکان هەموویان کۆپیکردن و دووبارەبوونەوەی یەک وێنەی کلێشەیی بن، شەهیدەکانی حیزب هەموویان لەیەک دەچن. حیزب زۆربەی کات یەک سیناریۆ، یەک حیکایەت و یەک ئینشای زمانەوانی بۆ هەموو شەهیدەکانی هەیە. حیزب لە شەهیداندا بۆ کلێشەیەک دەگەڕێت نەوەک بۆ وێنەی مرۆڤێک، چونکە ئەو چاوەی نییە جیاوازییە ئینسانییە قووڵەکان ببینێت. کاتێک نەمری شەهید دەبێتە بەشێک لە پرۆسەی دووبارەبوونەوەی هەموو شتەکان، شەهید ئەگەرە ڕاستەقینەکانی نەمری خۆی لەدەستدەدا، کە نەمری دووبارەبوونەوە نییە، بەڵکو نەمری مانای مردنە، نەمری دەلالەتی مردنە بەراورد بە دەلالەتەکانی دیکە، دەلالەتێک هێزی ڕەمزیانەی مردن بەرابەر ڕوداوە بچوکەکانی دیکە بەرجەستەدەکات.

لەوەوبەر لە وتارێکی بچوکدا ئاماژەم بەو خواستە کرد کە دەیەوێت سیاسەت وەک هێزێکی ڕەهای ناونان و دیاریکردن دەستنیشانبکات، لێرەدا دەکرێت ئاماژە بەوە بکەم کە سیاسەتسالاری لە ئاستی مردندا ئیشی ئەوەیە بوار بە هیچ نەمرییەک نەدات لەدەرەوەی کۆنترۆڵی ئەو. هەڵوێستی حیزب لە نەمری و شەهادەت، پرۆسەی دەستبەسەردا گرتنی نەمری و ستاتیکاکانی مەرگە، کەس ناتوانێت نەمر بێت گەر بەو قاڵبەدا تێنەپەڕێت کە دەسەڵات پێشوەخت دیاریکردووە. نەمری شەهیدو هەرکەسێکی دیکەش دەبێت بەشێک بێت لە نەمری حیزب و سیستمەکەی، ستاتیکای شەهیدو هەر ستاتیکایەکی تر دەبێت بەشێک بن لە ستاتیکای ئەو سیستمە. لەدەرەوەی ئەوە حیزب دەرگا لە پرۆسە سروشتی و خۆڕسکەکەی دەرکەوتنی جوانی و نەمری دەگرێت، یەکێک دەکاتە نەمرو سەدانی دی لە بیردەباتەوە. لەم پرۆسەیەدا تەنیا دەست لە مێژووی سیاسی وەرنادات، بەڵکو دەست لە مێژووی ئەدەبی و فیکری و هونەریش وەردەدات. ئەمەیە کە دەکرێت بە جۆرە تۆتالیتارییەتێکی سەرتاسەری دەستنیشانیبکەین کە دەستدەبات بۆ هەرێمی مردن و یاساکانی ئەو هەرێمەش. سارتەر لە یەکێک لە ڕستە بەناوبانگەکانیدا دەڵێت: «مردن بە تەنیا بەس نییە، بەڵکو مرۆڤ دەبێت بزانێت چ کاتێک باشە بۆ مردن» ، بێگومان سارتەر لە کولتوورێکی سیاسی وەک کولتووری ئێمەدا گەورەبایە دەیگووت «مردن بە تەنیا بەس نییە، بەڵکو مرۆڤ دەبێت بزانێت چ حیزبێک باشە بۆ مردن». چونکە دواجار حیزب هەموو شێوەکانی نەمری ئیفلیجدەکات، تا نەمریی خۆی تاکە وێنەی نەمری بێت.

شەهید، لە نێوان سیستم و ناسیستمدا

بۆدریلارد لە کتێبی «ڕۆحی تیرۆریزم» دا دەنوسێت: « شتێکی لۆژیک و حەتمییە، زیادبوونی بەردەوامی دەسەڵات، ئەو ئارەزووە گەورە دەکات، حەز بە تێکشکاندنی بکەیت» «٧».

دەسەڵاتی کوردیش لە دەساڵی دواییدا، زیادبوونێکی نائاسایی گەشەیکردووە، زیادبوونێک بە ئاڕاستەی کۆنترۆڵکردن، کۆنترۆڵکردن تەنیا بە مانا ڕاستەوخۆکەی نا، بەو مانایە نا کۆمەڵگا بە چەک و قامچی و تێلاو پۆلیس کۆنترۆڵبکەیت، بەڵکو بەو مانایەی دەرگاکانی کۆمەڵگا داخەیت تا لەدەرەوەی ئەو گەمەیەی حیزب تیایدا خۆی وەک تاکە دەسەڵات، تاکە فۆرمی ڕێکخستن، تاکە هێزی دروستکردنی بەها، نیشاندەدات، هیچ گووتارێک، هێزێک و لۆژیکێکی تر دروستنەبێت.

ئەوەی لەم دەساڵەدا گەشەیکردووە، تەنیا توانای پۆلیسیی حیزبەکان نییە، بەڵکو توانای سیستماتیزەکردنی کۆمەڵگایە بە جۆرێک بچێتە ناو پرۆسەیەکەوە گەڕانەوەی تیا نییەو گەڕانەوەی بۆ نییە، پرۆسەی قەبووڵکردنی شێوازێکی سیاسی کە لە دەرەوەی ئەو شێوازە سیاسییە چ جۆرە خەیاڵێکی سیاسی دی گەشەنەکات، ڕاکێشانی کۆمەڵگایە بۆ جوغزێک دەستبەرداربوونی لە حیزب مانای مردنی خۆی بێت. لە ڕاستیدا ئەمەیان کۆنترۆڵێکی ترسناک و ڕاستەقینەیە، چونکە لە جەوهەردا کۆنترۆڵی توانای مرۆڤە لەسەر گەڕان بۆ ئەلتەرناتیف، کۆنترۆڵێکە وادەکات کۆمەڵگا لەدەرەوەی حیزب چ هێزێکی خۆپاراستنی ڕاستەقینەی نەبێت، سیستمێکی ئاماژەیی وادروستدەکات تیایدا کەوتنی حیزب وەک ڕوخانی هەموو توانای بەرگری کۆمەڵگا لە خۆی دەرکەوێت، تەواو وەک ئەو وەهمەی سەدام حوسەین لە ناو کۆمەڵگای عەرەبیدا دروستیکردبوو کە ڕوخانی ئەو کۆتایی نەتەوەی عەرەبە.

بەرابەر ئەم دەسەڵاتە زۆرە، بەرابەر ئەم دیلکردنە گەورەیەی کۆمەڵگا لە ناو دیوارەکانی حیزبدا، ئەم سیستمەی ئێمە هێشتا سیستمێکی خۆنەگیر، فرەنەیار، لەرزۆکە. مناوەرە سیاسییەکانی ئەم سیستمە جۆرێک لە بەزەیی و پێکەنین دروستدەکەن، ڕۆژێک ئەوپەڕی کوردستانییە، لە ناکاو دەبێت بەوپەڕی عێراقی، لە ناکاو دەبێتەوە بەو پەڕی کوردستانی. ڕۆژێک ئاڵاکان هەر هەموویان لادەبات، ڕۆژێک ئاڵای عێراق دەهێنێتەوە، ڕۆژێکی دی ئاڵای کوردستان دێنێت، ڕۆژێکی دی هەموو ئاڵاکان پێکەوە بەرزدەکاتەوە، بە جۆرێک مرۆڤ تێدەگات حیزبی کوردی چ ئاشێکەو کێ دەیگێڕێت. ئەم دەسەڵاتە وەک پاڵەوانی تراژیدیا یۆنانییەکان دەبێت بەردەوام ڕزگارکەرێک لەدەرەوە بێت ڕزگاریبکات. بەبێ فریادەرەسێکی دەرەکی ناتوانێت بژی، لێرەوە مۆرال و ویژدانی ئەم هێزە کە نەدەتوانێت دەستبەرداری دەسەڵات بێت، نەدەشتوانێت دەسەڵاتێکی تەواو بێت، مۆراڵێکی دوو دیو، دوو دەموچاو، دابەشبووە، لەسەرێکەوە وەک سیستمێکی دڵڕەقانەی کۆنترۆڵ بەردەوامە لە کوشتنی ئەگەرە ناوەکییەکانی کۆمەڵگادا، لەسەرێکی دیشەوە وەک هێزێکی تراژیدی نایەوێت خۆی لە بەرگی سیستمی تەواوەتیدا نیشانبدات. لێرەدایە گەمەیەکی ترسناک دەکات، ئەو لەیەککاتدا

دەسەڵاتە و نا- دەسەڵاتیشە، سیستمەو ناسیستمیشە، حکومەتەو ناحکومەتیش. ئێمە دەبێت شەهید لەم ناوکۆیەدا وەربگرین، لەم ناوکۆییەشدا لە ڕەفتاری حیزب دەرهەق بە مردووەکان تێبگەین.

لەسەرەوە ئاماژەم بەو وتەیەی بۆدریلارد کرد، کە دەسەڵاتی زۆر ئارەزوو و خواستی تێکشکاندنیشی گەورەدەکات، هێندەی دەسەڵاتی زۆر دەبینین ویستی بەگژداچوون و لەناوبردنی لەناو مرۆڤدا گەورەدەبێت. لێرەوەیە بۆدریلارد پێیوایە کە خواستی ڕوخانی دوو بورجەکەی نیۆرک بە جۆرێک لە جورەکان لە هەمووماندا هەبووە، بەو مانایەی کە ئەو دوو بورجە سمبولی دەسەڵاتێکی لە ڕادەبەدەر هەڵاوساون. بەڵام گەر ورد بڕوانین لە واقعی سیاسی ئێمەدا شەهید نوێنەری دەسەڵاتە گەورەو هەڵاوساوەکان نییە، شەهید بەرهەمی زەمەنی نەبوونی دەسەڵات و ژێردەستییە، بەرهەمی کردارێکە دژ بە هەڵاوسانی دەسەڵات، لێرەوە شەهید تەعبیر لە ساتی گەورەبوون و ئاوسانی دەسەڵات ناکات، هێندەی تەعبیرە لە ساتی لاوازی و بێدەسەڵاتی. شەهید لە ڕووی ڕەمزییەوە سەر بە بێدەسەڵاتانەو بەکارهێنانی لەلایەن دەسەڵاتەوە بە شێوەیەکی بەرفراوان جۆرە ناکۆکی و پارادۆکس و سەرسامییەکی تیایە. بەپێی تیورەکەی بۆدریلارد، ڕەتکردنەوەی ژیان ڕتکردنەوەیەکی ڕەمزیانەی سیستمە، لێرەوە ئەوانەی خۆیان بەختدەکەن، شەهیددەبن یان وەک تیرۆریستان خودکوژی سیاسی دەکەن، لە جەوهەردا بە ڕەگەزێک شەڕ لەگەڵ سیستمدا دەکەن کە سیستمی کۆمەڵایەتی لەسەرەتای دروستبوونییەوە ڕەتیکردۆتەوەو کردوێتییە دەرەوە. لای بۆدریلارد دابەشبوونی بنچینەیی، لە مێژووی مرۆڤایەتیدا جیاکردنەوەی ژیانە لە مەرگ. لای بۆدریلارد دەرکردنی تەواوی مردووەکان لە هەر سیستمێکی پەیوەندی و ئاڵوگۆڕ هاوڕێ و مەرجی لەدایکبوونی شارستانییەتە «بە پێچەوانەی کۆمەڵگای سەرەتاییەوە کە مردووەکان ئامادەگییەکی بەردەوام و مەرجەعییەتێکی گرنگیان هەیە». بەپێی بۆدریلارد، دورخستنەوەی هێدی هێدی مردووەکان پرۆسەیەکی درێژخایەنە، سەرەتا بۆ درەوەی ماڵ، دواتر دورخستنەوەی تەواویان بۆ گۆڕستان، بە جۆرێک ئیدی مردن دەبێتە زەمینەیەکی تەواو دابڕاو لە ژیان. ئەو لە کتێبە زۆر ناودارەکەیدا «مەرگ و ئاڵوگۆڕی ڕەمزی» پێیوایە هەڵەیەکی گەورەیە توانای سیستم بە توانای لەسەر دروستکردنی مەرگ پێوانەبکەین، بە پێچەوانەوە مێژووی مرۆڤایەتی مێژووی چەپاندنی مەرگ و دەرکردن و دوورخستنەوەیەتی، ئەو دەڵێت توانای سیستم بە توانای لەسەر «زیندوو ڕاگرتن» دەپێورێت، بەتوانای لەسەر ئەوەی نەهێڵێت ژێردەستەکان بمرن و بەرابەر نەمردنیان شتێکی دی قبوڵبکەن، زیلەتێکی مەرجدار قەبووڵبکەن کە جۆرە ئاڵوگۆڕێکی ڕەمزی لەگەڵ مەرگدا دروستدەکات. مرۆڤ لەسەرەتاوە لە جەنگەکاندا دیلەکانی دەکوشت،

مردن بەشێکی گرنگی شەرەفی جەنگاوەر بوو، بەڵام لە قۆناغەکانی دیدا کە دادێت، کوشتن دەکشێتە دواوە، شارستانی مرۆڤیش لەسەر بنەمای ئەو دەرکردن و چەپاندنەی مەرگ دروستبووە، کاتێک شەرەفی مردن لە دیلەکان دەسەندرێتەوەو وەک کۆیلە مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرێت، ئەمە سوکایەتیکردن و کۆنترۆڵکردن دەخاتە جێگای مردن، شەرەفی مردن دەگۆڕێتە سەر زەلیلی. لێرەوە لای بۆدریلارد ڕیشەی چەوساندنەوە لە زێدەبایی و کارکردندا نییە، بەڵکو لە قەبووڵکردنی ژیاندایە لەلایەن ژێردەستەکانەوە، لای بۆدریلارد «ئیش» ئەلتەرناتیفی ڕەمزیانەی مەرگە، خاوکردنەوەی ئیقاعی مەرگ و درێژکردنەوەو هێورکردنەوەیەتی، بۆیە کرێکارانی سەردەمی نوێ جێگری کۆیلەکانی سەردەمی کۆنن کە کۆیلەیەتیان هەڵقولاوی زەوتکردنی مەرگ و توانای مەرگ بووە. هێزی سیستمیش بەوە دەپێورێت کە چەندە ژێردەستەکانی خۆی دەخاتە ئەو هاوکێشەیەوە، چەندە ژێردەستەکان والێدەکات زیلەت پتر لە مردن قبووڵبکەن. لێرەدا قبووڵکردنی ژیان دەبێتە قبووڵکردنی سیستەم، بەو پێیەش هێنانەوەی مەرگ، تێکشکاندنێکی ڕەمزی گەورەیە بۆ سیستم، مردن خۆی دەبێتە چەکێکی موتڵەق دژ بە سیستم. چونکە قەبووڵنەکردنی ژیان، تێکشکاندنی هەموو ئەو مانایەیە کە سیستمی لەسەر بونیادنراوە. بۆیە بۆدریلارد خودکوژی کامیکازە ئیسلامییەکان لە یازدەی سەپتەمبەردا بە «ڕوداوێکی موتڵەق» ناودەبات، بەرابەر بە ڕوداوێکی دی و گەورەی وەک جەنگی کەنداو کە پێی وایە جەنگێکە هەرگیز ڕوینەداوە. «٨»

فیکری بۆدریلارد فیکرێکە پەرچەکرداری جیاواز دەخاتەوە، ئەوەی لای من گرنگە ئەوەیە کە بۆدریلارد لەخاڵێکی گرنگ ئاگادارماندەکاتەوە، ئەویش ئەوەیە مێژووی مەرگ لە خۆرئاواو خۆرهەڵاتدا یەک مێژوو نییە، ئیمە مێژوویەکی جیاوازمان لەگەڵ مەرگدا هەیە کە جودایە لەگەڵ خۆرئاوادا، بەڵام ئەمەیان کارێکی جیاوازو سەربەخۆیە لێرەدا ناتوانم ئیشی لەسەربکەم، بەڵکو ئەوەی لێرەدا سەرەنجڕاکێشەو من بڕوام پێیەتی، ئەوەیە سیستم بە گشتی، لە لۆژیکی ئیشکردنی خۆیدا ویستێکی ناوەکی تیایە بۆ دوورەپەرێزی لەمەرگەوە، خواستێکی تیایە کە توانای لەسەر زیندووڕاگرتن بەرجەستەبکات و ببێتە سیستمێک بە «بێ مردوو»، ئەمە ویستی ناوەکی سیستمە، ئەمە ستراتیژ و غایەتێتی، بەڵام ئەوەی من دەتوانم زیادیبکەم ئەوەیە کە سیستم هەمیشە وەک سیستم ڕەفتارناکات، بەڵکو لە ناو دەسەڵاتدا ویستێکی گەورەهەیە بۆ ئیشکردن وەک «ناسیستەم». لە ناو دەسەڵاتی ئەمڕۆی کوردستانیشدا ئاڕاستەیەکی ترسناک و گەورە هەیە بۆ ئیشکردن وەک «ناسیستەم»، چ شتێکیش لەوە ترسناکتر نییە کە سیستم لە هەناوی خۆیدا ویستێکی ترسناکی هەڵاوسانی دەسەڵاتی هەڵگرتبێت، بەرابەر بەوەش وەک سیستم کارنەکات، واتە خواستی مەرگ و

خواستی کۆنترۆڵ لەیەککاتدا پێکەوە کۆبکاتەوە، لێرەدایە ئەگەری فاشییەت دەبێتە ئەگەرێکی بەهێز. بۆ نمونە ڕژێمی حیزبی بەعس ڕژێمێکی نمونەییە بۆ ڕەفتار وەک «سیستم» و «ناسیستم» لەیەککاتدا. وەک خواستی ڕێکخستن و خواستی وێرانکردن، خواستی بەخشینی ژیان و خواستی کوشتن.

لەسەرەوە ئاماژەم بەوەدا کە جەبرێکی ناوەکی هەیە وادەکات دەسەڵاتی کوردی لەیەککاتدا سیستمیش و ناسیستمیش بێت، لەسەرێکەوە پارێزەری قانون بێت، لەسەرێکەوە پڕبێت لە دەزگای ڕاووڕووتکەر، لەسەرێکەوە ڕێکخەر بێت و لەسەرێکی دییەوە لە فەوزایەکی ترسناکدا نوقمبێت، لەسەرێکەوە خۆپارێزو کۆمەڵپارێز خۆی نیشانبدات لەسەرێکی دیشەوە پڕبێت لە سیخوڕ و بەخەیاڵیشیدا نەیەت. واتە لە ناو ستراکتوری سیاسی کوردیدا «سیستم» و «ناسیستم» هاوشان بەیەک کاردەکەن، ئەوەتا حیزبە کوردییەکان لەیەککاتدا حکومی تەواو دەکەن و شەڕی تەواویش دەکەن، قۆناغی شەڕی ناوخۆ ئەو قۆناغەبوو کە تیایدا سیستم و ناسیستم، جەنگی ناوخۆ و پتەوکردنی ئیدارە پێکەوەڕا کاریاندەکرد. دیارە هەریەک لە سیستم و ناسیستم ڕستێک میکانیزم و دەرکەوتەی جیاوازیان تیایە، سیستم دەتوانێت برێک لە ڕەهەندە پۆزیتیفەکانی دەسەڵات نیشانبدات، ناسیستمیش لەپاڵ ڕاووڕووت و کەمتەرخەمی و فەوزاوە ڕەهەندێکی تیایە، لە ڕێگایەوە دەسەڵات خۆی وانیشاندەدات کە هێشتا ئەو بەشێکە لە کۆمەڵگا نەوەک لە سیستم، بەشێکە لە وانەی لەدەرەوەی سیستمن نەوەک ئەوانەی حوکمدەکەن. بەشێکە لە کولتووری لاوازەکان، نەوەک بەشێک بێت لە هێزی سەردەستەکان. دیارە دەبێت تەواو ئاگاداربین ئەم دوو ئاستە لە کوردستاندا دوو ئاستی دژنین، بەڵکو دوو ئاستی تەواوکارن، سیستم تەنیا بەو بەشەی ئیشناکات کە کۆنترۆڵ دەکات، بەڵکو بەو بەشەش ئیشدەکات کە نا سیستمە. واتە «ناسیستم» دژە سیستم ناگرێتەوە بەڵکو میکانیزمێکی گرنگی ئیشکردنی کۆی سیستمە.

بۆئەوەی لە شەهیدبگەین دەبێت لەوە بگەین کە ستایشی شەهید، پەیوەندی بەو بەشەوە هەیە لە سیستم کە نایەوێت وەک سیستم خۆی نیشانبدات. هێنانەوەی بەردەوامی مەرگ، کاری ئەو بەشەیە لە حیزب کە دەیەوێت هەلاوسانی دەسەلات داپۆشێت، شەهید لە ڕێگای مەرگی خۆیەوە سیستم ڕەتدەکاتەوە، وەک بۆدریلارد دەڵێت مەرگ دەبێتە قەبووڵنەکردنی ژیان لە ناو سیستمدا. شەهید ڕەمزی ساتێکە لە مێژووی حیزب کە هێشتا نەبووە بە دەسەڵات، گەڕانەوە بۆ شەهیدیش گەڕانەوەیە بۆ قۆناغی پێش دەسەڵات، بچوککردنەوەیەکی ڕەمزیی حیزبە بۆ خۆی تا لەو ڕێگایەوە هەلاوسانی گەورەی خۆیمان وەک دەسەڵات لێ بشارێتەوە. شەهید دێت تا پێمانبڵێت حیزب هێشتا ئەو حیزبەی جارانە کە شەڕی لەگەڵ دەسەڵاتدا

دەکرد، ئەو حیزبەیە کە بە شەرەفی مەرگ زیلەتی ژیانی قبووڵنەدەکرد. ئامادەگی شەهید لێرەدا ئامادەگییەکی وەزیفییە لە ڕێگایەوە سیستم حاشا لە خۆی دەکات وەک سیستم ، تا بتوانێت ئەو شتانەش کە دەکەونە دەرەوەی خۆیەوە دووبارە لە ئاستی واقعیدا بیانهێنێتەوە ناوەوەو بیانکاتەوە بەبەشێک لە خۆی. لە ڕێگای شەهیدەوە حیزب دەسەڵاتخواهی خۆی ڕەتدەکاتەوە، تا خواستی ویرانکردن و تێکشکاندن لە ناو ئەوانەدا کە هەڵوسانی زۆری دەسەڵاتی دەبینن لاوازتر بکات. لە ڕێگای شەهیدەوە حیزب پێمادەڵێت ئەو نەبۆتە هێزێکی کۆیرو سالاربەر، بەڵکو مەرگ دژی سیستم هێشتا بەشێکە لە کولتووری ئەو. لێرەدایە حیزب دەیەوێت دەسەڵاتیش بێت و ئۆپۆزیسیۆنیش بێت، سیستم بێت و خۆی وەک شۆڕشگێران و نەیارانی سیستەمیش پێناسەبکات.

لەبری کۆتایی

چەمکی شەهید دەرگایەکی شاردراوەیە بەرەو سەردابە تاریکەکان و نهێنییە ستراکتورییەکانی ئەم کولتوورە. بەکارهێنانی شەهید، یەکەمجار گەلەک بێخەتاو شاعیریانە دەخرێتە ڕوو، وەک حەسرەت و سۆزی حیزب بۆ مردووەکان پروپاگەندەی بۆ دەکرێت، بەڵام لە ناوەوەرا ڕیزێک وەزیفەی هەیە کە جگە لە ڕووتکردنەوەی شەهادەت لە ماناکانی هیچی دی ناگەیێنێت. حیزب لە ڕێگای شەهیدەوە، سیاسەتمان وەک گەمەکردنێکی هەتاهەتایی ترسناک لەسەر ژیان و مەرگ پێشکەشدەکات. شەهید دەگۆڕێتە کالاّیەک بۆشایی نەبوونی بەرهەمی دی پڕدەکاتەوە، دەیگۆڕێتە سەر فاکتەرێک لە ڕێگایەوە سیستمی سیاسی وێنەیەکی ناڕاستەقینە دەربارەی خۆی دەداتە دەرەوە. شەهادەت دەگۆڕێتە سەر پلەیەکی حیزبی ، شەهیدو ناشەهید بە جۆرێک تێکەڵدەکات لەگەڵیدا دواجار شەهادەت وەک هەڵوێستێکی وجودی لە ژیان مانای نامێنێت. ڕزگارکردنی شەهید و دەرهێنانی لەم گەمەیە لەوەوە دەست پێدەکات شەهید نەکرێتە ئەو کەرەستەیەی شەڕەکانی ئەمڕۆی پێدەکرێت، نەکرێتە بزوێنێک بۆ مەرگی دی، لەململانێ ناوخۆکانی ناو کۆمەڵگادا بەکارنەبرێت. شەهید دواجار مردنێکە دەبێت قووڵی ژیانمان بە یادا بهێنێتەوە، ئەو نادیارێکە حەسرەتی هەموو جوانییە نادیارەکانمان بە یادا دەهێنێتەوە، قووڵ بە هەموو جوانییەکانەوە گرێماندەدات. دواجار دەگەڕێمەوە بۆ لای شاعیری هەرە ناسکی ئەڵمان «ئیرش فرید» تا لە ڕێگای ئەوەوە دوا وشەم بڵێم، دڵنیاشم شەهیدە گەورەکانی ئێمە لە ساتی شەهادەتدا هەمان هەستی ئەم شاعیرەیان بە ژیان هەبووە.

ئیریش فرید دەڵێت:

بەر لەوەی بمرم
جارێکی دی باس لەگەرمی ژیان دەکەم
تا هەندێک بزانن: ژیان گەرم نییە، بەڵام دەکرێت گەرم بێت
بەرلەوەی بمرم، جارێکی دی باس لە خۆشەوستی دەکەم
تا هەندێک بڵێن: خۆشەویستی هەیە، دەبایە هەبایە
جارێکی دی باس لە شادبوون بە ئومێدی شادی دەکەم
تا هەندێک بپرسن: ئەوە چی بوو؟ ئەی کەی دەگەڕێتەوە؟

من دڵنیام شەهیدەکان لە پێناوی ئەوجۆرە نرخانەدا مردوون، بۆیە دواجار ناوهێنانی شەهید دەبێت لە ناوکۆیی ستایشی ژیاندا بێت، لەناوکۆیی قسەکردندا بێت لەسەر کردارە مانادارو گرنگەکان، دیلکردنی شەهید لە ماڵی حیزبدا، بێنرخکردنی بەهایەکە دەکرا هێزی بیرکردنەوەو تێرامانمان بەهێزتربکات. شەهید ناکرێت هیچ کات ڕەمزی دەسەڵات بێت، ئەو هەمیشە هەڵوێستێکی سەرپەڕە بەرابەر بە دەسەڵات، ئەو شوناسی حیزبی نییە، بەڵکو بوونەوەرێکە تەنیا بەپێوانەی ململانێ وجودییەکان دەتوانین بیپێوین، تەنیا لەسەر ڕۆشنایی گەڕان بەدوای نرخی ژیان و دەسەڵاتی مرۆڤ بەسەر چارەنوسی خۆیدا دەتوانین تێیبگەین. شەهید کە لەساتی خۆی ترازاندت دەبێت ڕاستەوخۆ لە پەیوەندیدا بە ئەبەدییەتەوە مامەڵەی لەگەڵ بکەیت، ئەو کەسێکە مانای لە ساتی مردنی جیانابێتەوە، کوڕی ساتی خۆیەتی، گەر لەو ساتە هاتەدەرێ ناکرێت بیگێڕێتەوە بۆ ساتێکی تێپەڕو چکۆلانەو ڕاگوزەری دی، ناکرێت لە ئیرادەی مردنی خۆی دەریبهێنیت و بیخەیتە خزمەتی ئامانج و ئیرادەی یەکێکی ترەوە، ئەو لە نێوان ڕۆژی مردنی خۆی و ئەبەدییەتدا دەجوڵێتەوە، گەر بە پێوانە تێپەڕەکان مامەڵەمان لەگەڵداکرد ئەوا دەبێت لەگەڵ ساتی مردن و مانای ئەو ساتەدا مامەڵەیبکەین، گەر بەپێوانەی دیش تێمانڕوانی دەبێت لە حیسابیدا لەگەڵ ئەبەدییەتدا پێوانەیبکەین. مانای ئەو لە ساتی مردنی خۆی و ئەبەدییەتدایە، شەهادەت ئەوە نییە لە کاتی خۆتەوە بچیتە ناو زەمانی یەکێکی دی، ئەوەیە ڕاستەوخۆ لە کاتەوە بپەڕیتەوە بۆ ناکۆتا، شەهید ئەوەنییە لەدەرەوەی ساتی خۆی و وەک کەرەستەیەک کەسانگەلێک لە زەمانێکی دیدا خۆیانی پێ مکیاژبکەن، مەرگی ئەو بەکەڵکی جوانکاری سیمای کەس نایەت، کەرەستەیەکی ئارایشت نییە، بەڵکو مانایەکە نیشانماندەدات چۆن ساتە بچوک و تایبەتییەکانی فەرد ڕاستەوخۆ بەئەبەدییەتەوە گرێدەدرێن. ئەبەدییەتیش مەجازێکە، مانای مردنی ئەو لە مردنەکانی دی جیادەکاتەوە، ئەبەدییەت ئەوەیە گەڕانەوەی شەهید بازدان نەبێت بەسەر ساتی مردن و مانای مردنیدا لە

ڕۆژی شەهادەتدا، گۆڕینی ئەو نەبێت بۆ کەرەستەی ئایدۆلۆژی ناو زەمانێکی تر، ئەبەدییەت مەجازە، بەڵام تاکە مەجازێکیشە ڕێگا لەوەدەگرێت شەهید ببێتە کەرەستەی ویست و قازانج و بەکارهێنانە تێپەڕەکانی ئەمڕۆ، تاکە مەجازێکە لە کاتەوە دەمانباتەوە بۆ ناکات، لە مردنەوە دەمانباتەوە بۆ نەمری، لە نایادەوە دەمانباتەوە بۆ یاد.

سەرچاوەکان

1. Mehr als ein Ende? Der Tod als Herausforderung für Philosophie und Metaphysik.Wiener Zeitung vom 29. Oktober 1999

2. Fried,E.: Warngedichte.München 1964.

3. Michel Foucault. Einleitung zu Binswanger: Traum und Existenz. Bern: Verlag Gachnang & Springer 1992.

4. Malte Hegeler :Das soziologisch-philosophische Werk von Jean Baudrillard.

سەرچاوە

5. www.hausarbeiten.de/rd/faecher/hausarbeiten/ph/2975

بۆ زیاتر زانیاری دەربارەی فرتوئیلییەت وکێشەی میدیا دەتوانن بگەڕێنەوە بۆ ئەم دوو سەرچاوەیە

A Min Tjoa: Virtuelle Welten. In: Gottfried Magerl, Kurt Komarek [Hrsg.]: Virtualität und Realität. Bild und Wirklichkeit der Naturwissenschaften. Wien, Köln, Weimar: Böhlau 1998

Baudrillard, Jean: Die Illusion und die Virtualität. Bern: Benteli Verlag 1994

6. Information Philosophie 5 (Dezember 1994), S. 12-16

7. Jean Baudrillard . Der Geist des Terrorismus .Passagen Verlag.2002

8. Baudrillard, Jean: Der symbolische Tausch und der Tod . Matthes & Seitz , 1982.

شوناس و ململانێ لە کۆمەڵگای دوای جەنگ

ئاراس فەتاح

کاتێک گفتوگۆ دێتە سەر کۆمەڵگای دوای جەنگ، ڕاستەوخۆ پێکهاتێکی کۆمەڵایەتی وێنادەکرێت کە پێوستی بە خۆئۆرگانیزەکردن و خۆداڕشتن و خۆنوێکردنەوە هەیە. ئەم پێکهاتە لە قۆناغ و دۆخێکی زۆر تایبەتدا دەژی. دۆخێک کە دەشێ بە قۆناغی خۆپێداچوونەوەی گشتیدا بڕوات، پێداچوونەوە بە مێژوو، بە چەمکی دەسەڵات و دەسەڵاتداریتی، بە بەهاو نرخەکان، بە چەشنی ڕێکخستنی کۆمەڵگا؛ بە گشتی دەتوانین بە پرۆسەی بنیاتنانەوەی نوێی دەوڵەت و نەتەوە ناوزەدیبکەین. دەشێت چەشنێکیش لە دۆخی «ماتەمینی کۆیی» بەرامبەر بە دەرئەنجامەکانی جەنگ، کەش و فەزای ئەو کۆمەڵگایە داگیربکات وە لە خراپترین حاڵەتیشدا بە قۆناغێکدا تێپەڕێت، کە یادەوەرییەکان هەرچی زوتر دادەچەپێنرێن بۆئەوەی بە ناوی دەستپێکردنەوەی تازەوە، ئەزمون و کارەساتەکانی دوێنێ لەیادبکرێن.

کۆمەڵگای دوای جەنگ پێکهاتێکی ماندووە و جومگەکانی لێکداپچڕاون و پێویستیان بە یەکتربەندی هەیە. مەبەست لە حاڵەتێکی کۆمەڵایەتییە کە تیایدا نەک ڕۆڵی یەکە کۆمەڵایەتییەکان، بەڵکو پێکهاتەکانیشیان گۆڕانکاری قووڵیان بەسەردادێت. هەموو، یاخود بڕێک لە هێزە سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابوورییە باڵادەستە کۆنەکان بەکەناردەکەون، یان هەڵدەوەشێنەوە و لە جێی ئەوان هێزگەلی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری نوێ سەرهەڵدەدەن و دروستدەبن.

مەبەست لە کۆمەڵگای دوای جەنگ، پێکهاتێکە کە دەسەڵاتداریتی تێیدا ئاڕاستە و وەزیفەکانی ڕوون و ئاشکرا نین. بۆ ڕێکخستنەوە و ئەکتیڤکردنەوەشی پێوستە سەرلەنوێ ڕێسا و یاساکانی دابڕێژرێتەوە. سنوورەکانی پێکەوەژیان جارێکی تر دەستنیشانکرێنەوە و زەمینەیەکی دی بۆ پێکەوەهەلکردن و کارلێکردن بسازێنرێت. بە کورتی مەبەست لە

کۆمەڵگایەکە کە لە قۆناغی گۆڕان و وەرچەرخاندایە، لەشێوەیەکی تایبەتی ڕێکخستنەوەی سیاسی و کۆمەڵایەتی و کولتووری و ئێتیکییەوە بۆ فۆرمێکی دی، لە چەشنێکی دابەشکردنی دەسەڵات و دەسەڵاتداریێتییەوە بۆ فۆرمێکی تر.

لە کۆمەڵگای دوای جەنگدا گۆڕانکارییەکی قووڵ بەسەر کۆی چەمک و مانا و نرخ و بەهاکاندا دێت. بێگومان لەم جۆرە دۆخەدا مەرج نییە هەموو گۆڕانێک، هەڵگری نرخ و بەهای نوێ بێت بەمانای گەورەبوونەوەی کایەکانی چەمکی ئازادی، مەرج نییە هەموو گۆڕانکارییەک مانای کرانەوە بگەیەنێت، مەرج نییە گۆڕانەکان مانای هاتنەکایەی پارادیگمای نوێبن بۆ ئازادی تاک و گروپەکان، بەڵکو دەشێت لێکدابڕان و گەورەیی جیاوازی بەرژەوەندییەکان و چەندین فاکتەری دی، ململانێی نێوان گروپەکان بگەیەنێتە ئاستێکی وا ناکۆک کە گروپەکان سنوورەکانی خۆیان بەرامبەر یەکتر تۆختربکەنەوە و لە بری کرانەوە بەرامبەر یەکتر، داخرانی کۆمەڵایەتی ببێتە دەرئەنجام. واتە ئیدی سنوورەکانی دڵەڕاوکێ گەورەتردەبن لە سنوورەکانی بڕوابەیەکتربوون. لە کۆمەڵگای دوای جەنگدا دەشێت ترس و کارەسات و یادەوەرییە تاڵەکانی ڕابردوو بگەنە ئاستێک هیچ فەزایەک و زەمینەیەک بۆ بڕوا و بڕوابەیەکترکردن نەمێنێتەوە. لەهەمان کاتیشدا دەشێت چەندین زۆنی دەسەڵاتداریێتی ناوچەیی و لۆکاڵی دروستبن کە تیایاندا هێزە توندڕەو و تۆتالیتێرەکان فەزای کۆمەڵایەتی بە ئایدیۆلۆژیا قانگبدەن و زەمینە و ژینگەیەکی لەبار بۆ تەوژم و هێزە ناسیۆنالیستی و ئایینی توندڕەوەکان بڕەخسێت. ئەو دۆخەی ئەم زەمینەیەش خۆشدەکات، بریتییە لەو ڕاستییەی دەوڵەت و دەزگاکانی لەقۆناغێکی ناسکی سەرلەنوێ بنیاتنانەوە و دروستبوونەوەدان. ئەم فەزایەش زۆرجار زەمینەخۆشکەر بووە بۆ تێرۆرکردنی عەقڵی مەدەنی و جەنگی ناوخۆ و ئەنارشیزم.

دیارە دەکرێت لە پتر لە گۆشەنیگایەکەوە تاووتوێی بابەتی کۆمەڵگای دوای جەنگ بکرێت و ئەگەرە پۆزەتیف و نێگەتیڤەکانی دەستنیشانبکرێت. بەڵام ئەوەی لەم کورتە باسەدا نیازە، بریتییە لە گفتوگۆکردنی هەندێ ئیشکالییەت، کە ڕووبەڕووی کۆمەڵگای عێراقی سبەی دەبێتەوە. کۆمەڵگایەک، کە جەنگ شەکەتیکردووە و دەسەڵاتداریێتی پێشینە بە شێوەیەکی زەبروزەنگاوییانە و دوور لە دەسەڵاتی یاسا بەڕێوەیبردووە و هەموو پلورالیتێتێکی ئەم کۆمەڵگایەی حاشالێکردووە و لەبن دەستاڕی گوتاری پان ـ عەرەبیزمدا هاڕیوێتی.

ئێستاش، هەر ئەم کۆمەڵگایە لەبەردەم گۆڕانکارییەکی قووڵدایە و ڕووبەڕووی چەندین پێکۆڵکەری هەمەچەشن و فرەلایەنە. بەدەر لە هۆکارە دەرەکییەکان کە جێگای بابەتێکی سەربەخۆن، تین و هێزی ململانێکانی داهاتووی ئەم پێکهاتە نوێیەی عێراق لەلایەک

وابەستەی ئەو وێنا و خواست و فرەمەیلە سیاسییانەیە کە گروپە ئەتنی و ئایینی و ئایینزاکانی ناو ئەم کۆمەڵگایە هەڵگرێتی و لەلایەکی دی وابەستەی ئەو فۆرم و نۆرمەی دەسەڵاتە سیاسی و یاساییەیە کە گروپەکان لەسەری ڕێکدەکەون و جۆرێک لە ناوکۆیی و ڕێککەوتن (کۆنزێنس) دەدۆزنەوە بۆ دانانی ئەرشیتێکتورێک «میعمار» و بونیادێکی سیاسی نوێ بۆ پێکەوەژیان و دروستکردنی داهاتوویەکی پڕ لە ئارامیی سیاسی و کۆمەڵایەتی.

بنیادنانی دەوڵەت و دروستکردنی نەتەوە

بنیاتنانی دەوڵەت کردەیەکە پابەندی دامەزراند و پتەوکردنی ستروکتور و دەزگا و تواناکانی دەوڵەتە. بەمانایەکی دی بنیاتنانی دەوڵەت بەپلەی سەرەکی لەئاستی دەزگاییدا پیادەدەکرێت و پشتیش بەو بکەرە سیاسییانە دەبەستێ کە پێکهاتی دەوڵەتیان لەسەر بەندە. بە پێچەوانەی دروستکردنی نەتەوەوە، کە پرۆسەیەکە کوتومت کۆمەڵایەتییە و ئامانجی پێکهێنانی شوناسێکە کە کۆی ئەندامانی ئەو کۆمەڵگایە بتوانن تەماهی (Identifikation) لەگەڵدا بکەن. (١)

لە ناوەڕاستی سالانی نەوەدەوە ڕەچاوی ئەوەدەکرێت کە لە زانستە سیاسی و سۆسیۆلۆژییەکاندا زاراوەی «بنیاتنانی دەوڵەت و نەتەوە» (Staat und Nation-Bildung) (٢) بووە بە بابەتێکی گرنگ و یەکێک لە ئەجێنداکانی ناو لێکۆڵینەوەی سیاسی و کۆمەڵایەتی. ئەزموونی وڵاتگەلێکی وەکو سۆمالیا و یۆگۆسلاڤیای کۆن و ئەفغانستان و عێراق و چەندین وڵاتانی دی بوون بە کایەی جیا لە لێکۆڵینەوە زانستی سیاسی و سۆسیۆلۆگی و پەیوەندییە نێونەتەوەییەکان. بەمانایەکی دی، ئەزموونی ئەم وڵاتانە ئەو ڕاستییەیان سەلماند کە دەزگای دەوڵەت لە پرۆسەیەکی هەڵوەشاندنەوەی بەردەوامدا دەژی و کۆمەڵگاش تیایدا پێکهاتێکی ناهاوئاهەنگە و ناتەبایە و ئەم دۆخەش بە نەوبەتی خۆی بووەتە هۆی ئەوەی کە لایەنداریتی (وەلائەت) و ململانێکان لە فەلەکی سنووری ئەتنی و ئایینی و ئایینزاییدا بخولێنەوە و بەتەقینەوەشیان نەک تەنها ترسی بەکارهێنانی زەبروزەنگ، بەڵکو نائارامی سیاسی و کارەساتی کۆمەڵایەتی و مرۆیی گەورە دروستببێت و لە خراپترین حاڵەتیشدا ببنە فاکتەری پەشێوی و تێکچوونی شیرازەی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری لە ناوچەکانی خۆیاندا و هۆکارێکیش بۆ دروستکردنی مەترسی بۆ ئاسایشی نێودەوڵەتی. هەر ئەم دۆخەش بووەتە فاکتەرێکی ترسناک بۆ دروستبوونی زۆن و کوانوی جیاجیای هێزی تیرۆریستی و زەمینەیەکی گرنگ بۆ خۆشاردنەوە و خۆچەککردن و خۆئۆرگانیزە و مۆبیلکردنی ئەو هێزانە.

گومانی تێدا نییە ئەزموونی بنیاتنانی دەوڵەت و نەتەوە لە جیهاندا بە چەندین فۆرم و مۆدێلی جیادا تێپەڕبووە. زۆرینەی دەوڵەتانی سۆسیالیستی کە فۆرمی ڕێکخستنی شێوەسۆڤێتییان هەبوو، دەوڵەتانی پۆست کۆلۆنیالی لە جیهانی سێدا و بڕێک لە دەوڵەتانی باشووری خۆرئاوای ئاسیاش نموونەی کۆنکرێتی ئیشکالییەتی پرۆسەی بنیاتنانی دەوڵەت و نەتەوەمان دەخەنە بەردەست و هەندێکیشیان نموونەی ئەو کۆمەڵگایانە بەرجەستەدەکەن کە پێیان دەگوترێت کۆمەڵگای دوای جەنگ.

زانایانی سیاسی و سۆسیۆلۆگی ئەم دەوڵەتانە دابەشدەکەنە سەر چەند چەشن و تیپێک (تیپۆلۆگی) بۆ دەستنیشانکردنی خەسڵەتی ئەم دەوڵەتانە. (٣) من لێرەدا دابەشکردنە تیپۆلۆگییەکەی پۆلیتۆلۆگی ئەڵمانی (شنێکێنەر) بەکاردەهێنم، کە چڕکردنەوە و کۆکراوەی کۆی ئەو چەشنە دەوڵەتانەیە کە لێکۆڵەوەرەکانی دی پۆلێن و خاڵبەندیان کردووە. شنێکێنەر چەشنی ئەو دەوڵەتانە بەسەر چوار جۆردا دابەشدەکات و هەرچەشنەشی تایبەمەندێتی خۆی هەیە کە کەم تا زۆر لەوانی دی جیاوازە.

یەکەم: دەوڵەتانی سەقامگیر (konsolidierte Staaten)

ئەم دەوڵەتانە سەرەڕای بوونی هەندێک قەیرانی ستروکتوری لە بونیادی دەوڵەت، دەکرێت بە دەوڵەتانی شێوەپتەو و سەقامگیر ناوزەدبکرێن. نموونەی ئەم دەوڵەتانەش دەکرێت لە ڕۆژهەڵاتی ئاسیاوە تا ئەمریکای لاتین ببینرێتەوە. وەکی کۆریای باشوور و تایوان و پۆلەندا و هەنگاریا و سلۆڤێنیا و چێکای و کۆستاریکا و ئەرجەنتین و چیلی و چەندینی دی.

دووەم: دەوڵەتانی لاواز (schwache Staaten)

ئەو دەوڵەتانە دەگرێتەوە کە سەرەوەری دەوڵەتیی تیایاندا بەچەشنێک لە چەشنەکان ئامادەیە، بەڵام لە ڕووی شەرعییەوە لە ئیشکالییەتی گەورە و بچووکدا دەژین. بۆ نموونە ئەریتیریا و ئۆگەندا و هایتی و پێرو و ڤێنزوێلا و مەکەدۆنیا و ئەلبانیا. بڕێکی زۆری دەوڵەتانی عەرەبی، لەوێنەی میسر و ئەردەن و سەعودی عەرەبی و دەوڵەتی ئێرانیش دەکەونە ناو ئەم چەشنە لە مۆدێلی دەوڵەتەوە.

سێهەم: دەوڵەتانی فاشل یان سەرنەکەوتو (versagende Staaten)

ئەو دەوڵەتانە مەبەستە کە شەرعییەتی دەسەڵاتدارێتی دەوڵەتی و ڕاگرتنی ئاساییش تیایاندا لە کێشەیەکی ستروکتوری قووڵدا دەژی. بۆ نموونە کۆلۆمبیا و سیریلانکا و ئەندەنوسیا و مۆلداڤیا و گیۆرگیا. دەوڵەتانی وەکی سودان و نێپاڵیش نمونەیەکی مۆدێلی دەوڵەتی سەرنەکەتو نیشاندەدەن.

چوارەم: دەوڵەتانی داوەشاو (gescheiterte Staaten) یان (colapps Staaten)

ئەم چەشنە لە دەوڵەتان ئەو دەوڵەتانە دەگرێتەوە کە پرۆسەی بنیاتنانی دەوڵەت و نەتەوە تیایاندا لە کێشەی ڕەوایەتی و ستروکتوریدا دەژی و گروپە هەمەچەشنەکانیشی لەگەڵ یەکدی لە دۆخێکی نابڕوایی بەرامبەر بەیەکتر دەژین و بەرامبەر بە دەوڵەتیش لە پەیوەندییەکدان کە وەلائەت تیایدا ئامادە نییە. لەم چەشنە دەوڵەتانە شەرعییەت هێندەی سەرچاوە لە دەسەڵاتی لۆکاڵی ئەتنی و ئایینی و خێڵ و حیزب وەردەگرێت، ئەوەندە لە دەوڵەت و دەزگاکانییەوە سەرچاوەناگرێت. نموونەی ئەم دەوڵەتانەش لە کۆتایی سەدەی بیستەمەوە بەتەواوەتی بەرجەستەبوون. دۆخی سیاسی و کۆمەڵایەتی ئەم وڵاتانە دەکرێت بە نائارام و ئەنارشی و فەوزا ناوببرێت، واتە دەوڵەت تیایاندا لە پرۆسەی هەڵوەشاندنەوەی بەردەوامدایە و دەزگاکانی داوەشاون و توندوتیژی و بەکارهێنانی زەبروزەنگ ڕەوایەتی خۆی لە چاوگی هێزەوە وەردەگرێت، چونکە بکەر یان باشتر بڵێین ئەکتوێرە نادەوڵەتییەکان «nicht-staatliche Akteure» لە وێنەی گروپی ئەتنی و ئایینی و دەسەڵاتدارێتی لۆکاڵی، مۆنۆپۆلی دەسەڵاتیان کردووە. نموونەی ئەم دەوڵەتانە لە سۆمالیا و ئەفغانستان و عێراق و لیبیریا و سیرالیۆنی ئێستادا بەدیدەکرێن و سەردەمانێکیش ئەنگۆلا و بۆسنە و تاجیکستان و لوبنان نموونەی ئەم چەشنە دەوڵەتە بوون.

بێگومان ئەو چوار چەشنە لە فۆرمی دەوڵەت و نەتەوە لە جیهاندا دەشێت وێنەیەکمان پێببەخشێت بۆ ئەوەی زیاتر مەبەستەکەمان ڕونبکەینەوە، واتە هەردوو پرۆسەکە، پرۆسەی بنیاتنانی دەوڵەت و نەتەوە لەم چەشنە دەوڵەتانە دەروازەیەکی گرنگ پێکدەهێنن بۆ شۆڕبوونەوەمان بۆ ناو کێشەی دەوڵەت و نەتەوە لە عێراقدا، بەڵام وەڵامی هەموو پرسیارەکانمان نادەنەوە.

پێشئەوەی بێینە سەر ئیشکالییەتی دەوڵەت و نەتەوە لە عێراق، مەبەستمە بەکورتی بەسەر هەندێ تێبینیدا بچمەوە کە لە گفتوگۆ زانستییەکاندا لەسەر پرۆسەی بنیاتنانی دەوڵەت و نەتەوە مشتومڕی زۆری لەسەرە.

با لەو تێزەوە دەستپێبکەین کە دەڵێت، بۆئەوەی لە دەوڵەتی نەتەوەیی بدوێن، پێویستە سێ تەوەری زۆر گرنگ پێش چاو بخەین. یەکەمیان تەوەری ئایدیۆلۆژیایە، دووەمیان تەوەری ئامێزان، یان ئامێزانی (Integration) کۆمەڵایەتییە و سێهەمیشیان تەوەری بوونی دەزگای دەوڵەتێکی کارایە، واتە دەوڵەتێک چالاکانە بە وەزیفەکانی خۆی هەڵسێت؛ چونکی دیارە دروستکردنەوەی دەوڵەت مەرجێکی سەرەکی پڕکردنەوەی هەردوو تەوەرەکەی تریشە. (٤) بە مانایەکی دی دەتوانین بڵێین، توانا و کارایی دەوڵەت، وەکی فۆرمێکی ڕێکخستنی سیاسی،

کلیلی قسەکردنە لەسەر پرۆژەی دروستکردنەوەی نەتەوە و کۆمەڵگایەکی سیاسی نوێ. بۆنموونە بۆئەوەی دەوڵەتی یاسا وەزیفەکانی خۆی پیادەبکات، دەبێت دەزگای یاسایی و پۆلیس و ئیدارییەکان لە هەموو شوێنێکی ئەو وڵاتە بتوانن بەکاربن و لەلایەن دانیشتوانەکەشیەوە بڕواپێهێنراو و بڕواپێکراو بن، واتە ڕەوایەتییان هەبێت. بەم چەشنە دەکرێت بوترێت پرۆسەی بەنەتەوەبوون ڕاستەوخۆ پابەندی سەرکەوتوویی پرۆسەیەکی ئاڵۆزتری پێکهێنانی دەوڵەتە. بەرپرسیاری سەرەکی و ڕاستەوخۆی کەوتنی پرۆژەی بنیاتنانی نەتەوەش پابەندی ئەو ستراتیژی پرۆسەی بەکۆمەڵگابوونەیە کە دەوڵەت و سیستەمە سیاسییەکەی پیادەیدەکەن.

بێگومان هەموو بەردەوامییەک لە مانەوەی ناوی دەوڵەتێک مانای سەرکەوتوویی و سەروەری ئەو پێکهاتە ناگەیەنێت. دەوڵەت دەتوانێت بە جۆرێکی زۆر شەڕانگیزانە و دڕندانە نەتەوە بنیاتبنێ و بە هەمان شێوەش دەشێت پرۆسەیەکی ئاشتیخوازانەو ئارام سازدەری ئەم پرۆژەیە بێت.

ئەو چەمکەی زۆربەی زۆری پۆلیتۆلۆگ و سۆسیۆلۆگەکان لەسەری کاردەکەن بریتییە لەو ڕاڤەکردنەی کە لەسەر تێزێکی گرنگ بەندە، ئەویش ئەوەیە کە دەڵێت: دەوڵەت نەتەوە دورستدەکات نەک بە پێچەوانەوە. (٥) ڕاستێتی ئەم چەمکەش بە تەنها لە مێژووی دەوڵەت و نەتەوە لە عێراقدا بەدی ناکرێت، بەڵکو بۆ زۆربەی دەوڵەتە نوێکانی سەر ئەم گۆی زەوییەمان بەڵگەنەویستە. بە سەرهەڵدانی قۆناغی ڕۆمانتیکی ئەڵمانی چەمکێکی تایبەت لە تێگەیشتن بۆ نەتەوە سەرهەڵدەدا. چەمکێک کە دەڵێت نەتەوە پێکهاتێکی کۆمەڵایەتییە کە هەر هەبووە و بەڵگەنەویستێکی ئەنترۆپۆلگییە؛ ئەوەی نییە دەوڵەتە، بۆیە پرۆسەی کامڵی نەتەوەبوون خۆبەرجەستەکردنی نەتەوەیە لەناو بۆتەی دەوڵەتدا. بەڵام گەر تەماشای پرۆسەی دروستکردنی دەوڵەت و نەتەوەبوون بکەین، ئەو ڕاستییەمان بۆدەردەکەوێت کە مێژووی ئەم پرۆسەیە گەلێک لەوە ئاڵۆزترە کە تیۆریستە ڕۆمانتیکەکانی ئەڵمان بانگەشەیان بۆکردووە و پاشان نەتەوەگەلێکی وەکو عەرەب و تورک و کورد و... هتد سەرچاوەکانی ئایدیۆلۆژیای ناسیۆنالیزمی تایبەت بەخۆیان لێوەهەڵهێنجاندووە گەر نەڵێین گوازتۆتەوە.

نەتەوە هەر بەو ئاسانییە نییە و بەو ساکارییەش دروستنابێت، بەڵکو لە ئەنجامی پرۆسەیەکی زۆر ئاڵۆزی کۆمەڵایەتی و سیاسی و کولتووری و ئابووری سەرهەڵدەدا. لە زۆربەی ئەو وڵاتانەی کە بە دایکی «دەوڵەتی نەتەوەیی» دادەنرێن، دەوڵەت پێش نەتەوە بووە. نموونەی ئینگلستان و فەرەنسا دوو نموونەی سەرەکی ئەم بۆچوونەن. (٦) مێژووی نەتەوە لە زۆربەی دەوڵەتە نەتەوەییەکان کارکردنە لەسەر دروستکردنی چەمکی هاووڵاتی و دۆزینەوەی

کولتوور و کەلەپووری تایبەتە بەخۆی، کە زۆرجاریش لە ڕێگای دووبارەڕاڤەکردنەوەی مێژووەوە دەیانکات بەهی خۆی. واتە «بەخۆکردنی مێژوو»یەک کە لەسەر جواگرافیای دەوڵەتی نەتەوەیی ئامادەیە. بۆ نموونە لە وڵاتێکی وەکو عێراق کە هەمان ئیشکالییەتی هەیە، کردنی بابلی و ئەکەدی و سۆمەری و هتد بە عێراقی و بە باوانی کۆنی عەرەب یەکێک بوو لەو هەوڵە جیدییانەی کە ئایدیۆلۆژیای ناسیۆنالیزمی عێراقی کاری بۆدەکرد. مێژووی دەوڵەتی عێراق و ناوی بزووتنەوە سیاسییەکان و پرۆگرامی پارتە سیاسییەکانی گەواهی ئەم ڕاستییەن کە بەبێ گەڕانەوە بۆ چەمکی ئایدیۆلۆژی کە لە گوتاری نیشتمانپەروەری بەرجەستەدەبێت، مەحاڵە باس لە تەوەری ئایدیۆلۆژیا بکەین کە وەک بەندێکی ڕەوایەتی بۆ دەسەڵاتدارێتی سیاسی. مێژووی هێز و بزوتنەوە سیاسییەکانی عێراق ئەو ڕاستییەمان بۆ دەسەلمێنێت کە لە ڕاستترەوترین باڵی سیاسییەوە تا ئەوپەری چەپ لەسەر چەمکی نیشتمانپەروەری دروستبووە و بەبێ ئەم پرۆگرامە نیشتمانییەش کارئاسانی چالاکی سیاسی جەماوەرییانەی بۆنەدەکرا. ناوی زۆربەی ڕێکخراوەکان زاراوەی (عێراق)ییەکی پێوەبوو و گەر واشنەبایە، دەبایە پرۆگرام و ڕێخراوی هەرێمیی تایبەت بەخۆی هەبێت وەکی لە ئەزموونی پان - ناسیۆنالیزمی بەعسدا بینیمان. (٧)

ئەو پرسیارەی لێرەدا ڕووبەڕوومان دەبێتەوە ئەوەیە، بۆچی بنیاتنانی دەوڵەت و نەتەوە لە عێراقدا توشی نوچدان بوو، ئایا ئەم پرۆژەیە بۆخۆی شایستەی جێبەجێکردن نییە و گەر پیادەشبکرێت ناتوانێت سەرکەوتن بەدەستبهێنێت؟، یان بەجۆرێک پیادەکراوە کە لەلایەن گروپە جیاجیاکانی ناو کۆمەڵگای عێراق شایستەی قبوڵکردن نەبووە؟

بەمانایەکی دی ئایا کەوتنی پرۆژەی بنیاتنانی دەوڵەت و نەتەوە تەنها لە نوچدانی پرۆژە ئایدیۆلۆژییەکەدا بەرجەستەدەبێت، یان پابەندی هەردوو فاکتەرەکەی تریشە کە پێکهاتوون لە پرۆسەی ئامێزانبوون و مانا و فەلسەفە و وەزیفەکانی دەوڵەت لە کۆمەڵگادا.

بنیاتنانی دەوڵەت و نەتەوە وەک پرۆژەیەکی ناتەواو لە عێراقدا

ڕاستییەکی نەشاردراوەیە، کە دەوڵەتی عێراق لە سەرەتای دروستبوونیەوە لەبەردەم پرس و پێکۆلکەرێکی گەورەدایە و تاوەکو ئەمڕۆش ئەو ئیشکالییەتە لە بونیادی سیاسی و کۆمەڵایەتی و کولتووری ئەم پێکهاتەدا ئامادەیە. ئەو ئیشکالییەتەش بریتییە لە پرۆسەی دوورودرێژی بنیاتنانی دەوڵەت و نەتەوە لە وڵاتی عێراق. بە مانایەکی دی لە چرکەساتی دروستبوونی ئەم پێکهاتە سیاسییەوە، مێژووی ئەم وڵاتە بە پرۆسەیەکی سەختی بەکۆمەڵگابووندا تێپەڕدەبێت. مێژوویەک، کە گروپ و تاکەکانی، یەکە کۆمەڵایەتییە جیاجیاکانی، گروهە سیاسی و

ئایینییەکانی، هەموو پێکرا باجێکی گەورەی ئەم پرۆسەیەیان داوە. یەکێکیش لەو گروپانەی ناو سنووری دەوڵەتی عێراق کە گەورەترین باجی ئەم پرۆسە شەڕانگیزانەی داوە، بریتییە لە گەلی کورد. ئامێزانکردنی زەبروزەنگاوییانەی کورد لەناو جەستەی کۆمەڵایەتی عێراق گەیشتە ئاستی فۆرمی جینۆساید و لێسەندنەوەی مافی یاسابیبوون لە تاک و کۆی ئەندامانی ناو کۆمەڵگای کوردستان ڕێگەخۆشکەری سەرەکی بوو بۆ پیادەکردنی پرۆسەی تەعریب و تەبعیس و لە کۆتاییشدا ئەنفال.

تەماشای ئەزموونەکانی سیاسەتی دەوڵەتی نەتەوەیی لە ئاستی جیهاندا بەرامبەر بە کەمینە نەتەوەییە و ئایینییەکان بکەین، سێ چەشن و فۆرمی سەرەکی لە ستراتیژ بەدیدەکەین، کە دەوڵەت هەوڵی پیادکردنی دابێت. ئاستی گەورەیی و توندوتیژی پیادەکردنی هەر یەک لەم ستراتیژانەش پابەندی چەشنی دەسەڵاتداریتی و ئایدیۆلۆژیا و تواناو هێزی دەوڵەتە. ئەو ستراتیژانەش بریتین لە:

یەکەم: ستراتیژی تواندنەوە یان لەناوبردن (Eliminierung)
دووەم: ستراتیژی کۆنترۆڵکردن
سێهەم: ستراتیژی دانپیانان (٨)

تێڕامانێک لە ستراتیژی یەکەم ئەو نهێنییەمان بۆ ڕووندەکاتەوە کە ئەم سیاسەتە یەک ئاڕاستە و یەک ئاست لەخۆی ناگرێت، بەڵکو بەسەر چەند ئاستێکی جیاجیادا دابەشدەبێت. لەم ستراتیژەدا دەوڵەت هەوڵدەدات لەڕێگای بەکارهێنانی توندوتیژی و زەبروزەنگەوە هەموو ئەو جیاوازی کولتووری و هەمەچەشنییەی ناو کۆمەڵگا ـ نەتەوە بسڕێتەوە و لەناوببات. لەپشت ئەم ستراتیژەشەوە یەک ئامانج ئاڕاستەی کۆی پیادەکردنی ئەم سیاسەتە دەستنیشاندەکات، ئەویش ئامانجی کوژانەوەی شوناسی فرەیەتی و هەمەڕەنگی (هێتێرۆگێن) کۆمەڵگایە و دروستکردنی نەتەوەیەکی تاکشوناس و شێلگیرە (هۆمۆگێن). (٩) لە دونیای دەوڵەتی نەتەوەییدا، ئایدۆلۆژیای ناسیۆنالیزمی ئەتنی هەمیشە خوازیاری بەدیهێنانی ئامانجێکی تایبەتمەندبووە، ئامانجی پیادەکردنی پرنسیپی هاوتابوونەوەی دەوڵەت و نەتەوە، واتە دەوڵەت دەبێت تەعبیر لە ڕۆحی نەتەوە بکات. بۆ گەشتن بەم ئامانجەش هەموو پراکتیکێکی توندوتیژی لەلایەن دەوڵەتەوە پیادەدەکرێت، لە تواندنەوەی بەزۆرەوە تا دەگاتە دەرپەڕاندن و ڕاگواستنەوەی بەزەبری کەمە نەتەوایەتییەکان. ئەم ستراتیژەش لە گەلێک حاڵەتدا گەیشتۆتە پلەی «گێنۆساید» و «ئەتنۆساید». دەوڵەتانی ئەوروپی لە سەدەی بیستەمدا کەمتەرخەمیان نەکردووە لە چەشنی جیاوازی پیادەکردنی ستراتیژی دەرپەڕاندن و ڕاگواستنەوەی دانیشتوانی کەمەنەتەوایەتییەکانیان. لەم سیاقەدا وێنەی ئاڵوگۆڕکردنی

دانشــتــوانی یەکــتــر لەنێــوان دەوڵەتان و ئەو ڕێککەوتنە دوولایەنانەی کــە بەســتــراون بۆ ئاڵوگۆڕکردنی دانیشتوان، دەچنە ناو کاتیگۆری نموونەی ئەم سیاسـەتەوە. وەکی ڕێککەوتنی نێوان یۆنان و بولگاریا لە سالّی ١٩١٩، یۆنان و تورکیا لە سالّی ١٩٢٣، ئەڵمانیا و ئیتالیا لە سالّی ١٩٣٩، چیکۆسلۆڤاکیا و هەنگاریا لە سالّی ١٩٤٦ و هەروەها ڕێککەوتنی یۆگۆسلاڤیا و هەنگاریا لە سالّی ١٩٤٦دا. (١٠) خەونی ناسیۆنالیزمی ئەتنی و پرۆسەی بنیاتنانای نەتەوەی هۆمۆگێن لە ولاتێکی وەکو ئەڵمانیا گەشتە ئاستی هۆلۆکۆست (لەناوبردنی جوو) و لە تورکیادا گەشتە ئاستی جینۆسایدی ئەرمەنییەکان. سیاسەتی هەردوو دەوڵەتی عێراق و تورکیاش دەچنە ناو چوارچێوەی ئەم فۆرمەوە لە ستراتیژی دەوڵەت بەرامبەر بە کەمینە نەتەوەیی و ئایینییەکان و بەتایبەت بە کورد. پرۆسەی ماڵکاولکردن و ماڵگواستنەوە و جینۆساید و ئەتنۆسایدکردنی کورد دەرئەنجامێکی تراژیدی پیادەکردنی ئەم ستراتیژەیە لەم دوو ولاتە.

لە ستراتیژی دووەمیشدا، کە ستراتیژی کۆنترۆڵکردنە، بەشێوەیەکی سیستێماتیکی دەوڵەت هەوڵدەدات کەمینە نەتەوایەتی و ئایینییەکان لە کایەکانی دەسەلاتی سیاسی و ئابووری دابب‌ڕێت و دووریانبخاتەوە. واتە مۆنۆپۆڵکردنی هەموو کایە گرنگەکان و مەرکەزەکانی بڕیار لەلایەن نەتەوەی سەردەست ستراتیژی دەوڵەتی نەتەوەیی دەبێت. ئەمە مانای ئەوەیە کە دەوڵەتی نەتەوەیی «نەحاشا لە جیاوازییە کولتوورییەکان دەکات و نەبەشێوەیەکی جیدی کار بۆ سڕینەوە و لەناوبردنیان دەکات». (١٠) ئەوەی لەم جۆرە حاڵەتدا بۆ دەوڵەتی نەتەوەیی گرنگە، بریتییە لە سەقامگیرکردنی هەیمەنەی دەوڵەت بەسەر کەمینەکان. ئەم ستراتیژەش چ لە دەوڵەتە ئەوتۆریتێرەکان و چ لە دەوڵەتە دیموکراتەکان پیادەدەکرێت. بۆنموونە لە قوبرس و ئیرلەندای باکوور دەبینرێت. سیاسەتی دەوڵەتی عێراق لە سەردەمی پادشاییدا و سیاسەتی دەوڵەتی ئێرانیش بەرامبەر بە کەمینە نەتەوایەتییەکان بەگشتی و کورد بەتایبەتی نموونەیەکی بەرجەستەی ئەم جۆرەیە لە ستراتیژی کۆنترۆڵ و دیسپلینکردن لەلایەن دەوڵەتەوە.

ستراتیژی سێهەمیشیان عەقلانیترین فۆرمی پێکەوەهەڵکردن و دۆزینەوەی تەباییە. ستراتیژی دانپیانان، واتە حاشانەکردن لە جیاوازییەکانی نێوان زۆرینە و کەمینە و دانپیانان بەو جوداییە کولتووری و زمانی و ئایینییانەی کە تایبەتمەندێتی هەریەک لە گروپەکان دەستنیشاندەکات. لەم ستراتیژەدا هەردوولا، یان هەموو لایەنەکان هۆشمەندن بەوەی کە ئەم دانپیادانانە پابەندی دەرئەنجامی سیاسی و پراکتیکییە. ئامانج تیایدا بریتییە لە پێکهێنانی چوارچێوەی پرۆسەیەکی دانوستاندن، کە لە دووتوێیدا فۆرمی ئەو پێکەوەژیانە بنجبەستبکرێت و پراکتیزەبکرێت.» (١١)

هەردوو ستراتیژی سڕینەو و کۆنترۆڵکردن سەرەڕای ئەوەی دژ بە هەموو پرنسیپەکانی دەوڵەتی یاسا و چەمکی لیبرالین، بەڵام هیچ نیشانێکیش نییە، کە لەم ڕێگایەوە هیچ دەوڵەتێک توانیبێتی جیاوازی و ململانێکانی ناو چوارچێوەی وڵاتەکەی بۆ هەمیشە چارەسەرکردبێت. بەپێچەوانەوە چەشنێک لە «موزمنێتی» ئەم کێشەیە، دەرئەنجامی پیادەکردنی ئەم ستراتیژە دەبێت و لە خراپترین حاڵەتیشدا دەشێت دەرئەنجامی کارەساتی مرۆیی گەورەی لێبکەوێتەوە. (١٢)

تەماشای ئەزموونی هەڵسوکەوتکردنی دەوڵەتە نەتەوەییەکان لەگەڵ کێشەی کورد بکەین، دەبینین هەردوو ستراتیژی یەکەم و دووەم، واتە ستراتیژی هەوڵدانی سڕینەوە و لەناوبردن لەلایەکەوە و ستراتیژی کۆنترۆڵکردن و دیسپلینکردن لەلایەکی دییەوە، بە توندوتیژییەکی ناهاوتا بەرامبەر بە گەلی کوردستان پیادەکراوە.

چاوپێداخشانێکی خێرا بەسەر ستراتیژی دەوڵەت لەعێراق بەرامبەر بە کەمینەکان ئەو ڕاستییە دەردەخەن کە گەلی کورد لە عێراقدا بە هەردوو قۆناغەکەدا تێپەڕیوە. لە ڕووی مێژووییەوە دەتوانین بڵێین کە لە قۆناغی کۆلۆنیالیزمدا دەوڵەتی تازەدروستبووی عێراق لەسەر ئاستی ستراتیژی کۆنترۆڵدا کاریدەکرد. دەوڵەتی کۆلۆنیالی ئەوسای عێراق ئەم ستراتیژەی بەتەنها بەرامبەر بەکورد بەکارنەهێناوە، بەڵکو بەشێکی ناو کۆی ستراتیژی گشتی دەوڵەتی کۆلۆنیالی بوو کە هەموو کایە و گروپە جیاوازەکانی ناو کۆمەڵگای عێراق کۆنترۆڵبکات و بە چەشنێک لە چەشنەکانیش لەناو سنووری دەوڵەتی نەتەوەیی سنووربەند و دیسپلینیان بکات. ئەمەش بەتەنها ناگەڕێتەوە بۆئەو ڕاستییەی کە دەوڵەتی کۆلۆنیالی پادشایی ئەوسای عێراق، سیستەمێکی پەرلەمانتاری هەبوو و جیاوازییە کولتوورییەکانی بەشێوەیەک لە شێوەکان قبووڵدەکرد، بەڵکو پابەندی ئەو ڕاستییەش بوو کە دەوڵەت چ لە ئاستی سیاسی و چ لە ئاستی سەربازی و چ لە ئاستی دارایی ئەو توانایەی نەبوو هەموو کۆمەڵگای ئەوسای ناشێلگیر و فرەئەتنی و ئایینی عێراق لەیەک کات و ساتدا کۆنترۆڵبکات.

لەژێر ڕۆشنایی سەرژمێرییەکانی ئەو سەردەمەدا، ئەو ڕاستییەمان دەکەوێتە بەرچاو کە دەوڵەتی کۆلۆنیالی عێراق لە ساڵی (١٩٢٢)دا خاوەنی (٣٦١٨) سەرباز و لە ساڵی (١٩٢٥)شدا خاوەنی (٧٥٠٠) سەرباز بووە. ژمارەی ئەو چەکانەی کە لە عێراقی ئەوکاتەشدا هەبوون بە (١٠٠٠٠٠) چەشنە چەکی جیاواز مەزەنەدەکرا. حکومەت بەتەنها خاوەنی (١٥٠٠٠) چەک بوو لە کۆی ئەو (١٠٠٠٠٠) چەکە. باقی ئەو چەکانەی دی لەژێردەستی عەشرەت و هۆز و خێڵە جیاوازەکاندا بوون. بۆئەوەی حکومەت بتوانێت بەسەر ئەم دۆخەدا زاڵبێت و لەو بێهێزییەی ڕزگاری بێت کە ئەوکات پادشای عێراق دەیگوت «حکومەت لە گەڵ

بێهێزترە و دەوڵەت ناتوانێت لەیەک کاتدا ئاگری دوو ڕاپەڕین بکوژێنێتەوە» (١٣)، دەبینین ئینگلیزەکان سیاسەتێکی تایبەتیان بۆ ئەم مەبەستە دارشت. ئەو سیاسەتەش بریتی بوو لە ستراتیژی بەندکردنی سەرۆک عەشرەتەکان لەناو سیستەمی سیاسیدا، بۆئەوەی بتوانێت لە ڕێگایانەوە کۆنترۆڵی کۆمەڵگای عێراق بکات. واتە دابەشکردنی دەسەڵات یان بەشداریکردن و بەشەبوون لە دەسەڵات، بەرامبەر بە کۆنترۆلکردن و ئاساییش لە وڵات. هەر بۆئەم مەبەستەش دەبینین پارلەمانی عێراق، کە لە (٩٩) کەس پێکهاتبوو، (٣٤) کەسیان لە شێخ و ئاغاکان بوون. (١٤). لەم چرکەساتەوە دەوڵەت دەبێتە ئەکتوێر، یان بکەرێکی سەرەکی لە پرۆسەی بنیاتنانی دەوڵەت و نەتەوە لە عێراق. ئەم دید و بۆچوونەش بوو بە گوتارێک لە گوتارە سەرەکییەکانی ناو کایەی سیاسەت لە عێراقدا؛ پێکهێنانی دەوڵەتێکی بەهێز بوو بە ئەجێندای سیاسەت لە سەدەی بیستەمی مێژووی عێراق.

ئەو پرسیارەی لێرەدا ڕووبەڕوومان دەبێتەوە ئەوەیە، ئایا بەهێزکردنی دەوڵەت پرۆژەیەکی مەدەنییە و پابەندی ئەو سێ جومگە سەرەکییەیە کە دەوڵەتی مۆدێرن لەسەری بەندە، واتە دەسەڵاتی تەشریعی و تەنفیزی و سەربەخۆیی دادگا، یان دەبێت پشت بە بکەرێک ببەسترێت کە بتوانێت لەم قەیرانە قووڵەی بێدەسەڵاتی، دەوڵەت ڕزگاربکات؟

هەردووچەمکی یەکێتی نیشتمان و پاراستنی لە لایەکەوە و خەباتی دژ بە کۆلۆنیالیزم لەسەردەمی کۆلۆنیالدا لەلایەکی دییەوە، دەبن بە ئەجێندایەکی گرنگ لە ئەجێندا سیاسییەکانی ناو پارت و گروپەکانی عێراق. بە سەرهەڵدانی تەوژمی ناسیۆنالیزم و پان ـ ناسیۆنالیزم و نیشتمانپەرێتی عێراقی دەبینین کە لەشکر هێدی هێدی دەبێتە سیمبۆلێکی گرنگ لە سیمبۆلەکانی ناو سیاسەت لە عێراق و تاکە هیوایەک بەدەست هێزە سیاسییەکانی ناو عێراقی سەردەمی کۆلۆنیالی بۆ کۆنترۆڵکردن و دیسپلیکردنی کۆمەڵگای عێراق. یەکێک لە ترسناکترین سەرئەنجامی ئەم گوتارە نوێیەش وەگەڕخستن و بەکارهێنانی لەشکر بوو وەکی هێزێکی سیاسی بۆ بنیاتنانی دەوڵەت و نەتەوەی نوێ. واتە پرۆژەی دروستکردنی دەوڵەت و نەتەوە لە عێراقدا چەشنێک لە جێگۆڕکێی تێدا دروستدەبێت و دەبێت بە پرۆژەیەکی سیاسی ـ سەربازی و کار گەیشتە ئاستێکی وا کە هێزە ناسیۆنالیستەکانی عەرەبی عێراقی بەتایبەتی و عەرەبییەکان بەگشتی، پێکهاتی لەشکریان کردبوو بە نموونەیەکی بچوککراوەی نەتەوە و دەوڵەت و ڕایان وابوو کە دەکرێت نەتەوە و دەوڵەت لەسەر ڕۆشنایی ستروکتور و مۆرالی ئەو ڕێکبخرێت و دروستبکرێت. لەشکر لەم چرکەساتەوە لەناو گوتاری ناسیۆنالیزمی عەرەبی دەبێت بە ئەلتەرناتیڤ بۆ فۆرمەکانی تری ڕێکخستنی دەوڵەت و نەتەوە. زیادەڕۆیی ئەم گوتارە لەو دروشمانەدا بەرجەستەدەبوو کە هەموو ئەو ترسانەی داهاتووی سیاسی

عێراقی تێدا مەڵاسدرابوو؛ مەترسی گۆڕینی دەوڵەت و نەتەوە بۆ سەربازگەیەکی گەورە. دروشمی «لەشکر خودی گەل و نەتەوەیە» (١٥) بەرجەستەی واقیعی سیاسی و ئایدیۆلۆژی ئەو سەردەمە دەکات.

لە سەردەمی دابەشبوونی جیهان بۆ سەر دوو بەرەی ئایدیۆلۆژی و سیاسی و ئابووری نێوان سۆسیالیزم و سەرمایەداریدا، دوو مۆدێلی تیۆریشمان هەبوو کە بەرجەستەی ئەم واقیعەی دەکرد سەبارەت بە تێڕوانینی هەریەک لەم بەرەیە بەرامبەر بە لەشکر و ڕۆڵی سیاسی لە جیهانی سێدا. لە تیۆری سۆڤێتیدا لەشکر دەبێت بە ئەجێندایەک بۆ ڕێگای سێهەم، واتە هەڵگری پرۆژەی هەڵگژانی کۆمەڵگا بەرەو سۆسیالیزم و لە تیۆری مۆدێرنکردنی (Modernisierungstheorie) ڕۆژئاواییشدا لەشکر دەبێت بە مۆدێلێک و فاکتەرێک بۆ سەقامگیرکردنی دۆخی سیاسی و ئابووری، کە لە زانستە سیاسییەکاندا بە «دیکتاتۆری پێشکەوتن» (Entwicklungsdiktatur) ناودەبرا. لەم چرکەساتەوە لەشکر دەبێت بە دوو مۆدێلی جودا و ئەزموونی کودەتای سەربازی دەبێتە مۆدێلێکی سیاسی و کاریگەری قووڵی خۆی بەسەر پرۆسەی گۆڕان و پێشکەوتنە سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتییەکان بەجێهێشت. (١٦) لەشکر دەبێتە ئەو هێزەی کە بزووتنەوە سیاسییەکانیش لە ڕێگایەوە پرۆژەی دروستکردنی نەتەوە و بنیاتنانی دەوڵەتی نەتەوەیی پێ پیادەبکەن. بەم چەشنەش لەشکر لە مێژووی تازەی سیاسی عێراقدا دەبێتە ئەو دەستە فریادڕەسە بۆ بەیکلاداخستنەوەی ململانێ ئایدیۆلۆژی و سیاسییەکان و چارەسەرکردنی کێشە کۆمەڵایەتییەکان و قەیرانە ئابوورییەکان. لەشکر دەبێتە ئەجێندایەک بۆ پێشکەوتن و گەشەسەندن و دەرکردنی کۆمەڵگا لە دواکەوتوویی و دۆزینەوەی ڕێگای ئەڵتەرناتیڤ بۆ سەربەخۆیی و ڕزگاری نیشتمانی و پاراستنی یەکێتی خاک.

یەکەم ئەزموونی کودەتا کە لە مێژووی سیاسی عێراقدا لە ساڵی ١٩٣٦دا پیادەکرا. لە نێوان ساڵانی (١٩٣٧، ١٩٣٨ و ١٩٤١)شدا چەندین هەوڵی کودەتای تر درا، کە لەنێوان ململانێی هەردوو باڵی ناسیۆنالیستی و نیشتمانپەروەریدا پەنگی خواردبوو. قۆناغی پۆست کۆلۆنیالی و هاتنەدەسەڵاتی هێزە سیاسییە نیشتمانپەروەر و ناسیۆنالیستە عێراقییەکان لە ساڵانی شەستیش دەکرێت بە ساڵانی کەرنەڤاڵی کودەتا لە مێژووی عێراقدا تۆماربکرێت. کەم وڵات لە جیهاندا بەدیدەکرێت کە لەو ماوە کورتەدا هێندە کودەتا و هەوڵی کۆتادەی تێدا درابێت.

لەم قۆناغەدا لەشکر دەبێت بە نموونەیەکی تایبەتمەندی فۆرمی ڕێکخستن و کۆنترۆڵکردن و بەڕێوەبردنی کۆمەڵگا لە عێراق و گەرانتێک بۆ پاراستنی یەکێتی خاکی عێراق و نەتەوەکەی.

بەم چەشنە دەکرێت بگوترێت کە لە مێژووی سیاسی عێراقدا جگە لە قۆناغی کۆلۆنیالی و چەند ساتێکی کورتی ئامادەبوونی فەزایەکی دیموکراسی لە سەردەمی پۆست کۆلۆنیالیزمدا (لە وێنەی قۆناغی سەرەتای ڕوخانی ڕژێمی پادشایی و پاشان سەرەتای ساڵانی هەفتا)، کاتێکی دی بەدیناکرێت کە ستراتیژی کۆنترۆڵ و دیسپلینکردنی گەلانی ناو عێراق لەلایەن دەزگای لەشکرەوە لە ستراتیژی دەوڵەتی نەتەوەییدا نەبووبێت. بەمانایەکی دی دەتوانین بڵێین چارەسەری سەربازی هەمیشە سیاسەتی دەوڵەتی بەرامبەر بە کۆمەڵگا ئیملاکردووە. ئەم ستراتیژە لە قۆناغی دەسەڵاتداریتی سیستەمی بەعسیزمدا دەگاتە قۆناغی پیادەکردنی ستراتیژی «ئەتنوساید» و «گینۆساید» بەرامبەر بە نەتەوە و گروپە ئایینییەکان.

هەر لەم گۆشەنیگایەوە دەتوانین بڵێین کامڵترین ئاستی ستراتیژی لەناوبردن و کۆنترۆڵکردنی ڕەهای دەوڵەت، لە عێراقدا لەسەردەمی دەسەڵاتداریتی بەعسیزمدا پیادەکرا. هەر بۆیە دەکرێت ئەنفال وەکی پرۆژەیەکی تەواونەبووی ستراتیژی ناسیۆنالیزمی عێراقی بەرامبەر بە گەلی کورد لەقەڵەمبدرێت، وەکی کەمینەیەکی نەتەوایەتی ناو کۆمەڵگای عێراق. پرۆژەیەک کە لە ئامانجیدا بوو دەوڵەتی عێراق بۆ هەمیشە لە ڕەگەزی نامۆ پاکبکاتەوە و کۆمەڵگای عێراقیش بۆیەکەمجار بکات بە کۆمەڵگایەکی «هۆمۆگێن» بەمانا ئەتنییەکەی کە ئەتنی عەرەب بەتەنها ئێستا و دواڕۆژی ئەو وڵاتە دیاریبکات. گومانی تێدا نییە لەناو ئەم پرۆسەیەشدا پرۆسەیەکی ناوەکیش لەناو خودی کەمینەی عەرەبی عێراق کە سونییەکانە لەگەڕدابوو، کە دەکرێت بە پرۆسەی تەسکبوونەوەی دەسەڵات ناوزەدی بکەین و پاشان قەتیسکردنی لەناو بازنەی عەشرەتێک و لە کۆتاییدا لەناو خێزانێک و پاشان پیرۆزکردنی لەژێر فەرمانڕەوایەتی تاکانەی سەدام حوسەیندا. ئەم پرۆسەیە جێگای لێکۆڵینەوەی ئەم باسەمان نییە، بەڵام شایانی باسە کە فۆرمێکی تایبەت لە پرۆسەیەکی ناوەکی و میکانیزمێکی دیاریکراو ئەم دەسەڵاتداریتییەی بەرەوەپێشەوەدەبرد.

بەکورتی و لە دەرئەنجامی ئەم داڕشتنە خێرایەمان، دەتوانین کێشەی بنیاتنانی دەوڵەت و پرسی شوناسی نەتەوە لە عێراقدا لە دوو ئەجێندای جیاوازدا چڕبکەینەوە و ستراتیژی سیاسەتی دەوڵەتی نەتەوەیی لەم دوو خاڵەدا بەرجەستەبکەین:

یەکەم: بەهێزکردنی دەوڵەت و لاوازکردنی کۆمەڵگا

ئەو پەیامەی کە ئەم ستراتیژە هەڵگرێتی بریتییە لە دروستکردنی دەوڵەتێکی بەهێز و ئەوتۆریتێر (سوڵتەوی). بۆئەوەی بتوانێت کۆنترۆڵ و دیسپلینی کۆمەڵگای فرەئەتنی و فرەئایینی و ئایینزایی عێراق بکات. بە مانایەکی دی گوتاری ئایدیۆلۆژی دەوڵەتی نەتەوەیی

هەر لەسەرەتای دروستبونی دەوڵەتی عێراقەوە بریتی بوو لە بنیاتنانی دەوڵەتێکی بەهێز. ئەو ستراتیژەی لەپشت ئەم گوتارەوە کاریدەکرد بریتی بوو لە فۆرمێکی دیاریکراو لە دەسەڵاتدارێتی کە پێماندەڵێت: تەنها بنیاتنانی دەوڵەتێکی بەهێز گەرانتی فۆرمبەخشینی کۆمەڵگا و دیاریکردنی شوناس بۆ گەل و نەتەوە زامندەکات، بەو جۆرەی کە دەسەڵاتدارێتی سیاسی و ئایدیۆلۆژیاکەی گەرەکێتی. بە زمانێکی دی بدوێین دەبێت بڵێین، بۆئەوەی بتوانین لە گەل و نەتەوە بدوێین، دەبێت لە دەوڵەتێکی بەهێز بدوێین. بەم چەشنە ئەم گوتارە مەسەلەی شەرعییەتی دەوڵەت لەناو کۆمەڵگا بۆ ئامادەبوونی دەوڵەتێکی بەهێز کورتدەکاتەوە و مەسەلەی سەرەوەرێتی دەوڵەت لە کشانی دەسەلاتی دەوڵەتدا دەبێنێت بۆ هەموو کونج و قوژبنێکی کۆمەڵگا. دەسەڵاتدارێتییە سیاسییەکانی یەک لەدوای یەکی ناو دەوڵەتی عێراق هەمیشە لە هەڵپەی ئەوەدا بوون لە تێڕوانینیاندا دڵسۆزبن بەرامبەر ئەم چەمکە بۆ دەوڵەتی نەتەوەیی. کەم نین ئەو سەرکردانەی عێراق کە وێنەی دیکتاتۆرەکانی جیهان و دراوسێیان دەکرد بە وێنەیەکی سەرکەوتووی بوونی دەوڵەتێکی بەهێز. لە بەکر سدقییەوە بیگرە تادەگاتە سەدام حوسەین، ئەزموونی جیاجیای هەوڵدان بۆ دۆزینەوەی پیاوێکی بەهێز لەناو دەوڵەتێکی بەهێزدا دەبینین. ئەزموونی شای ئێران و ئەتاتورکی تورکیا و هیتلەر و مۆسیلینی و ستالین و ماو و هتد، هەموو پشتوپەنای پاساودانی ئایدیۆلۆژی بوون بۆ هێزە تۆتالیتێرەکانی عێراق و سەلماندنی ئەو تێزەیەی کە دەڵێت: دەوڵەتی بەهێز تەنها سەرکردەی بەهێز دروستیدەکات. گومانی تێدا نییە بەعسیزم یەکەم پرۆژەی دەسەڵاتدارێتی بوو لە عێراقدا کە توانی لە فۆرمە تۆتالیتێرەکەیدا هەموو وەزیفەکانی دەوڵەتێکی هیولایی پڕبکاتەوە و سەروەرییەکی ڕەها لەناو زەمن و شوێنی تاک و گروپەکان بنیاتبنێت. ئەوەی پووچێتی ئەم پرۆژەیەش دەردەخات دروستکردنی وەلائەتی بەزەبرە بۆئەم دەوڵەتە. لە دووتوێی جەنگی (٢٠٠٣)شدا ئەو ڕاستییە دەرکەوت کە دەوڵەتی بەهێزی بەعس چۆن وەکی کارتۆنێک بەسەرخۆیدا دادەتەپێ و دەزگاکانی لە کورتترین ماوەدا هەڵوەشانەوە و هیچ پشتیوانییەکی لە کۆمەڵگاوە پێشکەشنەکرا. هاوکێشەکانی دەسەلات بەجۆرێک وەگەڕان، کە دەتوانین بڵێین، تاوەکو دوێنێ خەڵک لە دەسەڵاتداران خۆیان دەشاردەوە، ئەمڕۆ دەسەڵاتدارانی دوێنێ خۆیان لە خەڵک دەشارنەوە.

دووەم: ئیشکالییەتی وەلائەت بۆ شوناسی عێراقیبوون

ئەم ئیشکالییەتە قووڵترین قەیرانی کۆمەلایەتی و کولتووری لە مێژووی عێراقدا دروستکردووە. هۆکارەکەشی سەرچاوە لە سەرەتایەکی ساکارەوە وەردەگرێت. ئەو هۆکارەش فەشەلی ساغکردنەوەی شوناسی نەتەوەیی عێراقییە لە نێوان تێریتۆریالیبوون (هەرێمێتی -

قطرية) و (نەتەوەییبوونی عێراقی). بەمانایەکی دی ئایا ئەم شوناسەی «عێراقیبوون» لە شوناسێکی تێریتۆریالییەوە بۆ شوناسێکی نەتەوەیی تایبەتمەندی دەوڵەتی و نەتەوەیی خەسڵەت تایبەت گەشەدەسەنێت و خۆی وەکی پێکهاتێکی مێژووی تایبەت دەبێنێت و لەدەرەوەی گوتار و بزوتنەوەی شمولی عەرەبیدا کاردەکات، یان شوناسی عێراقیبوون پێکهاتێکی نیوەناچڵی تێریتۆریالییانەی پرۆژەیەکی گەورەترە کە لە دروستکردنی دەوڵەتی عارەبی یەککگرتووەدا بەرجەستەدەبێت؟ بەم چەشنەش شوناسی عێراقی لە چڵەشوناسێک یان بەشەشوناسێک زیاتر شتێکی دی نابێت بۆ شوناسێکی گەورەتر کە نەتەوەی عەرەبە. لە مێژووی سیاسی نوێی ئەم پێکهاتەی عێراقدا شوناسی عێراقیبوون هەمیشە لەنێوان ململانێی ئەم دوو گوتاردا پەنگی خواردووە. گوتاری یەکەم بریتییە لە گوتاری دەوڵەتێکی نەتەوەیی تایبەت، کە لە نیشتمانپەروەرێتی عێراقیدا بەرجەستەدەبێت و خوازیاری بنیاتنانی شوناسێکی عێراقی بووە لەدەرەوەی گوتاری پان ـ ناسیۆنالیزمی عەرەبی. ئەم گوتارەش لەلایەن چەندین هێزی سیاسییەوە بە چەشنی جیاواز تەبەناکراوە. لە کۆمۆنیستەکان و هێزە لیبرالەکانەوە بگرە تاوەکو دەگاتە هێزە سیاسییە گەورەکانی کوردستان خۆیان لە تەوەری ئەم گوتارەدا دەبیننەوە. گوتاری دووەمیشیان، ئەو گوتارەیە کە شوناسی عێراقیبوون بە شوناسێکی هەرێمی ناکامڵی عەرەببوون دەبینێت، ئەوەی کە ناسیۆنالیستەکان بەزمانی ئایدیۆلۆژی پێیدەڵێن «عروبة».

گومانی تێدا نییە، ئەم پرۆژەیە بە کەوتنی ئەزموونی بەعسیزم لە ئاستی ئایدیۆلۆژی و پراکتیکی سیاسیشدا فەشالەتی خۆی سەلماند، بەڵام مانای ئەوە نییە کە ئەمڕۆ لە بەرگ و وێنەی نوێدا نەتوانێت خۆی دووبارە بەرهەمبهێنێتەوە. نوێترین مۆدێلیان دووبارە دۆزینەوەی شوناسی ئیسلامییە لەلایەن ئایدیۆلۆژیای ناسیۆنالیزمی عەرەبییەوە و سەرهەڵدانی چەندین فۆرمی جیاواز لە بزوتنەوەی ئیسلامی بە فۆرمی شیعی و سونییەکەی کە خوازیاری گەڕانەوەی گوتاری عێراقیبوونن بۆناو یەکە گەورەکە کە جیهانی عارەبی ـ ئیسلامییە. خزانی گوتاری بەعسیزم و ڕۆچوونی بنەمای ڕێکخستنی حیزبی بەعسیش بۆ ناو هێزە ڕادیکاڵە ئیسلامی و ناسیۆنالیستەکان، بەرجەستەی ئەم واقیعە سیاسییە نوێیە دەکەن.

بە مانایەکی دی کۆمەڵگای دوای جەنگی عێراقی، کۆمەڵگایەکە، هەر هەمان ئیشکالییەتی شوناس و هەمان دوو ئەجێندا و هەر هەمان دوو ئاڕاستە و دوو تەوژم دواڕۆژی سیاسی دەستنیشاندەکات، یەکەمیان ئەو هێزانەی دەیانەوێت گوتاری سیاسی لەناو یەکەی عەرەبیدا بهێڵنەوە و گوتاری دووهەمیان بریتییە لە دروستکردنی شوناسێکی نوێ بۆ گوتاری عێراقیبوون. هەریەک لەم دوو گووتارەش بەسەر چەندین ئاست و شێوەگوتاری تردا

دابەشدەبێت و بەرژەوەندییە ئەتنی و ئایینی و ئایینزاییەکان بە ئاراستەی جیاوازجیاواز تەعبیریان لێدەکەن.

ئەوەی لێرەداو لە کۆی ئەم دەرئەنجامە دەستماندەکەوێت، ئەوەیە کە پاش ڕوخانی ڕژێمی سەدام حوسەین، بۆ یەکەمینجار کۆمەڵگای عێراقی لەبەردەم دۆخێکدایە کە ئەگەری کۆتاییهاتن بە پرۆژەی دروستکردنی دەوڵەت و نەتەوە لە ژێر پرنسیپی ناسیۆنالیزمی ئەتنۆسێنتەری (Ethnozentrism) عەرەبی لەگەڵ خۆیدا بهێنێت. واتە ئەو ناسیۆنالیزمەی کە سەنتەری دەسەلات لەلای ئەتنییەک مۆنۆپۆلدەکات. بۆیەکەمجاریشە لە دەستووری کاتی نوێی عێراقدا نەک بەتەنها دان بە بوونی فۆرماڵی گەلی کورد و کەمینە نەتەوەیی و ئایینییەکانی دی بهێنرێت، بەڵکو ئەوەی نوێیە لەم یاسا کاتییەی عێراقی تازەدا دابەشکردنی ئیختیساسەکان (Kompetent) و دەسەلاتەکانە و بەشبەبوونە لە دەسەلات و مەرکەزەکانی بڕیار، ئەمەش سەرەتایەکی گەورە و چارەنووسسازە و بناغەی گۆڕینی ماناکانی ڕێکخستنی کۆمەڵگای عێراقە لە کۆمەڵگایەکی هۆمۆگێنەوە (Homogen) بۆ کۆمەڵگایەکی هێتێرۆگێن (Heterogen)، واتە کۆمەڵگایەک کە فرەئەتنی و ئایینی و ئایینزایی و زمانی بێت. شایانی باسە ئەم پرۆسەیە چەندە گرنگە ئەوەندەش پڕە لە پێکۆڵەکەری گەورە. پێکۆڵەکان بەتەنها لەوێوە دەستپێناکەن کە هێزە سیاسییەکانی عێراقی چەندە ئامادەن ئەم پێکهاتە نوێیە لە شوناسی کۆمەڵگاو نەتەوە و دەوڵەت لە عێراق قبوولبکەن، بەڵکو ئیشکالییەتەکە لەوەدایە کە ئەم چوارچێوەگشتییەی یاسا کاتییەکە دەبێت پڕبکرێتەوە و کامڵبکرێت. پرسیاری سەرەکیش ئەوەیە، چۆن پڕدەکرێتەوە و بە چ نرخێکیش دەکرێت بە دەستوورێکی هەمیشەیی؟ بە نرخی دروستکردنی عێراقێک کە تەنها لەلایەن زۆربەوە یان لەلایەن ئەتنییەکەوە چارەنووسی دیارینەکرێت یان عێراقێک کە لە فۆرمدا دیموکراتی و لەناوەڕۆکدا سوڵتەوی دەبێت، واتە چەشنێکی نوێ لە دیموکراتی و دیکتاتۆری (نەک تۆتالیتێری) دروستدەبێت، کە دەشێت بە «دیموکتاتۆری» ناوبنرێت، یان ئەو شوناسە نوێیە بۆ عێراق دەستنیشاندەکرێت کە چەندین ساڵە ئەم ولاتە لەژێر پاساوی یەکتێی خاکی عەرەبی و ترس لە ئیمپریالیزم و سەهیۆنیزم و هەموو دوژمنەکانی دی نەتەوەی عەرەب پرسیاری سەرەکی لە عێراقدا کوشتووە. لەڕاستیدا دوژمنی سەرەکی لە عێراقدا و لە زۆربەی ولاتە عەرەبییەکاندا دەمێکە سەهیۆنیزم و ئیمپریالیزم نین، بەڵکو خودی بەسەرخۆدا باربووی ئایدیۆلۆژیای ناسیۆنالیزم و پانناسیۆنالیزمی عەرەبییە بە هەموو ڕەنگ و بۆنەکانییەوە و کەوتنی پرۆژەی عەرەبییە بە مانا تێریتۆریالی (هەرێمی ـ قطری) و بەمانا پان ـ ناسیۆنالیستی و ئێستاش پان ـ ئیسلامییەکەی. ئەوەی دوژمنە لەم بەینەدا سیستەمێکی پارلەمانتاری دیموکراسی و پرۆژەی فیدرالیزم و پلورالیزمە بۆ عێراق، چونکی هەموو

دەستکاریکردنێکی ئەو وێنە کۆنەی عێراق، کوشتنی وێنەی تۆتالیتێری و بزوتنەوە شمولییەکانی ناو عێراق و جیهانی عەرەبییە. پرۆسەی دیموکراسیش لە عێراقدا بەرامبەر ئەگەری گەورە وەستاوە و چیدی «گوتاری قوربانی» و «تیۆری موئامەرە» ناتوانێت پاساوی ئەو ڕاستییە بداتەوە کە لە عێراقدا پرۆژەی دەوڵەت و نەتەوە فەشەلی هێنا و ئەمڕۆش بکەرە (ئەکتوێرە) سیاسییەکانی بەرپرسی سەرەکی چەشنی بنیاتنانی دەوڵەت و نەتەوەن لە عێراقی داهاتوودا. واتە عێراق لەبەردەم چەند ئەگەرێکدایە و دوو ئەگەری ترسناکیان جێگای سەرنجن بۆ ئەو گوتارەی کە خوازیاری ئەوەیە عێراق پێکهاتێکی دەوڵەتی و شوناسێکی نەتەوەیی نوێ وەربگرێت. ئەگەری یەکەم ئەوەیە کە عێراق دەبێت سەرتاپا شوناسێکی نوێ وەربگرێت و دەوڵەت و نەتەوە تیایدا بە وەزیفەو ستروکتورێکی نوێ دروستدەکرێنەوە؛ بۆ ئەم حاڵەتەش زیاد لە وڵاتێکمان هەیە کە عێراق دەتوانێت سوودی گەورە لە ئەزموونە دیموکراسییەکانیان وەربگرێت، تاوەکو بەر لە ململانێی شەڕانگزانە ببەستێت، کە لە پاشاندا دێمەوە سەری. ئەگەری دووەمیشیان لەو پرسیارەدا بەرجەستەدەبێت ئایا ئەم «شۆڕشە کۆنزەرڤارتیڤە»ی ئەمریکا، وەکی هابەرماسی فەیلەسوف ناوزەدیکردووە، لە عێراق و ناوچەکەدا پیادەیدەکات لەدوا دەرئەنجامدا بەرەو دروستکردنی چەشنێکی نوێ لە دەوڵەتمان دەبات کە دەشێت یەکێک لە مۆدێلەکانی سیستەمی «دیموکراتی» لە تورکیادا ببێتە نموونە بۆ عێراق، واتە دەوڵەتێکی «ئیسلامی بێت و دیموکراتی» وەکی هەندێک لە کۆمێنتاتۆر و پۆلیتۆلۆگی ئەمریکی پێش جەنگ بانگەشەیان بۆدەکرد. ئەمەش واتە بەدیموکراتیکردنی دەوڵەت وەکی فۆرم و هێشتنەوەی پرسیاری سەرەکی ئیشکالییەتی شوناس و ململانێکانی کۆمەڵگا وەکی خۆی. کە لە دوادەرئەنجامدا مانای دەوڵەتێکی دیموکتاتۆری دەگەیەنێت.

بێگومان ئەوی من لێرەدا مەبەستمە دەستنیشانکردنی پێشبینی نییە بۆ داهاتووی عێراق، بەڵکو پتر فەراهەمکردنی هەندێ کایەی گفتوگۆیە لەسەر چەمک (مەفهوم) و فۆرمی دەوڵەت و نەتەوە لە عێراق و کوردستانی سبەینێ، کە دەشێت چارەنووسسازبن.

چەند سەرنجێک دەربارەی فۆرمەکانی چارەسەرکردنی ململانێ لە کۆمەڵگای فرەئەتنی و ئایینی

ئەجێندای ئاشتی کە لەلایەن (UN) لە ساڵی ١٩٩٢دا کە لەژێر سەرکردایەتی سکرتێری یەکەمی ئەوسای کە پۆتروس گالی بوو، پێشنیارکرا، دەشێت بە یەکەم چەمکی چارەسەرکردنی ململانێکانی «ناودەوڵەتی» و «نێوان دەوڵەتی» پەیوەندییە نێونەتەوەییەکانی پاش جەنگی سارد دابنرێت و بناغەیەکی گرنگ بۆ سەقامگیرکردنی ئاشتی لە کۆمەڵگاکانی دوای جەنگ. دیارە یەکێک لە پەیامە گرنگەکانی ئەم ئەجێندایە بریتی بوو لە پەنابردن بۆ ئەو

بکەرە سیاسی و کۆمەڵایەتییانەی کە دەتوانن ببن بە هۆکاری بنجبەستکردنی ئاشتی لە وڵاتێکدا کە جەنگ شەکەتیکردووە و ڕێگا لەو هۆکارانەش ببەسترێت کە دەشێ ببن بە هۆی سەرهەڵدانی ململانێی شەڕانگیزانەی نێوان گروپەکان لەسەر دەسەڵات. بە مانایەکی دی ئەوەی لە زمانی سیاسی پێیدەگوترێت بەربەستی یان ڕێگرتن (Prävention) (١٧) لە ململانێی شەڕانگیزانە و جەنگ، ستراتیژی سەرەکی ڕێکخستنی کۆمەڵگای دوای جەنگ پێکدەهێنێت و گەرانتێکە بۆ بەربەستی لە سەرهەڵدانی ململانێی جەنگاوەرانە. بۆئەم مەبەستەش سەرەتایەکی زۆر سانا کۆی ئەم کۆنسێپتە دادەڕێژێ، ئەویش ئەوەیە پێش ئەوەی ئاگرەکە بکەوێتەوە، دەبێت ئاگرکوژێنەوە لەوێ بێت. بێگومان لەم ساڵانەی دواییدا ستراتیژی بنجبەستکردنی ئاشتی و پێشگیریی لە جەنگ و ململانێی جەنگاوەرانە یان شەڕانگیزانە، کاری زۆری تێدا کراوە و پەلی بۆ هەندێ بواری سەرەکی تر ڕاکێشاوە، کە مەرجی سەرەکی دروستکردنی ناوکۆیی سیاسی و کۆمەڵایەتین. بۆ نموونە پرۆسەی چەککردنی میلیشیاکان و ڕێکخستنی هەڵبژاردن، کە دوو هۆکاری گەلێک گرنگی بنیاتنانی دەوڵەت و نەتەوەن لە کۆمەڵگاکانی دوای جەنگ لەسەر بناغەی پرۆسەیەکی سیاسی ئاشتیخوازانە. ئەزموونەکانی کۆمەڵگای عەرەبی وەک لوبنان و فەلەستین و وڵاتانی باڵکان و ئیرلەندای باکور و هەندێک لە وڵاتانی ئەمریکای لاتین و ئافریقا و باشووری ڕۆژهەلاتی ئاسیا، لە نموونەی ئێل سلڤادۆر و گواتیمالا و نیکاراگوا و ڕواندا و ئەنگۆلا و سۆماڵیا و کەمپۆچیا و ڤێتنام و چەندینی دی ئەو ڕاستییە دەسەلمێنن کە پرۆسەی بنجبەستکردنی ئاشتی و بنیاتنانەوەی دەوڵەت و نەتەوە لە کۆمەڵگاکانی دوای جەنگ پرۆسەیەکی ئاڵۆز و پڕمەترسییە.

چ لە پراکسیسی نەتەوەیەکگرتووەکان و چ لە دیراساتە زانستییەکان ئەو ڕاستییە دەکەوێتە بەرچاو کە بنجبەستکردن و پتەوکردنی ئاشتی پرۆسەیەکی جەنجاڵ و چەندڕەهەندە و ڕەگەزی سەرەکی پرۆسەی گۆڕانی سیاسی لە قۆناغی جەنگەوە بۆ قۆناغی ئاشتی پێکدەهێنێت.

بێگومان چەند فاکتەرێکی گرنگیش شوێنپێی ئەم پرۆسەیە هەڵدەگرن. گرنگترینیان بریتین لە:

یەکەم: دۆخی ئاسایش

دووەم: دۆخی سیاسی

سێهەم: دۆخی ئابووری

چوارەم: دۆخی کۆمەڵایەتی و سایکۆلۆژی

بۆئەوەی باس لە دۆخـێکی ئارام بکەین کـە تاک و گـروپەکـانـی ناو کـۆمـەڵگا بـێ ترس و تۆقاندن و دڵەڕاوکـێ بژین و هـەستبکەن کە سەرەتایەکی نوێ لە ژیانی کۆمەڵایەتی و سـیاسـی و کولتوورییان دەسـتـیپێکـردووە، دەبێت زەبروزەنگی شـەخسـی و دەسـەڵاتدارێتی شـەخسـی و حیزبی کۆتایی پێبێت. واتە بۆئەوەی باس لە کۆمەڵگایەک بکەین کە هەنگاودەنێت بۆ بنیاتنانی ئاشتی کۆمەڵایەتی، دەبێت هێزی چەک کۆتایی پێبێت و هێزی یاسا بەرقەراربکرێت، کە مانا مەدەنییەکانی بەکارهێنانی زەبروزەنگ لەخۆدەگرێت. چونکی بوون و هەڵگرتن و بەکارهێنانی چەک هەمـوو ڕەهەندە مـەدەنییـەکانی پرۆسـەی بەمەدەنـیبـوونی ژیانی کۆمەڵایەتی و سـیاسـی دەکوژێت و هۆکارێکی سەرەکیشە بۆ بازدانی ململانێکان بۆ ئاستی جەنگاوەرانە، بەمانایەکی دی شتێک نییە لە کۆمەڵگایەکی ڕێکخراو لەسـەر یاسا بەناوی «خود ـ دادیی» (Selbstjustiz)، کەس نـاتوانێت بۆخـۆی هەڵسـێت بە دادگاییکردنی کەسـێک یان لایەنێکی تر، چونکی ئـەمـە کاری دادگایە و دەزگاکانی داوەری و پاراسـتنی ئاسـاییش بەرپرسـیاری ئەم وەزیفـانەن. واتە ئەزموونەکانی کۆمەڵگای دوای جەنگ ئـەو ڕاستییـەمـان دەخەنە بەردەم کە تاک و گروپەکان دەبێت چەکبکرێن تاوەکو کۆمـەڵگا لەو حاڵەتە ناوێزەییەی «شـاذ» کە تیایدا دەژی، دەربچێت. بە مـانـایەکی دی شـوناس و ڕاڤـەکردنێکی دی بۆ مـەدەنیبـوون و نامـەدەنیبـوون بدۆزرێتـەوە. بەتایبـەت لە کۆمەڵگایەکی وەکو کۆمەڵگای عێراق، کە بەعسـیزم زیاد لە سی سـاڵ سـتـراتیژی بەمـیلیـتـاریزمکردنی هەمـوو بـوارەکـانـی ژیان بوو، ئێـسـتـاش چەندین گـروپی چەکـدار دروستبوون، کە خـاوەنی هێزی کۆمـەڵایەتین و ووزە و تواناکانیشـیان لە زۆربەی کاتەکاندا چاوگـێکی دینی یان خـێڵـەکـیـان هـەیە، ئەم گـروپانە مـەترسـی گـەورەن بۆ سـەرهـەڵدانی دەسەڵاتدارێتی لۆکاڵی دەرەوەی یاسا و بازدانی ململانێکان لە فۆرمی سیاسییە و بۆ فۆرمی سـەربازی جـەنگاوەرانە. بۆیە چەککردنی گـروپەکـان (سـیـاسـی بێت یان کـۆمـەڵایەتی) و گەڕانەوەی کولتووری مەدەنی بـۆ سیاسـەت هـەنگاوێکی چارەنووسسازە بۆ کۆمـەڵگای دوای جەنگی عێراق. هەر لەم گۆشـەنیگایەشەوە هەڵوەشاندنەوەی دەزگا ئەمنی و ئیستیخباراتی و سەربازی و نیمچەسەربازی و ملیشیا شـەخسـی و حیزبی و حکومییەکان گەورەترین هـەنگاون بۆ ئارامکردنەوەی کۆمەڵگا و ئامادەکردنی بۆ بنیاتنانی پەیوەندییـەکی نوێ لە نێوان مەدەنی ـ نامـەدەنی. بەکورتی هـەڵوەشـاندنەوەی میلیشـیاکان و کۆکردنەوەی چەک یان خـستنەگەڕی پرۆسـەی چەککردن سـەرەتای بەمـەدەنیکردنی جـیـهـانی ژیان و فـەزای کـۆمـەڵایـەتی تاک و گروپەکان پێکدەهێنێت.

هـاوشـــان بـەم پرۆســـەیەش وەزیفـــەیەکی دی ســـەرکـــەوتن و ژێرکـــەوتنی ئـەم هـەنگاوە نیشاندەدات، ئەویش بنیاتنانی دەسـەڵاتدارێتییـەکی شـەرعییـە، ئەمەش ڕەهەندە سیاسییەکەی

ئەو پرۆسەی بنجبەستکردنی ئاشتییەیە کە کۆمەڵگای دوای جەنگ بەدەستییەوە دەناڵێنێت. واتە مەرجی سەرەکی دروستکردنی دەسەڵاتدارێتی نوێ، وابەستەی بوونی شەرعییەتی سیاسی ئەم پێکهاتە سیاسییەیە. ئەم پێکهاتەش تەنها بەبوونی ڕێککەوتن یان ناوکۆییەکی (کۆنزێنس) سیاسی و دۆزینەوەی تەبایی سازدەبێت. بە مانایەکی دی ئەوەی کە لە زانستە ساسییەکاندا بە «پەیمانی کۆمەڵایەتی نوێ ـ عقد الاجتماعی» ناوزەددەکرێت، بۆئەوەی یەکە کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئەتنی و ئایینی و ئایینزاکانی ناو ئەو کۆمەڵگایە لەسەری ڕێکبکەون و سەرەتایەکی نوێ بۆ ڕێکخستنی سیاسی و پەیوەندی کۆمەڵایەتی دروستبکرێت.

وەک ئاشکرایە، پاش تێکشکانی سیستەمی بەعسیزم، بۆ یەکەمین جار لە مێژووی ئەم کۆمەڵگا ناهاوئاهەنگ و ناشێلگیرەی عێراق، گروپەکانی بواری تەعبیر لەخۆکردنیان بۆ دەسازێ و بۆ یەکەمجار بواری خۆئۆرگانیزەکردنیان بۆ دەخەملێ و ڕێکخراوی تایبەت بە خۆیان دروستدەکەن، تاوەکو بەرژەوەندییەکانیان، کە تا دوێنێ بە شێوەیەکی پەنهان بەگرییان لێدەکرد، بە ئاشکرا بەیانبکەن و ململانێی لەسەربکەن.

ئەم دۆخە سیاسی و کۆمەڵایەتی و کولتوورییە نوێیە هەڵگری دوو پەیامە. پەیامی یەکەمیان ئەوەیە کە لەم کۆمەڵگا نوێیەدا گروپەکان دەتوانن بەبێ ترس لە چەپاندن و دوور لە سڵەمینەوەی ڕاونان و ئازاردان و لەناوبردنی فیزیکی، خۆیان مۆبیلیزە و ڕێکبخەن. ئەو وێنە تۆتالیتێرەی کە بەعس و هێزە شمولییەکانی دی بەخشیبوویان بە جیهان، کە کۆمەڵگای عێراق یەک حیزبە و یەک خێزانە و یەک دەنگە و یەک ڕەنگ و یەک زوبانە، بە جۆرێک لە جۆرەکان کۆتاییپێبێت و وێنەیەکی سەرتاپا نوێ خۆی بهێنێتە ناو کایەی سیاسی و کۆمەڵایەتی و کولتووری داهاتووی عێراقەوە. ئەو وێنەیەش، وێنەی هەمەڕەنگی و هەمەدەنگی ناو ئەم کۆمەڵگایەیە، وێنەیەکە پێماندەڵێت لە وڵاتی عێراقی ئێستادا هیچ هێزێک نییە بەتەنها بتوانێت تەعبیر لە کۆی بەرژەوەندی و خواستەکانی ئەم کۆمەڵگا ناشێلگیرە بکات، هیچ هێزێک نییە بەتەنها بتوانێت ئاراستەی سیاسەت لەم وڵاتە دیاریبکات و هیچ هێزێک ناتوانێت بانگەشەی ئەوەبکات کە زمانحاڵی هەموو تاک و گروپەکانی ناو کۆمەڵگای عێراقییە و هیچ هێزێکیش بەتەنها ناتوانێت نوێنەرایەتی هەموو گەلانی عێراق بکات؛ ئەو ئەزموونەی کە ساڵانی ساڵ لە عێراق و چەندین وڵاتانی پۆست کۆلۆنیالی دی جیهانی سێدا بەناوی بنیاتنانی نەتەوە و سەروەری دەوڵەتی نەتەوەییەوە دەسەڵاتدارێتی دیکتاتۆر و تۆتالیتێری پاساودەدا. بێگومان ئەم ئەزموونە، واتە ئەزموونی تاکحیزبی و تاکحوکمی لە سیستەمی بەعسیزمیشدا گەیشتە چلەپۆپەی کامڵبوونی خۆی و دەرئەنجامەکانیشی بۆ هەموو تاکێک و گروپێکی ناو ئەم کۆمەڵگایە بە کارەساتی مرۆیی و سیاسی و کۆمەڵایەتی گەورە کۆتاییهات.

ئەزمونی سیاسی ٣٥ ساڵەی بەعسیزم کە تاوەکو ئەمڕۆ لەسەر ئاستێکی بچووکدا نەبێت، نەخوێندراوەتەوە و تایبەتمەندییەکانی ڕاڤەنەکراوە، وامانلێدەکات بڵێین دووبارە بنیاتنانەوەی دەوڵەت و نەتەوە لە عێراق، یەکێکە لە گەورەترین پێکوڵکەرەکانی داهاتووی ناو کۆمەڵگای عێراق بەتایبەتی و ناوچەکە و جیهانیش بەگشتی.

پەیامی دووەمیشیان ئەوەیە کە ئاڕاستەی ململانێ و تینی ناکۆکییەکان، لەلایەکەوە پابەندی دۆزینەوەی فۆرمێکی سیاسی و یاسایی نوێیە لە دابەشکردنی دەسەڵات و، لەلایەکی تریشەوە پابەندی ڕێککەوتنە لەسەر ناوکۆییەک (کۆنزێنس)کە گروپەکان سنووری دەسەڵاتەکانیان دیاریبکرێت و ململانێکانیان لەناو قەوارەیەکی یاساییدا بەڕێوەبەرن کە ڕێز لە پرنسیپەکانی ململانێی دیموکراسییانەی سیاسی بگرن. بەم چەشنە عێراقی داهاتوو پێویستی بە «پەیمانێکی کۆمەڵایەتی نوێ» هەیە کە پەیوەندی نێوان ئەم کایە جیاوازانە جارێکی دی سەرلەنوێ ڕێکبخاتەوە. جێگای گومان نییە کە ئەم پرۆسەیەش، واتە پرۆسەی فێربوونی پیادەکردنی پرنسیپەکانی دیموکراسی، پرۆسەیەکی ئاڵۆز و پڕهەڵتەک و دوورودرێژە. چونکی گۆڕینی عەقلییەتی سیاسی کردەیەکی میکانیکی نییە، بەڵکو پابەندی گەورەیی و هێزی کۆمەڵگای مەدەنی و ئامادەبوونی هێزە سیاسییەکانە بۆ دابەشکردنی دەسەڵاتی سیاسی و ڕێزگرتنی دەسەڵاتی یاسایی و سەربەخۆیی دەزگای دادگایە. بە پێچەوانەی ئەمەشەوە سیناریۆی داهاتووی سیاسی عێراق یەک ئاڕاستە لەخۆناگرێت، بەڵام ئەوەی جێگای گومان نییە بریتییە لە سەرهەڵدانی جەنگی ناوخۆ لە فۆرمی ململانێی توندوتیژی ئەتنی و ئایینی و ئایینزایی، کە دەرئەنجامێکی حەتمی توندوتیژبوونەوەی ململانێکان دەبێت. ئەمەش دیارە بە کارەساتی سیاسی و کۆمەڵایەتی و مرۆیی گەورەی پێشبینینەکراو کۆتایی پێدێت. ڕاستییەکی نەشاردراوەشە کە کۆمەڵگای دوای جەنگی عێراق هەڵگری هەموو ئەو ڕەگەزانەیە کە دەشێت لە هەموو چرکەساتێکدا ململانێکان تیایدا بگەنە ئاستی شەڕانگێزانە. لە ڕەگەزی ئەتنییەوە بیگرە تا دەگاتە ئایینی و ئایینزایی (مەزهەبی) و پاشان دەستتێوەردانی دەوڵەتانی ناوچەیی و هێزە تێرۆریستییەکان و لە کۆتاییشدا نەبوونی ڕێککەوتن و کونزێنس لە سیاسەتی نێونەتەوەییدا بەرامبەر بە جەنگی عێراق.

بۆئەوەی ڕێگابەستیی لەم پرۆسەی توندوتیژبوونەوەیە بکرێت، تەنها چەقبەستنی گفتوگۆکان لەسەر ئاسایش و دروستکردنی دەوڵەتێکی کارا بەس نییە، چونکی بەشێکی هەرە گەورەی بنیاتنانی ئاسایشی سیاسی و کۆمەڵایەتی خۆی لە دەرەوەی دەزگاکانی دەوڵەتدا دەبینێتەوە. لەناو کۆمەڵگای مەدەنی و دابەشکردنی هێز و هاوسەنگی کۆمەڵایەتی و ئەتنی و ئایینی. بەهێزکردنی ئەم پرۆسەیەش لەوێوە دەستپێدەکات بکەرە سیاسییەکانی

عێراق چ فۆرمێک لە پەیمانی کۆمەڵایەتی هەڵدەبژێرن بۆئەوەی عێراقێکی نوێ چ لەسەر ئاستی دەوڵەت و چ لەسەر ئاستی کۆمەڵگا دروستبکەن. عێراقێک کە بتوانێت هەموو کەسێک و هەموو گروپێک تیایدا هەست بە عێراقیبوون بکات و دەوڵەتیش پارێزگاری هەموو تاک و گروپێکی تیابکات، بەمانایەکی دی چەمکێکی نوێ بۆ هاوڵاتیبوون بەبێ هیچ ئیعتیبارێکی ئەتنی و ئایینی بدۆزرێتەوە. دروستکردنی ئەم کولتوورە نوێیە دیارە کاری ساڵ و دوو ساڵ نییە، بەڵکو پرۆسەیەکی دوورودرێژی بەکۆمەڵگابوونێکی سەرتاپا نوێیە لە عێراقی سبەیدا. چونکە ئێمە سەروکارمان لەگەڵ کولتووری دەوڵەتێکدا هەیە کە تا دوێنی لە جیاتی ئەوەی ڕۆڵی دەزگایەکی بێلایەن ببینێت لە نێوان تاک و گروپەکانی کۆمەڵگاکەی و چارەسەرکردنی ململانێکانی بکات و لە بری پاراستنی تاک و گروپەکانی کۆمەڵگا، هێرش و پەلاماردانی بەردەوامی دەوڵەتمان دەبینی بۆسەر نەیارە ئایدیۆلۆژی و کۆمەڵایەتی و ئەتنییەکانی حیزب و دەوڵەت، شوناس و دوژمنی دروستکراومان دەبینی بۆ نەتەوە وەهمییەکەی. ئەو کولتوورە نوێیە سیاسییە لەو چرکەساتەوە دەستپێدەکات کە چیدی حیزب نەبێتە دەزگای ئەمن و ئیستیخبارات بۆ تۆقاندنی تاکەکان و کۆمەڵگا و دەزگایەک بۆ ترانجاندنی بەزۆری تاک و گروپەکان بۆناو جەستەی حیزب. کولتووری سیاسی ـ حیزبی نوێ دەبێت لەو خاڵەوە دەستپێبکات کە لە عێراق کوردستانی داهاتوودا تاک و گروپەکانی کۆمەڵگا شەرعییەت بدەن بە حیزب، نەک حیزب شوناسی نیشتمانپەروەری و خائینێتی بەسەر کەسەکاندا دابەشبکات. ئەو کولتوورەی کە وادەکات حیزب بەدوای خەڵک بکەوێت، نەک خەڵک دوای حیزب، هێزی حیزب لە توانای قەناعەتپێهێنانیدا بێت بەهۆی پرۆگرام و ناوەڕۆکە سیاسییەکەی، نەک لە ڕێگای فشاری ئابووری و دەسەلاتە سیاسییە تۆقێنەرەکەی. دروستبوونی کولتوورێکی حیزبی نوێ لە عێراق و کوردستان مەرجی سەرەکی دەستپێکردنێکی نوێی هەڵسوکەوتکردنە لەگەڵ دەزگاکانی دەوڵەت. تێگەیشتنی سیاسی لە کۆمەڵگای دوای جەنگ ئەو کاتە دەتوانێت باس لە پەیوەندییەکی نوێی نێوان کۆمەڵگا و دەوڵەت بکات، کە تیایدا وەزیفە و دەسەڵاتی حیزب لە سنوقەکانی هەڵبژاردندا دیاریبکرێت و چارەنووسی سیاسەتمەدارانیش دەرئەنجامی هەڵبژاردنەکان دەستنیشانیبکات.

من لێرەدا هەوڵدەدەم گفتوگۆی هەندێ ڕێگاچارەسەر بکەم، کە بەبڕوای من پرۆسەی سیاسی و کۆمەڵایەتی بنیاتنانی دەوڵەت و کۆمەڵگا لەدوای جەنگ ناتوانێت پشتگوێی بخات، نەک تەنها لەبەرئەوەی باسی ئێستا گفتوگۆی دروستکردنی عێراقێکی نوێیە، بە شوناس و فۆرمی دەسەلاتدارێتییەکی تازە، بەڵکو لەبەرئەوەی ئەو یاسا کاتییەش کە سەرەتایەکی گەلێک گرنگ لە دەستپێکردنی ئەم پرۆسەیە پێکدەهێنێت، جگە لە چوارچێوەیەکی گشتی شتێکی تر

نییە، کە دەبێت پاشان کامڵبکرێت و بۆشاییە هەڵگیراوەکانی پڕبکرێتەوە. ئەمەش تاقیکردنەوەیەکی گەورەی پرۆسەی دیموکراسییە لە عێراق و کوردستانی داهاتوودا.

چەند سەرنجێک لەسەر مۆدێلەکانی بنیاتنانەوەی دەوڵەت ونەتەوە

ئەزموونەکانی سیاسەتی دەوڵەتی نەتەوەیی بەرامبەر بە کەمینە نەتەوایەتی و ئایینییەکان ئەو ڕاستییەمان بۆدەردەخەن کە ئێمە زیاد لە مۆدێلێک و زیاد لە چەشنێکی هەڵسوکەوتمان لەبەردەستدایە کە دەوڵەتە نەتەوەییە جیاکانی سەر گۆی ئەم زەوییەمان بەرامبەر بە کۆمەڵگا فرەئەتنی و ئایینییەکانیان پیادەیدەکەن. ڕووبەڕووی زیاد لە کۆنسێپتێک دەبینەوە کە چۆن تیایاندا کێشەی ئەو کۆمەڵگایانەی کە بە کۆمەڵگای فرەئەتنی و ئایینی و مەزهەبی دادەنرێن، چارەسەرکراوە.

من لێرەدا ئەو چوار مۆدێلە هەڵدەبژێرم کە شنێکێنەر و زێنگهاس لە لێکۆڵینەوەکەیاندا دایانڕشتووە و چڕکردنەوەی کۆی ئەو ڕێگاچارەسەرانەی تیادایە کە تاوەکو ئەمڕۆ بە چەشنی جیاجیا و لە دەوڵەتانی دونیادا پیادەکراون. (١٨)

١ـ مافی کەمینە نەتەوەییەکان (Minderheitenschutz)

گەرانتی و جێبەجێکردن مافەکانی کەمایەتییەکان بەردی بناغەی پاراستنی گروپە بچوکەکان لەناو چوارچێوەی دەوڵەتی نەتەوەییدا. واتە مانای سەرەتا و کۆتایی پاراستنی کەمینەکان بریتییە لە پاراستنی بوونیان و ڕێزگرتن لە شوناسیان. لەم سەردەمەی ئێستاماندا نابێت هیچ گروپێک لەوە بترسێت کە بتوێنرێتەوە و بوونی بکەوێتە ژێر ڕەحمەتی سیاسەتی ئەسیمیلەکردنی دەوڵەتەوە.

پاراستنی ئەم گروپانە یان ئەوەتانێ لە ڕێگای یاسای پاراستنی کەمینەکانەوە ڕێکدەخرێت، یاخود لە ڕێگای یاسای تایبەتەوە لە وێنەی (یاسا بۆ بەکارهێنانی زمان و میدیا و خوێندن). ئەم چەشنە لە زەمانەت بۆ کەمینەکان، تەنها بۆ پاراستنی گروپ نییە، بەڵکو لەهەمانکاتیشدا بۆ پاراستنی تاکەکانیشە و بناغەی خۆئۆرگانیزەکردنی کولتووری و سیاسیشیان پێکدەهێنێت.

دانپیانان بە پاراستنی مافی کەمینەکان پابەندی زۆر و کەمی ژمارەی کەمینەکان و چەشنی نیشتەجێبوونیان نییە، بەڵکو پابەندی پرنسیپێکە کە دەوڵەت دەبێت بەرامبەر بە کەمینەکان جێبەجێیبکات. واتە ئەم پرنسیپە بە لەبەرچاوگرتنی دۆخی ئەتنی و دابەشبوونی جوگرافییان، مافەکان دیاریدەکات. بە بۆچوونی شنێکێنەر و زێنگهاس ئەم چەشنە ڕێکخستن

و چارەسەرە بۆ کێشەی کەمینەکان پتر بەرامبەر بەو کەمینانە بەکاردەهێنرێت کە لەسەر خاکی تایبەت بەخۆیان ناژین و جوگرافیای ئەتنییان لە چەند شوێنێکی جیاوازدایە. بە هەمان شێوەش بەرامبەر ئەو کەمینانە بەکاردەهێنرێت کە ژمارەیان بە ڕێژە بەرامبەر بە ژمارەی زۆرینە گەلێک کەمترە. تورکمان و ئاشوری و کلدانی و ئەرمەنی و هتد، لە عێراقدا باشترین نموونەی ئەم حاڵەتەن. لیستی ئەو فۆرمانەی کە ئەم چەشنە ڕێکخستن و چارەسەرکردنانەی لە وڵاتانی جیاجیادا دیاریکردووە، گەلێک درێژە. شنێکێنەر و زێنگهاس چەند چەشنێکی گرنگیان بەم جۆرەی لە خوارەوە دایەڕێژم، دەستنیشانکردووە.

- مافی یەکسانی (دانان بە بوون و پاراستن لە چەوسانەوە و ئەسیمیلەکردن - تواندنەوە و لەناوبردن)

- مافی کولتووری و سیاسی (دانان بە جیاوازی و بەکارهێنانی زمان و شوناسی کولتووری تایبەت)

- مافی نوێنەرایەتی و خۆبەڕێوەبردن (مافی دروستکردنی ڕێکخراوی سیاسی تایبەت بەخۆ و نوێنەرایەتی کردنیان لە ئۆرگانی تەنفیزی و تەشریعی)

هەندێ جار هەنگاوێکی گەورەتر دەنرێت و پارلەمانی تایبەت بە کەمینەکان دروستدەکرێت. وەکی ئەوەی لە «پارلەمانی - سامی» لە نەرویج و سوید و فینلەندادا دەبینرێت، یان سیستەمی خۆبەڕێوەبردن و خۆئیدارەکردنی کەمینەکان لە هەنگاریا و چەشنێکی تایبەتی تریشمان هەیە لە وڵاتی ئیسلەندا کە «شورای کولتوور»ی پێدەگورێت و تایبەتە بە کەمینەکان.

٢- چارەسەری ڕێککەوتنی دوولایەنانە، یان هەمەلایەنانە (Bi- und multilaterale Lösung)

ئەم مۆدێلە پتر بۆ ئەو حاڵەتە تایبەتانەیە کە لە وڵاتێکدا دوو ئەتنی یان گروهی ئەتنی - ئایینی بژین و لە وڵاتانی دراوسێشدا یەکێک لەو ئەتنییانە دەوڵەتی نەتەوەیی خۆی هەبێت. بۆ نموونە نموونەی بۆسنە، کە سێرب و کراوتی تیادەژین و دوو دەوڵەتی نەتەوەیی سێربی و کراواتیش دراوسێی ئەم وڵاتەن و خۆیان بە بەرپرسیاردەبینن لە چارەنووسی ئەتنییەکانیان لەو وڵاتە. یان نموونەی قوبرس کە هەردوو گروهی یۆنانی و تورکی تێدا دەژین و لەساڵی ١٩٧٤ وە بووە بە یەکێک لە کێشە گەورەکانی ناو خێزانی ئەوروپی و ڕێکخراوی ناتۆش. بە هەمان شێوە لە کشمیر و ئیرلەندای باکوور ئەم کێشەیە بەچەشنی جیا دەبینرێت و لە ئەوروپای ناوەڕاستیش کێشەی نێوان نەمسا و ئیتالیا لەسەر تیرۆلی باشوور، کە خەڵکەکەی زمان ئەڵمانین و لەناو چوارچێوەی دەوڵەتی ئیتالیادا دەژین و چەندین نموونەی دیش.

ئەم مۆدێلە لە چارەسەرکردن ئەو ڕاستییەمان بۆدەردەخات کە تەنها ئەو گروپانەی لەو وڵاتەدا دەژین خاوەنی کێشەکە نین، بەڵکو کێشەکە کێشەی دوو وڵاتیشە، هەندێ جاریش وەکی بینیمان کێشەی زیاتر لە دوو وڵاتە. واتە هەموو ڕێککەوتنێکی سیاسی بە بەشەبوونی ئەم دەوڵەتانە لە چەشنی بڕیارەکان کۆتایی پێدێت، بەمانایەکی دی مێزێکی گرد یان خڕ دروستدەکرێت کە هەموو لایەنەکان لەسەری گفتوگۆ دەربارەی مافەکانیان بەشێوەیەکی هاوتا دەکەن؛ وەکی ئەوەی لە ئیرلەندای باکوور و ئەو هەوڵانەی نێوان ئیتالیا و نەمسا لە چارەسەرکردنی کێشەی تیرۆلی باشوور پیادەکرا. گرنگی ئەم مۆدێلە لەوەدایە کە ڕێکەوتننامەی تایبەتی لەژێر چاودێری دەوڵەتە ناوچەییەکان یان دەزگا نێونەتەوایەتییەکاندا جێبەجێدەبێت و مافەکانی ئەو ئەتنییانەی لە وڵاتی خاوەن کێشە دەژین بە شێوەیەکی یاسایی و داڕشتنی لە فۆرمی پەیمان یان ڕێککەوتننامەدا چارەسەردەکرێت و چەشنێک لە دابەشبوونی دەسەڵات و دەزگای نوێنەرایەتی دەدۆزرێتەوە کە هەموو لایەنەکان لەسەری ڕێکبکەون. گەر ئەم فۆرمەش چارەسەری بۆ ئەو جۆرە کێشانە نەدۆزییەوە، ئەوا ڕێفێرێندوم دەکرێت و بە دەرئەنجامی ئەو ڕاپرسییە بڕیار و چارەسەرەکانیش ئاڕاستەی خۆیان وەردەگرن. وەکی ئەوەی ئێستا گفتوگۆی لەسەرە سەبارەت بە کێشەی قوبرس و ڕۆڵی (UN) تیایدا.

٣. دابەشکردنی دەسەڵات (power-sharing) یان (Konkordanzdemokratie) (consociational democracy)

لەم مۆدێلەدا پرسیاری سەرەکی پرسیاری شێوەو فۆرمی یاسایی دابەشکردنی دەسەڵاتە لەنێوان گروپەکاندا. واتە ڕێککەوتنە لەسەر فۆرمێکی یاسایی کە گروپەکان دەسەڵاتی سیاسی و ئابووری و کولتوورییان تێدا دابەشدەکەن و کۆنزینسێک دەدۆزنەوە بۆ پێکەوەژیان و هەلکردن لەناو چوارچێوەیەی ئەو دەوڵەتەی کە تیایدا دەژین. ئەم چەشنەش لە چارەسەرکردنی ململانێ تایبەتە بۆ ئەو وڵاتانەی کە فرەئەتنی و ئایینین. واتە ئەو وڵاتانە و ئەو هەرێمانە دەگرێتەوە کە زیاد لە گروپێکی ئەتنی گەورە تیایدا دەژی و دابەشکردنی دەسەڵاتی سیاسی تێدا ڕێکدەخرێت. نموونەی گەورەی ئەم چەشنە لە فۆرمی دابەشکردنی دەسەڵات لە وڵاتانی وەک سویسرا و بەلجیکا و تیرۆلی باشوور و بۆسنە و (لە ساڵی ١٩٩٥ـەوە)، یان مەکەدۆنیا (لە ساڵی ٢٠٠١ـەوەوە) ڕژێم یان سیستەمی دابەشکردنی دەسەڵاتی سیاسی تێدا بەرقەرارە.

ئەو فۆرمانەش لەم چەند ئاستەدا خۆی بەرجەستەدەکات:

ـ دابەشکردنی دەسەڵاتی تەنفیزی. ئەمەش مانای دروستکرددنی حکومەتێکە لەلایەن هەموو ئەو گروپە گرنگانەی کە لە وڵاتەکەدا دەژین و چەشنێک لە کوالیسیۆنێکی گەورە دروستدەکرێت، کە پێکهاتبێت لەو پارتە گەورانەی گروپە گەورەکان لەگەڵ یەکدا کوالیسیۆن دروستدەکەن. باشترین نمونەش بۆ ئەم مۆدێلە لە سویسرا بەدیدەکرێت لە وێنەی «magische Formel» و مێزگرد «Runde Tisch» یان حکومەتی هەموو پارتەکاندا بەرجەستەدەبێت.

ـ نوێنەرایەتی تەناسوبی یان موتەناسیب. «Proportionale Repräsentation»

لەم مۆدێلەدا هەموو گروپەکان بەشێوەی هاوتا و تەناسبی لە دائیرە و دەزگاکان و حکومەتدا بەشدارن. ئەم بەشداربوونە بواری تەنفیزی و تەشریعی و لەشکر و دادیش دەگرێتەوە. شێوەی تەناسوبەکەش دەکرێت لەچەند ئاستێکی جیاوازدا پیادەبکرێت، بۆنموونە بەپێی دەنگی هەڵبژاردنەکان یان بەپێی ژمارەی دانیشتوان، وەکو لە تیرۆلی باشووردا دەبینرێت؛ یان بەپێی دەستوور وەکی لە قوبرسدا لە ساڵی ١٩٦٠دا هەبوو.

لە هەندێ حاڵەتیشدا دابەشکردنی یەکبەیەکی بەرپرسیارێتییەکان لە شوێن و وەزیفە گرنگەکان چەشنێکی سەرکەوتووی چارەسەرکردنی ئەم کێشەیەیە، وەکی لە بەلجیکادا دەبینرێت.

ـ مافی ڤیتۆ. لەم مۆدێلەدا هەموو گروپێک توانای ئەوەی هەیە بڕیارە سیاسییەکان بلۆک بکات و پیادەکردنی ڕابوەستێنێت. ئەم فۆرمە باشترین فۆرمی پاراستنی کەمینەکانە بەرامبەر بە دەنگی زۆرینەی ئەتنی گەورەی ناو وڵات. واتە لە ڕێگای ئەم فۆرمەوە چەشنێک لە چارەسەری نێوەند (حل الوسط) و ڕێککەوتن (Kompromiss) دەبێتە تاکە ڕێگایەک بۆئەوەی بڕیار لەسەر مەسەلەیەکی چارەنووساز بدرێت. ئەم مۆدێلەش تا ئێستا دوو فۆرمی هەیە. یان ئەوەتانێ بەکارهێنانی ڤیتۆ دەسەڵاتێکی ڕەهایە، وەکی ئەوەی لە دەستووری قوبرسدا هەبوو (لە ساڵی ١٩٦٠)، یان ئەوەتانێ دەسەڵاتێکە کە دەتوانێت کاریگەری لەسەر دواخستنی یان هەڵگرتنی بڕیارێکی حکومەت هەبێت، وەکی ئەوەی لە بەلجیکادا کاری پێدەکرێت.

ـ ئەوتۆنۆمی گروپی. لەم مۆدێلەدا هەموو گروپێک تا ڕادەیەکی دیاریکراو مافی ئیدارکردنی خۆی دەبێت و خاوەنی ئۆرگان و وەزیفەی تایبەتی خۆیەتی. ئەم مۆدێلەش تا ئەمڕۆ لە دوو فۆرمدا پیادەدەکرێت. یان ئەوەتانێ لە فۆرمی هەرێمایەتیدا دەبێت لە وێنەی ئەوەی لە سویسرا و بەلجیکا و بۆسنەدا پیادەدەکرێت، یان ئەوەتانێ لە فۆرمی قوبرسییەکەیدا (ساڵی ١٩٦٠) کە هەر گروپە لە ناوچەی دانیشتوانی خۆیدا ئەو ئۆتۆنۆمییەی هەبوو.

- هێورکردنەوە یان چارەسەرکردنی ململانێ. لەم مۆدێلەدا چەندین فۆرمی بەدەزگابوو بەدیدەکرێت کە دەشێت یارمەتیدەربن بۆ چارەسەرکردنی هەر کێشەیەک دێتە پێشێ، بۆنموونە دانیشتنی نارەسمی یان دروستکردنی کۆمیسیۆن کە یەک بە یەک دەسەڵاتی بڕیاری تێدا دابەشکرابێت، یان دادگای ناوبژیکردن لە پسپۆڕانی هەردوولا دروستدەکرێت و ...هتد.

٤. چارەسەری هەرێمییانە (تێریتۆریالیانە) (Teritoriale Lösung)

گرنگترین خەسڵەتی ئەم مۆدێلە لەو خاڵەدا بەرجەستەدەبێت کە گروپە ئەتنی و نەتەوەییەکان بواری ئەوەیان دەدرێتێ کە لەناوچەکانیاندا خودی خۆیان چارەنوسی سیاسی و کولتووری و ئابووری خۆیان دیاریبکەن. ئەم کۆنسێپتەش دەسەڵات لەنێوان سەنتراڵ و هەرێمەکاندا بەچەشنێک دابەشدەکات، کە هەر لایەنە لە زۆربەی بوارە سیاسییەکاندا دەتوانن سەربەخۆیانە بڕیاربدەن. جیاوازی جەوهەری ئەم مۆدێلە لە مۆدێلی سێهەم ئەوەیە کە لە مۆدێلی سێهەمدا دەسەڵات بەچەشنێک دابەشبووە کە هەمیشە پێویستی بە ڕێککەوتن و تەبایی هەیە لە نێوان گروپی گەورە و بچووک یان کەمینە و زۆرینە. یەکێک لە خاڵە جەوهەرییەکان کە بەردی بناغەی ئەم مۆدێلەیە، ئەو دۆخە کۆمەڵایەتی و جوگرافییەیە کە ئەو گروپە نەتەوەییەی تیادەژی. واتە ئەو گروپە دەبێت لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە لەناوچەیەکی جوگرافی دیاریکراودا نیشتەجێبێت و سنووری ئەتنییەکەی بە چەشنێک لە چەشنەکان دیاری بێت. یان لە ناوچەیەکدا نیشتەجێبن کە تیایدا زۆربە پێکبهێنن.

کاراکتەری تایبەتی ئەم مۆدێلە لەوێوە دەستپێدەکات کە پێکەوەژیانی دوو ئاستی حکومی دانی پیادادەنرێت. واتە دوو دەسەڵاتی سیاسی لەناو چوارچێوەیەکی سیاسی دەوڵەتیدا پێکرا هاوئاهەنگ دەژین. بۆ ئەم مۆدێلەش دوو تیپمان هەیە کە دوو ئاستی جیاوازی مۆدێلی هەرێمی دیاریدەکەن.

یەکەمیان، شێوەی (ستروکتوری فیدرالی)یە و دووەمیشیان شێوەی (ئەۆتۆنۆمی هەرێمی)یە.

فۆرمێکی تایبەتی ڕێکخستنی هەرێمییانەی دەزگاکانی دەوڵەت خەسڵەتی شێوەی ستروکتوری فیدرالیمان بۆ دەستنیشاندەکات. واتە دەوڵەت بەسەر چەند جومگە و هەرێم و ناوچەی جیاجیادا دابەشدەکرێت. چەشن و فراوانی دەسەڵات تیایاندا، یان لەیەک دەچن یاخود فۆرمی جیاواز لەخۆدەگرن. بەکورتی، بناغەی فۆرمی فیدرالیانەی ڕێکخستنی دەوڵەت بریتییە لە دابەشکردنی دەسەڵات لەنێوان نێوەند و (هەرێم)ەکان یان ناوچەکاندا و ئەمەش لە دەستووری ئەو وڵاتەدا بنجبەستدەکرێت. لە شێوەی دووەمیشدا سەروکارمان لەگەڵ

چەشنێکی تایبەت لە ڕێکخستنی پەیوەندی نێوان نێوەند و هەرێمێکی تایبەتدا هەیە. ئەم فۆرمە دەشێت لە مۆدێلی لامەرکەزییەت، یاخود لە مۆدێلی حوکمی ناوچەییدا بەرجەستەببێت. واتە دابەشکردنێکی شاقوولییانەی دەسەلات بوونی دەبێت لە سەرەوە بۆ خوارەوە. زۆربەی کاتەکان ئەم مۆدێلە لە فۆرمی ڕێککەوتننامە لە شێوەی (حوکمی زاتی)دا بەرجەستەدەبێت. هەندێ جاریش فۆرمی Federal ـ simi (شێوەفیدرال) هەیە وەکی لە پێنج ناوچەکەی ئیتالیادا، واتە ساردین و زیتسیلیا، دۆڵی ئائۆستا کە بە زمانی فەرەنسی دەدوێن، و فریئاول ـ یولیش ـ ڤێنەتسێن (گروپی زمانی فریئاول و سلوڤێنییەکان) و تیرۆلی باشوور کە بە دیالێکتی ئەڵمانی دەدوێن و لە ساڵی ١٩٤٨/١٩٧٢دا ئۆتۆنۆمییان وەرگرت.

نموونەی ئەم شێوەیە یان مۆدێلی چارەسەرکردنی تێریتۆریالییانە لە ڕێکخستنی پەیوەندی نێوان دەوڵەت و هەرێمەکان، یاخود دابەشکردنی دەسەڵات لەناو دەوڵەتێکدا، لە جیهاندا کەم نییە. دورگەکانی ئالاند لە فینلەند (یاسای خۆبەڕێوەبردن لە ساڵی ١٩٥١) و دوورگەکانی فاریۆر لە دانمارک و (ئەوتۆنۆمی لە ساڵی ١٩٤٨) و دورگەی گروێنلاند (ئەوتۆنۆمی ١٩٧٨) و کۆرسیکا (ئەوتۆنۆمی لە ساڵی ١٩٨٢/١٩٩١) باسک لاند و کاتالۆنیا و گالیتزیا و نیمچەدورگەلی کەناریان و ڤالێنسیا و ئەندەلوسیا لە ئیسپانیا و کۆماری کریم لە ئۆکرانیا و سویسرا و بەلجیکا و قوبرس و سکوتلەندا و وێڵز و چەندین نموونەی دی، هەموو ئەمانە چەشنی جیاوازی چارەسەرکردنی تێریتۆریالیمان بۆ دەستنیشاندەکەن. بە هەمان شێوەش چەندین ئاستی تری ئەم مۆدێلە لە وڵاتانی دی و بە داخوازی جیاجیاوە دەبینرێت. وەکی ئەلبانییەکان لە مەکەدۆنیا و کۆسۆڤۆییەکان لە ناو دەوڵەتی سێرب و خەڵکانی ڕۆسی زمان لە لە باکووری ئێستلاندا .... هتد. بەکورتی دەتوانین لە ژێر ڕۆشنایی ئەو خەسڵەتانەی کە هەردوو پۆلیتۆلۆگی ئەڵمانی شنێکێنەر و زێنگهاس دەستنیشانکردووە بۆ ئەم مۆدێلە لەم چەند خاڵەدا کۆیانبکەینەوە:

ـ سنوورکێشانی هەرێمی:

ئەم حاڵەتە بێ کێشە نییە، چونکی تێکەڵاوبوونی نەتەوەکان لەناو یەکتر و پاشان گەر گروپی ئەتنی یان ئایینی تریشی تێکەڵ بن، ئەوا کارەکە ئاڵۆزتر دەکات. چارەنووسی سیاسی ئەو گروپە بە کێشانی ئەم سنوورەوە بەندەو کردەی سنوورکێشانەکەش بەو نەخش و پلانە بەستراوە کە هەردوو لا لەسەری ڕێکدەکەون. لە خۆڕانییە لە وڵاتێکی وەکو بەلجیکا لە ڕێگای کۆمیسیۆنەوە پاشان بە بڕیاری پەرلەمان دادەڕێژرێت و لە سویسراش لەڕێگای ڕیفێرێندومەوە کە بالاترین فۆرمی دیموکراتی ڕاستەوخۆیە.

ـ دەزگا یان ئینستوتسیۆنی هەرێمی:

هەرێمەکان خاوەنی دەزگای تایبەتی خۆیان دەبن. بۆ نموونە نوێنەری هەڵبژێردراو و دەزگای تەنفیزی و لە هەندێ حاڵەتیشدا خاوەنی دەزگای ئیداری و دادگایی و پۆلیسی خۆیانن.

ـ دابەشکردنی ئیختیساس (Kompetenzverteilung) لە نێوان نێوەند و هەرێم یان نێوەند و هەرێمەکاندا:

یەکێک لە خاڵە هەرە گرنگەکان، کە سەرکەتوویی ئەم مۆدێلە دەستنیشاندەکات بریتییە لە دابەشکردنی بەرپرسیاری و ئیختیساسەکانی نێوان ئاستە جیاوازەکانی هەردوو حکومەتەکە یان گەر زیاتر بوو، چەند حکومەتەکە. ئیخیساسەکانیش سێ ئاست وەردەگرن: یان ئەوەتانێ لەیەکتر جودان، یان ئەوەتانێ دەبێت پێکڕا پیادەبکرێن، یاخود حاڵەتی ململانێ لەخۆی دەگرێت؛ ئەو کاتەش لە ئاستی دەزگاییدا کێشەکان چارەسەریان بۆ بدۆزرێتەوە. لە ئاستی یەکەمدا هەموو ئختیساسەکان وەکی سیاسەتی دەرەوە، بەرگری، دارایی و دراو، گومرگ دەکەونە ژێر دەسەڵاتی نێوەندەوە، هەرچی کولتوور و زمان و خوێندنیشە دەکەونە ژێر دەسەڵاتی هەرێمەکان و ناوچەکانەوە. لە ئاستی دووەمیشدا دەبێت نێوەند و هەرێمەکان پێکڕا ئیختیساسەکان پیادەبکەن.

ـ خۆحکومەتکردنی یان خۆبەڕێوەبردنی (self- rule) هەرێمی:

یەکێک لە مەرجە گرنگەکانی ئەم فۆرمەش بریتییە لە بوونی دەزگایەکی تەشریعی هەرێمی. واتە هەرێم خۆی دەتوانێت یاسا و بڕیاری سەربەخۆی خۆی دەربکات.

ـ نوێنەرایەتی هەرێمی و دەنگهەبوون لە کۆی دەوڵەتدا:

ناوچە و هەرێمەکان لە ئاستی نێوەندا بە شێوەیەکی دیار دەتوانن نوێنەرایەتیبکەن و مافی هاوبڕیاری و هاودەنگییان لە نێوەنددا دەبێت. بە تایبەت لە پەرلەمان یان مەجلیسی دووەم کە ئاستی نوێنەرایەتی ناوچەکان و هەرێمەکان دەبێت. لەم مۆدێلەدا هێزەکان نوێنەراکان دەتوانن هەموو بڕیارێک کە بۆ کۆی دەوڵەت دەدرێت گۆڕانکاری تیابکەن یان بیوەستێنن.

دیارە جگە لەم چوار مۆدێلەی کە لەسەرەوە باسکران، ڕێگاچارەسەری تریشمان هەیە، کە دەکرێت بە دوا ڕێگاچارە ناونووس بکرێت. ئەو مۆدێلەش بریتییە لە دبەشکردنی وڵاتێک و جیابوونەوەی هەرێمێک لێی و دروستکردنی دەوڵەتی نەتەوەیی سەربەخۆ، وەکی لەپاش ڕۆخانی سۆڤیەت و هەڵوەشاندنەوەی کۆماری یۆگوسلاڤیا و دروستبوونی ژمارەیەکی بەرچاوی دەوڵەتی نەتەوەیی نوێدا بینرا. (٢٠)

کورد لەنێوان پرۆسەی ئامێزانبوونی خۆخواستی و ئامێزانکردنی زۆرەملێ

مەترسی گەورە سەبارەت بە پرسی سەرەکی لە عێراقی داهاتوودا ئەوەیە کە خەمی دروستکردنەوەی دەوڵەت و نەتەوە بەو فۆرم و چەمک و ناوەڕۆکەی کە هێزە ناسیۆنالیست و پان ناسیۆنالیست و ئیسلامییەکان بۆ دوارۆژی سیاسی و کۆمەڵایەتی و کولتووری هەیانە یان گەرەکیانە سەرچاوەبگرێت. چونکی کولتووری سیاسی لەم مێژووە نوێیەی عێراقدا تاوەکو ئەمڕۆ یەک کەلەپوری بۆ بەجێهێشتووین، ئەویش چەمکی ئامێزانکردنی بەزۆرەملێ و درندانەی ئێتنی و گروپە ئایینی و ئاینزاییەکانی ناو وولاتی عێراق بووە. کولتوورێک کە ئەتنییەک چارەنووسی هەموو گروپەکانی دی دەستنیشانکردووە. کوێربوونەوەی ئەم کولتوورە کارێکی میکانیکی نییە، بەڵکو پێویستی بە کاری گەروە هەیە لە ئاستی سیاسی و یاسایی و پەروەردەیی و سایکۆلۆژی تاک و گروپەکاندا. ئەم کولتوورە شیاوی ئەوەیە بەناوی تر و بە فۆرمی تر دووبارە لە پرۆسەی ژین وەبەرداهێنانەوەدابێت. لەم گۆشەنیگایەوە بەهێزکردنی کۆمەڵگای مەدەنی و خوێندنەوەی ڕەخنەگرانەی ڕابردوو و ئیشکردن لە چەمکی لێبووردن و قووڵکردنەوەی ڕێزلەیەکترگرتن و دادگاییکردنی یاساییانەی تاوانباران و بنیاتنانی سیستەمێکی پەروەردەیی دژبەئەوتۆریتێری «سوڵتەوی»، (کە سەرچاوەیەکی سەرەکی ئایدیۆلۆژیا شمولییەکان و ستروکتوری تۆتالیتاریزمە)، گەڕانەوەی ئاوارەکان و تەعویزدانەوەی زەرەرمەندەکان و ئاوەدانکردنەوەی ناوچە وێراکراوەکان و ...هتد. سەرەتاگەلی هەموو قۆناغێکە کە کۆمەڵگای دوای جەنگ پێکەوەژیانی سەرلەنوێی لەسەر بینابکاتەوە.

کولتووری دابەشکردنی دەسەڵات لە فۆرمی فیدرالیزم یان هەر فۆرمێکی دی دونیای پلورالیزم، تاوەکو ئەم چرکەساتە بە کۆمەڵگای سیاسی عێراقی و عەرەبی و تەنانەت ئیسلامیش نەیار و نامۆیە، چونکی لە لۆژیکی هێزە ناسیۆنالیست و پان ناسیۆنالیست و ئیسلامییە تۆتالیتێرەکاندا کورد تاوەکو ئێستاش بەشێکە لە جیهانی عەرەب و ئیسلام و بەم چەشنەش هەموو فۆرمێکی دەرەوەی ئایدیۆلۆژیای ناسیۆنالیزمی عەرەبی و ئیسلامی بە تیۆری موئامەرە دژ بە نەتەوە و خاکی عەرەب و ئیسلام دەبینرێت. پرسی کورد لە ناو عێراقدا دەبێت بە بەرتاقای ئەو تراژیدیایانە مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت کە بەسەر گروپ و تاکەکانی کۆمەڵگای کوردستاندا هاتووە. بە مانایەکی دی، دەبێت چەمک و کولتووری ئامێزانکردنی بەزۆرەملێ ماڵئاوایی لە سیاسەتی دەوڵەت بەرامبەر بە گروپ و ئەتنییە جیاوازەکانی ناو کۆمەڵگای عێراق بکات. واتە چەمکی ئامێزانبوونی سیاسی و کۆمەڵایەتی ئازادانەی کورد لەناو کۆمەڵگای عێراق سەرلەنوێ پێناسەبکرێتەوە، هەروەکو چۆن پێویستە ماناکانی پێکەوەژیان و چەمکی نەتەوە و فۆرمی دەوڵەت جارێکی دی دابڕێژرێتەوە.

لەلایەن هێزە ناسیۆنالیست و ئیسلامییەکانەوە هەوڵی زۆر جیدی بەدیدەکرێت، کە مەسەلەی کورد و ئەزموونە پڕلەکارەساتەکانی، لە عێراقی سبەیدا، بکرێت بە حیکایەتی دوێنێ. بە دوێنێکردنی ترس و کارەساتەکانی کورد و کوردستان بەرامبەر دەوڵەت و نەتەوە لە عێراق لە ستراتیژی زیاد لە هێزێکە. لە باشترین حاڵەتدا گوێمان لە بڕێک ڕۆشنبیر و سیاسەتمەداری ناسیۆنالیست و ئیسلامیستی عەرەبی عێراقی سەردەمی «پۆست ـ بەعسیزم» دەبێت کە لە هەوڵی ئەوەدان تایبەتمەندێتی ستراتیژی دەوڵەت بەرامبەر بە کورد و ئەو کارەساتانەی بەسەر گەلی کوردستاندا هێنراوە لە وێنەی ئەنفال، بەڕێژەیی بکەن. ستراتیژی بەڕێژەییکردنی (Relativisierungsstrategie) ئەنفال و پرۆژەکانی دی سیستەمی بەعسیزم لە کوردستان واتە هەوڵدان بۆ دروستکردنی بەراوردکردنێکی ڕووکەشییانەی کارەساتەکان کە بەعس بەسەر کورد و عەرەبی هێناوە، بۆ نموونە شیعەی عەرەب لە ئەهوارەکان. ئەم ڕێژەییکردنە واتە تاکرەهەندبینینی ستراتیژو سیاسەتەکانی بەعس بەرامبەر بە کورد و عەرەب و کەمینەکانی دی ناو کۆمەڵگای عێراق. ئەم ستراتیژەیش لەژێر ناونیشانی «هەموومان چەوسێنراینەوە، هەموو گەلی عێراق بەدەست بەعس زۆری چەشت» کاردەکات. ئەمەش مانای کوشتنی هەموو رەهەندەکانی تایبەتمەندێتی سیاسەتی گینۆساید و ئەتنۆسایدی دەوڵەتی عێراقی بەرامبەر بە گەلی کوردستان دەگەیەنێت و لە پشتیشییەوە یەک گوتار ئیشدەکات، کە کوردستان هەر بە «شمال الحبیب»ـەکە بمێنێتەوە.

هەر لەم گۆشەنیگایەوە دەمەوێت بڵێم کارەساتترین هەنگاو بریتییە لە دروستکردنەوەی دەسەڵاتی مەرکەزی و، فەرامۆشکردنی پاشماوەی کەلەپووری تۆتالیتاریزمەکەی بەعسە لە عێراق. هەڵەیەکی گەورەیە گەر ئایدیۆلۆژیای ناسیۆنالیزمی عەرەبی لە عێراقدا بە نووستوو و لاواز دابنرێت. ناسیۆنالیزمی عەرەبی ئەمرۆ هەڵگری فۆرم و ستراتیژێکی نوێیە لەوەی لەسەردەمی بەعسدا بینیمان، چونکی لەم قۆناغەدا کوکتێلێکی ترسناک لە ئایدیۆلۆژیای ناسیۆنالیستی و پان ـ ناسیۆنالیستی و ئیسلامی و پان ـ ئیسلامی بەدیدەکرێت، کە هەمووی لەناو پاڵتۆی ناسیۆنالیزمی عەرەبیدا کۆدەبێتەوە. هاوکێشە سیاسییەکان ئەو ڕاستییەمان پێدەڵێن کە سەرەڕای ڕزگاربوونی کورد لە سەدام و ڕژێمەکەی، هێشتا کورد لە ڕووی سیاسییەوە لەبەردەم ئەگەری ترسناکدایە. یەکێک لەو ئەگەرانە بریتییە لە پیادەنەکردنی ئەو پرۆژە پلورالیزمەی بۆ عێراق دانراوە و شەلەلکردنی یەکێک لە جومگە گرنگ و سەرەکییەکانی کە فیدرالیزمە.

کورد دەتوانێت ببێتەوە بە بەشێک لە کۆمەڵگای عێراق و کوردستانیش دەتوانێت ببێتەوە بە بەشێک لە دەوڵەتی عێراق، بەڵام نەک بەو مانایەی کە بەغدا شوناس و جۆری پەیوەندییەکانی

بە دەوڵەتەوە دارێژێ، بەڵکو بەو فۆرمەی کە کورد خۆی دەستنیشانیدەکات لە ڕێگای پەرلەمان و حکومەتەکەیەوە. سەرکەوتوویی پرۆژەی دروستکردنی نەتەوە و دەوڵەت پابەندی ئەو دیباجەیەیە کە دەڵێت: کورد دەبێت خۆی خۆئامێزانبکاتەوە لەناو کۆمەڵگای عێراقی، نەک دووبارە ئامێزانبکرێینەوە. ئەم پرۆسەیەش پرۆسەیەکی درێژخایەن و گرنگە بۆ سەرکەوتنی پرۆسەی دروستکردنەوەی عێراق لە سەر پرنسیپی پلورالی و فیدرالی و پارلەمانتاری.

ڕاستییەکی نەشاراوەیە کە دەسەڵاتدارێتی سیاسی لە عێراق هەمیشە لەترسی کۆمەڵگایەکی فرەئەتنی و ئایینیدا ژیاوە. یەکێک لە پاشخانەکانی ئەم عوسابییەتە نەتەوەییەش بریتییە لە ترسێکی وێناکراو بەرامبەر شوناسە ناعەرەبییەکەی عێراق. هەر ئەم ترسەشە کە هەڵگری پرۆژەی ئامێزانکردنی بەزەبری کۆمەڵگای کوردستان بووە لەناو جەستەی کۆمەڵگای عێراق. هەر ئەم ترسە بوو هەموو شێوەکانی ئامێزانکردنی درندانەی بەکاردەهێنا، تاوەکو کۆی شوناس و وێنە جیاوازەکانی ناو کۆمەڵگای عێراقی بسڕێتەوە و بیکات بە یەک ڕەنگ و یەک دەنگ و یەک وێنە. ئێستاش شانسێک لەبەردەستدایە کە عێراق زیاد لە شوناسێک و زیاد لە کولتوورێک و زیاد لە حکومەتێک و زیاد لە وێنەیەکی هەبێت. ئەو پەیامەی کە تاوەکو دوێنێ باسی لە عێراقی عەرەبی گەورە و مەزن دەکرد، دەبێت ئەمڕۆ بگوردرێت بە پەیامی کارکردن لەسەر مۆدێلێکی نوێ، پەیامی دروستکردنی هاولاتی دەوڵەتی، نەک هاولاتی ئەتنی. هاولاتی دەوڵەتی لەسەر بناغەی دابەشکردنی دەسەڵات و سەروەری. تەنها لەم مۆدێلەدا دەتوانین باس لە عێراقێک بکەین کە ناکۆکی نەبێت لەنێوان کوردبوون و عێراقیبوون یان عەرەببوون و عێراقیبوون. عێراقیبوون چیدی نابێتە کابوسێک بۆ کورد و نابێتە پرۆژەی تەنها ئەتنییەک بۆ عێراق. سەرکەوتنی ئەم پەیامە دەشێ ببێتە گەورەترین و مەزنترین مۆدێل لەناوچەکە و جیهاندا. ئەم پەیامە نوێیە چەندە هەڵگری هیوا و ئومێدی گەورەیە، هێندەش هەڵگری ئەگەری ترسی نوچدان و کەوتنە. ئەم پەیامە دوالیزمێکە، کە دەبێت لەناویادا و لەگەڵیشیدا بژین.

دەسەڵاتدارێتی کوردی، ئەزموونی دیموکراسی و فیدرالیزم

ڕاستییەکی نکولی لێنەکراوە گەر بڵێین یەکێک لە گەورەترین دەستکەوتە سیاسییەکانی ئەزموونی دەسەڵاتدارێتی لە کوردستانی باشوور هەڵبژاردن و دامەزراندنی پەرلەمانی کوردستان بوو، کە لە ساڵی ١٩٩٢دا پیادەکرا. پاش دوانزە ساڵ لە نووچدانی ئەو ئەزموونەش، ئەو پرسیارەی ئەمڕۆ دووبارە دەبێت خۆمانی پێوەخەریکبکەین بریتییە لە پرۆسەی دووبارە دیموکراسیکردنی ژیانی سیاسی و کۆمەلایەتی و فیکری لە کوردستان.

ڕاستییەک کە ناتوانرێت پاش دوانزەساڵ لە ئەزموونی پیادەکردنی دەسەڵات لە کوردستاندا چاوکوێری لێبکرێت، ئەوەیە کە کۆمەڵگای کوردستان، بەدەر لە چەند هەنگاوێکی دیموکراسی، بە چەندین فرسەخ لە پیادەکردنی بنەما سەرەکییەکانی دیموکراسییەتەوە دوورە. کۆمەڵگایەکە، کە ململانێ و جیاوازییەکان لە نێوان باڵە سیاسییە ناکۆکەکانی، خەسڵەتی جەنگی بەرنەداوە، ئەگەر چی چەکەکان ئێستا بێدەنگن. واتە کێشە سیاسییەکانی ناو دونیای سیاسی کۆمەڵگای کوردستان پێش هەموو شتێک لە ڕێگای ململانێی جەنگاوەرانەوە مامەڵەیان لەگەڵدا کراوە. بە مانایەکی دی سیستەمی سیاسی لە کوردستان سیستەمی ململانێی ئاشتیخوازانەی هێزە جیاوازەکان نەبووە و تا ئەمڕۆش نەبووەتە کولتوورێکی سیاسی تیایدا. بکەرە سیاسییەکان نەیانتوانیوە مۆدێلێک بدۆزنەوە کە تیایدا دەسەڵاتەکان دابەشبکرێن (power-sharing) و ڕێز لە پرنسیپی گەمە سیاسییەکانی جیهانی دیموکراسی بگرن.

ئیشکالییەتی سەرەکی کۆمەڵگای کوردستان، تەنها ئیشکالییەتی ئامادەنەبوونی دیموکراسی نییە، ئیشاکالییەتەکەمان لە بوونی دیموکراسییەتییەکدایە کە نەیتوانی لە تاقیکردنەوەی پیادەکردنی بنەماکانی خودی دیموکراسی سەرکەوتن وەدەستبهێنێت. ئەو تاقیکردنەوەیەش بریتییە لە ڕێزگرتن لە بنەما سەرەکی و سادەکانی پرنسیپی دیموکراسی؛ واتە قبوڵکردنی گەمەکانی ڕێکخستنی سیستەمی دیموکراسی، کە بریتین لە دابەشکردنی دەسەڵات و تەداولی ئاشتیخوازانەی دەسەڵات و ڕێزگرتن لە پێکەوەژیانی جیاوازییەکان و چارەسەرکردنی ململانێ سیاسییەکان لەڕێگای گفتوگۆی پارلەمانتاری و دۆزینەوەی کونزێنسی سیاسی و بە دامودەزگاکردنی کێشەکانی و ملکەچی کەمایەتی بۆ زۆرایەتی و چەندان پرنسیپی دی کە ناتوانین هەمووی لێرەدا ڕیزبکەین.

دیارە شەڕی ناوخۆ و دابەشکردنی لۆکالییانەی دەسەڵات لە نێوان هەردوو زلهێزەکەی کوردستان، هۆکاری سەرەکی ئەم پرۆسەی نووچدانە بوو؛ ئەمەش لە دوادەرئەنجامدا بوو بە هۆی پەککەوتنی پەرلەمانی کوردستان، وەکی باڵاترین و شەرعیترین دەزگای سیاسی و ڕوخانی حکومەتی کوردی و دابەشکردنی بەسەر هەردوو دەسەڵاتدارێتی ناوچەیی و لۆکالی یەکێتی و پارتی و پاشانیش زۆنی دەسەڵاتدارێتی ئیسلامییەکانیشیان چووە پاڵ.

لەم گۆشە نیگایەوە دەتوانین بڵێین لە پاش کەوتنی ئەزموونی پەرلەمانتاری و پرۆسەی دیموکراتیزەکردن، کورد وەکو نەتەوە لە پرۆژە سیاسییەکەیدا تووشی نووچدان بوو و لەو چرکەساتەشەوە پرۆژەی دروستکردنی نەتەوەی کورد بە مانا سیاسییەکەی لە حاڵەتی پاپووکییەکی (بوئس) گەورەدا دەژی.

لە دۆخێکی ستراتیژی وەک ئەمڕۆدا، کە دەوڵەت و نەتەوە جارێکی دی لە عێراقدا لە پرۆسەی بنیاتنانەوەیە، ئەوەی پێویستە ئێمە جەغدی لەسەر بکەین، بریتیە لە کاڵکردنەوە و سڕینەوەی نەرجسییەتی حیزبیانە و دروستکردنی ناوکۆییەکی سیاسی کە تیایدا ماڵی کوردی نەک بەتەنها ڕێکبخرێتەوە، بەڵکو دووبارە بەدیموکراسیبکرێتەوە. سەرەتای ڕزگاربوونیش لە گێژەنی ئامادەنەبوونی ڕێککەوتنی سیاسی لەناو حیزبە کوردییەکان، لە ڕەخنەگرتن لەو کولتووری سیاسییەوە دەستپێدەکات کە لە شەڕی ناوخۆدا گەیشتە بنبەستی سیاسی و لە بڵاوبوونەوەی ئەو فایلانەی دوای کەوتنی دەوڵەتی بەعسیشدا گەیشتە چڵەپۆپەی قەیرانی ئەخلاقی خۆی.

جێگای سەرسوڕمانە کە هێزە کوردییەکان بتوانن کونزێنسی سیاسی لەگەڵ هێزە عەرەبی و ناعەرەبییەکانی عێراقدا بدۆزنەوە و ماوەی دوانزە ساڵیش نەتوانن کونزێنسێکی کوردی - کوردی ناوخۆیی بدۆزنەوە. تاکە هێمایەکی پۆزەتیڤ لەم فەزا سیاسییەی ئێستای کوردستاندا هەبێت بریتییە لە ئامادەبوونی دۆخێک کە دەتوانین بە دۆخی «ئاشتییەکی بێهێز لە شەڕ باشترە» ناوی بنێین. ئەو خواست و داواکارییەی کە ئاشتییەکی گەنجی گەرەکە و دژ بە شەڕێکی پیر و بێمانایە، لەمێستادا چووتە ڕیزی دووەم و سێهەمی ئەجێندای سیاسی لە کوردستان. ئەو پرسیارەی دەبێت سبەینێ وەڵاممان بۆی هەبێت ئەوەیە، بۆئەوەی کورد ببێتەوە بە عێراقی لەناو دەوڵەتێکی فیدرال، دەبێت خاوەنی حکومەتێکی هەرێمییانەی خۆی بێت، حکومەتێکی کارا کە بتوانێت ئیرادەی کۆی گەلی کوردستان بەرجەستەبکات و شەرعییەتی لە کۆی کوردستاندا هەبێت. وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارەش نابێت بۆ سبەینێ هەڵبگیرێت. شەڕی داهاتووی کوردستان لە عێراقدا دەبێت شەڕێکی مەدەنی بێت و چەکەکان و چەکدوێنەرەکان دەبێت بچنەوە ناو بارەگاکانی خۆیان. شەڕی مەدەنی سبەینێ، شەڕێکە لە پێناو دروستکردنی ئاشتی و ئارامی و عەدالەتی کۆمەڵایەتی و ئاوەدانکردنەوەی ئابووری کوردستان و بنجبەستکردنی سیستەمێک بتوانێت دەربڕی ئیرادەی گشتی گەلی کوردستان بێت، نەک درێژبوونەوەی مۆدێلی دوو حیزب کە پەیامەکەیان بریتییە لە: «ئاشتییەکی لەق لە شەڕێکی ڕاستەقینە باشترە» و «دوو حکومەت و دوو پەرلەمان و دوو سەرۆک لە شەڕی ناخۆ باشترە». سەرەڕای ئەوەی کە لە جیهانی زانستی سیاسی و واقیعی سیاسی وڵاتاندا زیاد لە مۆدێلێک و زیاد لە چەمکێک هەیە بتوانێت ببێتە ڕێگاچارەسەر، کەچی عەقلییەتی سیاسی کوردی خراپترینیانی هەڵبژاردووە.

سەرەڕای ئەم پەشێوییە سیاسی و فیکری و کۆمەڵایەتییەی کە دەسەڵاتدارێتی کوردی تێیدا دەژی، یەکێک لەو خاڵە بەرچاوانەی پێویستە بگوترێت، بەرگریکردنی هێزە کوردییەکانە لە

مافە ڕەواکانی گەلی کوردستان. بەڵام ئەوەی جێگای تێڕامانە، دەسەڵاتدارێتی کوردی وەڵامی کردەیی بۆ ئەو داواکارییانە پێنییە کە لە ئێستادا لە فۆرمی یاسای کاتیدا بەرجەستەبووە. پشتگوێخستن و گوێنەدانە خواستەکانی کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان و دەرهاویشتە سیاسییەکانی عێراق و ناوچەکە، ئەزموونی کوردی و چەمکی فیدرالیزم دەخاتە ناو دووڕیانێکەوە. دوو ڕێگا لەبەردەم هێزە سیاسییەکانی کوردستاندا هەیە و سێهەمیان گەڕانەوەیە بۆ شەڕی ناوخۆ، کە نامەوێت وەکی ڕێگاچارەسەر پێشنیاری بکەم. یان ئەوەتانێ حکومەتێکی یەکگرتووی کوردستانی پێکدەهێنرێت، بۆئەوەی تەعبیر لە کۆی خواستەکانی گەلی کوردستان بکات و فیدرالیزم نەبێتە دروشمێکی بێئیرادەی سیاسی و بێواقیع. ڕێگای دووەمیش بریتییە لە سینیاریۆیەکی ترسناک. ترسناکییەکەش لەو تێگەیشتنەوە دێت کە تا ئەم چرکەساتە دەسەڵاتدارێتی کوردی بۆ فیدرالیزم و چارەنووسی کوردستان هەیەتی. پرسیاری جەوهەریش لێرەدا ئەوەیە ئایا ئەم دروشمە دەبێتە ڕێگاچارەسەر و ئەڵتەرناتیڤێکی سیاسی بۆ دوو زلهێزە کوردییەکە (نەک بۆ گەلی کوردستان و عێراق)، تاوەکو بتوانن دەسەڵاتدارێتی لۆکالی خۆیان لەناو چوارچێوەی فیدراڵی هەرێمیدا سەقامگیربکەن و دۆخی دابەشبوونی کوردستان لە فۆرمێکی فیدراڵی ناوچەییدا بهێڵنەوە و لە هەمانکاتیشدا ببێتە نموونەیەک بۆ کۆی ناوچەکانی تری عێراق. ئەم مۆدێلەش مانای دروستبوونی کانتۆنانتی حیزبی جیاجیا دەگەیەنێت و هەر حیزبەش لە ناوچەی خۆی خاوەنی زۆربایەتی و دەسەڵاتدارێتی دەبێت. یان فیدرالیزم لە یەکێک لەو فۆرمە گرنگانەی دابەشبوونی دەسەڵات لەنێوان دوو نەتەوە و لەناو چوارچێوەی دەوڵەتێکی نەتەوەیی نوێدا، بەرجەستەدەبێت؟

داواکردنی دەوڵەتی فیدرالی چەمکێکی سیاسییە و بۆئەوەی بتوانین پێیبگەین دەبێت لێیبگەین. کە توانیمان لە مانا سیاسی و فەلسەفی و ئێتیکییەکانی بگەین، ئەوکات دەتوانین باس لە گرنگی و سەختی پرۆسەی بنیاتنانی بکەین. واتە کورد پێویستی بە کولتوورێکی سیاسییە کە بتوانێت وەڵامی ئەو پێکۆڵکردنانەی پێبێت کە بنیاتنانی دەوڵەتی نوێ لە عێراقدا پێویستێتی. ئەزموونی ئەم چەند ساڵەی کوردستانی باشوور پێچەوانەی ئەم ڕاستییەمان پێدەڵێت؛ ئەو ڕاستییەی کە ئێمە دەبێت دان بە فەشەلی ئەزموونی بنیاتنانی بنەما سەرەکی و سەرەتاییەکانی دەوڵەت و نەتەوە بە مانا سیاسییەکەی بنێین. ئەزموونی ئەم سیانزە ساڵەش گەواهییەکی تاڵی سەدەی پێشوو و سەرەتای ئەم سەدەیەمانە. بۆئەوەی باس لە دەوڵەتی فیدرالی بکەین، دەبێت هەندێ مەرجی زۆر ساکار فەراهەمبن. یەکێک لەو مەرجانەی ئەمڕۆ پێویستە بۆی بگەڕێینەوە، بریتییە لە زیندووکردنەوە و ژیانلەبەرکردنی ئەو دەزگا نووستو یان مردووانەی پارلەمان و حکومەتی کوردستان. ئەمەش واتە ئامادەبوون بۆ فێربوون، چونکی

دیموکراسی بۆخۆشی پرۆسەیەکی فێربوونە، سیاسییەکانمان دەبێت فێربن کە چیدی سیاسەتکردن لە دونیای دیموکراسیدا بە مانای دابەشکردنی غەنیمە تێنەگەن و حکومەتکردن بە مانای مانەوەی ئەبەدی لەسەر کورسییەکان نەبینن و دەسەڵاتداریێتی بە مانای دابەشکردنی دەسەڵات بۆ جوگرافیای ناوچەیی و لۆکالی ڕاڤەنەکەن. دەسەڵاتداریێتی مەدەنی و دیموکراسی دوو چەمکن بەبێ سەروەریێتی بۆ گەل یان کۆمەڵگا و بەبێ ئیشکردنی دەزگاکانی لەوێنەی پارلەمان و حکومەت و هتد مانا سیاسی و ئێتیکییەکانی خۆیان دەدۆڕێنن. ئەم جیهانەش پێویستی بە تیۆریزەکردنی خۆی هەیە.

ئەزموونی پیادەکردنی دەسەڵات لە کوردستان ئەو هەقیقەتە سادەیەمان پێدەڵێت کە ململانێی جەنگاوەرانەی سیاسی سەرکەوتنی ڕاپەڕینی گۆڕی بۆ شکستی ئەزموونی پەرلەمان و پارچەپارچەبوونی کوردستان بۆ چەند دەسەڵاتدارێتییەکی لۆکاڵی سیاسی و حیزبی کە تیایدا چەمکی پیادەکردنی دەسەڵات لە فۆرمی حکومەتکردنەوە گۆڕا بۆ فۆرمی حوکمکردن. بنبەستی دیموکراسییەت لە کوردستان، بنبەستێکی سیاسییە و دەرئەنجامی نەبوونی ڕێککەوتن وناوکۆیی سیاسی و کولتووری ململانێی ئاشتیخوازانەیە، دەرچوونیش لەو بنبەستەی، کە ئەو کولتووری سیاسەتە خوڵقاندوێتی، سەرەتای دەرچوونە لەم قەیرانەی ئەمڕۆ. ڕەخنەگرتن لە دەسەڵاتدارێتی لۆکالی، یان فەرمانڕەوایەتی ناوچەیی و کولتووری مۆڕاڵی حیزبی، سەرەتای کردنەوەی پەنجەرەیەکی بچوکە بۆ تێگەیشتن لەو پرۆسەیە و کردنەوەی دەرگایەکیشە بۆ بیرکردنەوە لە شێوەیەکی تری ڕێکخستنەوەی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری کوردستان و دووبارە ژیان بەرابەر داهێنانەوەی پرۆسەی دیموکراسیکردنی ژینگەی کایە جیاجیاکانە لە کوردستان و دروستبوونی کۆمەڵگایەکی مەدەنی ئەکتیڤە.

ئەوەی کوردستان ئەمڕۆ و سبەینێ پێویستی پێدەبێت هێز و توانای نوێیە کە بتوانێت ژیان ببەخشێت بە جیهانی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و ئابووری کوردستان. هێزگەلێک بتوانێت مۆدێلی نوێ بۆ ڕێکخستنی کۆمەڵگا و سیاسەت و ئابووری بەرهەمبهێنێت. ئەو هێزە مەدەنییانەی بەرگری لە پرنسیپەکانی دیموکراسی دەکەن، هەرئەوانەن کە گرنگی مانا فەلسەفی و سیاسی و ئێتیکییەکانیشی دەزانن. لە دوو خاڵدا مەبەستە ئەو هەنگاوە گرنگانە دەستنیشانبکەم کە بەبڕوای من پرسیاری هەنووکەیی ئێستای کوردستان پێکدەهێنن:

یەکەم: دووبارە ئەکتیڤکردنەوەی پەرلەمان و دروستکردنەوە حکومەتی کوردستانی یەکگرتوو

واتە چوست و چالاککردنی پارلەمان و وەگەڕخستنەوەی پرۆسەی دیموکراسیکردنی ژیانی سیاسی کوردستان و گەڕانەوەی هەموو بڕیارە چارەنووسسازەکان بۆ ئەو دەزگا شەرعییەی

کە بەشێکی گەورەی خەڵکی کوردستان لە ساڵی ١٩٩٢دا هەڵیانبژارد. ئەمەش بەنۆبەتی خۆی واتە نوێنەرایەتیکردنی کورد وەکی گەلێک لەلایەن دەزگایەکی باوەڕپێکراوی سیاسییەوە، کە پارلەمان و حکومەتەکەیەتی. نوێنەرایەتی بەمانای ئەوەی کە ئەو دەزگایە تەعبیرە لە ئیرادەی سیاسی زۆربەری زۆری گەلی کوردستان دەکات، دەزگایەک، کە خاوەنی دەستوور و ڕێسای تایبەت بەخۆیەتی و دەتوانێت نوێنەرایەتی گەلی کوردستان لە ناوەوە و دەرەوەی وڵاتدا بکات. ئەمەش مانای ئەوە دەگەیەنێت کە گەلی کوردستان دەبێت چیدی ڕاستەوخۆ لە ڕێگای پەرلەمان و حکومەتەکەیەوە لە عێراق و ناوچەکە و جیهاندا نوێنەرایەتی بکرێت و چارەنووسی سیاسی خۆی لە ڕێگای ئەوەوە لەگەڵ دەوڵەتی عێراق دیارییبکات. ڕاستییەکی سیاسی و کۆمەڵایەتییە کە کوردستان دوو حیزبی گەورەی تێدایە و تەعبیر لە خواست و بەرژەوەندی گروپە جیاجیاکانی گەلی کوردستان دەکەن، بەڵام پارلەمان تەعبیر لە کۆی ئیرادەی سیاسی گەلی کوردستان دەکات و حکومەتی کوردیش خەڵکی کوردستان بە پێی خواستی ئازادانەی سیاسی خۆیان هەڵیدەبژێرن. بەم چەشنە سەقامگیربوونی سیستەمی پارلەمانتاری دیموکراسی لە کوردستان و پێشکەشکردنی وێنەیەک کە دەربڕی ئیرادەی گشتی گەلی کوردستان بێت سەرەتایەکی گەورەیە بۆ گەیشتن بە خەونەکانی تری گەلی کوردستان لەناو چوارچێوەی دەوڵەتی عێراقێکی فیدرالی و پلورالدا.

دووەم: هەڵبژاردنەوەی نوێ

دوانزە ساڵە خەڵکی کوردستان بێبەرییە لە هەموو مافێکی هەڵبژاردنی سیاسی و بەشداری لە بڕیارە چارەنوسسازەکانی وڵاتی خۆیان. نەک تەنها نەوەیەک لەم مافە بێبەرییە، بەڵکو بەشێکی گەورەی کۆمەڵانی خەڵکی کوردستانیش لەو مافە بێبەرین، کە تاوەکو ماوەی ساڵێک لەمەوپێش لەژێر دەسەڵاتدارێتی دەوڵەتی بەعسدا بوون، لە نموونەی کەرکوک و خانەقین و سنجار و گەرمیان و هتد. لە دوای یەکەم ئەزموونی دیموکراسی هەڵبژاردن لە کوردستاندا نەوەیەک دروستبووە کە هیچ مافێکی نەبووە لە بەشداربوونی سیاسی و هەڵاوێردی سیاسی لە وڵاتی خۆیدا. ئەمەش وامان لێدەکات بەڕاکشاوییەوە بپرسین دەبێت ئەم نەوەیە یان ئەو کوردانەی کە لەدەرەوەی سنووری کوردستانی سەربەخۆبوون یان لە دەروەی سنووری کوردستان دەژین، چ لە شارەکانی دی عێراق و چ لەدەرەوەی وڵات، دەبێت چ وەڵائەتێکی سیاسییان بۆ پەرلەمان و سیستەمی سیاسی لە کوردستان هەبێت؟ بۆیە هەڵبژاردنەوەی نوێ لە کوردستان یەکێکە لەو فاکتەرە گرنگانەی دووبارەبوونەوەی ژیانی سیاسی دیموکراسی لە کوردستان و دەستپێکردنەوەیەکی نوێ لە ئەزموونی دیموکراسی. هەڵبژاردنی نوێ مافێکە بۆ هەموو تاکێکە لە کوردستان و دەرەوەی کوردستان، ئەمەش سەرەتاییترین و بناغەییترین

هەنگاوی سیاسی و مەدەنییە، تاوەکو بتوانرێت چەمکی هاولاتی و وەلائەت جارێکی تر ئەکتیڤ بکرێتەوە و پێناسەبکرێتەوە.

لەبری کۆتایی

بە ـ نرخی و بێ ـ نرخی ژیان

ژیان لە عێراقی سیستەمی بەعسیزمدا لە دۆخێکی هەمیشەیی ناوێزەییدا بەڕێوەدەچوو. واتە چەمکی «ئاساییبوون» یان ژیانی ئاسایی تێرمێکی نامۆیە بە فەلسەفەی ژیان لەناو سیستەمی بەعسیزمدا. ئەم دۆخەش مانای نەبوونی هیچ گەرانتییەکە کە مرۆڤ هەیبێت و نەبوونی هیچ دڵنیابونێکە لە ئێستا و پشتنەبەستنە بە هیوا و بە ئومێدی سبەینێ. نەبوونی «دۆخی ئاسایی» مانای ئامادەنەبوونی هیچ ڕێسایەک دەگەیەنێت، کە بتوانێت دۆخی «ئاسایی» لە دۆخی «ناوێزە» جیابکاتەوە. ئەم حاڵەتەش کە بەعسیزم لە جیهانی ژیاندا دروستیکردبوو، یەک ستراتیژ لە پشتییەوە کاریدەکرد؛ ستراتیژی کوشتنی هەموو ماناکانی بەڕێوەبردنی ژیانی ئاسایی. بۆئەوەی ئەم ستراتیژەش بەشێوەیەکی کامڵ و پێرفێکت کاربکات، سیستەمێکی تۆتالیتاری وەک بەعس تەنها بەدیسپلین و کونترۆڵکردنی ژیانەوە نەدەوەستا، بەڵکو پلەیەک سەروتر لە چەمکی سەروەرێتی بەسەر ژیان و شوێندا کاریدەکرد، ئەو ئاستەش ئاستی پێکهێنانی دۆخێکی ناکاوی بەردەوام بوو.

خەمەکانی مرۆڤ لەم جۆرە سیستەمە بۆ یەک خەم کورتدەبنەوە، خەمی ژیانی ڕووت، خەمی مانەوە. ژین لە عێراقدا لە ژێر فشارێکی بەردەوامی فۆرموەرگرتن و فۆرمفرێداندا بوو، پرۆسەیەک کە کۆمەڵگای عێراقی ڕاستە یەک وێنەی تۆتالیتاری پێبەخشرابوو، بەڵام ئەم وێنەیە هەمیشە لە گۆڕانی ژێرزەبری بەردەوامدا بوو. گۆڕانی ماناکان و گۆڕانی ڕەنگەکان و ناوەکان و یاساکان و ڕۆخساری شتەکان و مرۆڤەکان. ژیان لە عێراقدا بەپێچەوانەی ئەو مانایانەی کە «مرۆڤێکی یاسایی» دەبێت لای دەوڵەت هەیبێت، یەک ئاڕاستە و یەک ناوەڕۆک و یەک پەیامی لەخۆگرتبوو؛ پەیامی ئەوەی کە هەموو شتێک لەسەر ئەم پارچە زەوییەدا کە ناوی عێراقە موڵکی دەسەڵاتدارە و هیچ دەسەڵاتێکیش لەتەنیشت ئەم دەسەڵاتەوە نابێت بوونی هەبێت. لێرەوە سەروەرێتی لە چەمکی عێراقی بەعسیزمدا مانای لێسەندنەوەی هەموو بڕیارێک بوو لە تاک و گروپەکان لەناو ژیان و تەسلیمکردنی بوو بە سیستەم. واتە تەنها سیستەمێک، کە لە «دۆخی ناکاو» (Ausnahmezustand) (٢١) پێکهاتوە بەرپرسیاردەبێت لەبڕیاردان لەسەر ژیان. ئەمەش مانای وەرگرتنەوەی هەموو بڕیارەکان دەگەیەنێت لە دەزگاکانی ناو کۆمەڵگا و بەخشینی بە یەک دەزگا، ئەویش دەزگای دادگاییکردنی بێیاسایە. کاتێک دەوڵەت دەبێت بەسەروەری ڕەها لەسەر پارچە زەوییەکی یاسایی، ئەوا تاک و

گروپەکان تیایدا ڕامدەکرێن، شوێنەکانی نیشتەجێبوونیان نیشاندەکرێت، سنوورەکانی هاموشۆیان دەستنیشاندەکرێت، دەوڵەت جۆری بیرکردنەوە و هیواکان دیاریدەکات. دەوڵەت دەبێتە هیولایەک کە هەموو کونج و پەنایەکی ئەم کۆمەڵگایە دەناسێت و ئاگاداری هەموو جوڵە و بزاوت و خواستێک دەبێت.

ژیان لەم فۆرمی دەسەڵاتدارێتییەدا لە دۆخێکی ناکاوی هەمیشەییدا دەژی، دۆخێک کە نرخ و ماناکانی ژیان سیستەمی سیاسی دەستنیشانی دەکات. بە مانایەکی دی لە کۆمەڵگایەکی تۆتالیتاری وەکی بەعسیزم پیرۆزێتی ژیان لە مرۆڤ دەسەنرێتەوە و دەدرێتە دەست مەرگ. بەعسیزم توانی مرۆڤەکان تورهەڵداتە دەرەوەی هەموو ڕێسایەک و هیچ یاسایەک نەتوانێت بیانپارێزێت. گۆڕینی پیرۆزێتی لە ژیانەوە بۆ مەرگ یەکێک بوو لە میکانیزمە گرنگەکانی کارکردنی سیاسەت لەناو کۆمەڵگای بەعسیزمدا. لەم جۆرە دۆخەدا مرۆڤ چیدی دەبێتە کائینێک کە بەردەوام فۆرمی شوناسەکەی گۆڕانی قووڵی بەسەردادێت. مرۆڤ لەم کۆمەڵگایەدا دەبێت بە سەربازێکی هەمیشەیی کە دەبێت هەموو چرکەساتێک ئامادەی مردن بێت و ئامادەبێت گیانی خۆی لەپێناو ماناکانی سەرووی ژیانی ڕۆژانە بەختبکات؛ ئەو مانایانەی کە حیزب دەستنیشانیکردوون و بەوانە لە زانکۆکان و قوتابخانەکان و کارگەکان و دائیرەکاندا و یانەی وەرزشییەکان و مزگەوتەکان و باخچەی ساوایاندا دەگووترانەوە. یەک وانە لە عێراقی تۆتالیتێردا هەڵگری نرخ و بەهای نیشتمانپەروەری و نەتەوەیی بوو، وانەی «پەروەردەی نەتەوەیی». بەعس هەمیشە فێری دەکردین ئێمە سەر بە چ نەتەوەیەکین و ئەو نەتەوەیەش لە کۆمەڵێکی بە وێناکراوەوە (vorgestellte Gemeinschaft) کرابوو بە هەقیقەتێکی ئەنترۆپۆلۆگی و سیاسی.

مرۆڤ لە کۆمەڵگای بەوێناکراوی بەعس تەنها سەربازێکی ئاسایی نەبوو، بەڵکو سەربازێک بوو خاوەن بڕوا و عەقیدە و ئیمانیش. ئەم چەشنە پیشەسازییە لە بنیاتنانی مرۆڤ، واتە بەرهەمهێنانی دۆخی هەمیشەیی جەنگ. دۆخێک کە چەمکی ئارامی تیادا دەبێت بە فۆرمێکی نامۆ و لە حاڵەتێکی ناوێزەیی (شاذ) بەردەوامدا دەژی. شەڕی ناوخۆ حاڵەتێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی بەردەوامی ناو سیستەمی تۆتالیتێری بەعسیزم بوو. هێزێک بوو بەعس بەردەوام ژیانی خۆی لەسەر دووبارەبەرهەمدەهێنایەوە. یەک پیشەسازی لە عێراقی بەعسیزمدا گەورەتین بەرهەمی دەخستە بازاڕی ژیانەوە، پیشەسازی دۆزینەوە و دروستکردنی بەردەوامی دوژمن. دوژمن ماناکانی چیدی لەدەرەوە نەبوو، بەڵکو گواسترابووەوە بۆ ناو کۆمەڵگا و بۆ ناو خودی مرۆڤەکان. لێرەوە پرسیاری سەرەکی لە عێراقی سبەینێدا، پرسیاری پەیوەندی نێوان دەسەلات و ژیان دەبێت، پرسیاری پەیوەندی نێوان سەروەرێتی دەوڵەت و سەروەرێتی هاولاتی

دەبێت، پرسیاری چەشنی ئەو شوناسە دەبێت کە دەوڵەت و نەتەوە لەخۆیدەگرێت، لە کۆتاییدا پرسیاری ڕێکخستنەوەی پەیوەندی نێوان دەسەڵاتدارێتی و مەرگ دەبێت.

لە عێراقی داهاتوودا، ئارامی کۆمەڵایەتی کاتێک مانا ڕاستەقینەکانی بۆدەگەڕێتەوە، کە دەسەڵاتی سیاسی هەمیشە لەژێر چاودێریدا بێت؛ چاودێری پەرلەمان و ڕای گشتی. نرخی مرۆڤ کاتێک ماناکانی خۆی وەردەگرێتەوە کە دەوڵەت ئەو سەروەرێتییە تەعەسوفییەی بەسەر ژیانی تاک و گروپەکان نەمێنێت، کە فەلسەفەی بەعسیزم بە جیهان و ژیانی بەخشیبوو و لەسەر جەستەی تاک و کۆی کۆمەڵگای عێراقیدا پیادەیدەکرد. چۆنێتی کۆتاییپێهێنانی ئەم کولتوورە، هونەر و پێکۆڵکەرێکی گەورەی سیاسەتی عێراقی سبەی دەبێت. ئەم هونەرەش واتە گەڕانەوەی مانا و نرخەکان بۆ ژیان. هونەری ڕێزگرتنە لە ژیان و لێسەندنەوەی هەموو پیرۆزییەکانە لە ئایدیۆلۆژیاکان و دانەوەیەتی بە خودی مرۆڤ. بەکورتی دووبارەڕێکخستنەوەی پەیوەندی نێوان فۆرمی ژیان و فۆرمی سیاسەت پرسیاری جەوهەری دەسەڵاتدارێتی دەبێت لە عێراقی سبەیدا.

گەڕانەوەی ئەم نرخانە و چەندین بەهای دی وابەستەی چۆنێتی بینینی تاک و گروپەکانە بۆ دەسەڵات و دەسەڵاتدارێتی و لە هەمان کاتیشدا دووبارەڕێکخستنەوەی فەلسەفەی ژیانی سیاسییە لە نێوان دەوڵەت و کۆمەڵگا. دووبارە دۆزینەوەی ئەم نرخانە بەتەنها مانای چۆنێتی ئەو فۆرمە سیاسییە نییە کە تاک و گروپەکان خوازیارن لە داهاتوودا تیایدا بژین، بەڵکو لە هەمانکاتیشدا پابەندی شێوەی هەڵسوکەوتە لەگەڵ ڕابردوودا و چۆنێتی خوێندنەوەیەتی. گەر باس لە عێراقی سبەی بکەین، دەبێت باس لە عێراقێک بکەین کە سیاسەت چیدی نابێت ماناکانی ژیان دەستنیشانبکات و کاتەکانی مردن دیاریبکات.

لە عێراقی داهاتوودا دەبێت کۆمەڵگای سیاسی و کۆمەڵگای مەدەنی دوو کایەی جیاوازبن لەیەکتری و چیدی کۆمەڵگای مەدەنی ئەو شوێنە نەبێت کە ژیانی تێدا دەکوژرێت و ژیانی تێدا بە ئایدیۆلۆژیادەکرێت. ترس لە عێراقی داهاتوو، ترسی دابەشبوونی خاک نییە، هێندەی ترسی وەرگرتنی وێنەی جیاوازە کە ئایدیۆلۆژیا تاکڕەهەند و تۆتالیتێرەکان لێیدەترسن. دابەشبوونی خاک و لەدەستدانی سەروەرێتی ئەو کاتە دەستپێدەکات کە گروپێک یان ئەتنییەک بەتەنها وێنەی داهاتوو بنەخشێنێ. ترس لە دابەشبوونی عێراق ئەو کاتە دەبێتە هەقیقەتێکی کۆمەڵایەتی کە وێنەکانی ناو کۆمەڵگای عێراق نەتوانن لەگەڵ یەک و لەتەنیشت یەک هەڵبکەن. بە مانایەکی دی گەورەترین ترس، ترسی ونبوونی پەیوەندییە (کۆمۆنیکاسیۆن) و لاڵبوونی زمانی وتووێژە. ترس لە عێراقی داهاتوو ئەوە نییە ئایا جیهانی عەرەب عێراقی لەدەست دەچێت یان نا، بەڵکو ئایا کۆی نەتەوە و ئێتنی و گروپە ئایینی و

ئایینزاکانی ناو ئەم وڵاتە عێراقیان لەدەستدەچێت یان نا. پرسی داهاتوو لە عێراقدا ئەوەیە کە کەرامەتی دەوڵەت بە کەرامەتی سەرۆک و نەتەوە و حیزب و خێزانەوە نەبەسترێتەوە، بەڵکو بە ڕادەی ڕێزگرتنی دەوڵەت و دەزگا سیاسییەکانی لە کەرامەتی تاک و کەس ببینرێتەوە.

سەرچاوە و پەراوێزەکان

١- بۆ زانیاری زۆرتر دەربارەی ئەم بابەتە بڕوانە ئەم سەرچاوانەی خوارەوە:

Benediict Anderson: Die Erfindung der Nation. Zur Karriere eines folgenreichen Konzepts. Berlin 1998.

Ernst Gellner: Nationalismus und Moderne. Berlin 1991.

Stephan Ganter: Ethnizität und ethnische Konflikte. Konzepte und theoretische Ansätze für eine vergleichende Analyse. Freiburg 1995.

Etinenne Balibar/Immanuel Wallerstein: Rasse Klasse Nation. Ambivalente Identitäten. Hamburg 1992.

Eric Hobsbawm: Nation und Natinalismus. Mythos und Realität seit 1780. Frankfurt/M./New York 1990.

Reinhard Kößler: Postkoloniale Staaten. Elemente eines Bezugsrahmens. Hamburg 1994.

Reinhard Kößler/Tilman Schiel (Hrsg.): Nationalstaat und Ethnizität. Frankfurt/M. 1995.

Reinhard Kößler/Tilman Schiel: Auf dem Weg zu einer kritischen Theorie der Modernisierung. Frankfurt/M. 1996.

Jochen Hippler (Hrsg.): Nation-Building – ein sinnvolles Instrument der Konfliktbearbeitung?, Dietz Verlag (Bonn), Reihe Eine Welt der Stiftung Entwicklung und Frieden, 2003.

٢- ئاراس فەتاح: نەتەوە و گروپە ستراتیژەکانی. گۆڤاری ڕەهەند. ژمارە ١، ساڵی ١٩٩٦، ل ١٢٩-١٧٥
هەروەها هەمان سەرچاوەکانی پێشوو.

٣- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە کۆی لێکۆڵینەوەکەی ئولریش شنێکێنەر:

Ulrich Schneckener: States at Risk. Fragile Staaten als Sicherheits- und Entwicklungsproblem). Diskussionspapier Forschungsgruppe Globale Fragen. Stiftung Wissenschaft und Politik. Deutsche Institut für Internationale Politik und Sicherheit. Berlin, März 2004

4- Jochen Hippler (Hrsg.): Nation-Building – ein sinnvolles Instrument der Konfliktbearbeitung?, Dietz Verlag (Bonn), Reihe Eine Welt der Stiftung Entwicklung und Frieden, 2003.

5- Ernst Gellner: Nationalismus und Moderne. Berlin 1991.

٦- سەرچاوەکانی ژمارە ١ و ٢

7- Peter Sluglett/Marion Farouk-Sluglett: Der Irak seit 1958. Von der Revolution zur Diktatur. Frankfurt/M. 1991.

٨- بڕوانە:

Ulrich Schneckener und Dieter Senghaas, InllS-Arbeitspapier Nr. 8/97-

Ulrich Schneckener: Politiken der Anerkennung. Modelle zur Konfliktregulierung in ethnisch pluralen Gesellschaften. In: Auswege aus dem Bürgerkrieg. Modelle zur Regulierung ethno-nationalistischer Konflikte (Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 2002.

Ulrich Schneckener/Dieter Senghaas: Auf der Suche nach friedlicher Koexistenz. Modelle

zur Bearbeitung ethno-nationaler Konflikte in Europa. InIIS-Arbeitspapier Nr. 8/97, S. 8-27.
Ulrich Schneckener: Schritte zur Autonomie. Ein Leitfaden für externe Vermittlung. Kooperationsprojektes der Bertelsmann-Stiftung und der Bertelsmann Forschungsgruppe Politik am Centrum für angewandte Politikforschung zur Eigenverantwortung und Autonomie der Regionen. Juli 2002

9- Ernst Gellner: Nationalismus und Moderne. Berlin 1991.

١٠ـ بڕوانە هەمان سەرچاوەی ژمارە ٨، ل. ٤

١١ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو.

١٢ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو.

١٣ـ حنا بطاطو: العراق، الطبقات الاجتماعية و الحركات الثورية من العهد العثمانى حتى قيام الجمهورية. الكتاب الأول، بيروت ١٩٩٠، ل ٢٦

١٤ـ هەمان سەچاوەی پتێشوو ل ٤٥

١٥ـ فواد اسحق الخورى: العسكر والحكم فى البلدان العربية. دار لساقى. الطبعة الاولى، ١٩٩٠

16- Basam Tibi: Militär in der Dritten Welt. Allgemeine Theorien und Regionalstudien über arabische Länder. Frankfurt/M. 1973.

17- Ulrich Schneckener: Schritte zur Autonomie. Ein Leitfaden für externe Vermittlung. Centrum für angewandte Politikforschung (C·A·P). 2002.
Sascha Meinert Zwischen staatlicher Integrität und gesellschaftlicher Vielfalt: Regionale Autonomie als Lösungskonzept für multinationale Staaten. Ergebnisbericht zum Kooperationsprojekt der Bertelsmann Stiftung und der Bertelsmann Forschungsgruppe Politik am Centrum für angewandte Politikforschung „Eigenverantwortung und Autonomie der Regionen".
Debiel, Tobias: Gewaltprävention: Vom Modebegriff zum Handlungskonzept? in: Sicherheit und Frieden, Heft 4, 1996, S. 218-224.
Matthies, Volker: Krisenprävention und Friedenskonsolidierung – Neue Aufgaben für die Entwicklungszusammenarbeit, in: Ferdowsi, Mir A. (Hrsg.): Krisenprävention und Friedenskonsolidierung – Eine Zwischenbilanz der „neuen deutschen Entwicklungspolitik" (S. 15-46), Arbeitspapiere zu Problemen der internationalen Politik und der Entwicklungsländerforschung (Nr. 30/2001), München: Forschungsstelle Dritte Welt, 2001.
Matthies, Volker: Krisenprävention. Vorbeugen ist besser als Heilen, Opladen, 2000.
Matthies, Volker: Vom reaktiven Krisenmanagement zur präventiven Konfliktbearbeitung? in: Aus Politik und Zeitgeschichte, B33-34, 1996, S. 19-28.
Matthies, Volker: Nicht mehr Krieg und noch nicht Frieden. Schlichtung und Wiederaufbau als Aufgaben der Entwicklungspolitik. in: Der Überblick, Heft 1 / 1995, S. 94 f.
Ropers, Norbert/Debiel, Tobias (Hg.): Friedliche Konfliktbearbeitung in der Staa-ten- und Gesellschaftswelt, Bonn. 1995.
Heintze, Hans-Joachim: Selbstbestimmungsrecht und Minderheitenrechte im Völkerrecht, Baden-Baden: Nomos, 1994
Kramer, Jutta (Hg.): Föderalismus zwischen Integration und Sezession, Baden-Baden: Nomos, 37-46.

١٩ـ بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ئەم مۆدێلانە، بڕوانە:

Ulrich Schneckener und Dieter Senghaas: Auf der Suche nach friedlicher Koexistenz. Modelle zur Bearbeitung ethno-nationaler Konflikte in Europa. Universität Bremen. InllS-Arbeitspapier Nr. 8/97.
Ulrich Schneckener: Politiken der Anerkennung. Modelle zur Konfliktregulierung in ethnisch pluralen Gesellschaften. In: Auswege aus dem Bürgerkrieg. Modelle zur Regulierung ethno-nationalistischer Konflikte (Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 2002.

٢٠ـ هەمان دوو سەرچاوەی پێشوو..

٢١ـ ئاراس فەتاح: دەسەڵاتدارێتی و پرۆسەی بەکۆمەڵگابوون. گۆڤاری رەهەند ژمارە ٩/١٠ ساڵی ٢٠٠٠ ل ٢٨ـ ٥٤.

نەتەوە و ناسیۆنالیزم

مەریوان وریا قانیع

١. سەرەتا

ئەم نووسینە تەرخانە بۆ وەڵامدانەوەی ئەم کۆمەڵە پرسیارە:

نەتەوە چییە؟ ئایا داهێنراوێکی کۆمەڵایەتییە یان پێدراوێکی سروشتیی؟ بەرهەمی ڕۆژگارێکی تایبەتە یاخود ئەوەتەی کۆمەڵگای بەشەری هەیە بوونی هەیە؟ ئەو دنیا ڕەمزی و سیاسی و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی و ئابوورییە کامەیە کە تیایدا نەتەوە لەدایکدەبێت؟ ناسیۆنالیزم چییە و چۆن و بۆ و کەی پەیدابووە؟ پەیوەندی نێوان نەتەوە و ناسیۆنالیزم چییە؟ ئایا نەتەوە و ناسیۆنالیزم ئایندەیان هەیە یاخود بەشێکن لە دنیایەک ئێمە وردە وردە خەریکین ماڵئاوایی لێدەکەین؟

٢. نەتەوە چییە؟

یەکێک لە زەحمەترینی ئەو پرسیارانەی لەم دوو سەدەیەی دوایدا ڕووبەڕووی زانستە کۆمەڵایەتییەکان بوبێتەوە پرسیارە دەربارەی چییەتی نەتەوە. نەتەوە چییە و لەچی پێکدێت؟ ئەم پرسیارە لە سەدەی نۆزدەهەمەوە ئامادەیە و ژمارەیەک لە زانا و فەیلەسوف و لێکۆڵەرەوەی سیاسی هەوڵی وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارەیان داوە. دەرنجامی ئەم هەوڵانەش گەیشتن بووە بە کۆمەڵێک وەڵامی جیاواز و ئاڵۆز و ناکۆک. بەڕای هەندێک لێکۆڵەرەوە پرسیاری «نەتەوە چییە؟» لەزۆر ڕووەوە لەو پرسیارە ئەچێت کە دەربارەی «زەمەن» لە ئۆگستینی قەشەیانکردوە. کاتێک لەم قەشە بەناوبانگە دەپرسن زەمەن چییە، لەوەڵامدا ئەڵێت: «ئەگەر لێمنەپرسن زەمەن چییە وەڵامەکەی دەزانم، بەڵام کە بێمە سەر ئەوەی لێکیبدەمەوە زەمەن چییە، ئەوکات نازانم چی بڵێم» (Pecora 2001:1) بەهەمان شێوەیەش زۆربەمان پێمانوایە دەزانین نەتەوە چییە تا ئەوکاتەی پرسیاری ئەوەمان لێدەکەن کە نەتەوە چییە؟

هەندێک تیوریستی هاوچەرخی وەک ئانتۆنی سیمس باس لەوە دەکەن کە ڕاستە نزیکەی دوو سەدەیە نووسین و بۆچوون و دیدی جیاجیا لەسەر چییەتی نەتەوە و چییەتی ناسیۆنالیزم لە ئارادایە، بەڵام وەڵامدانەوەی ڕاستەقینەی ئەم پرسیارانە و خۆ خەریککردنێکی میتۆدی و تیوری بە مەسەلەی نەتەوە و ناسیۆنالیزمەوە وەک بابەتێکی سەربەخۆ، بۆ شەستەکانی سەدەی بیستەم، دوادەکەوێت. بەڕای سمیس ڕاستە لە دوای جەنگی جیهانی یەکەمەوە گرنگییەکی زیاتر بە مەسەلەی نەتەوە و بزاوتی ناسیۆنالیزمی دراوە، بەڵام تەنها لە شەستەکانی سەدەی بیستەمدا ئەم مەسەلانە دەبنە بابەتی لێکۆڵینەوەی زانستە کۆمەڵایەتییەکان و زیاد لە کایەیەکی مەعریفی پێوەی خەریکدەبن.

هەر ئەم ئانتۆنی سمیسە لەوەمان ئاگاداردەکاتەوە کە هەڵەیەکی گەورە دەکەین گەر بەدوای تیورەیەکی یەکگرتوودا بۆ نەتەوە و ناسیۆنالیزم بگەڕێین، چونکە هەر کۆمەڵگایەک مێژوویەکی تایبەتی پرۆسەی بە نەتەوەبوونی هەیە و هەر ناسیۆنالیزمێکیش کارەکتەرێکی تایبەتی وەردەگرێت. بەباوەڕی سیمس ئەوەی نەگۆڕ و جێگیرە ئەو ڕاستییەیە کە ناسیۆنالیزم وەک بزوتنەوەیەکی سیاسی داوای ئەو دەکات هەر نەتەوەیەک دەوڵەتێک و هەر دەوڵەتێک نەتەوەیەکی هەبێت .(Smith 1971,Smith 2000)

بەنەدیکت ئەندرسۆنیش، لە هەشتاکانی سەدەی بیستەمدا، ئەم ڕایەی سمیس ئەسەلمێنێت و جەغد لەوەدەکات کە ناسیۆنالیزم یەکێکە لەو بابەتانەی لە ڕووی تیورییەوە لاوازە و بە درێژایی مێژووی خۆی زانا و لێکۆڵەرەوە و فەیلەسوفێکی بەرهەمنەهێناوە کە بە «فەیلەسوفی ناسیۆنالیزم» ناوببرێت. ئەندرسۆن دەڵێت لیبرالیزم، سۆسیالیزم، ئەنارشیزم، هتد.. فەیلەسوفی تایبەتی خۆیان هەیە، بەڵام ناسیۆنالیزم ئەمەی نییە. بەڕای ئەندرسۆن تەنها لە شەستەکانی سەدەی بیستەمەوە نەتەوە و ناسیۆنالیزم دەبنە بابەتی لێکۆڵینەوەی تیوری و دەبنە خاوەنی میتۆدی سەربەخۆ کە جیایدەکەنەوە لە بابەتە سیاسییەکانی دیکە. لای ئەندرسۆن ئەو هۆکارانەی وادەکەن ناسیۆنالیزم و نەتەوە لە شەستەکانی سەدەی بیستەمدا ببنە بابەتی سەربەخۆی زانستە کۆمەڵایەتییەکان و میتۆدی تایبەت بەخۆیان هەبێت، بەرپابوونی جەنگی دژی کۆلۆنیالیزم و شەڕی ڤێتنام و هاتنەکایەی بزوتنەوە نەتەوایەتی و ئەتنییەکانە، ئەمە سەرەڕای هاتنەکایەی هێمن و لەسەرخۆی پرۆسەی جیهانگیری کە کاریگەری ڕاستەوخۆی بۆسەر پایەکانی دەوڵەتی نەتەوەیی هەبووە و هەیە. (Anderson 1983)

لەڕاستیدا ئەم دوو ڕایە، واتە ڕاکەی ئەندرسۆن و سیمس، ئەگەر تا سەرتای هەشتاکان ڕاستبووبن، ئەوا لە ئێستادا ڕاست نین، لە بیست ساڵی ڕابووردودا ژمارەیەکی هێجگار زۆر

کتێب و نووسین و بڵاوکراوەی جیا جیا لەسەر مەسەلەی نەتەوە و ناسیۆنالیزم نووسراون، کە دۆخێکی زانستی و فیکری و میتۆدی جیاوازیان هێناوەتە کایەوە. ئەندرسۆن و گێلنەر و سمیس و هۆبزباوم لە دیارترینی ئەو نووسەرانەن کە لەسەر نەتەوە و ناسیۆنالیزم نووسیویانە.

یەکێک لەو هۆکارانەی کە لێکۆڵینەوەی میتۆدیانەی نەتەوە و ناسیۆنالیزم زەحمەتدەکات مەسەلەی قورسی پێناسەکردنی ئەو چەمکە سەرەکیانەیە کە بۆ لێکۆڵینەوەی زانستییانەی ئەم دوو دیاردەیە گرنگن، لەپێش هەمووشیانەوە پێناسکردنی چەمکی نەتەوە و چەمکی ناسیۆنالیزم خۆیان. تا ڕۆژی ئەمڕۆمان ناکۆکیەکی گەورە هەیە لە نێوان ئەو بۆچوونە جیاوازانەدا کە دەخوازن ئەم دوو چەمکە پێناس بکەن و مانا و سەرچاوە و ڕۆژگاری دورستبوون و ئایندەیان دەستنیشانبکەن. لێرەدا و بۆ خۆپاراستن لەهەر تێکەڵوپێکەڵییەکی تیوری و بۆ نەکەوتنە ناو فەوزایەکی میتۆدیەوە، هەوڵئەدەم گرنگترینی ئەو هێڵە تیورییانە لەیەکدیجیابکەمەوە کە لەسەر دیاردەی نەتەوە و ناسیۆنالیزم لەئارادان.

ئەنتۆنی سمیس، کە یەکێکە لە تیوریستە بەناوبانگەکانی ناسیۆنالیزم، باس لەوەدەکات کە دەشێت دوو کۆمەڵە تیورەی سەرەکی دەربارەی نەتەوە و ناسیۆنالیزم لێکجیاکەینەوە: (Smith 1994: 5& Hutchinson)

یەکەمیان ئەو کۆمەڵە تیورییەیە کە نەتەوە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ بە بوون و ئامادەگی کۆمەڵێک هۆکار و مەرج و پێدراوی بابەتییەوە دەبەستێتەوە.

دووهەمیان ئەو تیوارانەن کە نەتەوە بە بەرەنجامی بوون و ئامادەگی کۆمەڵێک فاکتەری خودی، زاتییەوە، دەبەستێتەوە.

یەکەمیان بە «تیورە بابەتییەکان»ی نەتەوە و ناسیۆنالیزم ناودەبرێن و دووهەمیشیان بە «تیورە خودییەکان». کەوابوو لای سمیس دەشێت دوو جۆر تیورە لەیەکدی جیابکەینەوە: «تیورەی بابەتی» بەرامبەر بە «تیورەی خودیی».

«تیورە بابەتییەکان» نەتەوە وەک دەرنجامی هاتنەکایەی کۆمەڵێک هۆکاری بابەتەییانە دەبینن، گەر ئەم هۆکار و مەرجە بابەتیانە ئامادەنەبوون ئەوکات نەتەوە بوونی نییە، کە ئامادەشبوون لەگەڵی اندا نەتەوەش ئامادەیە. بەشێوەیەکی گشتی ئەو مەرجە بابەتیانە بریتین لە بوونی سەرزەمین و زمان و کولتوور و مێژوو و ئەتنیەتی هاوبەش. فەیلەسوفی ئەڵمانی هێردەر بە باوکی ئەم تێڕوانینە بابەتییە بۆ نەتەوە ناودەبرێت.

«تیوره خودییەکان» نەتەوە وەک دەرەنجامی کۆمەڵێک هۆکاری خودی دەبینن، واتە بوونی نەتەوە نابەستنەوە بە بوون و ئامادەگی کۆمەڵێک هۆکار و پێدراو و مەرجی بابەتییەوە. ئەو هۆکارە خودییانەش کە ئەم کۆمەڵە تیورەیە باسیدەکەن بریتین لە بوونی ئیرادە و یاداوەری و پەژارە و شادی و تێکشکان و ڕەمزی هاوبەش. فەیلەسوفی فەرەنسی ئارنست ڕێنان بە باوکی ئەم کەلەپوورە فیکرییە دادەنرێت.

لە دیدی یەکەمیاندا نەتەوە شتێکە فاکتەرە بابەتییەکان پێماندەدەن، واتە شتێکی پێدراوە، بەڵام لە دووهەمیاندا نەتەوە بوونێکی دروستکراوە کە ئیرادەیەکی سیاسی دروستیدەکات نەک مەرجی بابەتی بەرهەمیبهێنێت. لە سەدەی نۆزدەهەمەوە ئەم دوو دیدە ئامادەن. نوێنەرەکانی دیدی بابەتی هێردەر و فیختەن و نوێنەرەکانی دیدی خودیش ڕێنان. لە ڕووی مێژووییەوە بۆچوونەکانی فیختە و هێردەر کۆنترن لە بۆچوونەکانی ڕێنان و لەڕاستیدا بۆچوونەکانی ڕێنان وەڵامدانەوەیەکی ڕاستەوخۆی بۆچوونەکانی هێردەر و فیختەن و لە بنەڕەتیشدا ڕەخنەیەکی توندە لە بۆچوونەکانی ئەو دوو فەیلەسوفە ئەڵمانییە.

جگە لەم دوو کۆمەڵە تیورەیە کۆمەڵێک تیورەی دیکە هەن کە لە سەرزەمینێکی میتۆدی و فیکری دیکەوە لە مەسەلەی نەتەوە و ناسیۆنالیزم ڕادەمێنن. ئەم کۆمەڵە تیورەیە تەماشای فاکتەرە بابەتی و خودییەکانی دروستبوونی نەتەوە و ناسیۆنالیزم ناکەن، نەتەوە و ناسیۆنالیزم بە بوون و ئامادەیی کۆمەڵێک مەرجی بابەتی و خودییەوە نابەستنەوە، بەڵکو بەشێوەیەکی سەرەکی قسە لە کێشەکانی مۆدێرنە و ئەتنیەت، پەیوەندی نەتەوە و ناسیۆنالیزم بە مۆدێرنە و بە گروهە ئەتنییەکانی بەر لە مۆدێرنەوە دەکەن. لەم کەلەپوورە فیکریەیاندا هەندێک تیورە هەن کە نەتەوە بە بەرهەمی ڕۆژگاری مۆدێرنە دەزانن و پێیانوایە بەر لە مۆدێرنە شتێک نییە ناوی نەتەوە و ناسیۆنالیزم بێت. واتە نەتەوە و ناسیۆنالیزم وەک بوونەوەری نوێ دەبینن و بە بەردەوامی گروهەکانی بەر لە خۆییانی نازانن. ئەم تیوریستانە بە «مۆدێرنیستەکان» ناسراون و ئارنست گیلنەر و بەنەدیکت ئەندرسۆن و ئێریک هۆبزباوم لە دیارترین نوێنەرەکانین.

دووهەمیان کۆمەڵە تیوریستێکی دیکەن کە ڕایان وایە نەتەوە و ناسیۆنالیزم دیاردەی دێرینن و بەر لە مۆدێرنەش ئامادەبوون، بەڵام لە فۆرمی گروپی ئەتنی و کولتووریدا. ئەم تیوریستانە ئەو ڕاستییە دەسەلمێنن کە فۆرمی ئامادەگی گروهەکان لە دێریندا فۆرمێکی نەتەوەیی نەبووە، بەڵام دواتر نەتەوە لەسەر بناغەی ئەو گروهە ئەتنی و کولتورییانە دروستبووە کە پێشتر ئامادەبوون. بە مانایەکی دیکە ناکرێت نەتەوە وەک بوونەوەرێکی نوێ ببینین بەڵکو دەبێت وەک بەردەوامی ئەو گروهە ئەتنیانەیە ببینین کە پێشتر لە ئارادابوون. ئەنتۆنی سمیس و

ئەنتــرۆپۆلۆژی بەناوبانگ کلیــفــۆرد گــێــرتز دیارترین نوێنەرانـی ئەم دیدەن بۆ نـەتەوە و ناسیۆنالیزم. ئێستا با بەشێوەیەکی درێژتر باس لەو تیورە جیاوازانە بکەین.

٣. تیورەی «بابەتی» و تیورەی «خودیی» لە بنیادنانی نەتەوەدا

با سـەرەتا لە تیوریـیە بابەتیـیەکـانەوە دەسـتـپێدەکـەین و دواتر دەگـەڕێینەوە سـەر تـیـورە خودییەکان.

١.٣: تیورە بابەتییەکان: هێردەر و ستالین

لە تیورە بابەتییەکاندا لەدایکبوونی نەتەوە و ناسیۆنالیزم وابەستەی ئامادەبوونی کۆمەڵێک مـەرج و پێـدراوی بابەتـین، نەبوونی ئـەو مـەرج و پێـداویسـتـیـیـانە مـانای نەبوونـی نەتەوە و ناسیۆنالیزم. لێرەدا بۆ ئەوەی بە کۆمەڵە خەڵکێک بگوترێت نەتەوە و بەبزاوتە سیاسـییەکەشـی بگوترێت ناسـیـۆنالیـزم، دەبێت ئەو کـۆمـەڵە خــەڵکە کـۆمـەڵێک مـەرجی بـابەتیـان تێـدابێت وایانلێبکات بیـانکات بە نـەتەوە، بەبێ بـوونی ئەو مـەرجـانـە ناتوانین پێـیـان بڵـێـین نەتەوە و ناتوانین بزوتنەوەکـەشـیـان بە بزوتنـەوەی ناسـیـۆنالیـسـتی لە قـەڵـەمبـدەین. بێگومـان تـیـورە بابەتییـەکـان تیـورەی هـەمـەجۆرن و هـەریەکێکیشـیان پێ لەسـەر بوون و ئامـادەگی کۆمـەڵێک پێدراوی بابەتی تایبەت دادەگرێت.

فـەیلەسـوفی ئـەڵمـانی فـیـخـتـە (١٧٦٢-١٨١٤) یەکێکە لەو تـیـوریسـتـانەی نەتەوە بە بوونی «یاسـایەکی بابەتیـیـەوە» گـرێدەدات، نەتەوە لای فـیـخـتـە وابـەسـتـەی یاسـایەکـە کە بـوونێکی سـروشـتـی هـەیە و لەدەرەوەی ویسـت و ئیـرادەی تاکـەکـەس و گـروهـ و کـۆمـەڵەکـانـدایە. ئەم یاسـایەش «یاسایەکی سروشتی پیرۆز و نەمر و هـەمیشـەییشـە» و نەتەوە لە بوونی ئەم دۆخـە یاسـاییە سـروشـتـییەوە گەشـەدەکـات (Pecora:2001: 22) بە مـانایەکی دیکە نەتەوە شـتێـک نییـە دروسـتبکرێت، بوونێکی کـاتی و مێـژوویی نییـە، بەڵکو شـتێکی سـروشـتـییـە. بەشـێکە لە بوونـی سـروشـتـییـانەی ئینسـان و سـروشـت خـۆی یاسـاکانی ئـەم بوونەی ڕێکخسـتـوە. لێرەوە وەکـچـۆن یاسـا سـروشـتـییـەکان لەدەرەوەی ویست و ئیرادەی ئینسـاندان و پابەسـتی بوون و نەبوونـی ئـەم یان ئەو مـەرجی تایبــەت نین، واتە یاسـای بـابەتین، ئاواش نەتەوە وابەسـتـەی ئەو یاســا ســروشــتــیــیــانەیە کــە لــە بوونی ئـینســان خــۆیەوە وەک بـوونەوەرێکی نـاو ســروشــت سەرچاوەدەگرێت.

ئەم تێڕوانینەی فیختە بۆ نەتەوە ڕاستەوخۆ لەژێر کاریگەری بۆچوونەکانی هێردەردایە کە بیست ساڵێک بەر بەر لە فیختە لەدایکبووە.

هێــردەر (١٧٤٤ـ ١٨٠٣) لە باسکردنی نەتەوە و ناســیــۆنالیــزمــدا پێ لەســەر بوونی «کولتووورێکی هاوبەش» دادەگرێت کە بەرجەستەکەری «ڕۆحی نەتەوە»یە. لەڕاستیدا چەمکی «ڕۆحی نەتەوە» گرنگترین چەمکێکە ئەم فەیلەسوفە دایهێنابێت و دواتریش لای زۆربەی ناسیۆنالیستەکان لەژێر ناوی جیاجیادا وەک هەقیقەتێکی ڕەها مامەڵەی لەگەڵدا کراوە. لەدیدی هێردەردا «ڕۆحی نەتەوە» ڕۆحێکی بابەتییە و ئەو هێزەیە کە نەتەوەیەک لە نەتەوەکانی دیکە جیادەکاتەوە. ئەم ڕۆحەش لە کولتووری نەتەوەییدا بەرجەستەیە، ئەم کولتوورەش لە زمان و ترادیسیۆن و کەلەپوورو داهێنانە نەتەوەییەکاندا جێگیرە و وابەستەی بوون و ئامادەگی ئەو نەتەوەیە لە جیهاندا. هەموو ئەمانەش بەسەریەکەوە ڕۆحێکی تایبەت بە نەتەوە دەبەخشن کە جیاوازە لە ڕۆحی نەتەوەکانی دیکە (Pecora 2001:23-24).

ئەم پێداگرتنە لەسەر بوونی ڕۆح یان کولتوورێکی هاوبەش وەک بوونێکی بابەتی لای هەندێک تیوریستی دیکەش ئامادەن، بەڵام کۆمەڵێک هۆکار و پێدراوی بابەتی دیکەی بۆ زیاد دەکرێت و بە کۆمەڵێک هەلومەرج و پێدراوی دیکەوە گرێدەدرێت. دواتر لە باسکردنی تیورەی نەتەوەدا لای ستالین دەگەڕێینەوە سەر ئەم مەرجە بابەتییانە.

هێردەر قوتابی فەیلەسوفی بەناوبانگ ئیمانوێل کانت بووە و لەوەوە بیرۆکەی سەروەری، واتە سیادە، و بیرۆکەی سەربەخۆیی و ئۆتۆنۆمبوونی ئەخلاقی وەردەگرێت. لای کانت ئەم بیرۆکانە هیچ مانایەکی ناسیۆنالیستانەیان نییە و پەیوەنیان بە تاکەکەس و ژیانی تاکەکەسییەوە هەیە. واتە کانت باس لە سەربەخۆبوون و بێوێنەیی و تایبەتمەندێتی تاکەکان دەکات، باس لەوە دەکات کە تاکەکەس بوونێکی سەروەری هەیە و دەبێت بپارێزرێت، باس لە گرنگی سەربەخۆبوون و ئۆتۆنۆمبوونی ئەخلاقی و عەقڵی دەکات. جگە لەمانە کانت لەڕووی سیاسییەوە پیاوێکی کۆسمۆپۆلیت و جیهان نیشتیمانی بووە، بیری لە جیهان وەک گشتێکی سیاسی یەکگرتوو کردۆتەوە. بەڵام هێردەر بەشێکی زۆری چەمکانەی کانت لە ئاستی قسەکردنەوە لەسەر تاکەکەس دەگوازێتەوە بۆ ئاستی قسەکردن لەسەر بوونی کۆیی و دەستەجەمعی، بۆ ئاستی قسەکردن لەسەر نەتەوە (Berlin. 1996: 232-248).

لەم گواستنەوەیەدا هێردەر باس لە گرنگی سەربەخۆبوونی نەتەوەیی و بێوێنەیی و تایبەتمەندێتی نەتەوەکان دەکات. پێداگرتن لەسەر ئەم مەسەلانە هێردەر بەرە و ئەوەدەبات باس لە بوونی «ڕۆحی نەتەوە» بکات کە ڕۆحێکە بێوێنە و تایبەت بە هەر نەتەوەیەک لە نەتەوەکان. وەک ووتمان ئەم ڕۆحە لەناو کەلەپور و ئەفسانە نەتەوەییەکاندا جێگیرە و سنووری سەردەم و ڕۆژگارە جیاوازەکان دەبڕێت و لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی دیکە دەگواسترێتەوە. بەباوەڕی هێردەر وەک چۆن منداڵ شیری دایکی وەردەگرێت بەهەمان شێوە ئەم ڕۆحە

نەتەوەییەش بە کۆی ئەفسانە و کولتوور کەلەپوورەوە وەردەگرێت و وەک ئەندامی ئەو نەتەوەیە لەگەڵیاندا گەورە دەبێت..(Pecora 2001:88)

بەر لە هێردەر ڕۆسۆ شووناسی سیاسیی هەر گروهێک یان نەتەوەیەک لە نەتەوەکان لە حکومەتێکی سەربەخۆی گشتیدا جێگیردەکات، واتە ڕۆسۆ بوونێکی سیاسی بە شووناسی نەتەوەیی دەبەخشێت نەک کولتووریی، کەچی هێردەر ئەم شوناسە سیاسییە زۆر بە توندی بە کولتوورێکی گشتییەوە گرێدەدات و هەر لەوێشدا جێگیردەکات. لێرەوە زۆرن ئەوانەی هێردەر بە باوکی ئەو بۆچوونە ناودەنێن کە نەتەوە بە کولتوور یەکسان دەکات، یاخود نەتەوە و کولتوور بەیەکدی یەکساندەکات (هـ. س. پ ل ٧٨).

هێردەر بەڕادەیەک باوەڕی بەوە بووە کە هەر نەتەوەیەک ڕۆحێکی سەربەخۆی هەیە و هەر نەتەوەیەک دنیایەکی ناوەکی تایبەتی و کاراکتەری خۆی هەیە، باوەڕی بەوە نەبوو کە هێزە کۆلۆنیالیستەکان بتوانن کولتووری ئەورووپی بۆ ئەو شوێنانە بگوێزنەوە کە داگیریاندەکەن. لە ڕاستیدا هێردەر ئەم کارەشی پێباش نەبووە وەک کارێکی نائەخلاقی تەماشای کردوە. ئەو پێیوابووە دەستخستنە ناو کولتووری نەتەوەیەک وەک دەستخستنە ناو ڕۆحی ئەو نەتەوەیە وایە، ئەمەشی وەک دژایەتیکردنی یاسا سروشتییەکانی بوونی ئینسان وێناکردوە.

وێنەی هێردەر بۆ نەتەوە لە وێنەی خێزانەوە سەرچاوەی گرتووە،نەتەوە خێزانە بەڵام بە گەورەیی. بە مانایەکی دی هێردەر نەتەوەی وەک بەردەوامی و وەک گەشەکردنی خێزان دەبینی. خاڵی سەرەکی لێرەدا ئەوەیە ئەم خێزانە گەورەیە خاوەنی یەک کارەکتەری گشتییە کە لەنەتەوەکانی دیکەی جیادەکاتەوە. ئەم کارەکتەرە گشتییەش کارکتەرێکی نەتەوەیی بابەتی پێشتر پێدراوە و وابەستەی هیچ سیستم و دەزگا و ڕژێمێکی سیاسی نییە (Pecora 2001:87)

ئەو بۆچوونانەی سەرەوە ئەوە دگەیەنن کە هێردەر باوەڕی وابووە کە ئەم کاراکتەری گشتیی نەتەوەیی کاراکتەرێکی نەگۆڕە و ڕژێمە سیاسییە جیاوازەکان ناتوانن دەسکارییبکەن، چونکە بوونی ئەم کاراکتەرە پەیوەندی بە هەلومەرج و ڕۆژگار و سەردەمە جیاوازەکانەوە نییە، بەڵکو پەیوەندی بە بوونی زمانێکی هاوبەش و سەرزەمینێکی هاوبەشەوە هەیە کە ناگۆڕێن. هێردەر کولتووری نەتەوەیی بە درەختێک ئەچوێنێت کە ڕەگەکانی توند و قووڵ بە ناو سەرزەمینی نەتەوەییدا ڕۆچووە. هەر ئەم ڕەگە قووڵ ڕۆچوانەشە لای ئەم فەیەلەسوفە کە ناسیۆنالیزم دروستدەکەن (Weerenburg 1997: 39). بە مانایەکی دیکە هێردەر نەتەوە بە پێدراوێکی کولتووری و سروشتی دەزانێت کە ڕەگەکانی بە سەرزەمین و زمان و مێژووی ئەو نەتەوەیەدا ڕۆچووە. وەکچۆن درەخت پێدراوێکی سروشتییە، ئاواش نەتەوە و ناسیۆنالیزم

پێدراوی سروشتین و وابەستەی ئەوەن کە ئینسان بوونەوەرێکی سەرزەمینییە. لێرەوە پرسیاری ئەوەی نەتەوە لە چ سەردەم و زەمانێکدا دروستبووە دەبێتە پرسیارێکی بێمانا چونکە بوونی نەتەوە و بوونی کولتوور و بوونی زمان و بوونی ئینسان بەزەحمەت لەیەکدی جیادەکرێنەوە، نەتەوەش بەقەد هەریەکێک لەو ڕەگەزانە کۆنە.

بێگومان زۆرن ئەوانەی لەگەڵ هێردەردا ناکۆکن و لە قسەکردنیاندا لەسەر نەتەوە و ناسیۆنالیزم و کولتووری نەتەوەیی ئەم درەختە هێردەرییە لەڕەگ و ڕیشەوە هەڵدەکەنن و خودی نەتەوە و درەختەکەشی بە دروستکراوێکی مێژوویی و داهێنانێکی کۆمەڵایەتی و خەیاڵێکی سیاسی دوور لە سروشت و یاسا سروشتییەکان دادەنێن. بەداخەوە من لێرەدا مەودای ئەوەم نییە لە کۆی بۆچوونەکانی هێردەرو ئەو ڕەخنانە بدوێم کە ڕووبەڕووی ئەم فەیلەسوفە ڕۆمانسیە گەورەیە کراوەتەوە. خوێنەر بۆ ناسینی گرنگی ئەم پیاوە و ڕۆڵی ئەو لە مێژووی ناسیۆنایلزم و فیکری سیاسیدا بگەڕێتەوە بۆ ئەو کتێبەی نایابەی)ڕامینی جیهانبگلو) کە چاوپێکەوتنێکی دووسەدلاپەڕەیی لەگەڵ فەیلەسوفی یەهودی ئیسایا بەرلین کە بە زمانی ئینگلیزی چاپکراوە. لەم کتێبەدا بەلین بەبەردەوامی باس لە هێردەر دەکات. (Jahanbegloo 2000)

«نووسەر»ێکی دیکە کە گرنگییەکی گەورە بە گرنگی مەرجە بابەتییەکانی دروستبوونی نەتەوە و ناسیۆنالیزم ئەدات ستالینە. لێرەدا هەوڵئەدەم زۆر بە کورتی و لە بۆچوونەکانی ستالین بدوێم، کە بە شێوەیەکی گشتی بۆچوونی زۆربەی ئەو تیوریستانەی دیکەشە کە نەتەوە بە مەرجە بابەتییەکانەوە دەبەستنەوە.

بە مانایەک لە ماناکان ستالین هەڵگری دیدێکی هێردەرییە و نەتەوە بە بوونی کولتوور و زمان و ترادیسیۆنی هاوبەشەوە دەبەستێتەوە، واتە ئەمیش وەک هێردەر باس لە بوونی ڕۆحێکی تایبەت بۆ نەتەوە دەکات کە بێ ئەو نەتەوە نە هەیە نە دەتوانێت دروستیش ببێت. بەڵام جیاوازی سەرەکی ستالین لە هێردەر لەوەدایە کە ڕۆحی نەتەوە لای ستالین ڕۆحێکی سەرمایەدارییە و ئابووریی سەرمایەداری و بازاڕی نەتەوەیی و عەقڵیەت و خەیاڵی بۆرجوازیەت دروستیدەکات، لەکاتێکدا لای هێردەر ئەم ڕۆحە ڕۆحێکی کولتوورییە و بەتەنها وابەستەی ئەم یان ئەو چین نییە و لە بوونی سروشتیانەی ئینسان و بوونی زمانەوە دروستدەبێت. بۆیە لای ستالین کۆتاییهاتنی سەرمایەدرای کۆتایهاتنی ئەم ڕۆحەشە، لەکاتێکدا لای هێردەر ئەم ڕۆحە ئەبەدییە و هەرگیز لەناوناچێت.

ستالین لە کتێبی (مارکسیزم و مەسەلەی نەتەوایەتیدا) دەخوازێت بەشێوەیەکی بەرفراون وەڵامی ئەو پرسیارە بداتەوە کە نەتەوە چییە؟ لە وەڵامدا دەنوسێت: «نەتەوە بە پلەی یەکەم

بریتییە لە کۆمەڵە خەڵکێک. کۆمەڵە خەڵکێکی دیاریکراو و جێگیر و نیشتەجێ. ئەم کۆمەڵە خەڵکە نە کۆمەڵەیەکی ڕەگەزییە، نە کۆمەڵەیەکی خێڵەکیش» (Hutchinson & Smith 1994: 18). کە واتە ستالین نەتەوە بە کۆمەڵە خەڵکێکی تایبەت ناونووس دەکات کە جێگیرە، واتە گەڕۆک و کۆچەری نین و لەشوێنێکدا نیشتەجێن، بەڵام لەهەمانکاتدا ئەوەی نیشتەجێیکردوون و بەیەکەوە کۆیکردوونەتەوە ئەوە نییە هەموویان سەر بە ڕەگەزێکی تایبەت بن یان ئەندامبن لە یەک خێڵدا. ستالین دەیەوێت بڵێت «هاوڕەگەزی» و «هاو خێڵی» مەرجی ناونانی کۆمەڵە خەڵکێکی نیشتەجێ و جێگیر نین بە نەتەوە. بۆئەوەی ئەم بۆچوونەش بسەلمێنێت نموونەی ئەو نەتەوانە دەهێنێتەوە کە هاوڕەگەز نین و لە خێڵی جیاجیاش دروستبوون، ستالین لەم بارەیەوە دەنووسێت: «نەتەوەی هاوچەرخی ئیتالی لە ڕەگەزی ڕۆمانی و تیوتۆنس و ئیتروسکان و یۆنانی و عەرەب و هی دیکە دروستبوون. نەتەوەی فەرەنسیش لە گاولس و ڕۆمان و بریتۆن و تیوتۆنس و هیدیکە دروستبوون» (هـ. س. پ ل٨١). ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت دەشێت نەتەوە هەبێت بەڵام مەرجنییە ئەندامەکانی سەر بەیەک ڕەگەزبن، یان هاوخێڵبن و پەیوەندی خوێن بەیەکدییانەوە کۆبکاتەوە. یان هاوڕەگەزی و هاوخێڵی مەرجی دروستبوونی نەتەوە نین.

کەواتە نەتەوە کۆمەڵەیە، بەڵام نە کۆمەڵەیەکی هاوڕەگەز و نە کۆمەڵەیەکی هاوخێڵە. ئەی کەوابوو چییە؟

ستالین لە وەڵامدا دەڵێت نەتەوە «کۆمەڵەیەکی مێژووییە». ڕەنگە شتێکی باش بێت لێرەدا خوێنەر لەوە ئاگاداربکەینەوە کە «ڕەگەز» و «خێڵ» زۆرجار وەک دەزگا و پێدراو و پەیوەندی سروشتی پێناسەدەکرێن لەکاتێکدا ستالین نەتەوە وەک پێکهاتێکی سروشتی نابینێت، ئەو دەیەوێت بڵێ کە نەتەوە لە مێژوودا دروستدەبێت، یان مێژوو دروستیدەکات. نەتەوە کۆمەڵەیەکی مێژووکردە. بەمانایەکی دیکە ئەوەی لای ستالین نەتەوە دروستدەکات مێژووە، کۆمەڵێک مەرج و پێدراو و پێشینەی مێژوویین نەک بوونی پەیوەندی هاوڕەگەزی و هاوخێڵی.

بەڵام هەمو کۆمەڵەیەکی مێژووکرد نابێتە نەتەوە. ستالین بۆ سەلماندنی ئەم ڕایە نموونەی ئیمپراتۆریەتە گەورەکان دەهێنێتەوە و دەڵێت ئەو ئیمپراتۆریەتانە کۆمەڵەی مێژووکردبوون، واتە هەلومەرج و سەردەم و ڕۆژگارێکی دیاریکراو دروستیکردبوون، زیاد لە ڕەگەز و گروپ و خێڵێکی جیاوازیشیان تێدابووە، بەڵام نەتەوە نەبوون. لە دیدی ستالیندا ئیمپراتۆریەتەکان بریتیبوون لە کۆی چەندان گروپی کاتی کە پەیوەندییەکی توند و تۆڵ بەیەکدییەوە نەیبەستبوونەوە و مەسەلەی پێکەوەبوون و لێکیجیابوونەوەی ئەو گروپ و ڕەگەز و خێڵانەی ناو ئیمپراتۆریەتەکە وابەستەی سەرکەوتن یان تێکشکانی ئەم یان ئەو پادشا و میر و سەکردە بووە (هـ. س. پ ل٨١). نەک ئەوەی پێکەوەبوونێک بوبێت کە لە پشتییەوە کۆمەڵێک

هۆكار و مەرجی بابەتی ئامادەبن و نەهێڵن لێكهەڵوەشێتەوە و پارچەپارچەببێت. ئەمەش بە پێچەوانەی نەتەوەیە كە كۆمەڵەیەك نییە كاتی بێ و بەشێوەیەكی خێرا قابیلی تواندنەوە و لەناوچوون و هەڵوەشاندنەوە بێت. نەتەوە، ستالین ئەنووسێت «كۆمەڵەیەكی جێگیر و پتەوە لە خەڵك» (هـ. س. پ ل٨١)..

كەواتە سیفەتی یەكەمی نەتەوە سیفەتی پتەوبوون و جێگیرییەتی، ئەوە نییە بەویستی ئەم یان ئەو ئەمیر و پادشا و سەرۆك خێڵ لەبەریەكدی هەڵوەشێتەوە. یان كە فلان یان فیسار جەنگ دۆڕا یان برایەوە ئیدی لەناوبچێت یان دروستببێت. .

بەڵام داخۆ هەموو كۆمەڵەیەكی «پتەو» و «جێگیر» نەتەوەیە؟ ستالین لەوەڵامدا دەڵێت نەخێر. بۆ ئەوەی كۆمەڵەیەكی پتەو و جێگیر ببێت بە نەتەوە پێویستە ئەم مەرجانەی تێدابێت:

١ـ زمانێكی هاوبەشی هەبێت. واتە مەرجی گۆڕانی كۆمەڵە خەڵكێكی جێگیر و پتەو بۆ نەتەوە بوونی زمانێكی هاوبەشە لەنێوان ئەو خەڵكەدا. بەڵام لە هەمانكاتدا ستالین دەنوسێت كە بوونی زمانێكی هاوبەش مانای ئەوە نییە كە هەمیشە ی نەتەوەیەكی دیكە جیاییە. نەتەوە جیاجیاكان هەمیشە و لە هەمووشوێنێكدا بە زمانی جیاواز قسەناكەن، یان هەموو ئەوانەی یەك زمانیان قسەكرد بەپێویست سەر بە یەك نەتەو نین. دەشێت دوو نەتەوەی جیاواز هەبن بەڵام هەردووكیان بە هەمان زمان قسەبكەن، وەك نەتەوەی ئەمریكی و نەتەوەی ئینگلیزی كە دوو نەتەوەی جیاوازن بەڵام هەردووكیان بە زمانی ئینگلیزی دەدوێن. بەڵام ستالین باوەڕی وایە هیچ نەتەوەیەك نییە بە زیاد لە زمانێك قسەبكات، هەر نەتەوەیەك دەبێت زمانێكی تایبەتی هەبێت. (ئەم بۆچوونەی ستالین ڕاست نییە، دواتر نیشانیئەدەین لەبەرچی). بەڵام بۆ نەتەوەی ئینگلیز و نەتەوەی ئەمریكی، كە هەردووكیان بەیەك زمان قسەدەكەن، دوو نەتەوەی جیاوازن؟ بۆ یەك نەتەوە نین؟ ستالین لەوەڵامدا باس لە مەرجی دووهەمی دروستبوونی نەتەوە دەكات كە بریتییە لە:

٢ـ بوونی سەرزەمینێكی هاوبەش كە نەوە جیاوازەكانی نەوە نەتەوەیە تیایدا پێكەوە ژیابن. كەواتە ئینگلیز و ئەمریكا بۆیە نابنە یەك نەتەوە، گەرچی هەردووكیان بەیەك زمان ئەدوێن، چونكە لە یەك سەرزەمیندا ناژین و یەك نیشتیمانیان نییە. هەریەكێكیان نیشتیمانی سەربەخۆی خۆی هەیە. ستالین دەنوسێت «جیاوازیی لە سەرزەمینی نیشتەجێبووندا نەتەوەی جیاواز دروستدەكات». بەڵام بوونی «سەرزەمینی هاوبەش» و بوونی «زمانی هاوبەش» و بوونی «جێگریی پتەو» و «نیشتەجێبوون» بەتەنها بەس نین بۆئەوەی نەتەوە دروستبكەن. ستالین مەرجێكی دیكە دەخاتە پاڵ ئەو مەرجانە و دەڵێت:

٣ـ دەبێت پەیوەندییەکی ئابووری ناوەکی هاوبەش هەبێت کە بەشە جیاوازەکانی نەتەوەیەک بە یەکدیەوە گرێبدات. بە مانایەکی دیکە بۆ ئەوەی کۆمەڵە خەڵکێک کە نیشتەجێن و کاتی نین بە یەک زمان دەدوێن و لە یەک سەزەمینی هاوبەشدا دەژین، بتوانن بەخۆیان بڵێن نەتەوە، دەبێت «ژیانێکی ئابووری هاوبەشیان» هەبێت. بەبێ بوونی ئەم پەیوەندیە ئابوورییە هاوبەشە کە پارچە جیاجیاکانی نەتەوەیەک بەیەکەوە گرێبدات ناکرێت قسە لە بوونی نەتەوە بکەین.

دوای دەستنیشانکردنی ئەو سێ مەرجەی سەرەوە ستالین مەرجێکی دیکە بۆ دروستبوونی نەتەوە زیاد دەکات و دەنووسێت:

٤ـ بوونی پێکاهتێکی سایکۆلۆژی هاوبەش کە خۆی لە بوونی کولتوورێکی هاوبەشدا بەرجەستەبکات، مەرجێکی دیکەی درووستبوونی نەتەوەیە.

بێگومان ئەم مەرجی چوارەمەی بە نەتەوەبوون لەناو تیورەکەی ستالیندا زۆر گرنگ نییە، چونکە ئەوەی بە سەرەتاکانی بیری مارکسیزم ئاشنابێت ئەو ڕاستییە دەزانێت کە «سایکۆلۆژیای هاوبەش» ڕەنگدانەوە و دەرئەنجامی بوونی ژیانێکی ئابووری هاوبەشە. بۆیە گەر ژیانی ئابووری هاوبەش هەبێت ئەوکات هاتنەکایەی سایکۆلۆژیا و کولتووری هاوبەش دەرەنجامێکی لۆژیکی ئەو هاوبەشییە ئابوورییەن.

لە ژێر سایەی ئەو چوار مەرجەی سەرەوەدا ستالین نەتەوە بەم شێوەیە پێناسەدەکات : نەتەوە بریتییە لە «کۆمەڵەیەکی مێژوویی پتەو و جێگیر کە زمان و سەرزەمین و ژیانی ئابووری وسایکۆلۆژیای هاوبەشیان هەیە کە لە کولتوورێکی هاوبەشدا تەعبیری لەخۆی کردوە».

بە باوەڕی ستالین هەر کۆمەڵەیەک لەهەرشوێنێکدا یەکێک لەو چوار مەرجەی تێدانەبوو ناتوانێت بەخۆی بڵێت نەتەوە. نەتەوە دەرەنجامی پێکەوە کۆبوونەوەی ئەو چوار مەرجە تایبەتەیە بەیەکەوە و تەنها و تەنها لەوکاتەدا دروستدەبێت کە هەموو ئەم مەرجانە پێکەوە ئامادەبن. بۆ ڕوونکردنەوەی زیاتری ئەم مەسەلەیەش ستالین نموونەی جولەکەکان دەهێنێتەوە و دەڵێت ناتوانین بە جولەکە بڵێین نەتەوە چونکە ئەم چوار مەرجەیان بەسەریەکەوە تێدا نییە. ئاشکرایە جولەکە نیشتیمانی هاوبەش و ئابووری هاوبەش و زمانی هاوبەشیان نییە، ئەوەی وەک هاوبەشێک هەیانە ئاینە، بەڵام لە تیورەکەی ستالیندا شوێنێک بۆ ئاین وەک هێزێک بۆ دروستکردنی نەتەوە نادۆزینەوە. ستالین دەخوازێت لەڕێی پێداگرتن لەسەر ئەو چوار مەرجەوە بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ بڵێت کە ناکرێت نەتەوە لەسەر بنەمای ئاین دروستببێت. (دروستبوونی پاکستان لەسەر بنەمای ئیسلام و ئیسرائیل لەسەر بنەمای ئاینی جولەکە و ئێران لەسەر بنەمای شیعەگەرایی هێمای کورتبینی ئەم دیدە ستالینیە نیشانئەدەن).

بە بۆچوونی ستالین پێکەوەکۆبوونەوەی ئەو چوار مەرجەی سەرەوە بۆ دروستبوونی نەتەوە تەنها لە قۆناغێکی مێژوویی تایبەتدا فەراهەمدەبێت، کە قۆناغی سەرمایەدارییە وەک سیستمێکی ئابووریی تەکنیکی و هاتنەکایەی بۆرژوازی وەک هێزی سیاسی و کۆمەڵایەتی و کولتووری سەرەکی. کەوابوو نەتەوە منالّی ڕۆژگاری سەرمایەدارییە و باوکە شەرعیەکەشی بۆرژوازیەتە. بۆیە هەرکاتێک ئەم دووانە نەمان لەگەڵیاندا نەتەوەش نامێنێت. بەواتایەکی دی نەتەوە لەم دیدەدا شتێکی مێژووکردە و وابەستەی قۆناغێکی مێژوویی دیاریکراوە، هەمیشە و هەردەم بوونی نەبووە، بەهیچ مانایەکیش پێدراوێکی سروشتی نییە. لە دیدی ستالیندا وەکچۆن نەتەوە لە ساتێکی مێژوویی دیاریکراودا لەدایکدەبێت ئاواش لە ساتێکی مێژوویی دیاریکراویشدا کۆتاییپێدێت، واتە نەتەوە هەم سەرەتای هەیە و هەم کۆتاییش، ئەم سەرەتایە بە هاتنەکایەی سیستمی سەرمایەداری دەستپێدەکات و کۆتاییەکەشی وابەستەی کۆتاییهاتنی ئەم سیستمەیە. بێگومان ئەم دیدەی ستالین بۆ نەتەوە لە زۆر ڕووەوە قابیلی ڕەخنکردنە، ڕەنگە کێشەی هەرە سەرەکی ئەم تیورەیە لەوەدابێتکە دەتوانین چەندان نموونە بهێنینەوە کە نیشانیبدات پێویست ناکات ئەو مەرجە بابەتیانە ئامادەبن بۆ ئەوەی بە کۆمەڵە خەڵکێک بگوترێت نەتەوە. بۆ نموونە نەتەوە هەیە بە یەک زمان قسە ناکات (وەک نەتەوەی بەلجیکی و سویسری، لە بەلجیکا بە دوو زمانی ڕەسمی قسە دەکرێت کە فەرەنسی و فلامییە، لە سویسرا بە سێ زمان قسەدەکرێت، کە ئەڵمانی و فەرەنسی و ئیتالییە). لە ڕاستیدا وەک ڕۆستۆ دەڵێت تەنها لە نیوەی دەوڵەتە نەتەوەییەکانی دنیادا بە یەک زمان قسەدەکرێت و ئەو یەک زمانیەش تەنها لە ٥٧٪ دانیشتوان قسەی پێدەکەن. دەنا زۆربەی نەتەوەکانی دنیا بە زیاد لە زمانێک دەدوێن (Rustow 1967: 284-287).

بۆ بوونی سەرزەمینی هاوبەشیش دەکرێت بڵێین نەتەوە هەیە لە سەرزەمینی خۆیدا ناژی و بۆ بنیادنانی شووناسی نەتەوەیی خۆی بیرۆکەی مەنفا لە بیرۆکەی نیشتیمان گرنگترە، وەک جولەکە، نەتەوەش هەیە لە یە لەک کاتدا زیاد لە سەرزەمینێکدا دەژی، وەک ئەڵمان و عەرەب. سایکۆلۆژیای هاوبەشیش وەهمێکی فیکری گەورەیە و لەهیچ شوێنێکدا بوونی نییە، بۆ نموونە چی سایکۆلۆژیای خەڵکی باشوور و باکوری ئیتالیا بەیەکەوە کۆدەکاتەوە لەکاتێکدا هەردووکیشیان سەر بەیەک نەتەوەن کە نەتەوەی ئیتالییە. یان چی سایکۆلۆژیای فلامەکانی بەلجیکا و ڤالۆنەکانی بەشە فەرەنسییەکەی بەیەکەوە کۆدەکاتەوە، کە هەردووکیان پێکەوە نەتەوەی بلجیکی دروستدەکەن. لەناو هەر نەتەوەیەکدا هەر شار و ناوچە و گروپ و تاقمێک سایکۆلۆیایەکی تایبەتیان هەیە و قسەکردن لە سایکۆلۆژیایەکی هاوبەش ئەفسانەیەکی نازانستییە.

ئەم کتێبەی ستالین لە ساڵی ٣١٩١ نووسراوە، تا ڕادەیەکی زۆریش بەو مەبەستە نووسراوە بیسەلمێنێت کە جولەکە نەتەوە نین. بەڵام ئاشکرایە جولەکەکان دواتر بوونە نەتەوە و لە ڕاستیشدا یەکێک لە نەتەوە گرنگەکانی سەدەی بیستەم. ئەو هۆکارانەش کە جولەکەیان کرد بە نەتەوە ئەو مەرجانە نین کە ستالین باسیاندەکات، بەڵکو کۆمەڵێک فاکتەر و مەرج و بارودۆخی دیکە بوون. لەپێش هەمووشیانەوە بوونی «ئیرادەیەکی سیاسی» پتەو کە هەوڵی بوون بە نەتەوەبوون بدات. ئیرادەیەک کە کۆڵەکەکانی شانیداداوەتە سەر ئەو ئازار و پەژارە و فرمێسک و کارەساتە هاوبەش و درێژانەی جولەکە لە مێژوودا دووچاریان بووبوو، ئیرادەیەک لەباتی باس لە ئابووری و سەرزەمین و زمانی هاوبەش بکات باسی لە کۆمەڵێ ئەفسانەی ئاینیی و ویست و چارەنووس و بەڵێن و مژدەی هاوبەش دەکرد، بەتایبەت مژدەی «سەرزەمینی بەڵێنپێدراو».

دواهەمین شتێک بکرێت لەسەر ئەم کتێبەی ستالین بیڵێین ئەویە هەندێک نووسەر ڕایان وایە کە ستالین نووسەری ئەم کتێبە نییە، یان لە باشترین دۆخدا خۆی بە تەنها ئەم کتێبەی نەنووسیوە. ئەوەی ئەم کتێبەی نوسیوە یان لەگەڵ ستالیندا پێکەوە نووسیویانە، یان یارمەتییەکی زۆری ستالینی داوە بۆ نووسینی بۆخارینە (Van der Pijl 1995: 77). ستالین ئەم کتێبە لەسەر داوای لینین دەنووسێت و بۆ مەبەستی نووسینیشی دەچێت بۆ نەمسا. لەو ڕۆژگارەدا نەمسا شوێنی دیالۆگ و کێبەرکێی فیکری گەورە بووە لەسەر مەسەلەی نەتەوە و ناسیۆنالیزم. بۆخارین لەوکاتەدا لە نەمسا ژیاوە و ستالین بەشێوەیەکی بەردەوام بینیویەتی و سەریلێداوە، ئەوەی ئەو گومانە گەورەتر دەکات کە ستالین ئەم کتێبەی نەنووسیوە ئەوەیە ستالین ئەڵمانی نەزانیوە و نەیتوانیوە بەو زمانە لە نەمسادا کتێب و سەرچاوە نووسین لەسەر ناسیۆنالیزم بخوێنێتەوە.

ئەو نووقسانیانەی سەرەوەی «تیورەی بابەتی» لە چاپە مارکسییە ستالینیەکەیدایە وا لە ماکس ڤێبەر دەکات تیوریزەکردنی نەتەوە و ناسیۆنالیزم لە سەرزەمینی ئەو مەرجە پێشینە بابەتییانەوە بگوازێتەوە بۆ سەرزەمینی سیاسەت و ویستی دامەزراندنی دەوڵەت (Hutchinson & Smith 1994: 25). ڤێبەر لە باسکردنی مەسەلەی نەتەوەدا زۆربەی مەرجە پێشینەکانی ئەو تێڕوانینە مارکسییە ڕەتدەکاتەوە کە لەسەرەوە باسمانکرد، ئەو لەباتی پێداگرتن لەسەر ئابووری و کولتووری هاوبەش پێ لەسەر فاکتەرە سیاسییەکانی دروستبوونی نەتەوە دادەگرێت کە دواجار لە فۆرمی دەوڵەتدا بەرجەستەدەبێت. ڤێبەر دەنووسێت «نەتەوە بریتییە لە کۆمەڵەیەکی سۆزدار کە لە دەوڵەتی تایبەتی خۆیدا بەشێوەیەکی تەواوەتی تەعبیر لەخۆی دەکات، لێرەوە نەتەوە ئەو کۆمەڵەیەیە کە خوازیاری ئەوەیە دەوڵەتێکی

تایبەت بەخۆی دروستبکات» (هـ. س. پ ل١٢). بەستەنەوەی نەتەوە بە ئیرادەی دروستکردنی دەوڵەتەوە گواستنەوەی تیوریزەکردنی دیاردەی نەتەوەیە لە بوون و ئامادەگی هۆکارە بابەتییەکانەوە بۆ سەرزەمینی ئامادەگی ئیرادە و ویستی سیاسی. لەم ڕەوتەدا ڤێبەر باس لە گرنگی «باوەڕبوون بە چارەنووسێکی سیاسی هاوبەش» دەکات وەک هۆکارێکی هێجگار گرنگ بۆ دروستبوونی نەتەوە. ئەو باوەڕی وایە دەشێت گروهی لێکجیاواز، بەڵام هەڵگری باوەڕ بە یەک چارەنووسی سیاسی هاوبەش، ببن بە نەتەوە یان وەک نەتەوە بناسرێن. (هـ. س. پ ١٢). وەک دەبینین لای ڤێبەر گرنگ نییە ئەو گروپانە کۆمەڵێک فاکتەری بابەتی هاوبەش پێکەوە کۆیانبکاتەوە، ئەوەی گرنگە بوونی ئیرادەیەکی سیاسی هاوبەشە کە وا لەم گروپانە بکات خوازیاری ئەوەبن پێکەوە بژین و خۆیان وەک نەتەوە وێنا و پێناس بکەن.

لەپاڵ «چارەنووسی هاوبەش»دا ڤێبەر گرنگی بە مەسەلەی یادەوەریش ئەدات، ئەو پێیوایە کە مەسەلەی هەستکردن بە بوونی «یاداوەریەکی هاوبەش» زۆر گرنگە بۆ دروستبوونی نەتەوە. بە گرنگیدانیشی بە ویست و چارەنووس و یاداوەری، ڤێبەر درێژە بە کەلەپورێک لە تیوریزەکردنی نەتەوە و ناسیۆنالیزم ئەدات کە سەرەتاکانی لای ئارنست ڕێنانەوە دەستپێدەکات. لەم خاڵەوە دەپەڕمەوە بۆ باسکردنی هەندێک لەو تیورانە کە بە تیورەی خودی، واتە زاتی، دروستبوونی نەتەوە و ناسیۆنالیزم ناسراون.

٢،٣: تیورەی خودییەکانی دروستبوونی نەتەوە

بەپێچەوانەی ستالینەوە، ڕێنان لە تیوریزەکردنی نەتەوەدا پێ لەسەر کۆمەڵێک مەرجی خودیی دادەگرێت. لای ڕێنان ئەوەی نەتەوە دروستدەکات مەرجە بابەتییەکان نییە، ئەوەی نەتەوە دروستدەکات ئامادەگی کۆمەڵێک مەرجی خودین. لەڕووی مێژووییەوە بۆچوونەکانی ڕێنان دەربارەی نەتەوە وەڵامێکی ڕاستەوخۆیە بۆ بۆچوونەکانی فیختە و هێردەر. ڕێنان لە دووخاڵدا دژ بە تێڕوانینەکانی ئەو دوو فەیلەسوفە ئەدوێت. خاڵی یەکەمیان ئەوەیە کە نەتەوە ڕۆحی نییە بەو مانایەی کە لەڕووی ڕەگەزەوە یەک ڕەگەز و هاوشێوەبێت، دووهەمیشیان ئەوەیە کە نەتەوە شتێکی هەمیشەیی و نەمر نییە. ڕەتکردنەوەی ئەم دوو لایەنە لە تیوریزەکردنی نەتەوەدا ڕێنان بەرەو ئەوە دەبات بیر لە کۆمەڵێک خاڵ و ڕەهەندی دیکەی دروستبوونی نەتەوە بکاتەوە کە بەر لەو ئامادەنەبوون. ڕەتکردنەوەی «ڕۆحی نەتەوە» ڕەتکردنەوەی بوونی یەک ڕەگەز و یەک کولتوور و یەک کەلەپووری بابەتی و یەکگرتوە کە ئەم ڕۆحە تێیدا نیشتەجێیە. ڕەتکردنەوەی هەمیشەییبوون و نەمریی نەتەوەش ڕەتکردنەوەی ئەو بۆچوونانەیە کە نەتەوە وەک دیاردەیەکی سروشتی دەبینن و دەیخەنە دەرەوەی ڕێکەوت و ڕەوگە و هەلومەرجە مێژووییەکانەوە. بۆ تێگەیشتن و ڕاڤەکردنی نەتەوە و ناسیۆنالیزم ڕێنان

پێ لەسەر مەسەلەی یاداوەری و ئیرادە دادەگرێت، پێداگرتنی لەسەر ئەم دوو ڕەهەندە تایبەتەیە وایلێدەکات لە تیورەی سیاسیادا وەک نوێنەری تێگەیشتنی زاتیانەی نەتەوە بناسرێت.

لای ڕێنان (١٨٢٣-١٨٩٢) نەتەوە بریتییە، لە ڕۆحییەتێکی دیاریکراو، لە بڕیاردانی پێکەوەبوونێکی سیاسیی ئیرادەگەرانە و ویستی پێکەوەژیان، نەک شتێکی پێدراوی جێگیر و نەگۆڕ. ڕێنان بە دەستەواژەی «هاریکاری» و «ڕۆحیەتی هاریکارخواز» باس لەنەتەوە دەکات کە پێکەوە دەربڕی ئیرادەیەکی سیاسی تایبەتن کە بڕیاری پێکەوەبوون و پێکەوەژیانی داوە. هاریکاری لای ڕێنان لە دڵسۆتان و بەزەییەوە نەهاتووە، بەڵکو شانیداداوەتە سەر «ووشیاریەکی مێژوویی تایبەت» (هـ.س.پ ل٥١) کە وابەستەی ئارەزوو و ئیرادە و پێداویستییەکانی تاک و گروهەکانی سەردەمێکی دیاریکراوە. لای ڕێنان ئەم ووشیارییە مێژووییە سەرچاوەی دروستبوون و ژیان و بەردەوامی نەتەوەیە. کەوابوو گەر لە ڕێنان بپرسین چی نەتەوە دروستدەکات؟ لەوەڵامدا ناڵێت: زمان و ئابووری و کولتوور و سەرزەمینی هاوبەش، وەک ستالین پێمان دەڵێت، بەڵکو دەڵێت نەتەوە ئیرادە و خەبات و ئازارچەشتن و پەژارەی پێکەوەیی دروستیدەکات. ڕێنان دەڵێت «ئازارچەشتنی پێکەوەیی، کاری پێکەوەیی، هیوای پێکەوەیی» گرنگترن لە «بەخشینی باج» پێکەوە. بە زمانێکی سادەتر بدوێین ڕێنان دەیەوێت بڵێت ئیرادەی بوون بە نەتەوە لە بوون یان نەبوونی ئابووری هاوبەش گرنگترە و ئەم بوونەش پابەستی بوونی خەم و پەژارە و ویست و هیوا و چاوەڕوانی هاوبەشە.

ئەوەی شوێنی سەرنجە لای ڕێنان ئەوەیە کە لە دروستبوونی نەتەوەدا گرنگی زیاتر بە مەسەلەی کۆست و پەژارە و خەمبارییە دەستەجەمعییەکان دەدات، تا بە شتەکانی دیکە. لەم بارەیەوە ڕێنان دەنوسێت «ئازارچەشتنی پێکەوەیی» گەورەتر و گرنگترە لە «بەختەوەری پێکەوەیی» (هـ. س. پ ل ٧١). لەبەرچی؟ چونەک «پەژارە نەتەوەییەکان کۆمەڵێک ئەرکمان بەسەردا دەسپێنن و داوای هەوڵی پێکەوەییمان لێدەکەن. نەتەوە هاریکارییەکی گەورەیە کە هەستی خۆبەختکردن و قوربانیدان دروستیکردوە، قوربانیەک کە کەسانێک هەبوون بەخشیویانە و دەبێت سەرلەنوێ ببەخشرێتەوە».

خاڵێکی دیکەی تێگەیشتنی ڕێنان بۆ نەتەوە شوبهاندنیەتی بە تاکەکەس. لای ڕێنان تاکەکەس خۆی خۆی دروستدەکات، خۆی قوربانی بۆ خۆی ئەدات و پێ لەسەر ئینتیما بۆ خۆی دادەگرێت، تاکەکەس دڵسۆزی خۆیەتی و قوربانی بۆ خۆی ئەدات بۆ گەیشتن بەو شتانەی کە دەیەوێت (هـ. س. پ ل ٧١) نەتەوەش بەهەمان شێوە بەرهەمی هەمان ئەو ڕەنجکێشانە بەردەوامەیە بەڵام لەئاستی دەستەجەمعیدا. بەمانایەکی دیکە تاکەکەس چۆن

هەوڵ بۆ پێگەیشتن و گەشەکردن و ئامانجەکانی خۆی ئەدات، نەتەوەش دەبێت هەمان کار بکات، جیاوازیان ئەوەی تاکەکەس وەک تاکەس ئەم کارە دەکات، لەکاتێکدا نەتەوە دەبێت وەک تاکەکەسێکی دەستەجەمعی ئەم کارە بکات. بەکورتی نەتەوە بەبێ کاربۆکردنێکی بەردەوام و بەبێ قوربانیدان و بەبێ هەستکردن بە ئینتیمایەکی گەورە بۆ ئەو کار و کردەوە و قوربانینایە، بەبێ دڵسۆزیی و ماندووبون نەدروستدەبێت، نە دەکرێت بشپارێزرێت.

بەڵام ئەمە کۆتایی حیکایەتی دروستبوونی نەتەوە نییە. نەتەوە بۆ دروستبوون پاراستن و مانەوەی پێویستی بە کۆمەڵێک شتی دیەکەش هەیە کە ڕێنان ناویاندەنێت «پرنسیپی کۆمەڵایەتی». ئەو پرنسیپانەش بریتین لە پێشنیارکردنی «ڕابردوویەکی پاڵەوانانە، ڕابوردووی پیاوە مەزنەکان» کە وێنەیەکی پاڵەوانئامێزی باو و باپیرانمان بۆدروستبکەن، لەهەمانکاتدا بوونی خەڵکانێکیش پێویستە لە ئێستادا خۆیان و بەخاوەنی ئەو ڕابووردوە بزانن و «ئارەزووی ئەوەبکەن ئەوشتانە، (واتە ئەو مەزنی و پاڵەوانێتییە گەورانە) بە «ئیرادەیەکی هاوبەشەوە» سەرلەنوێ دووبارەبکەنەوە» (هـ. س. پ ل ٧١). بە کورتی ڕێنان دەڵێ: «نەتەوە بریتییە لە ڕۆح، لە پرنسیپێکی دەرونی» ئەوەشی ئەم ڕۆحە و ئەم پرنسیپە دەرونییە دروستدەکات دوو شتن یەکێکیان ڕابووردوە، ئەویدیکەیان ئێستایە. یەکێکیان وابەستەی خاوەندارێتی گشتی کەلەپوورێکی درێژ و دەوڵەمەندی یاداوەرییە، ئەویدیکەیان وابەستەی قبووڵکردن و ڕازیبوونێکی هەنووکەییە، وابەستەی ئارەزوی ژیانە بەیەکەوە، وابەستەی ئیرادە و ویستی بەردەوام بەرز نرخاندنی ئەو کەلەپوورە گشتییە پارێزراوەیە... نەتەوە ڕابووردویەک دەسەپێنێت کە لەئێستادا لەڕووی کۆمەڵێک کاری ئاشکراو بەرجەستەوە خۆی تازەدەکاتەوە: ڕازیبوون، ئارەزوویەک کە بەئاشکراو ڕوونی دەردەبڕێت بۆئەوەی ئەو خێزانە گشتییە بەردەوامی پێبدرێت. بوونی نەتەوە ڕیفراندۆمێکی ڕۆژانەیە».(هـ. س. پ ل ٧١)

بەڵام داخۆ نەتەوە بە چ مانایەک «ڕیفراندۆمێکی ڕۆژانەیە»؟ ئەم دەستەواژەیە چ مانایەکی هەیە؟ ئەوەی ڕێنان لێرەدا دەیەوێت بیڵێت پێداگرتنە لەسەر تازەکردنەوەی ئینتیما و وەلائی ڕۆژانە بۆ بوون و مانەوەی نەتەوە. واتە نەتەوە شتێک نییە خۆبەخۆ و ئۆتۆماتیکی دروستببێت، یان خۆبەخۆ و ئۆتۆماتیکی خۆی بپارێزێت، بەڵکو پێویستی بە کاری ڕۆژانە و بەردەوام هەیە. لەهەمان ووتاردا ڕێنان دەڵێت نەتەوە بریتییە «لە هاریکارییەکی مەزن کە هەستی ئەو قوربانیدانانە دروستیدەکات کە پێشتر دراون و ئەو قوربانیانەش کە دەبێت سەرلەنوێ بدرێنەوە» (هـ. س. پ ل ٧١).

وەک پێشتریش ووتمان ڕێنان باوەڕی بەوە نییە کە نەتەوە شتێکە هەتا هەتایە دەژی و دەمێنێتەوە. مادامەکی نەتەوە گرێدراوە بە هەست و ئارەزو و پێویستیی تاک و گروهەکانەوە

کەواتە دەشێت بە نەمانی ئەو ویست و ئارەزو و پێویستییانە کۆتایی پێبێت. مادام نەتەوە ریفراندۆمێکی رۆژانەیە کەواتە دەشێت یەکێک لە دەرەنجامەکانی ئەو ریفراندۆمە نەمانی نەتەوەبێت. رێنان لە دواهەمین چارەکی سەدەی نۆزدەهەمدا دەنووسێت: «نەتەوەکان کۆتاییان پێدێت» رۆژێک دێت نەتەوەکان لە ئەوروپادا جێیان بە «کۆنفیدراسیۆنێکی ئەروپی بگیرێتەوە». بەڵام رێنان دەزانێت ئەم مەسەلەیە لەسەدەی نۆزدەهەمدا رووناداتت چونکە بوونی نەتەوەکان و دروستبوونیان لە سەدەی نۆزدەهەمدا شتێکی باش و پێویستە (هـ. س. پ ل ٨١). رێنان ئەم پێویستبوونە دەبەستێتەوە بە پێویستی ئینسان و نەتەوەکان بە ئازادی، چونکە ئازادی دەفەوتێت گەرهاتوو دنیا یەک یاسا و یەک سەرکردەی هەبوو (هـ. س. پ ل ٧١).

وەک دەبینین ئەو دەستەواژە و چەمکانەی رێنان بۆ قسەکردن لەسەر نەتەوە بەکاریاندەهێنێت ووشەگەلێکن وەک، ئارەزوو، قوربانی، ویست و دڵسۆزی و خۆشەویستیی. زمانی رێنان بۆ قسەکردن لەسەر نەتەوە زمانێکی رۆمانسییانەیە، زمانێکە ئەوەندەی قسە لە ویست و ئیرادە و ئارەزووی هاوبەش دەکات ئەوەندە قسە لە ئابووری و زمان و نیشتیمانی هاوبەش ناکات. نەتەوە لای رێنان بەرەنجامی کۆمەڵێک بریاری سیاسی و کۆمەڵایەتییە، کۆمەڵێک شتی پێکەوەیی دروستیدەکات کە دەبێت بەردەوام بپارێزرێت و تازەبکرێتەوە و سەرلەنوێ بریاری لەسەربدرێتەوە و نەهێلرێت لەیادبچێتەوە و بفەوتێت. نەتەوە لای رێنان زیاتر بەرەنجامی ئیرادەیە، ئیرادەیەکی گشتی کە لەو چەمکە رۆسۆییە دەچێت کە بنەمای پەیمانی کۆمەلایەتی و بنیادنانی کۆمەڵگایەکی پەیمانگەرە. تیروانینی رێنان بۆ نەتەوە تێروانینێکی شادمانانەشە، بەڵام شادمانییەکی کوورتخایەن، چونکە رۆژێک دێت نەتەوە لەناوبچێت و نەمێنێت. رەگەکانی ئەم شادمانی رێنانیەش لەوەدایە کە نەتەوە پێویستە بۆ پاراستنی ئازادی. نەتەوە بریتییە لە نەغمەیەک لە نەغمەکانی ناو سەمفۆنیایەکی ئینسانی و هۆکاری هاتنەکایەی شارستانیەتە، بەڵام رۆژێک دێت کە بمرێت. بەکورتی بۆ هاتنەکایەی نەتەوە و دروستبوونی هەستی نەتەوەیی رێنان پێیوایە ئازارچەشتنی پێکەوەیی، کارکردنی پێکەوەیی، خەون و هیوای پێکەوەیی رەگەزی گرنگن. ئاشکراشە ئەم رەگەزانە رەگەزی زاتی و ئیرادەگەرانەن کە دەشێت لەلایەن گروهێکی نەتەوەییەوە، لەساتێک لەساتەکاندا و بۆ مەبەستێک لە مەبەستەکان وازیان لێبهێنرێت، دەشێت تاک و گروهەکان بریاری ئەوەبدەن کە پێکەوە کارنەکەن، خەون و هیوای هاوبەشیان نەبێت، پێکەوە یەک ئازار نەچێژن و پێکیشەوە ئاهەنگ بۆ یەک سەرکەوتن نەگێرن و چاوەرێی یەک ئایندەش نەکەن. کە ئەمانەیان نەکرد لەوەدەچنە دەرەوە نەتەوەبن، ئیدی ژیان و زیندەگیان لەسەر یەک شوێن بێت یان نەبێت، قسەکردنیان بە یەک زمان بێت یان نەبێت، لەناو یەک سیستمی ئابوریدا ئامدەبن یان نەبن.

لەسەر هەمان هێڵی بیرکردنەوە فیشەر دەڵێت ئەوەی زۆر بنەڕەتی و گرنگە بۆ گەشەکردنی رۆحیەتی نەتەوەیی مێژووی هاوبەش و ئازارچەشتنی پێکەوەیی و سەرکەوتنی پێکەوەیی و دەسکەوتی پێکەوەیی، زاکیرەی پێکەوەییە. هەروەها دەشێت ئیلهامی پێکەوەیشی بۆ زیادکەین (Fisher 1931) بەڵام چۆن ئەم هەموو شێوە جیاوازەی ئیرادەی پێکەوەبوون ڕێکبخرێت و بپارێزرێت و بەردەوام بەرهەمبهێنرێتەوە. بۆ بەدیهێنانی ئەم مەبەستە فیشەر دەڵێت دەبێت دەزگایان بۆ دروستبکرێت، دەزگای نەتەوەیی بۆ پاراستن و سەرلەنوێ بەرهەمهێنانەوەی ویست و ئیرادەی پێکەوەبوون. هیچ نەتەوەیەک نییە بەبێ بوونی کۆمەڵێک دەزگا کە پێکەوەبوونی سیاسی و ئابووری و کولتووری ئەو نەتەوەیە ڕێکبخات، بتوانێت بمێنێتەوە. نەتەوە بەردەوام پێویستی بە پاراستن هەیە، ئەوەی نەتەوەکان دەپارێزێت ئەو دەزگایانەیە کە بۆ بەردەوام بەرهەمهێنانەوەی نەتەوە پێویستن. لە دەزگاکانی میدیا و ئیعلامەوە، بۆ دەزگاکانی پاراستنی زاکیرە و بۆنە و خەم و ئازار و سەرکەوتنە نەتەوەییەکان. لەهەمان دیدەوە واتسۆن دەربارەی نەتەوە دەڵێت:«سادەترین شتێک دەربارەی نەتەوە بگوترێت بریتییە لە کۆمەڵێک خەڵک کە هەستبەوەدەکەن کە نەتەوەن». «نەتەوە کاتێک دروستدەبێت کە ژمارەیەکی گەورەی خەڵک لە کۆمەڵەیەکدا خۆیان بە نەتەوە دابنێن، یان وا هەڵسوکەوت بکەن وەک ئەوەی نەتەوەبن» (بۆ زانیاری پتر بڕوانە ئینتەرنێت: Seton-Watson (www.tamilnation.org/nation.htm).

واتسۆن دەڵێت مەرج نییە هەموو ئەندامانی ئەو کۆمەڵەیە هەمان هەست و هەمان هەڵسوکەوتییان هەبێت، ئەوەی گرنگە ژمارەیەکی گەورەی ئەو کۆمەڵەیە بەوشێوەیە بن. چونکە کاتێک ژمارەیەکی گەورە بەو شێوەیەبن ئەوکات «ئەتوانن «ووشیاری نەتەوەیی» بسەپێنن».

بە کورتی ئەوەی تیورە زاتییەکان جەغدی لەسەر دەکەن کۆمەڵێک فاکتەری زاتییە کە نەتەوە بە ویست و ئارەزو و خەم و پەژارە و شادی هاوبەشەوە گرێئەدات. لێرەدا نەتەوە دەبێتە دروستکراوێکی ئینسانی و لەوە دەردەکرێت کە پێدراوێکی سروشتی یان ئابووری یان کولتووری بابەتی نەگۆڕ و جێگیربێت. نەتەوە بەرەنجامی گەشەی ئابوری یان ڕێکەوتی پێکەوەژیانی گروهێک نییە لەسەر زەمینێکی هاوبەش. بەڵکو بەرەنجامی کۆمەڵێک بڕیاری سیاسی و کۆمەڵایەتییە و ئیرادەیەکی سیاسییە کە نەتەوە دادەهێنێت و بەڕێوەدابت و دەیپارێزێت. ڕەنگە ئاشکراترین بۆچوونێک کە ئەم کەلەپوورە فیکرییەمان لە دێڕێکدا بۆ کوورتبکاتەوە ئەو بۆچوونەی تێۆدۆر هەرتزل بێت کە سەبارەت بە نەتەوەبوونی جولەکەکان دەیڵێت: «ئێمە یەک نەتەوەین و ئەوەشی ئێمەی کرد بە یەک نەتەوە دوژمنەکانمان بوون».

٣.٣: هەڵسەنگاندنی هەردوو تێورەکە

ڕەنگە یەکێک لەباشترین ئەو تیوریستانەی کە ڕەخنەی لە هەردوو تیورەکە گرتبێت ئێریک هۆبزباوم بێت. بەباوەڕی هۆبزباوم هەموو پێناسە بابەتییەکانی نەتەوە پێناسی ناڕاستن و نەیانتوانیوە دیاردەی نەتەوە و ناسیۆنالیزممان پێ بناسێن. بەڕای هۆبزباوم دەکرێت بۆ هەر یەکێک لەو مەرجە پێشینانەی گوایە بوون و ئامادەگی نەتەوە پێویستی پێیانە، نموونە بدۆزرێتەوە کە نیشانیبدات چۆن دەشێت نەتەوە هەبێت بەبێئەوەی ئەو مەرجە بابەتیانە ئامادەبن. لەهەمانکاتدا دەشێت «کۆمەڵە» یان گروهی دیکە هەبن ئەو مەرجانەشیان تێدابێت بەبێئەوەی بووبن بە نەتەوە. لێرەوە هۆبزباوم حەتمیەتی بوون و ئامادەگی ئەو مەرجە بابەتییانە لە دروستکردنی نەتەوەدا وەلادەنێت (Hobsbawm 1990). بەڵام ئەم ڕەخنەیەی هۆبزباوم لە «تیورە بابەتییەکان» مانای ئەوە نییە کە تیورە خودییەکانی نەتەوە و ناسیۆنالیزمی قبووڵە. بەپێچەوانە هۆبزباوم ڕای وایە کە پێناسە زاتییەکانی نەتەوەش پێناسی ناتەواون، چونکە ئەو پێناسانەش بوون و نەبوونی نەتەوە تەنها بە ئیرادە و ویست و پەژارەوە دەبەستنەوە. بەباوەڕی ئەو ئەم شتانە بەتەنها ناتوانن نەتەوە دروستبکەن. واتە نەتەوە وەکچۆن بەتەنها هۆکارە بابەتییەکان دروستیناکات، ئاواش هۆکارە زاتییەکان بەتەنها ناتوانن نەتەوە دروستکەن. هۆبزباوم دەڵێت لەپشتی پێناسە خودییەکانەوە دیدێکی ناحەتمی و ویستگەرا ئامادەیە کە باز بەسەر هەموو پێدراوە مێژووییەکاندا ئەدات (س. پ)

گیلنەر دەڵێت هەردوو تیورەکە لە پێناس و ناسینی نەتەوەدا گرنگن بەڵام هیچکامیان نە بەتەنیا بەسن و نە بەسەریەکیشەوە دەتوان دیاردەی نەتەوە و ناسیۆنالیزممان بۆ لێکبدەنەوە. بەباوەڕی گیلنەر بۆئەوەی ئەم دوو شێوە تایبەتەی مەرجی پێشینی پەیدابوونی نەتەوە، واتە بۆئەوەی فاکتەرە بابەتییەکان و فاکتەرە خودییەکان بتوانن پێکەوە نەتەوە دروستبکەن، هەلومەرجێکی مێژوویی تایبەت پێویستە کە ڕۆژگار و کۆمەڵگای پیشەسازییە. واتە هەم فاکتەرە بابەتیەکان و هەم فاکتەرە خودییەکان، چ بەتەنها و چ بەسەریەکەوە، لەیەک کاتدا دەتوانن نەتەوە بەرهەمبهێنن کە کۆمەڵگا لە قۆناغی پیشەسازیدا بژی و پیشەسازیبوون سەرەکیترین کارەکتەری ئەو کۆمەڵگایەبێت (Gellner 1994)

ماکس ڤێبەر لەسەر هەمان هێڵی بیرکردنەوە باس لەوە دەکات کە ناتوانین پێناسێکی گشتگیر بۆ نەتەوە بکەین، چونکە ئەو مەرجانەی کە نەتەوە دروستدەکەن زۆر جیاواز و هەمەڕەنگن. بەباوەڕی ڤێبەر نەتەوەکان لەناوخۆیاندا ئەوەندە لێکجیاوازن کە ناتوانین بیانگەڕێنینەوە بۆ کۆمەڵێک ڕەگەز و هۆکار کە بۆ هەموو نەتەوەیەک بشێت. لای ڤێبەر نەتەوە بریتییە لە «کۆمەڵەی کەرامەت یان هەیبەت یان ئیعتیبار» کە خۆی بە هەڵگری پەیامێکی

کولتووری دەزانێت، ڤێبەر نەتەوە بە ئەتنیەتەوە دەبەستێتەوە، بەڵام لای ئەو جیاوازی نێوان نەتەوە و ئەتنیەت لەوەدایە کە نەتەوە هەڵگری پرۆژەیەکی سیاسییە (Hutchinson & Smith 1994: 21). بەڵام ئەتنیەت تەنها گروهێکی کولتوورییە.

واڵکەر کۆرنەریش نەتەوە لە ئەتنیەت جیادەکاتەوە، بەڵام نە لەسەر بنەمای بوون یان نەبوونی پرۆژەیەکی سیاسی، بەڵکو لەسەر بنەمای ئەوەی کە نەتەوە گروهێکی «خود - پێناسە»، واتە خۆی بەر لە هەموو کەسێکی دی بەخۆی دەڵێت نەتەوە و خۆی دەستنیشانی شووناسی خۆی دەکات و خۆی ووشیارە بەو جیاوازیانەی کە لەگەڵ دەرەوەدا هەیەتی، لەکاتێکدا گروهی ئەتنی گروهێکی «ئەویدی - پێناسە» (ه. س. پ ل ٦١)، واتە جیاوازییەکانی لە دەرەوەڕا دەستنیشاندەکرێت.

هەندێک نووسەری دی هەن ڕۆڵی ڕۆشنبیران لە دروستبوونی نەتەوە و ناسیۆنالیزمدا بە گرنگ دەزانن، لەم بۆچوونەدا ڕۆشنبیران سەرقاڵی خولقاندنی ئەفسانەی نەتەوەیی و دروستکردنی «سەردەمانی زێڕین» و دۆزینەوەی «ڕۆژگاریی خۆشنوودییە گەورەکان» دەبن و بەم کارەشیان پایەکانی خەیاڵی نەتەوەیی دادەڕێژن. بزوتنەی ڕۆمانتیزم لە ئەورووپا کاریگەری گەورەی هەبووە لەسەر مەسەلەی ناسیۆنالیزم، چونکە بیرۆکەی ڕەسانەیەتی و بێوێنەیی و لەویدینەچوون و فەردانیەت ڕۆڵی گرنگ دەگێڕن لە مەسەلەی نەتەوەییدا، ئەمانەش کۆمەڵێک بیرۆکەن کە زیاتر ڕۆشنبیران هەڵگریانن تا کەسانی دیکە. بێنەدیک ئەندرسۆنیش پێ لەسەر ڕۆڵی ڕۆژنامە لە دروستبوونی نەتەوەدا دادەگرێت، لەڕاستیدا تاڕادەیەکی زۆر ئەندرسۆن نەتەوە بە منداڵی ڕۆژنامەگەریی مۆدێرن دەزانێت. هەروەها خەڵکانی دی هەن کە ڕەگەکانی نەتەوە بۆ دەقە ئاینییەکان دەبەنەوە، بیرۆکەی «گەلی لەلایەن خوداوە هەڵبژێراو» لە تەوراتدا و بیرۆکەی «ئێوە باشترین ئومەتێکن کە بۆ خەڵک دانرابن» لە قورئاندا وەک نموونە دەهێننەوە. هەموو ئەوانەی کە ئەم کارانە جێبەجێدەکەن ئەو نوخبە ڕۆشنبیرییەیە کە دەخوازێت لەڕێی نەتەوە و لەباتی نەتەوە بدوێت.

بەبۆچوونی من هەریەکێک لەو دوو تیورانەی لە سەرەوە باسمانکردن هەڵگری بەشێک لە ڕاستین. ڕەنگە کێشەی هەرە سەرەکی تیورەی نەتەوە و ناسیۆنالیزم لەوەدابێت کە هەر نەتەوەیەک ڕەوتێکی تایبەتی هەیە لە پرۆسەی بەنەتەوەبووندا، دەشێت لە ساتەوەختێکی مێژوویی تایبەتدا و بۆ نەتەوەیەک لە نەتەوەکان فلان یان فیسار فاکتەری خودی یان بابەتی یان تێکەڵێک لە هەردووکیان لەوانی دیکە گرنگتربێت، لەکاتێکدا بۆ نەتەوەیەکی دیکە کۆمەڵێک فاکتەری دیکە گرنگبن. ئەگەر هرتزل ڕاستبکات ئەوەی جولەکەی کرد بە نەتەوە دوژمنەکانی بوون، واتە فاکتەرێکی زاتی بوو، ئەوا ئەوەی ئینگلیزی کرد بە نەتەوە کۆی ئەو

فاکتەرە بابەتییانەیە کە ئینگلەتەرەی کردە یەکێک لە ئیمپراتۆریەتە گەورەکانی سەردەمی کۆلۆنیالیزم. بەکورتی دەشێت لە پرۆسەی بەنەتەوەبووندا هەر جارەی فاکتەرێک یان کۆمەڵێک فاکتەر لەوانی دیکەیان گرنگتربن، واتە جارێک فاکتەرە بابەتییەکان و جارێکی دی فاکتەرە خودییەکان گرنگبن. دەشێت پێناسی نەتەوە لە قۆناغێکدا زیاتر پشتئەستوربێت بە پێشینە بابەتییەکان، بەبێ لەیادکردنی مەرجە زاتییەکان، بەڵام لە ساتێکی دیکەدا مەرجە خودییەکان گرنگبترن، بەبێ لەیادکردنی ڕەگەزە بابەتییەکان. بەکورتی نە مەرجە خودییەکان و نە مەرجە بابەتییەکان بەتەنها بەسنین بۆ لێکدانەوەی چییەتی نەتەوە و ناسیۆنالیزم. لەهەر لێکدانەوەیەکی ڕاستەقینەدا دەبێت تەماشایەکی وردی هەردوو لایەنەکە بکرێت.

٤. تیورەی مۆدێرنیستەکان و تیورەی دێرینەگەرەکان

وەک گوتمان دابەشبوونێکی دیکەی تیورەکانی نەتەوە بریتییە لەو دابەشبوونەی کە تێیدا هەندێک تیوریست نەتەوە بە بەرهەمی مۆدێرنە دەزانن (تیورە مۆدێرنیستەکان). لەکاتێکدا هەندێک تیورەی دیکە نەتەوە بە دەرەنجامی گەشەکردن و بەردەوامی ئەتنیەتەکان دەزانن کە بەر لەسەردەمانی مۆدێرنە لەئارادابوون (ئەتنیگەرەکان یان دێرینەگەرەکان). با بە بەکورتی سەرنجێک لە بۆچوونە تیورییە گشتییەکانی ئەم دوو کۆمەڵە تیورەیە بدەین:

١،٤: نەتەوە وەک داهێنراوێکی نوێ

ڕەنگە سەرەکیترین کاراکتەری دیدی مۆدێرنیستەکان لەوەدابێت کە جیاوازییەکی هەمەلایەن لەنێوان قۆناغی بەر لە مۆدێرنە و قۆناغی مۆدێرنەدا دەکەن، ئەم جیاوازیەش لە شێوەی دابڕاندا وێنادەکەن نەک لە شێوەی بەردەوامبووندا. بە مانایەکی دی ئەم گروهە، مۆدێرنە وەک دابڕانێکی هەمەلایەن لە دنیای بەر لە خۆی دەبینن نەک وەک بەردەوامی لەگەڵ ئەو دنیایەدا. لەم دیدەدا دنیای مۆدێرن لە ئاستی سیاسی و کۆمەڵایەتی و کولتووری و ئابووری و خەیاڵ و ئۆرگانیزاسیۆندا دنیایەکە تەواو جیاواز لە دنیای بەر لە مۆدێرن. لە پەیوەندیشیدا بە نەتەوە و ناسیۆنالیزمەوە ئەم دنیا نوێییە شوێنی لەدایکبوونی نەتەوە و ناسیۆنالیزمە. لە دیدی مۆدێرنیستەکاندا لە قۆناغە دێرینەکانی بەر لە مۆدێرنەدا دنیایەکی کۆمەڵایەتی و کولتووری و سیاسی بەرتەسک و داخراو ئامادەبووە کە تیایدا هیچ ئامراز و ئەگەرێکی لەدایکبوونی نەتەوە و ناسیۆنالیزم جا لە ئارادانەبووە جا چ وەک شێوازی ڕێکخستن و چ وەک پرنسیپی سیاسی. ئەوەی ئامادەبوونی ئەم دووانە مەیسەردەکات و هەلومەرجی هاتنەکایەیان دەرەخسێنێت مۆدێرنەیە. بە مانایەکی دیکە نەتەوە دروستکراوێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی و کولتووریی و ئۆرگانیزاسیۆنی تازەیە و لەدایکبووی قۆناغی

پیشەسازی و پێدراوەکانی کۆمەڵگای مۆدێرنە، نەک پێدراوێک لە چاخە دێرینەکانیشدا هەبووبێت (Gellner 1994, 1997).

مۆدێرنیستەکان، لەوانەش ئارنست گیلنەر، باوەڕیان وایە کە مۆدێرنە دێتەکایەوە ئیدی بنەمای ناوەکی گروهە داخراوەکان تێکدەچێت، دنیاکەیان بەشێوەیەکی ڕادیکاڵانە دەگۆڕێت و لەهەندێک دۆخی تایبەتیشدا بەشێکی گەورەی ئەو دنیایە لەناودەچێت. لە شوێنی ئەو گروهە تەقلیدی و داخراوانەشدا گروهی نوێ دروستدەبن کە لەڕووی کولتووری و فانتازی و پەیوەندی و قەبارە و تواناوە جیاوازن لە گروهە کۆنەکان. ئەگەر گروهە سوونەتییەکانی جیهانی کۆن لەڕێگای پەیوەندی خزمخواهی و خێڵەکی و دین و ترادیسیۆنەوە بەیەکەوە گرێدرابن، ئەوا ئەم گروهە نوێییانە کولتووورێکی نوێ و پەیوەندی نوێ و خەیاڵێکی کۆمەڵایەتی و سیاسی نوێ بەیەکەوە گرێیان ئەدات.

ئەم گروهە تازانە گروهی جیاواز و بزۆک و مۆبیل و فرەچەشنن بۆیە ئاین و ناوچەگەرایی و پەیوەندیەکانی خزمخواهی ناتوانن بەیەکدیانەوە گرێبدەن. بۆیە بە ناچاری کولتوورێکی نوێ دێتەکایەوە کە لەم هەلومەرجە نوێیەدا گروهە کۆمەڵایەتییەکان بەیەکدی ئامێزان دەکات، ئەم کولتوورە نوێیە ناسیۆنالیزمە. واتە ناسیۆنالیزم ئەو کولتوورە نوێیەیە کە مۆدێرنە دروستیدەکات و لە جەوهەردا ئەو ڕۆڵە دەبینێت کە کولتوورە کۆنەکان لە گرێدانی خەڵکدا بەیەکدیەوە بینیویانە. واتە ناسیۆنایلزم دەبێتە ئەو چوارچێوە کولتوورییە کە مۆدێرنە پێویستی پێیەتی بۆئەوەی ئامێزانبوونی کۆمەڵایەتی لەناو چوارچێوەکانی دەوڵەتی نەتەوەدا مەیسەربکات.

مۆدێرنیستەکان لەو باوەڕەدان کە دیاردەی ئامادەگی «کولتوورێکی هاوبەش» ی سەرتاسەری لە کۆمەڵگادا دیاردەیەکی مۆدێرنە. لە قۆناغی بەر لە مۆدێرنەدا گروهەکان کولتووری هاوبەشیان نەبووە. لەو سەردەمانەدا یان ئیمپراتۆریەتی ئاینی گەورە، یان دەوڵەتی لۆکاڵی بچووک، یان ئیمارەت، یان شاری بەهێز لە ئارادابوون. لە هەریەکێک لەم شوێنانەشدا گروپی ئاینی و ئەتنی و کولتووری جیاجیا ژیاون و دەسەڵاتێک نەبووە هەموان بەناوی بوونی یەک کولتوور و یەک زمان و یەک مێژووەوە کۆبکاتەوە. جگە لەمەش لەناو هەریەکێک لەو گروهانەدا بەشی سەرەوەی گروهەکە هەڵگری کولتوورێک بووە جیاواز لە کولتووری بەشی خوارەوەی ئەو گروهە. خوێندەوارەکان تەنها لە بەشێکی بچووکی سەرەوەی کۆمەڵگادا هەبوون و کولتوورێکیان هەبووە تەواو جیاواز لە کولتووری گروه و هێزە کۆمەڵایەتییەکانی خوارەوەی کۆمەڵگا کە زۆرجار. گروهی خوێندەوارنیش گروهێکی بچووک بووە و زۆرجار ئەو زمانەشی کە بۆ خوێندنەوە و نووسین و دواندن بەکاریانهێناوە زمانی خەڵکانی خوارەوەی

کۆمەڵگا نەبووە، واتە نەک تەنها کولتووری هاوبەش نەبووە بەڵکو زمانی ناسینی جیهانیشیان جیاوازبووە. گەر نموونە لە مێژوو بهێنینەوە دەکرێت بڵێین ئەم گروهە خوێندەوارە لای ئێمە عەرەبی و لە ئەورووپا لاتینیان بەکارهێناوە و ئەم دوو زمانەش زمانی گروهەکانی خوارەوەی کۆمەڵگا نەبووە.

جگە لەم ڕاستییانە تەنانەت گروهەکانی گروهانەی خوارەوەی کۆمەڵگاش هەڵگری یەک کولتووری هاوبەش نەبوون، بەڵکو هەریەکەیان عادات و تەقالید و بۆنە وبەها و نرخ و سروشتی تایبەت بەخۆی هەبووە و پەیوەندییەکانی خزمخواهی و پەیوەندی خوێن و فۆرمی ئاینی جیاواز بەیەکدیەوە بەستونەتەوە. مۆدێرنیستەکان دەڵێن لە هەلومەرجێکی لەو بابەتەدا ئێمە لەبەردەم کۆمەڵگایەکداین کە هاوبەشێک نییە گروهە جیاوازەکانی خوارەوە لەگەڵ یەکدا و گروهەکانی سەرەوەی کۆمەڵگا لەگەڵ گروهەکانی خوارەوەدا بەیەکەوە گرێبدات. لەم دۆخەدا ئەوەی هەیە ئامادەگی کۆمەڵێک گروهی دابڕاو و کەمپەیوەندی و لێکجودان لەپاڵ یەکدا، نەک ئامادەگی کۆمەڵگایەک کە هاوبەشێکی کولتووری و ئابووری و فانتازی هەموویانی بەیەکەوە گرێدابێت و بەیەکدی ئامێزانکردبن. لێرەوە لەم دنیا لێکدابڕاو و دابەشەدا ئەوەی ئامادەنەبێت بیرۆکەی نەتەوە و ناسیۆنالیزمە (Gellner 1994)

بەڵام کە مۆدێرنە دێت کۆمەڵێک گۆڕانی ستراکتووری لە نموونەی دروستبوونی بازاڕ و ئابووری و پیشەسازی سەرمایەداری دێنێتەکایەوە، فۆرمی نوێی پێکەوەبوونی کۆمەڵایەتی دروستدەکات و کولتوور و خەیاڵ و ئۆرگانیزاسیۆنی نوێ بەرهەمدێنێت. بڕی جوڵەی نێوان بەش و ئاستە جیاوازەکانی کۆمەڵگا زیاددەکات. لەڕێگای سیستمی مۆدێرنی خوێندنەوە یەک ڕست بەها و نۆرم و چاوەڕوانی دروستدەکات و بەهەموانیش هەمان زمان دەبەخشێت. وەک دەرەنجامی ئەم گۆڕانانەش کولتوورێکی هاوبەش دروستدەبێت کە بەناو بەشە جیاوازەکانی کۆمەڵگادا بڵاودەبێتەوە، ئەمەش زیاتر لەڕێگای بڵاوبوونەوەی خوێندن و نووسین و چاپەمەنی هاوبەشەوە مەیسەردەبێت. بێگومان ماتۆڕی سەرەکی مەیسەرکردنی ئەم گۆڕانانە دەوڵەتی مۆدێرن و ئەو دەزگایانەن کە ئەم دەوڵەتە سەرپەرشتییان دەکات، لەپێش هەمووشیانەوە سیستمی نوێی فێربوون و قوتابخانە و سەربازی و سیستمە نوێکانی پەیوەندیی و چاپ و بڵاوکردنەوە.

لەسەردەمانی مۆدێرنەدا بۆ یەکەمینجار چەمکی جەماوەر یان جمهور لەدایکدەبێت کە چیدی کولتووری ئەم جەماوەرە، کولتوورێک نییە جیاواز لە کولتووری دەوڵەت، یان جیاواز لە کولتووری گروهەکانی سەرەوەی کۆمەڵگا. لەسەردەمانی مۆدێرنەدا هەموان دەبنە هەڵگری ئەو کولتوورە تازەیە. مۆدێرنە قوژبن و پێچ و پەنا و چاڵوچۆڵییە کولتوورییەکانی بەر لە

مۆدێرنە لادەبات و هەموویان بە کولتوورێکی نوێ پڕدەکاتەوە کە دەوڵەت و دەزگا مۆدێرنەکان بەرهەمهێنەرین. ئەم کولتووره نوێییەیە کە مۆدێرنیستەکان ناویدەنێن ناسیۆنالیزم.

لەم کولتووره نوێیەدا ئەو خاڵەی کە خەڵک بەیەکدی ئامێزاندەکات چیدی پەیوەندی خزمخواهی و پەیوەندی ئەتنیی و پەیوەندی خوێن و خێڵ و ناوچە نییە، چیدی برایەتییەکی خوێنی یان دینی نییە، بەڵکو برایەتییەکە لە بوونی یەک زمانی یەکگرتوو و یەک خیبرەی هاوبەش و یەک یاسای ناوکۆیی و یەک سیستمی خوێندنی هاوبەش و یەک میدیای گشتییەوە لەدایکدەبێت. کەواتە ئەو برایەتییەی کە مۆدێرنە دروستیدەکات برایەتی خوێن و دین و پەیوەندییە خێزانییەکان نییە، بەڵکو برایەتییەکی سیاسی و کولتووری نوێیە کە فەزا تازەکانی ژیانی کۆمەڵەیەتی و کولتووری دروست و پێشنیاریدەکات و لە فەلسەفەی سیاسیدا ناوی هاولاتی و مافەکانی هاولاتیبوونی لێنراوە. ئەم گۆڕانانە بەسەریەکەوە کۆمەڵێک ئامراز پێشکەشدەکەن کە بەهۆیانەوە گروهێک یان کۆمەڵەیەک دەتوانێت جۆرە پێکەوەبوونێکی نوێ و ئاڵۆزتر، جۆرە پەیوەندییەکی نوێ، جۆرە تێگەیشتنێکی تازە بۆ مێژوو و زاکیرە و زەمەن، جۆرە وێناکردنێکی نوێی شوێن و ولات و نیشتیمان بەرهەمبهێنێت. ئەم گۆڕانانە دەبنەهۆی گۆڕانی عەقڵیەت و بۆ خەیاڵ و وێناکردنەکانی ئینسان و جۆرێکی نوێ لە زات و زاتیەت دەخەنەوە، ئەم زاتە تازانەش کە دروستدەبن جارێکی دیکە ئەو پرۆسانە بەهێز و فرەلایەنتر دەکەنەوە کە بۆتە هۆی لەدایکبوون و دروستبوونیان.

لەڕاستیدا ئەم دیدە بۆ ناسیۆنالیزم لەزۆر ڕووەوە دووبارەکردنەوەی ئەو دیدە سۆسیۆلۆژییەیە کە دەڵێت هاتنی مۆدێرنە یەکسانە بە گۆڕانی «کۆمەڵەکان» بە کۆمەڵگا واتە لە (Gemeinschaft)ـەوە یان لە (community) وە بۆ (Gesellschaft) یان (Society). ئەم گۆڕانە، واتە لە گۆڕان لە «کۆمەڵەوە» بۆ «کۆمەڵگا»، گۆڕانێکە کە بەناو دروستبوون و ئامادەگی نەتەوە و ناسیۆنالیزمدا تێدەپەڕێت.

بە مانایەکی دیکە نەتەوە تەنها لەو کۆمەڵگایانەدا لەدایکدەبێت کە تیایاندا پرۆسەی گواستنەوە لە «کۆمەڵەوە» بۆ «کۆمەڵگا» مەیسەردەبێت. ئەوەشی ئەم پرۆسەی گۆڕان و گواستنەوەیە فەراهەمدەکات هەمان ئەو پرۆسەیەیە کە نەتەوە و ناسیۆنالیزم دروستدەکات. ناسیۆنالیزم و بەنەتەوەبوون خۆیان بەشێکی گرنگی ئەو پرۆسەی گواستنەوەیەن لە «کۆمەڵەوە» بۆ «کۆمەڵگا».

بەکورتی ئەوەی لەم تیورەیەدا گرنگە دوو خاڵە:

یەکەم ئەو ڕاستییەیە کە جیاوازی نێوان نوخبە و جمهور وردە وردە بەرەوە لەناوچوون دەچێت و جۆرێک لە هاوشێوەییبوون دروستدەبێت لەنێوان سەرەوە و خوارەوەی کۆمەڵگادا.

لەهەمانکاتدا جۆرێک لە هاوشێوەبوونیش دروستدەبێت لەنێوان هێزەکانی خوارەوەی کۆمەڵگادا. هەموو ئەمانەش دەرەنجامی هاتنەکایەی سیستمی خوێندن و پەروەردی نوێ و هاتنەکایەی میدیا و چاپەمەنی نوێیە کە وادەکەن نوخبەی باڵادەستی کۆمەڵگا و جەماوەر لێکبچن و دنیابینییەکانیشیان لێکدی نزیکبکەوێتەوە. بەپێچەوانەی قۆناغەکانی پێشترەوە کە تێیدا نوخبەیەکی کەم و بچووک خوێندەوار و زۆربەی هەرە زۆری کۆمەڵگاش نەخوێندەواربوون. بۆیە خاڵی هاوبەش و لێکچوونیان زۆر کەم بووە.

دووهەم ئەو ڕاستییەیە کە بەخوێندەواربوونی کۆمەڵگا ڕێگا خۆشدەکات بۆ بەرفراوانبوونی ڕووبەری بەشداربوون لە بڕیاردانی سیاسیدا. کردنەوەی دەرگاکانی سیاسەت بەڕووی کۆمەڵگادا نەک داخستنی بەڕووی نوخبەیەکی داخراودا وادەکات هەستی پێکەوەبوون و هاوچارەنووسیش زیادبکات. لە سەردەمی مۆدێرنەدا کە هەمووان یەک سەرچاوەی پێگەیشتن و فێربوون و خوێندەواربوونیان هەیە پاراستنی جیاوازییە دەستکردەکانی نێوان نوخبەی دەسەڵاتدار و خەڵک وەک پاراستنی جیاوازییەکی ساختە و دەستکرد دەردەکەوێت و گەر ئەو نوخبەیە بیەوێت بەزۆری زۆرداری ئەو جیاوازییانە بیهێڵێتەوە تاقە ڕێگایەک لەبەردەمیدابێت توندوتیژییە. ئەمەش پێچەوانەی زۆربەی زۆری ئەو پرنسیپ و دیدی و خەیاڵگە کۆمەڵایەتییە نوێیانەیە کە بانگەشەی جۆرێکی نوێی پێکەوەبوونی کۆمەڵایەتی دەکات.

سیاسەتیش وەک یەکێک لە چالاکییە سەرەکییەکانی ناو دنیای مۆدێرن چیدی بەتەنها کاری گروهێکی داخراو نییە، کە خۆی وەک گروهێکی پیرۆز و بێهەڵە و هەڵبژێردراو نیشانبدات، بەڵکو دەگۆڕێت بۆ چالاکییەک کە بە تێرمەکانی «قازانجی گشتی» و «مافی هاووڵاتیبوون» و «ئیرادەی گشتی» قسەدەکات. لێرەدا کایەی سیاسی تەقلیدی، کە کایەیەکی داخراوە و بەناوی پیرۆزی و دین و مافی خوداییەوە ئەدوێت، گۆڕانی ڕیشەیی بەسەردادێت و تاڕادەیکی زۆریش ڕەمز و مانا و بەهاکانی دەدۆڕێنێت و لەناودەچێت. بەکورتی مۆدێرنە کایەی سیاسەت نوێدەکاتەوە و بەو چەمکانەی هێمامان پێکردن پڕیدەکاتەوە. لە تیورەی ناسیۆنالیزمدا ئەم شێوە ناسیۆنالیزمە بە (ناسیۆنالیزمی مەدەنیانە) ناودەبرێت.

بەڵام لەو شوێنانەدا کە مۆدێرنە، لەبەر هەر هۆیەکی مێژووی تایبەت، کایەکانی بۆ ناکرێتەوە و ناتوانێت لەناوەوەڕا ئەو ڕۆحیەتی عەدالەتخوازی و یەکسانیخوازی و دیموکراسییە بە ناسیۆنالیزم ببەخشێت، ئەوکات ناسیۆنالیزم ڕووە مەدەنیەکانی خۆی دەدۆڕێنێت و یەکبوون و فانتازایا و هەستی نەتەوەیی لەڕێگای سیمبول و بۆنە و ڕەمزی نەتەوەیی و ئەتنییەوە پڕدەکاتەوە، نەک لەڕێگای بیرۆکەی هاولاتی یەکسانەوە. ئەم شێوەیەی ناسیۆنالیزم پێیدەگوترێت (ناسیۆنالیزمی ئەتنی).

بەشێوەیەکی گشتی ناسیۆنالیزمی ئەتنی، بەپێچەوانەی ناسیۆنالیزمی مەدەنیەوە، ناسیۆنالیزمێکە گرنگییەکی لە ڕادەبەدەر بە سیمبول و هەست و حەماسی نەتەوەیی ئەدات. گێلنەر دەڵێت ئەوەی گروهە بچووکەکان لەناو چوارچێوەی یەک گروهی نەتەوەییدا دەتوێنێتەوە و ئامێزانیان دەکات پرۆسەی بەپیشەسازیکردنە. گەر ئەم پرۆسەیە نەیتوانی ئەم کارە جێبەجێبکات ئەوکات دەشێت ئەو گروهانەی کە ئامێزان نابن یان ناتوێنەوە ببنە سەرچاوەی سەرهەڵدانی بزاوتی ناسیۆنالیستی دیکە. لێرەدا ناسیۆنالیزم بۆ ڕەخساندنی یەکێتی نەتەوەیی و سەپاندنی هەستی نەتەوەیی پەنادەباتە بەر کۆمەڵێک گوتاری حەماسەت ئامێز کە لەدوالێکدانەوەدا ناسیۆنالیزمێکی نادیموکراسی بەرهەمدەهێنێت. بەباوەڕی گێلنەر بوونی نەتەوە بەر لە مۆدێرنە بوونێکی ڕێکەوتە و زۆر کەم ڕێکدەکەوێت نەتەوەیەک بەر لە مۆدێرنە بوونی هەبێت.

جگە لەو بۆچوونانەی گێلنەر یەکێک لەو کتێبە تیورییە گرنگانەی دیکە کە لە سەرەتای هەشتاکاندا لە دیدی مۆدێرنیستییەوە لەسەر نەتەوە و ناسیۆنالیزم نوسراوە کتێبی «کۆمەڵگا فانتازیاکراوەکان» ی زانای سیاسی بەنەدیکت ئەندرسۆنە (Anderson 1983). ئەم کتێبە باس لە سەرچاوەکانی دروستبوون و بڵاوبوونەوەی ناسیۆنالیزم دەکات. چاپی یەکەمی ئەم کتێبە لە ساڵی ۳۸۹۱ بەئەنجام گەیەندراوە و لەوکاتەوە تا ئێستاش جگە لەوەی چەندان جاری دیکە چاپکراوەتەوە بۆ سەر زۆربەی زمانەکانی دنیاش وەرگێڕدراوە. لەدوای چاپبوونی ئەم کتێبەوە هەر لێکۆڵەرەوەیەک بخوازێت بەشێوەیەکی زانستی لە کێشە تیورییەکانی نەتەوە و ناسیۆنالیزم بدوێت ناتوانێت باز بەسەر بیروبۆچوونەکانی ناو ئەم کتێبە گرنگەی ئەندرسۆندا بدات.

لەم کتێبەدا ئەندرسۆن تیورەیەکی کامڵ و بناغەیەکی میتۆدی پتەو دادەڕێژێت بۆ هەر لێکۆڵینەوەیەکی میتۆدیانەی دیاردەی نەتەوە و ناسیۆنالیزم. ئەندرسۆن لەڕووی فیکرییەوە چەپگەر و خاوەن ڕابووردویەکی مارکسیانەیە. لەگەڵ کۆمەڵێک تیوریستی دیکەدا، لەبابەتی هۆبزباوم، تۆم نارین و تیلی ئەندرسۆن، لەدەوری گۆڤاری «چەپی نوێ» کۆبووبوونەوە، ئەم گۆڤارە تا ئەمڕۆش یەکێکە لە چەپترینی ئەو گۆڤارە فیکرییانەی بە زمانی ئینگلیزی دەردەچێت. لێرەدا هەوڵئەدەم زۆر بەکورتی گرنگترینی ئەو بۆچوونانە نیشانبدەم کە ئەندرسۆن لەسەر نەتەوە و ناسیۆنالیزم هەیەتی:

١ـ نەتەوە دروستکراوێکی کۆمەڵایەتی و پێدراوێکی نوێیە و بەرهەمی ئەو گۆڕانکارییە گەورانەیە کە لە ڕۆژگاری مۆدێرنەدا دێنە کایەوە. ئەندرسۆن ئەم ڕۆژگارە بە ڕۆژگاریی «سەرمایەداری چاپ» ناونووسدەکات.

٢ـ نەتەوە یەکەیەکی سیاسییە کە شانیداداوەتە سەر کۆمەڵێک گۆڕانی کولتووری گەورە گەورەی لەبابەتی لەدایکبوونی ڕۆژنامە و ڕۆمان و کولتووری دروستکردنی مۆزەخانە و بەکارهێنانی ئامار و سەرژمێری سەرتاسەریی.

٣ـ دەوڵەتی نەتەوە وەک بوونەورێکی سیاسی نوێ بۆ یەکەمینجار لە دەرەوەی ئەوروپا و لە خواروی ئەمریکادا دروستدەبێت. بەڵام لەدوای دروستبوونییەوە دەبێتە مۆدێلێکی سیاسی. ئەم مۆدێلەش لە بەشێکی جیهانەوە بۆ بەشەکانی دیکە دەگواسترێتەوە و ئەمەش دەبێتە هۆی هەڵوەشاندنەوەی ئیمپراتۆریەتە گەورەکان.

٤ـ ناسیۆنالیزم لە ڕووی ئایدیۆلۆژییەوە سیستەمێکی زۆر لاوازە و یەکێکە لەو کایە فیکرییانەی کە فەیلەسوف و بیریار و نووسەری گەورەی دروستنەکردوە. بۆیە بۆ تێگەیشتن لە ناسیۆنالیزم وا باشترە وەک پەیوەندی خزمخواهی و وەک ئاین تەماشایبکەین، نەک وەک سیستمێکی ئایدیۆلۆژیی لەبابەتی لیبرالیزم یان فاشیزم یان سۆسیالیزم.

٢،٤: نەتەوە وەک بەردوامی ئەتنیەت، تیورە دێرینەگەرەکان

لەکاتێکدا مۆدێرنیستەکان لە مەسەلەی نەتەوە و ناسیۆنالیزم قۆناغی مۆدێرنە و قۆناغی بەر لە مۆدێرنە لەیەکدی جیادەکەنەوە و پێیان وایە لە نێوان ئەم دوو قۆناغەدا دابڕان هەیە و پێکهاتی گروهەکان و کولتوور و فانتازیاکانیان لە هەریەکێکیاندا بەتەواوی لەویدیان جیاوازە، ئەتنیستەکان یان دێرینەگەرەکان باوەڕیان وایە کە لەنێوان ئەو دوو قۆناغەدا بەردەوامی هەیە و نەتەوە بەردەوامی ئەو گروهە ئەتنیانەیە کە بەر لە هاتنی مۆدێرنە لە ئارادابوون. بەباوەڕی ئەمانە دابڕانی ئەو دوو قۆناغ و سەردەمە لەیەکدی ڕاست نییە و نەتەوە لەسەر بنەمای ئەو بوونیادە پێشینانەی شووناسی ئەتنی دروستدەبێت کە پێشتر لە ئارادابوون. بەوەی کە ئەم دوو قۆناغە بەردەوامیان لە نێوانادایە نەک دابڕان دێرینەگەرەکان گرنگی زیاتر بە مەسەلەی بەردەوامی مێژوو و قووڵاییە مێژووییەکانی دروستبوونی نەتەوە و ناسیۆنالیزم ئەدەن، لە کاتێکدا مۆدێرنیستەکان لەم ڕەهەندە ناڕوانن زیاتر تەماشای ئەو بوونیاد و ڕەگەز و پێکهاتە نوێیانە دەکەن کە کۆمەڵگای پیشەسازی دەیانهێنێتە کایەوە. لای دێرینەگەرەکان نەتەوە داهێنراوێکی تازە نییە بەڵکو بەرهەمی گەشەکردنی ئەو گروهە ئەتنیانەیە کە بەر لە ئامادەگی نەتەوە مێژوویەکی درێژیان هەیە. لای ئەم تیوریستانە نەتەوە هەمیشە لەسەر بناغەی گروپێک یان چەند گروپێک دروستدەبێت کە پێشتر لە فۆرمی ئەتنیەتدا لە ئارادابووە.

دێرینگەرەکان دروستبوونی نەتەوە بە بەرەنجامی گەشەیەکی دوورودرێژی کۆمەڵگا دادەنێن، ئەوان زیاتر وەک پێدراوێکی سروشتی لە بوونی نەتەوە و هەستی ناسیۆنالیستانە ڕادەمێنن

نەک بە دروستکراوێکی مۆدێرنی بزانن. بەڵام هەموو ئەتنیسیستەکان دێرینگەرا نین، بەڵام هەردووکیان بۆ تێگەیشتن لە نەتەوە ئاوڕی زۆر جدی لە ڕابووردو ئەدەنەوە بە تەنها لە گۆڕانە نوێیەکان وردنابنەوە. ئەمانە ڕایان وایە دەشێت نەتەوە بوونێکی نوێبێت بەڵام ڕەگەکانی لەناو ئەو بوونی ئەو گروهە ئەتنیانەدایە کە بەر لە دروستبوونی نەتەوە لەئارادابوون. بۆیە لە تێگەیشتنیاندا بۆ نەتەوە تەنها تەماشای گۆڕانەکانی ناو دنیای مۆدێرن ناکەن، بەڵکو لە چۆنیەتی بوون و گەشەکردن و ئامادەگی ئەو گروهە ئەتنیانەش ڕادەمێنن کە بە بنەمای دروستبوونی نەتەوەی دادەنێن. نموونەی ئەوانەی بەرگری لەم دیدە تیوریە دەکەن ئەنترۆپۆلۆژی بەناوبانگ کلیفۆرد گیرتز، واڵکەر کۆرنەر، جۆن هوتچینسۆنن و چەندانی دیکەشن.

بەشێوەیەکی گشتی ئەتنیسیستەکان نەتەوە و پەیوەندی نەتەوەیی وەک پەیوەندی سروشتی تەماشادەکەن و پێشیان وایە نەتەوە شتێکە هەمیشە و هەردەم هەبووە، بەڵام لە شێوەی نەتەوەدا نا، بەڵکو لەشێوەی گروهی ئەتنی و ئاینیدا. لای ئەم تیوریستانە ئەوەی دەگۆڕێت فۆرم و شێوەکانی نەتەوەیە، نەک دروستکردن و داهێنانی. نەتەوە لە خۆڕاو لە هیچەوە دروستناکرێت، لەپشتی پەیدابوونی نەتەوەوە هەمیشە گروهێکی ئەتنی هەیە کە لەسەر بنەمای کۆمەڵێک ئەفسانە و باوەڕی گشتی و پەیوەندی تایبەت بەیەکدیەوە بەستراونەتەوە کە بریتیین لە پەیوەندی خوێن، پەیوەندی خزمایەتی و یاداوەری و بەها و نرخ و ئەفسانە و کولتوور و ڕەمزی هاوبەش. بەم مانایە نەتەوە شتێکی نوێ و داهێنراو نییە، بەڵکو دەرەنجامی گەشەی ئەو گروهانەیە کە بەر لە نەتەوە گشتێکی تایبەتیان پێکهێناوە. ئەنتۆنی سمیس ڕای وایە کە ڕاست نییە نەتەوە وەک داهێنراوی هێزێکی مۆدێرنی وەک ڕۆشنبیران ببینین، بەڵکو زیاتر بەرهەمی شەڕ و شۆڕ و کۆچ و باوەڕبوون بە بوونی ڕابووردوو و ئایندەیەکی هاوبەشە (Pecora 2001:27)

ئەوەی لەم دیدەدا بەشە جیاوازەکانی نەتەوە بەیەکدیەوە دەبستێتەوە فانتازییایەکی نوێ نییە، وەک ئەندرسۆن دەڵێت، یان کولتوورێکی باڵای نوێ وەک گێلنەر دەڵێت، بەڵکو ڕابووردوویەکی درێژ و یاداوەرییەکە کە نەوە بەدوای نەوەدا هاتووە و پارێزراوە.

ئانتۆنی سیمس ڕای وایە ڕاستە ناسیۆنالیزم لە مۆدێرنەوە لەدایکدەبێت بەڵام کارەکتەر و ناوەرۆک و پاڵنەرەکانی ناسیۆنالیزم هەمیشە و هەردەم وابەستەی قورسایی و ئامادەگی مۆدێرنە نییە، بەڵکو وابەستەی ئەو کاراکتەرە ئەتنی و کولتوورییانەن کە بەر لە مۆدێرنە لەئارادابوون. ئەو دنیایەی بەر لە مۆدێرنە ئامادەبووە کاریگەری زۆری لەسەر ناسیۆنالیزم هەبووە و لە دنیای مۆدێرنیشدا ئەم کاریگەرییانە بەهەمانشێوە دەمێننەوە. خاڵی هەرە گرنگی

تیۆرەی ئەتنیسیتسەکان بوونی ئەتنیەتە وەک بنەمای کولتووریی ناسیۆنالیزم. ئەگەر بنەمای کولتووریی ناسیۆنالیزم لای مۆدێرنیستەکان ئەو کولتوورە تازەیەبێت کە مۆدێرنە لەڕێگای خوێدن و نووسین و سیستمی میدیا و پەروەردەی نوێوە دەیهێنێتە کایەوە، ئەوا لای ئەتنیستەکان ئەو بنەما کولتوورییە لە کولتوور و هەست و سیمبۆڵ و ئەفسانەکانی ئەو گروپە ئەتینانەدا جێگیرە کە بەر لە مۆدێرنە لەئارادابوون. بە کورتی ئەگەر مۆدێرنیستەکان کولتووری ناسیۆنالیزم بە کولتوورێکی تەواو نوێ بزانن، ئەوا ئەتنیسسیستەکان باوەڕیان وایە کە بنەمای ناسیۆنالیزم زیاتر ئەو کولتوورە ئەتنیە دێرینەیە کە بەر لە مۆدێرنە ئامادەبووە و شووناسی ئەو ئەتنیەی دەستنیشانکردوە.

هەندێک نووسەر باوەڕیان وایە لەوشوێنانەدا کە مۆدێرنە ناتوانێت ببێتە کولتووری باڵادەستی ناسیۆنالیزم و ناتوانێت ببێتە ئەو هۆکارەی گروهە جیاوازەکان بەیەکدیەوە لە چوارچێوەی فەلسەفەی سیاسی مۆدێرنەدا کۆبکاتەوە، ئەوکات ڕەگەزە ئەتنییەکان لە دروستکردنی نەتەوەدا ڕۆڵی گەورە دەبینن، یان لانیکەم ڕۆڵێکی گەورە و زۆرجار مەترسیدار دەبینن. بەڵام ئەمە مانای ئەوە نییە کە گەشەکردنی مۆدێرنە لەو شوێنانەدا دواتر کارەکتەری ئەم ناسیۆنالیزمە ئەتنیانە ناگۆڕێت و نایانکاتە ناسیۆنالیزمی مەدەنییانە. گرەوی ئەم جۆرە ناسیۆنالیزمە لەوەدایە چۆن لە ناسیۆنالیزمێکی ئەتنییەوە ببێتە ناسیۆنالیزمێکی مەدەنی، واتە چۆن کاراکتەرێکی دیموکراسییانە و کراوە بگرێتە خۆی. ئەم گواستنەوەیە بەبێ گۆڕانی ماناکانی نەتەوە و بەبێ بنیادنانی سیستمێکی دیموکراسی کە تیایدا ڕێز لە جیاوازییەکان بگیرێت و کولتووری هاوڵاتیبوون سەروەربکات، کارێکی مەحاڵە.

مۆدێرنیستەکان، بەپێچەوانەی ئەتنیسیستەکانەوە، کاتێک باس لە مەسەلەی بوونی ئەتنی و ماناکانی ئەتنیەت دەکەن گرنگی گەورە بە ڕەهەندە کولتوورییەکانی ئەم دیاردەیە نادەن، ئەوان پێیان وایە سیفەتی سەرەکی ناسیۆنالیزم سیاسیبوونی ماناکانی ئەم چەمکەیە، واتە مۆدێرنیستەکان زیاتر گرنگی بە مانا سیاسییەکانی ناسیۆنالیزم ئەدەن کە هاوشانە بە بەخشینی مانایەکی سیاسی بە کولتوور. ناسیۆنالیزم پرنسیپێکی سیاسییە و ئەو کولتوورەشی کە ناسیۆنالیزم باسیدەکات دواجار مانایەکی سیاسی وەردەگرێت، لەکاتێکدا ئەتنیەت چەمکێکی سیاسی نییە یان هەڵگری مانای سیاسی نییە و کولتوور و سیاسەت تیایدا بەناویەکدا نەچوون.

ئەتنیسیستەکان باوەڕیان وایە کە ناسیۆنالیزم بەرهەمی مۆدێرنەیە بەڵام نەتەوە خۆی بەرهەمی مۆدێرنە نییە. ئەگەر ناسیۆنالیزم دیاردەیەکی مۆدێرن بێت ئەوا نەتەوە لە فۆرمی ئەتنیەتدا بەر لە مۆدێرنە بوونی هەبووە. ئەم تێزە تەواو دژ بەو بۆچوونەی گیلنەرە کە دەڵێت

ئەوە نەتەوە نییە کە ناسیۆنالیزم دروستدەکات، بەڵکە ئەوە ناسیۆنالیزمە کە نەتەوە دادەهێنێت لەوشوێنەدا کە نەتەوەی تێیدا نییە.(Gellner 1994)

ئەوەی دیدی سمیس وەک ئەتنیسیستێک لە دیدی گیلنەر، وەک مۆدێرنیستێک، جیادەکاتەوە، لەکاتێکدا گیلنەر مامۆستای سمیس بووە، ئەوەیە لای سمیس ئەو شتەی کە کارەکتەری نەتەوەیی و کارەکتەری ناسیۆنالیزمە جیاجیاکان لەیەکدی جیادەکاتەوە هاتنەکایەی مۆدێرنە نییە، بەڵکو ئەو ڕەگەزە ئەتنی و کولتوورییانەن کە بەر لە پرۆسەکانی مۆدێرنە لەئارادابوون. سەرچاوەی ئەم کارەکتەرە تایبەتانەش بریتین لە گروپە ئەتنییەکان و ئەو کولتوورانەی کە هەڵگرین. بەباوەڕی سمیس کێشەی دیدی مۆدێرنیستەکان لەوەدایە کە دیدێکی نوخبەگەرایە و تێیدا نوخبە سیاسی و کولتوورییەکان بەشێوەیەکی شاقوڵی، واتە لەسەرەوە بۆ خوارەوە، نەتەوە دروستدەکەن. بەم دیدە شاقوڵییەیشیان کۆی ئەو پێدراو و ڕەگەزانە نابینن کە لە خوارەوەی کۆمەڵگادا ئامادەیە و سیفەت و کارەکتەرێکی تایبەت بە نەتەوە و ناسیۆنالیزم ئەدات.(Smith 2000: 14-15)

ئەگەر خاڵێک هەبێت دیدی مۆدێرنیستەکان و دیدی ئەتنیسیستەکان بەیەکدیەوە گرێبدات گرنگی «کولتووری هاوبەشە» لەمەسەلەی نەتەوە و ناسیۆنالیزمدا، هەردووکیان باوەڕیان وایە زەحمەتە نەتەوە بەبێ بوونی کولتوورێکی هاوبەش دروستببێت. بەڵام جیاوازیەکەیان لەوەدایە کە ئەتنیسیستەکان کولتووری هاوبەش بۆ مێژوویەکی دوور و درێژ دەبەنەوە و لەکاتێکدا مۆدێرنیستەکان ئەم کولتوورە وەک بەرهەمهێکی تازە دەبینن و ئەیبەستنەوە بە هاتن و ئامادەگی مۆدێرنەوە. سەرەڕای ئەمە لای ئەتنیسیستەکان چەمکی ئەتنیەت وەک ڕەگەزی بنیادنانی نەتەوە لە چەمکی کولتوور زاڵترە، لەکاتێکدا لای مۆدێرنیستەکان چەمکی کولتوور لە چەمکی ئەتنیەت، زاڵترە.

٥. ناسیۆنالیزم چییە؟

سەرەڕای بوونی سەرەتاگە و دەسپێکی میتۆدی جیاواز بۆ لێکدانەوەی ناسیۆنالیزم، زۆربەی زانایانی ئەم بوارە لەسەر ئەو بۆچوونەی ئارنست گیلنەر ڕێکن کە ناسیۆنالیزم وەک پرنسیپێکی سیاسی مامەڵەبکەن (Gellner 1994, 1977).

ناسیۆنالیزم لەم بۆچوونەدا بریتییە لەو پرنسیپە سیاسیەی کە دەڵێت هەموو «کولتوورێکی تایبەت» دەبێت لە «فۆرمێکی سیاسی» تایبەتدا بەرجەستەببێت، یان بۆ هەموو کولتوورێک کە خۆی بە کولتوورێکی جیاواز و تایبەت دەزانێت دەبێت شێوازێکی سیاسی خۆدەربڕین و ڕێکخستنی سیاسیش هەبێت. بەمانایەکی دیکە ناسیۆنالیزم بریتییە لە داواکردنی فۆرمێکی

سیاسی بۆ بوونێکی کولتووریی، یان داواکردنی سەربەخۆییەکی سیاسی لەسەر بنەمای سەربەخۆبوونێکی کولتووریی.

جگە لەم داواکارییە سیاسییە ناسیۆنالیزم هەمیشە هەستێکی دەستەجەمعیشە. واتە ناسیۆنالیزم تەنها داواکاری سیاسی نییە، بەڵکو جۆرێک لە هەست و سۆزی کۆیی و دەستەیشە. ئەم هەستەش دەشیت هەستبێ بە خۆشی و فەخر و کامەرانی، کاتێک داواکارییە سیاسییەکان دابیندەبن، دەشبێت هەستکردنبێت بە ڕق و تووڕەیی و ناڕەحەتی کاتێک هەمان داواکاری سیاسی پشتگوێ دەخرێن.

هەندێک نووسەر ئەم تێزەی گێلنەر بەشێوەیەکی دی دەڵێنەوە و دەڵێن ناسیۆنالیزم وابەستەی ئەم هەستی پێکەوەبوونەیە و یەکێکە لە پێداویستییە دەرونییە گرنگەکانی ئینسان. لەم تێزەدا ئینسان بوونەوەرێکە پێویستییەکی بەردەوامی بە هەستکردن بە ئینتیما بۆ دنیایەک و گروهێک و ناوەندێک هەیە گەورەتر لە خۆی و لەو دنیا بچووکەی خۆی بۆخۆی دروستدەکات. ئەم پێویستییەش وابەستەی پێویستیی بەردەوامی ئینسانە بە هەستکردن بە سەلامەتی. نەتەوە و ناسیۆنالیزم ئەو دووشتەن کە ئەم هەستانە بە ئینسان دەبەخشن. لێرەوە پەیوەندی نێوان ئینسان و نیشتیمان دەبێتە پەیوەندیەکی سایکۆلۆژی و ڕۆحی، نەک پەیوەندییەکی سیاسی و کولتووری و ئابووری. ئارنست گێلنەر باس لەم خاڵەدەکات و دەڵێت ڕاستە هەستکردن بە ئینتیما بۆ یەکەیەک گەورەتر لە تاکەکەس، پێداویستییەکی دەرونییە و بەردەوام لە مێژوودا ئامادەبووە و لە قۆناغی پیشەسازی و دوای پیشەسازیشدا هەردەمێنێتەوە. بەڵام ئەوەی ئەم هەستە لە قۆناغی پیشەسسازی و لای ناسیۆنالیزم لەوانیدیکە جیادەکاتەوە، ئەوەیە لە ناسیۆنالیزمدا ئەم ئینتیمایە ئینتیمایە بۆ کولتوورێکی هاوبەش کە لە جومگە و فەزا و کایە جیاجیاکانی کۆمەڵگادائامادەیە، بۆ شتێک کە هی هەمووانە و هی نوخبەیەک یان هزێک یان ناوچەیەکی دیاریکراو نییە. ئەمەش هەستکردنێکی نوێیە و جیاوازە لە هەستکردنی قۆناغەکانی بەر لە ناسیۆنالیزم. (Weerenburg 197: 30).

لەپشتی هەر دیدێکی ناسیۆنالیستییەوە دوو بیرۆکەی سەرەکی ئامادەیە، یەکەمیان بیرۆکەی ئازادی و سەربەخۆییە، دووهەمیان بیرۆکەی سەروەری، واتە سیادەیە. ناسیۆنالیزم ئەو بیرۆکەیەیە کە دەڵێت هەرکەس ئازادە و هەرکەس دەبێت خۆی چارەنووسی خۆی دەستنیشانبکات، هەرکەس لە ماڵی خۆیدا سەروەری خۆیبێ و بەهیچجۆرێک لەدەرەوەڕا حوکمنەکرێت، یان ڕێ بە حوکمکردنی نەگیرێت. (هـ.س.پ ل ٤).

دەرکەوتێکی دیکەی ناسیۆنالیزم ئەوەیە کە هەمیشە داوای برایەتی و یەکێتییەکی نەتەوەیی دەکات، داوای ئەوە دەکات کە خێروبێری نەتەوەیی لەژێردەستی خودی نەتەوە خۆیدابێت و

نیشتیمانێکیش هەبێت هەمووان پێکەوە کۆبکاتەوە. ئەوەی ناسیۆنالیزم جیادەکاتەوە کە گێڕانەوەی هەموو ئەم حیکایەتە دەستەجەمعییانەی بۆ نیاز و داواکاری سیاسییە. سمیس دەڵێت ئەوەی ناسیۆنالیستەکان لە سەردەمانی ڕۆسۆ و هێردەر و فیختە و مازنییەوە داوای دەکەن سێ شتە: سەربەخۆیی، یەکێتی و شووناس.

بە کورتی ناسیۆنالیزم پرنسیپێکی سیاسییە کە داوای دروستکردەنی ماڵێکی سیاسی سەربەخۆ دەکات، لەم کارەیدا کولتوور وەک ئەرزیەتێک بۆ ئەو داواکارییە سیاسییە بەکاردەهێنێت، هەموو حیکایەتە کولتووری و کەلەپووری و مێژووییەکانی ناسیۆنالیزم بۆ بەرقەرارکردنی بوونێکی سیاسی سەربەخۆیە.

ناسیۆنالیزم لەدەرەوەی ئەم پرنسیپە سیاسییەدا هیچ جەوهەر و ماهیەتێکی دیکەی نییە، هەڵەیەکی میتۆدی گەورەیە ناسیۆنالیزم لەم پرنسیپە گەورەتر ببینین و تێکەڵیبکەین بە ڕێبازە ئایدیۆلۆژی و فیکرییەکانی دیکەدا. لە ڕاستیدا بۆئەوەی لە ناسیۆنالیزم تێبگەین و تێکەڵی نەکەین بە ئایدیۆلۆژیا و بزاوتە فیکری و ڕۆشنبیری و سیاسییەکانی دیکە، دەبێت بەردەوام ئاگاداری ئەم پێناسە گرنگەی ناسیۆنالیزم بین. دەبێ بەردەوام لەو سنوورانەدا تەماشای ناسیۆنالیزم بکەین کە کولتوورێکی دیاریکراو تێیدا داوای فۆرمێک یان ئیعترافێکی سیاسی دەکات. ئەوەی لێرەدا گرنگە ناوەرۆکی کولتوورەکە نییە، ئایا کولتوورێکی پێشکەوتوو یان پاشکەوتووە، کراوەیە یان داخراوە، گرنگی بە زانست ئەدات یان نایدات، گرنگ داواکارییە سیاسییەکە خۆیەتی، گرنگ دروستکرنی ئەو پەیوەندییەی لەنێوان کولتوور و داواکاری سیاسیدا. بارکردنی ناسیۆنالیزم بە مانای دیکە لەدەرەوەی ئەم مانایەدا دەمانخاتە ناو فەوزایەکی فیکری و میتۆدیەوە، ئەوکات ناسیۆنالیزم یەکساندەکەین بە چەندەها شتی دیکە کە چ لە دوور یان لە نزیک پەیوەندیان بە ناسیۆنالیزمەوە نییە.

بۆ زیاتر شیکردنەوەی ئم بیرۆکەیە با نموونە بیرۆکەی ئۆتۆنۆمبوون و سەربەخۆبوون لای کانت بهێنینەوە. ئەم بیرۆکەیە هەم لای ناسیۆنالیزم، هەم لای لیبرالیزم، هەم لای سۆسیالیزم و هەم لای ڕۆمانتیزم ئامادەیە، بەڵام هەریەکەیان بەشێوەیەکی تایبەت لەناو سیستمی گوتار و پێکهاتی ئایدیۆلۆژی خۆیدا بەکاریدەهێنێت. بۆیە کاتێک ئێمە قسە لە مانا لیبرالەکانی سەربەخۆبوون دەکەین یان لەو مانایانە دەدوێین کە سۆسیالیستەکان بە سەربەخۆبوونی دەبەخشن، ئێمە لەسەرزەمینی ئەو دوو ئایدیۆلۆژیایەدا دەستبەکارین نەک لە سەرزەمینی ناسیۆنالیزمدا. بۆ ڕوونکردنەوەی زیاتری ئەم بیرۆکەیە جارێکی دیکە دەگەڕێمەوە بۆ گیڵنەر. لای گیڵنەر ناسیۆنالیزم وەڵامە بەو پرۆسەی لەبەریەکترازانە کۆمەڵایەتییەی مۆدێرنە لەگەڵ خۆیدا دەیهێنێتە کایەوە. وەک ووتمان هەندێک لە دەرنجامە کۆمەڵایەتییەکانی مۆدێرنە بریتیە

لە لێکدیهەڵوەشاندنەوەی پەیوەندی و بەها و نۆرمە کۆمەڵەیەتییە سوونەتییەکان و هەڵوەشاندنەوەی ستراکتووره کۆمەڵایەتییە تەقلیدیەکان و تێکدانی دنیای ناوەکی و دەرەکی گروهە بچووک و داخراوەکان. ئەوەی ئەم پشێوی و پچڕانە کولتووری و تاکەکەسی و گروهیە چارەسەردەکات و بەیەکیانەوە گرێدەداتەوە ناسیۆنالیزمە (Weerenburg 1997: 59). لێرەوە ناسیۆنالیزم هێزی ئامێزانبوونێکی نوێی کۆمەڵایەتییە لەڕێی هێنانەکایەی کولتوورێکی هاوشێوەی گەورەوە کە تاکەکەس و گروهە داپچڕاو و بێ پەیوەندییەکان سەرلەنوێ لە دنیایەکی نوێدا و لەژێر سێبەری پرنسیپێکی سیاسی دیاریکراودا بەیەکدیەوە کۆدەکاتەوە. بەڵام لەو ساتەدا کە ئەم یەکێتییە و ئەو ئامرازە تازەیەی بەیەکەوە بەستنەوەی کۆمەڵایەتی دێتەکایەوە، واتە کە ناسیۆنالیزم دەبێتە چواچێوەی ئامێزانبوونی کۆمەڵایەتی، ئیدی دەشێت ئەو جەمهورە گەورەیەی کە کولتووری ناسیۆنالیزم بەیەکدییەوە بەستوونەتەوە و کردونی بە نەتەوە، مەبەستی سیاسی دیکە بەرهەمبهێنن و بیروبۆچوونی سیاسی جیاوازیان هەبێت و لە هەوڵی پیادەکردنی پرۆژەی ئایدیۆلۆژیی دیکەدابن.

بەبۆچوونی من بۆ تێگەیشتنێکی زانستییانەی ناسیۆنالیزم دەبێت خۆمان لە دوو مەسەلەی سەرەکی بپارێزین. یەکەم مەسەلەی وێناکردنی هەڵە و ناڕاستی ئەو پەیوەندییەی لەنێوان نەتەوە و ناسیۆنالیزمدا دروستدەبێت. ئەو هەڵەیەی لێردا دەبێت ئاگاداربین و تێینەکەوین ئەو بۆچوونەیە کە پێیوایە دەبێت لەپێشدا نەتەوە هەبێت و دروستبووبێت، ئینجا دواتر ناسیۆنالیزم دروستدەبێت، یان ناسیۆنالیزم بەرهەمی نەتەوەیەکی ووشیارە بە بوونی نەتەوایەتی خۆی. بە مانایەکی دیکە ئەو بۆچوونە ڕاست نییە کە دەڵێت بۆ ئەوەی ناسیۆنالیزممان هەبێت دەبێت پێشتر نەتەوەمان هەبێت. لە ڕاستیدا دروست پێچەوانەی ئەم بۆچوونە ڕاستە. واتە ئێمە سەرەتا ناسیۆنالیزممان هەیە و دواتر نەتەوە دروستدەبێت، واتە نەتەوە بەرهەمی ناسیۆنالیزمە نەکا ناسیۆنالیزم بەرهەمی نەتەوەبێت. چونکە ئەو هێزە خەیاڵی و کولتووری و دەزگاییەی هەموو تاک و گروه و کۆمەڵە جیاوازەکان بەیەکەوە کۆدەکاتەوە و یەک فانتازیای نەتەوەییان پێدەبەخشێت و پێیاندەڵێت کە هەموویان ئەندامی یەک نەتەوەن ناسیۆنالیزمە، ئەوەی بیرۆکەی کولتوورێکی نەتەوەیی هاوبەش پێشنیاردەکات ڕەگوڕیشە و خەسڵەت و تایبەتمەندێتی بۆ دادەهێنێت ناسیۆنالیزمە، ئەوەی داوای بوونێکی سیاسی لە فۆرمی نەتەوەیەکی بەدەوڵەتبوودا بۆ ئەم کولتووره تایبەتە دەکات ناسیۆنالیزمە، ئەوەی کە بەهەمووان یەک چاوەڕوانی و یەک وێنەی ڕابووردو و یەک شووناس دەبەخشێت ناسیۆنالیزمە. بەکورتی کۆی ئەو شتانەی کە نەتەوەیک دروستدەکەن پێشوەخت دەبێت بزاوتێکی ناسیۆنالیستی هەبێت کە بەرهەمیانبهێنێت. لەسەرێکی دیەکەوە ئەگەر نەتەوە

پێدراوێکی سروشتی نەبێت و دروستکراوێکی مێژوویی و کولتووریی و سیاسی بێت، ئەوەی ئەم پێدراوە مێژووییە دروستدەکات ئەو هێزە سیاسییانەن کە بەخۆیان دەڵێن ناسیۆنالیزم.لەم ڕووەوە ئارنست گیلنەر کۆمەڵێک بۆچوون و لێکدانەوەی هێجگار گرنگی هەیە .(Gellner 1994)

هەڵەیەکی دیکە کەنابێت تێیبکەوین یەکسانکردنی ناسیۆنالیزمە بە مۆدێرنە، ڕاستە ناسیۆنالیزم بەبێ مۆدێرنە دروستنابێت، بەڵام ناسیۆنالیزم یەکسان نییە بە مۆدێرنە. مۆدێرنە پرۆسەیەکی کۆمەڵایەتی و ئابووری و فەرهەنگی و سیاسی هێجگار ئاڵۆز و فرەفۆرمە. ناسیۆنالیزم، وەک گیلنەر دەڵێت، یەکێک لە بەرهەمە حەتمییەکانی ئەم پرۆسەیەیە. بەبۆچوونی گیلنەر ناسیۆنالیزم بەرهەمێکی لاوەکی پرۆسەی بە پیشەسازیبوونە، بە هەمانشێوە وەکچۆن لیبرالیزم و سۆسیالیزم و کۆسمۆپۆلیتیزم و ئەنارشیزم و ڕۆمانتیزمیش بەرهەمی مۆدێرنەن. بۆیە ئەو چاوەڕوانییانەی ئینسان بەرامبەر بە مۆدێرنە وەک گشتێک هەیەتی، نابێت هەمان ئەو چاوەڕوانییانە بن کە لە ناسیۆنالیزمی هەیە. ئەوەی مۆدێرنە سەرزەمینی عەقڵانیەت و داماڵینی جادوە لە دنیا، ئەوەی پرۆسەی دەستەمۆکردن و بالادەستبوونی ئینسانە بەسەر سروشتدا، ئەوەی پێشنیارکەری دیموکراسیەت و عەدالەتی کۆمەڵایەتی و یەکسانییە، ناکرێت هەمووی لە ناسیۆنالیزم داواکرێت کە دەشێت هەڵگری هیچ یەکێک لەو کاراکتەرانە نەبێت. بێگومان هەموو بزاوتێکی ناسیۆنالیستی دواجار دەبێتە هەڵگری ئایدیۆلۆژیایەکی دیاریکراو، لە ئایدیۆلۆژیای فاشیزمەوە بیگرە بۆ لیبرالیزم و سۆسیالیزم. بەڵام خودی ناسیۆنالیزم خۆی نە فاشیزمە نە سۆسیالیزم نە لیبرالیزم. ناسیۆنالیزم دەتوانێت کاراکتەرێکی عەلمانی هەبێت، بەڵام لەهەمانکاتدا دەکرێت کاراکتەرێکی دینیشی هەبێت، دەشێت ناسیۆنالیزمێکی لیبرال بێت بەڵام دەشێت ناسیۆنالیزمێکی فاشی و نازییانەش بێت. من پێموایە ئەم هەڵەیە لای زۆرێک لە ڕۆشنبیرانی کورد ئامادەیە و سنووری ماناکانی ناسیۆنالیزم ئەوەندە فراواندەکەنەوە کە دەبێتە تێکەڵێکی سەیر لە هەموو ئەو ئایدیۆلۆژیا و دەسکەوت و ڕەهەندە ڕەخنەیی و مەعریفی و عەقڵیانەی مۆدێرنە لەگەڵ خۆیدا دەیانهێنێتە پێشەوە. هەندێکجار کۆی ئەو داواکارییانەی لە ڕۆشنگەری وەک گشتێک چاوەڕواندەکرێت، بەناهەق لە ناسیۆنالیزمیش چاوەڕواندەکرێت.

هەندێک نووسەر هەن سنوورەکانی ناسیۆنالیزم بەڕادەیەک تەسکدەکەنەوە کە تەنانەت ناوی ئایدۆلۆژیاشی پێ ڕەوا نابینن. بەنەدیکت ئەندرسۆن و پاف (Paff) نموونەیەکن لەو نووسەرانە. (Paff) پێیوایە ناسیۆنالیزم ئایدیۆلۆژیا نییە چونکە ناسیۆنالیزم یەکێک لە ڕەگەزە هەرە گرنگەکانی ئایدیۆلۆژیای تێدا نییە کە ڕەگەزی گەردونیبوونە. ئایدیۆلۆژیا

هەمیشە جیهانییە کەچی هەموو بزاوتێکی ناسیۆنالیستی بە زەرورەت دژ بە دنیای دەرەوەیە یان لانیکەم پشت دەکاتە دنیای دەرەوە. (Weerenburg 1997: 31)

گیلنەریش ڕای وایە کە ناسیۆنالیزم ئایدیۆلۆژیا نییە، بەڵکو دروستبوونی پەیوەندییەکی تایبەتە لەنێوان کولتوور و سیاسەتدا. وەک ووتمان لای گیلنەر ناسیۆنالیزم بەرهەمێکی حەتمی شۆڕشی پیشەسازییە، بەڵام دەشێت سەرکردە سیاسییەکان بیکەن بە ئایدیۆلۆژیا یان وەک ئایدیۆلۆژیا بەکاریبهێنن بەوەی بە ئامانجێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی دیاریکراوەوە گرێیبدەن. (Weerenburg 1997: 31) بە مانایەکی دیکە دەشێت ناسیۆنالیزم لەدەرەوەڕا بە ئایدیۆلۆژییە فیکرییەکانی دیکە بارگاویبکرێت. وەک بن ئیسرائیلیش دەڵێت، دەشێت ئەو ئایدیۆلۆژیایە هەم ئایدیلۆژیای چەپڕەوەکان و هەم ئایدیۆلۆژیای ڕاستڕەوەکان بێت. دەشێت دیوێکی خەونی ئازادی و یەکسانی بێت بەڵام دیوەکەی دیکەی جینۆساید و سووکایەتیکردن بێت بە ئینسان و کۆمەڵگا.

ناسیۆنالیزم و بزاوتە ناسیۆنالیزمییەکان ناکرێت لەژێر چەتری یەک ئایدیۆلۆژیادا کۆبکرێنەوە. ناسیۆنالیزم خۆی پرنسیپێکی سیاسییە بەڵام زیاد لە فۆرم و زیاد لە ناوەرۆکێکی ئایدیۆلۆژی دەگرێتە خۆی. ناسیۆنالیزم هەیە هەڵگری دیدێکی لیبرالانەیە بۆ دنیا و بۆ شێوازی حکومەت و چۆنیەتی ڕێکخستنی دەسەڵات، بەڵام ناسیۆنالیزمی دی هەیە شۆڤینیست و خودپەرستە و خۆی لە نەتەوەکانی دیکە بە گرنگتر و مەزنتر دەزانێت. ناسیۆنالیزم هەیە ڕاسیستانەیە و لە فاشیزمەوە نزیکە، بەڵام ناسیۆنالیزم هەیە چەپگەرە و هەڵگری دیدێکی مارکسیانەیە بۆ جیهان. ناسیۆنالیزم هەیە جوداخوازە، هەیە یەکێتی تەڵەبە، هەیە تەنها بە ئیعترافێکی کولتووری ڕازییە و دەوڵەتی ناوێت، هەشە بان ـ نەتەوەییە و بە فۆرمی تاقە دەوڵەتێک یان دەوڵەتێکی ناوچەیی ڕازی نییە (وەک ناسیۆنالیزمی عەرەبی، پان ـ جەرمانی و پان ـ سلاڤی).

ناسیۆنالیزم هەیە دوای ماڵئاواییکردن لە ئاین دروستدەبێ و کارەکتەرێکی عەلمانی وەردەگرێت، وەک ناسیۆنالیزمی فەرەنسی و تورکی، بەڵام ناسیۆنالیزم هەیە تا سەر ئێسقان دینییە و ئاین بنەماکەیەتی، وەک ناسیۆنالیزمی یەهودی لە ئیسرائیلدا و ناسیۆنالیزمی پاکستانی و ئێرانی. ناسیۆنالیزم هەیە تەنها مانایەک کە هەیبێت کورتبوونەوەیەتی بۆ هەڵگرتنی پەساپۆرتی ئەو وڵاتە و بەخشینی باج و ڕێزگرتن لە یاسا، وەک ناسیۆنالیزمی بەشێکی زۆری ئەوروپای ڕۆژئاوا، بەڵام ناسیۆنالیزمی تریش هەیە لە خوێن و قوربانی کەمتر داواناکات، وەک ناسیۆنالیزمی کوردی و فەلەستینی و ئیرلەندی و باسکی و کاتالانی و فەلەستینی و ئیسرائیلی و ئێرانی و هتد... ناسیۆنالیزم هەیە لەسەر بنەمای ئەتنی

دروستدەبێ، هەیە لەسەر بنەمای کولتووریی و هەشە لەسەر بنەمای هەردووکیان. ناسیۆنالیزم هەیە فیکرەی سەرەکی تێیدا نیشتیمانە، بەڵام ناسیۆنالیزم تر هەیە مەنفا بیرۆکە سەرەکییەکەیەتی، وەک ناسیۆنالیزمی یەهودی.

١.٥: دوو شەپۆلی ناسیۆنالیزم

زۆربەی مێژوونووسانی ناسیۆنالیزم لەو باوەڕەدان کە مێژووی ناسیۆنالیزم وەک گوتار دەگەڕێتەوە بۆ کۆتاییەکانی سەدەی هەژدەهەم. شوێنی هاتنەکایەی ئەم گوتارەش بە ئەوروپای ڕۆژئاوا و سەروی ئەمریکا دەستنیشان دەکەن. بەیاننامەی سەربەخۆبوونی ئەمریکا لە ساڵی ٦٧٧١ دا و شۆڕشی فەرەنسی لە ساڵی ٩٨٧١ دا و کتێبەکەی فیختە بەناونیشانی (چەند گوتارێک بۆ نەتەوەی ئەڵمانی) لەساڵی ٧٠٨١ دا بە سەرەتای هاتنەکایەی ناسیۆنالیزم وەک ئایدیۆلۆژیا دادەنرێت. (Hutchinson & Smith 1994) (٥) بەڵام مێژووی ناسیۆنالیزم زیاد لە هەڵبەز و دابەزێکی گرتۆتەخۆی، هەندێک نووسەر هەن سێ شەپۆل و هەندێکی چوار شەپۆلی ناسیۆنالیزم لەیەکدی جیادەکەنەوە. ئەمانەش گرێدەدەن بەڕووداوە سەرەکییەکانی مێژووی ئەم دوو سەدەو نیوەی دوایی. واتە لە شۆڕشی فەرەنسییەوە تا لەبەریەکهەڵوەشاندنەوەی ئیمپراتۆریەتی سۆڤێتی. بەڵام ڕەنگە ئاسانترین دابەشکردنێک بۆ ئەم شەپۆلانە بکرێت، دابەشکرنیان بێت بۆ دوو شەپۆل کە لەهەمانکاتدا هاوشانە بە چۆنیەتی بڵاوبوونەوە و پەرەسەندنی مۆدێرنە بە جیهاندا و بە بڵاوبوونەوەی ئەو دوو شێوازەی ناسیۆنالیزم کە پێشتر هێمامان پێکردن، مەبەستم ناسیۆنالیزمی مەدەنی و ناسیۆنایلزمی ئەتنییە. بەکورتی دەشێت دوو نەوە یان دوو شەپۆلی گەورەی ناسیۆنالیزم لەیەکدی جیابکەنەوە. شەپۆلی یەکەمیان ئەو شەپۆلەیە کە مۆدێرنە وەک پرۆسەیەکی تازەبوونەوەی سەرتاسەری بەرهەمیدەهێنێت، ئەم شەپۆلە لەو کۆمەڵگایانەدا دێتە کایەوە کە مۆدێرنە تیایدا چوارچێوەی مێژووی باڵادەستی ژیانی کۆمەڵایەتی و سیاسی و کولتوورییە. ئەم شەپۆلە لە ناسیۆنالیزم ئەمریکی و ئینگلیزی و فەرەنسی دەگرێتەوە. لەکاتێکدا شەپۆلی دووهەمیان ئەو شەپۆلەیە کە نەک بەرهەمی ڕاستەوخۆی مۆدێرنە نییە، بەڵکو بەرهەمی کاردانەوەیەکی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆیە بەرووی مۆدێرنەدا. بەواتایەکی دیکە ئەم شەپۆلە لە ناسیۆنالیزم لەو کۆمەڵگایانەدا لەدایکدەبێت کە «مۆدێرنەیەکی ناتەواوییان» تێدایە و ئەم ناتەواویەش وایکردوە چوارچێوە کۆمەڵایەتییە باڵادەستەکان کۆی ئەو گۆڕانە ڕیشەییانەیان بەسەردا نەبهاتبێت کە مۆدێرنە دەیانخاتەوە. ئەمەش کۆی ئەو بزوتنەوە ناسیۆنالیزمانە دەگرێتەوە کە لەدوای ناسیۆنالیزمی ئەمریکی و ئینگلیزی و فەرەنسییەوە دروستدەبن، چ لەناو ئەوروپا خۆیدا و چ لە دەرەوەی ئەوروپاشدا. وەک ووتیشمان شەپۆلی یەکەمیان چ لە ئەمریکا و چ لە

فەرەنسا و چ لە ئینگلتەرەدا کارەکتەرێکی مەدەنیانەی هەیە و چەمکی هاوڵاتیبوون بەڕێوەی دەبات، لەکاتێکدا شەپۆلی دووهەمیان کاراکتەرێکی ئەتنیانەی هەیە و چەمکی کولتوور و مێژوو کەلەپووری ئەتنی ڕۆڵی سەرەکی تێدادەبینێت. لەڕووی فەلسەفیشەوە یەکەمیان مناڵی دیدێکی لیبرالانەیە بۆ دنیا، لەکاتێکدا دووهەمیان مناڵی دیدێکی ڕۆمانسیانەیە و ناسیۆنالیزمی ئەڵمانی ئەو مۆدێلەیە کە دەربڕی کاراکتەرەکانی شەپۆلی دووهەمیانە.

بە مانایەکی دیکە ئەگەر شەپۆلی یەکەمیان دەرەنجامی ئەو گۆڕانکاریانەبێت کە مۆدێرنە لە پێکهاتی کۆمەڵایەتی و کولتووری و خەیاڵیدا دروستیان دەکات و لەناو هەناوی ئەو پرۆسانەوە هاتبێتە دەرەوە ئەوا دووهەمیان وەک بەرهەمی مۆدێرنەیەکی نیوە و ناچڵ لەدایکدەبێت. لە یەکەمیاندا ناسیۆنالیزم لەسەر بنەماکانی دروستبوونی «کولتووری نوێ» و «بیرۆکەی هاووڵاتیبوون» و «کۆمەڵگای مەدەنی» و «ئابوری تازە» و «خەیاڵگەی نوێ» دروستدەبێت، لە دووهەمیاندا زیاتر لەسەر بنەمای ئەتنیەت و سیمبوڵ و زاکیرە و مێژووی هاوبەش و ئەفسانەی نەتەوەیی و ڕابووردوی زێڕین و هتد.. دروستدەبێت. یەکەمیان نوێگەرە دووهەمیان دێرینەگەرە، یەکەمیان ناسیۆنالیزمێکی مەدەنییە و دووهەمیان ئەتنیە.. لەڕووی مێژووییەوە شەپۆلی یەکەمیان شەپۆلی سەرەتایە شەپۆلی دووهەمیان تا ڕادەیەکی زۆر لە پەیوەندی کێبەرکێ و ملاملانێ و لاساییکردنەوەی ئەو شەپۆلەدا دروستدەبێت.

بە بەراوردکردنی بە شەپۆلی یەکەمی ناسیۆنالیزم، شەپۆلی دووهەمیان شەپۆلێکە بە ڕێگا و ڕاڕەوێکی جیاوازی بنیادنانی نەتەوەدا تێدەپەڕێت. ئەگەر نەتەوە لە یەکەمیاندا دەرنجامی تێکچوونی بنەما کۆمەڵایەتییەکانی جیهانی کۆن و هاتنەکایە و لەدایکبوونی جیهانێکی کۆمەڵایەتی نوێبێت، ئەوا شەپۆلی دووهەمیان لەباتی ئەم تازەکردنەوەیە لەدۆخێکی قەیراناوی نیوە مۆدێرن و نیوە سوونەتیدا لەدایکدەبێت، بۆیە لەباتی گەڕانەوە بۆ بیرۆکەکانی کۆمەڵگای مەدەنی، لەباتی کولتوورێکی مەدەنایانە و لەباتی بیرۆکەی هاووڵاتی، زیاتر پشت بە ڕەگەزە ئەتنییەکان دەبەستێت بۆ بەستنەوەی گروهە جیاجیاکان بەیەکدیەوە. بە مانایەکی دیکە شەپۆلی دووهەمی ناسیۆنالیزم ئەو شەپۆلەیە کە بەناو هەناوی تازەگەرییە کۆمەڵایەتی و سیاسی و کولتوورییەکاندا تێناپەڕێت، نە لەبەرئەوەی ناسیۆنالیزم بە حەتمی مانای تازەبوونەوەیە لەو بوارانەدا، بەڵکو لەبەرئەوەی ئەو چوارچێوە مێژووییەی تێیدا دروستدەبێت چوارچێوەیەکە لە دۆخی لاسایکردنەوە و گەشەنەکردن و باڵادەستی ڕەگەزەکانی جیهانی بەر لە مۆدێرنەدا دەژی. بە مانایەکی دیکە شەپۆلی دووهەمی ناسیۆنالیزم گیرۆدەی ناکامڵی و لاوازی و قووڵ ڕۆنەچوونی مۆدێرنەیە لە کۆمەڵگایانەدا و لەدەرەوەی ئەو کولتوورە نوێیەدا لەدایکدەبێت کە مۆدێرنە لەگەڵخۆیدا دەیهێنێت. لەم شەپۆلەدا پرۆسەی بە کۆمەڵگابوون و بە

نەتەوەبوون، پرۆسەیەک نین لەڕێگای چەمکەکانی کۆمەڵگای مەدەنی و هاوڵاتی و تاکگەراییەوە ڕوویدەن، بەڵکو پێداگرتنە لەسەر ئەتنیەت و پەیوەندییە ئەتنیەکان.

خاڵێک کە لێرەدا گرنگە هێمای پێبکەین ئەوەیە کە گەشەی بزوتنەوە ناسیۆنالیستەکان لە دوو سەدەی ڕابووردودا گەشەیەکە لە «ناسیۆنالیزمی ئەتنییەوە» بۆ «ناسیۆنالیزمی مەدەنی»، بێگومان ئەم گەشەیە بەبەردەوامی لەسەر هێڵێکی ڕاست نەڕۆیشتوە، بەڵکو هەڵبەزودابەز و پاشەکشە و گەڕانەوە لە مەدەنیەتەوە بۆ ئەتنیەتی تێکەوتووە، بەڵام لەدواجاردا کۆمەڵێک لە ناسیۆنالیزمە ئەتنییەکانی شەپۆلی دووهەم گۆڕاون بۆ ناسیۆنالیزمی مەدەنی و ئەو کاراکتەرانەیان وەرگرتوە کە شەپۆلی یەکەم هەیبووە. باشترین نموونەیەک ئەم گۆڕانکارییە بەرجەستەبکات گۆڕانی ناسیۆنالیزمی ئەڵمانی و بەشێکی زۆری ناسیۆنالیزمی وڵاتانی ئەوروپای ڕۆژهەڵاتن، لە ناسیۆنالیزمی ئەتنیەوە بۆ مەدەنی، هاوشان بە گۆڕانی چوارچێوە کۆمەڵایەتییە گشتییەکانی ئەو وڵاتانە لە چوارچێوەیەکی مۆدێرنی نیوەوناچڵەوە بۆ چوارچێوەیەکی کامڵ. ناسیۆنالیزمی ئەڵمانی و ناسیۆنالیزمی سەر بە نەتەوەکانی ئەوروپای ڕۆژهەڵات سەر بە نەوەی دووهەمی ناسیۆنایزمن، واتە ناسیۆنالیزمێکن لەسەرەتادا لەسەر بنەمای ئەتنیەت دروستبوون، بەپێچەوانەی ناسیۆنایزمی ئینگلیزی یان فەرەنسییەوە کە هەر لەسەرەتاوە وەک ناسیۆنالیزمێکی مەدەنی لەپاڵ بیرۆکەی هاوڵاتیبوون و دەستوور و مافی یەکسانبوون لەبەردەم یاسادا دروستدەبن. بەڵام وەک ووتمان ناسیۆنالیزمی ئەڵمانی لە گەشەی خۆیدا توانیویەتی تا ڕادەیەک لە بنەما ئەتنییەکانی دوورکەوێتەوە و سروشتێکی مەدەنیانە بگرێتە خۆی، لەکاتێکدا هەندێک لە ناسیۆنالیزمەکانی تری ناو شەپۆلی دووهەم هێشتا هەر لەسەر بنەما ئەتنییەکانی خۆیان دەژین. لەوانەش ناسیۆنالیزمی نەتەوەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست. لەڕاستیدا ناسیۆنالیزمی نەتەوەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، بە ناسیۆنالیزمی کوردیشەوە، ناسیۆنالیزمێکن سەر بە شەپۆلی دووهەمن و تا ئێستاش هەڵگری زۆربەی کارەکتەرەکانی ئەم شەپۆلەن، هەندێکجار پەڕگیرترین فۆرمی دینی و ئەتنی دەگرنەخۆیان و لە ناسیۆنالیزمێکی فاشیانە نزیکدەکونەوە، وەک ناسیۆنالیزمی عەرەبی لەچاپە بەعسییەکەیدا. لە ڕووی مێژووییەوە شەپۆلی دووهەمی ناسیۆنالیزم هەڵگری ئەو شێوانەشە لە ناسیۆنالیزم کە جینۆساید و کووشتوبڕە دینی و ئەتنییە گەورەکانی مێژووی هاوچەرخی بەرهەمهێناوە، وەک کۆکوژییەکانی ئەڵمانیا و ئیتالیا و سیربیا و تورکیا و عێراق و ڕواندا و هتد.... بنیادنانی شووناسی نەتەوەیی لەسەر بنەمای ئەتنیەت، ئەو کێشەیە دروستدەکات کە دەشێت ببێتە هۆی پێشێلکردنی مافی گروهە ئەتنیەکانی دیکە و هەمیشە وەک بێگانە و ناحەز تەماشابکرێن، بەمەش دەرکرێنە دەرەوەی شووناسی نەتەوەییەوە.

٢.٥: ئەفسانەکانی ناسیۆنالیزم

ڕەنگە لە جیهاندا ناسیۆنالیزمێک نەدۆزینەوە کۆمەڵێک ئەفسانەی نەتەوەیی بەرهەمنەهێنابێ و ئەم ئەفسانانەشی وەک هەقیقەت پێشنیارنەکردبێت. ڕەنگە جیاوازییەکان تەنها لەبڕی ئامادەگی ئەم ئەفسانە نەتەوەییانەدابێت، لە ناسیۆنالیزمێکدا کە کاراکتەرێکی مەدەنییانەی هەبێت بڕی ئەم ئەم ئامادەگییە لاوازتربێت تا لە ناسیۆنالیزمێکدا کە کاراکتەرێکی ئەتنیانەی هەیە. کردنی ئەفسانەکانی ناسیۆنالیزمیش بە هەقیقەت هەمیشە بەناو پێکهاتێکی ئایدیۆلۆژیدا تێدەپەڕێت کە چەندەها شت بەیەکدی تێکەڵدەکات کە لەڕووی زانستی و مێژووییەوە ناکرێت بەیەکدی تێکەڵبکرێن. بۆ نموونە ناسیۆنالیزم مێژووی نەتەوە بۆ ڕۆژگارێکی هێجگار دێرین دەباتەوە، کەسەکانی ناو ئەو مێژووە دێرینە وەک پاڵەوانی نەتەوەیی دەناسێنێت و ڕووداوەکانیشی وەک ڕووداوی نەتەوەیی پێناس دەکات، لەکاتێکدا نەتەوە و ناسیۆنالیزم دوو بەرهەمی تازەی مێژووی نوێی مرۆڤایەتین و بەهیچ مانایەک تەمەنیان هەزاران ساڵ نییە. جگە لەمەوە لەڕووی ناوەرۆکەوە ئایدیۆلۆژیای ناسیۆنالیستی، ئەگەر ناسیۆنالیزم ببێت بە ئایدیۆلۆژیا، پڕیەتی لە ڕەگەزی ناکۆک و دژ بەیەکی ناو ئایدیۆلۆژیا باڵادەستەکانی دیکەی مێژووی هاوچەرخ، لەیەکاتدا باس لە سۆسیالیزم و مڵکیەتی تایبەت و تایبەتمەندی نەتەوەیی و حیزبی پێشڕەو چەندان شتی دی دەکات کە هەریەکێکیان سەر بە ڕێبازێکی ئایدیۆلۆژی جیاوازن. لەمێژووی هەر ناسیۆنالیزمێکدا دەیان ئەفسانەی مێژوویی و کولتووری کۆن و هەنووکەیی و چەندان مژدە و بەڵێنی جیاجیا هەن کە هەموویان لەڕێگای تێکەڵکردنێکی نالۆژیکی و ناڕاستەوە لەپاڵیەکدا ڕیزکراون. هەڵەیەکی گەورە دەکەین ئەم کۆلاژکارییە بە سیفەتی تەنها یەکێک لە ناسیۆنالیزمەکان بزانین. یاخود چاوەڕوانی ئەوەبین ناسیۆنالیزم لەباتی ئەنجامدانی ئەم کارە هەڵگری سیستمی عەقڵانی و مەعریفی گەورەبێت. ناسیۆنالیزم بەدوای مەنهەجی عەقڵی و زانستی و مێژووییدا ناگەڕێت، بەپێچەوانەوە ناسیۆنالیزم پڕیەتی لە ئەفسانە و وەک ڕێنانیش دەڵێت نابێت بچینە بنج و بناوانی ناسیۆنالیزمەوە چونکە ئەفسانەکانی کەشفدەبێت.

ناسیۆنالیزم بە پلەی یەکەم پرنسیپێکی سیاسییە، بۆ سەلماندی ڕەوایەتی ئەم پرنسیپەش چەند پێویستی بە ژمارەیەک دەسکەوتی مەعریفی و فیکری هەیە، ئەوەندە و بگرە زیاتریش پێویستی بە ئەفسانە و ڕەمز و کولتووری حەماسەت هەیە. ئەوەی ناسیۆنالیزم لە پرنسیپێکی سیاسییەوە دەکاتە پرۆژەیەکی کۆمەڵەیتی فرە ڕەهەند و عەقڵانی و دیموکرات کۆی ئەو سیستمە مەعریفی و ئەخلاقی و کولتووری و ئەو بزوتنەوە کۆمەڵایەتییانەی دیکەشن کە لە کۆمەڵگایەکی دیاریکراودا لەپاڵ ناسیۆنالیزمدا ئامادەن. بۆ نموونە لیبرالیزم هەوڵئەدات مەیلە

تۆتالیتارییەکانی ناسیۆنالیزم و داخرانە ئەتنییە بەرتەسکەکانی لاوازبکات، سۆسیالیزم سەرقاڵی ئەوەدەبێت هەقیقەتی نوخبەگەرا و لەوێشەوە مەیلە نایەکسانەکانی ناسیۆنالیزم دەستەمۆکات، ئەنتەرناسیۆنالیزم هەوڵئەدات ڕووە شۆڤینییەکانی ناسیۆنالیزم بەیدەستکات. ڕۆمانتیزم ڕووە کۆییە گشتگیر و مەیلە جیاوازیی کوژەکانی ناسیۆنالیزم لەناوببات.

سەرزەمینی سەرەکی بەرهەمهێنانی ئەفسانەکانی ناسیۆنالیزم مێژووە. ئەو ڕابووردوە پڕ حیکایەتەیە کە ناسیۆنالیزم قوڵایی هەزاران ساڵی پێدەبەخشێت. حیکایەتەکانی ناسیۆنالیزمیش هەم حیکایەتی سەروەری و هەم حیکایەتی تراژیدیای نەتەوەیین، حیکایەتی شین و شەپۆڕ و حیکایەتی ئاهەنگ و سەما کۆییەکانن. زۆربەی بزاوتە ناسیۆنالیستییەکانیش پێویستییان بە ئەفسانەی دوژمنێکی ڕاستەقینە یان دروستکراو هەیە، ئەم دوژمنەش وەک سەرچاوەی شێواندنی ئارامی و بەختەوەری نەتەوە نیشانئەدرێت. ناسیۆنالیزم وێنەکانی ئەم دوژمنەش لە مێژووەوە وەردەگرێت و بەم کارەشی قووڵاییەکی هەزاران ساڵە بەو دوژمنایەتییە دەبەخشێت. مێژوو دەبێتە ئەو عەمبارە گەورەیەی ناسیۆنالیزم هەموو ئەو وێنانەی تێدا دەدۆزێتەوە، یان تیایاندا دادەتاشێت کە لە ئێستادا بۆ چارەسەرکردنی کێشە هەنووکەییەکانی دەیانخاتە گەڕ. لێرەوە مێژوو لای ناسیۆنالیزم ڕۆڵێکی لەڕادەبەر گرنگدەبینێت، چیدی مێژوو پێدراوێکی بێرۆح و زەمەنێکی تێپەڕ و دنیایەکی بەتاڵ نابێت بەڵکو خەزێنەی دۆزینەوەی سەروەری و ئەفسانە و سیمبولە زێڕینەکانی نەتەوەیە.

ناسیۆنالیزم سیاسەتێکی تایبەتی مامەڵەکردنی زەمەن و مێژووشی هەیە. بەشێوەیەکی زۆر تایبەت ڕووداوەکانیان یاددەکاتەوە و بەشێوەیەکی زۆر تایبەتیش لەیادیان دەباتەوە. هەم یادهاتنەوە و هەم لەیادکردن دوو پرۆسەی زۆر گرنگی ناسیۆنالیزمن و مەبەست و ئامانجی سیاسی دیاریکراو هەردووکیان بەڕێوەدەبات.

بێنەدیکت ئەندرسۆن تا ئەو ئاستە دەڕوات کە بڵێت ناسیۆنالیزم مێژوو وەک چەمک دادەهێنێت. بە باوەڕی ئەندرسۆن بەر لە هاتنەکایەی ناسیۆنالیزم ئینسان لەناو مێژوودا نەژیاوە، بەڵکو لەناو کۆسمۆسدا ژیاوە و لەباتی زانستی مێژوو کۆسمۆلۆژیا لە ئارادابووە. لای ئەندرسۆن ناسیۆنالیزم دەستکارییەکی قووڵی هەستکردن بە زەمەن و ماناکانی زەمەن دەکات، ئەمەش ئەو دەرەنجامە گرنگەی لێدەکەێتەوە کە کۆسمۆلۆژیا دەکات بە مێژوو. مێژوو لە گوتاری ناسیۆنالیزمدا قورساییەکی ئەخلاقی هێجگار گەورە وەردەگرێت، هەندێکجار وایلێدێت زەحمەتە گۆڕانێکی سیاسی یان کولتووری پیادەکرێت بەبێ مۆڵەت وەرگرتن لەو مردوانەی لەو مێژووەدا مانایەکی تایبەت و پێناسێکی دیاریکراویان بۆ سیاسەت و کولتوور و

ئەخلاق و کۆمەڵگا داناوە. لەم گوتارەدا ڕابووردو پیرۆزدەکرێت و زۆرجار دەبێتە سەرزەمینی وەرگرتنی شەرعیەت. ئەو پەیوەندییەی لێرەدا خەڵک بەڕابووردووەوە گرێدەدات دەبێتە پەیوەندیەکی عاتیفی کە تێیدا ویژدانی کۆیی وزە و هێزی بەردەوامبوونی لێوەردەگرێت. بەشێوەیەکی گشتی نەوەی دووهەمی ناسیۆنالیزم بۆ پڕکردنەوەی نووقسانییە مەدەنییەکانی گرنگییەکی زۆر بە ئەفسانە نەتەوەییەکان دەدات، پاڵەوانی ساختە و ڕاستەقینە دروستدەکات. چەند ناسیۆنالیزم لە مانا مەدەنیی و دیموکراسییەکان نزیکبێتەوە ئەوەندەش لەم ئەفسانە و دێرینەگەراییەش دووردەکەوێتەوە.

خاڵێکی دیکەی شایانی سەرنجدان بریتییە لە میکانیزمی دروستکردنی بەهەشتێکی لەدەستچوو. ناسیۆنالیزم بەردەوام وێنەیەکی ئەفسانەیی بۆ سەردەمێکی زێڕینی تێپەڕیو، بۆ بەهەشتێکی وونبوو جیهانێک کە پڕبووە لە بەختەوەری نەتەوەیی، دروستدەکات. ئەوەشی کەوایکردوە ئەم بەهەشتە وونببێت، ئەو دوژمنانەن کە لەئێستاشدا ناهێڵن نەتەوە بەهەشتێکی دی دروستبکات.

بۆیە هەموو ناسیۆنالیزمێک مژدەی دروستکردنی بەهەشتێکی پێیە کە بەڵێنی دامەزراندنەکەی هەڵدەگرێت بۆ دوای سەرکەوتن و لەناوبردن و دەرکردنی دوژمنان. ئەم دامەزراندنەش زۆرجار لەژێر چاودێری سەرکردەیەکی کاریزمیدا بەجێدەهێنێت کە سەرکردەیەکی پیرۆز و مێژوویی و هەڵەنەکەرە و بەوپەڕی دڵسۆزییەوە دەستی نەتەوە بەرەو ڕزگاری دەگرێت. ئەم دیدە خەلاسییە دیدێکی دینییە و ناسیۆنالیزم لەناو گوتارێکی نادینیدا بەگەڕیدەخات.

هەموو ناسیۆنالیزمێک هەڵگری پێشبینییەکی پێغەمبەرانە و دیدێکی خەلاسییە.

سەرەڕای ئەمانە هەموو ناسیۆنالیزمێک حیکایەتی گریان و شەپۆڕی دەستەجەمعی هەیە، گریان بۆ قوربانییەکان و شین و شەپۆڕ بۆ کارەساتەکان، بەڵام لەهەمانکاتدا چەندان ئاهەنگ و شایی و هەڵپەڕکێ و کەرنەڤاڵی نەتەوەییشی هەیە، کەتیایاندا «خۆشبەختییە نەتەوەییەکان» یاد دەکرێنەوە.

٣.٥: داهاتووی ناسیۆنالیزم

لە فیکری سیاسی هاوچەرخدا دوو ڕای ناکۆک و دژ بەیەک بەرامبەر ئایندەی ناسیۆنالیزم لەئارادان. یەکەمیان پێیوایە ناسیۆنالیزم ڕۆژگاری خۆی ژیاوە و لە ئایندەی مرۆڤایەتیدا شوێن و جێ و گرنگییەکی ئەوتۆی نەماوە. ئینتەرناسیۆنالیزم و ترانس ناسیۆنالیزم و جیهانگیریی شوێنی ناسیۆنالیزم دەگرنەوە. لەم دیدەدا باس لەوەدەکرێت کە گرنگترین

ڕەگەزە پێکهێنەرەکانی کۆمەڵگای مۆدێرن، لە ئابوورییەوە، بۆ میدیا و بۆ زانیاری و بۆ تەکنۆلۆژیای نوێ چیدی لە سنوورە نەتەوەییەکاندا دەستبەکار نین، بەڵکو هەموو زەوی بۆتە سەرزەمینی ئامادەگی و کارکردنیان. باس لەوە دەکرێت کە سەرمایە و زانیاری و تەکنیک و ئینسان و وێنە و کولتوور بوونەتە کۆچەری و ڕۆژانە سنوورە نەتەوەیی و کولتووری و ئەتنییەکانن دەبەزێنن و سەر بەهەموو کۆنوقوژبنێکی جیهاندا دەکەن. ئەمەش، لای هەڵگرانی ئەم دیدە، ئەوەدەگەیەنێت کە ناسیۆنالیزم لاوزبووە و لاوازدەبێت و لەئایندەدا شوێنێکی ئەوتۆی لەسەر نەخشەی سیاسی و کولتووری و ڕەمزی جیهان نامێنێتەوە.

دژ بەم ڕایە، بەشێکی دیکەی فیکری سیاسی هاوچەرخ ڕای وایە کە ناسیۆنالیزم نەک لە ئێستادا لاواز نەبووە و ڕۆژگاری بەسەر نەچووە، بەڵکو لە ئایندەشدا گرنگی خۆی دەپارێزێت، گەر بەچەندان شێوە ئەم گرنگیە زیادیش نەکات. لەم ڕووەوە نووسەرێکی وەک مایکڵ لیند دەنووسێت: «سەدەی نۆزدە سەدەی ناسیۆنالیزم بوو. سەدەی بیستەمیش دیسانەوە سەدەی ناسیۆنالیزم بوو. سەدەی بیستویەکەمیش هەر سەدەی ناسیۆنالیزم دەبێت». Pfaff ڕای وایە کە لەسەدەی نۆزدەهەمدا ناسیۆنالیزم لە ئێنتەر ناسیۆنالیزمی بردەوە ئەمە لەکاتێکدا سەدەی نۆزدەهەم بە بەراورد بە سەدەی بیستەم لە زۆر ڕووەوە سەدەیەکی ئێنتەرناسیۆنالیستانەتر بوو، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا ناسیۆنالیزم بووە گەمەکەری یەکەمی ئەو سەدەیە .(Pfaff 1993)

٤،٥: تێزەی کۆتایی نەتەوە

«ڕۆژێک دێت نەتەوە و ناسیۆنالیزم کۆتاییان پێبێت». ئەم تێزەیە بەتەنها تێزەیەکی مارکسییانە نییە و بەتەنها مارکسییەکان هەڵگری ئەو باوەڕە نین کە نەتەوە کۆتاییپێدێت. ڕەنگە کێشەی سەرەکی ئەم دیدە مارکسییە، بەبەراورد بەو دیدانەی دیکە کە باس لە کۆتاییهاتنی نەتەوە دەکەن، لەوەدابێت کە مارکسیزم زۆر زوو چاوەڕوانی کۆتاییهاتنی نەتەوە و کۆتایی دەوڵەتیان دەکرد. مارکس ئەم چاوەڕوانییەی خستبووە سەدەی نۆزدەهەم خۆیەوە. هەر لەسەدەی نۆزدەهەمدا لەپاڵ مارکسدا ئارنست ڕێنانیش باوەڕی وابوو کە نەتەوە هەتاهەتایە نامێنێتەوە، بەڵکو لە ساتێک لە ساتە مێژووییەکاندا لەناودەچێت و ماڵئاوایی دەکات. بەڵام بەپێچەوانەی مارکسەوە ڕێنان لە ساڵی ٢٨٨١ دا دەنووسێت کە ئەم لەناوچوون و ماڵئاواییکردنە «یاسای ئەو سەدەیە نییە کە ئێمەی تێدا دەژین»، واتە ناکەوێتە سەدەی نۆزدەهەمەوە.

لە ڕاستیدا مارکس سی ساڵێک بەر لەو قسانەی ڕێنان باس لە کۆتایی نەتەوە دەکات و هەر لەو ڕۆژگارەشدا چاوەڕوانی ئەو کۆتاییە دەکات. ئەمە لەکاتێکدا ڕێنان ڕای وابوو کە

بوونی نەتەوە لەو ڕۆژگارەدا گرنگە و هۆکاری دڵنیابوونە لە هاتنەکایەی ئازادی. لای ڕێنان بوونی ژمارەیەکی زۆری نەتەوەکان لە جیهاندا مانای بوونی فۆرمی جیاوز بۆ ئازادی، چونکە ئەو پێیوابوو هەر نەتەوەیەک لە نەتەوەکان بەجۆرێکی تایبەت و بە تێگەیشتنێکی تایبەت ئازادە، دەنا گەر بەم شێوەیە نەبێت ئەوکات دەبێت هەموو دنیا لەژێر سایەی یەک نەتەوە و یەک یاسا و یەک دەسەڵاتدا بژی، ئەمەش لای ڕێنان مانای کۆتایهاتنی ئازادیی.

کارل دۆیچیش هەمان ڕای مارکس و ڕێنانی دەربارەی ئایندەی نەتەوە هەیە، ئەویش پێیوایە ڕۆژێک دێت کە نەتەوە و ناسیۆنالیزم کۆتاییان پێدێت. بەڵام ئەو ئەم کۆتاییە دەبەستێتەوە بە ڕۆژگارێکەوە کە تێیدا بەشە جیاجیاکانی دنیا لەڕووی ئابووری و پیشەسازیەوە گەشەیەکی تەواویان کردبێت و هەژاری تا ڕادەیەکی زۆر لەناوچووبێت و ئاستی ژیانی تاکەکەس و گروهەکان تا ئەندازەیەکی باش بەرزبووبێتەوە و خوێندن و پەروەردە بە ڕادەیەکی زۆر بەناو هەمووواندا بڵاوبووبێتەوە. کە ئەمانە هەموویان ڕوویاندا ئەوکات ڕۆژگاری ناسیۆنالیزم کۆتاییدێت. بەر لەو ڕۆژگارە و بەر لە جێبەجێبوونی ئەو هەموو مەرجانە ناکرێت قسە لە کۆتایی نەتەوە و ناسیۆنالیزم بکەین.

ئێریک هۆبزباومیش ڕای وایە کە ناسیۆنالیزم دیاردەیەکە شوێنێکی ئەوتۆی لە ئایندەی مرۆڤایەتیدا نییە، دنیا بەرەو بەنێونەتەوەییبوون و بە یەکجیهانی بوون دەڕوات (Hobsbawm 1990 ,1993). هۆبزباوم کە نموونە بۆ بەرگری لەم ڕایە دەهێنێتەوە، باس لەوەدەکات کە هیچ هێزێکی ناسیۆنالیستی لە ئەوروپادا ناتوانێت ڕێ بە یەکگرتنی ئەوروپا بگرێت. وەک چۆن لە شوێننانی دیکەشدا هیچ هێزێکی ناسیۆنالیستی ناتوانێ بەر بە یەکگرتنی بلۆکە ئابوورییە گەورەکانی دیکە بگرێت. سەرەڕای ئەمانە هۆبزباوم باس لەوە دەکات کە مرۆڤایەتی لەمرۆدا ڕووبەڕووی کۆمەڵێک کێشە بووەتەوە کە هیچ یەکێکیان کێشەی نەتەوەیی نین و ناکرێت لە چوارچێوەی سنووری دەوڵەتە نەتەوەییەکاندا چارەسەربکرێن. بەڵام هۆبزباوم لەساڵی ٤٩٩١ دا و لە چاوپێکەوتنێکدا ئەم تێڕوانیانەی خۆی هاوسەنگتر دەکاتەوە و دەڵێت ئەوەی لەناو دەچێت شێوەیەکی تایبەتی ناسیۆنالیزمە، واتە شێوەی جودایی تەلەبی ناسیۆنالیزمە، بەڵام ئەو شێوانەی دیکەی ناسیۆنالیزم کە بەرگری لە کولتوور یان شووناسی نەتەوەیی دەکەن، یان بەدوای ئیعترافێکدا دەگەڕێن بۆ ئەو کولتوور و شوناسە، دەمێنن (Hobsbawm 1994) **.** لە شیکردنەوەیدا بۆ هاتنەکایەی ئەو هەموو دەوڵەتە نوێیانەی دوای کەوتنی بلۆکی سۆڤیەت دروستبوون، هۆبزباوم ئەم دروستبوونانە وەک دەرکەوتی بەهێزبوونەوەی ناسیۆنالیزم نابینێت و ناسیۆنالیزم بەهێزی جوڵێنەری مێژوو ناناسێت. بەباوەڕی هۆبزباوم، لەپاڵ ئەویشدا بەبۆچوونی چارلس تیلی، ئەم لێکهەڵوەشاندنەوە و دروستبوونە نوێیانەی دەوڵەتی نەتەوەیی بە

کامڵگەیشتنی پرۆسێسێکی مێژووییە کە ڕێ لە کامڵبوونی گیرابوو. ئەم هەڵوەشاندنەوەیە لەزۆر ڕووەوە لە هەڵوەشاندنەوەی ئیمپراتۆریەتە گەورەکانی سەرەتای سەدەی بیستەم دەچێت. (Tilly, 1993) . (Hobsbawm, 1994)

لە کتێبە بەناوبانگەکەیدا، (کۆتایی مێژوو و دواهەمین ئینسان) فرانسیس فۆکۆیاماش بەرگری لەو ڕایە دەکات کە ناسیۆنالیزم ئایندەی نییە و لە ماوەی تەمەنی چەند نەوەیەکی داهاتوودا هەم خۆی و هەم دەوڵەتی نەتەوەیی ئەو گرنگییەیان نامێنێت و ڕۆژگاری هەردووکیان بەسەردەچێت. ناسیۆنالیزم و نەتەوە سەر بە مێژوو و ڕابووردوی جیهانن و وابەستەی سەرەتاکانی هاتنەکایەی سیستمی سەرمایەدارین (Fukuyama, 1993)

هەندێکی دیەک هەن ڕایان وایە کە دەوڵەتی نەتەوەیی لەناوناچێت بەڵام ناتوانێت تاقە گەمەکەرێکی سیاسی و ئابوری و کولتووری دنیای سبەینێ بێت، لەپاڵ دەوڵەتی نەتەوەییدا چوارچێوەی دیکە بۆتەماهیکردن و وەرگرتنی شووناس و خۆ پێناسکردن لەدایکدەبێت، کە چوارچێوەیەی بان ـ نەتەوەیی و ترانس ناسیۆنالن.

بەبۆچوونی من زەحمەتە ئەو دیدانەی سەرەوە دەربارەی مانەوە و نەمانەوەی نەتەوە و ناسیۆنالیزم بە شێوەیەکی ڕەها قبووڵبکەین، دەشێت هەم ئەرگومێنتی بەهێزمان هەبێت بۆ مانەوەی نەتەوە و ناسیۆنالیزم، هەم ئەرگومێنتی بەهێزیش بۆ لاوازبوون و بە پاشکۆبوونیان. زەحمەتە بتوانین بە ڕەهایی هیچ یەکێکیان قبووڵکەین، دەشێت لە هەندێک ناوچەی جیهاندا ناسیۆنالیزم و نەتەوە بەرە و لاوازبوون بچن و ئەو ڕۆڵە نەبینن کە لە قۆناغەکانی پێشتردا بینیویانە، بەڵام دەشێت لە هەندێک شوێنی دیکەدا و بۆ ماوەیەکی درێژ ناسیۆنالیزم ڕۆڵێکی گرنگ لە ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتی و کولتووریدا ببینێت. بەڵام لە هەموو دۆخێکدا دنیای ئەمڕۆمان دنیای پەنجا ساڵ لەمەوبەر نییە، گۆڕانی گەورە گەورە لە زۆر بەشی جیاوازی زەویدا هاتۆتە کایەوە. ئەم گۆڕانانە بەشێوەیەکی گشتی ڕوویان لە کردنەوەی سنوورەکان و تێکەڵبوون و پشتبەستنی چەندلایەنەی کەرتە جیاوازەکانی جیهانە بە یەکدی. ئەمانەش گەر ناسیۆنالیزم لاواز نەکەن ئەوا کارەکتەرێکی تەواو جیاوازای پێدەبەخشن. لەزۆر ڕووەوە دەشێت خاڵی سەرەکی ئەو کارەکتەرە تازەیەی کە دەشێت ناسیۆنالیزم لە بەشە جیاوازەکانی جیهاندا وەریبگرێت گۆڕانیبێت لە ناسیۆنالیزمێکی ئەتنی و کولتوورییەوە بۆ بە ناسیۆنالیزمێکی مەدەنی، واتە بارگاویبوونی بزاوتە ناسیۆنالیزتەکان بە مافە دەستووری و کولتوورییە کراوەکان و پشتبەستنیان بە چەمکەکانی هاوڵاتی دەستوری و مافی یەکسان و بنەما سەرەکییەکانی مافەکانی مرۆڤ.

خاڵێکی دیکەی گرنگ کە لێرەدا شایانی ئەوەیە هێمایەکی خێرای پێبکەین ئەوەیە گەر ڕاستبێت نەتەوە زیاتر هۆکارە زاتییەکان دەیخولقێنێت، ئەوکات دەتوانین ئەنجامگیری بکەین و بڵێین بە نەمانی ئەم هۆکارە زاتییانە ئیدی نەتەوەش نامێنێت. گەر ڕەگەزەکانی بوونی نەتەوەیەک لەبوونی ئیرادە و ویست و خۆشەویستی و ئامادەگی بۆ قوربانی و شتی دیکەی لەم بابەتەدا ئامادەبێت، ئەوا هەریەکێک لەم ڕەگەزانە قابیلی نەمان یان پێچەوانەبوونەوەن. دەشێت نیشتیمان لە شوێنی خۆشەویستییەوە ببێتە شوێنی ڕق، لە شتێکەوە خۆتی بۆ بکەی بە قوربانی بگۆڕێت بۆ شتێک خیانەت و ناپاکی بەرامبەر بکەیت، دەشێت ویستی پێکەوەژیان بگۆڕێت بۆ ویستی لێکدیجیابوونەوە و نەفیکردن و شەڕی یەکدی کوژ، دەشێت ئازەر و ئەشکەنجە کۆییەکان هۆکاربن بۆ هەڵاتن لە نەتەوە و ناسیۆنالیزم، دەشێت زاکیرەی بەر لەنەتەوە و زاکیرەی گروهە کۆمەڵایەتییە بچووکەکان زاکیرەی نەتەوەیی لەناوببەن. بەکورتی هەموو ئەو ڕەگەزانەی کە دەشێت ببنە سەرچاوەی فەخر و دڵشادی و بەختەوەری نەتەوەیی بگۆڕێن و بۆ سەرچاوەی ترس و بەدبەختی و لەعنەت لە نەتەوە.

٦. سەدەی بیستەم و ناسیۆنالیزم

نەتەوە ئایندەی هەبێت یان نەبێت سەدەی بسیتەم پێمان دەڵێت کە سەدەی ناسیۆنالیزمە. لە زۆر ڕووە دەشێت سەدەی بیستەم بە سەدەی ناسیۆنالیزم ناونووسبکەین. سەرەتا بەشێکی زۆری ساڵە درێژەکانی ئەم سەدەیە ڕۆژگاری پێکدادانی ناسیۆنالیستانە و بەرپابوونی چەندان جەنگی نەتەوەیی خوێناوییە. جارێک ئەم جەنگانە فۆرمی جەنگی ئیمپریالیستانە دەگرنە خۆیان، کە لە قووڵاییدا نەتەوەیەک بە مەبەستی بەهێزکردنی پایەکانی دەسەڵاتی خۆی پەلاماری سنوورەکانی دەرەوەی خۆی ئەدات. جارێکی دی فۆرمی جەنگی دژ بە ئیمپریالیزم دەگرنەخۆیان، کە ئەمیشیان جەنگێکە بۆ بەدەستهێنانی سەربەخۆیی نەتەوەیی بەرپادەبێت. جاری سێهەمیش فۆرمی جەنگی دوو نەتەوەی دراوسێ لەگەڵیەکدا وەردەگرێت و جارێکی تر جەنگی دوو گروە یان چەند گروهێکی دینی و ئەتنی و کولتووریی ناو یەک دەوڵەت لەگەڵ یەکدا.

لە سەرێکی دیکەوە سەدەی بیستەم هەم لە سەرەتا و هەم لە ناوەڕاست و هەم لە کۆتاییەکەیدا ڕۆژگاری لەدایکبوونی کۆمەڵێک دەوڵەتی نەتەوەییە.

لە ئاستێکی دیکەدا سەدەی لەدایکبوونی بیرۆکەی «مافی چارەی خۆنووسینە» کە پیرۆزترین پرنسیپی سیاسی بزوتنەوە ناسیۆنالیستییەکانە. لەدوای جەنگی جیهانی یەکەمەوە پرنسیپی مافەی چارەی خۆنووسین دەبێتە یەکێک لە گرنگترین پرنسیپە

سیاسییەکانی سەدەی بیستەم و هەم لە دنیای لیبراڵ و هەم لە دنیای کۆمۆنیزمدا گرنگییەکی زۆر پەیدادەکات. لە کەمپی لیبرالەکاندا وێلسن و لە کەمپی کۆمۆنیستەکاندا لینین دیارترین ناوێکن بەرگریان لە پرنسیپی مافی چارەی خۆنووسین کردبێت. وێلسن بیرۆکەی مافی چارەی خۆنووسین لە «کۆنفرانسی پاریس بۆ ئاشتی» ی ساڵی ٩١٩١ دا پێشنیاردەکات و لینینیش وەک یەکێک لە بابەتە گرنگەکانی مارکسیزم باسیدەکات. بێگومان سەرچاوە ڕەسەنەکەی ئەم پرنسیپە لەناو فیکری مارکسیزمدایە و لە کۆبوونەوەی دووهەمی ئێنتەرناسیۆنالیزمی ساڵی ٦٨٩١ دا بڕیاری لەسەر دراوە (Van der Pijl 1995: 76).

بە باوەڕی وێلسن نەفیکردن و داپڵۆسین و ڕێگرتن بە شووناسی نەتەوەیی کارێکی نادیموکراسییە، بەپێچەوانەشەوە بەخشینی دەنگ بە هەموو ئەوانەی کە چەوساوە و ژێردەستن کارێکی دیموکراسیانەیە. ویلسۆن مەسەلەی مافی چارەی خۆنووسین لە دیدیکی دیموکراسییانەوە تەماشادەکات و ڕاستەوخۆ دەیبەستێتەوە بە مەسەلەی پایەداربوون و گەشەکردنی بنەما و تواناکانی دیموکراسیەتەوە. هەرچی مارکسیزمە مەسەلەی مافی چارەی خۆ نووسین بە مەسەلەی نزیکبوونەوە لە سۆسیالیزمەوە دەبەستێتەوە.

لە لایەکی دیکەوە سەدەی بیستەم سەدەی مەرگی ئیمپراتۆریەتە گەورەکانە. لە سەرەتای ئەم سەدەیەدا سێ ئیمپراتۆریەتی بان نەتەوەیی و فرە ئەتنی و فرە کولتووری و لە کۆتاییەکەشیدا ئیمپراتۆریەتێکی ئایدیۆلۆژی، لەبەریەک هەڵدەوەشنەوە. دوای هەڵوەشاندنەوەی هەر یەکێک لەو ئیمپراتۆریەتانە کۆمەڵێک دەوڵەت و بزاوتی نەتەوەیی لەدایکبوون کە ڕوخسارێکی ناسیۆنالیستانە بە سەدەکە دەبەخشن. ئەو ئیمپراتۆریەتانەش کە ناسیۆنالیزم لە سەدەی بیستەمدا لەناوییردن بریتین لە:

١ـ ئیمپراتۆریەتی هەنگاری ـ نەمساوی. ئەم ئیمپراتۆریەتە دوای جەنگی جیهانی یەکەم لەبەریەک هەڵدەوەشێتەوە و لە شوێنیدا دەوڵەتەکانی هەنگاریا و چیکۆسلۆڤاکیا دروستدەبن. ئەو هێزەی بەشە جیاجیاکانی ئەم ئیمپراتۆریەتەی بەیەکەوە دەبەستەوە ئاینی مەسیحی ـ کاتۆلیکی بوو.

٢ـ ئیمپراتۆریەتی ڕووسی. لە دوای هەڵوەشاندنەوەی ئەم ئیمپراتۆریەتە دەوڵەتەکانی فیللەندە، پۆڵەندا، لیتوانیا و ئۆکرانیا دروستدەبن. پارچە جیاوازەکانی ئەم ئیمپراتۆریەتە لەڕێگای کەنیسەی ئۆرتۆدۆکسییەوە بەیەکدیەوە گرێدرابوون.

٣ـ ئیمپراتۆریەتی عوسمانی. دوای هەڵوەشاندنەوەی ئەم ئیمپراتۆریەتە سیربیا، بولگاریا، عێراق، سوریا دروستدەبن و بەڵێنێکی جێبەجێنەکراو و نائومێدیش بە دروستبوونی

دەوڵەتێکی کوردی لەسەر پەڕە کاغەزەکانی پەیمانی سیڤەر لە سویسرا دروستدەبێت، بەڵام هەرگیز جێبەجێناکرێت. ئەوەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی وەک یەکەیەکی سیاسی یەکگرتوو ڕاگرتبوو ئیسلام بوو.

٤- لە کۆتایی سەدەکەشدا ئیپراتۆریەتی کۆمۆنیزمی سۆڤێتی و یۆگۆسلاڤی. دوای هەڵوەشاندنەوەی ئەم دوو ئیمپراتۆریەتە ئایدیۆلۆژییە گەورەیەش لە کۆتاییەکانی سەدەکەدا دەوڵەتەکانی لیتوانیا، ئیستۆنیا، لاتڤیا دروستدەبن. کۆمۆنیزم بنەمای بەستنەوەی ئەم ئیمپراتۆریەتانە بوو بەیەکەوە.

لەمڕۆشدا، واتە نزیکەی پازدە دەساڵێک دوای هەڵوەشاندنەوەی ئیمپراتۆریەتە ئایدۆلۆژییەکانی سەدەکە، کۆمەڵێک هۆکاری گرنگ هەن کە وادەکەن مەسەلەی ناسیۆنالیزم مەسەلەیەکی گرنگبێت و بە سەختی لە زۆر کایەی زانستی و فیکری و فەلسەفیدا ئامادەبێت و لەژیانی ڕۆژانەشدا ڕۆڵێکی بەرچاو ببینێت لە بڕیار و کار و پەرچەکرداری سیاسیدا.

من لێرەدا تەنها پێنج هۆکاری سەرەکی بۆ گرنگی و هێز و ئامادەگی ناسیۆنالیزم دەستنیشاندەکەم:

١- هەڵوەشاندنەوەی دواهەمین ئیمپراتۆریەتی ئایدیۆلۆژی و سیاسی لە سەدەی بیستەمدا، واتە هەڵوەشاندنەوەی کۆمۆنیزمی ڕوسی، بۆ کۆمەڵێک دەوڵەتی نەتەوەیی. ئەم هەڵوەشاندنەوەیە لەزۆر ڕووەوە مانای کۆتاییهاتنی مۆدێلی «ئیمپراتۆریەتی ئایدیۆلۆژی» بوو دوای ئەوەی لە سەرەتای سەدەکەدا ئیمپراتۆریەتە ئاینییەکان کۆتاییانپێهات.

٢- بەرپابوونی چەندەها شەڕ و پێکدادانی ئەتنی و نەتەوەیی لە نەوەدەکانی ئەم سەدەیەدا، نەک تەنها لەدەرەوەی ئەوروپادا بەڵکو لەناو خودی ئەوروپا خۆشیدا. نموونەکانی ئیرلەندە، باسک، کاتالان و پێکدادانەکانی ئەم دواییەی ئەوروپای ڕۆژهەڵات نموونەی ئەم جەنگانەن کە کۆتاییان بە ژیانی هەزاران ئینسان هێنا.

٣- هاتنەکایەی هەمەلایەنەی پرۆسەی جیهانگیریی وەک پرۆسەیەکی بان نەتەوەیی و دروستبوونی کۆمەڵێک پەرچەکرداری نەتەوەیی بەرامبەری.

٤- دروستبوونی بلۆکی ئابووری و سیاسی و کولتووری گەورە، بۆ نموونە، لەشێوەی «ئەوروپای یەکگرتوو» دا کەتێیدا لەپاڵ سەرەتاکانی دروستبوونی شووناسی بان نەتەوەییدا، شووناسی نەتەوەیی و ناوچەیی و لۆکاڵی داوای پاراستن و نەتواندەوە و لەناوچوون دەکەن.(لە ڕێکەوتنامەی ماستریختی ساڵی ١٩٩١ دا چەند بەندێک تەرخانە بۆ گرنگی پاراستنی کولتوور و شوناسە لۆکاڵی و نەتەوەییەکان)

٥- کۆچی بەردەوامی ملیۆنان ئینسان لەم بەشی زەوییەوە بۆ ئەو بەشەکەی دیکە، وەک دەرەنجامی ئەم کۆچەش هەم پەیدابوونی دیالۆگ لەنێوان شوناسە جیاجیاکاندا، هەم هاتنەکایەی ململانێ و پێکدادان لە مەسەلەی چۆنیەتی پاراستن و پێناسکردنی شووناسی ئەتنی و ئاینی و نەتەوەییدا.

ئەم خاڵانەن وادەکەن سەدەی بیستەم بە سەدەی نەتەوە و ناسیۆنالیزم ناونووسکەین.

تێبینی:

ئەم نووسینە بەشێکە لە نووسینێکی زۆر درێژتر کە چەند ساڵێک لەمەوبەر لەشێوەی سێ موحازەرەدا لە تەلەفیزیۆنی میدیا لە بەلجیکا پێشکەشکرا، ئەوەی لێرەدا خوێنەر دەیخوێنێتەوە تەنها بەشی یەکەمە.

سەرچاوەکان

1-Anderson, Benedict R. O'G, Imagined communities, Reflections on the†Origin and Spread of Nationalism. Verso, USA 1991.
Barlin, Isa
2- Berlin, Isaiah, The sense of reality, studies in Ideas and thier history. PIMLICO, London 1996.
3- Fisher, H.A.L.: the Common Weal , London 1931)
4- Gellner, Ernest: Natie en Nationalisme. Wereldbibliotheek, Amsterdam 1994
5- Gellner, Ernest: Nationalism Weidenfeld & Nicolson London 1997
6- Hobsbawm, E.J : Nation and Nationalism since 1780: Programme, myth and reality. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
7-Hobsbawm, E.J. : Het nationalisme van vandag is een volsterkt nieuw fenomeen. De Groene Amsterdamer, 6 April 1994.
8- Jahanbegloo, Ramin, Conversations with Isaiah Berlin. Phoenix Press, London 2000.
9- Pfaff, W.: The Wrath of nations: Civilization and the furies of nationalism. New York: Simon and CHUSTER, 1993.
10- Pecora, Vincent P (edt).: Nations and identities: Blackwell USA 2001.
11- Smith, A. D. :Theories of Nationalism. London: Duckworth, 1971.
12- Smith A. D.: Sacred Territories and National Conflict, in (Israel: The First Hudered Years. Volume 1 (edt) Efraim Karsh:Frank Cass London 2000.
13- Tilly, Ch.: European revolutions 1492-1992. Oxford: Oxford University press, 1993.
14- Weerenburg, Leo: Nationalisme versus Europese integratie. Walburg Pers 1997Zupten.
15- Van der Pijl, kees, Wereldorde en Machtspolitiek, visies op de internationale betrekkingen van Dante tot Fukuyama. Het Spinhuis, Amsterdam 1992.

«هەولێری»، گوتارێک بۆ داشۆرین و گاڵتەپێکردن یان ئاوێنەیەک بۆ لەخۆڕوانین

سەرنجێک لە گوتاری هەولێری لە نوکتەی کوردی ئەمڕۆدا

بەکر ئەحمەد

دەنگێک لە ڤانکوڤەری کەنەداوە (بەقسەی باوکم لەوپەڕی دنیاوە) دەگاتە گوێم. بەر لە کۆتاییهێنانی ئاخاوتنەکە، پێمدەڵێ: ئاخرین نوکتەت لەسەر هەولێری بیستووە؟ بەر لە وەڵامدانەوەی من، ئەو دەستپێدەکات: «دەڵێن مارینزە ئەمریکییەکانی سلێمانی گاڵتە بە هاوڕێ مارینزەکانی خۆیان دەکەن لە هەولێر».

ئەمڕۆ هەولێری تاکە پاڵەوانی ناو نوکتەی کوردییە لە کوردستانی عێراقدا. ئەمە ڕاستییەکە و هیچ دوودڵی و دڵەڕاوکێیەک هەڵیناگرێت لە درکاندنیدا. ئەم پاڵەوانەی ناو نوکتەکان لە شەقامەکانی سلێمانیدا، دەبینرێ، دەبرێتە کۆڕی ئارەقخواردنەوەوە. لە کۆبوونەوە خێزانییەکاندا بە بێ هیچ گوێدانە تابۆ سێکسییەکان، ڕووتدەکرێتەوە. لەگەڵ کۆڕی لاوانی کۆچکردوودا لە کاتی بڕینی سنوورەکانی تورکیادا، تەنها ئەوە دەگیرێت و سلێمانییەکان خۆیان دەربازدەکەن.

لە یۆناندا، کاتێک دێوی ناو قۆرییە سیحرییەکە دێتە دەر تا داخوازی کۆچکردووان جێبەجێبکات، لەبەرانبەر داخوازی قورسی هەولێرییەکەدا، بڕیاردەدات کە خواستی هاوسەفەرە سلێمانییەکەی جێبەجێکات کە دروستکردنی پردێکی هەڵواسراوە لە پاترای یۆنانەوە بۆ تۆرینتۆی کەنەدا. لە کەمپەکانی فەرەنسادا ئەوە ئەوە گەورەترین شەقی بەردەکەوێت. لە لێپرسینەوە لە کەیسی داخوازی پەنابەرێتیدا، ئەوە هەولێرییە دەبێ ڕەفز وەربگرێت. چونکە کەیسەکەی بە کەیس و سەرگوزشتەی «کەر» نزیکتردەبێتەوە وەک لە هی ئینسان. لە شەقامەکانی ئەوروپادا، ئەوە هەر هەولێرییە کە مەدالیای گەمژەیی و گەلحۆیی

بەبەرۆکی خۆیەوە هەڵواسیوە. بە کورتییەکەی، ئەمڕۆ ئێمە لەبەرانبەر کائینێکداین کە تاک و تەنیا لەسەر شانۆی داشۆرین و سوکایەتیپێکردن ڕاوەستاوە و تەنها ناوێکی هەیە ئەویش هەولێرییە.

هۆی چیپە ئەم کائینە ڕۆڵی ئەم پاڵەوانە «گەمژە»یەی پێدەسپێردرێت؟ ئەو زەمینانە چین کە قارەمانی ناو نوکتە کوردییەکان دەکاتە هەولێری؟ ئەمانە بۆ ماوەی ساڵێکە مەشغەڵە و تێفکرینی منی داگیرکردوون. لە هەر دەرفەتێکیشدا، بواری ئاخاوتن لەسەر ئەم بابەتە هاتبێتە پێش، کۆمەڵێک وەڵامی حازربەدەست بەڕووی دامەزرێنەری باسەکەدا فڕێدراون. کۆمەڵە وەڵامێک نەک بەمانای ڕاوەستانەوە بەرانبەر ئەو هۆکارانەی کە بە دیدوبۆچوونی من، دروستکەری ئەم پاڵەوانەی ئەمڕۆی ناو نوکتەی کوردییە. بەڵکو ڕێک بە مانای بەستنی گفتووگۆکەیە. «ئاخر نوکتە لە نێوان شارەکانی دنیادا هەیە. ئەوە نییە شارەکانی وەکو ستۆکهۆڵم و مالموێ هەر هەمان کار دەکەن. مەگەر نەرویجی و سویدی کەم بەیەک دەکەن، بۆ سەرنجێ لە تورکی ناو نوکتەی ئێرانییەکان نادەیت. بۆ کەس پرسیار لە ژنە لە ڕەشتییەکانی ناو نوکتە سێکسییەکانی ئێران ناکات. نوکتە لە هەموو شوێنێکی دنیادا بوونی هەیە و بۆ دڵخۆشکردنە و هیچی تر.»

ئەمە ئەو وەڵامانەن کە بە شێوەیەکی گشتی لە چەندین کۆڕ و کۆمەڵی جۆراوجۆردا بەرگوێ دەکەونەوە.

بەڵام نوکتە دیاردەیەکی دابڕاو نییە لە گۆرانکارییە سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتییەکانی تری ناو کۆمەڵگا. نوکتە بەوەی کە بەشێک لە دیدو بۆچوونی جۆراوجۆر دەگرێتە خۆ لە پەیوەند بەو مەبەستەوەی کە نوکتەکە گێڕەڕەوەیەتی، توانای ئەوەی هەیە ببێتە گوتارێک. گوتارێک کە سیستەمێکی فیکری لە پشتییەوە کاردەکات و بە خوێندنەوەی زەمینە جۆراوجۆرەکانی بەرهەمهێنانەوەی ئەم سیستەمە فیکرییە، دەکرێ هۆکاری پەیدابوونەکەی بخرێتەڕوو.

کۆششی من لەم نووسینەدا، لێکۆڵینەوەیە لەو پایە ئەساسییانەی کە لەسەریەوە، گوتاری هەولێری دروستدەبێت و توانای خۆبەرهەمهێنانەوەی دەبێت. من دڵنیام، بۆ شیکردنەوەی ئەم گوتارە، دووچاری کۆمەڵێک گرفتی جدی دەبم کە تیایدا دەبێت کۆمەڵێک «گای پیرۆز» بەسەربڕین بدرێن. ئاخر بۆ لێکۆڵینەوە لە گوتاری هەولێری، ئینسان ناچار دەبێت دەست بۆ بەشێکی گەورە لەو سەرمایە ڕەمزی و کۆمەڵایەتییانەی گروپی ئەمبەر بەرێت، کە لە ڕێگای نوکتەکانیەوە، لە شوناسی کەرێتی و گەمژەیی و ناپیاوی هەولێری بەولاوە، هیچ شتێکی تری پێڕەوا نابینێت. بە کورتییەکەی، سەرنجدان لە گوتاری هەولێری، خود بەخود دەبێتە

سەرنجدان لە دارێژەری ئەم گوتارە کە لەلایەن گرووپی ئەمبەرەوە، واتا سلێمانی دروستدەکرێت. بەڵام با جارێکی تر سەرنجێک بدەینەوە لە نوکتەی هاوڕێکەم کە لە کەنەداوە بۆی کردم.

دەڵێن: «مارینزە ئەمریکییەکانی سلێمانی گاڵتە بە هاوڕێ مارینزەکانی خۆیان دەکەن لە هەولێر.»

ئەم نوکتەیە، لەگەڵ کەمی وشەکانیدا، پەیامێکی تایبەتی و موقەدەسی لەناو خۆیدا هەڵگرتووە. پەیامەکەیش بە ڕۆشنی دەدوێ. ئەوە ئیتر تەنها خەڵکی سلێمانی نییە کە توانای گاڵتەپێکردن و داشۆرینی خەڵکی هەولێریان هەیە. بەڵکو ئەو مارینزە ئەمریکایانەیشی بەهۆی جەنگی ئەمریکاوە ئێستا لە سلێمانیدان، بەهەمان شێوە بارگاویبوون بەم ڕۆحییەتە پڕ لە گاڵتەئامێزەی سلێمانییەکان. پێچەوانەی ئەم ڕاستییەش وەک خۆیەتی. لە هەولێردا بوونی بەشێک لە مارینزەکانی ئەمریکا، ئەوان دەکاتە گەمژەیەکی هەولێری.

سلێمانیبوون لەم نوکتەیەدا، ئیتر تەنها شوناسی ئەو کەسانە نین کە لەم شارەدا ژیان بەسەر دەبەن و لەسەر کۆمەڵێک پەیمانی کۆمەڵایەتی شوناسی ئینتیمای شوێنی ژیانی خۆیان لەسەر دروستکردووە. بەڵکو سلێمانیبوون، دەبێتە ئەو شوناسەی کە دەکرێ، کەسانی تریش بارگاوی بکات و بیکاتە سلێمانەیی.

بەڵام سەرنجڕاکێش ئەوەیە کە ئەم دەرگا ئاواڵەییەی سلێمانی بۆ لە ئامێزگرتنی «ئەوی دی» غەیری خەڵکی سلێمانیدا بۆ پێبەخشینی شوناسی خەڵکی سلێمانیبوون، لەبەرانبەر هەزاران خەڵکی هەولێردا کە لەم شارەدا ژیان بەسەردەبەن و بەهۆی شەڕی ناوخۆوە هاتوونەتە ئەوێ، بە هەمان ئەندازە ئاواڵە نییە و هیچ کەسێکی هەولێری شانسی وەک مارینزە ئەمریکاییەکان نییە تا بوونی لەم شارەدا ئەو بکاتە کەسێکی خەڵکی ئەم شارە.

پەیامی ئەم نوکتەیە، لەگەڵ سادەیی ناوەڕۆکەکەیدا، بەردی بناغە و سەرخەتی دەستپێکردنی من دەبێت بۆ سەرنجدان لە گوتاری هەولێری ناو نوکتەکانی ئەمڕۆی زمانی کوردیدا. بە کورتییەکەی، چی وادەکات شوناسی سلێمانیبوون کە دەکرێ ببەخشرێت بە کەسێکی تری غەیری سلێمانیدا و لەم نوکتەیەدا مارینزێکی ئەمریکییە، بەڵام لەبەرانبەر «ئەوی دی»یەکی تری غەیری سلێمانیدا کە هەولێرییە دەبێ هەر بە هەولێری بمێنێتەوە؟

لە "وینستۆن پراڤا"وە بۆ سلێمانی

The Established and the Outsiders، لێکۆڵینەوەیەکی سۆسیۆلۆگی (نۆربێرت ئێلیاس و جۆن ئێل سکۆتسن)ـە لە پەیوەند بە کێشەکانی هاوسێیانەوە. ئەم لێکۆڵینەوەیە وا

بڕیاردرابوو دەربارەی ناوچەیەکی بچکۆلانەی ناوەڕاستی ئینگلتەرا بێت کە پێی هەواڵی پەخشکراو دەربارەی ناوچەکە، ئاستی تاوان و تاوانکاری لە یەکێک لە گەڕەکەکانی وینستۆن پراڤادا لە گەڕەکەکانی تر بەرزترە. پاش لێکۆڵینەوە لەم دیاردەیە لەو گەڕەکە ناوبراوەی وینستۆن پراڤا، ئێلیاس و سکۆتسن بۆیان دەردەکەوێت، بە دەرخستن و پشتبەستن بە کۆمەڵێک بەڵگەی زۆر، جیاوازییەکی ئەوتۆ لە نێوان گەڕەکەکانی وینستۆن پراڤادا نییە. بەڵام وێنەی دوو گەڕەکی تایبەتی وینستۆن پراڤا، وەک خەڵکانێک کە تاوانکارترن و جیاوازترن لە خەڵکانی گەڕەکێکی دیکەی ئەو شوێنە، لە دوای دەرخستنی ئەو هەموو بەڵگانەی کە ئاستی کرێمینالێتی (جەریمە) لە گەڕەکە جیاوازەکاندا وەک یەکە، بە هەمان شێوە درێژە بە ژیانی خۆی دەدات.

پاش لێکۆڵینەوە لە هۆکاری مانەوەی ئەم وێنە تایبەتییەی ئەو دووگەڕەکە، ئێلیاس و سکۆتسن، سەرنجیان بۆ پێکهاتی کۆمەڵایەتی ئەو گروپە جیاوازانە ڕادەکێشرێت، کە لە وینستۆن پراڤادا نیشتەجێن.

وینستۆن پراڤا گەڕەکێکی کرێکارییە و لە کۆمەڵێک ماڵ پێکهاتووە کە لە ماوەیەکی درێژتردا لەوێ ژیاون. هەردوو لێکۆڵەرەوەکە، ئەم خەڵکە کۆنەی کە دەمێکە لە وینستۆن پراڤادا دەژین ناو دەبەن بە خەڵکی زۆنی یەک. بەڵام بەهۆی گەشەسەندنی پیشەسازییەوە لەم ناوچەیەدا، خەڵکانێکی تری کرێکار دەگوێزنەوە بۆ وینستۆن پراڤا و دوو گەڕەکی تری کرێکاری لە تەنیشت ماڵە کۆنەکانی گەڕەکە «ئەسلێی»یەکەی وینستۆن پراڤاوە دروستدەبێت. ئێلیاس و سکۆتسن ناوی ئەم دوو گەڕەکە تازەیە دەنێن، زۆنی دوو و زۆنی سێ.

ئەوەی کە سەرنجڕاکێشەرە لە پەیوەندی نێوان ئینسانەکانی ئەم سێ زۆنەدا کە جیاوازییەکی گەورەی چینایەتی لە نێوانیاندا نییە، ئەو وێنەیەی زۆنی یەکەمە(زۆنی خەڵکە کۆنەکەی وینستۆن پراڤا) لەسەر خەڵکانی زۆنی دوو و سێ.

لەدیدی کەسانی سەر بە زۆنی یەکەوە، زۆنی دوو و سێ جیاوازترن، منالێیان تا بەیانی لەدەرەوەن، ئەخلاقێکی تریان هەیە لە هی ئەمان ناچێت، تووڕە و شەڕانین. بۆ گەیاندنی ئەم وێنانە بەیەکتری دروستکردنی دیوارێکی نەبینراو، نوکتە و بوختانکردن لەسەر خەڵکانی زۆنی دوو و سێ، جێگایەکی تایبەتی لە دروستکردنی وێنەکانی زۆنی یەکدا داگیردەکات.

ئێلیاس و سکۆتسن دەنووسن: «وینستۆن پراڤا و شوێنەکانی دیکەدا، ئەوە بینرایەوە کە ئەندامی گروپێکی تایبەتی، مۆر لە ئەندامانی گروپێکی دیکە دەدەن، نە بەهۆی ئەوەوەی کە هەریەکە بۆخۆی تاکێکە و خاوەنی تایبەتمەندی خۆیەتی، بەڵکو بەهۆی ئەوەوەی کە ئەوان سەر بە گروپێکی دیکەن، وەک گشتێک (کۆلێکتیڤێک) جیاوازترن و لەژێر گروپی خۆوەن.» (١)

ئەم نەخشەیە چۆن دروستدەبێت؟ ئێلیاس و سکۆتسن دەنووسن: «زۆنی یەکەم گروپی ئەو نیشتەجێبوانە بوون کە خێزان و تاکەکانیان بۆ نەوەیەک زیاتر یەکتریان دەناسی و شێوازێک لە ژیانی تایبەتی و سیستەمێک لە نۆرم و ڕێسایان بۆ خۆیان دارِشتبوو، هەر بۆیەش هاتنی شەپۆلێک لە خەڵکی تری نوێ کە هاوزمانانی خۆشیان بوون، بە مانای هەڕەشەیەک بۆ سەر ئەو شێوازە ژیان و نەزم و نۆرمەی خۆیان کە دایانمەزراندبوو تەماشادەکرا. بۆئەوەی پارێزگاری لەوە بکەن کە بەلایانەوە بەهایەکی گەورەتری هەبوو، بەرانبەر تازەهاتووەکان ڕادەوەستانەوە، ئاخر ئەوان پارێزگارییان لە شوناسی خۆیان دەگرد و بانگەشەی سەروەری و باڵادەستی ئەم شوناسەیان دەکرد.» (٢)

بەلام کرۆکی ئەم نەخشەیەی کە بەهۆیەوە گروپێک توانای لە پەراوێزەنانی ئەخلاقی و کۆمەڵایەتی گروپێکی دیکەی هەبێت، لەم لێکۆڵینەوەی ئێلیاس و سکۆتسندا گروپی ئەو خێزانانەی کە لە چەند نەوەوە لە شوێنێکدا ژیاون لە بەرانبەر گروپێکی دیکەی تازە هاتوودا، بریتییە لە: «پەیوەندییەکی دەسەڵاتی نابەرابەر. هەر ئەم نابەرابەرییەی پەیوەندی دەسەڵاتە کە بڕیاردەری پرۆسەی لەپەراوێزنانی چالاکانەی گروپێکی دەرەکی هەیە لە پەیوەند بە گروپێکی دیکەی دامەزراودا.» (٣) واتا گروپێک تەنها کاتێک توانای لە پەراوێزەنانی ئەوی دیکەی دەبێت کە لە پەیوەندییەکی دیکەی دەسەڵاتدا بێت لەبەرانبەر ئەوی دیکەدا. ئەم پەیوەندییەی دەسەڵات چییە، دەکرێ لە گروپێکەوە بۆ ئەوی دیکە بگۆڕدرێت.

لە پەیوەند بە دانیشتوانی زۆنی یەکەمی وینستۆن پراڤدا، ئەو دەسەڵاتەی ئەوان لەسەریەوە توانای لەکەنارەوەنانی گروپەکانی دیکەی ناوچەکەیان هەیە، بریتییە لەو مێژووە درێژەی پێکەوەژیانیان بەیەکەوە و ئەو ڕەسم و یاسا نەنووسراوانەی کە بۆخۆیان دایانڕشتووە کە بەپێی دیدی ئەوان، گروپی تازە لێی بەهرەمەند نین. بۆ بەرزڕاگرتنی ئەم شوناسەی گروپ، ئیتر پرۆسەی ڕەشکردن و بێبەهاکردنی بەهاکانی ئەوی دی، دەبێتە سەنتەری هەموو هەنگاونانێک بۆ خستنەدەرەوەی ئەوانی دیکە لە چوارچێوەکانی ئەم پێکەوە ژیانییەدا.

مەبەستی سەرەکی من لە باسکردنی پرۆژەکەی ئێلیاس و سکۆتسن بۆ لێکۆڵینەوە لە پەیوەندییەکانی نێوان دوو گروپ کە لە پێکەوەژیانێکی هەمیشەییدان و لە دوو جێگا و ڕێگای پەیوەندییەکانی دەسەڵات لەبەرانبەر یەکتریدا بەهرەمەندن، بۆ دەرخستن و پیادەکردنی ئەم مۆدێلی شیکردنەوەیە لە پەیوەند بە لێکۆڵینەوە لە پەیوەندییەکانی دوو گروپی دیکەی تر کە تەوەری ئەم باسەی من پێکدەهێنێت، واتا پەیوەندی نێوان هەولێری و سلێمانی.

لە ساڵی ١٩٩٤دا، ئێلیاس پێشەکییەکی درێژی بە زمانی ئینگلیزی بۆ وەرگێڕدراوی هۆڵەندیی The Established and the Outsiders نووسی و دووپاتی ئەوەی کردەوە کە: «ئەم

سەرنجدانە تیۆرییە لەسەر پەیوەندییەکانی نێوان گروپی دامەزرا و دەرەکی، وەسفی ئەوەیکرد کە چۆن تیۆرییەکە دەتوانرێت بەکارببرێت لە بوارێکی دیکەی هەمەڕەنگدا بۆ ئەو نابەرابەرییانەی لەنێوان ئینسانەکاندا هەیە، پەیوەندی نێوان چینەکان، گروپە ئەتنییە جیاوازەکان، پیاو ژن، کۆلۆنیالیستەکان و کۆلۆنیالیزەکراوەکان، دایک و باوک و منداڵ و پەیوەندی نێوان هۆمۆسێکسوالەکان و هێترۆسێکسوالەکاندا.» (٤)

بەبڕوای من، ئەم شەپۆلی نوکتەکردنەی سلێمانی لەسەر هەولێری، ئەگەرچی بەپێچەوانەشەوە هەر هەیە بەڵام بە هەمان توندوتیژییەکەی سلێمانییەوە نا، دەگەڕێتەوە بۆ پەیوەندیەکی نابەرابەری دەسەڵات کە ئەم دوو گروپە لەبەرانبەر یەکدا ڕادەگرێت. ئەوەی کە نووکتەبێژەکەیە، گروپێکە بە ناوی سلێمانی و ئەوی نوکتەکانی لەسەردەکرێت، هەولێرییە. هەر بۆیەش من لەم نووسینەدا، بە لێکۆڵینەوە لەو پەیوەندییەی دەسەڵات کە سلێمانی لەبەرانبەر هەولێریدا ڕادەگرێت، خوازیارم بە شوێن سەرچاوەکانی ئەم پرۆسەی لەکەنارەوەنانی هەولێرییەوە بم.

ئەمرۆ لە پاش چەند ساڵ لە لێکۆڵینەوەکانی ئێلیاس و سکۆتسندا، کارکردن بەم مۆدێلە، پانتاییەکی گەورەی لێکۆڵینەوەکانی سەردەمی داگیرکردووە و لێکۆڵینەوەکانی پۆست کۆلۆنیاڵ و کۆمەڵگای فرەکولتووری لە ئەوروپادا، کاراییەکی گەورەی لەخۆی نیشانداوە بۆ وەڵامی پرسیاری نێوان گروپەکان. جا ئەو گروپە «خۆرئاوایە» لەبەرانبەر «خۆرهەڵاتدا»، پەنابەرە لەبەرانبەر کۆمەڵگای نوێدا، دەوڵەتە گەورەکانە لەبەرانبەر دەوڵەتە بچووکەکاندا، قەرەجەکانن لەناو زۆرایەتییەکی غەیری قەرەجدا، لێکۆڵینەوە لەو پەیوەندییەی دەسەڵات لە نێوان ئەم کارگێڕانەدا، دەکرێ دەرئەنجامی گەورەمان بداتە دەست.

شوناسە کۆمەڵایەتییەکان و پێکەوەیی گروپ

«تەواوی گروپە ئینسانییەکان دروستکراوێکی کۆمەڵایەتین.» (٥) واتا ئەم گروپانە لە پرۆسەیەکی کۆمەڵایەتیدا دروستدەکرێن. (تۆماس هیلاند ئێریکسن) لە کتێبی نەژاد و ناسیۆنالیزمدا، لە پێناسەکردنی ئەتنییەتدا دەنووسێت: «ئەوەی کە بناغەی ئەتنییەت پێکدەهێنێت، بریتییە لە بەکارهێنانی سیستماتیکانەی جیاوازی لە نێوان خۆیی و و ئەوی دیکەی دەرەوەدا، لە نێوان ئێمە و ئەواندا. ئەگەر پرنسیپێکی لەم چەشنە بوونی نەبێت، شتێک نییە ناوی ئەتنییەت (نەژاد) بێت.» (٦)

بۆ ئەوەی گروپێکی کۆمەڵایەتی دروستبکرێت، سیستەمێکی تایبەتی لە کۆدەکانی خۆناسینەوە و مەسافەڕاگرتن پێویستی هەیە. ئەگەر ئەم پێناسەیەی ئێریکسن لە ئاستێکی

بەرینی کۆمەڵایەتیدا لەبەرچاوبگرین، ئەوا دەکرێ بڵێین، جەختکردنەوە لەسەر جیاوازییەکانی خۆ و بەرزڕاگرتنی لەبەرانبەر هەر شتێکی تردا، پێکهێنانی گروپێک بەشوێن خۆیدا دەهێنێت.

«ئەوەی سەرنجراکێشەرە لە پەیوەند بە پرسیارێکی وەک شوناسدا، ئەوەیە کە هاوکات لێکچوون و لێکنەچوونەکان، خۆناسینەوە و مەسافە دروستکردن دەگرێتەخۆ. شوناسی زاتی ئینسان، ئەوەی کە پەیوەندی بە هەستەکانی ئەوەوەیە وەک تاکێک، زیاتر دێتەپێشەوە و بەرجەستەدەبێتەوە بە پێی ئەو لێکچوونەی کە ئەو هەیەتی لە ناو ئەو گروپە کۆمەڵایەتییەدا کە ئەو سەر بەوە. بەڵام دیوێکی تری ئەم کردارە، واتا لێکچوونەکانی ئەم لەناو گروپی خۆدا، لە کاتێکی تردا وەک لێکنەچوون دەردەکەوێتەوە ئەویش لەبەرانبەر گروپێکی دیکەدا.» (٧)

«ئێمە» و «ئەوان» دەستکردی هیچ شتێک نییە جگە لەو سیستەمی کاتیگۆریزەکردنەی کە گروپ بەهۆیەوە لێچوونەکانی خۆی دەکاتە چوارچێوەی خۆناسین و خۆپێناسەکردن، هاوکاتیش لەسەر بنەمای ئەم لێکچوونانە سنوورەکانی گروپی خۆی بۆ دروستکردنی مەسافەت لەگەڵ ئەوانی دیدا، جیادەکاتەوە.

ئەگەر ئەم جیاوازییانە بەرجەستەنەکرێتەوە و نەکرێتە خاڵی خۆجیاکردنەوە لەگەڵ ئەوانی دیدا، ناتوانین خاوەنی چەمکی ئێمە و ئەوان بین.

ئێمەی سلێمانی و ئەوانی هەولێری

خاڵێک کە دەمەوێ ئاماژەی پێبکەم، ئەویە کە چرپوپری ئەم نوکتانە لە سلێمانییەوە بۆ هەولێر، زۆر گەورەتر دێتە پێش چاو لەچاو ئەو پەرچەکردارە نوکتەییەی کە لەوبەرەوە بەرانبەر سلێمانی هەیە. واتا ئێمە ناتوانین پێمان وابێ کە ئەم پرۆسەی داشۆرینەی لە نوکتەکاندا دەردەکەون ، تەنها یەک ئاڕاستانەیە و لەوبەرەوە هیچ کاردانەوەیەک نابیسترێت.

بەڵام کەسیش گومانی لە پرۆسەی سیستماتیکانە و توندوتیژی ئەم شەپۆلی نوکتەکردنەی سلێمانی لەسەر هەولێر نییە.

ئەم شەپۆلی نوکتەیەی کە ئێمە ڕۆژانە بەرگوێمان دەکەوێت لەسەر هەولێری، هیچ شتێکی تر نییە جگە لە کۆششی گروپێک کە بەشوێن پاراستن و پاکڕاگرتنی وێنەکانی خۆیەوەیەتی لەبەرانبەر ئەوی دیدا. ئەو «ئەوی دی»یەی کە لە دۆخی نوکتەکانی سلێمانیدا هەولێرییە. ئەم «ئەوی دی»یە دەکرێ لە قۆناغێکی تردا، هەورامی بێ، ئەو خەڵکە بێدەموووچاوانە بێت کە بەقسەی زۆر کەس: «هەستدەکەیت لەشارەکەی خۆتا غەریبیت»، بەڵام لەمڕۆدا کۆمەڵێک هۆکاری سەرەکی هەن کە پاڵەوانی ئەم نوکتانە دەکاتە هەولێری.

زمان وەک هۆکارێکی پراکتیزەکردنی دەسەڵات

ئەو زمانەی کە لە سلێمانیدا قسەی پێدەکرێت، دیالێکتێکی تایبەتی زمانی کوردییە کە لە هەندێ شوێنی تری کوردستاندا بەکاردەهێنرێت. بەڵام دیالێکتێکی گەورە نییە لە چاو ئەو مۆزاییکە گەورەی کە زمانی کوردی لەخۆی دەگرێ. ئەم دیالێکتە تایبەتییە بە چەند کیلۆمەترێک دوورکەوتنەوە لە جەرگەی شاری سلێمانییەوە ، ئاڵوگۆڕێکی گەورەی بەسەردا دێت و بەئاسانی گوێگر دەتوانێت بزانێت کە دیالێکتی چ ناوچەیەکی تری کوردستانە. بەرە و چەمچەماڵ ڕۆیشتن و نزیکبوونەوە لە ناوچەکانی گەرمیان، تان وپۆی ئەم دیالێکتەی سلێمانی کاڵ و کاڵتردەبێتەوە. لە سەیدصادقەوە، ئیتر دەستەواژەی لۆکالی و ئاوازی ئاخاوتنەکان دەگۆڕدرێن. بەڵام لەگەڵ بەرتەسکی بەکارهێنانی ئەم دیالێکتەدا، ناکرێ فەرامۆشی ئەو دەسەڵاتە گەورەیە بکەین کە ئەم دیالێکتە لۆکالییە هەیەتی بەسەر دیالێکتەکانی دیکەی کوردستاندا، بەتایبەتی لە پەیوەند بە بواری نووسین و بەکارهێنانیدا لە کەناڵەکانی مێدیادا. ئەو جێگاوڕێگە گەورەیەی دیالێکتی هەورامی هەیبوو لە چەندین ساڵی ڕابردوودا کە دەیەها لە شاعیران و نووسەرانی تری غەیری قسەکەر بە زمانی هەورامی ناچاردەکرد بە دیالێکتی هەورامی بنووسن، ئەمڕۆ بەدەست ئەم دیالێکتەی سلێمانییەوەیە. باڵادەستی ئەم دیالێکتە وایکردووە کە خوێنەر بە زەحمەت بزانێت نووسەری ئەم تێکستانە لە بناغەدا بە چ دیالێکتێکی تر دەدوینێ. ئەمە نەک بەسەرنجدان لەو وشە لۆکالییانەی کە نووسەری تێکستەکە بەکاریاندەهێنێ، بەڵکو لە گشتێتی خودی تێکستدا. کەچی لەبەرانبەر بەشێکی زۆری شاعیرانی کوردستانی ئێراندا، ئەم تانوپۆ لۆکالییانە بە زەقی هەستی پێدەکرێ. زمانی نووسینێک کە سوارەی ئیلخانیزادە و چاوەی شاعیر (فاتیحی شێخ ئەلئیسلامی) وەک دوو دەنگی تازەگەری شیعری کوردی لە کوردستانی ئێراندا بەکاریاندەبرد، بە ئاسانی سەرنجت بۆ دیالێکتێکی تایبەتی کوردی دەبات لە کوردستانی ئێراندا. بە کورتییەکەی دەکرێ بووترێت، زمانی نووسین لە کوردستانی عێراقدا تا ساتەوەختەکانی ئێستاش، ئەگەر وەک زمانی عەرەبی خاوەنی (جلفە و قەواعیدی) تایبەتی نییە، ئەو زمانەیە کە لە سلێمانیدا قسەی پێدەکرێت و بووەتە زمانی «ڕەسمی» نووسین.

بەڵام ئەوە هەر لە نووسیندا نییە کە باڵادەستی ئەم دیالێکتە خۆی دەردەخات، بەڵکو لە ئاستی مێدیاکانیشدا بەکارهێنانی ئەم دیالێکتە تاکسواری خۆی نیشانداوە.

سەرنجدانێک لە زمانی مێدیا کوردییەکانی چەندین ساڵی پێش ئێستا، چ لە سەردەمی ڕژێمی بەعسدا و چ لە لە دوای ڕاپەڕینیشەوە، بە ئاسانی بەکارهێنانی باڵادەستانەی ئەم دیالێکتەمان دەخاتە بەردەست.

لە تەلەفیزیۆنی کەرکوک و ڕادیۆی بەغدادا، لە ڕادیۆکانی هێزە سیاسییەکانی کوردستاندا بە یەکێتی نیشتیمانی و پارتی دیموکراتی کوردستان و حزبی شیوعی و ڕادیۆی حزبە سیاسییەکانی دیش، گوێگر خۆی لەبەرانبەر هەمە ڕەنگییەکی زمانی هەواڵگەیاندندا نابینێتەوە.

زۆربەی قسەکەرەکانی تەلەفزیۆنی کەرکوک خەڵکی شاری کەرکوک بوون، کەچی بە ئاستەم ئەم جیاوازییە زمانەوانییانە دەردەکەوێت. دەنگە گەورەکانی ڕادیۆکانی شاخ، هیچ کامێکیان خەڵکی شاری سلێمانی نین، بەڵام هیچ گوێگرێکی سلێمانی هەست بە نائاشنایی لەگەڵ خوێندنەوەکاندا ناکات. بەکارهێنانی دیالێکتەکانی تر (بێجگە لە بادینانی کە لە شوێنێکی تری ئەم باسەدا دەگەڕێمەوە سەری)، وەک تابوویەکە و ئەو هەستە لای گوێگر دروستدەکات کە دیالێکتەکانی دی خاوەنی جەمالیەتی خوێندنەوە نین. ئەم باڵادەستییەی دیالێکتی سلێمانی کارێکی وایکردووە بە بیستنی زمانە لۆکالییەکانی دیکە بە تایبەت بۆ قسەکەرانی زمانی سلێمانی، پێکەنینهێنەر و جێگای قەشمەریپێکردن بێت.

سەرنجدانێکی بەرنامەی (بەرنامە)ی تەلەفیزیۆنی کوردسات ڕەنگە کۆمەککەر بێت.

بوونی سمکۆ عەزیز و زاهیر وەک دوو دەنگی جیاوازی ناو پۆلەکەی میستەر، هێندەی بۆ پێکەنینە هێندە بۆ ئاخاوتنی دوو دەنگی جیاواتر نییە. ئەمە نەک بەمانای ئەوەی کە ئامانجی سەرەکی بەرنامە خەنداندنی گوێگران و تەماشاچیانی ئەم بەرنامەیە نەبێت. نە زاهیر وەک کەسێکی هەولێری و نە سمکۆ عەزیز وەک دەنگی شارەزوور، خاوەنی دوو دەنگی لۆکالی جیاواز نین کە بە ناوەڕۆکی قسەکانیان خەڵک دەخەندێت، بەڵکو بەکارهێنانی ئەم دەنگە لۆکالییانە وەک دوو دەنگی دژ لەبەرانبەر زمانی باڵادەستی سلێمانییانەی میستەر و بەرزاندا جێگای پێکەنین. هەر بۆیەش قسەکەری ڕەسمی و بڕیاردەری پۆل بەرزانی قالەی خەڵووز و مستەفا ئەحمەدن. تەنانەت ڕۆڵی دابەشکراوی ئەم دوو کەسایەتییە لەلایەن نووسەری بەرنامەی بەرنامەوە، بە پلەی یەکەم لەسەر جیاوازبوونی زمانی ئەم کەسایەتییانەوەیە نەک لەسەر خودی جیاوازی کەسایەتییەکان. ڕەنگە ئەمە کارێکی ئامانجدارانە نەبێت، بەڵکو سەرچاوەکەی لەو سایکۆلۆژیەتی باڵادەستی بیرکردنەوەوە دێت کە قسەکەرانی ئەم زمانە وەک کارێکی ڕۆتینی و بێ پرسیارلێکردن ئەنجامیدەدەن.

بۆ یەکەمجار کە ستار عەبدوڵا وەک کۆمێنتاتۆرێک بۆ نیشاندانی یاری تۆپی پێ بە زمانی کوردی لە تەلەفیزیۆنی کەرکوکەوە بە گوێچکەی خەڵکی ئاشنابوو، هێندەی پێکەنین بە کۆمێنتەکانی ئەو بوو کەس تەماشای یارییەکانی نەدەکرد. هۆکارەکەشی نە لە پلەی یەکەمدا لە خراپبوونی ستار عەبدوڵاوە بوو وەک (معلق)ێکی وەرزشی، بەڵکو لە نائاشنابوونی

گوێچکەی گوێگرانەوە بوو بۆ بیستنی یارییەک بە زمانی کوردی. ئەگەر چی بۆ گوێگرتن لە کۆمێنتەکانی موئەید ئەلبەدری بە زمانی عەرەبی کە هەمان وشەکانی ستار عەبدولآی دووپاتدەکردەوە، شایەنی گاڵتەپێکردن نەبوو. چەند گوێچکەکانی ئێمە نائاشنایە بە بیستنی ئاخاوتن سەبارەت بە یارییەکی تۆپی پێ بە زمانی کوردی، هەر ئاواش نەبوونی هەمەڕەنگییەکی زمانی لە مێدیای کوردیدا، ڕۆژانە ئەم باڵادەستییەی زمانی سلێمانی لە شوێنی خۆیدا دەهێڵێتەوە. من لە شوێنێکی دیکەی ئەم نووسینەدا، جێگاوڕێگای دیالێکتی بادینانیم خستە دواوە و ئێستا ناچارم سەرنجێکی بدەمێ.

لەپاڵ ئەو باڵادەستییەی زمانی سلێمانیدا لە ماسمێدیای کوردیدا، ئەم دیالێکتە، واتا بادینانی، لە ئاستێکی تری دەسەلآتدا بووە لەبەرانبەر زمانی سلێمانی ناو مێدیاکاندا. ئەوەی ئەم جێگاوڕێگایە بەم دیالێکتە دەبەخشێت و هەورامی لێبێبەشدەبێت، لە زۆری قسەپێکەرانی ئەم دیالێکتەوە نین لە پلەی یەکەمدا، بۆ نموونە بەبەراوورد لەبەرانبەر قسەکردن بە دیالێکتی هەولێری کە ئاستێکی بەرینتری کۆمەڵایەتیدا قسەی پێدەکرێت. بەڵکو بەکارهێنانی ئەم دیالێکتە لە پلەی یەکەمدا هۆکارێکی سیاسی بووە. واتا ئەو دەسەلآتەی بەرپرسیاری یەکەمی هەبووە لە بە بەکارهێنانی مێدیایی ئەم دیالێکتەدا، ئەو دەسەڵاتە سیاسییە بووە کە پارتی دیموکراتی کوردستان خولێقێنەرێتی. یەکێتی نیشتیمانی کوردستان و حسک ئەگەر تاکە ئەندامێکیشیان لە ناوچەکانی بادیناندا نەبووبێت، یان تاکە گوێگرێکیشیان نەبوو بێت لەو ناوچانەدا، کەمن پێموایە وا نییە ، بەرنامەی چەند دەقیقەیی تایبەتیان بە زمانی بادینانی هەبووە. لە مرۆشدا ئەم هاوکێشەیە ئاڵوگۆڕێکی گەورەی بەسەردا هاتووە و ئەم دیالێکتە لە ئاستێکی تری بەرابەرکێدایە لە بەرانبەر زمانی مێدیایی سلێمانیدا. سەرنجدانێکی بەرنامەکانی تەلەفیزیۆنی گەلی کوردستان، بە ڕۆشنی ئەم پێشڕەوییەی دیالێکتی بادینانیمان نیشاندەدات.

دەرئەنجامی باڵادەستی زمان

«ئەتنۆسەنتریزم» یەکێک لەو چەمکانەیە کە جێگایەکی تایبەتی لە لێکۆڵینەوەکانی سۆسیۆلۆژی و ئەنترۆپۆلۆژیدا داگیرکردووە لەمڕۆدا. بەوەی کە ئەم چەمکە نزیکایەتییەکی گەورەی بە باسەکەی منەوە هەیە لەپەیوەند بە جێگاوڕێگای ئەم باڵادەستییەی زمانی سلێمانیدا، من ناچارم سەرنجێکی بدەمێ و دواتر بێمەوە سەر بابەتەکەی خۆم.

ئەتنۆسەنتریزم بریتییە لەوەی کە: «ئینسان کولتووری خۆی دەخاتە سەنتەرەوە و سەرنجدان و داوەریکردنی خۆی لەسەر جیهان لە شوێنگەی (پۆزیشیۆن) خۆیی و

تاقیکردنەوەکانی خۆیەوە هەڵدەهێنجێنێت. ئینسان بە جۆرێک سەرنج لە شوێنی تایبەتی خۆی دەدات وەک ئەوەی گەردوونی بێت و پێی وایە کە بەشەکانی دی زەوی دەبێ هاوبەشی دیدوبۆچوونە کولتوورییەکان و نۆرمەکانی ئەو بن. لایەنێکی گرنگ لە جیهانبینی ئەتنۆسەنتریزم ئەوەیە کە ئینسان پێیوایە کە ئەو پەیوەندی و دیدوبۆچوونە کولتوورییانەی کە بۆ گروپی یان کولتووری خۆی دەشێن، لە هەموو شوێنێکدا هەیە. بەڵام ئەتنۆسەنتریزم دەکرێ بە مانای ئەوەش لێکبدرێتەوە کە ئینسان وادادەنێت کە ئەو جیهانبینی و بەهایانەی کە خۆی خاوەنیەتی، تاکە جیهانبینی ڕاست و دروستن و هەموو ئەوانی دیکە دەبێ پەیڕەویلێبکەن.» (٨)

بە پێی ئەم جۆرە دیدو بۆچوونە، دیالێکتێکی وەک «ڕێنکێبی» کە لەیەکێک لە گەڕەکە پەنابەرنشینەکانی وەک ستۆکهۆڵمدا قسەیپێدەکرێت، دیالێکتێکی دزێو ناشیرینە و زمانی سویدی تێکدەدات. ئەو بۆچوونەی لەپشت ئەم ڕەشکردنەی دیالێکتی ڕێنکێبییەوە دەنگهەڵدەبڕێت، لە ئەتنۆسەنتریزمدا چەقیوە و پێوەرەکانی ئەو بۆ ئەم بەراوورده زمانی ئەسڵی و زگماکی سویدییە. واتا تەماشاکردنی زمانی سویدی وەک یەکەیەکی ئەزەلی و ئەبەدی و قابیل نەگۆڕ بە بێ بوونی هیچ کاریگەرییەکی دیکەی زمانەکانی دیکە. لە کاتێکدا دیالێکتی ڕێنکێبی، زادەی تێکەڵبوونی زیاتر لە (١٥٠) زمانی دیکەی هەموو گۆشەکانی دنیایە لەم گەڕەکەدا کە جگە لە زمانی دایکی نەوەکانی ئەم شوێنە، زمانی سویدی، زمانی هاوبەش و جۆرێکی دی لە زمانی دایکییانە. بەڵام کاتێک پێوەرەکانی بەها و کولتووری خۆ و زمانی خۆ لە سەنتەردا بێت و هەموو جیهان بۆ ئەم شوێنە بگێڕدرێتەوە، ئیتر جێگایەک بۆ قسەکەرانی ئەم گروپە نامێنێتەوە و ڕۆژانە دەبێ لەڕێگەی پراکتیزەکردنی دەسەڵاتی زمانی «ئەسڵی» سویدییەوە بۆمبارانێکی مێدیای ڕێنکێبی بکرێت بەمەبەستی لەپەراوێزخستنیان وەک گروپێکی دیکەی بەرانبەری خۆ. وەک «ئەوانی دی»، «ئێمە»ی سویدی. بەڵام ئەوەی لە پەیوەند بەم باسەدا بۆ من گرنگە، تێکشکاندنی ئەم چەمکەیە لەباری زمانەوانییەوە و کردنێتی بە سلێمانیسەنتریزم. بەبێ ئەوەی مانای جەوهەری پێناسینی ئەتنۆسەنتریزم بگۆڕدرێت.

سلێمانیسەنتریزم کە تەوەری باسی منە لە پەیوەند بە زمان، وەک هۆکارێکی پراکتیزەکردنی دەسەڵات، بەو مەبەستەی کە «زمانی خۆ» واتا دیالێکتی سلێمانی، بە وشە و چەمک و دەربڕین و تەنانەت بەدەمەلارکردنەوەوە بۆ درکاندنی هەندێک وشە، ئەو زەمینە گەورانەن کە ئەم دیالێکتەی لەسەر هەڵچنراوە و هەر دیالێکتێکی تریش لەمە نەچوو، هیچ بەها و نرخێکی دیکەی نییە. یان دەبێ وەک زمانی من بپەیڤی، یان دەمت دابخە تا نەبوویتەتە گاڵتەجاڕی من! واتا ئەو دەسەڵاتەی کە زمانی سلێمانی پێ بەهرەمەندە، چ لە بواری

نووسیندا و چ لە بواری بەکارهێنانی مێدیاییدا، توانایییەکی گەورە بە قسەکەرانی ئەم گرووپە دەبەخشێت کە بە چاوێکی کەمترەوە لە تەواوی زمان و دیالێکتەکانی دی دەورووبەری خۆی بڕوانێت. هەر بۆیەش لە کاتی نوکتەکردن لەسەر گرووپەکانی دیکەدا کە بەهەمان شێوازی ئەوان نادوێن، زمانی گرووپەکانی تر، یەکەمین سنوورەکانی خۆجیاکردنەوەی سلێمانیی لەبەرانبەر ئەواندا دەکێشێت.

هەر لەسەر ئەم سلێمانیسەنتریزمەی زمانەوەیە کە «فەریقە کوێر» لە جەرگەی پرۆسەی بەمۆدێرنکردنی کۆمەڵگا (مۆدرینیزاشیۆن) لە ساڵەکانی حەفتادا، دەکەوێتە داشۆرینی «لادێیی» کە لە باشترین حاڵەتدا ئەو لادێییە شارەزوورییە. ئەم جیهانبینینیە لە ناو گرووپی سلێمانیدا تەنها لە ئاستی زماندا دەرناکەوێتەوە و لەو دەسەڵاتانەی تردا کە ئەم گرووپە پێی وایە خاوەنێتی، لەژێر دەیەها دەمامکی تردا دەردەکەوێتەوە.

سەرنجدانی بەشێکی ئەو نوکتانەی کە لەسەر هەولێرییە، ئەوە دەسەلمێنێت کە هەندێک لە نوکتەکان، کە لە ڕاستیدا شایەنی پێکەنین نین و خاڵی گرنگی نوکتەکە لەسەر جیاوازبوونی ئەو دەربڕینە یان وشەیەدایە لە بەرانبەر هەمان دەربڕین یان وشەدا کە بە زمانی سلێمانی مانایەکی دیکەی هەیە. «دەزانیت بە هەولێری بە سپلێ دەڵێن چی: فاتەڕەش»

ئەگەر ئەم سلێمانیسەنتریزمە لەم ئاستە گەورەیییەی خۆیدا نەبێت، ناکرێ بانگەشەی (ئیدیعا) ئەوە بکرێت کە سلێمانی شۆڕگێڕترە لە هەموو شارەکانی تری کوردستان ، شاعیری هەیە کەس نییەتی، ئەنوەر قەرەداغییەکی هەیە تەقلە بە دڵشادی کەمانچەژەن لێدەدات. سلێمانی شارێکی مەدەنی ترە، خەڵکەکەی چوختی و قسەخۆشن، تەنانەت کەرەکانی سلێمانی لە کەرەکانی هەولێر عاقڵێترن؛ بەڵام بەوەی سلێمانیسەنتریزم جێگایەکی تایبەتی لەم باسەی مندا داگیردەکات، لە شوێنی تری ئەم نووسینەدا دەگەڕێمەوە سەری.

سلێمانی وەک شاری شۆڕش

جگە لە دەسەڵاتی زمان کە لەسەرەوە باسمکرد، شۆڕگێڕبوونی شاری سلێمانی، یەکێک لە فاکتەرەکانی تری پارسەنگی دەسەڵاتی شوناسی لۆکالی سلێمانییە لەبەرانبەر هەولێردا. ڕەنگە بەشێوەی تێکستێکی نووسراو نەتوانیت سەلماندنی ئەم ئاماژەیە پەیدابکەیت، ئەگەرچی بەکارهێنانی «شاری هەڵمەت و قوربانی» وێردی سەرزاری ئەو هێزە سیاسیانەن کە لە خیتابی ڕۆژانەی خۆیاندا لەبەرانبەر ڕووداوە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانی ئەم شارەدا و بۆ ڕاکێشانی سەرنجی دانیشتوانی ئەم شارە، دەبێت ئەم دەستەواژەیە بڵێنەوە. کەم شار و شارۆچکەی کوردستان هەیە، نازناوێکی تایبەتی پێنەبەخشرابێت لەلایەن هێزە

سیاسییەکانی کوردستانەوە. لە «دەروازەی ڕاپەڕین»ەوە بۆ «شاری قەڵا و منارە»، لە «شاری شەهیدانەوە» بۆ «شاری شاعیران»، لە «شاری قودسی کوردستانەوە» بۆ شاری «کورە کون لەجەرگدا نەبووەکانی گەرمیان»، تەنها مشتێکی کەم لە خەرواری ئەم نازناوداتاشینە سیاسییانەن کە سەرجەمی شار و دێهاتی کوردستان دەگرێتەوە. بەڵام ئەوە هەموو شار و شارۆچکەکانی کوردستان نین کە پۆزەتیڤانە بەرجەستەکراونەتەوە، بۆیە بەبێ دەستنیشانکردنی هیچ شوێنێکی کوردستان، دەتوانرێت لیستێکی درێژ لە دێهات و شارۆچکەی تری کوردستان ڕیزبکەین، کە بەهۆی سەرەک خێڵێکییەوە کە چەکداری ڕژێم بووە، نازناوی «جاشێتی» و«جاشاوا»بوونیان بەسەردا دابڕاوە. یان بەهۆی ئەوەی کە فشارێکی گەورەی هێزی پێشمەرگەیان بەسەرەوە بووە لە پەیوەند بە نان پێنەدانیاندا لە ڕۆژگارێکدا، ئیتر نازناوێکی تری نێگەتیڤ کە دارێژەرەکەی سیاسییە، بەباڵای دانیشتوانی ئەو ناوچانەدا بڕاوە. هەر بۆیەش نازناوی «شاری هەڵمەت و قوربانی بوون» دەکرێ لە سیاقی ئەو هەڵوێستوەرگرتنە سیاسییەوە سەرنجیبدرێتی کە هێزە سیاسییەکانی کوردستان لە ڕاگرتنەوەی پایەکانی شۆڕشگێڕبوونی خەڵکی ئەم شارەوە بەرهەمیدەهێننەوە. بێگومان، گومانخستنەسەر ئەم چەمکی شۆڕشگێڕبوونەی سلێمانی بەمانای کەمڕەنگکردنەوەی ڕۆڵێ و شوێنپەنجەی دانیشتوانی ئەم شارە نییە کە لە بەرانبەر دەسەڵاتە سەرکوتگەرەکاندا نیشانیداوە، بەڵکو بەبینینی شۆڕشگێڕیتییە وەک پرۆسەیەک کە لە ئاڵوگۆڕدایە و ناکرێ وەک شوناسێکی ئەزەلی و ئەبەدی بەسەر سینەکانەوە هەڵبواسرێت.

بەڵام کاتێک باسی شۆڕشگێڕبوونی خەڵکی ئەم شارە دێتەپێش، کە جومگەیەکی گەورەی شوناسی «سلێمانی بوون» داگیردەکات، ئەوا لە کەللەی هەر کەسێکی ئەم شارەدا، «شۆڕگێڕبوون»ی خەڵکی ئەم شارە گەورەترین پلەی شانازییەکانی شوناسی ئەم گروپە داگیردەکات.

ئیتر بۆ سەلماندنی ئەم چەمکە، دەستپێشخەربوونی خەڵکی ئەم شارە بۆ دامەزراندنی ڕێکخراوی سیاسی تازە و کردەوەی سیاسی تازە، تەنها کردەوەیەکی سلێمانییانەیە و شار و شارۆچکەکانی دی، یان دەبێ لاسایی سلێمانی بکەنەوە، یان دەبێ لە سێبەری ئەم شۆڕشگێڕیبوونەی ئەواندا، سوپاسگوزاربن.

«هەرچی بزووتنەوەیەکی تازەیە لەم شارەوە سەر هەڵدەدات»، ئەم تێزە نەنووسراوە، زۆرجار وەک بەڵگەیەکی حشاهەڵنەگر لەملا و لا باسی لێوە دەکرێت. بەڵام سەرنجڕاکێشەریش ئەوەیە کاتێک نیگایەک لە ناوە گەورەکانی ناو سیاسەتی ئەمڕۆ و دوێنێی کوردستان دەدەیت، لانی کەم زۆربەی ڕابەرانی سیاسی ناسراو خەڵکی شاروشارۆچکەکانی دیکەی کوردستانن. نە

بارزانی و بنەماڵەکەی سلێمانەین، نە تاڵەبانی و بەشێکی زۆری مەکتەبی سیاسییەکەی. نە کەریم ئەحمەد و عەزیز محەمەد خەڵکی ئەم شارەن، نە ڕێبوار ئەحمەد و نە دەیەها ناوی تر. بەڵام ئەفسانەی شۆڕشگێڕبوونی ئەم شارە کاریزمای خۆی لەدەستنادات. بە کورتییەکەی، دەتوانم بڵێم ئەفسانەی شۆڕگێڕبوونی ئەم شارە و بەرزکردنەوەی هێندەی پرۆژەیەکی سیاسی دەستی یەکێک لە زلهێزەکانی کوردستانە، هێندەی پەیوەندی بە ناشۆڕشگێڕبوونی ناوچەکانی دیکەی کوردستانەوە نییە. من لە شوێنێکی تری ئەم وتارەدا دێمەوە سەر پیشەسازی بەرهەمهێنانی شۆڕشگێڕبوونی سلێمانی، بەڵام پێش ئەوە مەبەستمە سەرنجێک لە خودی چەمکی شۆڕشگێڕبوون بدەم.

وەک لەسەرەوە ئاماژەمپێکرد، شۆڕگێڕبوون بەهایەک نییە کە بۆ هەمیشە وەک خۆی بمێنێتەوە. تەماشاکردنی شۆڕشگێڕێتی وەک بەهایەکی قابیل ئاڵۆگۆربەسەردا نەهاتوو و دابڕینی لە هەموو ئاڵوگۆڕە کۆمەڵایەتییەکان، هیچ شتێکی لێناکەوێتەوە جگە لە باڵادەستی ڕابردوو بەسەر ئەمڕۆ و بەیانییەوە نەبێ. بۆ پێوانی ڕادەی شۆڕشگێڕبوون لە شوێنێکدا، خودی تاک تاکی ئینسانەکان پێوەر نین و ئەو هەلومەرجەی کە ئەو شوێنە لەناویدا خۆیدەبینێتەوە، دیاریکەرە. واتا سەنگ و سوکی هێزە دەرگیرەکانی ئەو ساتە مێژووییەی کە ئینسانە شۆڕشگێڕەکان لە ناویدا چالاکی دەنوێنن. تووندبوونەوەی ئاستەکانی سەرکوت و بەرتەسککردنەوەی هەڵسوڕانی سیاسی، دەکرێ تەواوی ئینسانە شۆڕشگێڕەکانی ناوچەیەک ناچاربکات کە شوێنی چالاکی سیاسی خۆیان بگۆڕن و ئەم سەروەری شۆڕشگێڕبوونە بە ناوچەیەکی تری غەیری شوێن ژیانی خۆیان ببەخشن. هەڵەبجە هێندە شاری شاعیران و هونەرمەندانە کە دەسەڵاتە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکەی ناوی ڕێگر نییە لەبەرانبەر گەشەسەندنی ئەم چالاکییانەدا. بەڵام لە نێوان هەڵەبجەی شاری شاعیران و هەڵەبجەی شیعرکوژدا، مەسافەیەکی زەمەنی گەورە هەیە. دوو هەلومەرج و دوو دەسەڵاتی سیاسی و کولتووری ئامادەیی هەیە. هەڵەبجەی ژێردەسەڵاتی ئیسلامی سیاسی، ئیتر ناتوانێت هەڵەبجەی شاری شیعر و گۆرانی و شانۆ بێت. نە لەبەر ئەوەی شاعیر و گۆرانیبێژ و ئەکتەرەکانی نایانەوێت هەڵسوڕاوی چالاکی ڕێی پەیامە کولتووری و ئەدەبییەکانی خۆیان بن، بەڵکو بەوەی کە ئیسلامی سیاسی شیعر و شانۆ و گۆرانی سەردەبڕێت. بەڵام ئەوەی کە هەڵەبجە وەک شاری شاعیران دەهێڵێتەوە پەیامی ئەو گروپ و هێزە سیاسییانەن کە ئەم ڕابردووە وەک درەخشانترین لایەنەکانی شوناسی ئەم شارۆچکەیە بەرزدەکاتەوە، ئەگەر چی بەشێک لە هێزی کۆنەخوازی هەڵەبجە شەریکی بەرهەمهێنانەوەی هەڵەبجەیەکی شیعرکوژە.

بەڵام پێناسەی شۆڕشگێڕبوون، لەسەردەمێکەوە بۆ سەردەمێکی تر ئاڵوگۆڕی گەورەی

بەسەردا دێت. بۆیەش ئەو ئاڵوگۆڕە کۆمەڵایەتییانەی کە دێنە پێش و ئەو پێداویستییە تازانەی کە کۆمەڵگا دەیخاتە بەردەمی هێزەکان بۆ وەڵامدانەوە پێی، چەمکی شۆڕشگێڕبوون دەخاتە ئاستێکی دیکەی دووبارەپێناسکردنەوەوە. تەواوی مانیفێستی کۆمۆنیست بە شانو باڵهەڵکێشانی چینی بۆرجوازیدا دەستپێدەکات وەک چینێکی شۆڕشگێڕ کە کۆمەڵێک ئاڵوگۆڕی گەورە دەخوڵقێنێت. هەر ئەو بۆرجوازییەی پاڵەوانی (مافی دەنگدانی هاوڵاتییانە) لە زەمەنێکدا، لە زەمەنێکی تردا و لە چوارچێوەیەکی کۆمەڵایەتی تردا، بەرانبەر هەمان داخوازی چەکەکانی لەسەر پێیە.

ڕەنگە ڕوونکردنەوەی ئەم چەمکی شۆڕشگێڕبوونە لە پەیوەند بە ئاڵوگۆڕە مێژووییەکانەوە، لە کۆنتێکستێکی کوردیدا، ڕووخساری خۆیمان باشتر نیشانبدات. ئەگەر تا بەر لە لەشکرکێشی ئەمریکا و بەریتانیا، شێخ مەحمود و بەردەقارەمان و موشیری حەمەی سلێمان، ناوەکانی ناو مێژوویەکی شۆڕشگێربوون و ناشۆڕشگێڕبوونی بەشێک لە خەباتی بزووتنەوەی ناسیۆنالیزمی کوردیان داگیرکردووە، ئەوا لە دوای ئەم جەنگەوە، هەمان ئەم ناوانە ناتوانرێت بە پێودانگەکانی ئەمڕۆ، لە خانەی «شۆڕشگێڕبوون» و «ناشۆڕشگێڕبوون»دا بهێڵرێنەوە. بەردەقارەمان و شێخ مەحمود سیمبۆلی شۆڕشگێڕبوونی زەمەنێکن کە داگیرکردنی عێراق لەلایەن بەریتانیاوە دەیخوڵقێنێت. کامە شاعیر نەهات و لەم جەنگەی بەردەقارەمان ئەفسانەی دروستنەکرد، کام چیرۆکنووس نەهات و ئەم شوێن و ئەم ناوانەی لە چیرۆکدا جێنەکردەوە. بەڵام لە زەمەنێکی تردا، هاتنەناوەوەی هەر هەمان ئەو هێزانەی شێخی بەردەقارەمان بەرانبەریان دەجەنگا، لەژێر ناوێکی تردا دێنەوە ژوور. ئەگەر موشیری حەمەی سلێمان (بەجیا لە هەر هەڵەیەکی مێژوویی لە پەیوەند بە ناوهێنانی ئەم کەسە کە چۆن بووە و چۆن دەکرێ بە خائین پاش ڕوونکردنەوەکەی دکتۆر کەمال مەزهەر کە لە وتارێکدا ئاماژەی پێدەکات)، بە پێدزکە و بە چرایەکی دەستییەوە بەبناری دەربەندەکەی بازیاندا هەڵدەگەڕێت تا پەیوەندی بە هێزەکانی ئینگلیزەوە بکات و لە مێژووشدا وەک خائینترین ڕووخسارەکانی خیانەت ناودەرکات، ئەوا چەندین ساڵ لە دوای سەروەرییەکانی بەردەقارەمانەوە، ئەمجارەیان، موشیرەکانی سەردەمی گلێۆبالیزاسیۆن، سەرەک هۆزی حیزبە کوردییەکان، بەبەرچاوی کامێراکانی دنیاوە، دەرگا لەسەر دەربەندە گەورەکانی عێراق دەکەنەوە و بە تەقەی شادییەوە پێشوازی لەشکری ئینگلیزەکان دەکەن. چەند کۆلۆنیالیزەکردنی عێراق لەسەردەمی خۆیدا لە ژێر ناوی تەمەدون دەکرێ گومانی گەورە بەشوێن خۆیەوە بهێنێت کە هێنایشی، بە هەمانشێوە هاتنەناوەوەی ئەمجارەی لەشکری ئەمریکا و ئینگلیزیش لەمڕۆدا لە ژێر ناونیشانی ڕزگارکردنی گەلانی عێراقدا، دەکرێ

گومانی گەورەتر دروستبکات. بە پێوەرە شۆڕشگێڕییەکانی تا پێش ئەم پەلامارەی ئەمریکا، شێخ مەحموود پەیکەری گەورەی ناو شارەکانی کوردستانە و تاکە شۆڕشگێری زەمەنی خۆیەتی بەهۆی جەنگی بەردەقارەمانیەوە. بەڵام کاتێک شۆڕشگێربوون دەبێتە پێشلەشکری بۆ هەمان ئەو هێزانەی دوێنێ و پێناسەکانی شۆڕشگێربوونیش ئەم هەلومەرجە تازەیە دووبارە چوارچێوەی دیکەی بۆ دادەنێت، ئیتر پەیکەرەکەی شێخ هەر ئاوا بە ڕاوەستاوی لە شوێنی خۆیدا وەک ئاماژەیەک بە شۆڕشگێڕبوون، شوێن پرسیاری ڕێبوارانی سەر شەقامە. شەقام بە پێوەری پێناسەکانی ئەمڕۆ بۆ شۆڕگێڕێتی، پەیکەری موشیری حەمەی سلێمانی دەوێت. گۆڕینەوەی پەیکەرەکانی شێخ مەحمود بە پەیکەرێکی نوێ بۆ موشیری حەمەی سلێمان، ئەو چیرۆکەیە کە لێیەوە، سەرمەدی بوونی چەمکی شۆڕشگێربوون و پاڵەوانەکانی دەخاتە ژێر پرسیارێکی گەورەوە. بەڵام شۆڕگێربوونی سلێمانی لەسەر هەموو ئاڵوگۆڕە مێژووییەکانەوەیە. ئەگەر مێژوویش ئاڵوگۆڕێکی گەورە بە بەشێکی گەورە لە سەرمایە ڕەمزییەکانی ئەم گروپە بکات، ئەگەر هێزە شۆڕشگێرەکانی دوێنی ئەم شارەش، لەبەرانبەر شۆڕشگێرانی سەردەمی ئەمڕۆدا، چەکەکانیان لەسەر پێیە، ئەوا شۆڕشگێڕبوونی ئەم شارە، بە ناوی پیرۆز نووسراوە. بەڵام شۆڕشگێڕبوونی سلێمانی و خەڵکەکەی، لەسەر و هەموو ئاڵوگۆڕێکی مێژوویی و کۆمەڵایەتییەوەیە کە هێزە سیاسییە دەرگیرەکانی کۆمەڵگا لەناویدا چالاکی سیاسی و کولتووری خۆیان ئەنجامدەدەن.بەڵام هەر خەڵکە شۆڕگێڕەکەی سلێمانییە کاتێک فشاری ئامادەیی سەرکوتی بەعس لەم شارەدا زیاتر و زیاتر دەبێت، ئەوا ئیتر تەنها وەرەقەی «خەفیفە» هەڵگرتنی پێ عەیب نییە و دەبێ ئەمجارە چەکیش بکاتە شان و لە مانگێکدا دوو هەفتەش واجبی ڕەبایەیەک ببینێت. ئیتر بۆ کارکردن وەک مامۆستا، بۆ دانانی دوکانی فۆتۆکۆپی، بۆ وەرگیران لە خانەی مامۆستایان، لە پەیمانگای هونەرە جوانەکان، بۆ دەرهێنانی وەکالەتی بایەعی، بۆ زۆرێک لە کاروبارە ئاساییەکانی ناو کۆمەڵگا، دەبێت خەڵکە شۆڕگێڕەکەی سلێمانی ئەندامی حزبی بەعس بن و کەسیش نکۆڵی لەمە نییە. واتا هەر ئەو ئینسانانەی کە سەردەمانێک چەکهەڵگرتنیان بۆ ڕژێم پێ شوورەیی بوو، لەسەردەمێکی تردا کە سەردەستەیی دەسەڵاتی ڕژێم ئامادەیی هەیە، دەبێتە چەک لەشانکەری ڕژێم.

شاری هەڵمەت و قوربانی وەک پرۆژەیەکی سیاسی

من لەسەرەوە «بەهەڵمەتبوون و هەستی خۆبەقوربانیدان»ی شوێنێک لە شوێنەکانی کوردستانم خستە گرەوی پرۆژەیەکی سیاسییەوە. بەڵام سەرنجدانێکی ووردتری «هەڵمەت و قوربانیبوون»ی سلێمانی کارێکی پێویستە.

هەڵمەت و قوربانیبوونی شاری سلێمانی لەمڕۆدا ئیتر ئاماژە نییە بە ڕووداوێكی مێژوویییەوە كە لەسەرەتاكانی سەدەی بیستدا لەم شارەدا ڕوویداوە و ئەم نازناوە بە خەڵكە شۆڕشگێڕەكەی لەلایەن شاعیرێكی ئەم شارەوە بە سلێمانی دەبەخشرێت، بەڵكو نازناوی شۆڕگێڕبوون و خۆبەقوربانیدانی خەڵكی ئەم شارە، لەگەڵ ڕووداوە سیاسییەكانی مێژوی تازەی كوردستاندا لە ناوەڕاستی حەفتاكانەوە، گیانی دەكرێتەوە بەبەردا و هەر ئەم بڕگە مێژوویییەی كوردستانە كە «شاری هەڵمەت و قوربانی» دەكاتە بەرجەستەترین بەشێک لە شوناسە لۆكالییەكەی ئەم شارە.

لە كۆمەڵگایەكدا كە سیاسەت قورساییەكی گەورە لەسەر زەینی ئینسانەكان داگیردەكات و سیمبۆلە سیاسییەكانی هێزە سیاسییەكان لەسەر قارەمانبوون و «شۆڕشگێڕبوون»ی ئەندامەكانی دامەزراوە، لە كۆمەڵگایەكدا كە تاكە كەناڵی خەباتی سیاسی لە لوولەی چەكەوە پێناسەدەكرێت و هیچ جێگایەک بۆ سیاسەتكردن لە دەرەوەی خەباتی چەكداریدا نامێنێتەوە، «شاری هەڵمەت و قوربانی بوون» گەورەترین پانتایی ناو گوتاری سیاسی دەبێت. هەرلەم چوارچێوە كۆمەڵایەتییەشدایە كە شاری قەڵا و منارە ناتوانێت ڕەقیبێكی باشی هەڵمەت و قوربانی بوون بێت.

كاتێک سەرنج لە شوناسی گروپی بەرانبەر دەدرێت كە لەبەرانبەر «هەڵمەت و قوربانی بوون»دا ، «شاری قەڵا و منارە» دەكاتە پۆزەتیڤترین تایبەتمەندییەكانی شوناسی خۆ، ئەو كات بۆمان دەردەكەوێت كە ئەو زەمەنە مێژووییەی ئاماژە بە شارستانیبوونی ئەم شارە دەكات، ناتوانێت لەمڕۆدا شتێكی وامان پێبڵێت كە لوولەی تفەنگەكان بانگەوازكەری سینەی كوڕە ئازاكانی ئەمڕۆیە تا بەقوربانی بن. لە ڕۆژگارێكدا كە هێزە سیاسییەكان بۆ بانگەوازكردنی سنوورەكانی دەرەوەی خۆی، پێویستی بەقارەمانی چەكبەدەست زیاترە وەک لە شانازییەكانی سەردەمێک كە لەناو لاپەڕەكانی مێژوودا خەوتووە و توانای كۆكردنەوەی كوڕە چەكلەشانەكانی نییە لە دەوری، «شاری هەڵمەت و قوربانی»ی بوون، زۆر سیحراویتر دێتە بەر گوێ و زۆر بەهێزتر دەتوانێ لەسەر پێی خۆی ڕاوەستێت. هەر ئەم نزیكییەی چەمكی "هەڵمەت و قوربانی" بوونی ئەم شوناسە لۆكالییەی سلێمانییە لەگەڵ ڕووداوەكانی ڕۆژدا كە لەبەرانبەر شوناسی «قەڵا و منارە»ی هەولێردا بالادەستییەكی وای پێدەبەخشێت، كە تەرازووی دەسەڵات، وەک دەسەڵاتێكی ڕەمزی بەلای گروپی سلێمانیدا بشكێنێتەوە. بێگومان بەلەبەرچاوگرتنی ئەو هەلومەرجە كۆمەڵایەتییە سیاسییەی كە چەک بە شارستانیبوون ناگۆڕێتەوە. بەڵام ووردبوونەوەیەكی كورت لە چەمكی «شاری هەڵمەت و قوربانی» بۆماندەردەخات كە ئەم وێنەیە لە واقیعدا جۆرێكی تر دێتە پێش چاو. ئەگەر قوربانیبوون و

ژمارەی زۆری کوژراوەکان کە هەتا ئێستاش پێوەری شۆڕگێڕبوونی هێزە سیاسییەکانی کوردستانە وەک پێوەرێک بۆ شۆڕگێڕتربوونی ئەم شارە لەبەرچاوبگرین، ئەوا هەستدەکەین کە لە پێش شاری هەڵمەتبەرانەوە، لە ناسکترین لاپەڕەکانی مێژووی کوردستاندا، ڕانیە دەبێتە دەروازەی ڕاپەڕیوان و هەڵمەتبەرانی سلێمانی چاوەڕوانی کەسێکی لە خۆیان بەهەڵمەتتر دەبن، تا ئەم مێژوویەیان بۆ تۆماركات. ژمارەی زۆرترین قوربانییەکانی کوردستان، ئەنفالەکانن و هیچ کام لە کوڕ و کچە کوژراوەکانی ئەم شارە ناتوانێت خۆی لە بەرزی ژمارەی قوربانییەکانی ئەنفال بدات.

شاری هەڵمەت و قوربانی، لە بەرانبەر ناشۆڕگێڕبوونی هەولێردا

من لە شوێنێکی تردا دووپاتی ئەوەم کردەوە کە چەمکی شۆڕشگێڕبوون، شتێک نییە کە توانای هەڵگرتنی هەبێت و لەگەڵ تێپەڕینی زەمەنە جۆراوجۆرەکاندا نەقاوەت و پاکژێتی خۆی ڕابگرێ. هەر بۆیەش من چەمکی «هەڵمەت و قوربان»ی بوونی شاری سلێمانی دەبەستمەوە بە مێژوویەکی تایبەتییەوە کە هاوکاتە بە دامەزراندنی یەکێتی نیشتیمانی کوردستانەوە. ئەوە لەگەڵ دامەزراندنی ئەم هێزەی ناسیۆنالیزمی کورددایە، کە سلێمانی دەکرێتە پێشەنگی هەڵمەتبردن و خۆبەقوربانیدان لە چاو شار و شارۆچکەکانی دیکەی کوردستاندا. هیچ هێزێکی سیاسی لە کوردستان و عێراقدا، بەقەدەر یەکێتی نیشیمانی کوردستان جەختی لەسەر «هەڵمەت و قوربان»ی ئەم شارە نەکردۆتەوە. یەک بەیەکی «کوڕە ئازاکان»ی ئەم شارە کە شەهیددەبن، لەلایەن شاعیران و دەزگا ئیعلامییەکانی ئەم هێزەوە دەکرێنە سەر قافڵەی شەهیدان و هەر هەمان ئەو کەسانەی تر کە خەڵکی ئەم شارەن و لە ناو هێزێکی تری سیاسی ئەو سەردەمەدا چالاکی دەنوێن وە شەهیددەبن، گوماناوترین شەهیدەکانی کوردستانن. ئەوە چ جای لەو هەزاران دەموچاو و ناوانەی تر کە لە ناو هێزێکی تری غەیری یەکێتی نیشتیمانی کوردستاندا چالاکی سیاسییان نواندووە و شەهیدبوون. ئەمە نەک بە مانای کەمڕەنگتر بوونی شەهیدپەرستی لە ناو هێزە سیاسییەکانی دیکەی کوردستاندا، بەڵکو وەک کەمڕەنگتربوونی بەرجەستەکردنەوەی لۆکالیزم لە ناو ئەواندا. سلێمانی بە مێژووی شیوعییەکانی ناوییەوە شاری هەڵمەت و قوربانی و شۆڕش نییە. بە هەڵسوڕاوانی بزووتنەوەی شوراکانی ئازارەوە، شاری هەڵمەت و قوربانی و شۆڕش نییە، بەڵکو ئەوە لەگەڵ مێژووی یەکێتی نیشتیمانیدایە، کە ئەفسانەکانی هەڵمەت و قوربانی بوونی ئەم شارە، دووبارە ڕۆحی دەکرێتەوە بەبەردا. بەڵام هاوکاتی ئەم گۆڕانکارییە سیاسییانەی کە لە کۆتایی حەفتاکان و سەرەتای هەشتاکاندا ڕوودەدا، هەولێر لەلایەن دەسەڵاتی ڕژێمی بەعسەوە

دەکرێتە پایتەختی ئۆتۆنۆمی لە کوردستانی عێراقدا. گواستنەوەی زانکۆی سلێمانی و بەرجەستەکردنەوەی هەولێر وەک پایتەختی ئۆتۆنۆمی ڕژێم، ئاستی پەیوەندییەکانی نێوان سلێمانی و هەولێر دەگەیێنێتە شوێنێکی دی، واتا بە پایتەختبوونی هەولێر، لەگەڵ خۆیدا شەپۆلێک لە نوکتە لە کوردستاندا بە دوای خۆیدا دێنێت کە بە «زێڕە» و «خشەی دێ» دەستپێدەکات.

لە «زێڕەوە» بۆ مارینزە گەمژەکانی هەولێر

کاتێک قوتابیانی خانەی مامۆستایانی هەولێر،سروودی «سەرۆکمان زێڕە»یان چڕی، ئیتر شەپۆلێک لە نوکتەی سلێمانییانە بەرانبەر خەڵکی ئەم شارە دێتە ئاراوە. بەڵام نوکتەکانی زێڕە و ئەو شەپۆلە نوکتەیەی بەدوایدا هات، ماشێنێکی گەورە لە پشتییەوە کاردەکات، کە لە باشترین و سادەترین ماناکانی خۆیدا، شۆڕشگێڕبوون و قارەمانبوونی ئینسانەکانی ئەم دوو شارە دەردەخات. خەڵکی هەولێر، ئەو کەسانەن کە سەر بۆ دەسەڵاتی ڕژێم دادەنەوێنن و بە شان و باڵی جەلادەکەی بەغدادا هەڵیدەدەن. ئەمە پەیامی ئەم بۆمبارانە نوکتەییەی گروپی سلێمانییە لەبەرانبەر هەولێردا.

سروودی زێڕە بە جیا لەوەی کە فشارێکی ڕژێمی بەعس دەیخوڵقێنێت، هاوتا دەبێتەوە بەو پێوەرەی کە شۆڕشگێڕبوون و قارەمانبوونی خەڵکێک کە لەم شارەدا ژیان بەسەردەبەن، دەخاتەڕوو.

تیپە مۆسیقییەکانی هەولێر، بەمەبەستی تۆمارکردنی ئەو گۆرانییانەی کە ڕژێم و سەرانی ئەو قارەمانی ناو سروود و گۆرانییەکانن، دەکەونە ژێر فشارێکی گەورەترە و بەشێک لە گۆرانییەکانی جەنگی عێراق و ئێران تۆماردەکەن. کاتێکیش ئەم فشارە لەسەر سلێمانی گەورەتر دەبێت، پەتای گۆرانی گوتن و شیعر هەڵبەستن بە باڵای سەرانی ڕژێمدا لەم شارەدا دەبێتە دیاردەیەکی زەق و بەشێکی بەرچاو لە ڕوخسارە مۆسیقی و شیعرییەکانی ئەم شارە، لە «زێڕە»وتنەوەدا بۆ ڕژێم، کەمتر ناهێنن.

بەڵام لە «زێڕە» وە بۆ هەولێرییە «گەمژە»کەی ناو نوکتەکانی ئەمڕۆ، نەخشەیەکی تری زەوق و میزاجی نوکتەیی لە کوردستاندا دەردەکەوێت. واتا هەولێری لە نوکتەکانی سلێمانیدا، لە زێڕەوە تا ئەمڕۆ قارەمانی ناو نوکتەکانی کوردستانی عێراق نییە، بەڵکو ئەو ئاڵوگۆڕ سیاسی و کۆمەڵایەتییەی لە نێوان ئەم فەترە زەمەنییانەدا ڕوودەدەن، پاڵەوانی نوکتەکان دەگۆڕن و ئەم ڕۆڵە بە کەسانی جۆراوجۆر دەبەخشرێت.

لەگەڵ باڵادەستی دەسەڵاتی ڕژێمدا لە کۆتایی ساڵەکانی هەشتا و تووندبوونەوەی شەڕی عێراق و ئێران لە کوردستاندا، بەسەربازیکردنی کۆمەڵگای کوردستان و باوک و کوڕ پێکەوە ناچارکردن بۆ بوون بە سەرباز، (٧٦ و ٧٧)ـەکان دەبنە پاڵەوانێکی دیکەی ناو نوکتەی کوردی. (٧٦ و ٧٧)ـەکان، ئەو سەربازانە بوون کە بەم دوو بڕیارە سەربازییەی ڕژێم لە کردنی خزمەتی سەربازی ئازادکران و پاشانیش لە پەشیمانبوونەوەیەکی خێرایی ڕژێمدا هەموویان کرانەوە بەسەرباز.

لەو ڕۆژگارانەدا ئیتر قسەیەک لەسەر هەولێری نییە و خەڵکی کوردستان لە پرۆسەیەکی داشۆرینی گەورەی فەردی و کۆمەڵایەتیدا، لە هەلومەرجێکدا کە نەفەسدانێک بۆ هەناسەدانی ئازاد و ژیانێکی زۆر ئاسایی ڕۆژانە بەرتەسک و بەرتەسکتر دەبێتەوە، وە بۆ خولقاندنی ترووسکاییەک لە شادی و دەنگهەڵبڕین لەبەرانبەر ڕژێمدا، کەوتنە سەرکوتینەوەی کوڕ و باوکەکانی خۆیان. ئەگەرچی نوکتەکانی ئەم سەردەمە لە گاڵتەکردن و داشۆرینی کوڕ و باوکەکانەوە دەستپێدەکات، بەڵام پەیامەکەی بەگشتی دەنگی نارەزایەتی هەڵبڕینە بەڕووی سەرچاوەکانی ئەو مەینەتەی کە دەسەڵات خولقاندوویەتی. واتا تۆ لە ڕێگای بەپاڵەوانکردنی باوک و براکانی خۆتەوە وەک سەرچاوەیەک بۆ پێکەنین، دەتەوێت بە جەبەرووتەکانی دەسەڵات پێبکەنیت و دەنگێک هەڵبڕیت.

بەڵام لە دوای ڕاپەڕینەوە، نەخشەی نوکتە و میزاجی خەڵکی شارەکانی کوردستان دەگۆڕدرێت و هەر ئەو کەسانەی ڕۆژگارێک سیمبۆلی خەباتی شاخ بوون، دەبنە پاڵەوانی نوکتە تازەکانی شارەکانی کوردستان. نوکتەی خەڵکی کوردستان لەسەر ڕابەرانی هێزە دەسەڵاتدارەکانی کوردستان و «مەنسولەکانیان»، گێڕەرەوەی ئەو ئاڵوگۆڕەی دەسەڵاتە کە لە کوردستاندا پێکدێت و ئاوابوونی ئەو ئومێد و خەونانەن، کە لەگەڵ دەسەڵاتداریتی تازەی کوردستاندا، ڕۆژانە خوێنیشاندەدات. ئیتر حوکمەتەکەمان و سابوونی ئەو، سەرگوزشتەی فلانە مەسئول و دەیەها نوکتەی تر، سیمای ئەو میزاجە تازەیەی خەڵکی کوردستانە کە هەلومەرجێکی تازەتر دەیهێنێتە ئاراوە. لەگەڵ درێژەدان بە نوکتەکردن لەسەر بەرپرسیارانی دەسەڵاتی ئەحزابی کوردیدا، هەولێری بۆ جارێکی تر و لەگەڵ دەستپێکردنی شەڕی ناوخۆدا، دووبارە دێتەوە سەر شانۆ و ئەم ڕۆڵە گەمژانەیەی پێدەبینرێت.

شەڕی ناوخۆ و گوتاری هەولێری

یەکێک لە فاکتەرە گرنگەکانی ئەم شەپۆلی نوکتانەی سلێمانی لەسەر هەولێری، لە شەڕی ناوخۆ و جێگا و شوێنی هەولێر لەم جەنگەدا وەک سەنتەرێکی یەکلاکردنەوەی دەسەڵاتی

سیاسی هێزە دەرگیرەکانی ئەم جەنگەدا شاراوەیە. ڕەنگە ئەم جەنگە و ئەم دابەشبوونەی کوردستان بەسەر کۆمەڵێک دەسەڵاتی لۆکالیدا، دەرئەنجامی دیکەی لێکەوتبێتەوە و بەو هیوایەی کەسانی دی، لە دەرخستنی کاریگەرییەکانی ئەم ڕووداوە خەتەرناکەی کۆمەڵگای کوردستان، ڕوونکردنەوە و لێکۆڵینەوەی زیاتر ئەنجامبدەن.

بە یەکێتیکردنی هەولێر یان بە پارتیکردنی، یەکێک لە خاڵە گرنگەکانی ناو ئەو ئەجێندا نەبینراو و بڵاونەکراوەی ئەم دوو هێزە دەرگیرەن. هۆکارەکەیشی بێگومان ڕۆشنە. یەکلاکردنەوەی دەسەڵاتی سیاسی لە هەولێردا، بە مانای شکاندنەوەی پارسەنگی دەسەڵاتی سیاسی و سەربازی هەرلایەکی ئەم هاوکێشەی شەڕی دەسەڵاتەی کە هەولێر دەکاتە خوێناویترین شارەکانی ژێر دەسەڵاتی «ئازادی» کورد.

لە دەستدانی ئەم شارە لە لایەن یەکێتی نیشتیمانی کوردستان و هەڵهاتنی هەزاران لایەنگری ئەم هێزە بۆ شاری سلێمانی، وە تێکشکاندنی هێزەکانی پارتی لەلایەن یەکێتییەوە پاش گرتنەوەی جارێکی تری شاری سلێمانی و هەولێری بوونی ئەم «پاڵەوان»ـەی کە شاری هەڵمەت و قوربانی لە دەستی پارتی ڕزگاردەکات، کۆمەڵێک فاکتەری گرنگن لە شکڵپێدان بەو هۆکارانەی کە نوکتەی دوای شەڕی ناوخۆ بکاتە کەسێکی هەولێری.

لەم دۆخە تازەیەدا، هەم «کۆسرەتیزم» وەک سەنتەرێکی گەورە و فراکسیۆنێکی دیکەی دەسەڵات لەناو یەکێتی نیشتیمانی کوردستاندا و بەرپرسی پلە یەکی دەسەڵاتی ئەم شارە، هەم ئامادەیی هەزاران هەولێری لە شاری سلێماندا، ئەو چوارچێوە دەروونییەیە کە تیایدا گروپی سلێمانی، بۆ لە پەراوێزەوە نانی «ئەوی دی» خۆی کە هەولێرییە، دەست بە داوێنی تۆپەکانی نوکتەوە دەگرێت و ئەم «ئەوی دی»یەی کە تا دوێنێ لە دوورەوە بۆ بەرزڕاگرتنی شوناسی خۆی نوکتەبارانی دەکرد، ئێستاش هاتووە و دەیەوێ لە نزیکەوە هاوبەشی ئەو فانتازیای «پێکەوەیی»بوونە بێت. بەڵام خاڵێکی گرنگ کە ناکرێ فەرامۆش بکرێت ئەوەیە، کە شەپۆلی ئەم نوکتانەی سلێمانی لەسەر هەولێری لەم ساتە وەختەدا، خاوەنی دوو پەیامی دژ بەیەکن. یەکێکیان پەیامێکە بە دەسەڵاتی سیاسی لە شارێکدا کە هێشتا تەرمی قوربانییەکانی خۆی نەناشتووە و ئەوی تریان پەیامێکە بە ئەندامەکانی ناو گروپی خۆ لە بەرانبەر «نامۆ»یەکدا کە دەیەوێ لەم خەونی پێکەوەییبوونەی گروپدا، شەریک بێت.

ئەگەر کەمێک سەرنجبدەین لە پەیامی یەکەمی ئەم شەپۆلی نوکتانەی کە هەولێری پاڵەوانەکەیەتی، ئەوا بە ڕۆشنی بۆمان ڕووندەبێتەوە کە ئەم نوکتانە هێندەی لەسەر دەسەڵاتی سیاسییە، هێندە لەسەر خودی هەولێری نییە وەک «ئەوی دی» یەکی «ئێمە». هەولێری لەم نوکتانەدا تەنها ئامرازێکە بۆ دەنگهەڵبڕین بە ڕووی دەسەڵاتدا. دەسەڵاتیش لەم ساتەوەختەدا

خاوەنی ڕووخسارێکی دیاریکراوە و بەرجەستەیە کە کەسێکی «هەولێرییە». دوای دووبارە لێسەندنەوەی سلێمانی لە دەست هێزەکانی پارتی، سلێمانی دەبێتە ئەو شارەی کە لەم ساتەوەختەدا لە ئاستانەی دەیەها کۆست و برین و نەبوونیدایە. لەلایەکەوە بەشێکی زۆری ئەم شارە لە دڵەڕاوکێی تۆڵەسەندنەوەیەکی گەورەی یەکێتی نیشتیمانیدا چاوەڕوانی دەکێشێت، لەلایەکی دیکەوە، بەشێکی ئەم شارە بە شوێن کۆکردنەوەی تەرمی قوربانییە کوژراوەکانی خۆیەوەیەتی.

بەرپرسیارانی دەسەڵاتی ئەم شارە هەر کەسێک بن، ئەم دڵەڕاوکێ و نائارامییە ئابووریی و کۆمەڵایەتییەی کە لە دۆخی پەنگخواردنەوەی خۆیدایە، یان دەبێ ببێتە ئەو هێزەی کە پەلاماری دەسەڵات دەدات، یان ئەوەتا بەهۆی نەبوونی ئەم تەرازووی هێزەوە، لە باری ڕەمزییەوە لە هەیبەت و توانایییەکانی دەسەڵات کەمکاتەوە. بەڵام بۆ گەیاندنی ئەم پەیامە بەدەسەڵات، چی لەوە ئاسانترە بە مەبەستی داشۆرینی، بەرچاوترین سیمبۆلییەکانی ئەو بکاتە کەرەستەی نوکتەکانی.

نوکتەی هەولێرییەک کە لەسەردەمی دەسەڵاتدارێتی کۆسرەت و دەستودائیرەی ئەو لە سلێمانیدا دێتە ئاراوە، لەسەر هەولێری و هەولێرێک نییە کە کۆسرەتی تیا لەدایکبووە، بەڵکو هەولێری ئەو کەناڵە حازربەدەستەیە کە لەڕێیەوە دەسەڵاتی پێدادەشۆرێت. ئەو ڕەمزەیە کە خەڵکی لەڕێگایەوە، پەیامەکانی خۆی بە دەسەڵاتی سیاسییەک دەگەیێنێت کە بەرپرسیارێتییەکی گەورەی ئەم چارەنووسە ڕەشەی کۆمەڵگای لەئەستۆدایە.

بەڵام وەک لەسەرەوە ئاماژەمپێکرد، لایەنی دووەمی ئەم نوکتانە، ڕاستەوخۆ پەیوەستدەبێتەوە بە هەولێرییەوە وەک «ئەوی دی»یەکی بەرانبەری گروپی خۆ کە سلێمانییە. ئەوەیشی کە ئەم تایبەتمەندییە بە هەولێری ناو نوکتەکان دەبەخشێت، ماناو دەلالەتە نوستووکانی ناو چەمکێکە کە پێیدەوترێت نامۆ.

بەڵام بەرلەوەی سەرنجێک لەم هەولێرییەی ناو نوکتەکان بدەم، ڕۆشنکردنەوەیەکم پێویستە لە پەیوەند بە چەمکی نامۆدا تا لەوێوە بێمەوە سەر باسەکە. بۆ ئەم مەبەستەش، هەردوو سۆسیۆلۆگی ناسراو کە بە شێوەیەکی فراوانتر لەسەر نامۆیی کاریانکردووە، جۆرج سیمل و زیگمۆند باومان دەکرێ کۆمەککەر بن.

سەرەتا با لە پێناسە بەناوبانگەکەی «سیمل»ەوە دەستپێبکەین لە پەیوەند بە کەسی نامۆدا.

ئەو دەنوسێ: «گەڕان، بەمانای ئازادبوونە لە خاڵێکی دیاریکراو لە شوێندا و لەباری ماناو دەلالەتەکانیشیەوە تەواو پێچەوانەی ئەوەیە کە تۆ پەیوەست بیت بە خاڵێکی دیاریکراوەوە لە

شوێندا. بەڵام (کەسی نامۆ) وەک شێوەیەکی سۆسیۆلۆگی، بە پلەیەکی دیاریکراو نیشاندەری یەکگرتنێکی هەردوو تایبەتمەندییەکەی سەرەوەن. من نامۆ لەو مانا بەربڵاوەی هەتا ئێستادا نابینم وەک گەڕیدەیەک(ڕێبوارێک) کە ئەمڕۆ دێت و بەیانی دەڕوات، بەڵکو وەک ئەوەی دەبینم کە ئەمڕۆ دێت و بەیانی دەمێنێتەوە. وەک ئەوەی بڵێی ئەو کەسەیە کە توانای بەهێزی گەڕانی هەیە.» (٩)

بەڵام باومان نامۆ وەک چەمکێک کە توانای فۆرمپێدان و پێناسە لەخۆگرتنی نییە دەناسێنێت. بۆ باومان کەسی نامۆ: «گوزارشتکەری ئەو دوولانە قووڵەی ناو کولتوورە و هاوکاتیش دەرگا لەسەر کایەکانی زمان بەجۆرێک دەکاتەوە کە پڕە لە دژایەتی و چەمکی ناپێناسەکراو...» (١٠) هەر بۆیەش باومان نامۆ وەک بەرهەمێکی مۆدێرنیتە دەناسێنێ و پێیوایە کە: «لە کۆمەڵگایەکی ترادیسیۆنیدا، نامۆ هەمان هەڕەشەی پێکنەدەهێنا وەک ئەوەی کە لە کۆمەڵگایەکی مۆدێرندا ئەو توانایەی هەیە.» (١١) ئاخر لەو زەمەنەدا، هەمیشە توانای دابەشکردنی نامۆکان هەبوون بەسەر هاوڕێ و دوژمناندا. هەر بۆیەش بەلای باومانەوە: «بۆ ئەوەی کەسێک وەک نامۆ بناسێنرێت، وەک (ئەوی دی)یەک، پێویستە تەواوی کۆمەڵگاکەی دەورووبەری وەک ناسراوێک نەک وەک نامۆیەک، وەک پێکەوەییەکی ئێمەیی بناسێنرێت.» (١٢) نامۆ وەک چەمکێک کە پڕلە دژایەتییە، لە دیدی باوماندا کاتێک دەردەکەوێت کە لە نزیکترەوە سەرنجێ لە دژایەتییە ناوەکییە کۆبووەوەکانی ئەم چەمکە بدرێت: «نامۆ دەرخستنێکی ئەبستراکتانەی یەکنەگرتوو و ناویستانەی سێنتێزێکە لە نزیکی و مەسافەت. ئەو لە پەیوەند بە شوێنەوە ئامادە و نزیکە و لە ڕۆحیشدا دوورە. ئەو بەرهەمهێنەرەوەی ئەو جۆرە لە لەیەکنەچوونە کە دەکرێ بوونی هەبێ و تاڕادەیەکیش پەسەندبکرێ لە مەسافەیەکی دیاریکراودا. بەڵام قورستر دەبێت لەگەڵیا بیت کاتێک لە شوێندا ئامادەیی هەیە.» (١٣) ووردکردنەوەی ئەم تێڕوانینەی باومان بە مانای ئەوە دێت، نامۆ هاوکات جێگای سەرسامبوون و خۆدوورەپەرێزڕاگرتنە.

خۆرهەڵات وەک نامۆیەک (ئەوی دی)یەکی خۆرئاوا، هەم جێگای سەرنجڕاکێشانە بۆ ئەو سیحرەی کە هەیەتی، هاوکاتیش مەترسیدارە و دەبێ مەسافەی لەبەرانبەردا ڕاگیرێت. بەڵام بۆ ڕوونکردنەوەیەکی زیاتر لە پەیوەند پێناسەی سیمل و باومانەوە لە کۆنتیکستێکی کوردیدا، سەرنجدان لە وێنەی هەورامی لە زهنییەتی خەڵکی سلێمانیدا، دەکرێ زیاتر لە ڕوونکردنەوەکانی هەردوولا بگەین.

هەورامی، «ئەوی دی»یەکی سلێمانییەو ئەو نامۆیەیە کە لە قۆناغە جۆراوجۆرەکانی مێژووی ئەم شارەدا، وێنەکانی دەگۆڕدرێن. هەورامی و هەورامان وەک جێگایەکی دوورە دەست،

جێگای سیحر و سەرسامی خەڵکی ئەم شارەن. واتا ئەو بەشەی ناو چەمکی نامۆیی وەک قبوڵکردنی ئەوی دی لە دوورەوە و سەرمەست بوون بە نهێنییەکانی ئەم نامۆ دوورەدەستە، لە ڕێگای وێنەکانی ئەم شوێنە و کەسەکانییەوە خۆیمان نیشاندەدات. هەورامی ئەو نامۆیەیە کە: «لەمەملەکەتی سیاچەمانەدا دەژی، خەڵکێکی چاپووک و کارامەن کە لەسەر بەردی ڕەقیش توانای خۆبژێوی پەیداکردنیان هەیە. دەستڕەنگینن و هونەرمەند. بۆ شەکرو چا نەبێت پێویستیان بە هیچ شارێک نییە. بەڵام زمانێکیان هەیە، خوا و خۆیان نەبن، کەس لێیان تێناگات. کاتێکیش دووانیان لە ناو سەد کەسی غەیری هەورامیدا بن، ئەوا یەکسەر دەستدەکەن بە هەورامی قسەکردن.» ڕەنگە کەم گروپی وا هەبێت لە کۆمەڵگای کوردستاندا کە وێنەیان لە چاوی گروپێکی دیکەوە، هێندە پۆزەتیڤ بێت. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، ئەم وێنەیەی هەورامی لای سلێمانی، دەبێت سنوورەکانی خاڵی خۆجیاکردنەوەی گروپی خۆ تێنەپەڕێنێت. ئەگینا شتێک نییە ناوی هەورامی و سلێمانەیی بێت. هەر بۆیەش ئەو وێنانەی دواییان لە پەیوەند بە زمانیان و کەس تێنەگەیشتن لێیان، خۆیان و خوا نەبێت، سنووری جیاکردنەوەکانی گروپی سلێمانییە لەبەرانبەر هەورامیدا. بەڵام ئەم وێنە پۆزەتیڤەی گروپی هەورامی لای گروپی سلێمانی، هەر وا خاوەنی ڕەونەقی پۆزەتیڤانەی خۆی نییە و لەگەڵ بەزاندنی سنوورەکانی خۆیدا بەهۆی ئەو ئاڵوگۆڕە کۆمەڵایەتی و سیاسیانەوەی کە ڕوودەدات، ئەویش گۆڕانی بەسەردا دێت.

ناوچەکانی هەورامان لە سایەی جەنگی عێراق و ئێراندا دەبێتە شوێنی ئەم شەڕە خوێناوییە و لەگەڵ کارەساتی هەڵەبجە و پێشتریش لەگەڵ داگرتن و ڕاگواستنی دێیەکانی ئەم ناوچانەدا، شەپۆلێکی گەورەی خەڵکی ئەم ناوچەیە ناچاردەکات کە ڕووبکەنە سلێمانی. ئیتر ئەو نامۆ دوورەدەستانەی کە لە دوورەوە شوێنی پیاهەڵیدان و پێسەرسامبوونن وەک ئەوەی باومان ڕۆشنیکردەوە،یان بە زمانی سیمل، «ئەو ڕێبوارەی کە ئەمڕۆ دێت و بەیانی دەڕوات»، دەبێتە «ئەو نامۆیەی کە ئەمڕۆ دێت و بەیانی دەمێنێتەوە». لەگەڵ مانەوەی نامۆ دوورەدەستەکانی دوێنێکەدا لەمڕۆدا، چەمکی ئەو دیوی ڕوونکردنەوەکەی باومان لەسەر نامۆ دەستدەکات بەکار. ئیتر کەسی نامۆ لەم دۆخە تازەیەدا کە ئامادەییەکی زیندووی جەستەیی هەیە لە شوێندا، لە سلێمانیدا، دەبێ بێتە سەرچاوەی مەسافەتراگرتن لەبەرانبەریدا.

کاتێک لە زمانی «حەسەنی شیرینەوە» باس لە گێڕانەوەی بۆمبارانی کیمیاوی هەڵەبجە دەکرێت و دەبێتە نوکتەیەکی کاریگەر لە شاردا، وەک ئەوەی کە نوکتەکە گێڕەرەوەیەتی، ئیتر مەوداکانی ئەم مەسافەیە لە ڕۆحی گروپی نوکتەکەردا، تەواوی ڕەهەندەکانی خۆیمان نیشاندەدات. حەسەنی شیرین دەڵێت: «سەدام کیمیاوی کرد بە هەڵەبجەدا و هەڵەبجەیشی

کرد بەسەر شاری سلێمانیدا.» یان: «بۆ دەڵێن کەس لە هەورامانەدا نەماوە بەهۆی بۆمبارانی کیمیاوییەوە، ئەی ئەوە نییە چایخانەی هەورامییەکان لە ئەسحابەسپیدا، هەر جمەی دێ.»

بە پاڵەوانبووونی هەورامی وەک قارەمانی نوکتەکانی شاری سلێمانی لە دوای کارەساتی هەڵەبجەوە، لە پلەی یەکەمدا لە ئامادەیی شوێنی و جەستەیی ئەم گروپەدایە کە کارەساتی ماڵوێرانییەکانی شەڕی عێراق و ئێران لە کوردستاندا دەیخوڵقێنێت و دێتە ناو ناوچەی شکاری گروپی باڵادەستەوە کە تا دوێنی لە دووربوونی ئەودا، جێگای سەرسامبوونیەتی و لە ئامادەیی ئەودا، دەبێت لە ڕێگای نوکتەکانیەوە، بیخاتە پەراوێزەوە تا سنوورەکانی شوناسی گروپ بە پیرۆزی بمێنێتەوە.

لە پەیوەند بە هەولێریشدا، ئەم نەخشەیە بە تەواوی تواناییەکانی خۆیەوە لە کاردایەو ئامادەیی هەزاران لەو نامۆ هەولێرییانەی کە تا دوێنێ «ماستەکەیان خۆش بوو» بەڵام لە ئامادەیی جەستەییاندا، ئەگەر «سەرببڕین ماستیان لێدێت.» بۆیە ئەم شەپۆلەی نوکتەو گاڵتەپێکردنەی سلێمانی لەبەرانبەر هەولێریدا، وەک میکانیزمێکی پراکتیزەکردنی دەسەڵاتی گروپێک دەردەکەوێتەوە کە ئامانجە کۆتاییەکەی دوورڕاگرتنی ئەوانە بە مەبەستی کەمکردنەوەی ئەو «هەڕەشە»یەی کە نامۆکان دەیخەنە سەر پیرۆزییەکانی گروپی خۆ.

سلێمانی وەک سەنتەری تەمەدون و پێشکەوتوویی

هەولێر وەک سەنتەری دواکەوتوویی و ناشارستانی.

«بە خوا بابە هەولێری دواکەوتوون»، «کورە خۆ کچێک ناتوانێت بە تەندوورەوە بگەڕێت، بە چاو لووشیدەدەن»، «بابە سلێمانی شارێکی موتەمەدینترە لە هەولیر، ئاخر چۆن بەراوورد دەکرێ» ، ئەمانە بەشێکی کەم لەو دیدوبۆچوونە باوانەن کە ئاستی شارستانیبوون و پێشکەوتوویی خەڵکی سلێمانیدا لە چاو هەولێردا دەخرێنەڕوو. بەڵام ئاستی تەمەدونبوون و پێشکەوتوویی ئینسانەکانی جێگایەک، لە کردەوەی تاکەکانی کۆمەڵگادا نابینرێت و دەبێ پێوەرێکی گەورەترت لەبەرچاودا بێت. هاوکاتیش دەبێ ئەو زەمەنە مێژوویی و ستروکتوری دەسەڵاتی سیاسی کۆمەڵگا، جێگایەکی دیاریکراوی لە درکاندنی ئەم بۆچوونەدا هەبێت. پێشکەوتنی کۆمەڵگا و ئاستی تەمەدونبوونی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگایەک، پەیوەندییەکی ڕاستەوانەی لەگەڵ چوونە پێشەوەی زەمەندا نییە. واتا دانانی سەقفێکی زەمەنی، گریمان ساڵی دوو هەزاری زاینی بەبەراوورد لەگەڵ حەفتاکانی سەدەی ڕابردوودا، نیشاندەری شارستانیبوون و پیشکەوتووبوونی کۆمەڵگایەک ناداتە دەست، هەر بەوەی سی ساڵ بەسەر گەشەی ئەم کۆمەڵگایەدا تێپەڕیوە. ئاخر گەشەکردن بە تەنها خاوەنی ئاڕاستەی بەرەوپێشەوە بوون نییەو دەکرێ تیری ئەم ئاڕاستەیە لە زەمەنێکی دیاریکراودا پێچەوانەی

ڕۆیشتنی کات بێت بۆ پێشەوە. کولتووری جلوبەرگپۆشینی ژنان لە کوردستاندا، وەک ئامـاژەیەک بۆ ئازادتربوونی ئەو لە هەڵبـژاردنی ئەو جلەی کـە ئەو دەیخـوازێ، نەک خـودی تەمەدونبوون وەک شێوازی ئەو جلەی کە دەپۆشرێت، زۆر لە پێشەوەترە لە حەفتاکانی سلێمانیدا بەبەراوورد لەگەڵ دوو هەزاری شارێکی وەک سلێمانیدا.

تەنوورە بە مینی جۆبەوە لە کۆتایی شەستەکاندا دێتە کوردستان و لە ساڵی دوو هەزاری سلێمانیشدا، درێژترە لە ماکسییەک کە ژنان لە ماڵەوە لە پێیاندەکرد و هووهاش دەخاتە سەر زاری بەشێک لە خەڵکی ئەم شارە. سینەمای حەفتاکانی هەڵەبجە فلیمی پۆڕنۆی لێدەدا و لە دووهەزاری هەڵەبجەدا لەسەر ڕیش نەهێشتنەوە شەلاقکاری ئینسانەکانی دەکرێت. گۆرانی کوردی لە حەفتاکاندا، جاز و گیتار دەکاتە کەرەستە گرنگەکانی و لە سەرەتای هەزارەی نوێدا، بە سینەکوتان و گۆرانییەکانی تەکیە و خانەقاوە، دەیەوێ ئەو هەستە بلاوێنێ کە بالادەستی ئیسلامی سیاسی و ناسیۆنالیزم خولقاندوویەتی. خوێندنی وانەکانی بایۆلۆژی لە سیستەمی خوێندنی کوردستاندا، بەو هەموو کەموکوڕییانەیشیەوە، زۆر موتەمەدینترە لە هەمان وانەکانی بایۆلۆژی کە لە بەشێکی زۆری ئەو «کەمەربەندە ئینجیل»یەی هەندێک لە ویلایەتەکانی ئەمریکادا دەخوێنرێت. سیستەمێک کە تیۆرییەکانی «بیگ بان» و چۆنێتی دروستبوونی کەون بە پێی ئەو تیۆرییە قەدەغەدەکات و چیرۆکی دروستبوونی گەردوونی ناو ئنجیل دەبێ جێگای بگرێتەوە.

زانکۆی سلێمانی هەمیشە وەک یەکێک لە سەرچاوە گرنگەکانی ئەم ئاستی پێشکەوتووبووونەی سلێمانی بەرجەستەدەکرێتەوە. بەڵگەی لە چەشنی کاریگەری ئەم ناوەندە زانیارییە لەسەر کولتوور و تێکەڵاوبوونی کوڕان و کچانی ئەم شارە، خۆی لە خۆیدا دەکرێتە بەڵگەیەکی شارستانیبوونی سلێمانی. بەڵام ئەم زانکۆیە، لە مێژوویەکی تا ڕادەیەک درێژەوە لە هەولێردایە و ئەو سیحرەیشی بۆ بەشارستانیکردنی هەر شارێک کە زانکۆی تیادایە، دەبێ هەولێریش بگرێتەوە. واتا مێژووی درێژی ئەم زانکۆیە بە بەراوورد لەگەڵ مێژوویەکی کورتتردا کە لە سلێمانییە، دەبوایە ئاستی تەمەدونبوون و شارستانیبوونی هەولێری چەند هەنگاو لە پێش سلێمانییەوە بقەبلاندایە. بەلام خەبەرێک لە کاریگەری زانکۆی سەلاحەدین لەسەر هەولێر نییە و کڕینی هەرزانباییانەی ئەو بەڵگەیەی کە زانکۆی سلێمانی کاریگەرییەکی گەورەی لەسەر سلێمانی و ئاستی تەمەدونبوونی هەیە، ناتوانێت، بەڵگەیەکی باوەڕپێکراو بێت.

«بەلام هەولێر شارێکی عەشیرەتی تر و دواکەوتووانەتر دێتە پێش چاو.» ئەمە بەڵگەیەکی ترە کە لێرەو لەوێ دەبیسترێت. ئەم دەربڕینە، ئەگەر چی پشتی بە لێکۆڵینەوەیەک نەبەستووە

و هیچ شتێکی ترمان پینالێ کە ئایا بەرینی ئەم ستراکچەرەی عەشیرەتبوونە لە سلێمانیدا چۆنە و لەسەر چ بەراووردکردنێکەوە دەنگهەڵدەبڕێ، کەچی وەک وێنەیەک بە هەقیقەتی ڕەها گەیەنراوە. بەڵام ئەگەر ئەم وێنەیە کەمێک نزیکایەتی لەگەڵ واقیعدا هەبێت، ئەوە دەبێت لەگەڵ لێکۆڵینەوە لەو زەمەنە مێژووییەی کە ئەم درکاندنەی تیا دەردەبڕدرێت، بەراووردبکرێت. من پێم وایە هیچ یەکێک لەو ئیدیعایەی دواکەوتووبوونی هەولێر و بەرینبوونی سیستەمی عەشیرەتی تیایدا، پەیوەندی بە چەندین دەیەی پێشووترەوە نییە. گەشەی سەرمایەداری لە عێراق و کوردستاندا هاوکاتە و ئەوە یەکەمین جادەی قیر نییە کە گەیشتبێتە سلێمانی و هەولێریش لەپاش چەندین ساڵی ترەوە بە جادەی قیر ئاشنا بوو بێ، تا قسە لەسەر دابڕانی هەولێر بکرێت بە سەنتەرەکانی دیکەی تەمەدوونەوە. ئەگەر ئەو ڕاستییەش بدرکێنین کە هێڵی شەمەندەفەر لە شارێکی وەک هەولێردا مێژوویەکی درێژتری پێکەوەلکاندنی هەولێری هەبووە بەسەرتاسەری سەنتەرە بازرگانی و پیشەسازییەکانی عێراقەوە. خەونێک کە سلێمانی تەنها بە نوکتە توانیوییەتی، دڵنەوایی خۆی پێبداتەوە.

بەڵام بانگەوازی دواکەوتوی هەولێر و عەشیرەتبوونی ئەم شارە، لە کاتێکدا دێتە ئاراوە کە ئینسانی سەر بە گروپی ئەمبەر واتا سلێمانی ، لە پێکەوە ژیانییەکی نزیکتردا خۆی لەم شارەدا دەبینێتەوە.

لەگەڵ گواستنەوەی زانکۆی سلێمانیدا بۆ هەولێر، نوکتەی ئەو هەولێرییانەی کە "خەریکە بە چاو کچان ڕووتدەکەنەوە" و ڕەفتاری سەیری هەولێرییەکان، دەبێتە بەشێک لەو دیدوبۆچوونە باوانەی گروپی سلێمانی لەسەر هەولێر. ئیتر ئەوەی کە کەسێکی سەر بە هەولێر ئەم ڕەفتارەی نواندبێ، جێگایەکی ئەوتۆ داگیرناکات و ئەوە هەموو هەولێرییەکانن کە پەیڕەوی لەم کولتووری "بەچاو کچان ڕووتکردنەوەی" کچەکانی زانکۆی سەلاحەدینن. بەڵام هەولێرێک کە مێژوویەکی درێژتری لەگەڵ تێکەڵیی کچان و کوڕاندا هەیە بەهۆی ئەو شەپۆلی توریزمەوە کە ساڵانە ڕوودەکەنە هاوینەهەوارەکانی ئەم شارە، حاجی بازاڕییەک کە بۆ فرۆشتنی کاڵاکانی بە کچە دەوڵەمەندەکانی چینی باڵای عێراق کە لە بەسرەوە تا موسڵێ هاتوونەتە ئەوێ ، ناچارە هەم تەنوورە بفرۆشێت و هەمیش کەمێک فێری ڕەفتارێکی سەرمایەدارییانە ببێت بەرانبەر مشتەرییەکانی، ناکرێ وەک نوێنەری خەڵکە «چاو حیزە»کەی هەولێر تەماشا بکرێت. بەڵام وێنەی هەولێرییەکی دواکەوتوو، بەوەی دژە وێنەی سلێمانی نیشاندەدات و بەشێکە لەو وێنە دروستکراوانەی کەلەگەڵ ئەم شەپۆلە نوێیەی نوکتەی سلێمانیدا بەرانبەر هەولێر بەرجەستەدەکرێتەوە، پەیوەندییەکی نزیکی لەگەڵ شاری هەولێری ئەمڕۆدا هەیە. واتا ئەو پرۆسەیەی کە هەڵەبجە دووچاری بوو و لەشاری شاعیرانەوە گۆڕدرا

بە شاری شیعرکوژ، بە جۆرێکی تر دووچاری هەولێر دەبێت. بەڵام بەوەی کە هەڵبجەییەکان ئەو گروپە نین کە سلێمانی خۆی لەبەرانبەردا پێناسە بکات، نوکتەکان ڕاستەوخۆ ئاڕاستەی ئەو دەسەڵاتە سیاسییە دەکرێت کە خولێقێنەری دواکەوتووی کولتووری ئەم ناوچەی ژێر دەسەڵاتی ئیسلامی سیاسییە. ئەو هەموو بەرنامە تایبەتییانەی لەسەر هێزە ئیسلامییەکان، چ لە بەرنامەی بەرنامەدا و ئەو هەموو داشۆرینەی ئیسلامییەکان لە گۆڤاری سیخورمەدا، تەنها بەشێکی کەمی ئەم نمایشە کۆمیدیەیە لەبەرانبەر ئیسلامی سیاسیدا. واتا ئەو دواکەوتوویە کولتوورییەی کە لە ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی ئیسلامی سیاسیدا پەرەدەگرێت، دەکرێتە نوکتەیەک لەسەر خودی دەسەڵاتی سیاسی ئەم ناوچانە. بەڵام بەرهەمهێنانەوەی دواکەوتوویی کولتووری لە شارێکی وەک هەولێردا کە ئەنجامی پراکتیزەکردنی دەسەڵاتی ڕاستەوخۆی ئیسلامی سیاسی نییە، نوکتەکان بە شوێنێکی تردا ئاڕاستەدەکات و ئەمجارەیان نەک دەسەڵات، بەڵکو خودی ئینسانەکانی کۆمەڵگا دەکاتە نیشانەی تیری خۆی.

بەڵام ئایا دەکرێ ئیدیعای ئەوە بکرێت کە ئاستی دواکەوتوویی کولتووری لە شارێکی وەک هەولێردا ئامادەییەکی بەرچاوتری هەیە؟ بەبڕوای من بەڵێ. ئەمە نەک بە دووپاتکردنەوەی ئەو ئیدیعایەی کە شوناسی دواکەوتوویی بە گەردنی هەولێرییەکاندا هەڵێدەواسرێت لە دۆخی نوکتەکانی سلێمانیدا، بەڵکو بەسەرنجدان لەو هەلومەرجە تازەیەی کە هەولێر دەکرێتە یەکێک لەو شارە گرنگانەی کە چارەنووسی سیاسی هێزەکانی ناسیۆنالیزمی کوردی تیا ساغدەکرێتەوە. من بە بێ هیچ دوودڵییەک دەتوانم ئەوە بڵێم کە کولتوورێکی مودێرنتر، تانوپۆی بەها ئینسانییەکانی کۆمەڵگای کوردستانی داگیرکردبوو لە حەفتا و تەنانەت هەشتاکانی کوردستان و عێراقدا. بەڵام لەگەڵ ئەو ئاڵوگۆڕە گرنگانەی کە ئەم وڵاتە دەگرێتەوە، هەر لە گەمارۆی ئابووری سەر عێراق و شەڕی ناوخۆ و سەرهەڵدانی ئیسلامیی سیاسییەوە لە کوردستانی عێراقدا، بەشێکی گەورەی ئەم جومگە گەشانەی کۆمەڵگا لە مافێکی ئاسایی قبوڵکراوەوە، دەگۆڕدرین بە خەونێکی دوورەدەست. ئەم ئاڵوگۆڕە لەسەر تاسەری کوردستاندا هەستی پێدەکرێت و لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر، بە پێی دەسەڵاتە سیاسییەکانی ناوی و سەنگ و سووکی هێزە ڕادیکاڵەکانی کۆمەڵگا، جیاوازی دروستدەکات.

ئەگەر کتێب ئەفسانەیەکی گەورەی ناو زمانی کوردییە و توانای بەرهەمهێنانی دەستەواژەیەکی لەم چەشنەی هەیە کە دەڵێ: «کتێبێکم بدەرێ تا گەلێکی پێشکەوتووت بدەمێ»، ئەو بە شکاندنەوەی ئەم ئەفسانەسازییە لە کتێب دەکرێ بووترێت: «دەسەڵاتی سیاسی کۆمەڵگایەکم نیشاندە، تا ئاستەکانی تەمەدون و کەشوهەوای کولتووری کۆمەڵگایەکت بدەمێ!» ئەگەر چی هێشتاش ناتوانرێت وێنەیەکی هەمەلایەنە بە سەرنجدانی

دەسەڵاتی سیاسی، دەربارەی ئاستەکانی پێشکەوتووبوونی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان بە دەستبهێنرێت ئەگەر جێگاو شوێنی تەواوی هێزە کۆمەڵایەتییە سیاسییەکانی ئەو کۆمەڵگایەت لەبەر چاوتا نەبێت. بۆ هێزی کۆنزەرڤاتیزمی ئینگلیزی خێزان و پەیوەندییە خێزانییەکان تەنانەت سێکسکردنی ئینسانەکان، جێگایەکی گەورەی «سیاسەتی خێزان»ی ئەم هێزانە پێکدەهێنێت. بەڵام بۆ کۆنزەرڤاتیزمی سویدی، ئەم لایەنە تا ئاستێکی بەربڵاوتر، دەخرێتە دەرەوەی سیاسەتەکانیانەوە. واتا کۆنزەرڤاتیزمبوونی ئەم هێزانە، خود بە خود نابێتە ئەو ناوکۆییەی کە ئەم هێزانە پێکەوە دەبەستێتەوە بەوەی کە هەڵگری هەمان تێڕوانینی سیاسیین. بەڵکو بینینی دژەهێزی بەرانبەر، کاریگەرییەکی گەورە لەسەر ئەو سیاسەتە دادەنێت. هەر بۆیەش چۆنێتی سێکسکردنی ئینسانەکانی سوید، قەت جێگایەکی گەورەی سیاسەتی خێزانی کۆنزەرڤاتیزمەکانی سوید نەبووە. لە کاتێکدا ئەم جومگەیە، بەردی بناغەی کۆنزەرڤاتیزمی ئینگلیزی و ئەو کۆنزەرڤاتیزمە نوێیەیە کە بۆش لە ئەمریکادا نوێنەرایەتی دەکات. لەگەڵ ئەم ڕوونکردنەوەیەشدا: «دەسەڵاتی سیاسی کۆمەڵگایەکم نیشاندە، تا ئاستەکانی تەمەدون و کەشوهەوای کولتووری کۆمەڵگایەکت بدەمێ!»، خاڵی دەستپێکردن و تێڕوانینی من دەبێت بۆ سەرنجدان لە دواکەوتوویی و ئەو بەها خێڵەکییانەی کە دەکرێ لە هەولێردا و لە جومگەیەکی زەمەنی تایبەتدا، جێگایەکی فراوانتر بگرێت.

لە کاتێکدا دەبێت ئەوەش بووترێت کە بەهێزکردنەوەی ستراکچەری خێل و کولتوورەکەی، هەمیشە پرۆژەیەکی حازربەدەستی ڕژێم بووە . دروستکردنی ئەفواجی خەفیفە و سپاردنی فەرماندەیی ئەم لەشکرە سەربازییە بەسەرەک خێڵەکان، دیاردەی بەرچاوی ناوەڕاستی هەشتاکان بووە و بە شێوەیەکی بەرچاوگیر سەرتاپای کوردستانی گرتبووەوە.

کارێکی دژوار و بێمانایە پێت وابێت ژماری ئەفواجی خەفیە لە هەولێر و دەوروبەریدا زۆر تر بووە لە بەرانبەر سلێمانیدا تا بەم هۆیەوە دەرئەنجامی گەورەتر بوونی پانتاییەکانی خێڵەکێتی و دواکەوتووی کولتووری ئەم شارە بسەلێنرێت. بەڵام با سەرنجێک لە دەسەڵاتی سیاسی شاری هەولێری ئەمڕۆ بدەین.

هەولێر بەوەی لە دوای ڕاپەڕینەوە ئەو شانسەی پێدەدرێت کە لە یەکلاکردنەوەی باڵەکانی ناو ناسیۆنالیزمی کوردیدا، بێتە سەنتەری ململانێیەک، هاوکاتیش دەکرێتە ئەو فابریکە گەورەیەی کە دەبێ دواکەوتوویی و کۆنەپەرەستی تیادا بەرهەمبهێنرێتەوە. من ئەو فابریکە گەورەیەی کە ئەرکی بەرهەمهێنانەوەی دواکەوتوویی و کولتووری خێڵی لەسەر شانە، ناو دەنێم، پیشەسازی کۆنەپەرەستی و کولتووری ڕاگرتنی خێل. ئەو خاوەنکارەیشی لە پشت وەگەڕخستنی ئەم ماشێنەوەیە، بە پارتیکردن و بەیەکێتیکردنی ئەم شوێنەیە.

بۆ تەرازووبەرزکردنەوەی هێزی سیاسی خۆ لەم شارەدا، هەردوو زلهێزەکەی کوردستان لە دوای ڕاپەڕینەوە، لە پرۆژەیەکی گەورەی پێشبڕکێدان بۆ زیندووکردنەوەی هێزە کۆنەخوازەکانی ئەم شارە. کۆمەککردنی لایەنێک بە بزووتنەوەی تورکمان بەباڵە جۆراوجۆرەکانییەوە، دەبێ بە کۆمەککردن و باوەشکردنەوەی هێزی بەرانبەر تەواوبێت بۆ فلانە سەرەک خێل کە بە هۆی بوونی هەزاران چەکدارەوە ، دەکرێ ئەم پێشڕەوی و باڵادەستییەی ئەوبەر پووچەڵکاتەوە. پرۆسەی دەستگرتن بەو سەرەکخێلانەوە کە ڕۆژگارێک چەکداری ڕژێم بوون لە دوای ڕاپەڕینیشەوە و دابەشبوونیان بەسەر هێزەکانی ئەم گروپ یان ئەوی دیدا، یەکێک لە سیما بەرچاوەکانی ئەم کێشمەکێشەیە لەسەر پەیداکردنی هەژمورونی سیاسی بۆ گروپی سیاسی خۆ.

لەم نێوەندەدا، دەرگاکردنەوە لەسەر چالاکی سیاسی بێقەیدوشەرتی تەواوی هێزەکانی ئیسلامی سیاسی لەم شارەدا، بە مەرجێک سیمپاتی بە گروپی خۆوە نزیکتر بێت، دەکرێتە یەکێک لە خاڵە گرنگەکانی ئەم پرۆسەی دروستکردنی هێزی کۆنەپارێز و دواکەوتووی ئەم کۆمەڵگایە. بەبڕوای من، دواکەوتوویی و بەرزڕاگرتنی پایەکانی کولتووری خێل هیچ پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی لەگەڵ ئاستی گەشەی کۆمەڵگادا نییە و هەر یەکێک لەم دیاردانە، نەک وەک پاشماوەکانی گەشەنەکردنی سەرمایەداری و کولتووری سەر بە ڕابردوو کە لەلایەن ڕوناکبیرانی کوردەوە بەرجەستەدەکرێتەوە، دەکرێ سەرنجبدرێن، بەڵکو ئایین و دواکەوتوویی و کۆنەپەرەستی فەرهەنگی و بەهێزبوونی سترەکچەرەکانی پاتریارک، هەر هەموویان دیاردەی مۆدێرنن و لە پێداویستییەکانی کۆمەڵگای نوێوە دەکرێ لە پرسیاری: بۆچی هێشتاکە توانای بەردەوامبوونیان هەیە؟ بکۆڵێرێتەوە.

هەر یەکێک لەم پایانەی سەرەوە (ئایین و دواکەوتوویی و کۆنەپەرەستی فەرهەنگی و بەهێزبوونی سترەکچەرەکانی پاتریارک) کە بە جۆرێک کار لە سەر درێژەپێدان و بەهێزکردنەوەی بەها و سیستەمە فیکرییەکانی کۆنەپەرەستی و دواکەوتویی کولتووری ئینسانەکان دەکات، لە پلەی یەکەمدا بەرهەمی سەردەمێکی پێشوو تر نین، بەڵکو پێداویستی ئەمڕۆکەیی ناو کۆمەڵگای مۆدێرنن کە هێزێک بەهۆیەوە، لە درێژەهێشتنەوەی پایەکانیدا، ئامانجدارانە کاردەکات. واتا بەرهەمهێنانەوەی هەر یەکێک لەوانە، بەدەردی کەسێک دەخوات و لە پێداویستی ئەم «بەدەردخواردنە»ی ئەوانەوەیە کە ئەم جومگانە توانای ژیانی تا ئەمڕۆکەی ناو کۆمەڵگای ئەمڕۆیان هەیە. کێ لە ژنانی کوردستانی پرسیوە، ئێوە دەخوازن سەرببڕدرێن لەبەر ئەوەی بە خواستی خۆتان خۆشەویستیتان کردووە؟ بەڵام پاراستنی کولتووری شەرەف، بە سەدان چەکبەدەستی قانونی و ئایینی و کولتوورییەوە خۆی تەیارکردووە.

خێل وخێڵەکی بوونی کۆمەڵگا، لە شارێکی گەورەی ملیۆن نەفەری وەک سلێمانی و هەولێردا بۆ جێگای دەبێتەوە ئەگەر پێداویستی ئەو هێزە سیاسییانە نەبێت کە بەهۆی ئەوانەوە درێژە بە دوکان و بازاڕی سیاسی خۆیاندەدەن.

کێ گومان لە پێشکەوتووبوونی ئەمریکا دەکات، کەچی لەو ویلایەتانەیدا سزای ئیعدام ئامادەیی هەیە و لە کاتی ئیعدامکردنی کەسێکدا، ئەوانەی کە خوازیاری درێژەپێدانی ئەم سزایەن، جەژن و شادیدەگرن لەبەر زینداندا. ئایا سزای ئیعدام لەمڕۆی ئەمریکادا کە لەگەڵ چنینەوەی هەر قوربانییەکدا، کولتووری تۆڵەسەندنەوە چەندبارە بارگاویدەکاتەوە، بەڵگەی دواکەوتوویی کولتوورییە (سەماکردن بۆ مەرگی کەسێکی دی) یان دەیەها هێزی جۆراوجۆر خوازیاری درێژەپێدانی ئەم ڕیتواڵی مەرگەن.

ئەفغانییەکان کۆنەپەرست و کۆڵێ عەشیرەتی و دواکەوتووبوون یان ئەو دەسەڵاتەی کە کۆنەپەرەستی و دواکەوتوویی کردە پرۆژەیەکی سیاسی ئەم کۆمەڵگایە؟

ئەگەر لە هەولێردا دواکەوتوویی کولتووری و کۆنەپەرەستی جێگایەکی گەورەتری لە کۆمەڵگادا هەیە ئا لەم ساتەوەختەدا کە ئێمە دەربارەی قسەدەکەین، هۆکارەکەی لە هەولێریبوونی ئینسانەکانی ئەم کۆمەڵگایانەدا نییە و دەبێ ئەو سترەکچەرە سیاسییە بخرێتە ژێر پرسیار کە ئامانجدارانە بۆ بەرژەوەندییە سیاسیەکانی خۆی، لە دەستپێوەگرتنی دواکەوتوویی کولتووری و کۆمەڵایەتی ئەم شوێنەدا، بڕیاردەری سەرەکییە.

هەر بۆیەش کاتێک بەشێک لە هەولێرییە نیشتەجێکانی ئەمڕۆی شاری سلێمانی، بە دەهۆڵکوتینەوە بە شەقامەکانی سلێمانیدا دەگەڕێن لە ئاهەنگی زەماوەندی کەسێکدا، ئەگەر ئەمە تradیسیۆنی کەمایەتییەکی زۆر کەمی خەڵکی هەولێریش بێت، ئیتر ئەوە ئەم «دواکەوتووییە بۆ زەماوەندگێران» لە دیدی گروپی سلێمانییەوە، دەکرێتە وێنەیەکی بەگشتیکراوی هەولێرییەکان. واتا جومگەیەکی جیاوازتر بۆ زەماوەندگێڕان کە لە تradیسیۆنەکانی سلێمانی ناچێت، دەبێتە وێنەیەکی گشتیگروو هەموو هەولێرییەکان لەژێر خۆیدا جێدەکاتەوە، بەڵام ژنکوژییەک کە لەشاری سلێمانیدا لە دوای ڕاپەڕینەوە بە چڵەپۆپەکانی خۆیدەگات، تەمەدونبوون و پێشکەوتووبوونی ئەم شارە، ناشێوێنێت. بەڵام وێنەی سلێمانی وەک شارێکی پێشکەوتووتر لە پەیوەند بە کولتووری تەمەدونبوونی ئینسانەکانی ئەم چوارچێوە جوگرافییەوە، هیچ پەیوەندییەکی بە ئاڵوگۆڕی زەمەنە جۆراوجۆرەکانەوە نییە و وەک وێنەیەکی بێگەرد لە زهنی ئینسانەکانی ئەم شوێنەدا، بە موقەدەسی هێڵراوەتەوە و ڕۆژانە بەرهەمدەهێنرێتەوە. هەر بۆیەش فراوانکردنەوەی ڕووبەرەکانی کۆنەپەرەستی و دواکەوتوویی کولتووری لە شارێکی وەک هەولێری ئەمرۆدا وەک

پرۆژەیەیک سیاسی، جێگای ڕەخنە نییە و ئەوە هەولێری بوونی ئینسانەکانە کە تیری ڕەخنەی بەردەکەوێت.

من هەتا ئێرە، قسەم لەسەر چەند لایەنێکی ئەو دەسەڵاتە مەعنەوییەی گروپی سلێمانی کرد کە بەهۆیەوە، توانای لەپەراوێزنانی ئەندامەکانی گروپی ئەوبەری هەیە. بێگومان زمان و شۆڕگێڕبوون و دواکەوتووی شاری هەولێر، وەک سەرەکیترین وە بەهێزترین پایەکانی ئەم شوناسە لۆکاڵییەی سلێمانی کاردەکات. ئەگەر چی دەکرێ ئاماژە بە کۆمەڵێک دەربڕینی تر بکرێت. بەڵام هەر دەربڕینێکی تری گروپی سلێمانی بگریت، ئەوا بەرزترین پلەی پێدەدرێت و دەخرێتە ئاستێکی بالاتر لە بەرانبەر هەولێردا.

شوکرولای بابان ، لە ناساندنی کارە هونەرییەکانی حەسەن زیرەکدا دەڵێ: هونەر تەنها وا بەلای ئێرانییانەوە. بۆ گروپی سلێمانیش، مۆسیقا و شانۆ و هونەری تەشکیلی و شاعیر و نووسەر و قسەخۆش و هتد ، تەنها وا بە لای سلێمانییەکانەوە.

ئەم درکاندنە لە هەستی بەرابەرکێبوونەوە نییە بۆ خۆباشترکردن، بەڵکو سلێمانیسەنتریزم، وەک بەشێکی گرنگی پێکهێنەری خۆناسینی ئەم گروپە، جێگایەکی گەورەی هەیە بە هۆی ئەو دەسەڵاتانەوە کە ئەم گروپە لێی بەهرەمەندە.

لە کۆتایی ئەم بەشەدا کەمن ئامانجدارانە بە شوێن ئەو سیستەمی دەسەڵاتانەوە بووم کە توانای ئەم داشۆرینەی هەولێری دەخاتە دەست گروپی بەرانبەر، پێویستی سەرنجدان لە ئاستی ڕادەی ئاوێزانبوونی (ئێنتیگراسیۆن) گروپ، ئەم بەرابەرکێی شوناس و لەپەراوێزنانەی ئەوی دی، زیاتر ڕۆشنبکاتەوە.

سلێمانی وەک شارێکی نەگۆڕ

بەشێکی زۆر لەو کەسانەی دەگەڕێنەوە بۆ کوردستان بۆ سەردانی کەسوکاریان، لە کاتی گەڕانەوەیاندا و باسکردنیان دەربارەی ئەم شارە، ئەوا هەستی «نامۆبوونی خۆ» لەبەرانبەر ئەم شارەدا ڕادەگەیێنن. «بە شەرەفم کەسێکی دیکە ناناسی، هەر دەڵێی لە شاری خۆیشتا نیت» ، ئەم دەستەواژە کورتە، بە زمانێکی دیکەی کوردی لەلایەن ئەو کەسانەوە دەدرکێنرێت کە خۆیان ڕۆژانە لەم شارەدا ژیانبەسەردەبەن. ئەوەی لە پشت ئەم دەربڕینەوە ڕاوەستاوە، نەناسینی خودی کەسەکانی سلێمانی نییە، بەڵکو ئەو وێنەیەی سلێمانییە کە کەسی هەندەرانی و کەسی نیشتەجێی ئەمڕۆکەی ئەم شارە، لە فەنتازیای خۆیاندا بۆ ئەم شارەیان کێشاوە و ئامادە نییە بیگۆڕێت. ئەو دیدەی لە پشت ئەم گوتارەوە کاردەکات، سلێمانی وەک

کانی ئاسکان و گاوران و مەڵکەندی و چوخمەکە و حاجی حان دەناسێنێت. وێنەیەک لەباشترین حاڵەتەکانیدا، هێندەی ئینتیمای لۆکالی کەسەکانی ئەم شارە بەم چوارچێوە جوگرافیا نەگۆڕەوە دەناسێتەوە، هێندە بۆی قابیلی درکپێکردن نییە کە سلێمانی ساڵانی شەست و حەفتاکان، ناکرێ هەر هەمان گەڕەک و هەر هەمان دەمووچاوەکانی ناوی بێت. بەڵام بە بارێکی تریشدا، ئەم دەستەواژەیە، گێڕەرەوەی بەهێزی ئەم شوناسە لۆکالییەی ئینتیما بۆ شوێنێکە کە هیچ کەسێکی دیکەی «ئەوی دی» ناتوانێت لە خۆیدا جێبکاتەوە. شوناسی سلێمانی ئەو شوناسەیە کە لەسەر لەیەکچوونبوونی بەها و کەس و سەرمایە ڕەمزییەکانی ئەم شارە، وەک دیوارێکی هیچ درز تیا نەبوو، هەڵچنراوە. ئەوەی سەرخانێکی گەورەی بەبێ درز و کەلێن بۆ ئەم شوناسە لۆکالییە پێکدەهێنێت و هەموو «ئەوی دی»یەکی دیکە دەخاتە پەراوێزەوە و بە زمانی نوکتەکانی لە دەرەوەی سنوورەکانی خۆیدا، سنووری بۆ دادەنێ، ئەو ئاستی بەرینی ئاوێزانبوونەیە کە ئەم گروپە لێی بەهرەمەندە.

بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم خاڵە، واتا ڕێژەی ئاوێزانبوون و لەیەکچوونی گەورەی ئەو بەها و یادەوەری و سەرمایە ڕەمزیانەی کە بە پێی دیدوبۆچوونەکانی خودی گروپ، نزیکایەتییەکی گەورەی هەیە و تەواوی ئەندامەکانی گروپ وەک لێکچوون و کۆنتراکتی ئیمزاکراوی نێوان تاکەکانی ئەم گروپە پەسەندیدەکەن. هەر بۆیەش کارێکی هێندە سەخت نییە کە تاکەکانی ئەم گروپە، هەر لە بەرزنرخاندنی زمانی سلێمانییەوە بگرە بۆ ئاستی شۆڕشگێربوونی تاکەکانی و موتەمەدنبوونی شارەکەیانەوە، وەک شوناسێکی کۆلێکتیڤ چاوی لێدەکەن. بەڵام ئەم ئاستی ئەنتیگراسیۆنەی گروپ و پێکهاتەکانی لە شارێکی وەک هەولێردا، خاوەنی هەر هەمان لێکچوونی گەورە نییە وەک لە سلێمانیدا. هەولێر و شوناسی هەولێری بوون وەک پەرچەمی خۆپێناسەکردنی لۆکالی ئەم شارە، تایبەتمەندییەکی گرنگی هەیە کە دەبێ ئاماژەی پێبکرێت.

هەولێر شارێکی «لەیەکچوو» نییە بۆ ئەندامەکانی. واتا هەولێر وەک سلێمانی لەم پرۆسەی هۆمۆگێن (چوونیەک)بوونەی سلێمانی بەهرەمەند نییە. بە واتایەکی تر شاری هەولێر زیاتر وەک شارێکی ئەمڕۆکەی ئەوروپا دێتەپێش چاو لە بەرانبەر ئەو مۆزایکە هەمەڕەنگەی کە تانوپۆی دانیشتوانی ئەم شارە پێکدەهێنێت. هەولێر شارێکی فرەشوناس و فرەڕەنگە، چوونیەک نییە، واتە شارێکی (هێترۆگێن)ـە و یەکە لەیەکنەچووەکانی لە یەکە لەیەکچووەکانی گەورەترن.

شوناسی هەولێری، وەک ئەو چەترە وایە کە کۆمەڵێک شوناسی جۆراوجۆر تری ئایینی و ئەتنی و لەژێر خۆیدا جێدەکاتەوە و هەریەک لەو شوناسە جۆراوجۆرانە، لەپاڵ هەڵگرتنی شوناسی لۆکالی هەولێریبووندا، سەربەخۆ خاوەنی شوناسی ئەتنی و کولتووری و ئاینی ترن.

لە هەولێردا، جگە لە کورد، تورکمان و مەسیحی تەنانەت عەرەبیش، ئامادەییەکی هەمەڕۆژەی ئەم شارە پێکدەهێنێت. هەریەکە بەجیا لە شوناسی ئینتیمای لۆکالیبوونیان وەک کەسێکی سەر بە گروپی هەولێر، خاوەنی شوناسی جۆراوجۆری تری خۆیانن. ئەم پێکهاتەی شوناسی هەولێر، ئەو توانایە بەم شوناسە لۆکالییە دەبەخشێت کە قبوڵکردنی ئەوی دیکەی غەیری کورد، کارێکی سەخت نەبێت و توشی هیچ ڕاچڵەکاندنێکی گەورە نەبێت کاتێک «نامۆیەک» دەبینێت. ڕەنگە ئاماژەکردنەوەیەکی تر بە چەمکی «نامۆ»ی زیگمۆند باومان و «جەی کریستیڤا»، لە پرۆسەی ئەم هەڵوەشاندنەوەی نامۆیی تاکەکانی کۆمەڵگایەکی فرەکولتووری و فرەئەتنیدا، تیشکێک بخاتە سەر ئەم لایەنە.

کریستیڤا دەنووسێت: «لە کولتوورێیکی فرە ڕەهەندا، هەر کەسێک ئاراستەی ئەوە دەکرێت کە بچێتەوە لای تەنهایی و لەدەرەوەبوونە وجودییەکەی خۆی. لەدەرەوەبوون لەم دۆخەدا، زیاتر فەردی دەکرێتەوە و کەمتریش هەڕەشەئامێز خۆی نیشاندەدات. کولتوورێکی فرەڕەهەند، نامۆکان لەناوخۆدا ناتوێنێتەوە (ئەسیمیلاسیۆنیان ناکات)، بەڵکو خودی نامۆیی هەڵدەوەشێنێتەوە لە ڕێگەی ڕێگری پێکهێنان لە دروستبوونی ئەو سنوورە تیژانەی کە لە نێوان ئینسانەکاندا دروستدەبن.»(١٤) بە وتەی کریستیڤا، «ئەوی نامۆ» ئیتر لەناو خۆماندایە و هیچ کەسێکمان لەبەرانبەر ئەوی دیدا نامۆ نییە. واتا کاتێک ئینسان لەکۆمەڵگایەکی ئاوادا ژیان بەسەردەبات کە کۆدەکانی لەیەکناچن و پڕە لە «دژ»ی هەمە ڕەنگ، ئیتر پێویستی بەوە نییە کە دەستنیشانی «نامۆ»کانی کۆمەڵگا بکات و مەسەفەیان لەبەرانبەردا ڕابگرێت. نە بەعەرەبی قسەکردن لە هەولێردا کاردانەوەیەکی زمانەوانی زۆر گەورە پێکدەهێنێت، نە بە تورکومانی گۆرانیگوتن. لەم شارەدا «نامۆ» و «نامۆیی» بە مانا سۆسیۆلۆژییەکەی هەڵدەوەشێتەوە و دەکرێتە پرۆژەیەکی تاکانە و هەر هەمووان نامۆیی خۆیان لە ناوخۆیاندا هەڵدەگرن و چیدی دەستنیشانکردنی نامۆکان، وەک جیاکردنەوەی سنوورێک بۆ خۆناسین، ماناکانی خۆی لەدەستدەدات. لە کاتێکدا ئەم پرۆسەیە بۆ تەواوی ئەو کەسانەی کە بە دیالێکتێکی تر قسەدەکەن و بۆ یەکەمجار لە سلێمانیدا بوون، سەرگوزشتەی گەورە گەورەی لێدەگێڕنەوە. هەر ئەم هەمەڕەنگییەشە کە کرانەوەیەکی زیاتر بە شوناسی لۆکالی هەولێر دەدات لەبەرانبەر سلێمانیدا.

هەولێری ناو نوکتەکان، کائینێکی زیندوو یان وێنەیەک لە خەیاڵ

ئەو هەولێرییەی کە لە نوکتەکانی سلێمانیدا ڕۆڵی ئەم پاڵەوانە گەمژەیەی پێدەسپێردرێت، زادەی کردەوەی ڕۆژانەی کەسێکی سەر بەم شارە نییە. واتا ئەوە کەسێکی زیندووی ناو ئەم

شارە نییە، کە هەموو ڕۆژێک دەکەوێتە چاڵێکەوە و بۆ کۆتایپێهێنان بەم پرۆسەی گەیاندنی ئەو بە خەستەخانەی هەولێر، خوازیاری ئەوەیە کە ئەو چاڵەی کە هەموو ڕۆژێک ئەوی تێیدەکەوێت، دەبێ پڕنەکرێتەوە ببرێتە نزیک خەستەخانەی هەولێر. ئەم پاڵەوانە گەمژەیە، هێندەی دەستکردی گروپی ئەمبەرە، هێندە کائینێکە لە خەیاڵ، هێندە بوونەوەرێکی زیندووی ناو کۆمەڵگا نییە. بە کورتییەکەی بۆ گەڕان بە شوێن هۆکارەکانی گەمژەیی و بێدەماغی ئەم ئینسانەدا، ناکرێ تاوانەکە بە گەردنی کەسێکی سەر بە شاری هەولێردا هەڵبواسیت بەوەی کە ڕۆژێک کردەوەیەکی سەیری ئەنجامداوە. بەڵکو بۆ گەڕان بە دوای ئەم کائینەدا، ئەوە گەڕەکەکانی هەولێر نییە کە دەبێ تۆ بە شوێنیدا عەودالێ بیت، بەڵکو ئەوە ئەو جیهانە فەنتازیایە کە گروپی سلێمانی دروستیکردووە و بەرەڵای کردۆتە ناو فانتازیای تاکەکانی گروپی خۆوە. دەبێ تۆ لەو سیستەمە خیتابییەی شوناسی سلێمانیدا بۆی بگەڕێیت کە لەڕێگەی بەگەمژەنیشاندانی ئەوی دی هەولێرییەوە، خوازیاری بەرزڕاگرتنی وێنە بێگەردەکانی خۆیەتی. ئەگەر کەسێکی هەولێری خوازیاری سڕینەوەی ئەم «لەکەی عارەی ناوچەوانی خۆی»" بێت و بە زمانێکی سلێمانییانە «خۆی بدات بە عەرزا و تەپەی ورگیشی بێت» ناتوانێت لەم تایبەتمەندییانەی کە گروپی ئەوبەر پێیبەخشیوە، ڕزگاری بێت.

تا پەیوەندییەکانی دەسەڵاتی گروپی ئەمبەر لەبەرانبەر ئەوبەردا، لەم تەرازووی دەسەڵاتە بەهرەمەندە بەلای خۆیدا، هەولێری هەر هەولێرییە. هۆکارەکەیشی وەک لەسەرەوە ئاماژەم پێکرد، لە زاتی تاکەکانی خەڵکی هەولێردا نییە، بەڵکو لەو خیتابە گەورەیەدایە کە گروپی ئەمبەر لەسەر هەولێری داڕشتووە.

وتە بەناوبانگەکەی (جان پۆڵ سارتەر) لە پەیوەند بە گوتاری ئەنتیسیمیتیزمدا «دژایەتی جووەکان»، بە تەواوی هێزی خۆیەوە لەم دۆخەی نوکتەکانی سلێمانی لەسەر هەولێردا کاردەکات. ئەو دەنوسێ: «ئەگەر جوولەکەش نەبوایە، گوتاری ئەنتیسیمیتیزم دروستیدەکرد.» (١٥) هەر بۆیەش بە دووپاتکردنەوەی وتەی سارتەر، بە بێ هیچ دوودڵییەک دەتوانم بڵێم: ئەگەر هەولێری، هەورامی، لادێیش نەبوونایە، گوتاری سلێمانیسەنتریزم کە دینەمۆی بەرهەمهێنانەوەی ئەم شوناسە لۆکالییەی سلێمانییە، توانای دروستکردنی یەک بە یەکی ئەو کائینانەی دەبوو.

دەر ئەنجامەکان

«جوولەکە هەر جوولەکەیە، هەر جوولەکەیە، هەر جوولەکەیە....هتد»، لێکۆڵینەوەیەکی گەورەی ٦٢٢ لاپەڕەیی (لارش ئێم ئەندەرسۆنە) لەسەر ئەو گۆڤارە ساتیریانەی کە لە سەرەتای

سەدەی بیستدا (١٩٠٠-١٩٣٠) لە سویددا دەردەچوون. تەواوی مەتریالی ساتیرئاسای ئەو سەردەمەی سوید، بە کاریکاتێر و نوکتە و چیرۆکەکانیانەوە، قارەمانێکی هەیە کە جووە. پرسیاری ئەندەرسۆن ئەوەیە، بۆچی جوو دەبێتە پاڵەوانی ئەم نوکتە و کاریکاتێرانەی سەرەتای سەدەی بیستی سوید؟ ئەو هۆکارانەچین لە پشت بەرهەمهێنانەوەی ئەم وێنەیەی جووەوەیە؟ ئەگەرچیش جوولەکە لەو زەمەنە مێژووییەی سوێددا، بەبەراورد بە ولاتەکانی دیکەی ئەوروپادا، ژمارەیەکی ئێجگار کەمن.

بەڵام گوتاری ئەنتیسیمیتیزم (دژایەتی جوو) لە سویدیشدا وەک سەرتاسەری ناوچەکانی ئەوروپا گەورەیە. ئاخر ئەم گوتارە گەورەترین پانتایی لە ڕۆشنبیری ئەوروپادا داگیرکردووە و لە تەواوی پرۆژە فیکری و ئەدەبی و سیاسییەکانی ئەوروپادا، ئەنتیسیمیتیزم، جێگای هەیە.

ئینسانی جوو لە تەواوی ڕۆژنامە ساتیرییەکانی ئەم سەردەمەدا، لە بچووکترین جولێیەوە بۆ گەورەترینی، جێگای تەنزە. پیاوی جوو لە پیاوی ئاسایی ناچێت. ژنانی ترن و هەتا بلێی ناشیرینن. ژنەکانیان وەک پیاوانی جوو چاوچنۆک و پارەپەرستن. نە ڕیتواڵە ئایینییەکانیان نە ڕیتواڵێکی ئایینی دەچێت، نە سێکسکردنیان. زەماوەندیان پرۆسەیەکی تەواو بازرگانییە. ئیسانی جوو پیس و پۆخڵە، نە لەبەر ئەوەی خۆی ناشوات، بەڵکو بەهۆی ئەوەوەی کە کارەکەی پۆخڵە. بەڵام ئەندەرسۆن وەڵامی ئەو پرسیارانە لەوەدا دەبینێتەوە کە ئەم زەمەنە مێژوویە سوید، هاوکاتە بە شەپۆلە گەورەکانی مۆدێرنیتە و پرۆسەی دروستکردنی نەتەوەی سویدەوە. ئەنەرسۆن دەنووسێت: «لەناو گۆڤارە ساتیرییە ناودارەکانی ئەو سەردەمەدا بوو کە دید و بۆچوونی ڕۆژانە سەبارەت بە شوناسی نەتەوەیی خوڵقێنرا. سویدیبوون وەک دژێکی ئەوی دیکەی جوو پێناسەدەکرا، ئەنتیسیمیتیزمیش بووە ئەو گوتارەی گرنگەی کە بە هۆیە وەسفی ئەوە بکەیت کە سویدییە.» (١٦)

هەر بۆیەش ناپیاوبوونی پیاوی جوو دەکرێتە دژەوێنەی پیاوی سویدی، منداڵەکانیان، ژنەکانیان، کولتوورییان، ئایینیان، هەر هەموو ئەو برگە گرنگانەی کە شوناسی تاکی نەتەوەیی لەسەر دادەمەزرێنرێت و دروستدەکرێت، دەبنە ئەو دژە وێنانەی سویدی و سویدیبوون. ئەو گوتارە گەورەیەشی کە ئەم توانایە بەم پرۆژەی دروستکردنی ئینسانی سویدی دەدات بۆ ئەوەی بکرێتە قارەمانێکی میللی، گوتاری ئەنتیسیمیتیزمە. بەڵام ئەم لێکۆڵینەوەی ئەندەرسۆن دەکرێ چیمان پێبلێێت لە پەیوەند بە قارەمانی نوکتەکانی ئەمڕۆی سلێمانییەوە؟

ئەوەی کە گروپێکی گەورەتر (نەتەوەیەک) بەکەڵکوەرگرتن لە گوتاری ئەنتیسیمیتیزم کە پانتاییەکی گەورەی ناو پرۆژەی ڕۆشنبیری ئەوروپایە، شوناسی میللی خۆی دروستدەکات و

پێویستی بە «ئەوی دی»یەکی تری غەیری سویدییە کە جووە، پەیامی ئەندەرسۆنە. بەڵام لە دۆخی نوکتەکانی گروپی سلێمانیدا لەبەرانبەر هەولێردا، قسە لەسەر شوناسی لۆکالی کەسانێک نییە کە لە پرۆسەی دروستکردندایە. ئەم شوناسە لۆکالییەی سلێمانی دەمێکە دروستکراوە و تەنانەت کۆمەڵێک ئەفسانەی گەورە لە پێکهێنانی ئەم شوناسەدا، وەک حەقیقەتی رەها راگەێنراوە. واتا لەم قۆناغەدا و پاش تێپەراندنی چەند سەد ساڵ بەسەر مێژووی شاری سلێمانیدا، سەرنجدان لە هەولێری ناو نوکتەکان، بە مەبەستی سنوور جیاکردنەوە و دروستکردنی «ئێمە»ی سلێمانی نییە لەبەرانبەر «ئەوانخی دی هەولێردا. ئەم دۆخە ناچێتە خانەی دروستکردنی «سویدیبوون»ی ئەندەرسۆنەوە لەبەرانبەر «جووبوون»دا. واتا سلێمانی بوون وەک پیاو، وەک ژن، قسەخۆش، ئازا، چوختی، زمانپاراو، شاعیری چاک، ئەکتەر، هەتیوباز، گەمژەیەک، هەر یەکە لەو تایبەتمەندییانەی کە سلێمانیبوونی تاکە جیاوازییەکانی ناو ئەم شوناسە لە خۆیدەگرێ، دەمێکە سنوورەکانی جیاکراونەتەوە و بە ئەفسانە گەیەنراوە.

بە بڕوای من، گوتاری هەولێری کە سلێمانیسەنتریزم هەناسەکەیەتی، لە درێژەپێدانیدا لەم دۆخەی ئێستاماندا، بەشوێن پێناسەکردنی سلێمانی و دروستکردنی ئینسانی سلێمانییەوە نییە، بەڵکو ترس و دڵەڕاوکێی گروپە لە توانایییەکانی خۆی بۆ بەدەستەوەگرتنی ئەو سەرمایە رەمزییانەی کە چەندین ساڵە شوناسی لۆکالی خۆی لەسەر بنیاتناوە. دەکرێ بووترێت، ئەم جیهادە موقەدەسەی کە لە ڕێگای داشۆرینی هەولێرییەوە کەوتۆتەڕێ، هێندە دڵەڕاوکێی گروپ لە پشتییەوە ڕاوەستاوە، هێندە لە دڵنیابوونێکی گەورەی ئەندامەکانی ئەم گروپەوە نییە.

بە زمانێکی تر دەکرێ بووترێت، ئەم دۆخە تازەیە، نیشانەی دەرکەوتنی شارێکە (هەولێر) کە لە بوارەکانی کولتوور و ئەدەب و سیاسەتدا ئامادەیی هەیە و لە کۆششی بەرابەرکێیەکی گەورەدایە لەبەرانبەر سلێمانیدا. واتا گەمژە و کەرە هەولێرییەکەی ناو خیتابی هەولێری سلێمانی، لە واقیعدا ئەو گەمژەیە نییە و هەر ئەم دەرکەوتنەی ئەویشە، دەبێ لەبەرانبەر وێنەی «خۆ» ی سلێمانیدا، کە خەریکە درزدەکەوێتە ناوچەوانی، دەست بە بۆمبەکانی نوکتەوە بگرێت تا لە ناگەمژەبوونی«خۆ»، دڵنیاییەکی وەهمییانە بە خۆیی و گروپ ببەخشێت.

دوا وتە

بەڵام ئایا مەبەستی من ئەوەیە کە بڵێم با چیدی کەس لەسەر هەولێری نوکتە نەکات؟ بە بڕوای من دەرکێشانی دەرئەنجامێکی وا، مەبەستی سەرەکی من نییە. بەڵکو ترسی من لە

سڕینەوەی ئەم ئینسانەیە لە زەهنییەت و لە سایکۆلۆژییەتی خۆماندا. ڕەنگە کەسێک پێیوابێت کە ئەمە زیادەڕەوییە و بە دێوەزمەنیشاندانی نوکتە و کاریگەرییەکانییەتی. بەڵام تاقیکردنەوەکانی ئینسان لە تەواوی شوێنەکانی دنیادا ئاماژە بەوە دەکەن. جووەکانی ئەڵمانیا بەر لەوەی لە «ئاوشویتسدا» بسوتێنرێن، دەبوایە لە ناو هوشیاری دەستەجەمعی ئینسانی ئەڵمانیدا ئاسەواریان کوێربکرێتەوە. ئاوشویتس، شوێنی ونبوونی جەستەیی جووەکانی ئەڵمانیا بوو، بەڵام پێشتر لە ڕێگای ئەو سیاسەتە سیستماتیزەکراوەوە کە دەسەڵاتی نازی کاریپێدەکرد، لە ڕێگای قەدەغەکردنی کڕین و فرۆشتن لە جووەکان، سەرنەدانیان، جیاکردنەوەی شوێنی ژیانیان، جیاکردنەوەی قوتابخانەکانیان، دواتریش لە ڕێگای گێتۆکانیانەوە، وورده وورده جوو لە ژیانی ئاسایی کەسانی ئەڵمانیدا دوورخرانەوە. نوکتە لەم پرۆسەیەدا، یەکێک لە چەکە کاریگەرەکان بوو.

ئێمە تا ئەم ساتە وەختانەیش، ئەو دابەشکردنە سیاسییە لۆکالییەی کە لە کوردستاندا کاریپێدەکرێت، لەباری سایکۆلۆژییەوە لە ناخماندا کاریگەری گەورەی داناوە. زۆر ئاساییە کە لە خەڵکانێکی زۆری دەرەوەی وڵات ببیسترێت کە بۆ سەرنجدان لە هەواڵە ڕۆژانەییەکانی شاری یەکەمی خۆ، دەبێ سەرنجێک لە ڕۆژنامە و گۆڤاری ئەو هێزە سیاسییانە بدات کە لە ناوچەکەی ئەودا باڵادەستە. چ کەسێکی خەڵکی دهۆک دەتوانێت لە ڕێگای کوردستانی نوێ و کەناڵە ئاسمانییەکانی دەسەڵاتی سەوزەوە شتێکی سەبارەت بە دهۆک دەستکەوێت. بەهەمان شێوەش بۆ خەڵکی ناوچەکانی دیکە ئەم دەربڕینە هەر وایە. لە دوایی شەڕی ناوخۆ و جیاکردنەوەی شارو شارۆچکەکانی کوردستان بەسەر کۆمەڵێک دەسەڵاتی لۆکالیدا، ئەم ئیحساسی لۆکالیزمە، ئینسانەکانیشی بە ئاستێکی گەورەتر لۆکالیتر کردۆتەوە.

ئەم شەپۆلی نوکتەییەی کە ئێمە ڕۆژانە بەر گوێمان دەکەوێت و قارەمانەکەی هەولێرییە، ئەو هەولێرییەی کە لە واقعدا بوونی نییە و دەستکردی خەیاڵە وەک پێشووتر باسمکرد، لە دوائەنجامەکانی خۆیدا، لەسەر کاڵکردنەوەی هەستی ئێمە بەرانبەر ئینسانە واقعییە هەولێرییەکەدا کاریگەری دادەنێت. واتا هەولێری فەنتازیای ناو گوتاری هەولێری، بۆ لەپەراوێزنانی هەولێری ناو واقیعە. بۆ برینی تەواوی پەیوەندییەکانی هاودەردی و هاوپشتی نێوان ئێمەیە وەک ئینسان.

کاریگەری ئەم بۆمبارانی نوکتەیە، نزیکایەتییەکی گەورەی بەبۆمبارانی واقیعی شاری سلێمانییەوە هەیە لە جەرگەی شەڕی ئێران و عێراقدا. کەسانێک کە لەم شارەدا ژیاون و ئەو ڕۆژگارانەیان دێتەوە یاد، بێگومان هەست بە خەستوخۆڵی ئەم بۆمبارانەی ئێران دەکەن کە لەسەر گەڕەکی ئازادی (خانووە قوڕە)کانی سلێمانی بوو. لە بۆمبارانی ئەم شارەدا،

گەڕەکەکانی ئازادی، گۆیژە، سابوونکەران، بەشێکی تایبەتی بەرکەوتبوو. بەڵام هیچ شوێنێکی ئەو گەڕەکانە وەک گەڕەکی ئازادی نەبوو، ڕەنگە بەهۆی ئەو سەربازگەیەوە بێت کە بە بناری گۆیژەوە بوو. بەڵام چەند بارە بوونەوەی بۆمبارانی گەڕەکی ئازادی، جۆرێک لە دڵنەوایی لای زۆربەی گەڕەکەکانی دیکەی شاری سلێمانی دروستکردبوو. پێڕی ئەو کوڕانەی کە لەناو جەرگەی شاردا لە گەرمەی پیاسەی خۆیاندا بوون، کە بۆمباران دەستیپێدەکرد، پیاسەکانیان نە دەبڕی و بە زمانێکی گاڵتە ئامێزەوە دەیانووت: «بابە هیچ نییە، ئازادییە»، واتا دیسانەوە بۆمبارانی ئەو گەڕەکەیە.

من ترسم لەوەیە کە ڕۆژێک هەولێر ئاو بیبات، یان بەر بوومەلەرزەیەکی گەورە کەوێت. کاتێکیش ئەم هەواڵە لە سلێمانیدا پەخشدەبێت، کەسانێک هەبن وەک گەنجە پیاسەکەرەکانی ڕۆژی بۆمبارانەکانی سلێمانی بلێێن: «موشکیلە نییە، چەند هەزار هەولێرییەک کەمتر». بەردەوامبوونی ئەم بۆمبارانە نوکتەییەی هەولێر، دەکرێ دەستەواژەکەی سەرەوە، بکاتە دەستەواژەیەکی واقیعی، ئەگەر ئێمە ئێستا بەو ئاستە نەگەیشتبێتین.

سەرچاوە و پەراوێزەکان

1- Norbert Elias, John L. Scotson, Etablerade och outsiders Arkiv 1999 sid xxxii

٢- سەرچاوەی یەکەم، ل xxiv

٣- سەرچاوەی یەکەم، ل xxxii

٤- سەرچاوەی یەکەم، ل: xxi

5- Seija Wellros, Språk, Kultur och identitet, Studentlitteratur 1998 sid 115

6- Thomas Hylland Eriksen, Etnicitet och Nationalism, Nya Doxa 2000 sid 28

٧- سەرچاوەی ٥، ل ١١٧

8- www.sverigemotrasism.nu

9- Gunilla Hallerstedt. Thomas Johansson, Främlingskapets anatomi, Carlssons 1996 sid 13

١٠- سەرچاوەی ٩، ل ٢٤

١١- سەرچاوەی ٩، ل ٢٤

١٢- سەرچاوەی ٨

١٣- سەرچاوەی ٩، ل ١٧٨

١٤- سەرچاوەی ٩، ل ٢٤

16- Lars M Andersson, En jude är en jude, är en jude, är en jude, Academic press 2000 sid 14, 474, 483

15- www.sverigemotrasism.nu , Sartre, J, P ,Tanker i judefrågan, Bonniers

ئەمەریکا

تێڕامانێک لەسەر ووزە و ژیان لە کۆمەڵگای ئەمریکی

مەجید عەزیز

لەم نوسینەدا بەشێوەیەکی گشتی باس لە ژیانی ئەمەریکا دەکرێت، واتە ئەم سەرنجانەی لێرەدا پێشنیاردەکرێن، زادەی دیدێکن لە تێڕوانینێکی گشتیدا و تێڕامانە لە بەسیمبولکردنی ڕووداوێک، کە بوو بە دیاردە. ئەو ڕووداوەش بریتی بوو لە بڕانی «وزەی کارەبا» لە زۆربەی ویلایەتەکانی ئەمەریکادا، کە پێش ماوەیەک ڕویدا. ڕووداوێکی بەم شێوە سەیرە مایەی سەرنج و لێکدانەوەی میدیا و هەروەها ڕۆڵی زۆربەی مرۆڤەکانە کە لەو شوێنانەدا دەژین. دیاردەیەک لەم ئاستە و تایبەتییەیدا بە دڵنیاییەوە دەبەسترێتەوە بەدیدو مەزەندەی زۆربەوە.

بڕانی کارەبا بۆ ماوەی چەند ڕۆژێک لە «ویلایەتی نیۆرک» و «کەنەدا» و وەهەروەها ویلایەتی «میشیگان» و چەندین شوێنی تریش، تا بڵێی ڕووداوێکی سەیر و مەزن بوو. ڕووداوێکی ئاوا بەو شێوەیە، کە زنجیرەیەک لە ویلایەتەکانی ئەمریکا و کەنەداش بەسەریەکەوە بگرێتەوە، مایەی شڵەژان و تێڕامان و نیگەرانییەکی گەورە بوو. وێناکردنی «تەسەورکردن» بەتەنیا شارێکی وەک نیۆرک کارەبای لێببڕێت، حەشامات و قەرەباڵغی ئەو شارە، وامان لێدەکات کتومت یادی فلیمەکانی هۆڵیود بکەینەوە، چۆن هەموو شتێکی تیادا دەبێ بەڕاستی.

بڕانی کارەبا، وەک سەرچاوەیەکی گرنک و بەهێز لەم زەمینە دیگیتاڵەدا، دەبێ بە کارێکی سەرسامکەر و سەیر و، لەهەمان کاتیشدا زۆر نامۆ دێتە بەرگوێ، چونکە لەم سەرزەمینە بەرفراوانەی ئەمەریکادا، لە حساباتی عەقڵە تایبەتەکاندا، دەبێت هەمووشتێک لە سنورەکانی ئاگالێبوون و چاوەڕوانکراودا «تەوەقوعدا» بێت. پێوەرەکانی ئەم عەقڵە زۆر تایبەتە وێنایەکمان لادروستدەکات کە دەتوانێت هەمو شتێک بێت، یان دەتوانێت بە هەموو شتێک بزانێت. بە لێکدانەوەیەک دێتەپێشێ، کە بتوانێت بە هەمان لۆژیکی بیزنسمانانە «رجال الاعمال» ڕاڤەکردنی بۆ هەموو شتێک و بۆ هەموو دیاردەیەک هەبێت. کێشەکەش لێرەوە دەستپێدەکات، چونکە ئەم لۆژیکە هەمان پێوەر و عەقڵیەتیش بۆ دونیا و ژیانیش بەکاردێنێت.

ڕەنگە ئەوەی ئێمە دەیزانین بەرامبەر شتەکان و ڕوداوەکان هەڵەبین و، ئەوەی دەیزانین زانینێکی هەندە نەبێت بماندات دەست جیهانێک لە دەرەوەی شک و نادڵنیایی و دڵەڕاوکێ. ئەمە ئەوە دەسەلمێت کە شتێکی وەک سیستەمێک لە غەیبانییەت بونی نییە، غەیبانییەتێک بتوانێت لەسەرو ئیرادەی ئێمەوە بێت. واتە ڕاستە شتێک نیە بتوانێت نەزانراوەکان بزانێت، جگە لەوەی ژیان و بوون دەروازەیەکە لە بۆ کۆمەڵایەتی بوون و هاوبەشی و دیدێکی فراواندا، واتە کردنی بە تەنێ بۆ ئاستەکانی ڕوتی حساباتی عەقڵی و کەم کردنەوەی هونەری ژیان تیایدا بۆ نادروستی کەمکردنەوەی ژیان فەراهەم دەبێت. سیستەمێک لە فۆرمی جیاوازدا، خۆی دەکێشێت بە هەموشتێکی تردا لە پێناوی خۆیدا بۆ خۆی.

نەمانی «کارەبا» لەم وڵاتە گەورەیەدا، مانای نەمانی نیزام و ڕێکخستن و ئۆردەرە، مانای تێکچونی شیرازەکانە و، بەتایبەتی سەرچاوەی گرنک مەترسی لێدەکرێت؛ مەترسی کەمبوونەوەی کڕین و فرۆشتن. کارەبا لەم کیشورەدا، بەتەنیا ژیانی ڕۆژانە ناشێوێنێ، بەڵکو شێواندنی شتە بنجینەییەکانە لە ئاستی «بەرخۆریدا» ئیستیهلاکبووندا. هەروەها وێنەیەکی ئێپیکلیپتیکانەشە «قیامەت ئاسا»، وێنەی جۆرێک لە حەشربوون. لە شارێکی خێرا و ڕوناکی بەو شێوەیەی نێۆرک، بڕینی کارەبا بەو مانایە دێت کە قەرەباڵغترین زەمین ببەخشرێت بە دەسەڵاتی تاریکی. مەترسی «ڕایەت» شتێکی زۆر ئاسان دەبێت بۆ ڕوودان. «ڕایەت واتە بێسەروەری یاسا و ئاژاوە و هەراوهوریا و شکاندن و بڕینی بازاڕەکان و ڕژانە سەر شەقام بەشێوەیەکی شێتگیرانە، کە پۆلیسیش نەتوانێت کۆنترۆڵی دۆخێکی ئاوا بکات.

لەڕاستیدا بیرۆکەی «ڕایەت» کردەیەکی ئاساییە بۆ ئەمەریکا بە گشتی و، بۆ شارێکی وەکو نیۆرکیش بەتایبەتی. لەگەڵ ئەوەشدا لە کاتی «بڕانی کارەبا»دا، پێدەچێت خەڵک بە گشتی هێمن بووبن و هەوڵیان نەدبێ ئاژاوە بنێنەوە و ڕێسای ژیانی ڕۆژانە تێکبشکێنن. ئەمەش هێمایەکی باشە بۆ ڕێزگرتن لە یاساو ڕێساکان و، دیسپلین و ئارامی و ڕێزگرتنی یەکتر. ئەم پەرچەکردارە عەقلانییانە چەشنێک لە فەخری لای خەڵکی ئەمریکا دروستکرد. چونکە لە شارێکی ئاوادا، باشترین هەل و فرسەتی بەم شێوەیە دەستناکەوێت بۆ ئاژاوەنانەوە و ڕایەت. کۆی ئەمەش بەپێچەوانەی بۆچون و چاوەڕوانییەکانی حکومەت و پۆلیسەوە بوو. بیرمان نەچێت کاریگەری ١١سێبتمبەر بەسەر هاوڵاتیانەوە ئەو بیرەوەرییەیە کە شوێنی بەرینی لە ڕۆحیانەتیاندا داگیرکردوە و برینێکی مەزنەو وەکو زەخمێک بەسەر جەستەی کۆمەڵگای ئەمریکییەوە بووە بە نیشان.

بەڵام ئەمە لە ڕاستیدا چیمان پێدەڵێت، جگە لەوەی خەڵکی ئەم شارە لە ناخیدا نیگەرانییەکی بێئەندازە هەیە. دەتوانین بڵێین، ئێستاکەش بە جۆرێک لە جۆرەکان ڕەنگە دڵنیا

نەبێت و بێـئـۆقـرەش بێت. واتە بێ شک ڕێژەیەکی زۆری پیـادەنەکـردنی ڕایـەت و ئاژاوەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو دیاردەیەی زوتر. ئەمە ئەوەشـمـان بۆ دەردەخـات، ئەمـەریکییـەکان ڕاسـتـە ئاسـاییی بوونەتەوە، بەڵام لە هـەمـان کاتیشـدا بە قسـەکـانی سـەرۆک بوش ئارام نەبوونەتەوە و نەهاتونـەوە سـەرخـۆ «سـەرۆک بوش، هەر بە دوای ١١سـێـتـێـمـبـەردا، بە خـەڵکی ئەمـەریکای ڕاگـەیاند کـە خـەمنەخـۆن و ئاسـایی ببنـەوە و سبـەی ڕێک بـڕۆن بۆ بازاڕکـردن - شـۆپـینگ - چونکی ئەمـە باشـتـرین کـارە مـرۆڤی ئەم وڵاتە پیـێـهـەڵبـسـێت. واتە لـە بری نیگەرانی و خەمەکانتان - بچن پارە سەرفبکەن، چونکی ئەمە باشترین چارەسەرە بۆ ئەمریکا.

سەرۆک بوش دوابەدوای ١١سێبتێمبەرد باشترین ئاڵتەرنەتیڤێ هێنایەکایەوە، ئاشکرایە تێگەشـتن لە نیگەرانی خـەڵکیکی وروژاو ئاسـاییبکرێنەوە، زۆریلێکردن بچن بۆ «بازاڕکـردن» هـاوڵاتـیـــــان لە ئـازاردابـوون بـۆ وەڵام ،حـکـومـــــەتـەکـــــەیان لـێی پـرسـین کــــــە کـۆنسـیـومــەر«مــوسـتــەهلیک»بن.ئەوانـەشێ تەمـاشـایاندەکـرد ئارەزوویاندەکـرد بـبن بە ئەیـجـینت.ئـەرکێ سـەرشـان و کـارەکـەیان بـە بێـوست دانـەنرا .ئەوە گـرنگ بو.بۆ ئەوەی «ترس»ڕابماڵرێت خـەڵکی دەبێت هەنکاوێک لە ئیفلیج بون بجنە دەرەوە. سـەرۆکەکەیان ڕێگای چارەسـەرێ بۆ دۆزینەوە کە بجن بۆ «مـۆڵ» بازاڕ (١). واتە شـتکڕین.لە کاتێکدا خـەڵک لە یادی خۆشـەویستـەکانیـان ژێر نەبووبوونەوە.ئەمە نـەک هـەر گوێ نەدان نییە بە هـاوڵاتییەکانی خۆی بە ڵکو گاڵتەپێکردن و گوێنەکرتنە لە زمانێ ئەوان کە چی دەڵێن؟.

ئەم کتوپڕییـەی نەمانی کارەبا چۆن میدیای وروژان، بەهەمان ڕێژەش ڕۆحیانی داخـورپان. شـتێکێ سـەیر بـوو، بە تایبـەتی دوای ڕوداوە مێژوویی و کـارەسـاتەکـەی هـەمان شـاری نیـۆرک هـەموو کـەسێکی ئەم وڵاتەی وروژان. منیش بە هـەمـان شێوە، ئەم وروژانە لە ڕاستیـدا هـانێکی زۆری دام بۆ تۆمارکردنی دیدو بۆچون هەستەکانم لە نێو ئەم نوسینەدا کۆبکەمەوە.

ئەوەی میـدیا دەیەوێت پێمـانبـڵێت، هیچ کاتێک وێنەیـەک نیـیە لەو ڕاستـییـەی کە دەبوایە بەوشـێوەیە ئاگـاداریبین و هـەستی پێبکەین. واتە ئێمـەیش لێرەدا هـەوڵدەدەین باس لەو ڕوداوە بکەین. ئەم وتارە بە تەنیـا لـەم سنورەدا خـۆی قەتیسناکات، بەڵکو زیاتر لەوە شـۆڕدەبێتـەوە و سنوری دەنگوباس بەجێدەهێڵێت. واتە دەتوانین بڵێین دەیەوێت باس لەوە بکـات، کە باسـیـان نەکرد.

ئەم ڕووبەڕەی دایەلـۆگی نێو مـیدیا مـەرکـەزێک دروسـتـدەکـات لە بۆمـانـەوەی ئەو دیدە زۆر گشـتییەی کە بیرکردنەوە لە ئاستە بەرینەکەیدا تەوزیفناکات، چونکە هەوڵێکی زۆر نادات بۆ بوونی بنچـینەکـانی جیـاوازی، چونکە جگە لەوەی جـیـاوازی خـۆی لەخـۆیدا هەڵکری ئەو حـەسـاسـیـەتە زۆر ئیـجابیـەیە، کە هـەمیـشـە خـۆراکی بیرکـردنەوە دروسـتـدەکات، ئـەمـەش

لەدایکبوونی سەرەتای دیدێکی ئامێزکەرییە بۆ جیهانی پرسیارکردن وە ئامادەبوونیش لە نێو ئەم جیهانەدا کەسایەتی خۆی دەوێت بۆ ڕووبەڕووبونەوەی.

خاڵێکی گرنگیش لێرەدا دەبێت باسبکرێت، ئەوەیە کە ئەم ڕووداوە هەندەی تر مەزنکرا و تەنانەت بە کاری «تیرۆریزم» لەقەڵەمدرا. ئەم بەتیرۆریزمکردنەش ئاشکرایە پەیوەندییەکی توندی لەگەڵ ١١سێبتێمبەردا هەیە. هەست بە نیگەرانییەکی بێئەندازە دەکرا، هەرچەندە نیگەرانیبوون لێرەدا ئەرکێکی پۆزەتیڤی هەیە، بەڵام زیاتر لە چوارچێوەیەکی «تۆڵەسەندنەوە»وە تەماشادەکرا. واتە تۆڵەی تیرۆریستەکان دژی سیستمی ئەمەریکی، هەر ئەو وشانەی سەرەوەمان بۆ دەستنیشانناکات، بەڵکو زیاتر لەوەی کە دەیەوێت جوگرافیایەکی ترمان پیشانبدات، هاوشانبوونی ئەم سەدەیەمان بۆ دەردەخات، کە تەنیا ئەوە مرۆڤایەتی نییە لە دەرەوەی ڕۆژئاوادا زەندەقی چووە لە نێو سیستەمەکانی کۆمەڵگا تۆتالیتارەکان، بەڵکو مرۆڤایەتی لە جیهانی ئێستاماندا لە ئاستە هەرە بەرزەکانی نیگەرانیدا دەژی، کە بە جیهانی جەنگی تیرۆریزم و دژە تیرۆریزم ناودەبرێت. واتە نیگەرانی ترسێکە لە دونیای ئێستاکەماندا، ئەمەش ترس و هەنداکردنی ژیانە کە وڵاتانی دواکەتوو وە پێشکەوتووش، وڵاتە دیموکراسی و نادیموکراسی، دەوڵەمەندو هەژاریش دەگرێتەوە. بەم واتایە بێت، ئەم هەستکردنە بە نیگەرانی لە هەموو جیهاندا ئامادەیە. واتە جەنگێکی جیهانییە، ترسێکی مەزن ئامادەیە لە مەزەندەکردنی «مردن»دا. ترسێکە سەرتاپای هەموو جیهانی تەنیوە، چونکە شتەکان لێکدابڕاونین و پەیوەندییان بەیەکەوە هەیە. هەرچەندە لێرەدا وشەی مردن دەبێت دەسکاریبکەین، یان ڕاستتر بتوانین تەعبیر لەم مردنە بکەین، چونکە مردنێک نییە، کە بۆ خۆی مردن بێت؛ ئەم مردنە، مردنێکە بەبێ ویستمان بۆ ساتەوەختی مردن. ئەم مردنە، مردنێکی ئاسایی وسروشتی نییە. مردنێک خۆی بەیانناکات بۆ بانگەوازکردنی خۆی لە سروشتی ڕوبەڕوبوونەوەی هەستکردن بەو مردنەی نابێتە مایەی سروشتیکردنی نێوەندی ئەو ژیانەی بەسەریدەبات، چونکە جارێ نابێت بمرێت.

ئەمە مردنێکە لە بێماناکردن و سوککردنی ژیاندایە. ئەم چەشنە لە مردن تێکڕا «بوون» سوکدەکات و هیچ ڕێزێکی لێناگرێت. ئەم ترس و تۆقاندنەی زیاتر لەسەر دەرکەوتنی لاشە خۆی بەیاندەکات، دیارە لە سروشتێکدا کە یاریدەدەری نەپاراستن بێت. چونکە ئەم مردنەی لێرەدا باسیدەکەین، مردن نییە، بەڵکو بریتیە لە «کوشتن». ئا لێرەدا بیرۆکەی «گەرانتی»بوون و ئاسایش تا دوائەدازە بێمانا دەبێت. هیچ شتێک لە پشت پاراستنی ئەم بوونەوە نابێت. کاتێک خۆی پیشاندەدات ئەوساتە وەختەیە، نیگەرانی تاکو سەر ئێسقانەکانمان دەمان گوشێت. چونکە ئەوەی ناوی یاسا و نرخ و بەهایە وندەبێت. ئەم ترسە مەزنە، کە لە ماڵی

نیگەرانیدا نیشتەجێیە، هەر لەگەڵ ئێمەدا نەژیاوە، بەڵکو لە سەرانسەری جیهاندا ڕەگوڕیشەی هەیە و لەگەڵ ژیانی مرۆڤایەتیدا بەشداریدەکات. بەم واتایەش هەتاکو دونیا هەبێت، ژیانی مرۆڤایەتی دەبێت، وە تاکو مرۆڤایەتیش هەبێت و قەیران و تراژیدیا بوونی دەبێت. بەکورتی ئەم ترس و تۆقاندنە گەورەیەی کە لە ناویدا لێوان لێوە بە هاوکێشەکانی هەستکردن و نزیکبوونەوە و داخوازیکردن بۆ ژیانی زۆرتر و ئاسودەتر.

ئەم ترسەی لێرەدا ئاماژەی بۆ دەکەین، لە سەرانسەری ئەم وڵاتەدا هەستی پێدەکرێت، لە ڕوخساری مرۆڤەکاندا دەبینرێت، لە دیالۆگەکاندا، لە دەنگی ڕادیۆ و وێنەی ناو تەلەفیزیۆنەکاندا ئاشکرا دیارە. بەڵام چەند و چۆن و تاکو چ ڕادەیەک خراوەتە نێو چوارچێوەی بە پۆزەتیڤکردنی وەک پۆزەتیڤییەکانی «نیگەرانی بوون». نیگەرانی لە بوون، بەم واتایەی سەرەوەمان خەمخواردنە لە «بوون». ئەم ترسە مەزنە یان نیگەرانییە، ئەو هەستەیە بەرامبەر «لەناوچوون ـ مردن». ئەگەر زیادەڕەویشنەکەین، ئەم ترسەیە ڕێگاکان بۆ نیگەرانی لەبۆ ئەو مردنە خۆشدەکات، مردنێک هێمایە بۆ «کۆتایی» بوون لەم ژیانەدا. ئەمە ئەو هەستەیە کە چیدی جیهان لەوێدا کۆتایی پێدێت. هەستکردنێکە لە بارودۆخێکدا توشیدەبین، کاتێک ڕاڕایی ڕۆحیانەتی ئادەمیزاد دەکرۆژێت و لێپرسیارێتیش بەرامبەر کارەسات هیچ ئامادەییەکی نییە. چیدی نابێتە موبالەغەش، کە هەموو ژیان و لەزەتەکان لەم بوونەدا، بە تەنیا لە چرکەساتێکدا هەندا دەبێت و دەبێت بە «هیچ».

لە تەنها چرکەیەکدا چیرۆکی مرۆڤایەتی لە «فەرد»دا «ئیندیڤیجوڵدا» دەبێت بە وەهم. واتە ئەو فەردەی بە تەنیا دەمرێت. یەکێکی تر ناتوانێت بۆ ئەم کەسە بمرێت. وەک هایدیگەر دەڵێت «لەدایکدەبین وەک زۆر، بەڵام دەمرین وەکو یەک کەس».

کاتێک ئەو هەستکردنە «ئاخرزەمانییە» هەستپێدەکرا، ئەو نیگەرانییە کیرکەجاردییەم دەگەشتێ. شڵەژانێک لە دەنگەکانی ڕادیۆوە پەیدادەبوو. هەرچەندە ئەم شڵەژانەی کە دەترسێت لە نێوبجێت، لوتکە بەرزەکانی نیگەرانبوونە بەرامبەر دونیا.

نەمانی «کارەبا» وەک بیرەوەرییەک، ئاماژەی بۆ دەکەین، چونکە ئەوەی زیاتر دەمانەوێت جەغدی لەسەربکەین، کارەبا نییە، بەڵکو مرۆڤەکانن. بڕانی کارەبا و هاتنەوەی کارەباش شتێکی ڕەنگە ئاسایی بێت، بەڵام ئەوەی لێرەدا ئاسایی نییە، مرۆڤەکانن، چونکە لێرەدا، لەم وڵاتانەی ڕۆژئاوادا «ڕەخنە و گلەییکردن» وەک موشتەرییەک دەخرێتە بەر دەست. بەڵام بەموشتەریکردنی ئادەمیزاد چی دەگەیەنێت. ئادەمیزاد وەک خۆی، بوونەوەرێکە بەو شێوەیەی کە هەیە، بوونی ڕەگەزێکی شیعرییانەی هەیە. بەڵام بەبێ کارکردن و خواردن و سەرفکردنیش ناتوانێت هەڵبکات. بە مانایەکی تر مرۆڤ ناتوانێت لە دەرەوەی هاوکێشە کۆمەڵایەتییەکاندا

بژی. ئایا لە ڕاستیدا بۆ ئەوەی هاولاتییەکی زۆر باش بێت، دەبێ کڕیار و موشتەرییەکی باش بێت. ئەمەریکا سەنتەری سەرفکردن و تێرکردنی شەهیەی ئەم برسێتی «کڕین»ـەیە. کڕین دونیایەکی سەیرە، لە دونیای کڕیندا ڕەنگە زۆربەی شتەکان دەستبدات بۆ فرۆشتن. تەنانەت ئادەمیزایش. ئەو ئادەمیزادەی کە دەبوو نەخرایەتە نێو مۆدێلی فرۆشتنەوە. شەهێی کڕین لە ویلایەتەکانی ئەمەریکادا، زۆر جیاوازی لەگەڵ شەهێی خواردندا نییە. بەم واتایە بێت کڕین ئەو جیهانەیە موشتەریَ تیایدا ئازادانە دەگەڕێت و سەربەستانەش دەژی. لەم مۆدێلەی بەشتکردنەدا، نیگەرانی و ڕاڕاییەکان دەبن بەتەم. چونکە ڕاکردن بە پەلە بۆ نێو قەرەباڵغی جیهانی کڕین خۆی لە خۆیدا بەخشینی داڵغە و خەیاڵ و تەنانەت نیگەرانییەکانیشە بە «شت». کاتێک دەمانەوێت بکڕین، دیارە دەبێت «شت»مان لە داڵغە و خەیاڵ زیاتر لە هزردا بێت. لێرەدا جگە لەوەی کاتێک دەمانەوێت جل لەبەربکەین، بەڵام بەرنامە دەبین، هەمیشە داڵغە و خەیاڵمان لەلای ئەوە بێت چ جۆرە جلێک لەبەربکەین.

نەمانی «کارەبا» لە ولاتێکی وەک ئەمەریکا، وەک خورپەی دڵ و شڵەژان و نیگەرانی شتێکی ئاساییە. بەڵام ڕووداوێکی بەم شێوەیە لە دوای ڕوداوەکەی تیرۆریستەکانەوە، چیدی نەک هەر شتێکی ئاوا مەزنیش، بەڵکو ڕووداوێکی ئاسایی و بچوکیش دەبێتە شایانی باس و دەبێتە ڕووداوێکی تۆقێنەر و مەزن. ئەوەی لە ڕادیۆوە بەرگوێکەوت، تەنیا ئاشکراکردنی ڕوداوەکە بوو، وە هەروەها ئاشکراکردنی «نیگەرانی» تەواوی خەڵکیش، بەڵام تەواو جیاواز لە فۆرمێکی تردا. ئەویش ئەوەیە کە لەو فۆرمەدا هەرچی، یان کۆی نیگەرانییەکانیان بەوە تاریفکرد، ڕوداوی کارەباکە بو بە کردەی «تیرۆریستەکان». ئەمە ڕاستییەک بوو دەنگی مرۆڤەکانی لە خۆی خڕکردەوە بۆ بانگەوازکردنی هەستە نیگەراناوییەکانیان. واتە ڕاستەوخۆکردنی «نەمانی کارەبا» بۆ کار و چالاکی تیرۆریستان. ئەمە بێجکە لە بناغە دروستکردنی ترسێکی مەزن لە دەرونی کەسەکاندا. لەیەک ساتدا، کارەکەیان بە ڕووداوێکی وا خوێندەوە کە بەرهەمی تیرۆریستەکانە و، لە هەمان کاتیشدا پەشیمانبوونەوەیان. تاکو لەسەر ئەوە ڕێککەوتن، کە ڕووداوێکی سروشتییە و تەنانەت هیچ جۆرە پەیوەندییەکی بە تیرۆریزمەوە نییە. هەرچەندە زۆربەی خەڵکی بەوە ڕازی نەبوون و باوەڕیان بەوە نەکرد و هۆیەکی مەعقولیان لا نەبوو بۆ ئەوەی باوەڕبکەن. ئەوەی سەرنجی ئێمە ڕادەکێشێت ئەوەیە، ئەم نیگەرانیبوونە، وەک «جەنگی سارد » وایە. ئەم نیگەرانییە مانیفێستی ئەو «ترس»ـە دەکات، کە لە ڕاستیدا جەنگێک هەیە و بەردەوامە و تەنانەت سەرانسەری جیهانی تەنیوە و کۆی ولاتەکانی گرتۆتەوە. ئەوەی ئەم جەنگەش دەکات بە جەنگیکی جیهانی ئاشکرایە، سەرۆک بوش بانگەوازی لە بۆ کرد، دوای ڕووداوەکەی نیۆرک، کە چیدی «ئەفغانستان »ی کرد بە تارگێتی جەنگ دژی تیرۆریزم و

دواییش «عێراق وسەدام». ئەم بەرنامەدارێژی و ستراتیژە بەردەوامە تاکو ئەم ساتەوەختە. جەنگ بەجەنگ چۆن وە کەی کۆتایی دەبێت. کۆتایینەبوونی جەنگ دژی تیرۆریزم، بەهەر شێوەیەک بیری لێدەکەیتەوە و لێکیبدەیتەوە، کۆتایی نەبوونی تیرۆریزم خۆیەتی. واتە کاتێکیش تیرۆریزم تەواو دەبێت، دیارە جەنگیش دژی ئەم تیرۆریزمە تەواو دەبێت. بەڵام ئەمە هاوکێشەیەکی زۆر بێهودەیە، چونکە ڕاستە ئەمەریکا تاکو هەیە دەتوانێت هەڵگری ئەو جەمکەی «دژی تیرۆریزم» بێت، بەڵام ئێمەیەک ئایا لە ڕاستیدا چۆن بزانین «تیرۆریزم» تەواو بووە. ئەم جەنگە بۆچی لە جەنگەکانی تر ناچێت، چونکە ئەمە خاسیەتێکی زۆر تایبەتی ئەم جەنگەیە. جەنگکردن بەبێ هەبوونی دوو سەنگەر دەبێتە جەنگیکی بێهودە. تاکو ئەوکاتەی ئەمەریکا جەنگی هەیە دژی تیرۆریزم، جەنگیکی بێهودە هەڵدەگیرسێنێت. چونکە کاتێک سەنگەری بەرامبەر، تەنها بریتی بێت لە ناوێک، تەنیا شکی تیادا نابێت، دەبێتە جەنگیکی وەهماوی، یان باشتر بڵێین جەنگیک دژ بە «وەهم».

لە کاتێکدا حکومەت و تەواوی میدیاش لە ڕاڤەکردنی یەکەمیان پەشیمانبوونەوە لەوەی «بڕانی کارەبا» کاری تیرۆریستان بێت. لە هەمان کاتیشدا، «ئەلقاعیدە» بانگەوازی ئەوەی کرد بکەری ڕووداوەکەیە، ئەمە جگە لەوەی دەیسەلمێنێت کە کاری ئەوانە «ئەگەر کاری ئەوانیش نەبێت» لە هەمان کاتیشدا سەلماندنی بانگەوازەکەی ئەوانە، ئەمەش بەنۆبەتی خۆی چاندنی شەتڵی «نیگەرانییە».

لەبەر ئەوەی ئێمە ئەم ڕووداوە تەنیا لە تەکنیکی ڕووداوەکەدا ناخوێنینەوە، لەبەرئەوە دێین تەماشای مرۆڤەکان لە نێویدا دەکەین، چی ڕوودەدات و بیر لە چی دەکرێتەوە لە ئاستیدا بە شێوەیەکی گشتی. واتە ئەم ڕووداوە سەرەڕای ئەوەی خۆشحاڵانە خەسارەتی مرۆیی نەبوو. ئەگەر کاری سروشت بێت، یان کاری تیرۆریستەکان بێت، ئەوەندە سەرنجی ئێمە بەلای خۆیدا ڕاناکێشێت. جیاوازیش زۆر دروستناکات ئایا ئەم ڕووداوە چۆن کراوە، یان چۆن ڕویداوە، چونکە ئەگەر کاری سروشت بێت، ئەوا حکومەت و میدیاش بانگەوازیان بۆ کرد، کە ڕووداوێکی سروشتی بووە، خۆ ئەگەر کاری تیرۆریستەکانیش بێت، ئەوا بەهەمان شێوە ئەوانیش بانگەوازیان بۆ کرد و خۆیان بە بکەری لەقەڵەمدا. ئالێرەدا بەهەمان شێوە بێهودەیی جەنگی دژی تیرۆریزم دەردەکەوێت. ئەم جەنگە لەبەرئەوەی جەنگێکی سەیرە، دیارە ستراتیژ و ئامانجەکانی ئارەزوویەکی ترە. ئێمە ئەم ڕووداوە وەک خۆی تەماشاناکەین، بەڵکو بەشێوەیەک لە شێوازەکان وەریدەگێڕینە سەر «ئەعجوبە». ئەم وشەیەش نەک لە ئستێکی میتافیزیکییانەدا، بەڵکو وەک «هێما»یەک وەریدەگرین بۆ خوێندنەوە و تەماشاکردنی هەندێک لایەنی ژیانی مۆدێرن. بە مانایەکی دیکە ئەم ڕووداوە وەک پێداویستییەک «زەرورە» وەردەگرین

و دەیخوێنینەوە، لە بەراوردکردنی ژیانی ئێستاکەدا لەگەڵ مامەڵەکردنماندا لە زۆری کەرەسە و زۆری شتەکان. ئەمەریکا ئەگەر دەروازەیەک بێت بۆ دیموکراسی، یان سەنتەری دیموکراسی بێت بۆ فەرهەنگ و جیهانی دیموکراسی، چیدی لە ڕاستیدا نابێت بەتەنیا بۆ خۆی بژی و بەتەنیا خۆی خۆشبوێت. خۆشەویستی ئەوکاتە ستراکتور و بناغەکانی دروستدەبێت، ئەگەر لە پێناوی مەزنکردن و قەبەکردنی «ئیگۆ»دا نەبێت. بە مانایەکی تر خۆشەویستی هیچ کاتێک بوونی نابێت ئەگەر خۆشەویستیەک نەبێت بۆ ئەوی دی. کەرتکەرتکردنی قەبەیی و مەزنی «ئیگۆ» بە مردنی خود کۆتایی پێنایەت، بەڵکو لە پێناوی ئەم خودەدەدا خۆی دەکات بە قوربانی. خۆشەویستی خود بۆ خۆی پوچەڵترین شێوەی خۆشەویستیکردنە، چونکە خۆشەویستی ئەگەر هەبێت و هەر مانایەکیشی بۆ دابنرێت، دیارە لە پێناوی ئەو «کەسێتییە» تاکەدا نییە خۆشەویستیدەکات و دابەشیدەکات، لە پێناوی «ئەوی» تردایە. نەبوون و ئامادەنەبوونی «ئەوێک» بۆ ئەوەی وەرگری خۆشەویستی بێت، هیچ کاتێک خۆشەویستی ڕوونادات. ئەمەریکای مەزن و ئیگۆی گەورە تاکو چەند خۆشەویستی لەگەڵ جیهاندا «جیهانێک خۆی بەشێکە لێی» دەکات. لە مۆدێرنی ئەمەریکا یەکێک بە پێچەوانەوە شتەکان دەبینێت و شتەکان تێدەکات. خۆشەویستی خودی ئەم وڵاتە زەبەلاحە بە تەنیا بۆ «ئیگۆی» قەبەی خۆیەتی، بۆمان ڕووندەکاتەوە کە ئەوانی دیکەی نەک هەر بەقەبارەی خۆی خۆشناوێن، بەڵکو هەرگیز خۆشیناوێن، یان خۆشینەویستوە. ئەمەیە وادەکات ڕۆحیانەتی مرۆڤایەتی لە پەیوەندییەکی بەهێزدا نەبێت لە جیهاندا. لە جیهانێکدا زیاتر پێشوازی لە مۆدێرنی دەکات. بەڵام هەموو کەرەسە و دیڤایسێک ئەگەر نەبنەوە بە هۆیەک لە پێناوی مرۆڤایەتیدا، بۆ ئێمەی مرۆڤ دەبنە مایەی کێشە. ئەمەریکا سەنتەری دیجتاڵبوون و بە ئامرازبوونە، نازانم چەند دەتوانێت خۆشەویستی بکات. لە نێو خودی ئەمەریکا خۆیدا «کات»ـی نەماوە بۆ خۆشەویستیێ. ئەم وڵاتە کاتی نەماوە بۆ زۆر شت بیکات. زرنگی و عەقڵانیەتی خود «کەس بۆ خۆی» لە دوا ئاستەکانیدایە لە پێناوی دەوڵەمەندبووندا. لە ئەمەریکادا ئیمکانیيەتی بەعاقڵبوونی کەس بەعاقڵبوونە بۆ دەوڵەمەندبوون. نەگەشتن بە بە«هەشت»ی دەوڵەوەندبوون نەگەشتنە بە خەونە گەورەکان. لە ئەمەریکادا خەونە گەورەکان، خەونە بە بەهەشتێکەوە جارێکا لەسەر زەوی نییە، ئەم بەهەشتەش بریتی نییە لە «دەوڵەمەندی» یان دەوڵەمەندبوون بەتەنیا، بەڵکو دەوڵەمەندبوونی زیاتر. ئەم وشەی «زیاتر»ـەیە بۆتە گەورەترین کارەسات، چونکە «زۆرتر» لە هەموو شتێک دەبێتە کێشەیەکی گەورە. جگە لەوەی «ڕەشبینی و خەم وئازار»ی لێدەکەوێتەوە، بەهەمان شێوەش دەبێتە تاکە خەون بۆ ئادەمیزاد لە جیهاندا. ئەگەر کۆی خەونەکانیش لە نێو تەنیا خەونێکدا نیشتەجێببن، کە ئەمەش خەون بێت بۆ دەوڵەمەندێ «زیاتر»، چیدی دەبین بە مرۆڤگەلێکی بێخەون. ئادەمیزاد بەبێ خەون دەبێتە بوونەوەرێکی

بێگیان. بۆ دەوڵەمەندی بوونە کاتێک خەونەکان تەنها دەبنە خەونبینین لە ستەرتیژیەتی زیاتردەوڵەوەندبوون، چیدی ئەوەی گرنگی و ئەهمیەتی دەبێت ژیانی مرۆڤایەتی و قەیرانەکانی نییە. جێگای مەترسییە لە کاتێکدا وڵاتێک خۆی بانگەوازی« دیموکراسی»بوون بکات و لە لایەکەوە نەتوانێت قەیرنەکانی جیهانی مۆدێرنی ئەمێستاکە بە ڕاستگۆیی بخاتە ژێر بەرپرسیارێتی و مۆراڵی سیاسی لە بۆ دۆزینەوەێ یان تەرحکردنی چارەسەرەکاندا. لێرەدا دەڵێین «تەرح»، نەک سەپاندن و ئیجبارکردن، چونکە کاتێک ئەو جۆرە چارەسەرەی خۆی ئیجباردەکات، لە ڕاستیدا نابێتە هیچ جۆرە چارەسەرکردنێک، بەڵام کاتێک ئامادەنەبین بۆ دایەلۆگ و بیرۆکەی« تەرح»، وە بمانەوێت چارەسەریش بدۆزینەوە، وە هەروەها خۆشمان بەسەر ئەوانی دیکەشدا بسەپێنین، ئەوە کە چیدی نەک چارەسەر بۆ قەیرانەکان نادۆزینەوە، بەڵکو قەیرانەکان مەزنتنریش دەکەین. نمونەیەکی شارستانی و یاسایی و عوسابێ باسدەکەین. ئەم نمونەیە پەیوەستی بە ژیانی ناوخۆی ئەمەریکاوە هەیە، کە دەربارەی «چەک»ـە. لە «دەستوری ئەمەریکادا ـ کۆنستەتوشن» لە بەندی دوو «ئەمێندمێنت» دەڵێت «میلیشیایەکی باش، کە بتوانێت کۆنترۆڵبکات، لە بۆ ئاسایشی «سیکیوریتی» وڵاتێکی ئازاد پێویستە، مافی خەڵکییە خاوەنی چەک بن و بتوانن هەڵیبکرن، نابێت دژی بین». گومانی تیادا نییە، ئەم بەندە، ئەمێندوێنتە لە کاتێکدا نوسراوەتەوە جیاوازییەکی زۆری لەگەڵ زۆر سەردەمەکانی دوای خۆی و ئێستاداکەدا هەیە. بەڵام مانای ئەمێندمێنت، ئەوە دەگرێتەوە، کە بکۆڕدرێت، واتە دەسکاریبکرێت، کەم تا زۆر لە بەندەکان شت گۆڕاون و دەسکاریکراون، بەڵام ئەم بەندە لەو ساتەوەختەوەی نوسراوەتەوە، گۆڕانی بەسەردا نەهاتووە. واتە چەک لەم وڵاتەدا «دروستدەکرێت ـ دەفرۆشرێت ـ بەکاردەهێنرێت». هەر لەم وڵاتەدایە «میلیشیات» بە سەربەستی بوونیان هەیە. شتێکی خەیاڵی وسەیرە چەند لە خەڵکی دەبن بە قوربانی «چەک و تەقەمەنی». شایانی باسیشە ئەوە بوترێت، زۆربەی قوربانییەکان لە منداڵ و گەنجەکانن. وڵاتێک خۆی بە خۆی بڵێت «دیموکراسی و شارستانی»، ئایا چۆن نایەوێت دەسکاری کۆنستەتوشنێک بکات، کە ئازادی دەدات بە خەڵکی چەک لە ماڵەکانیاندا هەبێت و هانیانبدات بۆ هەڵکرتنی چەکیش. چونکە دەوڵەمەندترین و ملیۆنێرترین و بە هێزترین کەسان و کۆمپانیا لە پشت ئەم دیاردەیەوە. تەنانەت سەرۆک «بوش» هیچ جارێک حەملە ناکاتە سەر چەک و بڵاوبونەوەی چەکیش لە نێو کۆمەڵگای ئەمەریکا. بیڵ کلینتن، یەکێک بوو لەو سەرکردانەی هەمیشە حەملەی دەکردە سەر بڵاوبونەوەی چەک، هەروەها جیاوازییەکی زۆری لەگەڵ سەرۆکێکی وەک سەرۆک «بوش»هەیە. لەم بەراوردکارییەدا دیاردەی نەرمونیانی و باوەڕکردن بە دایەلۆگ و هەوڵدانیش لە بۆ گوێگرتن لەبەرامبەر و تەنانەت ئاشنایی زیاتری بە جیهانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و هەروەها هەوڵدانیش بۆ نزیکبوونەوە و ڕێککەوتنی «عەرەب و

جولەکە»ش، وەک خۆی دەڵێت: باشترین ستراتیژ کە ئاساییشی ئێمە دابیندەکات وە هەروەها بناغەی نازدارترین ئاشتی بکا ئەوەیە دیموکراسی لە شوێنەکانی تردا پێشبخەین» (٢). وەک بینجامین دەڵێت «ئامانجی دیموکراسی ئەوەیە لە جیهانێکی بەدیموکراسیکراودا، بەڵام ئەمە ئەوە ناکەیەنێت دیموکراسییەکی ئەمەریکایی بنێرینە دەرەوە» (٣).

«چەک» هێمایەکە خێرا پێماندەڵێت کە بۆچێ هەیە، گومانی تیادا نییە لە شۆڕشە چەکدارەکاندا، چەکە دەتوانێت بەرگریکردنیان بداتێ بەرامبەر چەکەکانی تر «واتە لەبەرامبەر دوژمن». بەڵام ئەوەی ئێمە باسی لێوە دەکەین ئەمڕۆکە، چەکێکی زۆرە لە ئەمەریکادا دروستدەکرێت و دەفرۆشرێت و بەکاردەهێنرێت. ئەمەش لە کوشتنی «مرۆڤایەتی» زیاتر هیچ کاردانەوەیەکی پۆزەتیڤی نییە و ناشبێت. لە کاتێکدا ئەمەریکا و بەتایبەتی عەقڵیەت و مۆرالی سیاسی سەرۆکێکی وەک بوش کە دەیەوێت جیهان لە«چەک»ی کیمایی ڕابماڵێت. لە کاتێکدا کارخانە و کۆمپانیاکان بۆ دروستکردن و بەرهەمهێنانی چەک دەبنە مەرکەزێک لەم وڵاتەدا. کارگەکانی چەکدروستکردن و نەوتیش، ئەو کارخانانەن بوونەتە شێوازێکی کلاسیکی لەم وڵاتەدا، ئەم کلاسیکییەتە مەبەستمان لەو جۆرە کولتوورەیە بۆ عەقڵییەت و پاشخانی ڕۆحیانەتی «جیهانی بزنس». لە هەمان کاتیشدا کلاسیکەتێکە تێکەڵبووە لەگەڵ ئەو جۆرە هەستکردنەدا، وا لە یەکێک بکات شەرم بکات لە ئاستیدا و هیچ نەڵێت. پاشخانی ئەم جیهانی بزنزەش لە پشتیەوە هێزێک ئامادەیە کە یاساش شەرمی لێدەکات.

دەوڵەمەندبوون لە ئەمەریکادا واتلێدەکات لە دەرەوەی خەون و خەیاڵەکانی مرۆڤایەتی بژیت. چونکە کاتێک مرۆڤ هەڵگری خەون و خەیاڵ بوو، ئەوکات مەفهومی دەوڵەمەندی لەقدەبێت. دەوڵەمەندی وەک ستراتیژێک مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت، دیارە دەبێتە تاکە ڕێگا بۆ تەماشاکردن و هەنگاوەکانیش بەسەریدا. تاکو ئەم جۆرە ستراتیژییەتە پێشڕەوایەتی بیرکردنەوە و کولتوور بکات، چەک و تەقەمەنی لەنێوناچێت. جگەلەوەی ئەم بیرۆکەیەی تەنها ژیان لە پێناوی دەوڵەمەندیدا بارودۆخ تەنها لە پێناو خۆیدا وەک کەرەسەیەک دەبینێت بە کۆی مرۆڤەکانەوە، هەروەها ئەوەی لە پشت جموجۆڵەکانیشەوەیە، ئەو ئەمێندمێتنەیە، بەرگری لە هەبوونی چەک و کڕین و فرۆشتنی چەکیش دەکات. ئەم دەوڵەمەندییەی ئاماژەی پێدەکەین، هەلومەرجێکی ترسناکیش دروستدەکات، ئەویش ئەو ڕەشبینییەیە، کە وا لە یەکێک دەکات نەتوانێت دەوڵەمەندبێت. بەڵام بەم عەقڵیەتەوەی چەند هەوڵدەدات و جەغد لەسەر ئەم پرۆسێسە دەکات و، چیدی ئەو کەسایەتییە دەبێت بە وزەی ئەو مەشقکردن و هەوڵدانەی دەوڵەمەندبوونە. کاتێکیش هەمووشتێک لەم جیهانەدا دەبێت بەو تاکە خەونە، خەونەکانی تر کاڵدەبنەوە و، ئیرادە و بیر و هەوڵدان دەبێت بەوەی، کەی بتوانێت لەو بەهەشتەدا بحەسێتەوە. کێشەکەش

لێرەوە دەستپێدەکات، کە ناتوانێ بەخێراترین «کات» لەو بەهەشتەدا بێت، ڕەشبینی دەیکرۆژێت و تورەش دەبێت. تورەیی «عەسەبانی» بەسەر سیمای ئەمەریکاوە هەمیشە دەبینرێت. لێبووردن وخۆڕاگری و سەبرکردن هیچ گرنگییان نییە. بەتایبەتی کاتێک «کات» بۆ هیچ شتێک نییە و کاتیش بەدەستەوە نامێنێتەوە بۆ بوون بە «ملیۆنێر» بە زووترین کات. ئەمەریکا واتە کولاجی «برۆزاک». ئەو حەبەی عەسەبییەکان بەکاریدەهێنن. هەر ماوە ماوەیەکیش، تەنانەت حەبەکانی «سەرئێشەش» نەوعیەتیان دەگۆڕێت. بۆ نمونە حەبی «مایەکرەین» بەهێزترین حەبی «سەرئێشەی کوشندەیە»، لە دەرمانخانەکاندا بەبێ ڕەچەتە دەفرۆشرێت. ئەمە هەرچەندە پێماندەڵێت چۆن ناوەندی جیهانی «پڕوپاگەندە ـ ئەدڤێرتایسمێنت» چۆن هەموو شتێک دەکات و بەکاردێنێت «بۆ نمونە زمان دەکات بە کەرەسەیەک بۆ بابەتی هەست و سۆز لە پێناوی فرۆشتندا». هەرشتێک بزانرێت دەفرۆشرێت، هەموو دەربڕین و وێنەیەکی سۆزداری و تەنانەت هۆی عەقلانی و جێی باوەڕی بۆ دەدۆزرێتەوە.

دیاردەی «کارەبا»بڕان و کۆی هەستەکانمان لەم خاڵانەی خوارەوە پێناسەدەکەین:

١ـ کاتێک کارەبا نەما، ئەوەی میدیاکان «ڕادیۆ» بڵاویانکردەوە بەبێ دوربینی و لێکدانەوە، کرا بە ئاکامی کاری تیرۆریستان. هەرچەندە کەڵکەڵەی ئەم هەستکردنەش بەبێ لێکدانەوەیەکی قووڵ زوتر لە دەرونی زۆربەی دانیشتوانی ویلایەتەکاندا هەڵگیرسابوو. لێکدنەوەی قوڵ و لێکۆڵینەوە لەبەرچی؟! کاتێک ساتەوەختی جیهانی ئێستاکەمان لە ڕوبەڕونەوەدایە لە هێرشەکانی «تیرۆریزم و جەنگ دژی تیرۆریزم»، هەروەها لەلایەکی تریشەوە، هەرچییەک و هەر چۆنێک بیردەکرێتەوە لەم وڵاتەدا میدیاکان دەیبەنبەڕێوە. بۆنمونە ئێمە کاتێک تەماشای تەلەفیزیۆن دەکەین ولەزەتمان پێدەبەخشێت، بە هەمان شێوەش لە بری ئەوەی بیربکەینەوە، ئەو تەلەفیزیۆنە بیرمان بۆ دەکاتەوە. ئەوەی خەڵکی فێرێ دەبن لە تیڤێ و رادیۆ و تەنانەت ڕۆژنامەکانەوە، فێربونێکی ئیعلامی ڕوتی ئەمەریکانیە. ئەگەر موبالەغەش نەبێت، هەندێک شتی دیکەی جیاواز بەدیناکەی ئەوەی پێچەوانەی بۆچوون و لێکدانەوەیەکی سەرپێیی و خێرا نەبێت. بۆ نمونە ئەم جیاوازییە یەکێک دەتوانێت بە ئاشکرا لەگەڵ ئەوروپادا ببینێت بە ئاسانترین شێوە و وە هەروەها ئاستێکی باشتر و کراوەتریش. ئەم خەیاڵەی پێیگووتن ئەمە کاری تیرۆریستەکانە، خەیاڵێکە چیدی ستراکتۆری خۆی لە نێو دەرونی کەسەکاندا دروستکردوە. واتە هیچ شتێک لە خۆڕا و لە خۆیەوە و بۆ خۆشێ ڕونادات. بەم واتایە بێت ڕوداوی قەبە و مەزن جگەلەوەی هەمیشە ستراکتورێک لە بونیادو مانا دروستدەکات لە بیرهاتنەوەیدا کاتێک ڕووداوێکی بەوشێوەیە دەبێتەوە و ڕودەداتەوە. ئەمەش

هێڵێکی نیگەراناوییە لە نێو ناخی کەسەکاندا. هەروەها وێنەیەکی تری کەسەکانمان بۆ ئاشکرادەکات، ئەویش ئاستی «تەمەڵ»یانە لە ڕوانگەی کارکردن لەگەڵ قەیرانەکاندا و چارەسەرکردنیان. بۆ نمونە لەم وڵاتەدا بۆ ساکارترین و ئاسانترین شت، کە هیچ جارێک شایستەی بانگکردنی کۆمپانیایەک نییە بۆ دایەکنۆس «تشخیص» و چاککردنەوەی. ئەم کاردانەوەیە جگەلەوەی وامان لێدەکات متمانە بەخۆمان نەکەین لە دایەکنۆسکردن و تەنانەت چاککردنەوەی شتەکاندا، بەڵکو گرنگی بە مرۆڤبوونمان لێدەستێنێتەوە. ڕۆڵی ئەمەش پڕوپاگەندەیە «دیعایە»یە. جیهانی دیعایە بەتەنیا پێمان ناڵێت و وامان لێناکات شتەکان بکڕین، بەڵکو هانماندەدات و کاریگەری دەرونیمان لەسەر دروستدەکات. پروپاگەندە سیستەمی حەزو ئارەزو و خەیاڵەکان و بیری کەسەکان ریسێرج دەکات بۆ ئەوەی سەرکەوتووبێت لە هاندان و کارتێکردنماندا بۆ کڕینی «شت ـ سێرڤس ـ پێویستی». لەم وڵاتەدا کار و گرنگی«تیڤیّ و ڕادیۆ و ڕۆژنامەکان» بوونەتە ریکلام و پروپاگەندە بۆکردن. هەمووشتێک دەبێت بە کەرەسە و شت لە پێناوی فرۆشتندا.

بە شێوەیێەکی گشتی میدیا بیر بۆ ئێمە دەکاتەوە. هەرکاتێک هەرشتێک ڕوودەدات و شایستەی «لێکدانەوە»ی ئاستێکی جیدیانەیە، بەڵام کەسەکان هەندە تەمبەڵبوون چیدی تاقەتی بیرکردنەوەیان نەماوە.

٢ـ لە کاتی ئەم ڕوداوەدا، نیگەرانی «کارکردن» بانگەوازێک بوو بە ئاشکرا لە دوتوێی قسەکردنەکاندا گوێمان لێ دەبوو. «ئەگەر موبالەغە نەکەم» یەکێک ئەگەر گوێی لە پرسیار وسەرنجەکان بوایە، هەروەک ئاخیرەت بوبێت، یەکێک زەندەقی دەچوو، چونکە نەمانی کارەبا، واتە کێشەی «سوبەرمارکێت و کاز ستەیشنەکان». چونکە نیگەرانی بەرامبەر ئەوەی چۆن بگەیتە سەر کار، کاتێک بەنزینت نەبێت. ئەمە ئەو ساتەیە یەکێک ژیانی لە خۆی مارە نەکردوە، بەڵکو ئەوەی هەموومانی لە خۆی مارە کردوە «کارە». نیگەرانیبوون لەوەی یەکێک درەنگ دەگاتە سەر کار، دیاردەیەکی زۆر سەیرە لەم وڵاتەدا، بەڵام لە هەمان کاتیشکدا کەس تاقەتی کارکردنی نییە و هەروەها دەیەوێت بە خێراترین کات ببێت بە نێوبانگترین «دەوڵەمەند». مرۆڤەکان لە ڕاستیدا هەقە تاقەتی کاریان نەمێنێت، چونکە لەکارکردن مارە نەکراون. لەم وڵاتەدا کارکردن تەنها لە سەرچاوەی «پارەپەیداکردن»ـەوە سەیردەکرێت. لەبەر ئەوەیە کاتێک کارێکی ڕێکوپێک و باشت هەیە، بەڵام پارەیەکی زۆرت دەستناکەوێت، چیدی ئەم کارە دەبێتە شتێکی خراپ. بەهەمان شێوە ئەگەر هەرجۆرە کارێک بکەیت و پارەی باشی لێ پەیدا بکەیت، ئەوا بە شێوەیەک لە شێوەکان دەبێت بە کارێکی باش. مۆرالی کارکردن لەم ئاستەدا هێڵێکی تۆتالیتارییانەی تیادایە. کاتێک ماشێنەکەت خراپ دەبێت و ناتوانی بگەیتە

سەر کار، ئەوا بە ناشرینترین شێواز لێت تورە دەبن، هەڕەشەی دەرکردنت لێدەکەن. لێرەدا دیارە دەمانەوێت بڵێین کۆیلەبوونی مرۆڤ لە زۆر لایەن و ئاستیشەوە ئامادەیە. لە «کارەکەی» مارەدەکرێت و چیدی کاتی کارکردنیش دەبێت بە کاتی ژیان. بەڵام ئایا «کاتێکی» تایبەتی چۆن بێتەکایەوە و دروستبێت. «کرێی کارکردن بەتەنیا وا لە خەڵکی ناکات شێتگیربن، هەروەها بەڵکو تەمەڵییەکی تەواویش.»٤ دونیای کارکردن بە مانای سەرفکردنی کاتی لەشە بۆ بژێوی بوونی، کە هەڵبەتە دەبێتە ماندوبوونی لەشیش.

٣ـ لە نەمانی کارەبادا، ترس و نیگەرانی «سۆپەرمارکێتە قەبەکان» بەئاشکرا دەردەکەوێت، ئەم ترسەش ڕاستەوخۆ پابەندی تێڕوانینی ئەم هێزە ئابوورییانەیە بۆ پەیوەندی نێوان قازانج و زەرەرکردن. ئەم نیگەرانییە هەرگیز نیگەرانییەکی ڕۆحی نییە، چونکە ڕەگەزەکانی نیگەرانیبوون لە ڕۆحەوە سەرچاوەدەگرێت، دیارە مەبەستمان لە جەوهەرە؛ ئەم نیگەرانییە جیاوازە لە نیگەرانییەک کە لەوە بترسێت «زەرەر» لە کڕین و فرۆشتندا بکات. ئەمە خەمێکی ئابوورییە و هیچی تر، خەمی ئابووری لێرەدا بە مانایەکی بەربلاو وفراوان نایەت لە هەستکردنە زۆر مرۆڤانەکەیدا. ئەم هەستکردنە بە تەنیا لەسەر سنوری «بانک ـ ژمارەکاندا» تەماشای هەمووشتێک دەکات، نەک بە پێچەوانەوە. ئەم هەستکردنە بە نیگەرانی ناگەیەنێت لە ڕاستیدا، چونکە نیگەرانی ناتوانێت بابەتی «ئابجێکتی» نیگەرانییەکەی هەبێت. بەڵام ئەمە تەنیا ترسێکە لەوەی «شتەکان»ی بۆ نمونە خراپدەبێت و بۆگەندەکەن و «سەرف»نابێت. واتە ئەم «شتانە»ی نێو سوپەرمارکێتەکانن ئەم ترسە دروستدەکەن، چونکە کاتێک شتەکان بۆگەندەکەن، ئاشکرایە کە زەرەر دەکرێت. کاتێکیش ئەم زەرەرە گەورەتربێت، زۆتر لە دەوڵەمەندبوون کەمدەکاتەوە، وەهەروەها کاتی زۆرتری دەوێت بۆ بوون بە دەوڵەمەندێکی گەورە.

لەگەڵ نەمانی کارەبا ئەم شەپۆلە دەرون و کەسایەتی خاوەن سوپەرمارکێتەکان دەکرۆژێت. چونکە لەو ڕۆژەدا ئاگاداربووین هەموو سوپەرمارکێتەکان بە گشتی شتەکانیان «شتی بەستو ـ گۆشت... هتد» هەراجدەکرد. هەرچەندە ئەم شوێنە زۆر گەورانە خاوەنی مەشین و دیڤایسی جۆراوجۆرن بۆ بەکارهێنان لە حاڵەتی ناکاودا «ئیمێرجینسیدا». چونکە باوەڕیان بەوە هەیە کورد وتەنی «زەرەر لە نیوەی بگەڕێتەوە باشترە». ئەم هۆ هەرە زۆر گرنگەیە کە هەموو شتەکانیان پێ هەرزان دەکات.

٤ـ ترسێکی تر کە پەیوەندی بە خەزنکردنی بەنزینی زۆرەوە هەیە، ئەمە هەرچەندە «ماشێن و ئۆتۆمبێلمان» بیردێنێتەوە، بە هەمانشێوەش ئەو کەسایەتییەمان بۆ وێنادەکات، کە بە تەنیا خۆی لە هەموو کەسێکی دیکە زیاتر خۆشدەوێت، ئەمەش ئەو هەڵپەکردنەیە بۆ شتی زۆر لە

پێش ئەوانی ترەوە دەستنیشاندەکات. بەڵام ئێمە لە بیرمان نەچێت، ئەوەی ئەم خولیا و خەیاڵەش فراوانتر دەکات و بۆ بەردەوامبوونی وزەی دەداتێ پروپاگەندەیە. ئەم سیستەمەیە کە ئارەزووەکان پتر قەبەدەکات لە بۆ خۆشویستنی خود بەشێوەیەکی بێئەندازە. لێرەدا ئێمە ناڵێین خودخۆیی خۆی نەوێت، بەڵکو خۆشویستنی ئەوی دی کاردانەوەیەکە بۆ وەرگرتن و بڵاوبونەوەی ئەم خۆشەویستییە. لێرەدا ماشێن و ئۆتۆمبیل دەبێتە وێنەیەک بۆ تەماشاکردن، یان دەبێتە ئاوێنەیەک بۆ دیتن و تەماشاکردنی خود خۆی. بە مانایەکی تر، ئەوکەسەی «مارسیدس» لێدەخورێت، تەنیا لەبەر ئەوە نییە کە ئەڵمانیا ئەم شێوە ئۆتۆمبیلە بەرهەمدەهێنێت، بەڵکو ئەو وێناکردنەیە کە زوتر بۆتە وێنەیەک و بۆتە هێمایەک لە بۆ تایبەتێتی ئەم مارکەیە. وە بە هەمان شێوە ئەو کەسایەتییەی هەمیشە لە نێو ئەم مارکە ئۆتۆمبیلە زۆر تایبەتیەدا وێنەی خۆی دەبینی خۆی لەوانی دیکە بە جیاواز دادەنێت و بە جۆرێک لە جۆرەکان لە نێو ئەم وێنەیەدا، خۆی بە گرنگتر و بەهێزتر دەبینێت. ڕەنگە کارەساتێکی گەورە بێت ڕۆژێک لە ڕۆژان هەلومەرجێک وای لێبکات، مارکەیەکی بۆ نمونە ئاسایی و هەرزانبەها لە ئۆتۆمۆبیل لێبخورێت. وەک وتمان چیدی ئەو مارکەیە لە ئۆتۆمۆبیل ڕوخساری کەسایەتیەکی بە هێز و گرنگ وجیاوازی ئەومان پێ نیشاندەدات لە بۆ ناسینەوە. وەک چۆن ئەو دیڤایسە، ئۆتۆمبیلە، مارکەیەکی توند و بەهێز و خێرا و جوان و گەورە و گرانیشە، ئاوا بە هەمانشێوە ئەە کەسەش خۆی بەم هەموو شتە دەزانێت. بە مانایەکی تر ئەو ناسین و پێناسانەی دەکرێت و دەبەخشرێت بە ئۆتۆمبیلەکە، خاوەنەکەشی پێدەناسرێت و هەمان خاسییەت بە کەسایەتی ئەویش دەبەخشرێت. واتە لە ڕاستیدا کەسەکە دەبێت بە ئۆتۆمبیلەکە و ئۆتۆمبیلەکەش دەبێت بەو. تەنیا بە تەماشاکردنی زۆربەی فلیمەکانی ئەمەریکا «هۆلیود»، لەم ڕاستییەمان زیاتر بۆ دەردەکەوێت. ماشێنە قەبە و سەیرەکانمان بەرچاودەکەوێت کە ناوی بە «ئۆتۆمبیلی ماسولکاوی» دەبەن. ئەمە ئەوەش وێنادەکات چۆن کەسەکانیش دەیانەوێت، بە چەندین شێواز خاوەنی «ماسولکە»بن. چیدی ئەگەر بە وەرزش، بە حەب و دەرزی «ستێر ڕوید»، یان تەنانەت گەر لە ڕێگای نەشتەرگەریش «عەمەلیات» بێت. ئەمە جگەلەوەی کەسی ئەمەریکی بە گشتی حەزی لە ئۆتۆمبێلی قەبە و ماسولکاوییە، بە هەمانشێوەش حەزی بە خانوی قەبە و باخچە و بێستانی قەبەش هەیە. هەمیشە بە کڕینەوە خۆی مەشغوڵدەکات. حەزدەکات شتێ زۆری هەبێت. وەک بیەوێت خۆی بە تەنیا هەموو شتەکان بۆ خۆی بکرێت و بە تەنیا بۆخۆی کۆبکاتەوە. لەبەر ئەم هۆیەیە دەیەوێت بە خێراترین کات دەوڵەمەندبێت و بگرە لە دەوڵەمەندیش زیاتر. لەبەر ئەمەیە «کات» بەش ناکات بۆ دەوڵەمەندبوونی. خودی کات خۆی دەبێت بە «پارە».

کە باس لە ئۆتۆمبێل دەکەین، گرنگە ئاماژەش بەوە بکەین، کە تورەیی و گیانی پەلامارداناندەی ڕۆحی ئەمەریکی لە دیزاینی «بۆدی» ماشێنەکانیشدا ئامادەیە. باشترین نمونەش بۆ ئەمە مارکەی ئۆتۆمبێلی «هەمەرە»ـە. ئەم ماشێنە سەرباز و مۆرینەکانی ئەمەریکا بە کاریدەهێنن، بەڵام لە ناو شارەکانیشدا دەبینرێت. ئەم چەشنە ماشینە تا ڕادەیەکی زۆر وەک ماشێنەکانی تر ڕۆژانە بەرچاوناکەوێت، چونکی نرخەکەیان گەلێک گرانە. لەبەر ئەوە زۆربەی توێژی ناوەند «میدڵ کلاس» توانای کرینی ئەم جۆرە ئۆتۆمبیلە گرانبەهایانەیان نییە. تەنانەت لە جیهانی بەکارهێنانی جۆری ئۆتۆمبیلیشدا مایەی هێماپێکردنە بڵێین، لە کاتی کۆبونەوە و خۆئامادەکردن بۆ دانیشتن و کۆنفرانسی بزنس ئاسا، هەمیشە ڕوخسارێک لەگەڵ جلوبەرگێکی تایبەتی و هەروەها بە ئۆتۆمبێلێکی تایبەتیش بەدیدەکرێت. لە کاتی وەرزشی «گۆڵف»دا جۆرێک لە جلوبەرگ دەکرێتەبەر و هەروەها ئۆتۆمبیلی تایبەتی «سپۆرتی» بەکاردێت. هەرچەندە لەو کاتەدا «وەرزش و گۆڵف» دەکرێت، لەڕاستیدا وەکو لەش و جلوبەرگ دەردەکەون بۆ وەرزشکردن، بەڵام ئەوەی لە کاتە تەرخانکراوەدا باسدەکرێت دوبارە جیهانی کار و بزنسە. بە مانایەکی تر، ئەوەی ئامادە نییە وەرزش بکات «ڕۆحی وەرزشە».

خاڵێکی تر هەیە دەبێت دەستی بۆ ڕابکێشین، ئەویش بە بابەت یان شتکردنی «ئابجێکت کردن» زمانی قسەکردنە. ناونان لە شتە بێگیان و ڕۆحەکان دەبێتە شتێکی سەیر. بۆ نمونە بە مانایەک لە ماناکان «هەبوونی شتی زۆر، شتی جوان» وەک «ئۆتۆمۆبیلی سپۆرتی و ماسولکاوی، بەلەم و ماتۆڕ و بینا و خانوبەرەش» بە «ئت و شی» پێناسەدەکرێن. واتە هەبوونی ئەم شتانە لە پێناسەیەکی زۆر مێینانەدا پێناسەدەکرێن. لێرەدا بەکارهێنانی وشەی «جوانی» دەبێت بەیەک جۆر لە دەربڕین بەرامبەر شتەکان و لە هەمان کاتیشدا بۆ مرۆڤەکانیش، بە تایبەتی «ژنان». ئەوەی کورتبکرێتەوە لەم خاڵەماندا، سۆپەرمارکێتەکان و بەنزینخانەکان «گاز ستەیشنەکان»، نیگەرانی ئەوە بوون، کە شتەکان خراپببن و فرێبدرێن. وە هەروەها نیگەرانی ئەوەی لەبەر ئەوەی «بەنزین» هەموو فرۆشرا و تەواو بوو، شەهێی ئەوەیان دەکرد، وەزعەکە بمێنێتەوە و نەک هەر بە نرینی «زیاتر» بفرۆشن، بەڵکو زیاتر و هەروەها «گرانتریش». بارودۆخێکی زۆر سەیر و شڵەژاو بوو، هەموو بەنزینخانەکان بەرنەدەکەوتن «کت و مت» وەک کوردستانی عێراق. بە جۆرێک لە جۆرەکان بارودۆخەکە وێنەیەکی ئاخر زەمانیانەی دەبەخشی.

٥ـ لەو ساتەدا «کارەبا» نەما، زۆربەی زۆری خەڵکی لە بۆ بەنزین و «خواردن» دەگەڕان. شەقامەکان بەرنەدەکەوتن، پڕبوون لە ئۆتۆمبێل کە کەس نەیدەویست مۆڵەت بە ئەوی دیکە بدات. هەڵپەکردن و هەلقۆستنەوە بە ئاشکرا لە نێو ڕوخساری هەموو کەسەکاندا بەدیدەکرا.

هەروەها جگە لەوەی لە نێو کۆڵانەکانیشدا «منداڵان» لەبەر دەرگای ماڵەکانیاندا بە «مۆم و چرا» دانیشتبوون. «ئەمە ڕاستەوخۆ شەوی بەراتی بیرخستمەوە». ئەوەی خەڵکەکەی لە سەر شەقامەکاندا لە نێو ئۆتۆمبیلەکانیانەوە هەڵوەدا کرد بوو، گەڕان بوو بەدوای ئاوەدانیدا، کە مەبەستی سەرەکی «خواردن» بوو لە ڕاستیدا. «قەرەباڵغی و نانخوارد ن و ئاوەدانی» لە نێو ڕوناکی «کـــارەبا»دا وای لە زۆربەی خـــەڵکی ئەم شـــارە کـــرد عـــەوداڵی دۆزینەوەی «ڕێستورانت»ەکان بن. خواردن سروشتیترین دیاردەیە بۆ ئێمەی ئادەمیزاد. بەڵام لەم وڵاتەدا دەتوانم بڵێم سنورەکانی ئەو سروشتەشی تێپەڕاندوە. جمەی قەرەباڵغی «بەتایبەتی نەوەی گەنج و منداڵان»ی جیهانی سەیری «مەکدۆناڵد» بۆ نمونە بە خراپترین هەلومەرجی قەڵەوی ئەمەریکا تەماشادەکرێت. وە کەمیش نین ئەو ڕێستورانتە سەفەرییانە «خواردنی سەفەری» وەکو مەکدۆناڵدن. بەڵام چیدی ژیان لە وڵاتێکی زۆر خێرای وەک ئەمەریکا ناتوانی شەهێی زۆر و موعتادبوون بۆی لەناوبەرێت. ئەمە کێشەیەکی گەورەی ئەم وڵاتەیە لە ڕوی فیزیکی و هەروەها تەندروستییەوە. ئەمەریکا هەندە قەڵەوە «مەبەستمان قەڵەوە بە مانا حەرفیەکەی» وا خەریکی لاوازکردنی خۆیەتی. دووبارە ئەوەی لێرەدا کاریگەری خۆی هەیە لە جیهانی پارە و بزنسدا «پروپاگەندەیە». شتێکی خەیاڵی و باوەڕپێنەکراوە باس لەو کۆمپانیا و گروپ و تاقم و کەسانە بکەین کە کاریان لاواز کردنی «قەڵەوی»یە. شتێکی خەیاڵییە ژمارەی ئەم کۆمپانیایانە بزانین. هەموو شتێک تاقیدەکرێتەوە و بەکاردەهێنرێت لە پێناوی سەرکەوتن بەســەر قــەڵەویدا. بیــرمــان نەچێت ئەم ســەرکــەوتنە هیچ پەیوەندییــەکی بە ئاســتــە مروڤایەتییەکانەوە نییە، لەوێنەی یارمەتیدان. نەخێر ئەم مارکێتە بۆ لە ناوبردنی قەڵەوی گەورەترین بزنزە. ئەم مارکێتە هەمووشتێکیش دەکات بە ئابجێکتی خۆی لە بۆ سەرکەوتن، وە هەموو شتێکیش تاقیدەکاتەوە بۆ سەرکەوتن. بۆ نمونە زۆر لەو جێگا وسەنتارانە «شتی ڕۆحی و ئەتمۆسفێرێکی ڕۆحانی» دەسازێنن لە بۆ ڕازیکردنی موشتەرییەکانیان. تەنانەت «یۆگا» یەکێکە لەو شتانەی لەم پێناوەدا بەکاردەهێنرێت. خواردن واتە بەخشینی وزە و خۆشەویستی و ڕێز بە لەش. بەڵام لەم وڵاتەدا چەمکی «پیــرۆزی» لە خــواردن کــەمکراوەتەوە. بۆ نموونە شارەکانی ئەمەریکا پڕە لەو ڕێستوراناتانەی پێیدەوترێت «بەفێی». لەم بەفێیانەدا ژەمی خواردن سنووری بۆ نییە. واتە بەیەک نرخی چونە ژوورەوە چەند بخۆیت ئاساییە. ئەمە جگە لەوەی خەیاڵ ناتوانێ تەسەوری بکات، خواردن چەند دەمێنێتەوە و فڕێدەدرێت. لێرەدا وتەیەکی کادامێرمان بیردەکەوێتەوە کە دەڵێت «ئەگەر ئەڵمانیا پاشماوەی خواردن فڕێنەدات، ئەفەریقا پێیدەژی.»

زۆر شت لە چەمکی پیــرۆزی بەدەرکــراوە و بە مــانایەک لە مــاناکــان ڕووتکراوەتەوە لەو مانابەخشینەی بەڕادەیەک بتوانێت شتەکان پیرۆزبکرێن. لێرەدا بە گرنگی دەزانین ئاماژە بۆ

پرۆسەی «کڕین» بکەین، وەک ئاستە بەرزەکانی «شەهێ». واتە شەهێی کڕین، شتێک نییە بیەوێت لە نێو پەیوەندی و هاوکێشە کۆمەڵایەتییەکاندا بوونی هەبێت. بەڵکو ئەم شەهێیە تەنیا دەزانێت شتبکڕێت، چونکە دەتوانێت ئەم شتانە بە ئاسانی بکڕێت. بۆ نمونە موناسەبەکانی وەک «کریسمس و هالەوین و ڕۆژی باوکان و دایکان و ڕۆژی لەدایکبوونەکان» بوونەتە موناسەبە بۆ بەخشینەوەی شتەکان و دیارییەکان. کار گەیشتۆتە ئاستێک، کە چەندین موناسەبەی تریش دروستکراون وەک «ڕۆژی ڤەلانتاین» تەنیا لەبەر بە موناسەبەکردنێتی بۆ دامرکاندنەوەی شەهێی کڕین و بە خشینەوەی شت و دیارییەکان. بۆ نمونە، بەم پێوانە مەتریالبوونە بێت، ئەوەی دیاری گران و جوانی دایتێ، چیدی دەبێ لە هەمووکەسێکت زیاتر خۆش بوێت. وە ئەوەی تەنها توانای شتێکی هەرزانی هەیە یان ناتوانێت هیچ بکڕێت، مانای ئەوەیە کەسی خۆش ناوێت و کەسیش خۆشی ناوێت. لە ڕاستیدا ئەم هاوکێشەیە پێچەوانەوە دەکەوێتەوە، چونکە ئەوەی دەتوانێت شتی گران و شتی نایاب وجوان بکڕێت، چیدی بێویستی بەوە نییە «زمان» بەکاربهێنێت بۆ ئاستەکانی خۆشەویستی. لە کریسمسدا لە پێش هەموو شتێک ئەوەی چاوەڕێدەکرێت لە بەرامبەرەکەی «شتە ـ دیاری»یە.لە کاتێکا ئەم جەژنەی مەسیح دەربارەی لە دایکبوونی کوڕی «خودایە» واتە عیسای مەسیح. ئەوەی کریسمسی ئێستاکەیە پەیوەندی بەم لە دایکبوونەوە نییە، جگە لە کڕین و ئارامکردنی شەهێی کەسەکان بۆ شت و بۆ کڕین.

«مردن»یش بە هەمانشێوە لە چەمکی خۆی ڕووتکراوەتەوە. بۆ نمونە مارکێتێکی گەورە هەیە بۆ کڕینێ «شوێنی مردن، واتە گۆڕ، وە هەروەها تابوتیش». ئەم بزنسە کاری ئەوەیە کە بۆ خێزانی مردووەکە ڕێ و ڕەسم «سێرمۆنی» ئامادەدەکات. لە شوشتن و ڕێک و پێککردن و ماکیاجکردنی دەموچاوی تەرم و ساتەوەختی پرسەگێڕان و تا دەگاتە ناشتنیشی. ئەمە لە ڕاستیدا سیکیولەرکردنی مردنە. وە هەروەها کوشتنی ئەو نێوەندەیە کە چەند ڕێز و خۆشەویستیمان بۆ مردووەکانمان هەیە. ئەم مردوانە دەناسین، دەبوو خۆمان لە نزیکەوە هەستمان بەوە کردبا. ئەگەر لێرەدا تەنها سەرنجێک تۆماربکەین، پەیوەندی بە مەتریالکردنێکی ڕووتەوە هەیە. تابوتەکان جگەلەوەی داتاشراون و بۆیاخکراون و لە کۆمپانیای گەورەدا دروستکراون، وەک ژورێکی ڕاخراوی ڕازاوەش وان، وەک بڵێی مردووەکان تیایاندا بۆ ماوەیەک دەنوێن و پاشان خەبەریاندەبێتەوە و هەڵدەسنەوە.

٦ـ لە کاتی نەمانی «کارەبا»، خاڵێک کە بە خاڵی سەرسامبوونی ناودەبەم، ئەویش ئەوەیە، ئێوارە داهات و دونیا لێڵ بو ، خۆم و منداڵەکەم و ژنەکەم پێکڕا دەستی یەکمان گرت و چووین بۆ پیاسەکردن. منالانم بینی بە مۆم و هەندێکیش بە چراوە لە بەر دەرگاکانی

ماڵەکانیاندا لە دەرەوە بوون و لە شتەکانیان دەڕوانی. بۆ من ساتێکی زۆر سەرنجڕاکێش بوو. منالێ خۆممی وەبیرهێنامەوە، غوربەتێکی سەیر ناو ناخی تەنیم. دوابەدوای گەشتنەوەمان بۆ ماڵەوە ئەوەشم هاتە یاد، کە چۆن جیهان گۆڕاوە. هەرچەندە من نازانم چی بکەین لە سەردەمێکا بژین جارێک «کارەبا» تیادا نەبێت و تیادا دانەهێنرابێت، چونکە نەم دیوە «بەڵام بێکارەباییم بینیوە لە ساڵەکانی ١٩٨٨ـ ١٩٩٩، ئەو کاتەی لە تورکیا پەناهەندە بووم. کە کارەسات و ناهەمواریيە، لە کاتێکدا لەم جیهانە ئەلیکترۆنی و دیجاتاڵەدا بیت، بە بێ وزەی کارەبا بژیت. ئەوەم بەیاداهات، چ شتێک ڕووبدات و وزەی کارەبامان نەبێت. ئەوەم بەیاداهات، چۆن مێژووی مرۆڤایەتی پڕیتی لە هەوڵ و تەقەلادان و داهێنان. چۆن مێژووی مرۆڤ لە پێش کاتی وزەی کارەباوە، بەدیار مۆم و چراوە کتێبی خوێندۆتەوە و کتێبیشی نوسیوە. دونیایەک لە ژێر ڕوناکی مۆم وچرا بە هەزاران شاعیر و فەیلەسوف و نوسەری بەرهەمهێناوە. لەو ساتەی ئەم بیرۆکانەم بۆ دەهات و بیریشم لەلای ڕوناکی مۆمی منداڵاکانی دەرەوەش بوو، توشی ئەو هەستە بووم، ڕووداوێکی وەک ئەمە بەجۆرێک لە جۆرەکان بە «ئەعجوبە» بخوێنمەوە. بە ئەعجوبە هەستکردنم بۆ ڕوداوەکە یەکەم دەستپێشکەریم بوو بۆ نوسینی ئەم بەرهەمە. بەش بەحاڵی خۆم باوەڕم هەیە بتوانین ئەم ڕوداوانە بەم شێوەیە وەربگێڕین. بەڵام لێرەدا بەکارهێنانی ئەم وشەیە لە تێرمێکی ئایینیدا تەماشاناکەم، بەڵکو ئەگەر باوەڕ بکەین ژیان و دونیا لە ئەعجوبەیەکی زۆر مەزن دەچێت، چیدی ئەم ڕوداوەش بەشێک دەبێت لەوە، یان خوێندنەوەمان بۆ ڕوداوەکە بە ئەعجوبە دەکرێت. چونکە بەلاماناوە گرنگە ڕووداوێکی بەم شێوەیە لە شیعرییەت و لە پەیوەندی بە ژیانی ئێستامانەوە تەماشابکەین. بۆ نمونە لە سەردەمێکی زۆر خێرای وەک جیهانی نزیکبوونەوەمان لە یەکتری، شایەنی باسە ئەم ڕوداوە ببەستینەوە بەو بیرۆکەیەی بەبێ ڕوناکی چێبکەین لەم دونیایەدا. خۆشەویستی و ڕێزی ڕوناکیمان لەلا شتێکی پیرۆز و گومان لێ نەکراو بێت. واتە لە ڕێگای ڕووداوێکی ئاواوە ڕەنگە هەوڵبدەین و زیاتر بیر لەوە بکەینەوە کە هەمیشە پێویستمان بەو سیمبولانە بێت کە دەتوانن شتێکمان پێبڵێن.

٧ـ لە نەمانی«کارەبا»دا ئەوەی سەرنجامانی بۆ لای خۆی ڕاکێشا «تەلەفۆن» بوو. برانی تەلەفون لەم وڵاتەدا بێهیواییەکی گەورەیە بەرامبەر کۆی پەیوەندییەکان. بەبێ تەلەفۆن سنوری قسەکردن لە نێوان وڵاتەکاندا دەوەستێت. ئەوەی تەلەفۆنی داهێنا سەرەتاکانی «تەلەگراف» بوو. لە کاتێکدا گوێت لە دەنگی ئەو کەسەیە لە نێو ئامێرێکی ڕەق و تەقەوە دێتەدەرێ. ئێستاکە لە تەلەفۆنێکەوە بۆ تەلەفۆنێکی دیکە نەک هەر دەنگ بەڵکو ڕەنگیش دەبینی. واتە ئایا ئەمە بیرۆکەی «دەنگ و ڕەنگ»ـە کەی کرینی «دی ڤی دی» نییە. واتە ئەوە

جاران بو تەلەگراف دەکرا، دوایی ڕەنگ لە ئامێرێکەوە کواسترایەوە بۆ یەکێکی تر. ئێستاکە نەک هەر دەنگ بەڵکو ڕەنگیش دەگوازرێتەوە. ئامێری تەلەفۆن کۆی ئامێرەکانی وەک «تیڤی، تەسجیل، دیڤی... هتد» لە خۆیدا کۆکردۆتەوە. ئایا چیّ تر ماوە بگۆڕێت و بدۆزرێتەوە؟

باسی تەلەفۆن دەکەین، چونکە کاتێک کارەبا نەما، کاری کردە سەر پەیوەندییەکانی «تیلیّ کۆمیونیکەیشن». نیگەرانیبوون سەر ڕووی مرۆڤەکان دادەگرێت، بە تایبەتی لەم وڵاتەدا، چونکە ڕاهاتن بە تەلەفۆن لەم وڵاتەدا وەک پێویستی لەش بۆ وزەو نانخواردنی لێهاتووە. خەڵکی بەبێ تەلەفۆن هاوسەنگی لە دەستدەدەن و ڕەنگە قسەکردنیان لێبشێوێت. چونکە لە ڕاستیدا ئەمەریکا هەندە لەسەر تەلەفۆن قسەدەکات، باوەڕ ناکەم ڕووبەڕوو لەگەڵ یەکتردا هەندە قسەبکەن. وەک لە سەرەوە ئاماژەمان بەم خاڵەدایەوە، لە بەشتکردنی زماندا. لە بری ئەوەی لە ڕێگای شیعر و پەخشان و نووسینەوە هەستەکان بەرامبەر لە ڕێگای زمانەوە بەرامبەر یەکتر دەرببڕێت، لە شتەکاندا بەرجەستەدەبێت. کاتێکیش ئەوەی شتێکی نایاب و جوانی بۆکڕین کە گرانترین نرخی هەبێت، چیدی لە هەموو ئەوانی دیکەمان زیاتر خۆش دەوێت. کاتێک لە نێو تەلەفۆندا باس لە هەموو شتێک دەکرێت، چیدی ئەمەندە نامێنێتەوە بۆ باسکردن و ئاخافتن، کاتێک ڕومان بە ڕووی یەکتر دەبێتەوە. ئەم وڵاتە تەنها لە تەلەفۆندا حەز بە دوان و قسەکردن دەکات. کاتێکیش لە دواندن کۆتاییدێت لەگەڵ یەکێکدا، هەمیشە بە دوای ژمارەیەکی تردا دەگەڕێت بۆ قسەکردن لە گەڵیدا. دوبارە ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ پروپاگەندەی ئەو کۆمپانیایەی کە هێڵی تەلەفۆنەکانمان پێدەفرۆشێت. چونکە لەبەرئەوەی بیرۆکەی پێشبڕکێیەکی «مونافەسە» سەیر و بێئەندازە کۆڵەکەی ڕۆحی سیستەمی کاپیتالیزمە، لەبەرئەوە هەمیشە کۆمپانیایەک دەبێت هەبێت شتێ بە هەرزانتر لێبکڕین. لەبەر ئەم پێشبڕکێیەیە، کۆمپانیایەک دەبێت هەبێت «خولە»کی زیاترمان لەوانی دی بۆ قسەکردن بداتێ. ئەم قسەکردنە پێویست بکات یان نەء گرنگ نییە، ئەوەی گرنگە لێرەدا سەرفکردنی دەقیقەکانە و، هەروەها قسەکردنیشە. بەڵام لێرەدا قسەکردن چیدی «بەها و نرخێک»ی نابێت، بەتایبەتی لە دیتن و ڕوبەڕووبونەوەماندا لەگەڵ یەکتریّ. چونکە زیاتر حەزدەکەین لەسەر تەلەفۆن قسەبکەین، نەک ڕووبەڕووی یەکتر. ئەی چی لە تەلەفۆنیّ گیرفان یان دەستی «سێڵ فۆن» بکەین، کە هەمیشە دەبێت بەلاقەددەوە بێت، یان لە گیرفانماندا بێت. بەڵام ئەوەی لە گیرفاندایە هەمیشە هەستی پێدەکەیت، وەک ئەوەی هەمیشە چاوەڕێی لە گیرفانەکانتەوە «زەنگ» بکەیت. تەلەفۆنیّ گیرفان، هەمیشە لە گەڵتدا دەبێت. ئەم سێڵ فۆنە جیاوازە لەگەڵ تەلەفۆنەکەی ماڵەوەماندا، چونکە ئەوەی لە ماڵەوەیە لە ماڵەوەیە، ئەوی تریان لەگەڵماندا دێتە دەرەوە. چیدی ئێمە ناتوانین نهێنیەکان بپارێزین، چونکە بە زەنگێک دەتوانن بماندۆزنەوە. تەلەفۆنی دەستییە و لەگەڵماندا دێت بۆ گەڕان.

کۆی ئەو خاڵانەی سەرەوە هانی دام ئەم ڕووداوە تەنها لە ئاستە تەکنیکییەکەیدا نەبینم، بەڵکو هەوڵێبدەم لەوە زیاتر بکەم. ئێمە ئەم ڕووداوە یان هەر ڕووداوێک لە سروشت و کۆمەڵگادا بە شێوەیەک لە شێوەکان لە ئاستێکی بەرزتر تەماشایبکەین و لێکیبدەینەوە، وەک شتێکی بێ هێما تەماشاینەکەین. ئەم ڕووداوە ئەوەی بە خەڵکی ئەمەریکا وت: تیرۆریستەکان لەوە بەهێزتر و سەیرترن وەک ئەمەریکا بانگەوازی گەورەترین جەنگی بۆ کردوون. چونکە چیدی دەزانن جەنگ بە جەنگ کۆتایی نایەت، بەڵکو جەنگی تریش دێنێتە ئاراوە. نیگەرانی لە تارمایی «شەبەحی بن لادن» خۆی ئاشکرادەکات و لە ڕاستیدا هەموومانی تۆقاندوە. تۆقاندن لێرەدا وەزیفەی ئەو بەر پرسیارێتییە کە لە نیگەرانی بوونمانەوە پێیدەگەین. بەرپرسیارێتیش لەم جەنجاڵەی ئێستادا، نازانم بانگەوازی جەنگ و زیاتر توڕەکردن و بەلەسەکردنی ئەم شێتگیری و تیرۆرە بەرەو هەموو ئاستە ناشرینەکانی تری نابات؟. لە کاتێکدا جەنگی مردن مەحکوم بکرێت بەسەرماندا، چیدی نازانم ئایا جەنگ دژی ئەم مردنە جێبەجێدەکرێت؟. ئێمە لە سەردەمێکداین، زۆربەی ولاتانی دونیا خاوەنی ترسێکی گەورەن لە جەنگی تیرۆریسم. بەڵام ئەم ترسە وەک خۆی نامێنێتەوە، بەڵکو دەبێتە سەرەتاکانی کەوتنە نێو جیهانی گێژبوون، وەک تێرمێکی کیرگجاردیانە ئاماژەی بۆ بکەین: «نیگەرانی واتە گێژبوون» وە «نیگەرانی سەبری نییە» وە «نیگەرانی دەربارەی سبەینێیە» (٤). نیگەرانی لە خەمخواردندایە بۆ بوون، چی دەبێت و چی ڕودەدات، وە بەبێ ئەم هەستکردنەش بەربسیارێتیمان ئامادە نابێت لە بووندا. «نیگەرانی ئیمکانییەتە بۆ سەربەستی» یان «ئیمکانییەتێکە لە بۆ ئیمکانیەتی سەربەستێ» «کیرکیجارد. ل ٤٤، کتێبێ کۆنسێپتی ئەنێکزایەتی ـ نیگەرانی». (٥)

ئەمەریکا بە «سەرزەمینی فرسەتەکان» بەناوبانگە. ئەم ڕستەیە بە هەموو شێوەیەک پێماندەڵێت فرسەت چی دەگەیەنێت. لێرەدا فرسەت ئەو دەگەیەنێت، چۆن لە دەرفەتەکاندا بگەیت بە خەونەکانت. فرسەت دەرفەتەکانە و خەونیش ئەو تاکە خەونەیە بۆ دەوڵەمەندبوون. لەم وڵاتی فرسەتەدا ئیش تیاکردن بۆ ژیان بوونی نییە. ئەوەی ئیشی تیادەکات دەبێت بۆ دەوڵەمەندبوونی بکات. ژیان یەک پارچە دەبێت بە «ئابووری». وەک چۆن لە لای مارکس هەمووشتێک لە چارەسەرکردنی کێشەی کۆمەڵگا بە ئابورییەوە بەندە، واتە بۆ ئەوەی مرۆڤایەتی یەکسان بژی و هەزارانیش هەقیان نەخورێت، دەبێت سیستەمێکی ئابووری هەبێت کە کەس هەقی ئەوی دیکە نەخوات. کێشەی مارکس لەوەدا دەردەکەوێت، حەتمییەت دەدات بەو سیستەمە. واتە ئەو جیهانە لە خەون زیاترە و ڕۆژێک ئەو بەهەشتە دەبێت ببێت و بێتە دی. ڕاستە مارکس ئەمە لەبەر «مرۆڤەکان» دەکات بۆ ئەوەی هەقیان نەخورێت، بەڵام ئەم مرۆڤانە لە نێو ئەو سیستەمەدا نەبێت ناتوانن بە یەکسانی بژین. ئەم سیستەمەش بە هەمان

شێوە ناتوانێت مرۆڤەکان لەدەرەوەی ئابووریدا تەماشانەکات. لەم گۆشەنیگایەوە «ئێریک فرۆم»یش جەغد لەسەر ئەوە دەکات کە «پیاوی مۆدێرن کۆنترۆڵکراوە بە بەرهەمی دەستەکانی خۆی» (٦) وە «پێدەچێت سەدەی بیست بۆ ئادەمیزاد سەدەی لەبارچوون بێت.» (٧)

گومانی تێدا نییە زیاتر لەوە هەڵدەگرێت کە لێرەدا تێیڕامێن، ئەوەی لە پەنجەرەی ئەو ڕوداوە وە تەماشامانکرد، تەنها وێناکردنێکی بە پەلە بوو بۆ هەندێک لە هەلومەرجەکان کە ئەمریکا و خەڵکی ئەمریکا تیای دەژین «لەم کۆمەڵگایە، هەموو، هەموو کەسێک چالاکانە بەرەوپێش ڕادەکات، چونکە فۆرمولەی ڕاوەستانیان لە بیرچۆتەوە.» «بۆردیلارد، کتێبی ئەمەریکا»

سەرچاوەکان

1-benjamin r.barber-p-216
fears empire
and democracy-2003 terrorism war
2-same _p-167
3-same -167
4-erich from-p-5
to have or to be?
5-kierkegaard-308 and p-319
Cambridge companion to
Edited by
Alastair hannay
Gordon d.marino
6-on being human _p25
erich from
7-same-p-18

خۆكوژی ژنان و ڕازی هەڵبژاردنی ئاگر

عەتا نەهایی

١

چوار ساڵ لەمەوبەر، ئەو ڕۆژانە كە یەكەم لاپەڕەی «باڵندەكانی دەم با»م ئەنووسی، بە دوو شتم نەئەزانی. یەكەم: نەمئەزانی ئەو لاپەڕە، یان ئەو دوو لاپەڕە كە دواتر بوونە بەشی بەرایی و بێژمارەی ڕۆمانەكە، گێڕانەوەی خەونی ئاڵۆزی پیاوێكە كە زۆر شەو دووبارە ئەبێتەوەو لە ئەنجامدا بە واقیعی ژیانی ئافرەتی چیرۆكەكەوە ئەبەسترێتەوە. نایشارمەوە كە خۆم چەند جار ئەو خەونە ئاڵۆزەم دیبوو. هەموو جارێكیش كە بەئاگا ئەبوومەوە لە خۆمم ئەپرسی: من لە كوێم كاتێك ئافرەتی بێناوونیشانی ئەو خەونە ئاڵۆزە ئەبێتە گلۆڵە گرێك و... لە خۆمم ئەپرسی بۆ هیچ هەڵوێستێكم لە بەرامبەر ئەو خۆسووتاندنەدا نییە ؟ ئەم پرسیارە و كۆمەڵێك پرسیاری تری لەم بابەتە هەستی تاوانباریان لە مندا ئەوروژاند. ڕەنگە یەكێك لە هۆكانی بەردەوامیم لە گێڕانەوە و نووسینی تاسەری ئەو ڕۆمانە، خۆقوتاركردن لەو هەستە تاڵە بووبێ كە لە ئەنجامی دەستەوەستانی و بێهەڵوێسیتم بەرامبەر بەو خۆسووتاندنە، سەریهەڵئەدا.

دووهەم: ئەوەشم نەئەزانی كە نزیكەی ساڵێك دوا نووسین و بڵاوكردنەوەی ئەو ڕۆمانە لە شارە بچووكەكەی خۆمان و لە چەند شارێكی تر، چەند نموونەی یەك لەدوا یەكی خۆسووتاندنی ژنان ڕووئەدا كە هیچ بڵاوكراوەیەك هەواڵەكانی بڵاوناكاتەوە، هیچ نووسەرێك لەسەریان نانووسێ. ئەڵبەت ئەدەب و بەتایبەت ئەدەبی داستانی لە كۆمەڵگای ئێمەدا ئەو دەور و كاریگەریەی نییە كە من پێموابێ تەنانەت یەك كەس لەو ژنانە كە خۆیان سووتاندووە، ئاگاداری ئەو ڕۆمانە بووبن، یان خوێندبێتیانەوەو، ئەو گێڕانەوەیە بەشێوەیەك دەوری لەو خۆكوژی و خۆسووتاندنە یەك لەدوا یەكانە بووبێ.

خۆكوژی و بەتایبەت خۆسووتاندنی ژنان لە زۆر شوێن و لە كۆمەڵگای ئێمەشدا پێشینەیەكی دوورو درێژتری لەم چەند نموونە تازەیە هەیە.

خۆکوژی و بەتایبەت خۆسووتاندن بەهەر هۆو، لە ئەنجامی هەر پاڵنەرێکی شەخسی، کۆمەڵایەتی و تەنانەت سیاسی و ئیدیۆلۆژیکیش، وەک جۆرێکی زەق و داچڵەکێنەری توندوتیژی مرۆڤ دەرهەق بەخۆی، لەگەڵ ئەوپەڕی بێزاری و ناڕەزامەندی گشتی لە کۆمەڵگادا ڕووبەڕوو ئەبێتەوە. ڕاستە کە ئەم بێزاری و ناڕەزامەندییە گشتییە گەلێک جار لەگەڵ هەندێک هەستی جیاوازی وەک بەزەیی پێداهاتنەوە، خۆبەتاوانبار زانین و، تەنانەت بۆ ئەو نموونانە کە پاڵنەری سیاسی و ئیدیۆلۆژیکیان هەیە، ستایشکردنی جەسارەت و ئازایەتی کەسی خۆکوژەکە ئاوێتەئەبێ، بەڵام ئەم هەستە جیاواز و دژ بەیەکانەش ئەوەندە کە پەیوەندیان بە کەسی خۆکوژ، هەلومەرج و پاڵنەرە سەرەکییەکانی خۆکوژییەوە هەیە، ئەوەندەش بۆ هەستیاری خاوەنی هەستەکە و شعوری کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی و ئاستی تێگەیشتنی لە کێشە کۆمەڵایەتی و فەرهەنگییەکان و هەروەها دیدو بۆچوونی بەرامبەر بە چەمکگەلێکی فەلسەفی وەک مان و نەمان، ژیان و مەرگ و... ئەگەڕێتەوە. لە هەرحاڵدا وێرای هەموو ئەم هەستە جیاوازانە، کە زیاتر هەستی شەخی و تاکەکەسین تا ئێستاش ڕای سەرەکی و گشتی کۆمەڵ بۆ کردەی خۆکوژی و کەسی خۆکوژ، هەمان بێزاری و ناڕەزامەندییە. بێزاری و ناڕەزامەندیەک کە لە هەلومەرجی ئێستای کۆمەڵگای ئێمەدا بە شێوەی بێدەربەستی و بێهەڵوێستی گشتی و هەوڵ بۆ شاردنەوە و فەرامۆشکردنی، دەرئەکەوێ. بێدەنگی میدیاو ڕۆژنامەکان لە ئاستی ڕاگەیاندنداو نەبوونی هیچ ڕاپۆرت و لێدوان و خوێندنەوەیەکی مەیدانی ... هەموو ئەمانە بۆ دوو مەبەستی سەرەکییە کە یەکەمیان خۆدزینەوەیە لەدەرکەوتن و ئاشکرابوونی بێتوانایی نووسەرو ڕۆژنامەگەرەکان بۆ خوێندنەوەی کردەی خۆکوژی و خۆسووتاندن، دووهەمیان خۆدزینەوە لەوکێشە و سەرئێشە کۆمەڵایەتییانەیە کە دوا ڕاگەیاندن یان لێکۆڵینەوە لە بابەتێکی ئاوا ـ بەهەر بارێکدا ـ تووشی نووسەر ڕۆژنامەگەر یان ڕۆژنامەو بڵاوکراوەکە ئەبێ. لە هەرحاڵدا ڕانەگەیاندن، نەخوێندنەوە و خۆلێنەبان کردن لە دیاردەی خۆکوژی و خۆسووتاندنی ژنان تەنیا یەک ئەنجامی لێئەکەوێتەوە کە ئەویش پێداگری لەسەر ئەو ناواقیعەیە کە خۆکوژی و خۆسووتاندنی ژنان لە کۆمەڵگای ئێمەدا ڕوودانی مەرگێکە وەک هەموو مردنەکانی تر. مردنێکی سروشتی و ئاسایی بێ هیچ تایبەتمەندی و بێ هیچ پەیام و مانایەک.

٢

خۆکوژی بەمانای وازهێنان وپشتهەڵکردن لەبوون و ژیان، دواکردە و هەڵوێستی مرۆڤە لە هەمبەر ژیانی تاکەکەسی خۆیدا. بڕیاری خۆکوشتن بەهەر هۆ و پاڵنەرێک، بەرئەنجامی

نەخشە و پلان و بیرلێکردنەوەی دوورو درێژ بێ، یان هەڵچوون و دەمارگرژیەکی ئان و ساتی، بڕیاری هەڵبژاردنی مەرگە وەک هەڵبژاردنێکی شەخسی و تاکەکەسی لە بەرامبەر ئیمکانی ژیان کە زۆربەی بەهاو ماناکانی لە گشت و کۆمەڵ وەرئەگرێ. ئەڵبەت ئەمە بەو مانایە نییە کە هۆکارەکانی هەڵبژاردنی مەرگ لەلایەن کەسی خۆکوژەوە تەنیا بە هۆکاری شەخسی و تاکەکەسی بزانین. بێگومان لەپشت هەموو بڕیارێکی خۆکوشتنەوە کۆمەڵێک هۆی شەخسی و تاکەکەسی بەرجەستە ئەکرێنەوە، بەڵام حاشا لەو راستیەش ناکردرێ کە زۆربەی هەرەزۆری هۆکارەکانی خۆکوشتن، تەنانەت هۆکارە سایکۆلۆژییەکانی کەسی خۆکوژیش، ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ لە کۆمەڵ و، ژیان لەناو کۆمەڵگادا سەرچاوەئەگرن. هەڵبژاردنی مەرگ، بۆ کەسی خۆکوژ تەنیا هەڵبژاردنی مردن نییە، هەڵبژاردنی بەدیل و ئاڵتەرناتیڤی ژیانە. هیچ کەسێکی خۆکوژ تەنیا لەپێناوی مردندا (کە ڕووداو و بابەتێکی تاکەکەسییە) خۆی ناکوژێ، ئەو خۆی ئەکوژێ چونکە حەزناکات بژی (ئەمەش ڕووداو و بابەتێکی گشتی و کۆمەڵایەتییە). کەواتە بۆ خوێندنەوەو لێدوان لە بابەتێکی وەک خۆکوژی بەگشتی و، خۆسووتاندنی ژنان بەتایبەت، ناچارین ئاوڕی جیدی لە کۆمەڵگاو ئەو مەیدان و پانتا سیاسی و ئابووری و فکری و فەرهەنگییانە بدەینەوە کە ژیانی کۆمەڵایەتی لەو مەیدان و پانتایانەدا شکڵ و مانا وەرئەگرێ. تەنانەت ناچارین بۆخوێندنەوە و وردبوونەوە لە بابەتەکە لە هەرکام لەم مەیدانانەشدا ڕوانینێکی مێژووییمان ببێ.

من نازانم و بەداخەوە ئاگام لەوە نییە چ لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی لەسەر خۆکوژی کراوە. ئەوەندە ئەزانم لە سەردەمێکەوە بۆ سەردەمێکی تری مەعریفە و تێگەیشتنی مرۆڤ بەرامبەر بەخۆی و جیهانی دەوروبەری ئەگۆڕێ. هەروەها لە سەردەمێکی مێژوویشدا، لە کولتوور و فەرهەنگێکەوە بۆ کولتوورو فەرهەنگێکی تر، جیاوازی ڕاو بۆچوونی گشتی بەرامبەر بەم کردە هەیە، کە لە جیاوازی بۆچوون و تێگەیشتن لە چەمکگەلێکی وەک بوون و نەبوون، ژیان و مەرگەوە سەرچاوەئەگرێ.

بەپێی تێگەیشتنی کۆمەڵگای کوردی کە سەرچاوەی لە فەرهەنگی ئایینی و بەتایبەت ئیسلامیدایە، مەرگ هەقە. بەڵام ئەم هەق بوونەی مەرگی مرۆڤ، بەمانای ناهەقی ژیان و بەرامبەریی لەگەڵ نەبووندا نییە. بەم تێگەیشتنە مەرگی مرۆڤ قۆناغی پەڕینەوەیە لە جۆرێک و شێوازێکی ژیان بۆ جۆرێک و شێوازێکی تری. مرۆڤ ئەمرێ، واتە لە ژیان و بوونی ناو ئەم دنیا مادییە ئەپەڕێتەوە بۆ ژیان و بوون لە جیهانێکی نامادی و مەعنەوی. مەرگ دوا یانەی ژیانێکی سنووردار و یەکەم یانەی ژیانێکی سەرمەدی و هەتاهەتاییە. بەم بۆچوونە ساتەوەختی مردن، ساتەوەختی جیابوونەوەی گیانە لە لەش. کەواتە مەرگ گۆڕانی شکڵ و

شێوازی ژیانە. ژیانی مرۆڤ لەسەر زەوی کۆتایی پێدێ و لە ئاسمان دەستپێئەکات. لەم فەرهەنگەدا هەقبوونی مەرگ بەمانای چاک یان خراپ، پیرۆز یان دزێو بوونی نییە. ئەوەی چاک یان خراپ، پیرۆز یان دزێوە ژیانی بەرلەمەرگ و چۆنیەتی ڕووبەڕوو بوونەوە و هەڵبژاردنی مەرگە.

مەرگ، وێڕای خولیای دێرینی مرۆڤ بۆ نەمری و بوونی هەتاهەتایی، کە زۆربەی خوێندنەوە جیاوازەکانیش بۆ مردن لەسەر بەستێن و بونیادی ئەو خەون و خولیاو ئاواتانە بونیادنراون، قەدەرێکی نەگۆڕ و واقیعێکی حاشا هەڵنەگرە. تا ئێستا هیچ ئیمکانێک بۆ خۆدزینەوەی ئێجگارەکی لە مەرگ و بەردەوامی ژیان لەم دنیایەدا نییە. بەپێی واقیعەکانی ژیانی مرۆڤ، دوو جۆری سەرەکی ڕووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ ئەم قەدەرەدا هەیە، کە دەکرێ بە دوو جۆری سەرەکی مردن وێنای بکەین. یەکەمیان مەرگێک کە خۆیمان بەسەردا فەرز ئەکات بەبێئەوەی ئێمە هیچ دەورێکمان لە هەڵبژاردنی کات و شوێن و شێوازیدا بووبێ. ئەمە جۆری ئاسایی مەرگە. بەڵام جۆرێکیتری نائاسایی مەرگیش هەیە کە مرۆڤ بە هەر رادەیەکی زۆرو کەم دەوری لە هەڵبژاردنی کات و شوێن و شێوازیدا هەیە.

ئەم مەرگە نائاساییە لە فەرهەنگ و کولتووری کۆمەڵگای ئێمەدا دوو جۆری مەرگی پیرۆز و مەرگی دزیو ئەگرێتەوە. مەرگی پیرۆز، زۆر بە کورتی، هەڵبژاردنی مەرگە لە پیناوی رزگاری مرۆڤ لە قۆناغی دووهەمی ژیانیدا کە ژیان لەو دنیایەی دیکەیە. رزگاری مرۆڤ مژدەو بەشارەتێکە کە ئایین ئەیکاتە قەرەبووی بەرجەستە کردن و بڵاوکردنەوەی بەهاو بایەخەکانی لە ناو کۆمەڵگادا. بەم بۆچوونە رزگاری مرۆڤ بەستراوەتەوە بە رزگاری کۆمەڵ و کۆمەڵگاوە. مەرگی پیرۆز، لە روانگەی ئایین و تەنانەت لە روانگەی ئیدئۆلۆژیە زەوینیەکانیشەوە، خۆ بەقوربانی کردنی مرۆڤە لە پێناوی ئەو بەهایانەدا کە بەهای گشتی و کۆمەڵایەتین. شەهادەت بەرزترین نموونەی هەڵبژاردنی مەرگی پیرۆز و گەورەترین بەهایەکە کە لە کۆمەڵگادا هەیە. بەپێچەوانەوە بەرزترین نموونەی هەڵبژاردنی مەرگی دزێو لە کۆمەڵگای ئێمەدا خۆکوژیە. لەم جۆرە هەڵبژاردنەدایە کە مەرگ راست لەبەرامبەر و دژی ژیان ئەوەستێتەوە. مەرگی خۆکوژ مەرگە لە پێناوی مەرگدا، نەک لە پێناوی ئایینو بەها ئایینیو کۆمەڵایەتییەکان. لە خۆکوژیدا مەرگ و ژیان پێکەوە نەبەستراونەتەوە. لەم کردەیەدا هیچ ئومێدێک بۆ ژیانی کۆمەڵ و ژیانەوەی دووبارەی کەسی خۆکوژ نییە. خۆکوژی، بەتایبەت لە کۆمەڵگای ئێمەو لەناو ئەو فەرهەنگەدا، ترۆپکی نائومێدییە بۆ هەموو جۆرە ژیان و ژیانەوەیەک. شتێکیتر کە پێویستە وەک خاڵی جیاوازی نێوان دوو جۆری هەڵبژاردنی مەرگی پیرۆز و دزێو ئاماژەی پێبکردرێ دەور و رۆڵی وێنا کردن و تەخەیولی داهاتووە. لە هەڵبژاردنی مەرگی پیرۆزدا تەخەیول دەوری

سـەرەکی ئـەبینێ. مـرۆڤ لـە ئێـسـتـاو واقـیـعی ژیانی دائەبڕێو، پشت بـە داهاتوو و وێناو تەخـەیولی داهاتووی ئـەبـەستێ. رزگاری چ وەک بـەشـارەتی ئایین و چ وەک مـژدەی ئیـدئۆلۆژیە زەوینی و حیـزبـە سیـاسیـەکان وێنای داهـاتووی ژیانی مـرۆڤ و کۆمـەڵە. لە خۆکوژیدا (ئـەڵبەت جگە لـەو خـۆکـوژیانە کـە پاڵنەری سـیـاسی و ئیـدئۆلۆژیکیـان هـەیەو ئەچنە خـانـەی مـەرگی پیرۆزەوە) داهـاتوو و ویناو تەخـەیولی ژیان لە داهـاتوودا دەورێکی ئەوتۆی نییە.

ئێستا رەنگە کاتی ئەوە هاتبێ کـەمێکیش لە هـۆکارە سـەرەکییـەکانی دژێوی خـۆکـوژی لە کۆمـەڵگای ئێمـەو هـەمـوو ئەو کۆمـەڵگانە کە فـەرهـەنگی ئیسلامی و ئایینی تیایاندا فـەرهـەنگی زاڵە بدوێین. هـەروەها کە وترا سـەرەکیـترین هـۆی دژیوی خـۆکـوژی لەم جـۆرە کۆمـەڵگانەدا ئەگـەڕێتەوە بۆ بونیـادی مەعریفەو تێگەیشـتنی ئایینی و ئیسلامی لە بوونی مـرۆڤ. بەپێی ئەو تێگەیشـتنە مرۆڤ لـە دوو بەشی جـەسـتـە و گیـان یان قـاڵب و جـەوهـەر پێکهـاتووە. جـەسـتـەی مـرۆڤ لە مـادەیـە و گیـانی مـرۆڤ وەک شـتـێکی مینۆکی، ئامـانەتێکە کـە خـودا بـە جـەسـتـەی ئەبەخشێ و هـەر خۆشـی مافی لێسەندنەوە و گەڕاندنەوەی بۆ لای خـۆی هـەیە. لەم فەرهـەنگەدا مـرۆڤ لەبـەر ئەوەی کە خـاوەنی گـیـانی خـۆی نیە، مـافی هـیـچ جۆرە مـەعـامـەلە کردنێکی بە هـەردوو باری بوون یان نەبوونی ئەو گیانە لە جەسـتەدا نییە. مـەگـەر ئەوەی کە ئەم مـەعامـەلە کـردنـە لە پێناوی ویست و داخـوازییـەکـانی خـاوەنـە سـەرەکـییـەکـەیدا بێ. درێژەی ئـەم بـاسـە دیسانەوە بە ئاڕاستـەی قوربانیدان و شەهید بووندا تێئەپەڕێ. خـۆکوژی، هـەر وەک وترا، بەم ئاڕاستـەیەدا ناڕوات. خۆکوژی لە روانگەی ئایینەوە دەرکردنی گیانە لە جەسـتە بە بێخواست و داوای خـاوەنی گـیـان. دیارە ئەمـەش هـەڵوێسـتـێکی ناڕەوایە دژ بەو چارەنووسـە کـە لە دەرەوەی مـرۆڤ دیاری ئەکـرێ و، بەسـەردادانەوەی ناپەسـەندو بێئـەخلاقـانەی سـەرەکـیـترین دیاری خـواوەندە. گیـان نیعمـەتێکە لە نیعمـەتە سـەرەکییـەکان و خـۆکوژی کفرانی نیعمـەتەو، کـەسی خـۆکـوژ بـە تەواوی مـانا کـافـرە. گـیـانی تاوانبـاری، کـە بڕیاری نـاوەخت و نابەجـێی بەجێـهێشـتنی جەسـتـە ئەدات، ئەچێتە دۆزەخ و لەشی بەو پـەڕی بێڕێزیەوە نابێ لە گـۆڕسـتانی مسوڵمانـاندا بنێژرێ.

بێگومـان ئـەمـە تاقانە هـۆی دژیوی خـۆکوژی لە کولتـوورو فـەرهـەنگی ئایینی و ئیسـلامیـدا نییـە. لەم فـەرهـەنگەدا بوون و ژیانی مـرۆڤ لەم جیـهانـە، بوون و ژیانە لە تاقیگەیەکدا. ژیانی کورت و تێپەڕی مرۆڤ لەم جیهانە، بۆ مەبەستی تاقیکردنەوەیەتی تا لەو دنیا شوێنی شیاوی خـۆی بدرێتێ. بەشێک لـەو تەکلیفانە کە لـە ئەستۆی مرۆڤـە، بەرز کـردنەوەی کۆمـەڵێک بەهـای ئەخـلاقی و ئـایینیـە کـە گـرنگـتـرینیـان شـوکـرانـەبژێری و ملدانە بـە جـۆرو شـێـوازی تاقیکردنەوەکان. یەکێک لە سـەرەکیـترین ئەرک و تـەکلیفـەکانی مرۆڤ بەتایبـەت لەهـەمبـەر

داهێنەرەکەیدا ئیتاعەت و عیبادەت و شوکرانەبژێرییە. فەرهەنگی ئایینی دەیان نموونەو هێمای بەرجەستەی هەیە بۆ خۆڕاگری لە بەرامبەر سەختترین تاقیکردنەوەکاندا. بە بۆچوونی ئەم فەرهەنگە خۆکوژی هەلاتن و خۆدزینەوەیە لەم تاقیکردنەوانە.

رەنگە ئەم هۆیانە بەسبن بۆ دزێوی خۆکوژی لە کۆمەڵگایەکی ئایینی و ئیسلامیدا. بەلام وێڕای ئەمانەش کۆمەڵێک هۆیتری کلتووری و فەرهەنگی بۆ دزیوی ئەم کردەیە لە ناو کۆمەڵگادا هەیە. راستە کە خۆکوژی وەک هەموو جۆرێکیتری قەتڵ و مرۆڤکوژی ئەوپەڕی توندوتیژییە، بەلام ئەوە ڕاست نییە کە دزیوی ئەم کردەیە لەم جۆرە کۆمەڵگانەدا بە هۆی دزیوی توندوتیژی بزانین. چونکا تا ئێستاش کۆڵەکەی سەرەکی زۆربەی پەیوەندییە کۆمەلایەتییەکانی ئەم کۆمەڵگانە توندوتیژییە. هەموو سیستەمەکانی ئیدارەی سیاسی، ئابووری، فەرهەنگی و کۆمەلایەتی لە سەر بونیادی توندوتیژییە. هەموو دامەزراوەکان لەسەر ئەو بونیادە کار ئەکەن و دامەزراوە فکری و فەرهەنگیەکانیش بەسەدان شێوە تیۆریزەی پێویستی توندوتیژی ئەکەن. تیۆریزەی ئەو فکرە کە بەبێ توندوتیژی بونیادەکانی پێکەوە ژیان، لە بچووکترین یەکەی ژیانی بنەماڵەییەوە تا یەکە گەورەترەکان، بەبێ توندوتیژی لێک هەڵئەوەشێنەوە. لەم کۆمەڵگانەدا ئەساسی دەسەلات وەک پێویستییەکی کۆمەلایەتی لە گەڵ گیانی لێکبوردندا ناگونجێ.

ئەگەر بڵێین توندوتیژی بە دوو ئاقاری جیاوازدا تێئەپەڕێ و دوو سەرچاوەی جیاوازی هۆکاریی هەیە، خۆکوژی بەپێچەوانەی جۆرەکانیتری مرۆڤ کوژی، تەنانەت بەپێچەوانەی خۆبەقوربانی کردنیش (وەک خۆکوژی بونیادگەرە ئایینیو سیاسیەکان) نەوەک لە دەسەلاتداری و حەزی بۆ بەدەسەلاتدار بوون و نەوەک لە پێناوی بەرژەوەندی شەخسی یان کۆیی و کۆمەلایەتی قاتڵ، بەڵکوو لە بێدەسەلاتی و تەسلیم بوونی خۆکوژ بە بێدەسەلاتیەکەی خۆی و دوور لە گەڕان بەشوێن هیچ بەرژەوەندییەکی دیارو ئاشکرا، سەرچاوە ئەگرێ.

ئەڵبەت ئەم بۆچوونە، وەک ئەنجامگیری روانینێکی رواڵەتی، هەموو راستییەکان ناگرێتەوە. ئەم باسە چ لە پەیوەندی لەگەڵ مەسەلەی دەسەلات و چ لە پەیوەندی لەگەڵ بابەتی بەرژەوەندی کەسی خۆکوژ، وردبینی و قووڵبوونەوەیەکی زیاتر ئەخوازێ. بۆ ئەو مەبەستەش پێشەکی پێویستە سووکە ئاوڕێک لە بابەتی ئومێد و نائومێدی بدەینەوەو لاپەڕەیەکیتریش لە جیاوازییەکانی نێوان خۆکوژی و جۆرەکانیتری توندوتیژی مرۆڤ بەرامبەر بەخۆی هەڵبدەینەوە. هەر وەک وترا خۆکوژی تەنیا نموونەی توندوتیژی مرۆڤ بەرامبەر بەخۆی نییە. ئەوەی کە هەموو جۆرەکانی توندوتیژی مرۆڤ بەرامبەر بەخۆی لە دوو دەستەی سەرەکیدا کۆئەکاتەوە، توندو تیژییەکە کە لە ئومێدەوارییەوە سەرچاوە ئەگرێ و توندوتیژیەک کە بە هۆی نائومێدی و داماویەوەیە.

ئومێد تەنیا لە پەیوەندی لەگەڵ داهاتوو، یان تەخەیول و وێنای داهاتوو، مانا وەرئەگرێ. بەوتەیەکیتر ئومێد چاوەڕوانی و داخوازی مرۆڤە بۆ ژیان لە داهاتوودا. جا چ ژیان لەم دنیا مادیەدا بێ چ لەو دنیا وادەپێدراوە سەرمەدییەدا. خۆکوژی وەک هەڵبژاردنی مەرگی دزیو لە کۆمەڵگای ئێمەو لە بازنەی کلتوور و فەرهەنگی ئاییندا ئەوپەڕی دابڕانە، نەوەک هەر لە زەمانی ئێستا، بەڵکوو لە تەخەیول و وێنای داهاتووش. ئەوپەڕی دابڕانە لە سەرجەمی زەمانی مرۆڤ. نائومێدییە بۆ ژیان لە هەموو شکڵ و شێوازێکیدا. هەڵوێستە دژی دەسەڵاتی ژیان بەگشتی. دەسەڵاتی ژیان لە هەر کۆمەڵگایەکدا لە چوارچێوەی سیستەمە کۆمەڵایەتی، ئابووری، سیاسی و فکری و فەرهەنگییەکان و بەها دامەزراوو چەسپاوو وەرگیراوەکانیدا خۆی دەرئەخات. بەدڵنیاییەوە لە هەموو کۆمەڵگایەکدا کەسانێک هەن دژی ئەو شێوە دەرکەوتنەی دەسەڵاتی ژیان، واتە دژی ئەو سیستەم و بەهاو بایەخانە بن. جیاوازی ئەو کەسانەو کەسی خۆکوژ لەوەدایە کە ئەوان لە هەر ئاستێکی تێگەیشتن و هەڵوێست دەربڕیندا لەناو خودی بازنەی ژیان، هەوڵی گۆڕین یان تەمەنای گۆڕانی شێوازی دەرکەوتنی دەسەڵاتەکەو سیستەم و بەهاو بایەخەکانیان هەیە. بەڵام کەسی خۆکوژ لەبەر نائومێدی و هیوا بڕاوی بۆ گۆڕین یان ئیمکانی گۆڕانی ئەو سیستەم و بەهاو بایەخانە پشت لە خودی ژیان (بەهەموو شکڵ و شێوازو خۆزگەو بریاکانیەوە) ئەکات. کەسی خۆکوژ هەوڵ بۆ سڕینەوەی سەرجەمی دەسەڵاتی ژیان ئەدات و کەسانیتر تەنیا بەهیوای گۆڕانی شێوازی دەسەڵات سەپێنیەکەن. کەسی خۆکوژ لەدەرەوەی بوون و لە بازنەی مەرگدا بە شوێن ئاڵترناتیڤێک بۆ دەسەڵاتی ژیان ئەگەڕێ و کەسانیتر لەناو خودی بازنەی بوون و ژیاندا لێیئەگەڕێن. کەواتە وتنی ئەو قسە کە لە خۆکوژیدا هیچ ئومێدو دەسەڵات و بەرژەوەندیەک بۆ کەسی خۆکوژ بوونی نییە، ڕاستییەکە بەپێی مەنتیقی ژیان. بەپێی ئەو مەنتیقەیە کە ئێمە لە خۆکوژیدا ئەوپەڕی نائومێدی و بێهەڵوێستی و پشت کردن لە بەرژەوەندیەکان ئەبینین. ئێمە بۆ لێکدانەوەی ئەم چەمک و بابەتانە بمانەوێ یان نەمانەوێ ئەکەوینە مەیدانی بەراوردکاریەوە. نائومێدی کەسی خۆکوژ بەبەراورد لەگەڵ ئومێدەواری کەسانیتر. بێهەڵوێستی و پشت کردنی لە بەرژەوەندیەکان بە بەراورد لەگەڵ هەڵوێست و بەرژەوەندی کەسانیتر. غافڵ لەوەی کە خۆکوژی وەک هەڵبژاردنی ئاڵترناتیڤێک بۆ دەسەڵاتی ژیان لەدەرەوەی بوون، کەوتنە ناو مەنتیقێکە جیا لە مەنتیقی بوون. کەسی خۆکوژ بەرژەوەندی خۆی لە نەبوون و مەرگیدا ئەبینێ و بەهەڵبژاردنی مەرگیش دژی سەرجەمی دەسەڵاتی ژیان ئەوەستێ. کەواتە تەنیا لە خۆکوژیدایە کە مەرگ بەمانا ڕاستییەکەی بوونی هەیە. تەنیا مرۆڤی خۆکوژە کە بە واقیع ئەمرێ. خۆکوژی واقیعیترین تەجرەبەی مردنە. خۆکوژی ڕەنگە بەنسبەت ژیانەوە هەڵوێستێکی داماوانەو بەرکارانە بنوێنێ، بەڵام بە نسبەت مەرگەوە

کاراترین هەڵوێستە. بڕیاری خۆکوژی جەسوورانەترین بڕیارە، چونکا بڕیارێکە لە دەرەوەی هەموو ماناکانی ژیان. لە دەرەوەی هەموو ئەو بەهاو بایەخانە کە بەهاو بایەخی ژیانن و ماناکانیان لە ژیان وەرئەگرن. ئەم بڕیارە ئەگەرچی بەرئەنجامی چەشنێک مەعریفەو تێگەیشتنە کە لەژیانەوە سەرچاوە ئەگرێ، بەڵام هێچ جۆرە مەعریفەو تێگەیشتنێک بۆ ژیان داناهێنێ. پووچی یان نەهیلیزم لە ئەوپەڕی ئاستی خۆیدایە.

رەنگە ئێستاو بەسەرنجدان بەم راستییانە بتوانین پەردە لەسەر بەشێک لەهۆکارەکانی بێدەنگەی کۆمەڵگا بەتایبەت کۆمەڵگای کوردی بەرامبەر بە خۆکوژی، وەک دیاردەیەکی زیاتر تایبەت بەمرۆڤی هاوچەرخ کە جیاوازە لە جۆرەکانیتری توندوتیژی مرۆڤ، هەڵبدەینەوە. بەرلەوە، پێویستە سووکە ئاماژەیەک بە پەیامە سەرەکیەکانی ئەم کردەیە بکەین. بەڕای من پەیامە سەرەکیەکانی ئەم کردە بریتین لە یەک: دەرکەوتنی مرۆڤ وەک تاکەکەس. دوو: دەرکەوتنی مەعریفەو تێگەیشتنی جیاواز لە مەعریفەو تێگەیشتنی گشتی بەرامبەر بە چەمک و بەهاو بایەخە فکری و فەرهەنگی و کۆمەڵایەتیەکان. سێ: هەڵوێستی دژ بەو سیستەمە فکری و فەرهەنگی و کۆمەڵایەتیە کە ئەو بەهاو بایەخانە ئەچەسپێنێ. چوار: رەخنەگریی دەسەڵاتی ژیان بێئەوەی هیچ مانایەکی تازە لە ژیان و دەسەڵاتی ژیان بەرهەم بهێنێ.

بێگومان ئەم پەیامانەو کۆمەڵێک پەیامی ئاشکراو شاراوەیتری خۆکوژی مرۆڤی هاوچەرخ، سەرجەمیان پەیامی دژکۆمەڵایەتی یان دژی بەها کۆمەڵایەتیە وەرگیراوەکانن. بەڵام ئایا ئەم پەیامانە ئەتوانن پاساو بۆ بێدەنگەی کۆمەڵ و خۆڵێنەبان کردنی کەسایەتیە فکری و فەرهەنگیەکان و دامودەزگا فەرهەنگی و کۆمەڵایەتیەکان بدەنەوە؟

بێدەنگەی کۆمەڵ و کۆمەڵگا لە ئاست ئەم دیاردەیە، نەوەک هەر نیشانەی ئیفلیجی و دەستەوەستانیە لە بەرامبەر کردەو هەڵوێستێکی دژ کۆمەڵایەتی، نیشانەی ئیفلیجی و دەستەوەستانیە بۆ خوێندنەوەو تێگەیشتن لە مانا و پەیامەکانی ئەم کردەو نیشانەی ئیفلیجی و دەستەوەستانیشە بۆ گۆڕینی ئەو سیستەمە فکری و فەرهەنگی کۆمەڵایەتیە، بەبارێکدا کە تاکەکان ناچار نەبن لەدەرەوەی بازنەی بوون و ژیان بە شوێن ئەڵترناتیڤی ئەو سیستەمەدا بگەڕێن.

بەدڵنیاییەوە هەموو خۆکوژییەک و خۆکوژی هەموو کەس وەک یەک و لە یەک ئاست و رادەیەکی ئاشکرادا هەڵگری ئەو پەیامانە یان تەنانەت بەشێک لەو پەیامانە نین. راستە هەموو خۆکوژییەک، یان هەموو بڕیارێکی خۆکوشتن لە ئەنجامی تێگەیشتنێکی جیاواز لەتێگەیشتنی گشتی بۆ ژیانە، بەڵام ئاست و ئاراستەی تێگەیشتن و چۆنیەتی جیاوازیەکەی لە تێگەیشتنی گشتی، لای هەموو ئەو کەسانە کە خۆیان ئەکوژن نەوەک هەر چونیەک نییە، بەڵکوو زۆر جار

ئاسمان و ڕیسمانە(١). لێرەدا بێئەوە بچینە ناو مەیدانی لێکدانەوەی جیاوازییەکانی ئاست و ئاراستەی تێگەیشتنەکان کە لە کەسێکەوە بۆ کەسێکیترو لە کۆمەڵگایەکەوە بۆ کۆمەڵگایەکیتر ئەگۆڕێ، بەم پرسیارە ئاوڕی دووبارە لەمەبەستی سەرەکی نووسینەکە، کە خۆسووتاندنی ژنانە ئەدەینەوە. خۆسووتاندنی ژنان لە کۆمەڵگای ئێمەدا تا چەندەو لە چ ئاستێکدا هەڵگری ئەو پەیامە سەرەکییانەیە کە بۆ خۆکوژی مرۆڤی هاوچەرخ ناوبردە کران؟

لێدوان لە بارۆدۆخ و پلەو پایەی ژن لە کۆمەڵگای وەک کۆمەڵگای ئێمەدا پێویستی بە گەلێک لێکۆڵینەوەی هەمەلایەنەو تێرو تەسەلی مەیدانی هەیە. ژن وەک نیوەی کۆمەڵ، مرۆڤی ناو دوو کێشەی سەرەکییە کە لەدوو جۆرە زوڵم و بێدادی هاوتەریب و هاوکاتەوە سەرچاوە ئەگرێ. یەکەمیان زوڵم و بێدادێکی گشتی کە بە کۆی مرۆڤی بن دەست و بێدەسەلاتی کۆمەڵگا ڕەوا ئەبیندرێ و زۆرینەی هەرەزۆری جەماوەر، بە ژن و پیاوو پیرو منداڵەوە، ئەگرێتەوە. دووهەمیان زۆڵم و بێدادێک کە بە هۆی ژنبوونیەوە بەسەریدا ئەسەپێ. وەک ڕەگەزی بندەست و ناتەواو، نەوەک هەر حسابی مرۆڤی دەرەجە دوو، بەڵکوو حسابی مرۆڤی دەرەجە سفریشی بۆ ناکرێ. ئەم بێدادە دێرین و مێژووییە چەسپاو و دامەزراوە، تا ئەوکاتە کە لەلایەن خودی ژنانەوە پەی پێنەبردراوە هیچ کێشەیەکی جیدی دروست ناکات. کێشەی ژن، چ وەک کێشەیەکی تاکە کەسی و چ وەک کێشەیەکی گشتی و کۆمەڵایەتی، ئەوکاتە سەرهەڵئەدا کە ژن پەی بە بوونی خۆی و تواناکانی و مافە لێزەوت کراوەکانی ئەبات. کێشەی ژن لە کۆمەڵگادا وەک هەموو کێشەیەکیتر کۆرپەی دایکی تێگەیشتن و مەعریفەتەو، ئاستی کێشەکەش لە هەردوو ڕەهەندی تاکی وکۆمەڵایەتیدا بە قەدەر ئاستی تێگەیشتنەکەیە. کێشەی ژن بەرلە هەموو شتێک کێشەیەکە کە لە ناتەبایی نێوان تێگەیشتنێکی تازەی شەخسی و تاکەکەسی لە بوونی خۆی، لە تواناکانی، ئەرکو بەرپرسیەکانی، لە جێگەو ڕێگەی لە بنەماڵەو کۆمەڵگاداو، تێگەیشتنێکی گشتی و وەرگیراوی کۆمەڵگاوە سەرچاوە ئەگرێ. کەواتە ئەم کێشە بەرلە هەموو شتێک کێشەی شوناسە. «من ئێستا ئەو کەسە نیم کە پێشتر بووم. من کەسێکیترم.» ئەم وتنە ڕوو لەهەرکەس بێ، لە لایەن کۆمەڵەوە کە بوون و شوناسی لەسەر ئەساسی تێگەیشتنە مێژوویی و چەقبەستووەکانی دامەزراوە، وەرناگیرێ. وەرگرتنی ئەم بوونە تازە لەلایەن کۆمەڵگاوە تەنیا وەرگرتنی شوناسی تازەی ژن، یان تەنانەت ژنێکی تایبەت نییە، بەڵکوو ڕەتکردنەوەی کۆی شوناسی مێژوویی، فەرهەنگی و کۆمەڵایەتی کۆمەڵگایە. بەوپێیە کێشەی ژن تەنانەت وەک کێشەیەکی شەخسی و تاکەکەسیش، کێشەی ژنێک لەگەڵ مێرد، برا، باوک یان هەموو بنەماڵەکەی نییە، کێشەی تاکە لەگەڵ سەرجەمی شوناسی گشتی کۆمەڵ. ئەم کێشە تاکەکەسیە لە هەر ئاستێکیدا، لەبەر جەوهەری

کۆمەڵایەتی بوونی و لە بەر ئەو هەڕەشە ترسناکە کە لە سەرجەمی شوناسی کۆمەڵی ئەکات، بە توندو تیژترین شێوە، نەوەک هەر لە لایەن کەس یان بنەماڵەیەکەوە، بەڵکوو لە لایەن سەرجەمی کۆمەڵ و هەموو دامودەزگاکانیەوە، لەگەڵیدا رووبەڕوو ئەبنەوە. کەواتە کێشەی ژن لە کۆمەڵگادا (بەتایبەت لەوکۆمەڵگانەدا کەمەجالی دەرکەوتنی وەک کێشەیەکی گشتی و کۆمەڵایەتی لە سەر زەمینەیەکی عەقلانی بۆ نارەخسێ) تەنیا کێشە لە گەڵ پیاو یان دەسەڵاتی پیاو نیە، بەڵکوو کێشە لە گەڵ ژیانێکدایە کە هەموو دەسەڵاتەکەی دژ بەو تێگەیشتنە تازە، دژ بەو بوون و شوناسە نوێیە، ئەخاتە گەڕ. لە خۆوە نییە کە ئەم بوون و شوناسە، زۆر جارو لە زۆر حاڵەتدا بوون و شوناسێکی تەرە و تەنیاو خەمۆک و نائومێدە. ئەم تێگەیشتنە نوێیە زۆرجار لە کۆمەڵگایەکی وەک کۆمەڵگای ئێمە، بە باری وەها نائومێدیەکدا ئەشکێتەوە کە کارەساتی وەک دابڕانی ئێجگاری لە ژیان و خۆکوژی و خۆسووتاندنی لێ بکەوێتەوە. کاتێک کێشەی تاکەکەسی ژن هیچ مەجاڵێکی بۆ بوون بە کێشەی کۆمەڵایەتی، واتە دەرکەوتنی لە قەوارەیەکی گشتی و سازکردنی بزاڤێکی کۆیی و کۆمەڵایەتی ـ هەروەها کە ئیمرۆ لە زۆر شوێنی دنیا و بەتایبەت لە وڵاتانی پێشکەوتوو بەرەو پێشکەوتندا وەها بزاڤێکی ژنان لە ئارادایە ـ بۆنارەخسێ، کاتێک لەم کۆمەڵگایەدا کە کۆمەڵگایەکی داخراو و دواکەوتووە بەوپەڕی توندو تیژیەوە لەگەڵ هەموو جۆرە تێگەیشتنێکی نوێی ژنان رووبەڕوو ئەبنەوە، هەموو دەرووەکان لە سەر پەرەسەندنی ئەم تێگەیشتنەو نزیکی و یەکگرتنی ژنان و سەرهەڵدانی بزاڤێکی ژنانە کوێر ئەکرێنەوەو، لە مانەش گرینگتر بزاڤە کۆمەڵایەتی فەرهەنگی و سیاسیەکانیتری کۆمەڵگا هیچ بەهایەکی پێویست بەم تێگەیشتن و بوون و شوناسە تازەیەی ژن نادەن و وێڕای دروشم و راگەیاندنەکانیان هەوڵی بە لاڕێدا بردن و بە پاشکۆ کردن و زێتر شەمزاندنی ئەدەن. سەیر نییە کە ژنان تووشی وەها نائومێدی و دڵساردی و خەمۆکییەکی کوشندە بن. نائومێدیەک کە ئەگەرچی لە ئەنجامی جۆرێک تێگەیشتنی تازەی عەقلانیەوە سەرهەڵئەدات، بەڵام بە باری پشت کردن لەو تێگەیشتنە عەقلانیە ئەشکێتەوە.

خۆکوژی هەر وەک وترا، کردەیەکی دژ عەقلانی و وێرانکارە کە هیچ جۆرە عەقڵیەت و مانایەکی تازە بەرهەم ناهێنێ. هیچ ئاوەدانیەکی لێ دەرناکەوێ(٢). لێرەدا پرسیارێک دێتە ئاراوە . ئایا خۆسووتاندنیش، بە تایبەت خۆسووتاندنی ژنانیش ئەو ساواقی بێمانایییەیە؟ ئایا خۆ سوتاندنی ژنان تەنیا جۆرێکە لەجۆرەکانی خۆکوژی؟

بە بڕوای من خۆسووتاندن وەک جۆرێکی تایبەت و تەنانەت جیاواز لە جۆرەکانی تری خۆکوژی ، خوێندنەوەیەکی تایبەت و تا رادەیەک جیاوازیش ئەخوازێ. لێکۆڵینەوە لە هۆی هەڵبژاردنی ئاگر بۆ خۆکوشتن بەتایبەت لە لایەن ژنانەوە بە هەر بۆنەو بیانوویەک و لە

ئەنجامی هەر پاڵنەرێکی دیارو ئاشکرا، پەردە لەسەر کۆمەڵێک هۆو پاڵنەری شەخسی و کۆمەڵایەتی شاراوەش هەڵئەداتەوە، کە بێناسین و خوێندنەوەی ئەو هۆو پاڵنەرە شەخسی و کۆمەڵایەتییانە هیچ هەنگاوێک بۆ ناسینی هۆکارە سەرەکییەکانی خۆسووتاندن و هەوڵ بۆ نەهێشتنی زەمینەکانی سەرهەڵدانی ئەم جۆرە لە توندوتیژی ژنان بەرامبەر بە خۆیان و بەرامبەر بەسۆزو هەستی کۆمەڵگاش، هەنگاوی سەرکەوتوو نابێ.

٣

هەڵبژاردن و بەکارهێنانی ئاگر بۆ خۆکوشتن بە پێچەوانەی هەڵبژاردن و بەکارهێنانی هەموو جۆرە کەرەسە و ئامێرێکی تری وەک پەت بۆ خۆهەڵواسین، گوللە بۆ مێشک پژاندن، ژەهرو گازو مادەی بێهۆشکەرو تەنانەت مانگرتن لە خواردن و خواردنەوەش، کە هەموویان هەڵبژاردنی ئاسانترین و رەحەت و بێئازارترین جۆری خۆکوشتن و رزگاربوونی مرۆڤن لە چنگی بوون و ژیان، هەڵبژاردنی بەئازارترین جۆری مردنە. داڵغەی مرۆڤی خۆکوژ لە هەڵبژاردنی جۆرەکانیتری خۆکوژی، جگە لە خۆسووتاندن، داڵغەی پشت کردن لە گیانە. لەم جۆرە خۆکوژییانەدا ئەوەی کە نەفرەتی لێئەکرێ و هەوڵ بۆ وازلێهێنانی ئەدرێ گیانە. لە خولیاو تەخەیوڵی ئەوکەسە کە بەم شێوازانە خۆی ئەکوژێ کەمتر جەستە بوونی هەیە. بەڵام بە پێچەوانەوە نەفرەتی مرۆڤی خۆسووتێن نەوەک هەر نەفرەتە لە گیان، نەفرەتە لە جەستەش. خوزگەی مرۆڤی خۆسووتێن لە گەڵ ئەوەی کە خۆزگەی رزگاربوونە لە گیان، خۆزگەی رزگار بوونیشە لە جەستە. لە خولیاو خەیاڵی مرۆڤی خۆسووتێندا بۆ ساتەوەختی خۆکوژی، جەستە ئامادەییەکی دیاری هەیە. لە خۆوە نییە کە خۆکوژی ژنان لە کۆمەڵگای ئێمەدا بە زۆری خۆسووتاندنە. کاتێک وەبیر خۆمانی بێنینەوە کە کێشەی ژن لەکۆمەڵگادا بە زۆری کێشەیەکە کە لەجەستەیەوە سەرچاوە ئەگرێ. جەستە لەم کۆمەڵگانەدا دیارترین نیشانەی ژن بوونی ژنەو نمایشی ژنانەیی ئەکات. هەموو ئەو تاوانانە کە بەرامبەری ئەکرێ بە هۆی جەستەوەیەتی. هەموو ئەو ناتەواویانە کە پێی ڕەوائەبیندرێ و ئەیدرێتە پاڵ، زیاتر لە ناتەواوی هزری و هەستیی و... ناتەواوی جەستەیە. ناتەواویە هزری و هەستییەکانیشی ئەدرێتە پاڵ ناتەواوی جەستەیەوە. کاتێک ژن بیر لەوە ئەکاتەوە وەرگرتن و وەرنەگرتنەکانی لە لایەن کۆمەڵەوە، بەتایبەت لە لایەن رەگەزی بەرامبەریەوە، وەرگرتن و وەرنەگرتنە لەبەر جەستە، ئەوسا زیاتر لە هۆی هەڵبژاردنی ئاگر بۆ خۆکوژی و نەفرەت کردنی لە جەستەو ناحەز کردنی جەستەی ئەگەین. هەڵبژاردنی ئاگر بۆ خۆکوژی، یان خۆسووتاندنی ژنان هەروەک وترا بەچەشنێک بڕیاری نەفرەت کردنە لە جەستە وەک خەوشی بوون. جەستە بۆ ژن

ڕێگرێکی سەرەکییە لەبەردەم بەمرۆڤ بوون، یان وەرگرتنی ئەو شوناسە نوێیەی کە لەئەنجامی تێگەیشتنێکی تازەیدا دەرئەکەوێ. لەم جۆرە کۆمەڵگانەی وەک کۆمەڵگای ئێمەدا، مرۆڤ بەرلە مرۆڤ بوونی ژن یان پیاوە. بەزمانێکیتر ئەوە ژن بون یان پیاو بوونی مرۆڤە، کە بەرلە تواناکانی جیگە و ئاست و ڕادەی مرۆڤ بوونی لەکۆمەڵگادا دیاری ئەکات. ژن یان پیاو بوون وەک سەرەکیترین فاکتەری شوناس بۆ وەرگرتن و بۆ دیاری کردنی جیگەی کۆمەلآیەتی، تێگەیشتنێکە لە سەر بونیادی ڕوانینی بەرهەست و عەینی. (قۆناغی یەکەمی ناسین . قۆناغی کۆنکرێت) کەواتە ئەوەتەنیا جەستەیە کە نمایشی ڕەگەز و لە ئاستێکیتردا نمایشی بوون ئەکات .

هەڵبژاردنی ئاگر بۆ خۆکوژی ژنان جگە لەمانەش هەڵگری کۆمەڵێک پەیامی تایبەتیترە کەپەیوەندی بە خودی هەڵبژێردراوەکە، واتە ئاگرو، تایبەتمەندیە دیارو شاراوەکانی و دەوری (ئاگر) لەژیانی بەرهەست و نابەرهەستی مرۆڤ و بە گشتی پەیوەندی بە سەرجەمی ئەو مانایانەوە هەیە کە ئاگر لە ناخ و جەوهەری خۆیدا هەڵیگرتوون. هەڵبژاردنی ئاگر بۆ خۆکوشتن ئەوەندەی کە پەیوەندی بە دەور و پلەو پایەی کۆمەلآیەتی و دەروون شیکاری کەسی خۆکوژ یان خۆسووتێنەوە هەیە، ئەوەندەش پەیوەندی بە دەروون شیکاری خودی ئاگرەوە هەیە. باشلار ڕەنگە یەکەم کەس بێ بەپێچەوانەی کەسانێکی وەک فرۆید کە لە دەروون شیکاری مرۆڤەکان ئەفکرن و ئەکۆڵنەوە، لە دەروون شیکاری شتەکان (چوار شتی سەرەکی، ئاو ـ با ـ خاک و ئاگر) بەتایبەت ئاگر ئەکۆڵێتەوە و لە کتێبێکیدا بەناوی «دەروون شیکاری ئاگر» لێدوانێکی تێر و تەسەل لەسەر ئەو بابەتە پێشکەش ئەکات. ئەم ئەدیب و فەیلەسووفە فەڕانسەییە لە سەرەتای بەشی یەکەمی کتێبەکەیدا بەم شێوە لە ئاگر ئەدوێ: «ئاگر دیاردەیەکی شازە کە توانای شەرح و گێڕانەوەی هەموو شتێکی هەیە. ئەگەر ژیان نمایشی هەموو ئەو شتانە ئەکات کە گورج و بەپەلە ئەگۆڕێن، ئەوە ئاگرە کە ئەتوانێ گۆڕانی گورج و بەپەلەی ئەو شتانە بگێڕێتەوە... ئاگر وەک بوونێکی ئەوپەڕی گیاندارو ئێجگار زیندوو، لە لایەکەوە شەخسی و خۆیی و دەروونییە، لە لایەکیترەوە گشتی و تێگڕاییە. لە دڵی ئێمەدا ئەژی و لەئاسماندا ئەژی. لە ناخی جەوهەرەوە سەرهەڵئەداو لە شێوەی عەشق دەرئەکەوێ. ئاگر شاراوە و کۆ وەک نەفرەت و قین ئەخزێتە دەروونی شتەکانەوە. لە ناو هەموو دیاردەکاندا ئاگر تەنیا دیاردەیەکە ئەتوانێ زۆر بەئاشکرا دوو جۆرە ئیعتباری دژبەیەک وەربگرێ. واتە هەم نمایشی خێر بکات هەم شەڕ. لە بەهەشتدا بدرەوشێتەوەو لەدۆزەخدا بسووتێنێ... » بەم بۆچوونە ڕووبەڕوو بوونەوەی مرۆڤ لەگەڵ ئاگر، لە سەرەتای بوونیەوە تا ئێستا، ڕووبەڕوو بوونەوەیەکی دوو پۆ و هەستی مرۆڤ بەرامبەر بە ئاگر هەستێکی دژوازە. ئاگر لە لایەکەوە

تین و گەرماو رووناکی بڵاو ئەکاتەوە، رەمز و هێمای پاککردنەوەو سڕینەوەی هەموو خەوشێکە، مەیلی جنسی و سێکس و سۆزو عاتفە ئەبزوێنێ. (بەتایبەت لە لای ژنان، چونکە ئاگر بەپێچەوانەی ئاو نێرە) لەلایەکیترەوە ئەسووتێنی (لەش ئەسووتێنێ کە خەوشی گیانە) مرۆڤ لەلایەکەوە حەزی لێئەکات و بەرەوپیری ئەچێ، لەلایەکیترەوە لێی ئەترسێ و لێی دوورئەکەوێتەوە. ئەم دوو بەها دژوازەی ئاگر لە لای مرۆڤ، یەکەمیان سەرچاوەی لە مەعریفەتی زەینی و تاکە کەسیدایە و دووهەمیان لە مەعریفەت و تێگەیشتنی عەینی و تەجرەبەی کۆمەڵایەتییەوە سەرچاوە ئەگرێ. ئاگر دەور و جێگەو پێگەیەکی وەهای لە ژیانی کۆمەڵ و وشیارو ناوشیاری مرۆڤدا هەیە کە لێدوانی تێروتەسەلی لە تاقەتی ئەم نووسینەدا نییە. ئەوەی کە لێرە پێویستە ئاوڕی لێبدرێتەوە دوو گرێ لە چوار گرێیە (٣) کە باشلار یەکەم کەسە پەی پێبردوون. گرێی پرۆمتە و ئامپدۆکلێس (empedokles) کە راستەوخۆتر ئەمانبەنەوە بۆ سەر زەمینە کۆمەڵایەتییەکانی خۆسووتاندن.

ئاگر بە وتەی نووسەری «دەروون شیکاری ئاگر» زیاتر لەوەی کە بوونێکی سروشتی بێ، بوونێکی کۆمەڵایەتییە. ترس لە ئاگر ترسێکی جەوهەری و سروشتی نییە، بەپێچەوانەوە ترسێکە لە کۆمەڵگاوە بە مرۆڤ ئەگات. یەکەمین ناسیاوی مرۆڤ لە گەڵ ئاگر، لە نەهێشتن و بەرگری باوکەوە بۆ لێنزیک بوونەوەی دەست پێئەکات. بڤە، هەڕەشەیەکی ترسناکی سەردەمی منداڵی و گاگۆڵکە کردنە کە یەکەمین سنوور بەدەوری ئازادی مرۆڤدا ئەکێشێ. بڤەی ئاگر، بڤەی نەهێشتنی نزیک بوونەوە لە هەموو ئەو شتانەیە کە مرۆڤ حەز بە لێنزیک بوونەوەیان ئەکات. بەوپێیە یەکەمین مەیلی نافەرمانی و پشت کردن لە سەدو سنوورە دیاریکراوەکانی باوک، مەیلی نزیک بوونەوەیە لە بڤەی ئاگر. نافەرمانییەکی زیرەکانە کە بە ئەنجامی ناسین و تێگەیشتنی شەخسی لە ئاگر ئەشکێتەوە. ناسینێکی هاوڕێ لە گەڵ ئێش و ئازار. ئێش و ئازاری سووتان و لەهەمان کاتیشدا تەمێ کردنی باوک. باشلار مەیلی بۆ ئەم نافەرمانییە، کە مەیلی ناسین و مەعریفەی بەئازارە، بە گرێی پرۆمتە ناوبردە ئەکات. پشت کردنی منداڵ لە ئەمری نزیک نەبوونەوە لە ئاگر بە دزینی ئاگر لە باوک ئەشوبهێنێت. بەم بۆچوونە خۆسووتاندنی ژن یان هەڵبژاردنی ئاگر بۆ خۆکوشتن، نەوەک هەر سەرپێچی کردنە لە ئەمرو خواستی باوک، بەڵکوو دزینی ئاگرە لە خاوەنەکەی، کە خاوەنی وەجاخی (ئاگردان) ماڵە. ئافرەت بە هەڵبژاردنی ئاگر بۆ خۆکوشتن دواهەم سەرپێچی کردنی لە ئەمرو خواستی باوک، برا، مێرد یان بە گشتی، پیاوانی کۆمەڵ و کۆی ئەو سیستەمە فکری و فەرهەنگی و کۆمەڵایەتییە کە سیستەمێکی پیاو سالارەو، دەسەڵاتی ژیان کە دەسەڵاتێکی پیاوانەیە، بە یەکەم سەرپێچی کردنیەوە ئەبەستێتەوە. بەوپێیە خۆسووتاندنی ژن کە بەرئەنجامی پشت

هەڵکردنی نائومێدانەیە لەواقیعی ژیان، لە راستیدا گەڕانەوەیەتی بۆ تاف و سەردەمی منداڵی و کردنی یەکەم کاری نەکردووی، کە بێئەمری باوک یان خاوەنی وەجاخی ماڵە. ژنی خۆسووتێن لەم گەڕانەوەو پێداچوونەوەی بە سەرەتای ژیانیدا، زیئۆس ئاسا ئاگر لە خاوەنەکەی ئەدزێ و بە هەموو مانا خۆی ئەکاتە خاوەنی. بەم شێوە خۆسووتاندنی ژن بە پێچەوانەی جۆرەکانیتری خۆکوژی کە پشت هەڵکردنی ڕەهایە لە دەسەڵاتی ژیان و تەسلیم بوونی ئێجگارەکیە بەمەرگ، وەها کە لەبازنەی ژیاندا بەرهەم هێنەری هیچ مانایەک نەبێ، گەمەیەکە لەناو دەسەڵاتی ژیاندا و مانایەکی لێ ئەکەوێتەوە کە هەڵوەشاندنەوەی بونیادی دەسەڵاتی ژیانە. پەیامی خۆسووتاندن لە پشت ئەو نائومێدی و تەسلیم بوونەشەوە، دزینی ئاگر و خۆبەخاوەن کردنی هەر دوو لایەنی سووتێنەرو ژیانبەخش، ئازاردەرو شادی بەخشیەتی. ئەگەر پیاو بە درێژایی مێژوو هەوڵی بۆ خۆبەخاوەن کردنی لایەنی خێری ئاگری داوە، ژنی خۆسووتێن ئەبێتە خاوەنی خێرو شەڕی ئاگر. ڕەنگە تێگەیشتن لەو راستیە بۆ ئێمە دژوار بێ، چما ئێمە لە پشت «شەڕ»ی خۆسووتاندنی ژنەوە جگە لە نائومێدی و تەسلیم بوون و توندوتیژی بەرامبەر بەخۆی و هەست و سۆزی کۆمەڵ، هیچ «خێر»ێک بەدی ناکەین. خێرێک کە لە وشیار بوونەوەی ژن بەرامبەر بەخۆی و دنیای دەوروبەری و لە هەڵوێستی رەخنەگرانەی دژ بە دەسەڵاتی پیاو سالاری ژیانەوە سەرچاوە ئەگرێ.

گرێیەکی تر کە باشلار لە هەمان کتێبدا ئاماژەی پێئەکات ـ گرێی ئامپدۆکلێس ـ لەم سیفەتە دوو لایەنەو دژبەیەکانەی ئاگرەوە سەرهەڵئەدات. مرۆڤ بوونەوەرێکە کە هەم خەون ئەبینێ و هەم خەیاڵ ئەکاتەوە. خەون و خەیاڵی مرۆڤ دوو بابەتی گرینگی لێکۆڵینەوەی دەروون ناسی و دەروون شیکارین. خەیاڵ بەپێچەوانەی خەون، کە ئاڵۆز و بێناوەندە، زیاتر لە سەر شتێک یان بابەتێک کۆئەبێتەوە. خەیاڵبردنەوەی مرۆڤ لە پەنا ئاگر و وردبوونەوەی لە سەمای گڕو بڵێسەکان، خۆشترین و لە هەمان کاتدا ناوەندارترین جۆری خەیاڵبردنەوەیە. خەیاڵبردنەوەی گوێ ئاگر هەمیشەو لە هەموو حاڵەتێکدا هاوڕێیە لەگەڵ ئاسوودەیی هێمنی و پشوودان. ڕەنگە کەس نەبێ بە پێچەوانەی ئەمەوە بیر بکاتەوە، چونکا کەس نییە کە چێژی لە خەیاڵبردنەوەی گوێ ئاگر و ئاگردان نەبینیبێ. خەیاڵبردنەوەی گوێ ئاگردان بە وتەی باشلار هەندێک تەوەرەی فەلسەفیشی هەیە. «ئاگر نمایشکەری گەشت و جمەی گورجی زەمان و ناپایداری جیهان و پەڕینەوە لە فەنا بۆ بەقایە.» کەواتە خەیاڵبردنەوەی گوێ ئاگر گرێیەک ساز ئەکات کە خۆشویستنی ئاگرو ترس لە ئاگر، غەریزەی ژیان و غەریزەی مەرگ تێکەڵ و ئاوێتە ئەکات. لە ساتەوەختی خەیاڵبردنەوەی گوێ ئاگردان و وردبوونەوە لە ئاگر «عەشق و مەرگ و ئاگر یەک ئەگرنەوە. ئەوەی تێپەڕ و سپەنجیە بە قوربانی کردنی خۆی لە

قوربانگەی بڵێسەدا، ئەبێتە هێماو نموونەی نەمری... ئاگر ئەسووتێنێ و ئەمرێنێ. مردنێکی تەواو و کەماڵ، بێئەوە هیچ لە خۆی ـ لەجەستە ـ بهێلێتەوە. ئەم مەرگە ئەبێتە زامنی چوونی مرۆڤ بۆ جیهانێک کە لەو جیهانەدا مەرگ بوونی نییە.» دیسان بەوتەی باشلار، لە مەرگی بە ئاگردا مرۆڤ «هەموو شتێک ئەدۆڕێنێ بۆ ئەوەی هەموو شتێک بەدەست بێنێ. ئەمە ئەو حیکمەتەیە کە ئاگر فێری مرۆڤی ئەکات: دوا ئەوەی کە لە هەموو ڕێیەکی نەرم و عاشقانە، یان توندوتیژ و دەمارگرژانەوە هەموو شتێکی وەدەست هێنا، ئەکرێ هەمووی لە دەست بداتەوە و بگەڕێتەوە بۆ قۆناغی نەبوون.»

ئەڵبەت ئەبێ ئەوەش بگوترێ، ئەم گرێیە لە لایەکەوە لەسەر بونیادی خەیاڵ و لە لایەکی ترەوە بەئاشکرا داڵغەی نەمری و ژیانی هەتا هەتایی پێوە دیارە، لە گەڵ ئەو مەنتقەدا وا پێشتر بۆ تەسلیمبوونی ڕەهای خۆکوژ بە مەرگ و نەبوونی خەیاڵ بۆ داهاتووی دوامەرگ باسی لێکرا، دژوازە. لە پاساوی ئەم دژوازیەدا ئەشێ دوو بۆچون دەرببڕدرێ. یەکەمیان جیاوازی پاڵنەرەکانی خۆکوژی و خۆسووتاندن و مانا و مەبەستەکانیانە. ئەگەر خۆکوژی هەڵبژاردنی مەرگی ڕەها و سەرچاوەی لەنەهیلیزم و پووچیەوە بێ، خۆسووتاندن بە پێچەوانەوە گەمەیەکە لەناو ژیاندا و هەوڵێستێکە دژ بەدەسەڵاتی ژیان بەو واتایە کەلەمەوبەر باسی لێکرا. دووهەم پاساوی ئەم دژوازییە ڕەنگە بۆ ئاڵۆزی دەروونی مرۆڤ و ئاڵۆزی کاریگەری ئاگر لەسەر وشیار و ناوشیاری مرۆڤ بێ. بێگومان مەبەستی ئەم نووسینە ئەوەنییە کە ئەم گرێیە ـ و هەر چواری ئەو گرێ دەروونیانە کە باشلار لە کتێبەکەیدا ناویان ئەباو شەرحیان ئەکات ـ بە تایبەتمەندی ژن، یان ژنی خۆسووتێنی بزانین. بەڵام بە سەرنجدان بە واقیعی ژیانی ژنان، بەتایبەت لە کۆمەڵگای ئێمەدا کە زیاترین و نزیکترین پەیوەندی و نزیکایەتیان لە گەڵ ئاگرو ئاگرداندا هەیەو، زیاتر لە هەموو شوێنێک لە گوێ ئاگرو ئاگردانی ماڵەکانیان بە خۆیاندا ئەچنەوەو بەر بۆ خەیاڵیان شل ئەکەن، کاریگەری ئەم گرێیە لەسەر بڕیاری خۆسووتاندن، کاریگەرییەکی جیدی و شایانی لێکۆڵینەوەیە. لە ئەنجامی لێکۆڵینەوەی لەم ڕوانگەوەیە کە پەردە لەسەر ڕازی هەڵبژاردنی ئاگر بۆ خۆکوژی ژنان و جیاوازیەکانی مانای خۆسووتاندن لەگەڵ بێمانایی جۆرەکانی تری خۆکوژی هەڵئەدرێتەوە. ئەگەرچی بەدڵنیاییەوە لەخوێندنەوەی بابەتێکی وەک خۆکوژی یان خۆسووتاندن هیچ ئاراستەیەکی خوێندنەوە تەنیا و قەتعیترین ئاراستە نییە. هەروەها کە کاریگەری هیچ ڕەگەزێکی کارلێکردوو لەسەرچۆنیەتی هەڵبژاردنی ئاگر بۆ خۆسووتاندن کاریگەریەکی ڕەها نییە. توند و تیژی مرۆڤ دەرهەق بەخۆی و بەتایبەت لە ساتەوەختی هەڵبژاردنی مەرگ و هەڵبژاردنی ئاگر بۆ وەدیهێنانی ئەو مەبەستە کردەیەکە کە ناتوانین بە پشت بەستن بە هیچ

مەنتقێکی تاقانە و هێچ جۆرە خوێندنەوەیەکی قەتعی کە هەڵگری هەموو هەقیقەتی کردەکە بێ لە هەموو رەهەندە دیار و شاراوەکانی بگەین. تەنانەت خودی کەسی خۆسووتێنیش کە خاوەنی تەجرەبەکەیە توانای دەرخستنی هەموو ئەو رەهەندانەی نییە. خۆسووتاندنی ژنان توندو تیژیەکە لەبالآترین پلەی ئاڵۆزیدا. ئێمە لە بەرامبەر ئەم ئاڵۆزیەدا وێڕای ترس و هەراس و حەپەسان ، وێڕای تەقەلایەکی متوازعانە بۆ خوێندنەوە و ئاشکرا کردنی سووچێکی هەرە بچووک لە هۆکارەکانی، پێویستە لەخۆمان بپرسین : ئێمە لەکوێین ئەو کاتە کە ژن ، نەک هەر لەخەونەکانماندا بەڵکو لە واقیعی ژیانیشماندا ئەبێتە گلۆڵە گڕێک لە حەوشەو حەسارێکی بچووکدا ...

پەراوێزەکان

١ـ بۆ نموونە خۆکوشتنی مێرمنداڵێک بە پاڵنەری سادەو ئاساییەوە لەگەڵ خۆکوشتنی رۆشنبیرانێکی وەک هەمینگۆی، ڤۆڵف و هیدایەت چونیەک هەڵگری ئەو پەیامە سەرەکییانە نین کە ناوبردەکران.

٢ ـ ئەم گوزارەیە زۆر جارەو دووبارە ئەکرێتەوەو تەنانەت گەلێکجار وەک خوازەیەکیش بۆ هەموو کردەیەکی نائومێدانەی تاکی و کۆیی سیاسی و کۆمەلآیەتی بەکار دەهێندرێ. لە کۆمەڵگای ئێمەدا نموونەی ئەم شێوە خۆکوژیە خوازەییەی کەس و جەرەیانە سیاسی و فەرهەنگی و کۆمەلآیەتییەکان لەدۆخی دابڕان و هیوابڕاویداکەم نییە.

٣ ـ دوو گرێکەیتر بریتین لە:

یەک: گرێی نۆڤالیس novalis کە بریتییە لە مەیلی مرۆڤ بۆ ئاگرێک کە لە لێکهەڵسووانی شتەکان دەردەکەوێ. واتە لە پێویستیی گەرمای هاوبەش ، گەرمایەک کە دوو لەش بە یەکتری دەبەخشن.

دوو: گرێی هۆفمەن hoffmann کە بە هۆی تایبەتمەندی نووسینە وەهمییەکانی هۆفمەنەوە ناو نراوەو، باشلار سەرچاوەی ئەم جۆرە شێعر و ئەدەبە وەهمییە بە کاریگەری شەراب و ئەلکهول دەزانێ.

لە سەلەفییەتی چەپەوە بۆ سەلەفییەتی ڕاست

بەختیار عەلی

ئەگەر حەقیقەت هەشبێت، بە دڵنیاییەوە لای ئەوانە نییە
کە دەڵێن: ئێمە حەقیقەتمان لەلایە

ئەلبێر کامۆ

دین نە یەک شێوەی هەیە، نە یەک وەزیفە، نە یەک جەوهەر. کەسانی جیاواز ماهییەتی جیاواز دەبەخشنە دین. گەورەترین هەڵە ئەوەیە واتێبگەین، ئەوانەی بەرگری لە دین دەکەن، بەبێ فەرق و جودایی، هەموویان ئەم بەرگرییە لە هەڵوێست وەرگرتنێکی قووڵەوە لە کێشەی خوداوەند ئەنجامدەدەن. لە ڕاستیدا دین وەک هەر جۆرێکی دی لە هەواداری سیاسی دەشێت بەرهەمی ویستە ئایدۆلۆژییەکانی گروپێک، یاخود ویستە سایکۆلۆژییەکانی فەردێک بێت. ئەو دەرگایە بێت کەسی دیندار بۆ دروستکردنی نەخشەیەک بەکاریدەهێنێت تا لە ڕێگایەوە مرۆڤایەتی بکاتە دوو دەستەوە، دەستەیەکیان دەستەی خۆیەتی و هەڵگری سیفەتە جوانەکانن، دەستەی دووەمیش، دەستەی نەیارانن و هەڵگری سیفەتە خراپەکانن. جیاکردنەوەی نوسینی ئیمانداری ڕاستەقینە لە نوسینی کەسانێک کە لە بنەڕەتدا نیازی سایکۆلۆژی بەرەو دینیان دەبات، بە هەڵوێستگیریان لە خودی دین، ئاشکرانابێت، بەڵکو ئەو جۆرە هەڵوێستگیرییە تەنیا بە خوێندنەوەی تەواوی دونیابینیان ڕاڤەدەبێت. دیندارەکان بە کۆ لەسەر بایەخی دین، سەروەری خوداوەندو ملکەچی مرۆڤ بۆ بوونەوەرێکی مەزنتر لە خۆی تەبان، بەڵام ئەمە تەنیا سەرەتایە، لەپشت ئەم سەرەتایەوە وەزیفەکانی دین ڕەهەندی دیکە وەردەگرن. ترسناکترین ڕەهەندێک دین وەریبگرێت ئەوەیە ببێتە چەکێکی ئایدۆلۆژی بۆ ویستێکی ناوەکی و سایکۆلۆژی، گووتەزاکانی ببنە کەرەستەی دروستکردنی دوژمن. وەزیفەی ئیمان لەلای هەندێک لە دینییەکان شتێکی جودایە لە وەزیفەی ئیمان لای ئەو کەسانەی کە

دین وەک کەرەستەی ئیدانەکردنی جیهان و تاکەکان و کۆمەڵگا بەکاردەهێنن. لەلای هەندێ لە لاهوتیستەکان دین کەرەستەی دروستکردنی دۆستە، یان هەوڵە بۆ ئاشنابوونی زیاتر بە سروشت و مرۆڤ، بەڵام لای ئەوانی دی، لە کن کەسانێک کە دین لە بندەستیاندا کەرەستەیەکە ڕەهەندە عەقڵانی و فیکرییەکانی دۆڕاندوە، دین ئامڕازێکە بۆ دروستکردنی دوژمنە.

بۆئەوەی بزانین لە چ کاتێکدا نوسەر بە عەقڵی فەیلەسوف تەماشای دین دەکات، نەوەک بە عەقڵی یەکێک کە بارێکی سایکۆلۆژی کێشکردۆتە ناو دین، دەبێت لەو پرسیارانە بڕوانین کە نوسەر لە دینی دەکات، لەو سیستەمە بڕوانین کە دینی تیا بەکاردەهێنێت، لەو مەبەستانە بکۆڵینەوە کە دینی بۆ کردۆتە ئامڕاز. لە ڕۆشنبیری ئێمەدا دین بابەتێکە بەردەوام خراوەتە دواوە، زۆرکەم قسەی لەسەر کراوە. هەڵوێست لە دیین هەمیشە بە ڕیزێک حەرام و حەڵاڵی سیاسیدا تێپەڕیوە، یان سروشتێکی پەرگیری هەبووە کە یان لەسەر لایەنە ناشیرینەکانی دین دواوە، یاخود دینی بە ئەلتەرناتیڤ بۆ گرفتە هاوچەرخەکان بینیوە، لەم دوو شێوازە بترازێت شێوازێکی تری قسەکردنمان نەبینیوە. لە نێوان ئەم دوو میتۆدەدا کە یەکێکیان دین کورتدەکاتەوە بۆ گێڕانەوەی حیکایەتی ئەولیا، خەلیفە، پەیامبەران، ئاشکراکردنی نهێنییەکانی ژیانیان و ژمارەی ژنەکانیان، تا دەگەینە ئەو میتۆدەی دەڵێت زۆربەی فەلسەفەو ئایدۆلۆژیاکان ڤایرۆسن و ئیسلام ئەلتەرناتیڤە، «وەک ئەمرۆ فاروق ڕەفیق نوێنەری ئەم بۆچوونەیە». لەم نێوەندەدا ڕۆشنبیری ئێمە جگە لە چەند هەوڵێکی کەم گووتارێکی دیکەی بۆ دیین نییە.

لە ئەدەبیاتی کۆنی کوردیدا، فیکری سەلەفی ئاینزا لە بەر ڕستێک هۆی مێژوویی نەیتوانیوە جەنگی خۆی بگێڕێت، نەیتوانیوە تێزەیەک بەرابەر تێزە زانستییەکان بەیانکات. گۆڕان لە سەردەمی پەروەردەی دینییەوە بۆ ڕۆژگاری پەروەردەی مۆدێرن لە ڕێگای ئاڵوگۆڕێکی ئارامەوە هاتەدی. فیکری دینی و دەزگا دینییەکان لەسەرەتای سەدەی بیستدا بەرگرییەکی ئەوتۆیان نیشاننەدا، فیکری دینی تا ڕادەیەکی زۆر بێ شەڕو پێکدادانێکی قووڵ و گرنگ، دەزگاو شوێنگەی کۆمەڵایەتی خۆی دابەدەستەوە. گواستنەوە لە دەسەڵاتی پیاوانی ئاینییەوە بەرەو دەسەڵاتی ئۆرگانە مۆدێرنەکان شەڕێکی ناوەکی و ویژدانی و فیکری نەویست. هۆکانی ئەم خۆبەدەوەستەدانە گەلەک زۆرن، سوودو زیانەکانیشی هەروەها، سوودی هەرە گەورەی ئەم خۆبەدەستەوەدانە، ئەوەبوو لە ئاستی سیاسیدا کۆمەڵگای کورد شەڕێکی ناوەکی و ترسناکی بۆگەڕایەوە، جەنگێک دەکرا کۆمەڵگای ئێمە پتر لەیەکدی هەڵوەشێنێت و هەڕەشەی ڕیشەیی تر دەرهەق بە مانا و بوونی نەتەوەیی دروستبکات. بەڵام بەرابەر بەو سوودە، ڕۆشنفیکرییەکی

لاواز و بێ دیالۆگ و بێ فیکری بۆ جێهێشتین. لە ڕاستیدا نەبوونی دیالۆگی فیکری لە نێوان نوێنەرانی تازەگەری و نوێنەرانی دین دا بۆشاییەکی گەورەو لاوازییەکی ترسناکی لە بونیادی ڕۆشنبیری ئێمەدا دروستکرد کە تا ئەمڕۆ بەردەوامە. ڕووبەڕووبوونەوەیەکی بۆ جێهێشتین دوای نزیکی سەد ساڵ دەبێت ئەمڕۆ ئێمە پێیهەستین.

ئەمڕۆ زۆر گرنگە بپرسین: بۆچی فیکری دینی، بۆچی پیاوانی ئایین لە کوردستاندا، بۆ قوتابخانە دینییەکان، بۆ شاعیران و ڕۆشنبیرانی ئەم بزاوتە، لە کۆتای سەدەی نۆزدە و سەرەتایی سەدەی بیسدا چ شەهوەتێکیان بۆ جۆرە جەنگێکی وا نەبوو؟ لە ڕاستیدا ئەم حەقیقەتە مێژووییە یەک شت ئاشکرادەکات، ئەویش ئەوەیە نوێنەرانی دین لە کوردستاندا دژی تازەکردنەوەی کۆمەڵگا نەبوون، بەڵکو تەواو بە پێچەوانەوە لەگەڵ ئەو تازەکردنەوەیەدا بوون و خۆیان هەڵگری پرۆژەی تازەکردنەوە بوون. ئەم ڕاستییە مێژووییە تەواو ئەو هرطقە هاوچەرخە بە درۆدەخاتەوە کە ئەمڕۆ سەبارەت بە ناکۆکییەکی بێچارەسەر و بێسنوور لە نێوان دین و مۆدێرنەدا لە کوردستاندا لای هەندێک دەیخوێنینەوە.

بۆیە ئەم ڕاستییە باسدەکەم تا لە مانای ئەم شێوە لە هوشیاری دینی بپرسم کە ئەمڕۆ لەلای نوێنەری سەلەفییەتی نوێ دەیخوێنینەوە. بۆچی ئەم هوشیارییە تەنیا لە کۆتایی سەدەی بیست و سەرەتای سەدەی بیست و یەکدا بەئاگادێتەوەو دێت بۆئەوەی جەنگێک بکات کە سەدەیەک لەوەوبەر دەبایە بیکردایە؟. لە ڕاستیدا گەر تەماشابکەین وێنەیەکی تەواو سەیرو کاریکاتێرییە. سەدەیەک لەوەوبەر کەسانی وەک مەلای کۆیی، قانیع، زێوەر، پیرەمێرد، ئەحمەد موختار، پرۆژەی نوسینی خۆیان بە هیجاکردنی پەروەردەی دینی، بە هیجاکردنی مەلاو فەقێ دواکەوتووەکانی سەردەمی خۆیان دەستپێدەکەن، دەکەونە ستایشی ڕۆشنبیر، زانست و زانینی نوێ، ڕۆڵێکی مەزن دەبینن لە کردنەوەی کۆمەڵگای کوردیدا، کۆمەڵگای ئێمە لە رووی زیهنی و ڕۆحییەوە بۆ دونیای مۆدێرن ئامادەدەکەن. کەچی بەودیودا تێڕوانینێکی دی لە سەرەتای سەدەی بیست و یەکدا بە دیدێکی تاریکبین و عەقڵییەتێکی فەندەمەنتالییەوە سەرهەڵدەدات، تێڕوانینێک بەزەقی لە نوسینی فاروق ڕەفیقدا دەردەکەوێتەوە. دیاردەیەکی سەیرە، مەلا و شێخەکان بە درێژایی نیوەی یەکەمی سەدەی پێشوو، گووتاری خۆیان لەسەر هیجای پەروەردەی دینی دادەمەزرێنن، بانگەشە بۆ مۆدێلی ڕۆشنبیر دەکەن. کەچی فاروق لە سەرەتای سەدەی بیستویەکدا لە کەنەداوە بانگەشە بۆ پەروەردەی دینی دەکات و بە دەزگایەکی بەرهەمهێن بۆ عاریف و فەیلەسوفی دادەنێت، گووتاری فیکری خۆشی سەرتاپا لەسەر هیجای کاراکتەری ڕۆشنبیر بونیاتدەنێ. ئەمە تەنیا موفارەقەیەکی پێکەنیناوی نییە، بەڵکو دۆخێکی مێژوویی ماناداریشە.

لە ڕاستیدا جیاوازی لە نێوان تەنویرییەکانی سەدەی بیست «قانیع، زێوەر، ڕەفیق حیلمی، ئەحمەد موختار، پیرەمێرد» و ئەم بزاوتە هاوچەرخەدا، تەنیا جیاوازی نییە لە ئاراستەدا، بەڵکو جیاوازییە لە جەوهەریشدا، تەنوێرییە کوردەکان لە ڕووی کولتووری فیکرییەوە، جگە لە شیعر شتێکی ئەوتۆیان بەرهەمنەهێنا، پرۆژەی تەنویری کوردی پرۆژەیەکی مەعریفی نەبوو، تێزەکانی خۆی بە شێوەی تیوری نەدەنوسی، «ڕەفیق حیلمی لێدەرچێت، کە لەو ئاستەدا هەوڵی ماناداری هەیە» بەڵکو لە شێوەی شیعرو سروودا تەعبیریان لە خۆیان دەکرد، پتر لەگەڵ ئەحاسیسدا دەدوان نەوەک عەقڵ. مەعریفەیەکی قووڵیان بە دونیا نەبوو، بەڵام لە گرنگی و هێزی مەعریفە بەئاگابوون. نەیاندەزانی فەلسەفەکان تەواو دەڵێن چی، بەڵام دەیانزانی دین بە تەنیا چ دونیایەک دروستدەکات، هەرەسی ئیمپراتۆرییەتە دینییەکانیان دەبینی و خەمیان بۆ نەدەخوارد، لەو قۆناغەدا خەم و حەسرەت و نەفرەتکردن لە دونیا بالادەست نەبوو، لە ناو دیندارەکاندا ئەو ڕۆحە ئەپۆکالیپتیکییە زاڵ نەبوو کە ئەمرۆ لەلای کەسانی وەک فاروق کە لە هەواوهەوەسی ڕاگەیاندنی مەرگی شتەکاندا دەژین، دەیبینین. لای ڕۆشنگەرەکان خەون بالادەستە، هەستی دینی جیهانبینییەکی تاریکی نەخولقاندووە، بەڵکو ئەم هەستە نەبۆتە ڕێگر لە بەردەم لەدایکبوونی یۆتۆپیاکانی تازەگەریدا کە لەلای کەسانی وەک حەمدی، ئەحمەد موختارو پیرەمێرد دەبینرێت. جیاوازی نێوان ئەو تەنویریانەی دوێنێ و هەندێ لە تاریکگەراکانی ئەمرۆدا، جیاوازییە لە نێوان دوو هەستیشدا، یەکێکیان هەستی یۆتۆپییە و ئەوی دیکەیان هەستی ئەپۆکالیپسییە. یەکێکیان هەستی دەستپێکردنی دونیایە، ئەوی دیان هەستی مردن و کۆتاییە. یەکێکیان ئامێزکردنەوەیە بۆ دونیا، ئەوی تریان ترس و فۆبیایە لە هەمووشتێک کە بە گووتاری فیکریان نامۆیە، یەکێکیان پێیوایە ژیان ئێستا دەست پێدەکات، ئەوی دیان پێیوایە بەیانی قیامەتە. یەکێکیان هەستی کرانەوەو سەرسامییە بە خۆرئاوا، ئەوی دیان هەستی ترس و ڕاکردنە لە خۆرئاوا. یەکێکیان لە ستایشی سروشت و جوانیدا کۆتاییدێت، ئەمیان لە نەفرەت و کینەو ترس لە جنس و جەستەدا کۆتاییدێت، یەکەمیان لە شیعرەکانی گۆراندا دەگاتە چڵەپۆپەی ستاتیکی و جوانپەرستی خۆی، ئەویتریان لە ستایشی «خانمانی حیجاب بەسەر» و هیجای شیعردا تەواو دەبێت. یەکێکیان هوشیاری ڕەخنەگرانەی بەرابەر زۆرشتی دەرەوە سڕبووە، یەکێکی دییان هوشیاری ڕەخنەگرانەی بەرابەر دین سڕبووە.

خودی ئەم بابەتە و ئەم جیاوازییانە، خودی ئەم دۆخە سەیرە کە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدە بە سەرەتاکانی سەدەی بیست و یەکەوە گرێدەدات، دەروازەیەکی گرنگە تێبگەین ئەمرۆ لە گووتاری سەلەفییەتی دینی کوردیدا چی ڕوودەدات؟ چارەنوسی بزاوتی دینی لە ڕۆشنبیری

کوریدا لە کوێوە دێت و بۆ کوێ دەڕوات؟ ئەمجۆرە لە غەیبانییەت پەیوەندی بە جۆرەکانی دی غەیبکردنی عەقڵەوە چییە؟.

ئەمڕۆ نوێنەرانی فیکری دینی لە کوردستاندا هەوڵدەدەن بگەڕێنەوە بۆ سەرەتا، بگەڕێنەوە بۆ ساتێکی بەسەرچوو لە مێژوودا، دەیانەوێت ئەو شەڕەبکەن کە دەبایە فیکری دینی لەسەرەتای سەدەی بیستدا بیکردبایە. فیکری فاروق ڕەفیق وریابوونەوەیەکی درەنگوەختی فیکرێکە کە دەبایە سەرەتای سەدەی پێشوو ئەم شەڕەی بکردبایە. واتە لە جەوهەردا بڕوانین پەلاماردانی فیکری دینی بۆ «مۆدێرنە «بە مانا گلۆبالەکەی»»، بۆ «تازەگەری «بە مانا خۆماڵییەکەی»»، بۆ ڕۆشنبیر، بۆ پەروەردەی نوێ. بە گشتی. شەڕێکی درەنگوەختە، شەڕی ئەمڕۆ نییە. بێگومان لێرەدا ئەرگومێنتێکی گرنگ هەیە مرۆڤ دەبێت لەسەری بێتە وەڵام، حەتمەن یەکێک دەپرسێت: چۆن دەکرێت بە شەڕی سەلەفییە کوردەکان بڵێین ، شەڕی زەمانێکی تر، لە کاتێکدا دەبینین ئەوەی ئەوان دەیڵێن هیچ نییە جگە لەسەدای گووتارێکی دینی کە لە سەرتاسەری دونیای ئیسلامدا دەنگدەداتەوە، ئایا ئەم گووتارە لە جەوهەردا گووتارێک نییە، شتگەلێک دووبارەدەکاتەوە بەر لەو لە ڕۆشنبیرییەکانی دیکەدا خەڵکی دی لە سەید قوتبەوە تا دکتۆر فاتیمی گووتوویانە؟ ئایا قسەکانی فاروق ڕەفیق و بۆچوونە سیاسییەکانی وتنەوەیەکی خراپی ئەو گووتارە دینییە نییە کە ڕۆژانە لە زاری عەرەبەکانەوە گوێمان لێیدەبێت؟ ئایا ئەم ڕاستییانە بەس نییە بۆئەوەی ببینین کە ئەم گووتارە کوڕی سەردەمی خۆیەتی؟.

لە ڕاستیدا ئەم گووتارە کە لە جەوهەریدا پرۆژەیەکی سیاسییە، هەڵگری ڕۆحێکی نۆستالژییە، لە هەر سەردەمێکدا کاربکات خەیاڵ و ئاڕاستەی بەرەو ڕابوردووە، لەمڕۆدا هۆیەکانی سەرهەڵدانی هەرچییەک بن، لە جەوهەردا، هیچ لەوە ناگۆڕێت کە لەسەر پێوانەکردنی ئێستا بە ڕابوردوو دروستبووە. جەوهەری ئەم پرۆژەیە دژایەتی مۆدێرنە نییە بە مانا خۆرئاواییەکەی، بەڵکو دژایەتی تازەگەرییە بەو مانا و خەون و بەهایانەی لە ناو کۆمەڵگای خۆشماندا ئامادەیە. ئەو بەشێکە لە پرۆژەی گەڕانەوە بۆ پێش دەرکەوتەکانی تازەگەری لە دونیای کوردا، بەشێکیشە لە کولتووری ئەنتی مۆدێرنە لەسەر ئاستی گلۆبال، بەشێکیشە لە کولتووری باڵێکی شەڕانگێزی ناو ئیسلام کە مۆدێرنە بە سەرچاوەی شکستێکی مێژوویی بۆ خۆی دەبینێت. ئەم گووتارە لە هەر سەردەمێکدا کاربکات، دواجار زیندووکردنەوەی شەڕی ئەو ساتەوەختەی یەکەمە کە بەر تازەگەری دەکەوێت. ئەو لە هەر سەردەم و لە ژێر هەر ناونیشانێکدا کاربکات دواجار جەنگێک دووبارەدەکاتەوە کە جەنگی شکستی یەکەمێتی لەبەردەم تازەگەرییدا، جەنگی لەیەک هەڵوەشاندنی وێنەی ئەو دونیایەی

ئەو تیا سەوزبووبوو. ئەو هەستە تراژیدییەی ئەم گووتارە لەگەڵ خۆیدا دەیهێنێت، نیشانەی پەیوەندی ئەم گووتارە نییە بە ڕۆژگاری ئەمڕۆوە، نیشانەی نزیکی ئەم گووتارە نییە بە کێشەکانی هەنووکە، بە پێچەوانەوە ئەم گووتارە لەسەر بیرنەکردنەوە لە ئێستا دروستبووە. ئێستا سەردەمی مەرگ و نەمانی شەرەفە وەک فاروق ڕەفیق دەڵێت، ئێستا هیچ نییە جگە لە ماڵێکی لێکترازاو، هیچ شتێکیش حوکمناکات جگە لە ویژدانێکی بیمار، هیچ حاکم و جەلادێکیشی نییە جگە لەو مەخلوقەی کە پێیدەڵێن ڕۆشنبیر. نوسینەکانی فاروق نوسینی توڕەو غەمگینن، غەمی پیاوێک کە لە دوای سەردەمی خۆی لەدایک بووە، حەسرەت و لەدەستچوون ماندوویکردووە، غەمێک ئەو جیهانبینییە تراژیدییەی باسکال و ڕاسینمان یاددەهێنێتەوە، لە ڕۆژگاری هەرەس و لێکترازانی دەسەڵاتی نوخبەی دینی لە ئەوروپادا.

ئەم دابڕانە لە ئێستا، ئەم وێنە تاعوونگیرەی هەنووکە، باوکی ئەو دەنگە تراژیدییەیە کە لە پشتەوەڕا بە کۆی ماناکانی ئەم گووتارەوە نوساوە. ئەوەی مایەی پێکەنینە ئەوەیە ئەم نەغمە غەمگین و توڕەیە لەلای هەندێک تەواو بەو نەغمە غەمگین و توڕەیە کە تازەگەرانیش هەیانەو دەبێت بیانبێت تێکەڵاوکراوە. هەندێک هەن لە دونیای ئێمەدا غەمی فەندەمەنتال و سەلەفییەکانیان لە حوزنی تازەگەران بۆ جیاناکرێتەوە. لە ڕاستیدا توڕەیی فاروق ڕەفیق و ڕۆشنبیرانی دیکەی دینگەرا، تەواو جیاوازە لە هەر غەمێکی دیکە... غەمە ڕاستەقینەکانی ئێمە ئەوەیە کە دونیا ناگۆڕێت، بەڵام غەمی دینگەراکان ئەوەیە کە ڕوخساری دونیا بە جۆرێک گۆڕاوە چیدی مرۆڤ ناتوانێت تیابژی. غەمی ئێمە چەقین و نوقمبوونماندایە لە ناو بونیادە ڕزیوەکانی ڕابوردوودا، غەمی ئەوان هاتنی دونیایەکی ترە کە پیاوی دین و سۆفی و عاریف بەرهەمناهێنێت. هەمان ئەو حاڵەتەی کە پاڵەوانەکەی جۆن ئۆزبۆرن لە شانۆگەری «بەتوڕەیی ئاوڕ لە دواوە بدەرەوە» باسیدەکات.

تا ڕوخساری تازەگەری پتر بەرجەستەببێت، تا پتر لە پڕۆژەیەکی ئایدۆلۆژی و سیاسییەوە بەرەو ئەوە بڕوات ببێتە پڕۆژەیەکی فیکریش، هەستی تراژیدیانە لە ناو ئەم عەقڵییەتەدا گەورەتر دەبێت. ئەوەی گووتاری فیکری فاروق بە وردی بخوێنێتەوە هەست بە باڵادەستی ئەو هەستە تراژیدییە دەکات. هەستی مردنی نرخ و بەهاکان، مردنی حەقیقەت، مردنی جوامێری، مردنی شەرەف، کۆتایی کۆمەڵگاو کۆتایی مرۆڤ. لە ڕاستیدا هەموو دەزانین ئەمجۆرە هەستکردنە، پەیوەندییەکی بە حەقیقەتەوە نییە، ئەمە وێنەیەکی تۆقێنەرە بۆ ئێستاو داهاتوو، تا لە پشتەوەڕا وێنەیەکی دی تۆخبکرێتەوە. فاروق ڕەفیق دوای سەدەیەک لە پڕۆژەی نوێبوونەوە لە کوردستاندا، دوای سەدەیەک لە هەرەسی دەسەڵاتی تەقلیدی مەکتەبە دینییەکان، دێت جەنگی ئەو بەهاو نرخانە دەکات کە فیکری دینی لەسەرەتاوە نەیتوانیوە

پێیەهەستێت، بەڵام فاروق بێئەوەی فیکری دینی لە هیچ قەیرانێکی ڕاستەقینەی خۆی دەربهێنێت، کۆمەڵێک گرفتی دیکەی گەورە دەخاتە ناو دونیابینی دینییەوە. بەوەدا فاروق خۆی پیاوی دین نییە، دینداری لەلای هەواوهەوەسێکی ڕۆشنبیرانەیە، بەوەدا دین هەڵگری هیچ قەلەقێکی فەلسەفی نییە، بەڵکو جۆرێکە لە ڕاکردن لە شێوازە فیکرییەکان، جۆرێکە لە پەرچەکرداری هیستیری بەرابەر خۆرئاوا، جۆرێکە لە فیکری خۆدزینەوە لە فیکر، دواکەوتنێکی ئایدۆلۆژی بزاوتی ئەنتی ئەمریکانییەتە بە دیوە ترادسیۆنالیست و فاشی و ئیسلامییەکەیدا. لەبەرئەم هۆیانە فاروق دونیابینییەکی دینی دادەمەزرێنێت، بەبێ دین خۆی، بێ بوونی زانیاری لەسەر دین، بەبێ گەڕانەوە بۆ دین و تێکستەکانی. جیهانبینییەک دادەمەزرێنێت بەڵام بەو عەقڵییەت و مەنتالیتەیتەی ڕۆشنبیریی کوردیی بۆ یەکێک لە کوڕەکانی خۆی فەراهەمدەکات، کوڕێک کە لە جەوهەردا دژی ئەم ڕۆشنبیرییە قسەدەکات، تا لە پشتەوەڕا، لە قووڵایدا جەوهەری گووتارێک ئاشکرابکات، کە گووتاری پاراستنی ڕەمزە تەقلیدییەکانی ئەم ڕۆشنبیرییەیە. لە ڕاستیدا هیجای فاروق بۆ ڕۆشنبیریی کوردی، هیچ نییە جگە لە توڕەبوونی یەکێک کە پلانی بەرگریکردنی هەیە لە قەڵایەک کە بەرەو داڕوخان دەڕوات لە سەرنشینانی ئەو قەڵایە، کاتێک ناتوانن پلانی ئەو بۆ بەرگری و جەنگ جێبەجێبکەن. فاروق لە ناو ماڵی ڕۆشنبیریی کوردییەوە دێت، بە مەنتالییەتی ئەم ڕۆشنبیرییە ئیشدەکات، سیستمی گووتارەکان و میتۆدی ئیشکردنی هەر هەمان سیستمە، بەڵام لەبری سەلەفییەکانی دی، کە شێوازی دیکە دەگرنەبەر بۆ غەیبکردن و کوژاندنەوەی هەر پرۆژەیەکی عەقڵانی و فیکرێکی ڕۆشنگەر، ڕاستەوخۆ بەرەو هەڵگرتنی گووتاری دینی دەچێت، بێئەوەی خۆی بە هیچ ئایدۆلۆژیاو پرۆژەیەکی دیکەوە سەرقاڵبکات. لە ڕۆشنبیری ئێمەدا دین هەمیشە ئامادەبووە، دین وەک ستراکتور و ژێرخان و بونیادی بزوێن نەمردووە، تەنویرییە کوردەکان دەیانتوانی ڕەخنە لە گووتاری ئایدۆلۆژی دین بگرن، بەڵام دین وەک بونیادێکی بزوێن و بەرهەمهێن بۆ دۆگما، دین وەک هەستێکی پڕ غرور بە خاوەندارێتی حەقیقەت، دین وەک پرۆسەی دروستکردنی ڕووبەری پیرۆز، کەسی موبارەک و ئایدۆلۆژیای موقەدەس، وەک پرۆسەی گەڕان بۆ ئەلتەرناتیفەکانی عەقڵ و ئیرادەی مرۆڤ، ڕۆژێک لە ڕۆژان گورزی ڕاستەقینەی نەخوراودوە. ئەم سیفەتانە سیفەتی هەموو پرۆژە سیاسی و ئایدۆلۆژییەکانی ئێمەبوون، فاروق ڕەفیق لەناو ئەم ڕۆشنبرییەوە هاتووە، هێند هەیە وەک ئەوانی دی ناچێت لە مارکسییەتدا بۆ دۆگماکان و مۆدێلەکانی غەیبکردنی عەقڵ بگەڕێت، بەتەنیا ناسیونالیزم ناکات بە چەکی جۆشدانی هەست و سۆز، بەڵکو ڕاستەوخۆ بەرەو جەوهەری سەلەفییەت دەڕوات کە دینە، ناچێت لە ڕێگای ئەو ئایدۆلۆژیانەوە کە لە دین دەچن، بەرگری لە ستراکتوری قووڵی سەلەفییەتی کوردی و ڕۆحی دژەنوێگەر بکات ، بەڵکو سووک و ئاسان

دەبێتە هەڵگری چەکە ڕاستەقینەکەی جەنگ دژ بە تازەگەری کە دین و ترادسیۆنە. ئەو لە بری ئەوەی بەو ئایدۆلۆژیانە کاربکات کە لە دین دەچن، ڕاستەوخۆ بە وێنەکانی دین کاردەکات. بۆیە دژایەتی فاروق بۆ ڕۆشنبیری کوردی لەوەوە نەهاتووە کە بۆ ئەلتەرناتیڤی قەیرانەکانی ئەمڕۆ دەگەڕێت، بەپێچەوانەوە، لەوەوە هاتووە کە پرۆژەیەکە دژ بەهەر ئەلتەرناتیڤێکی مومکین. پرۆژەی فاروق، پرۆژەی دۆزینەوەی ئەلتەرناتیڤی ئەلتەرناتیڤەکانیش نییە، ئەوە نییە لە دەرەوەی ئەلتەرناتیڤەکانی ئێستاوە شتێکی نوێ بهێنێت، ئەو لە بنەڕەتدا دژ بە زیهنییەتی گەڕان بۆ ئەلتەرناتیڤ کاردەکات. لای ئەو کانگایەکی ڕەسەن هەیە کە دینە، ئەو کانگایە خۆی سەرچاوەیەکە بێئەلتەرناتیڤ، ئەو بەرابەر خۆرئاواو هەر پرۆژەیەکی ناوخۆشە کە لەدەرەوەی دین بیر لە کۆمەڵگا بکاتەوە.

لێرەوە فاروق لە دۆخی بیرکردنەوەیەکی تیوری و فەلسەفیدا ناژی، ئەوەی بە سیستمێکی فەندەمەنتال و دۆگمایی ئیشبکات پێویستی بە تیوریزەکردن و ئیشکردن لە نادیاردا نییە، ئەوەی کە ئیستیهزای بە ستراتیژەکانی گەشەی فیکری بێت، دۆخی جەنگاوەرێک وەردەگرێت کە بەرگری لە بەها مەزنەکان و «فەلسەفەی نەمر» دەکات، فاروقیش سەد دەر سەد ئەو دەورە دەبینێت. ئەو بیرناکاتەوە، بەڵکو لە جەنگدا دەژی لە پێناوی پاراستنی ئەو بیرانەی پێشتر بەرهەمهاتوون، ئەو ئەوەی بۆ گرنگ نییە کە لە دایکدەبێت، ئەوەی بۆ گرنگە کە نابێت بمرێت، لێرەوە نوسینەکانی فاروق لەسەر ستراتیژو میتۆدی فیکری و فەلسەفی کارناکەن، بەڵکو لەسەر ستراتیژی جەنگ کاردەکەن. فاروق فەرهەنگێکی سەربازی هەیە، لە زۆرجێگادا باس لە جەنگەکانی خۆی دەکات لە ئەوروپا، باس لەوە دەکات هاتووە شەڕ لەگەڵ خۆرئاوادا بکات، وشەی جەنگاوەرو ڕۆحی جەنگاوەر لە وشە بنەڕەتییەکانی فەرهەنگەکەی ئەون «کە دواتر بەدرێژیی دەگەڕێمەوەسەری و ڕیشە فەلسەفییەکانی لە فیکری فاشیدا دەپشکنم». دیارە جەنگاوەر لای ئەو تەنیا ئەوانە نین کە شمشێر هەڵدەگرن،. بەڵام گوتاری فیکری ئەو خاڵیش نییە لە ئاماژەکردن بۆ جەنگی ڕاستەقینە، نرخەکانی وەک ئازایەتی و جوامێری بەشێکی گرنگی کولتووری زمانەوانی ئەون، بەوەشدا بەدەگمەن مانای ڕاستەقینەی ئەو وشانە دیاریدەکات، بەدەگمەن لە بەکارهێنانە ڕۆژانەکان پاکیاندەکاتەوە، ئیدی هەر بە مانا سادەکەی خۆیان ماونەتەوە. لەڕاستیدا بەکارهێنانی ئەو بۆ چەمکی «جەنگ» هەر هەمان بەکارهێنانی ڕینییە گیونینە کە وتارێکی لەسەر مانای شمشێر لە ئیسلامدا هەیە، جەنگاوەری بە شەڕ دەبینێت لەدوو ئاستدا، ئاستی جیهادی بچوک کە جیهادو شەڕی ڕاستەقینەیە بۆ چەمکی «عەدالەتی ئیسلامی»، لەگەڵ جیهادی گەورەدا کە جەنگە لە ئاستی ڕۆحی و ئیمانیدا. بۆیە لەسەرەتاوە ئەوەم لا گرنگە خوێنەر ئەو حەقیقەتە ببینێت، شەڕی

فاروق لەگەڵ ئێستای ڕۆشنبیری کوردیدا، شەڕێکی ڕاستەقینەو ڕادیکال و ڕیشەیی نییە، بەڵکو لە جەوهەردا فاروق و ڕووبەڕێکی گەورەی دیکەی ناو ڕۆشنبیریی کوردی لە ناو یەک کەشتیان، لەسەر یەک زەمینەی هاوبەش وەستاون، کە زەمینەی ئیشکردنە بە ئەلتەرناتیڤەکانی عەقڵ، زەمینەی ئیشکردنە بە گووتارە دەستەجەمعییەکان، ئەو گووتارانەی بە عەقڵی بیرمەندو ڕەخنەگردا نەڕۆیشتوون. ڕۆشنبیریی کوردی لە سەدەی بیستدا لە ڕووی ناوەڕۆکی ئایدۆلۆژییەوە ڕوخسارێکی نائاینی هەبووە، بەڵام لە ڕووی ستراکتوری ئیشکردنەوە دین هەمیشە پێکهێنی جەوهەری ئەم ڕۆشنبیرییە بووە. «من و مەریوان وریا پێشتر بە درێژیی لەسەر ئەم حەقیقەتە ڕاوەستاوین، وتارەکانی سەرەتای من و مەریوان بەشی هەرە زۆریان دەرژێنە خانەی خوێندنەوەی ئەو تێزەیەوە». ڕەخنە لە دین نەبووە مایەی لە دایکبوونی زانست، سەدەی بیست لە فەرهەنگی کوردیدا سەدەی گۆڕانی دۆگما دینییەکانن بۆ دۆگمای ئایدۆلۆژی. مارکسیستەکان دەستبەرداری دین نەبوون بۆ عەقڵ، بەڵکو دەستبەرداری دۆگمابوون بۆ دۆگما، لە شێوازێکی فەرامۆشکردنی عەقڵی مرۆڤەوە بەرەو شێوازێکی دیکەی فەرامۆشکردن ڕۆیشتین. وەک چۆن لە کولتووری سەدەکانی ڕابوردوودا دین ئەلتەرناتیڤی ئیشکردن بووە بە عەقڵی مرۆڤ، دین فیکری ڕاکردن بووە لە فیکر. لە سەدەی بیستیشدا سیستەمە ئایدۆلۆژییە تۆتالیتارەکان ئەلتەرناتیڤی بیرکردنەوە بوون، بە جۆرێک گووتەزا ئایدۆلۆژییەکان، تێکستە ئایدۆلۆژییەکان، فەرمانە حیزبییەکان، دروشمە سیاسییەکان شوێنی گووتەزا دینییەکان، تێکستە دینییەکان، فەرمانە ئیلاهییەکان و واجیبە دینییەکانیان گرتەوە. ئەم دۆخە نوێیە لە جەوهەردا گۆڕانێکی ڕیشەیی لەگەڵ خۆیدا نەهێنا، ئەو خەونەی کە سەرەتا ڕۆشنگەرە کوردەکان دەیانبینی، لەسەردەستی ئاوێتەیەکی ناعەقلانی ناسیونالیستی و مارکسیستیدا مرد کە ئازادی لە مۆدێلی حیزب و فیکری لە سیستمێک دۆگماو دروشمی ئایدۆلۆژیادا کورتکردەوە. لەسەدەی بیستدا دۆگمائیبەت بەردەوامە لە غەیبکردنی عەقڵدا، بەردەوامە لە چەپاندن و سڕکردنی توانای مرۆڤی کوردا لەسەر بیرکردنەوە، ئەو بێدەنگییە قووڵەی کە دینێکی چەپێنەر چەندین سەدە، بەسەر عەقڵی ئەم مرۆڤەدا سەپاندوێتی وەک خۆی ئیشدەکات، سەدەی بیست لە ڕووی فیکرییەوە، وەک سەدەکانی دیکە خاڵییە لە بەرهەمی فیکری گرنگ، خاڵییە لە عەقلانییەتێکی ڕۆشنگەر کە لەسەر بڕوابوون بە عەقڵی مرۆڤ و ئازادکردنی ئەو عەقڵە دروستبووبێت. ڕۆشنگەری بە مانای ئاگاداربوون لە ڕۆڵی دین لە دواکەوتن و کۆیلەبوونی مرۆڤدا ئامادەیە، بەڵام ڕۆشنگەری بە مانا «کانتییەکەی» ، بە مانای ئازادکردنی عەقڵ لە کۆتوپێوەندەکانی، بە مانای گۆڕینی ئازادی فەرد بۆ بناغەی هەر پرۆژەیەکی مومکین بۆ ئازادیی، بە مانای ئازادکردنی بیرکردنەوە لە دۆگما، هەمیشە نەناسراوو نائامادەیە. جیاوازی هەرە مەزنی نێوان ڕۆشنبیریی کوردی

بەر لە سەدەی بیست و ڕۆشنبیریی سەدەی بیستدا، مردنی دین و کۆتاییهێنان بە دەسەڵاتی دین نییە، بەڵکو لاوازبوونی دینە وەک هەڵبژاردنێکی سیاسی، لەم سەدەیەشدا عەقڵی کوردی هێشتا هەر تواناو ئیرادەیەکی ئەفسانەیی نیشاندەدات کە تەواوی بیرکردنەوەو ئایدیاکان بکاتەوە بە دین. بەڵام ئیماندارەکان، ئەوانەی کە بە عەقڵییەتێکی تەواو ئاینی کاردەکەن، ئاینیان لەم ڕوخسارەدا ناوێت، ئەوان دین وەک یەکەیەکی تۆتالیتارو سەرتاسەر تەماشادەکەن، ئاین ناوەڕۆک و میکانیزمیشە، لای ئەوان دۆگما ناوێکی دیکەی هەیە و پێیدەگووترێت «حەقیقەت»، کرکەوتن بەسەر هەندێک قەناعەتدا ناوێکی دیکەی هەیە و پێیدەگووترێت «موقەدەس». لای ئەوان قەبووڵکردنی تەفسیری ئاین بۆ گەردون و کۆمەڵگا گرنگە، نەوەک ئیشکردن بە سیستمێک کە ناوەڕۆکە ئایدۆلۆژییەکان لادەدات و میکانیزمەکان دەهێڵێتە، دۆگما وەک ناوەڕۆک گرنگە نەوەک قاڵب، لێرەوە نیگای ئاینزایەکی وەک فاروق لەسەدەی بیست بە جۆرێکە وەک ئەوەی ئەم سەدەیە مەیدانی لەدایکبوونی دڕندەیەکی ترسناک بێت کە ناوی ڕۆشنبیرە. دڕندەیەک ئیشی کوشتنی ئیمان و حەقیقەتە. لە کاتێکدا ڕەخنەی من لە ڕۆشنبیر بێتواناییەتی لە شکاندنی قاڵبی دینیدا لە بیرکردنەوەدا. ڕەخنەی فاروق ئەوەیە کە ڕۆشنبیری کورد تاعوونی ڕۆشنگەریی پێیە، لەکاتێکدا ڕەخنەی من ئەوەبووە کە ڕۆشنبیری کورد هەرگیز ئەرکەکانی ڕۆشنگەریی تەواو جێبەجێنەکردووە و لە قاڵبی دین ئازادنەبووە.

فاروق تەنیا نیوە ئایدۆلۆژییەکەی دین دەبینێت کە لاواز دەبێت، بەڵام بونیادی عەقڵییەتی دینی، ئیشکردنی ئایدۆلۆژیاکان وەک دین نابینێت، بیرکردنەوەشی دوور و نزیک ناگاتە ئەو سنوورانە. لای ئەو کەموکورتی مەعریفی لە ڕۆشنبیریی ئێمەدا دەگەڕێتەوە بۆ کەمی ئیمان، نەوەک بۆ باڵادەستی جۆرە ئیمانێک کە هەر جۆرە قەڵەقێک دەکوژێت، هەر جۆرە خواستێکی فێربوون سڕدەکات. هۆی ئەم هەڵە کوشندەیە ئەوەیە کە لای فاروق و دینییەکانی دیکەی وەک ئەو، مەعریفەی دینی تاکە مەعریفەی ڕاستەقینەیە. لاوازی ئاستە فیکرییەکانی دی چ جۆرە نرخێکی ڕاستەقینەی لای ئەوان نییە، چونکە جگە لە مەعریفەی دینی چ جۆرە مەعریفەیەکی بەهاداری دی بوونی نییە تا ئەوان خۆیانی پێوە سەرقاڵبکەن. فاروق بەرهەمی ئیشکردنی ناوەکی سیستمی سەلەفی خۆیەتی، ساتی گەڕانەوەی ئەم سیستمەیە بۆ نوسخە ڕەسەن و نەگۆڕەکەی خۆی، بۆ دۆگما بنچینەیی و ئایدۆلۆژیا دێرینەکانی خۆی. سیستمی سەلەفی ئێمە لەسەدەی بیستدا دابەشبوونێکی ناوەکی قووڵ لە نێوان «دەرکەوتە» و «جەوهەر»دا دابەشدەبێت. دەرکەوتەکانی لە ژێر ناونیشانی ئایدۆلۆژیای جیاوازی وەک مارکسی و ناسیونالیستیدا کاردەکەن، بەڵام جەوهەریان هەمیشە جەوهەرێکی دینییە. فاروق ڕەفیق

ساتی گەڕانەوەی عەقڵی سەلەفییە بەرەو خۆی، ساتی هەوڵدانێتی بۆ یەکخستنەوەی دەرکەوتەو جەوهەر یان «ضاهر» و «باطن»ی خۆی. هەوڵدانی پاکردنەوەی خۆیەتی لە هەر گەردێکی ئایدۆلۆژی کە پێوەی نوسابێت. کوشتنی ڕۆشنبیر و زیندوکردنەوەی مۆدێلی عاریف و شاعیر و میرزای کۆن لە گووتاری فیکری فاروق ڕەفیقدا هیچ نییە جگە لە هەوڵێکی گەورە بۆ هەڵگرتنی ئەو ناکۆکییە کوشندەیە، بۆ یەکخستنەوەی ناوەکی و تێپەڕاندنی ئەو دابەشبوونەی کە فیکری سەلەفی لەسەدەی بیستدا تیاژیا. بەڵام سەلەفییەت بۆئەوەی ئەوەبکات دەبێت قەسابخانەیەکی ڕۆشنبیری و فیکری دروستبکات، بەسەر خاشاکی چەندین بزاوت و چەمکدا بڕوات.

بەر لەوەی دەست بە نوسینی فەسڵە بنەڕەتییەکانی ئەم کتێبە بکەم، حەزدەکەم بڵێم، فاروق ڕەفیق تەنیا نوێنەری تاک و تەنیای سەلەفییەت نییە، سەلەفییەت دەرکەوتەو شێوەو ناونیشان و نوێنەرانی دیکەی لە دونیای ئێمەدا زۆرن. لەو فۆرمالیستانەوە بگرە کە شیعرو وڕێنەیان بۆ جیاناکرێتەوە، تا ئەو سیاسیانەی هەموو خەیاڵێکی تازەگەرییان تێدا مردووە، لەو ئەکادیمییانەوە بیگرە کە پاسەوانی مەعریفەتێکی دێرین و کلێشەیی و بێرۆحن لە زانکۆکاندا، تا ئەو نوسەرانەی کێشەکانی نوسین و ژیان و کۆمەڵگا بە کەمتەرخەمییەکی بێوێنەوە تەماشادەکەن. لەو ڕۆژنامەنوسانەوە کە نوسین و فیکریان لەیەکترازاندووە، تا ئەو قەڵەمانەی تەنیا بە فەرمانی حیزب دەنوسن. لەو نوسەرانەوە کە ساڵەهای ساڵ بە جنێوو موهاتەرات ئەم ڕۆشنبیرییەیان سەرقاڵکردووە تا کەسانێک لەدەرەوەی سیاسەت و بەرزکردنەوەی دروشم ڕووبەرێکی دیکەی نوسین ناناسن. لەو دینییانەوە بیگرە کە زانست بە کۆپی دین دەزانن تا ئەو کۆمۆنیستە دۆگمائیانەی سەدەیەک لە دوای بەشەریەتەوە بیردەکەنەوە. هەموو ئەوانە بە جۆرێک لە جۆرەکان دەموچاوی جیاواز جیاوازی ناو یەک بونیادن کە لەسەر غەیبکردنی عەقڵ و کوشتنی مەعریفە دروستبوون. ئەوەی وادەکات فاروق جودا بێت لەوانی دی ئەوەیە، فاروق نوێنەرێکی نوێی سەلەفییەتی دینییە، تاکە نوێنەریشێتی کە بە شەڕانگێزییەتێکی بێوێنەوە پەلاماری هەموو خەیاڵێکی تازەگەر دەدات. یەکەمجارە ڕۆشنبیرێک بێهیچ پێچوپەنایەک تێزە ڕاستەقینەکانی سەلەفییەت دەخاتەسەرکاغەز، هەوڵدەدات لە سەلەفییەتێکەوە بوێری ئەوەی نییە دەموچاوی ڕاستەقینەی خۆی ئاشکرابکات، بەرەو سەلەفییەتێک بگوازێتەوە کە شانازی بە وەزیفەو گووتارو ئەرکەکانی خۆیەوە دەکات، لە سەلەفییەتێکەوە لە تۆمەتی سەلەفییەت ڕادەکات، بەرەو سەلەفییەتێک لەگەڵ جەوهەری ئایدۆلۆژی خۆشیدا تەبایە کە ستایشی دین و دژایەتی ئازادی فیکرە، لەسەلەفییەتێکەوە کە ئیدیعای دیموکراسییەت و ڕۆشنبیریی و ئازادی دەکات، دەگوازێتەوە بۆ سەلەفییەتێک سێ کوچکەیەکی ناموقەدەسی دروستکردوە کە

«دژایەتی دیموکراسییەت»، «دژایەتی ڕۆشنبیر» و «دژایەتی جەستە»یە، کە هەر سێکیان سێ خاڵ و سێ تەوەری بنەڕەتی دیدی فاروق ڕەفیقیشن. بەڵام ئەوەی وادەکات ئەم گووتارە لە هەر گووتارێکی دیکە پتر شایستەی ڕووبەڕووبوونەوە بێت، هەوڵدانێتی بۆ خۆنیشاندان وەک گووتارێکی فەلسەفی، ڕەنجێتی بۆ دەرخستنی گووتارەکانی خۆی وەک کۆمەڵە دەرەنجامێکی فەلسەفی، تێکەڵکردنێتی بۆ گووتارەکانی خۆی لەگەڵ هەندێک تێزەی فەلسەفیدا، لە کاتێکدا لە حاڵێکی فیکری ئێجگار فەقیرو دەستکورتدا دەژی، ئەم نوسینانەی فاروق بەرلەوەی بە هیچ شتێک تووشی شۆکمانبکەن بەوە تووشی سەرسامی و حەپەسانمان دەکەن کە فاروق لە پاشخانی فیکری و زانستی بەشی هەرە زۆری ئەو کێشانە بێئاگایە کە تا بینەقاقا خۆی تیا نوقمکردوون. ئەم بێئاگاییە، ئەم نەبوونی میتۆدە، ئەم خۆدانەدەست زمانی بەلاغەت و ڕیتۆریکییەتە وایکردووە لە ناو بەحرێک لە ناکۆکیدا مەلەبکات، لەیەک لاپەڕەدا تێزەو دژەکەی دەهێنێتەوە، خاڵییە لە بچوکترین هارمۆنییەت. لەمانە ترسناکتریش هەڵگرتنێتی بۆ پڕۆژەیەکی سیاسی کە تەبایە لەگەڵ فیکری تاریکترین بزاوتە فەندەمنتالەکانی ئەمڕۆدا، ئەمەجگە لەوەی کە لە ئاستی فیکری فەلسەفی و سیاسیدا گوازتنەوەی بۆچوونەکانی کۆمەڵێک موفەکیری ڕاستەڕەوە توندەکانی خۆرئاوایە، گووتنەوەی تێزەی کەسانی وەک جۆزێف دی مایستەر، شپینگلەر و ڕینییە گیونینی فەرەنسی «شێخ عەبدولواحید یەحیا، دوای وەرگەڕانی لە مەسیحییەت و بوونی بە ئیسلام» و یۆلیۆس ئیڤۆلای ئیتالییە «کەسەرچاوەیەکی سەرەکی فاشیزم و نازییە نوێکانی خۆرئاوایە». فیکرێک دواجار گەر تەرجەمەبکرێتە سەر زمانی سیاسەت سیستمێکی تۆتالیتارو داخراو دروستدەکات. فاروق بەم بۆچوونانەی هەوڵدەدات پردێک لە نێوان فیکری ڕاستڕەوی ئەوروپی و فەندەمنتالییەتی ئیسلامیدا دروستبکات. ئەوەی فاروق دەیکات گرێدانەوەی فیکری سەلەفی کوردییە بە فیکری ڕاستڕەوە توندڕەوەکانەوە لە خۆرئاواو خۆرهەڵات، ساڵگەلێکی زۆرە فیکری سەلەفی ئێمە سروشتێکی چەپگەرای هەیە، بۆ یەکەمجار فاروق هەوڵدەدات فیکری سەلەفی بگێڕێتەوە سەر جەوهەرە ڕاستڕەوەکەی خۆی، وەک فیکرێکی نزیک بە فاشییەت، کە مێژوویەکی درێژە بە ڕەوتێکی هەڵەدا دەڕوات. ئێستا یەکەمجارە لە مێژووی ڕۆشنبیریی ئێمەدا لە «سەلەفییەتی چەپ»ەوە بەرەو «سەلەفییەتی ڕاست»، لە «ناعەقلانییەتی چەپ»ەوە بەرەو «ناعەقلانییەتی ڕاست» دەڕۆین، یەکەمجارە لە سەفەرێکی ناموقەدسدا دەمانەوێت لە دۆگماکانی بەلشەفییەتەوە بەرەو دۆگماکانی کۆنزرەفاتیڤییەت بڕۆین، لە بلیخانۆفەوە بگوازینەوە بۆ یۆلیۆس ئیڤۆلا. بەڵام فەقیری تواناکانی فاروق لە ئاستی تیورێزەکردن و بیرکردنەوەی مەنهەجییدا، زاڵبوونی عەقڵییەتی ئینفیعالی بەسەریدا، ئەو هەموو ناکۆکیی و نەگونجانەی لە فیکریدا هەیە بوارینەداوە ئەو پڕۆژەیە بە ڕوکارە ڕاستەقینەکەی خۆیدا دەرکەوێت. فەقیری فاروق لە ئاستی

تێگەیشتن و تیوریزەکردن و پراکتیزەکردنی بۆچوونەکانیدا، وایکردوە تەنیا سەری گووتارەکان توێژاڵکی ڕووکەش و دروشمئاسای فیکری کۆنزەرفاتیڤ وەرگرێت و نەتوانێت ئیشێکی تیوری یان فەلسەفیان پێبکات. حاڵی فاروق لەگەڵ کۆنزەرڤاتیزمدا تەواو وەک حاڵی چەپە لەگەڵ مارکسیزمدا. ئەم فەقیرییە سوودێکی گرنگ و زیانێکی کوشندەشی هەبووە، لەسەرێکەوە وەک پێکهاتێکی نارێک کە چەمکەکانی بیری خۆی بۆ کۆناکرێتەوە، سەرچاوەکانی خۆی وندەکات، شەرمدەکات دەرەنجامی قسەکانی خۆی قبووڵبکات، خستوێتییە جوغزی لاوازییەکی گەورەوە، لەسەرێکی دییەوە ئەم ئەستە ناکامڵ و ڕووکەشگیرە وایکردووە خاوەنی زمانێک بێت ئاسان موخاتەبەی هوشیاری مرۆڤی سادە بکات، ئاسان ختوکەی هەستە دینییەکانی بدات، بۆ گروپێک لە خوێنەری دینی نوسراوە تاڕادەیەکی زۆر لە هەموو فیکرێک و خوێندنەوەیەکی دی دابڕاون، خوێنەرەکانی کەسانێکن لە قوتابخانەی حیزبە ئیسلامییەکانەوە هاتوونەتەدەرێ، لێرەوە مەترسییەکی کوشندەی هەیە ئیسلامییە کراوەکانیش بەرەو باوەشی فاشیزمێکی دینی ڕاکێشێت، بەرەو جۆرێک لە زێکت و کەڵتایەتی ئیزوتریکی کێشیانبکات... کە بە هۆی پێکهاتی سیاسی و کۆمەڵایەتی ئێمەوە، لە شێوەی کەڵت و گروپی ئیزوتریکیدا کۆتاینایەن، بەڵکو کاریان لە گروپی تیروردا تەواودەبێت. لە سیاقی ئەم کتێبەدا، بەش لەدوای بەش پتر فەقیری ئەم گووتارە لە ڕووی فیکرییەوەو مەترسییەکانی لە ڕووی سیاسییەوە ئاشکرادەبن. هیوادارم توانیبێتم بەم هەوڵە بەشدارییەکی بچوکم لە ڕوونکردنەوەی دیاردەیەکدا کردبێت، کە بەڕای من یەکێکە لە ترسناکترین ئەو دیاردانەی کە لەئێستای ڕۆشنبیری کوردیماندا هەیە. گەر بشبێتە پرۆژەی سیاسی، زیانی کوشندەی بۆ سەرجەمی ژیانی کولتووریی و سیاسیمان هەیە، ئەگەرچی لاوازییە فیکرییەکەی تاڕادەیەکی زۆر لە ئاستی ئەو مەترسیانە کەمدەکاتەوە. ئەم کتێبە درێژکراوەی ئەو بۆچوونانەیە کە لە وتارێکی دیکەدا سەبارەت بە فاروق خستمنەڕوو، لێرەو لەوێش دەگەڕێمەوە سەر هەندێ بۆچوون کە لەوێدا قسەم لێکردبوون. بۆ تێگەیشتنیش لە تەواوی بۆچوونی من، تکام وایە خوێنەر بگەڕێتەوە سەر وتارەکەی پێشووشم کە بە ناوی «دەمامکە فەلسەفییەکانی ئیسلامی سیاسیی»ـەوە بوو. بەڵام دەبێت دان بەوەدا بنێم کە وتاری پێشووم لە ئاست خوێندنەوەی ڕیشە تیورییەکانی ئەم دیدەدا تاڕادەیەکی زۆر کەمتەرخەم بوو، لەوێدا کۆمەڵێک تێبینیم لەسەر موفارەقەو ناکۆکییەکانی ئەم گووتارەی فاروق نوسی، وتارێک بوو بۆ ڕۆژنامە نوسرابوو، دواتریش کە لە ڕەهەندا بڵاومکردەوە هەر بە شێوەی یەکەمجاری بڵاوبووەوە، دواتر هەستمکرد نەمتوانیوە تەواو ڕیشە ڕاستەقینەکانی ئەم فیکرە نیشانی خوێنەر بدەم، ئەو دیوەی ئاشکرابکەم کە بە فاشیزمی ئەوروپییەوە دەبەستێتەوە. دەبێت ئەو ڕاستییە بدرکێنم کە ئەو کات تەواو لەودیوەی نوسینەکەی فاروق

بێئاگابووم، ئەگەرچی چەندەها ئاماژەو ڕێگای زۆرو زەبەند هەبوون دەبایە من بمدیبایە.
ئەوکات من تەواو لە ژێر فشاری ئەو ساتە وەختەدا بووم کە نیگاکانی بەرەو چاوەدێرکردنی فیکری فەندەمنتالیستی دینی ڕادەکێشا. ئەوکات تەنیا ئەوەم بۆ گرنگ بوو هەڵوێستی خۆم لەو دونیایە ئاشکرابکەم، لە ڕێگایەوە فاروق ئیسلامییەکانی بانگەکرد دەستبخەنە بینەقاقای ئەو «مەخلوقە زۆڵەی ناوی ڕۆشنبیرە». ئەوەم بۆ گرنگ بوو تەواوی ئەو تێزەیە دوور لەو توێکڵە فەلسەفییە ببینم کە خۆی پێ قۆزاخە دابوو. گرنگ بوو ئەوجۆرە بەئەداتکردنەی دین ببینم بۆ دارشتنی گووتارێک بە هەرجێگایەکدا بڕوات دوو پۆڵییەکی ڕەها دروستدەکات، ڕەش و سپییەکی توند پیادەدەکات. بەڵام لێرەدا ئەوەم مەبەستە خوێنەر کێشەی دین و فەلسەفە، دین و زانستە ئەنترۆپۆلۆگییەکانی تر بە دیوە ڕاستەقینەکەیدا ببینێت، لەئاست جەوهەری شەپۆلە ئیزۆتریکییەکاندا ڕابمێنێت، لێرەدا تەنیا بەرابەر ئەو تێزانە دەوەستم کە جەوهەری زیندووبوونەوەیەکی نوێی سەلەفییەتی دینین لەبەرگێکی نوێدا، جەوهەری زیندووبوونەوەی تێزەی فاشییەکی سالانی سی و مەلایەکی سەدەی نۆزدەن لە بەرگی فەلسەفەیەکی نوێدا.
تەواو وەک خواردنێکی کۆن لەسەر سفرەیەکی تازە، وەک شەرابێکی کۆن لە شوشەیەکی نوێدا. بەڵام نابێت ئەوەش فەرامۆشبکەین کە ئەم کتێبە لە جەوهەردا تەنیا وەڵام نییە، نیازی منیش خۆ دیلکردن نییە لە ناو قسەکانی کاک فاروقدا، ئەوەی لێرەدا دەیخوێنیتەوە کتێبێکە لەسەر موقەدەس، لەسەر ئیزۆتریک و فاشییەت، لەسەر ڕۆشنبیران و دژایەتی ڕۆشنبیر لە کولتووری سیاسی کوردی و کولتووریی فاشیزمی ئەوروپیدا. ئەوەی من پێوەی مولتەزیمم گەیاندنی زۆرترین بڕە لە زانیاری کە من هێزم بەسەریاندا شکاوەو لە بندەستی مندا هەبوون بە خوێنەر، ئەم کتێبە بەپلەی یەکەم هەوڵێکە بۆ ڕاستکردنەوەی چوارچێوەی تیوری ئەو بابەتە گرنگانەی بە جۆرێک لە جۆرەکان لەلای فاروق بەتایبەتی و لە فەزای ڕۆشنبیریماندا بە گشتی، بەشێواوی دەخرێنە بەردەم خوێنەر. کتێبێکە زیاتر نیازی دەرخستنی ڕیشە ڕاستەقینەکانی بۆچوونەکانی فاروقە، هێندەش بە نیازە کتێبێکی پڕ زانیاری بێت لەو بوارانەدا کە بابەتی سەرەکیینی نیازی نییە ڕاوەستان بێت لەسەر چەندەها وردە هەڵە و ناکۆکی کە تەواوی نوسینی فاروقی لێچنراوە. ئەم کتێبە کراوەتەوە سەر چوار فەسڵی سەرەکی و گەورە، بەشی یەکەمیان بۆ بەسەرکردنەوەی چەمکی موقەدەسە، فەسڵی دووەم کە پێدەچێت درێژترین و گرنگترین بەشی کتێبەکەش بێت، تەرخانە بۆ ئیزۆتریک و ترادسیۆنگەرایی، بەتایبەت ئەو بەشەی تێیدا لەسەر لێکچوونی فیکری فاروق و فاشییە کۆن و نوێکان قسەدەکەم، ئەو بەشەی تەرخانە بۆ قسەکردن لەسەر جۆزێف دی مایستەر، ڕینییە گینۆن و یۆلیۆس ئیڤولا و کۆپیکردنی فاروق بۆ ئیدیاو بۆچوونەکانی ئەم بیریارە کۆنزەرفاتیڤ و فاشیانە. بەشی سێهەمیش تەرخانە بۆ کێشەی ڕۆشنبیر لە دونیای کورددا،

دوا وتاری ئەم کتێبەش ئەکادیمیاو وەهمەکانی بۆ وەڵامی ئەو پرسیارەیە: ئایا کاک فاروق ڕەفیق بەڕاست حورمەتی ئەکادیمییەت دەگرێت؟. ئایا مەرجی یەکەم بۆ حورمەتی ئەکادیمییەت حورمەتی زانست و ڕۆشنگەریی نییە؟ ئایا ئیزۆتریک و ئەکادیمییەت یەکدەگرنەوە؟. لێرەو لە هەموو جێگایەکی دیکەشدا هەوڵمداوە بەر لەوەی بیر لە پەرچەکردارەکانی دەرەوە بکەمەوە، بیر لە ئیلتیزامی خۆم بە وشەوە بکەمەوە، ببینم و تێبگەم، بەرگری لەو شتانەبکەم کە پێموایە لەوانەیە دونیا کەمێک باشتربکەن، یاخود ئەگەر قسەی من هێزێکی هەبێت بەشدارییەک لە کەمکردنەوەی مەترسی ئەو شتانەدا بکات کە دونیا بە ڕێگایەکدا دەبەن، من تاریک و خەتەرناک دەیبینم.

تێبینی:

ئەمە پێشەکی کتێبێکە بە ناونیشانی: «ئیمان و جەنگاوەرانی. فیکری سەلەفی و دەرکەوتە نوێکانی لە ڕۆشنبیریی کوردیدا ـ خوێندنەوەیەک لە نووسینەکانی فاروق ڕەفیقدا ـ» کە لە داهاتوویەکی زۆر نزیکدا لە لایەن «نێوەندی ڕەهەندەوە بۆ لێکۆڵینەوەی کوردی» بڵاودەکرێتەوە.

بەشوێن پێکانی دۆستۆیۆفسکیدا

نووسین و گێڕانەوەی ئوڤه ڤیکسترۆم

وەرگێڕانی له سویدییەوە: ئاراس وەلی

سەفەرێک بۆ سانپیتەربۆرگ لەگەڵ (ئوڤه ڤیکستروم)دا

فیۆدۆر دۆستۆیۆفسکی نووسەرو مرۆڤناس و کورەشاری، کەلەنێوان ئیمان و گوماندا داخانبوو بوو... کتێب و نووسینەکانی زۆرتر باس له تاوان و جوانی و دزێوی و سزا دەکەن.

سایکۆلۆژ و تیۆدۆلۆژی سویدی ئوڤه ڤیکسترۆم، دۆستۆیۆفسکی به شەشەمین ئیڤانیلیستی ناو دنیای مەسیحییەت دادەنێت، له دوای ساباستیان باخ که به پێنجەمین ئیڤانیلیست ناوزەدی کردووه.

به بۆچونی دۆستۆیۆفسکی مرۆ ناتوانێ وەسفی تەواوی خودی خۆی بۆ باوەڕو ئیمانێک بکات، بەڵکو مرۆ تەنها لەرێگای هاوخەمی و خۆلەبیرچونەوەوە، دەتوانێ هەست بەو ئیمانه بکات.

له دووتۆی دوعایەکی جوانی سەر شێتانەدا، ئوڤه ڤیکسترۆم گەشتێکمان پێدەکات به جێپکانی دۆستۆیۆفسکیدا.

بەخێربێن بۆ سانپیتەربۆرگ...

ئەوانه ئەو وشانه بوون به زمانی ڕوسی له زمان کچه ڕوسه چاوساغەکەوە، کەبەخێرهاتنی دەکردین.

ئێستاش له شەقامی دۆستۆیۆفسکی وەستاوین، بەرانبەر به مۆزەخانەی دۆستۆیۆفسکی له شاری سانپیتەربۆرگ.

ئالێرەدا، لەم ئاپارتمانه، لەم باڵەخانەی دووەمە، دۆستۆیۆفسکی دواڕۆژەکانی ژیانی بەسەربردووه.

هەر لەم باڵەخانەیەدا بوو کە ڕۆمانی (برایانی کارامازۆڤ)ی نزیک بە ٩٠٠ لاپەڕەیی نووسیوە. هەر لەمماڵەشدا ماڵئاوایی لە ژیان کرد و، هەر لەسەر ئەو چەرپایەی کە هەنوکە ئێمە لەم مۆزەخانەیەدا دەیبینین، دواهەناسەکانی لەژیاندا هەڵمژی و بەر لە ١٢٣ ساڵ لەمەوبەر ماڵئاوای لەژیان کرد. ئەم ماڵەی کە ئێستا کراوەتە مۆزەخانە و ئێمەش وەکو تۆریستێک هاتووین تا چەند دوعایەک بۆ ڕۆحیانەتی ئەم زاتە مەزنە بە قەولی ئوڤەڤیکستروم بخوێنین.

ئوڤە ڤیکسترۆم بێئەندازە سەرسامی دۆستۆیۆفسکییە... ئەو دیدێکی دۆستۆیۆفسکیمان بۆباسدەکات، دروست لە گۆشەنیگای مرۆڤ و خۆبەقەردارزانینی لەلایەک، و مرۆڤ وبەغالەت و تۆڵە و سزا، لەلایەکی ترەوەو، پاشان خاڵی یەکانگیربونەوەی هەموو ئەمانە لەگەڵ پرسیاری خوداوەند و وجودی ئەودەسەڵاتەو شکاندنی سنوورەکانی ئەو دەسەڵاتە، لە زوربەی کتێبەکانی دۆستۆیۆفسکیدا.

لە ڕاستیدا ئوڤە ڤیکسترۆم، دۆستۆیۆفسکی بە شەشەمین ئیڤانیلیست «شەشەمین پەیامی دڵخۆشی و مەحیبەت» ناودەبات (دیارە مەبەستی ئوڤە ڤیکستروم ئەوەیە کە لەدوای «مەتیۆس Matteus»، «مارکۆس Markus»، «لوکاس lukas»، «یوهانس Johannes» وەکو چوار ئیڤانیلیستی تێستەمێنتی ئینجیلی نوێ، باخ لەدنیای مۆسیقادا و دۆستۆیۆفسکیش لە دونیای نووسین و ڕۆماندا هەمان پەیامی جوانی وموحیبەت و دڵخۆشی بە مرۆڤایەتی دەگەیەنن... و ێ)... دیارە ئەوە ئاشکرایە کە وەکو پێشتریش باسمانکرد «سەباستیان باخ» بەپێنجەمین ئیڤانیلیست ناو زەددەکات. بەهەرحاڵ... ئەمرۆ ئێمە بە دواشوێنپێکانی دۆستۆیۆفسکیدا، لەم سانپیتەربۆرگەدا دەرۆین و چاوساغەکەشمان سایکۆلۆژی دینی سوئێدی ئوڤە ڤیکسترۆمە.

هەنووکە... ئێمە لە شەقامی دۆستۆیۆفسکی وێستاوین. شەقامی دۆستۆیۆفسکی لە زوربەی شارەکانی ڕوسیادا بوونی هەیە، کە بە مانای سیمبۆل و ڕێزلێنانێکە لە مەزنی ئەو زاتە. هەمانکات ژینگەی ئەم شەقامە، نمونەی وێرانەیی و پوکاوەی شەقامێکی کۆنی تەقلیدی ڕوسیامان نیشاندەدات! شەقامێکی قیرتاوی پڕ لە تاسە و چاڵوچۆڵی، بۆگەنی ناخۆشی زێراب و پاشەڕۆ و وێرانەییش لەولاوە بوەستێت...!!

زۆر لەو ئۆتۆمۆبیل و لۆرییە ژەنگاوی و نیمچە سکرابانەی بەم شەقامەدا گوزەردەکەن، بۆنێکی بۆسارد و کەسکونی ناخۆشی بەنزین و دوکەڵی ئەکزۆزەکانیان بە هەموو کون و کەلەبەرێکی ئەم شارەدا بڵاودەکەنەوە... بۆ هەر جێگایەک دەڕۆیت، بۆگەنی ئەکزۆزی ماشێنی کۆن وسکراب لووتی پیاو دەچوزێنێتەوە... لە لێواری شۆستەی بەردەمی مۆزەخانەکەی

دۆستۆیۆفسکیدا، کەئەویش هەروا لەم شەقامەدا... چەندین دەسگێرو خەڵکانی بێدەرامەت لەم ناوەدا دێن و دەچن، وردەواڵەفرۆشی هەمەجۆرە دانیشتون و شتگەلی جۆراوجۆر دەفرۆشن. ژنان بەچارۆکەکانی کۆڵیانەوە، تابلۆی بچوک بچوک، میوەجاتی هەمەجۆرە، و هەندێکیشان قارچک و جۆرێک لە بەلاڵوک دەفرۆشن.

گوێمان لە دەنگی تەقەتەقی گالیسکەیەکی تریشقەیە، کە لێرەوە تێدەپەرێت... ئەوە گۆشت و میوەجات دەگوازێتەوە بۆ مەیدانی سەوزەفرۆشەکان.

لەمەبەدوا نزیکەی سەعاتە رێیەک... بەدوی شوێنپێکانی دۆستۆیۆفسکیدا گەشتێکی بچکۆلانە دەکەین، دەگەڕێین، لەگەڵ رۆحیانەتی ئەو زاتە مەزنەدا دوعایەکی سەعاتە وەختە دەخوێنین. ئەویش بەچاوساغی ئوڤە ڤیکسترۆم کە ئاشنامـاندەکات بەهەندێک دیوی شاراوەی دۆستۆیۆفسکی.

هەنوکە والەبەردەم ئەکادیمیای ئەندازیارانی زانستی ویستاوین. یاخود چاترە بلێین ئەکادیمیایەک بۆ تەکنیسیۆنەکان، کە خودی دۆستۆیۆفسکی ئەو دەم و زەمانە یەکێک بوو لە شاگردانی ئەم زانستگەیە لە نێوان ساڵەکانی ١٨٣٨–١٨٤٣.

ئەو رشتەی ئەندازیاری دەخوێند. دیارە لە باری گوزەران ودەرامەتی ژیانەوە زۆر سەرکەوتو نەبوو لەو سەردەمی خوێندنەیدا، چونکە باوکی لەمۆسکۆ دەژیا و بۆخۆشی دەرامەتێکی وەهای نەبوو تا لە سانپیتەربۆرگ ژیانێکی ئاسایی بگوزەرێنێ. لەبەرئەوە دەتوانین ئەو سەردەمی خوێندنی ئەندازیارییەی، بەسەردەمێکی نەداری و بێنەوایی سەیر بکەین...!

دۆستۆیۆفسکی زیاتر بەشەوان خەریکی نووسین دەبوو. هەمیشە سوچێکی هەڵدەبژارد و سەرقاڵی نووسینەکانی دەبوو. سوچ و قوژبنی ماڵان، دەورو جێگایەکی زۆرو پڕمانایان هەیە لە ژیانی نووسینی دۆستۆیۆفسکی دا. لەم بارەیەوە پێویستمان بەخوێندنەوەو سەرنجی قووڵ هەیە، کە دواتر دەگەڕێینەوە بۆ باسکردن لە سەرجەم مێژووی ژیانی دۆستۆیۆفسکی

زوربەی کات کە باس لەدۆستۆیۆفسکی دەکرێت، کەسانێکی زۆر لە ئێمە، شێوەیەک لە هەست بەگوناهکردن یان ئازاری ویژدانیمان لاپەیدادەبێت...! دیارە ئەوەش لەبەر بێحەوسەڵەییمان بووە، کە نەمانتوانیوە سەرجەم کارەکانی ئەم زاتە بخوێنینەوە.

ئەم کەڵە نووسەرە بەدرەختێکی چڕوپڕ دەچێت، لەبری گەڵا و چرۆ و لق و سەرلقەکانی، ووشەگەلی پڕمانا و بێسنوور، دەستەواژەی دەوڵەمەند، لافاوی ووشەو رستەی هەمەڕەنگی پڕمانای زێدە جوان ومەزن، لاپەڕەی کتێب و ڕۆمانەکانی پڕدەکەن.

لە کتێبخانەکانی زۆربەی ماڵەکانی ئێمەدا لەم وڵاتی سوئێدە، زۆر لە ڕۆمانەکانی ئەم زاتەمان لە بەرگی قەشەنگ ورازاوەدا، لەسەر ڕەفەی کتێبخانەکانمان داناوە... بەڵام چەندمان لێخوێندونەتەوە...!

ڕەنگە دروست تا لاپەرەکانی ٩٢ یان ١٠٦ مان خوێندبێتەوە و دواتر تەسلیمی جۆرێک لە تەمەڵی بووین... بۆیە بەرانبەر دۆستۆیۆفسکی ونووسینەکانی باس لە هەستی قەرزاری وئازاری ویژدانی دەکەم.

بەڵام لە تێکستەکانی ئەم کەڵەنووسەرەدا، جۆرە دیمەنێک بوونی هەیە، کە کەسانێک لەئێمە هەرگیز ناتوانین لێیدەربازبین...! هەرئەوەندەی جارێک لەجاران بەخوێندنەوەی یەکێک لەو تێکست و دیمەنانە سەرسام بووین، ئیدی بەئەندازەیەک داخمان دەکەن، کە ناتوانین بەدرێژایی ژیانمان لە قەپیلکی ماناو سیحرو جوانییەکانی، لەکۆت و بەندی گرێکوێرەکانی خۆمان ڕزگارکەین.

یەک لەو باس و دیمەن و تێکستانە، دەربارەی خوداوەندە. وجودی خودا... تاسەی خودایی، یاخود دزێوی ونەفرەتە شەیتانییەکان، یان گومان وچەشتنی ئازار بەدەست گومانەوە...! لەمە بەدوا هەوڵدەدەین لەو بارانەوە قسان بکەین،

لە دووتوێی تێکست و ڕۆمانەکانی دۆستۆیۆفسکیدا، دەبینە ئاشناو ناسیاوی کۆمەڵێ کاراکتەرو پاڵەوان وناوی جۆراوجۆر، کەلەدواجاردا چاترو پتر لە هاوڕێ و دۆستەنزیکەکانمان، لە خوشک وبراکانمان، لە خاڵۆزا و پورزا و ئامۆزاکانمان، ناسیاوی و ئاشنایەتیمان لەگەڵدا پەیدادەکەن.

گەلۆ لە ڕاستیدا مرۆڤ دۆستۆیۆفسکی و تێکستەکانی ناخوێنێتەوە، بەڵکو لەگەڵیاندا کۆدەبێتەوە. ئێمە لە دواجاردا کچەسۆزانی بەناوی «سۆنیا» هێند لە نزیکەوە دەناسین، و ئاشنایەتی ودۆستایەتییەکی وەهای لەگەڵدا پەیدادەکەین، کەکاڵبونەوەی بۆنییە...!

ئێمە سەرسام و وڕو کاس دەبین، و ترس دامان دەگرێ لەبەردەم قەتلێکی ڕاسکۆلنیکۆڤ دەیکات لە هەمان ڕۆمانی «تاوان وسزا»دا.

مرۆڤ بۆیەکەم جار لەوە تێدەگات کە«موشکین» چۆن بیردەکاتەوە،لەرۆمانی « گێل ـ idiot » دا. دەبینە هاوخەمی «ئیڤان کارامازۆڤ» ئیڤانێکی کە هەرگیز نەیدەتوانی بۆ چرکەساتێکیش مەسەلەی بوونی خوا لەبیروزیهنی خۆیدا فەرامۆش بکات. خودا هەیە...یان... نا...!؟

ڕەنگە چاترە وابلێین کە ئەوە ئێمە نین دۆستۆیۆفسکی دەخوێنینەوە. بەڵکو ئەوە دۆستۆیۆفسکیە ئێمە دەخوێنێتەوە. ئەو شتگەلێک لە دیوی شاراوەی ناخی تاریکی ئێمەوە دەدۆزێتەوە و نیشانماندەدات.

فیۆدۆر میخایلۆفیچ دۆستۆیۆفسکی (Mikail Fjodor dostojevskij) ئێمە دواتر گەشتێک بەناو ژیانی ئەم زاتە مەزنەدا دەکەین.

«فیۆدۆر ـ Fjodor» لەزمانی ڕوسی دا لەبری تیۆدۆره کەبەمانای خەلاتی خوداوەند دێت. «میخایل ـ Mikael»یش دەگەڕێتەوه بۆ می... کا... ئیل... Mi ..ka..el که له زمانی عیبریدا بەمانای خوداوەند کێیه؟ دێت واته بەشێوەیەک له شێوەکان چەندین کۆدی ڕۆحانی چنراوەته دوتوێی ناوی دۆستۆیۆفسکییەوه... ئەمەش ئوڤه ڤیکسترۆم ـ Owa Wikströmدەخاته سەر ئەو باوەڕەی که دۆستۆیۆفسکی به شەشهەمین ئیڤانیلیست ـ شەشهەمین پەیامی محیبەت و دلخۆشی دابنێت، دیاره لەدوای ئەوەی که «سەباستیان باخ» ی به پێنجەمین ئیڤانیلیست داناوه.

دۆستۆیۆفسکی لەخودا دەدوێت... هەڵبەته ئێمە چەندین دیو و وێنەی دۆستۆیۆفسکیمان لادروستبووه... وەکو نووسەرێکی ڕۆمان نووس، ڕۆمانی پۆلیسی و ئیجرامی... پشکنەره ئیجرامیەکان لەهەموو کەس زیاتر حەزیان بەخوێندنەوەی ڕۆمانەکانی کردووه.

دۆستۆیۆفسکی ڕەواناسێکی زێده بەدەسەلات بووه، زۆر بەر له فرۆید دکتۆرەکان وەکو کەسێکی نمونەیی و کارامه و بەتوانا حیسابیان بۆ کردووه لەبواری سایکۆلۆژی و. بەتایبەت لەبواری نەخۆشی «پەرکەم ـ epilepsi»دا که کوڕێکی خۆشی بەو دەرده مردووه.

ئەمرۆ لەم ڕۆژه باراناوییەی سانپیتەربۆرگدا، دۆستۆیۆفسکی مانایەکی تایبەت و مەزنی هەیه بۆمان. ئەمرۆ ئێمە باس له دۆستۆفسکییەکی ڕۆحانی دەکەین، بەپرسیارەسەرەکییەکانیەوه لەمەڕ وجودی خودا... خودا هەیه... یان... نا...!؟

ئالێرەدا لەم ئاپارتمانه... لەم ماڵەدا... لەم گۆشەی ژورەدا، دۆستۆیۆفسکی سەرقاڵی خوێندنەوه و نووسینەکانی بووه. له ئۆکتۆبەری ١٨٧٨ وه بۆ جانیوەری ١٨٨١... واته ڕۆژی مردنی هەر لەم شوقەیەدا ڕۆمانی براکانی کارامازۆڤی نووسی لەسالی ١٨٨١ دا له راستیدا ئەو رستانەی سەرەوه قسەی چاوساغه ڕوسەکه بوو، کەبەزمانی ئینگلیزی بۆ گروپێکی تۆریستی دەگێرایەوه.

بەهەرحال ئێستا واین له مۆزەخانەی دۆستۆیۆفسکی (که له ڕاستیدا دواهەمین ماڵێکه دۆستۆیۆفسکی ژیانی تێدا گوزەراندووه و هەر لەم ماڵەشدا مردووه)

ئەو لەم فلاتەدا لەگەڵ خانمی ئانای خێزانی و دوو منالەکەی له نێوان سالانی ١٨٧١-١٨٨١دا ژیاوه.

کاتێک تۆ بەناو ئەم دواهەمین ماڵەی دۆستۆیۆفسکی (که ئێستا کراوەته مۆزەخانه)دا دەگەڕێیت، ووردەشتی ئۆرگناڵی ئەو دەمی دۆستۆیۆفسکی دەبینی، بۆ نموونه مێزێک، که کاری نووسینی لەسەر کردووه... وورده سکێچ و پەڕەموچی جۆراوجۆر... ئەو چەرپایەی که دواهەمین هەناسەکانی ژیانی لەسەر هەڵمژیوه و ماڵئاوای لەژیان کردوه.ئەوئینجیله کۆنەی

کەکاتی خۆی «مادام فۆنیا» لەسەردەمی زیندانیدا پێشکەشیکردووە، بەرلەوەی ڕەوانەی ئوردوگای بێگاری سەخت بکرێ.

دیارە ئەو شتگەلە ئۆرگینالَیيانەی دۆستۆیۆفسکی، ماوەیەکی زۆری سەردەمی کۆمۆنیستی سۆڤیەتی، دەستبەسەرو بزرکرابوون، دواتر لەم سەردەمی ڕوسیای نوێیەدا سەریانهەڵدایەوەو، وا ئێستاش ئێمە لەم مۆزەخانەیەدا دەتوانین بیانبینین. دۆستۆیۆفسکی لە ساڵی ١٨٢١ لە مۆسکۆ لەدایکبووە و لە ساڵی ١٨٨١ دا لە سانپیتەربۆرگ مردووە... باوکی تیۆلۆژی خوێندوە، کەچی دواتر بۆتە دوکتۆر، بەلاّم دوکتۆرێکی هەژار، بەتایبەت لە سەردەمی منالَی دۆستۆیۆفسکیدا. فیۆدۆر زۆرجاران لەدالانی عیادەکەی باوکی دادەنیشت و، قسەی لەگەڵ نەخۆشەکانی باوکیدا دەکرد. پاشان دۆستۆیۆفسکی دێتە شارو، دەچێتە بەرخوێندنی ئەندازیاری، لەو ئینستیوتە ئەندازیارییەی کە بەر لە تاوێک لەوێندەرێ بوون. پاش تەواوکردنی خوێندنەکەی بەماوەیەکی کەم، لە سیلکی سەربازیا دامەزرا.

پاشان دەستی کردە نووسین و بووە ئەدیب. سەرەتای نووسینی لەساڵی ١٨٤٦ دا بەکتێبی (مرۆڤە داماوەکان ـ Arma människor) دەستپێکرد.

ئیدی لە پڕتاو (Blinski ـ بلینیسکی) ڕەخنەگری مەزنی ڕوسی، هەستی بەتوانا و سەلیقەی دۆستۆیۆفسکی کرد، و لە ڕاستیدا دۆستۆیۆفسکی دۆزییەوە. ئەو ئێجگار سەرسام بوو بە نووسینی دۆستۆیۆفسکی و بەدرێژکراوە و تەواوکەری (گۆگۆڵ)ی لەقەڵەمدەدا. ئیدی لەدوای ئەو ناسینەی بلینسکی، ناو ونابانگی دۆستۆیۆفسکی سەدای گەورەی دایەوە. ساڵێک دواتر... یان ڕاسترە وابڵێین، هەرهەمان ساڵ ڕۆمانێکی تری بەناوی (هاوشێوەکە ـ Dubbel gångern) بلاّوکردەوە. ڕۆمانێکی سایکۆلۆژی وجۆرێک لە شیکردنەوەی باری دەروونی و ڕەوانی بوو. دیارە بۆ ئەو دەمی سالانی ١٨٤٦ ی ڕوسیا، لە دید و بۆچونی خەڵکیدا ڕۆمانێکی نامۆ بوو. هەر لەبەر ئەو هۆیەش بوو، کە پێشوازییەکی ئەوتۆی گەرم لەم کارەی دۆستۆیۆفسکی نەکرا.

لە کۆتایەکانی سالانی ١٨٤٠ وە، وورده وورده دۆستۆیۆفسکی ڕاکێشرایە ناو کەشوهەوای دنیایەکی شۆڕشگێڕانەوە. دنیای (بلینسکی) و (پێتراشیڤسکی).

لەم کۆڕ و مەجلیسانەدا زیاتر دەمەتەقێ وباس و گفتوگۆ لەمەڕ کێشە و پرسیاری سۆسیالیزم و ژنان دەکرا. هەرچەندە دۆستۆیۆفسکی زۆر خەمساردتر لە هاوڕێکانی سەرقاڵی ئەوجۆرە گفتوگۆ و پرسیارانە بووە؛ حەزو ویستی لەو باسانە نەبووە، نەیسا هەر ڕاکێشرایە ناو ئەو جۆرە کۆڕوباس وخواستانەوە...! وێڕای ئەمانەش، ئەو بەدەنگی بەرز

نووسینەکانی ئەوانی دی دژ بە دەسەڵاتی قەیسەری دەخوێندەوە. دواتر دەسەڵاتی قەیسەریش کەوتنە سۆراخی و پاشان لەزیندانیان توندکرد. لەمانگی ئاپریلی ساڵی ١٨٤٩ دا زیندانی کرا. هەشت مانگ لە زینداندا بوو، پاشان بڕیاری لەسێدارەدانی دەرچوو.

مەرگ مەسەلەیەکە زیاد لە سنوری پێویست، کاریگەری لەسەر دۆستۆیۆفسکی داناوە. لەبەر ئەوەی هێند لە مەرگ نزیک بۆتەوە تا سنووری، وەکی دەڵێن... کەپویان بەیەکدا تەقیوەتەوە. بۆیە پاش ئەوەی لە زیندان ئازاد دەبێت، ئیدی بابەت و خوێندنەوەی مەرگ لە زوربەی نووسینەکانیدا ڕەنگدانەوە و کاریگەری قووڵیان داناوە. لە نێوان ساڵانی ١٨٤٩-١٨٥٩ دا دوورخرایەوە بۆ (سیمی پەلانسک)ی ئۆردوگای کاری قورس وبێگاری، نزیک بەسنووری چین.

سەرتاپای ژیانی دۆستۆیۆفسکی، لەوماوەی ساڵانەی ژیانی زیندانییەیدا، واتە لەڕۆژی دوای جەژنی کریسمسی ١٨٤٩وە کە لە سانپیتەربۆرگەوە، ڕەوانەی ئەم ئۆردوگا زیندانییەی سنووری چینیان کردبوو. ناجۆرترین شێوە ژیانێکی هەبوو، پڕ لە پیسی و دزێوی و ئیهانەکردن، کۆت و زنجیریان لەپێی کردبوو، تەنانەت لەناو زیندانیش دەبوایە بەو کۆت وزنجیرەی، کە بەقاچەکانیەوە لەحیمکرابوو، بێت وبچێت...!!
ئەو هەرگیزاوهەرگیز لەوماوەی زیندانییەی دا، نەیتوانی تۆزقاڵێ بە ئارامی و دوور لە ئیهانە، چەند چرکەساتێک ژیان بگوزەرێنێ.
جا ئێوە بیهێننە پێش چاوی خۆتان... ئەم پیاوە هەستناسکە، لەوماوەی زیندانییەدا، هەرگیز بۆی نەبێت و نەتوانێت، تەنها بۆ چرکەساتێکیش بە تەنها بێت...! بەڵکو دەبێت و پێویستە لەگەڵ هەموو ئەو زیندانییانەی تردا ژیانی ڕۆژانەی بگوزەرێنێ. ئەوانەش کێبون و چ جۆرە زیندانییەک بوون؟... دز و جەردە وپیاوکوژ و لۆتی...!!

هەمان کات لەو ماوەیەدا، دروست لەناو خودی ئاژاوە و هەراوهوریای ناو زیندانییە جۆراوجۆرەکاندا، دۆستۆیۆفسکی توانی چەندین ئینسانی بێئەندازە بەویژدان و لەخواترس بناسێ. ئەوەش وای لە دۆستۆیۆفسکی کرد، کە هەست و بڕوای پتەوتر و قوڵتر بێت بە خەڵک و بە ئایینی مەسیحی لە ڕوسیا. تێڕوانین و باوەڕە بنچینەییەکانی وردە وردە گۆڕانیان بەسەردا دەهات، لە جۆرێک لە سۆسیالستییەوە بۆ قوڵبونەوە لە باری ڕۆحانی و دەروونی. هەمان کات بیرو تێڕوانینە سەرەتاییە سایکۆلۆژییەکەشی هەرمابوو.

ئەوەمان لەبیر نەچێت، کە دۆستۆیۆفسکی لەو چوارساڵەی دوایی ژیانی زیندانییدا، هەرگیز بۆ چرکەساتێکیش نەیتوانیوە بەتەنها بێت. هیچ کتێب و ڕۆژنامە و نووسراوێکی لانەبووە. تەنها شتێکی ڕێگایان پێدابوو بیخوێنێتەوە، ئینجیلیلی (مادام فینۆسیناس) بووە. هێندەی خوێندبووەوە تا وای لێهاتبوو، لەبەرگەوە بۆ بەرگ هەمووی ئەزبەرو ڕەوان کردبوو.

هەنوکە ئێمە لە ژورێکی بچکۆلانەی ئەو زیندانە دانیشتوین، کە کاتی خۆی دۆستۆیۆفسکی تێدا ژیانی گوزەراندووە، بەڕاستی زیاتر لە ژێرخانێکی بچوک و تاریک و شێدار دەچێ؛ نەک لەژوور، پەنجەرەیەکی بچکۆلانەش لە لاچەپی سەرەوەیدا هەیە، قەرەوێڵەیەکی ئاسنیش لە گۆشەیەکدا دانراوە، کە من (ئوڤە ڤیکستروم) لەسەری دانیشتوم. ئەمە ئەو ژوورەیە کە دۆستۆیۆفسکیان بۆ ڕەوانە کرد لە بەهاری ١٨٤٩ دا. بەتاوانی ئەوەی چالاکی و یاخیبوونی دژ بەدەسەلاتی قەیسەریی ئەنجامداوە...!

دواتر دۆستۆیۆفسکی هەر لەهەمان ژووری ئەم زیندانەوە، لەپایزی هەمان ساڵدا، لەگەڵ کۆمەڵێک زیندانی تردا، بەرەو مەیدانی لەسێدارەدان دەبرێت. لە دەوروبەری گۆڕەپانی ئیعدامکردنەکە، کۆمەڵێ لە خەڵکی هەمەجۆرە دانیشتون و چاوەڕوانن، تا ئەو ماجەرای ئیعدامکردنە ببینن و دەستبکەنە هات و هاواری بێمانا و تووڕەهات...! هەرچی زیندانییە مەحکوم بە ئیعدامکراوەکان بوو، جۆرە تورەکەیەکیان دەکردە سەریان و پاشان گولەبارانیان دەکردن،

دروست چەند چرکەیەک بەرلەوەی بدرێنە بەر ڕێژنەی گولەباران؛ هەر لەو ئان وساتەدا... فەرمانێک بۆ سەربازانی قەیسەر دێت، کە نەخێر... ئەو فەرمانی ئیعدامکردنە نابێ جێبەجێبکرێت. دیارە قەیسەر بۆخۆی ئەوەی بەخەیاڵدا هاتووە (ئەوەش لەژێر کاریگەری خوێندنەوەی نووسینەکانی دۆستۆیۆفسکی لەلای خودی قەیسەر کە فرمێسکی زۆری پێهەڵوەراندووە... و)، کە جۆرێک لەلێبوردن بۆ ئەم گروپە دەربکات، کە دۆستۆیۆفسکی یەکێک بووە لەوان...! لەدوای ئەوە چوارساڵی ڕەبەق بەهاوڕێیەتی هەمیشەیی نزیکەی ٦-٧ کیلۆ تەوقی ئاسنین، ژیانی زیندانی بردەسەر.......

ئەو ئێوارەیەی ٢٠ی دیسێمبەری ١٨٤٦ ، کە لە مەترسی مەرگ ڕزگاری بوو... کاتێک مەرگ لەسیلەی قەرەوڵی تفەنگەنانەوە، سەرەتاتکێی لە نێوان مەرگ و ژیانی دۆستۆیۆفسکی دەکرد. ئەو ئێوارەیە لێدانی زەنگی حاڵەتێکی لەخەوڕابوونی دینی، یان ڕاسترە بڵێم ڕۆحی بوو لای دۆستۆیۆفسکی.

بەشی دووەم لە سەردەمی ژیانی دۆستۆیۆفسکی بریتی بوو لە ساڵانی ١٨٥٤-١٨٥٩ خزمەتی سەربازی لە (سیمی پەلانسکی) نزیک بەسنووری چین. لەوێندەرێ هەندێک نووسینی بەرهەمهێناو، ساڵی ١٨٥٩ گەڕایەوە بۆ سانپیتەربۆرگ. دەوجا تێکەڵ بە ژیانی ڕۆتینی شارنشینی سانپیتەربۆگ بووەو، ژیانی دەگوزەراند. ئەودەمیش ئەم شارە جۆرێک لەم قەرەباڵغی و فەوزایەی ئێستای هەبووە...! دیارە ناسین وئاشنایمان لەگەڵ ئەو سیماو کەش وئەتمۆسفێرەی شێوە ژیانەشدا، لەڕێگای ڕۆمانەکانیەوەیە. گەرماو قەرەباڵغی و ژاوەژاوی

ناوبازاڕ و گـوزەری کـاسـبکاران... بۆن وبەرامی تیـژو کـەسکونی خـواردنی پڕ لـە بەهارات و داودەرمـانی هـەمـەجـۆرو هـەمـەڕەنگ. کەشـوهـەوای کۆڵانی باریک وتەنگەبەری شێدار. لەدوای گەڕانەوەی بۆ سانپیتەربۆگ، سـەردەمێکی لەدەرەوەی وڵات بردەسـەرو، لەوێش هـەمیشـە لەلایەن نووسـەران و دەزگاچاپەمەنییەکانەوە ڕاودەنراو بەدویدا دەگەڕان، تا گفت و بەڵێنی نووسینیان پێبدا، بۆ ئەوەی لەڕۆژنامە و گۆڤارەکانیاندا بڵاویبکەنەوە.

هـەمـان کات دۆسـتـۆیـۆفـسکی بەدەست مـەسـەلەی نەدارییەوە دەیناڵاند. (تاوان وسـزا)ی لەژێر جـۆرێک لـە پاڵەپەسـتـۆی پێـوسـتـی مـادییـدا نووسی. ئەو کـاتێک دەسـتـی بە بڵاوکـردنەوەی سـەرەتاکـانـی (تاوان وسـزا) کرد، نەیدەزانی چۆنچۆنی کۆتایی پێـبـهێنێت. شـتـێکی کـە زۆر جێگای سـەرنجـە، ئەوەیە کە دۆسـتـۆیۆفسکی بێئەندازە زەوق و لـەزەتی لە (قومـار) دەبینی. بە قەولی نەوباوی ئیمرۆی ئێمە پیاوێکی قومارچی بوو. ڕۆڵێتی دەکرد، جلەکانی خۆیی و هـەرچی شکی پێـدەبرد، لەخـشڵ و زێروزیوی خـێـزانـەکـەی هـەمـووی دەدۆڕاند... ئەوەیش تەنـهـا لەبەر ئەوەی حاڵەتە بیمایيەکانی دەروونی لەبیرخۆبەرێتەوە، و ئینکاری زاتی خۆی بکات... سـەرەڕای ئەوانە گـرفتـاربوو بەجۆرێک لەشێوەکانی نەخۆشـی پەرکـەم (epilepsi) پەرکەمێک وا لەهۆش خـۆی دەبرد، وەکی دەڵێن لەسـەرسـەر دەیسـوڕاندەوە. پـەرکـەم وەکـو حـاڵەتێکی بیـمـاری لە زوربەی ڕۆمانەکانی دۆستۆیۆفسکیدا بوونی هەیە. ڕۆمانی گێل (idioten)ی لەساڵی ١٨٦٨دا بڵاوکردەوە. لە ڕۆمـانـی (گێل)دا موشکین کەسێکە لەوانەی کە فێی پەرکەمی لێدێت. کوڕەکەی خۆیشـی (ئەلیوشـە) هـەر بەنەخۆشی پەرکەم مردووە.

لە مـاوەی نزیکەی ٣٠سـاڵی نووسـینی دۆسـتـۆیۆفـسکیدا... واتـە لە نێـوان ڕۆمـانـی یەکـەم و دواهـەمینیدا... سـەرجەم نووسینەکانی پڕن لە عەزاب و ئازارو ترس وهەستی زێدە ئیهانەکردن و درامای لەجۆری دڵپیسی... یان یاری قومار و پەیداکردنی پارەی نەخدی بۆ قومارکردن...!

لەم جۆرە ژینگەیەدا... لەکەش وهـەوای جیهانێکی پڕ لەوشـێوە فەوزاوئاڵۆزەدا، دۆسـتـۆیۆفسکی زیاتر خـۆی دەخـواردەوەو ڕۆدەچووە ناو قـوڵاییـەکـانی ناخی خـودی مـرۆڤ. بەردەوام لەچاودێریکردنێکی ووردا بوو بۆ دیراسـەکردنی نـهێنیـەکانی ئینسـان. هـەمـوو ئەوانەشی لە بیرو زیهنی خۆیدا دەکردنە بیرۆکەی پرسـیارێکی هـەمـیشـەیی و سـەرەکی...... کە ئایا خوداوەند وجودی هەیە؟ یان... نا؟!

سـاڵی ١٨٦٦ ڕۆمـانی تاوان وسـزا (Brott och straff)و سـاڵی ١٨٦٨ ڕۆمـانـی (گـێل) ی نووسی. ڕۆمـانی (برایانی کـارامـازۆف)، دروست ئالەم ژوورەدا نووسـیـویەتی. ئەم ژوورەی کـە ئێستا ئێـمـە تێیدا ڕاوەسـتاوین، و ڕۆحیانەتی ئەو پیاوە مـەزنەش وەکو سـێبەرێکی خۆمـان هـەمیشـە هـەنگاوێک لەولامانـەوە هاوڕێیەتیمان دەکات، ئەو کتێبانە دەبینین کە ئەو سەردەمە

خوێندونیەتەوە... چەند هەنگاوێک لەولاترەوە چەرپای خەوتنی منالەکانی دەبینین. ئەم زاتە فیۆدۆر ئەلیکساندەر دۆستۆیۆفسکی بێئەندازە منالی خۆشدەویست. منال لای ئەم هەناسەکانی خوای میهرەبانن، تیشک وپرشنگی ژیان دەدەنەوە....

وا ئێستاش هێدی هێدی بەرەو (قاوەخانەی میترۆپۆل) دەڕۆین. قاوەخانەکە لە نهۆمی یەکەمە لە باڵەخانەی مۆزەخانەکە لە هەمان شەقامی سەرەکی دۆستۆیۆفسکی. لێرە، لەم قاوەخانەیەدا ڕۆتینی ژیانی ڕۆژانە دەبینرێت؛ قەرەباڵخیەکی زۆر و خەڵک سەرگەرمی قسەو باسی هەمەجۆرو هەمە لایەنن. ئەم قاوەخانەیە بەشێوەیەک لەشێوەکان، بەیەکێک لە قاوەخانەکانی ئەو ڕۆژگارانەی سەدەی هەژدەی ڕوسیای قەیسەر دەچێت. دروست ئالێرەدا یەکێک لەهەرە نازدارترین و شاکارترین کارە هەرە جوانەکانی دنیای ئەدەبی مرۆڤایەتی نمایشدەکرێت.

لە(برایانی کارامازۆف)دا پرسیاری دۆستۆیۆفسکی لەمەڕ بوون و نەبوونی خودا دا دەسوڕێتەوە. ئایا خوداوەند بوونی هەیە؟ یان دیاردەیەکە بەدوور لەسنورەکانی بوون...! ئەوەیە پرسیارە سەرەکییەکەی دۆستۆیۆفسکی.

لێرە لەم قاوەخانە بۆنساردەدا، کە بە چرەدوکەڵ قانگدراوە. خەڵکانێکی زۆر لە سوچ و پەنا و پاساری تاریک وساردا، سەرقاڵی دواندن وگفتوگۆی نەبڕاوەن لەمەڕ وجودی خودا...! ئەم جۆرە خەڵکانەش زۆرجارو زوربەیان لە سنووری مۆعتاد وئالودەبووندان بە ئەلکهول. ئیدی لەم شێوە ئادەمیانە، کە هەمیشە دەبنە دوو دەستەی جیاواز. دەستەیەکیان باوەڕیان بە بوونی خودا هەیە و، دەستەکەی تریشیان خەریکی ئەوەیە کە چۆن بیسەلمێنێ، کە نەخێر خوداوەند بوونی نییە...!

ئیڤان کارامازۆف بەسەرنجێکی قوڵی ئاگراویەوە، سەیردەکا و دەقیژێنێ (خوا بەدوور لەفەنتازیاکانی ئێمەی مرۆڤ بوونی هەیە؟ یان...نا...!!

قریشکەکەی ئیڤان لە هەناوی ئێمەدا دەنگدەداتەوە. وەڵامی دۆستیۆفیسکیش ڕاست وڕەوان دەڵێ... بەڵێ خودا بوونی هەیە. بەڵام هەموو شتێکی پرشنگداری کە شەوق وڕەونەق دەداتەوە، مەرج نییە خودا بێت.

نەیسا ئەو خودایەی دۆستۆیۆفسکی، خودایەک نییە ترسێنەر و چاوەڕوانی پەرستن بێت...! باوکێک نییە کە منالەکانی خۆی دارکاری بکات...! خودایەک نییە بەندەکانی خۆی بە ئاگری دۆزەخ بترسێنێ و هەمان کات بەمژدە و بەخشیشەکانی بەهەشتیش ڕامیان بکات. نا... بەڵکو خودای دۆستۆیۆفسکی شێوەیەکە لە قوربانیبوون... جیهانێکە پڕ لە لێبوردن... هەستکردنە

بەئازارەکانی مەسیح...

قسەیەکی زێدە بەناوبانگی کلاسیکی لەمەڕ هەقیقەت و مەسیحەوە هەیە و دەڵێ... ئەگەر کەسێک بۆمان بسەلمێنێ کە مەسیح لە دەرەوەی سنووری هەقیقەتە،و مەسیح وهەقیقەت دوودیاردەی سەربەخۆن بەدور لە سنورەکانی یەکدی. ئەوا من لەبری هەقیقەت، مەسیح هەڵدەبژێرم. (ئوڤە ڤیکستروم... مەبەستی لەم نموونە کلاسیکییە ئەوەیە پێمان بڵێ کە مەسیح بۆخۆی هەقیقەتە وجیاناکرێتەوە لەمانای هەقیقەت)

سێ بابەتی سەرەکی لای دۆستۆیۆفسکی

یەکەم:

خودا بوونی هەیە...ئەمرۆ جۆرەبیرکردنەوەیەکی ئاسایی وباوی ناوخەڵکی هەیە.کەمو زۆریش لای زوربەمان ڕێزی لێگیراوە،ئەویش ئەوەیە... مەسەلەیەک نیە مرۆڤ بڕوای بەچییە...!؟ ئیمانی هەیە...یان...نا...!واز لەخەڵکی بهێنن،بۆخۆیان بڕوا بەچی دەکەن،با ئەوە بپەرستن.! با واز لە خودای ناو دەقی ئایەتەکان بهێنین.

ڕەنگە مرۆڤ بڕوای بە جۆرە مەسەلەیەکی ڕۆحانی هەبێت...یان جۆرو شێوازێک لە موزیک بپەرستێت.لەوانەیە کەسێکی دی بوونی **خوا** لەنێوان وورده زیخ ولمی کەنار دەریادا،یان لەناو قەرسیل وچیمەنی دەشت ونزارەکاندا،بدۆزێتەوەو بیپەرستێت.ئەم جۆرە **خوداوەندە** سیمای بێسنوری هەیە.مرۆڤ بۆخۆی و لەسنوری فانتازیاکانی خۆیدا،شێوەیەک لەجوانیەکانی سروشت دەکاتە سیمای پیرۆزی خوایەکی خۆی.!
ئەوجۆرە خودا ئاسمانییە،نهێنیەی کەبە چ شتگەلێکەوە نەبەستراوەتەوەو بەبێ مەرجو مەرجکاری نابینرێ، خودایەک لەو شێوەیە و بەومەرجانەوە سەرنجی دۆستۆیۆفسکی ڕانەکێشاوە.
بۆ ئەو پرسیاری بوونی خوداوەند هێندەی چاوی قرژاڵ ڕوون وئاشکرایە. خودا بوونی هەیە، وەک ئەکتەرێکی ناومان کەدەتوانین متمانەی پێبکەین. بڕوامان بەبوونی هەبێت. خودایەک بە پاشخانێکی ڕۆشنبیرانەوە، بەدەستی پڕلە کەرەسەی ڕۆشنگەرییەوە، کەئامانجی خۆشبەختی و ئارامی مرۆڤ بێت.خودای دۆستۆیۆفسکی خودایەکە دێت و فرمێسکە تەڕەکانی مەخلوقە خەمبارەکانی خۆی دەسڕێت و دەبێتە گەرەنتی چاکە و چاکەخوازی. ئەمەیە ئەو خودایەی کە دۆستۆیۆفسکی پێماندەناسێنێ.

ئیڤانی برا گەورە لەڕۆمانی کارامازۆڤدا، دروست ئالێرەدا دانیشتووە... پاش ئەوەی شۆربای

پیوازی خواردوە و چایی خواردۆتەوە، پاشان سەری قسەوباسێک لەگەڵ (ئەلیوشە)ی ڕابیندا دادەمەزرێنێ.

ـ من هەرچی دەکەم ناتوانم لەوە تێبگەم وتەحەمولی بکەم، ئێمە گەورەکان، لەهەمبەر گومان وگوناحەکانماندا لەگەڵ خوداو یاسا خوداپەکاندا، کێشەیەک نیە... بەڵام منالان چ تاوانێکیان نەکردووە، گوناحێکیان نییە، ئیدی بۆ عەزاب بچێژن...! کەچی تۆش باس لە جوانی وچاکەخوازی خوداوەند دەکەیت...! دەمبەخشی... پاشان ئیڤان باس لەو دیمەنە زۆرناسراوە دەکات کە چۆن (سەربازێک سەرمەست ونوقمی حەزو ویستی کوشتن وبڕین بووە... منالانی ساواو شیرەخۆرەی بەرمەمکانە، لەکۆشی دایکیان دەفرێنێ و بە هەموو هێزوتوانای خۆیەوە بەئاسماندا هەڵیان دەداوپاشان بەقاقای پێکەنینەوە، بەنوکی سۆنگی تفەنگەکەی دەیانگرێتەوە. ئەو ئادەمەپاکانە... ئەو منالانەی کە تیشک وپرشنگی ماناکانی ژیانن، لەبەرچاوی دایک و باوکانیان دەمرن. پێمناڵێیت ئەوە چ جۆرە میهرەبانی وچاکەخوازییەکە لای خوداوەند.!؟ ئەلیوشە... ڕابینە گەنجەکە، لەبەردەمی ئیڤان ڕۆنیشتووە و گوهداری لە قسەکانی دەکات. هەرچی ئیڤانیشە تەواو قەڵسە بەبوونی ئەلیوشە، لەگەڵ ئەوەشدا جۆرێک لە سەرسامی و سەراسیمەیی هەیە بۆ هەموو ئەو ئارامی وبێدەنگییەی کە ئەلیوشە هەیەتی... من چ ڕێز و ستایشێکم نییە بۆ خودایەک کە ئینسانگەلێکی ئاوها دروستدەکات، هەر ئەو خودایەش سەرەتا دەزانێ کە ئەم نەوەی ئادەمییانە بەخراپ بەکاهێنانی ئەو ئازادییەی پێیاندراوە چ ماجەرایەک دەخولقێنن... نا... من بلیتی چونەژورەوەم بۆ لای خواگیانێکی لەوجۆرە تەسلیمکردۆتەوە... هیچ جۆرە ئاشتبونەوەیەک لەگەڵ ئەو خودایەدا لای من بوونی نییە. ئیڤان ئارەقەی کرد... ڕەنگبێت، ئەوساش هێندەی ئەمڕۆژەی ئێستای ناو ئەم قاوەخانەی میترۆپۆلە هەوا گەرم بوبێت...! پرسیاری سەرەکی و بنچینەیی دۆستۆیۆفسکی، لەمەڕ وجودی خوا، جۆرێکە لە دوعا و نزاوپاڕانەوەیەکی ڕۆحانی.

دووەم:

لەمێدیاکاندا زۆر لەوبابەتانە دەهێنرێتە بەرباس و لێکۆلینەوە،بەتایبەت دەربارەی پێویستی ئێمە لەهەمبەر پرسیاری ڕۆحانیەتدا. پرسیار لەوەیە کاتێک مرۆڤ بە دیوە تاریک و قووڵ ونادیارەکانی ناخی خۆیدا دەگەڕێت، تا مەسەلە پیرۆز و ڕۆحانییەکانی خۆی بدۆزێتەوە و بیانکاتە واقیعی خۆی... دۆستۆیۆفسکی لەوەلامدا دەڵێ نا... نا... نا، پرسیار لەمەڕ ڕۆحانییەت نییە! بەڵکو پرسیای لەمەڕ خودایە، خودایەکی ڕزگارکەر لە کاتی تەنگانەدا. مەسیحییە شارەزاکان، زۆر باس لە کەنیسە دەکەن، هەرچی دۆستۆیۆفسکییە بەئاستەمیش مەیل و

سەرنجی بەلای کەنیسەدا ناچێت...! بەڵکو هەر خودی حەزرەتی عیسایە، کەجێگای سەرنج و قوڵبونەوەی ئەو بووە. قەشە پیاوی چاک بووە یان خراپ... ژوور و حوجرەکانی کەنیسەکان رۆمانسی بوون یان درێو و ناخۆش ودڵتەنگ، ئەم جۆرە باس وبەراوردکارییانە بۆ تەنها ساتێکیش ئارەزوی دۆستۆیۆفسکیان نەجولاندووە.

پرسیاری سەرەکی لای دۆستۆیۆفسکی ئەوەیە...ئایا تەنها ئێمەین لەم گەردونەدا بونمان هەیە ؟ یان......

خـوێکردنە دەمی زامی ئەوپرسـیـارە بنچـینەییـەی لەمـەڕ مـانـای ژیان، لەم قـاوەخـانەی میترۆپۆلەدا، بەمانای پەڕینەوە لەو سنوری پرسیارکردنە... پرسیاری قوڵ و جیدی...! مرۆڤ ناتوانێت جدیی نەبێت لەگەڵ پیرۆزییەکانی خۆیدا... ئەمەش مەسەلەیەکی حاشاهەڵنەگرە.

کاتێک نمایشتی کۆتایی ژیان، خۆی لە مردنی ئازیزێکماندا بەرجەستەدەکات و، ئەم ژیانەی ئێستامان دەکەوێتە بەر قەپیلکی مەرگەوە و، خاڵی کۆتایی بۆ دادەنرێت... ئەو کاتە ئەگەر شتگەلێکی دی نەبێتە بەربەست، ئەوا هەموان وەکو ئیڤان کارامازۆڤ... پرسیارە هەرە قوڵەکانی ئیڤان خوا بوونی هەیە؟ یان... نا...! بەجیدی دووبارەدەکەینەوە.

یەکەم خودا بوونی هەیە... دووەمیش هاوخەمی و هەستکردن بەئازار و مەینەتییەکانی ئەوانی دی، تەنها ڕێگەیەکە بۆ هێورکردنەوەی گومان و بۆ فێنکردنەوەی گەرمی و تاوی سەری پڕجۆش وگوماناوی و هاوڕێیەتی لەگەڵ ئیماندا.

ئێوە ئەو ڕۆمانەتان وەبیردێتەوە، کە لەم ژوورەدا نمایشکراوە. (ئەلیوشە) ئەو ڕابینە کەمدووە، چ ناڵێت! بەڵام ئەو پێکهاتێکە لە چاکەخوازی و لە میهرەبانی، هەموو سروشت و کاراکتەری ئیمان و میهرەبانی نیشانداین... کە سەرەتایەکی جوان و سادە و ساکارە بۆ باوەڕهێنان بە ژیان. نەمریش شتێکی تایبەت نییە، جگە لەباوەڕهێنان بە جوانییەکانی خودا وژیان... بەشێوەیەک لە شێوەکان دۆستۆیۆفسکی دەیەوێت جەخت لەسەر بوون و نەبوونی خودا بکات. کەسانی ئیماندار و بەهیوا، کە خۆی تەسلیمی بوونێک، باوەڕێک، عەقیدەیەک دەکات، دەیەوێت لەنزیکی ئەو باوەڕە پیرۆزەوە بێت و هەندێک لەنهێنییەکانی ئەو باوەڕو ئیمانەی دەسگیربێت و دڵنیابێت.

دیارە هەندێک لەو خەڵکە بەهیوا و ئیماندارە ئاسایانە لە مەسەلەی خەبات و ململانێی فکریاندا، کەمتر سەردەکەون و بەدەگمەنیش دەگەنە ئاستەکانی باوەڕوئیمان...!

دیارە پرسـیـاری (بـوونی خـوا) کـە لـە ئاسـتـێکی ڕۆشنبـیـرانـەدا (ئینتلکتـوێل) لەلایەن دۆستۆیۆفسکییەوە دەکرێت... بەڵام وەڵامی عەقلانییانە (ڕاشونالیستسانە)ی دۆستۆیۆفسکی، وەڵامێکە عەقڵمان فێردەکات... هەرچەندە لەدیدێکی لۆژیکیەوە وەڵامان ناداتەوە... نا... بەڵکو

بەشێوەیەکی یەکجار سەیر لە چەمک و مانای (چاکەخوازی)یەوە، لەلایەن عەقلێکی هاوخەم وئازارچەشتووە وەڵامدەداتەوە. نورانی وپیاوچاکان هەمیشە ئەرگومێنتی ڕوون ودیاریان نییە...! بەڵام جۆرێک لە قەناعەت و دڵنیایان هەیە لە نیشاندانی خۆیان وەکو کەسی نمونەیی و نوقومبوو لە محیبەتدا، لەمحیبەتی دنیای جاویدانیدا.

- ڕەنگە بتوانین ئائەوە ناوزەدبکەین بە تەسلیمبونێکی ڕۆشنبیرانە، یان گێلیێتیەکی ڕۆمانسیانە...

- نا... نا... نا ئەلیوشە بەدەم زەردەخەنەیەکەوە دەڵێ... ئەتۆ پێویستە عەشقی ژیان بیت، عەشقێک گەورە و مەزن تر لە ماناکانی خودی ژیان.

- خودا چ کارێکی نییە، جگە لەزیندانکردنی ئەو پیاوچاک و بەویژدانە نورانییانە، لەزیندانی حیکمەتەکانی خۆیدا...!

- هەندێک جار عەقلانییەت بۆخۆی جۆرێکە لە زیندان!

- هەندێک جار دوو کەرەت دوو ناکاتە چوار، بەڵکو دەکاتە پێنج!! ئەوە یەکێکە لە ڕستە زۆر ناسراوەکانی دۆستۆیۆفسکی. نەهەست و نە بیر گرنگ نین، لە مەسەلەی پرسیار دەربارەی ماناکانی ژیان...! بەڵکو چاکەو محیبەت گرنگن... عەشق گرنگە... عەشقی عاشقبوون... عەشقی ژیان.

نەیسا خاڵی سەرەکی و بنەڕەتی لای دۆستۆیۆفسکی ڕوون وئاشکرایە. هێزێکی ئیلاهی... خودایەک... بوونی هەیە لای ئەو، بەڵام پیاو ناتوانێ بە لۆژیکێک بوونی ئەو خودایە بسەلمێنێ وبیناسێ... مرۆ هەر دەتوانێ ژوانی لەگەڵدا بکا ولێی نزیک بێتەوە، دڵمەندی بێت.

–دیارە هەر ئەوەشە سەرەتاکانی مەوزوعیەتی، هاوئازار وهاوخەمی لای خودی مەسیح لە مەسەلەی گفتوگۆکانی لەگەڵ خودادا، وەکو باوک و فەرزندە!

- تەنها شتێکی لای ئەو... ئەو باوەڕەیە... ئەو تینوێتیە ڕۆحانییەیە، کە بەقوڵبونەوە لەئارامی ومیهرەبانی خودادا تینویەتی خۆی دەشکێنێ.

- باشە حاڵی بووین... ئەوانە کۆمەڵێ ڕستە و شێوە ئامۆژگارییەکی جوان وناوازەن... گەلێک ئیدیالیستن.!

لە ڕاستیدا دۆستۆیۆفسکی یەکێک لە پرۆژەکانی لە مەسەلەی نووسیندا، بریتی بووە لەوەی کە نەخشەی ئینسانێکی نورانی و چاکەخواز بکێشێ. ئینسانێک دەوڵەمەند بە ڕەنگەکانی جوانی وڕامان لەمحیبەت. ئینسانێک کە دەتوانێ پەیمانێک لەگەڵ گومان وئازارەکانیدا ببەستێت!
هەنوکەش ئێمە بەجۆرێک لە جۆرەکان گیرۆدە و مەفتونی ئەو عەهد و پەیمانەین. هەموو ئەم

ئاشنایەتییەشمان بەو عەهد وپەیمانانە، لەڕێگای ئەو مرۆڤە پاک وپەپولە ئاساییانەوە دەبێت، کە خۆیان دەتوێننەوە.

سا جۆرە شێتایەتییەک لە جوانی و چاکەنەوازی لای (سۆنیا) ژنە پاڵەوانەکەی ناو ڕۆمانی (تاوان وسزا)دا هەیە... سۆنیای سۆزانی... ئەوێک کە بەکاری لەشفرۆشی بژێوی ژیانی خۆیی و خێزانی مسۆگەر دەکرد...!

لە ڕێگای (سۆنیا) و عەشقێکی ناخودئاگایی ئەو بە (ڕاسکۆڵنیکۆڤ)ـە وە، دیارە بەدور لەحاڵەتە پیاوکوژییەکەی ڕاسکۆڵنیکۆڤ، ئاشنا دەبین بەکەسانی سادەو میهرەبان و نورانی.

ئەو پیاوکوژە لەژێر کاریگەری تەلیسمی عەشقێکدا توانی دان بە تاوانی پیاوکوژبوونی خۆیدا بنێت و، لەدوای ئەو ئیعترافکردنەوە، خاڵی سەرەتای ژیانێکی نوێ دەستپێبکات.

کاراکتەری ئەو مرۆڤە، چاکەخوازە... نورانییە... پیاوچاکە، لە سیمای شێتانەی (موشکین)دا دەبینین لە ڕۆمانی (گێل)دا، هەمان شێوە لەلای (ئەلیوشە)ی ڕابینە گەنجەکە بەدیدەکەین.

- هەر لەم ڕەستورانەدا ئیڤان پرسیاری جیدی خۆی دەکات... پێویستە مرۆڤ عاشقی ژیان بێت، زیاتر لەسنوری ماناکانی عەشق وژیان؟

- بێگومان... ئەلیوشە وەلامی دەداتەوە... عەشقی عاشق بوونی ژیان، کارێکی حەتمیە!

- لۆژیک (مەنتیق) پێویستە ڕێگا بۆ عەشق چۆڵکا...

- هەرگیز لۆژیک نابێ ڕێگا لەیاسای خوێندنەوەی کۆدەکانی عەشق وعاشق بوون بگرێ. ئیدی ئەو دەمە مرۆ حاڵی دەبێت لە خودی ماناکانی عەشق و عاشقبوون...

نەیسا ڕازو نهێنیەکان بێوەلام لە جێگای خۆیانن، بەهەمان بارستایی و قەبارەی جارانیانەوە...!

هەمومان زوو یا درەنگ، پێدەخەینە ناو ئەو جیهانە زامدارە پڕ لە گومانەوە... ئەوەش مانای وایە کە هەر یەک لە ئێمەش جۆرێک لە (ئیڤان) مان لە هەناوی خۆماندا هەڵگرتووە.

ئەوە کارێکی مەحاڵ و نەشیاوە، کە لە کۆتایی ماجەراکەدا، ئێمە بە جۆرێک لە خۆهەڵخەڵەتاندن و خۆ فریودان بڕوا بە خۆمان بکەین و بڵێین (مەسیح) سەرقافڵەی شازی شازان بووە. ئەم شێوە درۆزنانەیە لە خۆدواندن، چ نییە بێجگە لە جۆرێک لە بەدکارییەتی...! چ نییە بێجگە لە شێوەیەکی کۆمێدی، بەپێی پەتی بەسەرئاودا ڕۆیشتن... پەڕینەوە بەسەر پردی گومانەکانی بوون و نەبوونی خوادا.....!

شێوە مەسیحێکی کە هەموو ژیانی پڕبوبێت لە چاکەخوازی وجوانی ومیهرەبانی و ئارامی لە دنیای دۆستۆیۆفسکیدا زۆر دوور ئامێز بوو، لەبەر ئەوەی گومان ودودڵی ڕاڕایی، لەلای

هەریەکەمان بوونی هەیە... ئەوەشی کە هەڵوێستەرەهەندوڕژایەتی بەرانبەر ئەو دوودڵی وڕاڕایی وگومانە دەکات ، لای دۆستیۆفسکی خودی عەشقە،عاشقبوونە...چاکەخوازیە،دڵودەرون فراوانیە.میهرەبانیە،نەک هەقیقەت ومەنتیق...!ئەو بۆچونی ئاوهایە کە ئەوە کاری چاک ومیهرەبانیە جیهان ڕزگار دەکات ،نەک لۆژیک وهەقیقەت....

ڕەخنەی دۆستۆیۆفسکی لەو ڕۆشنبیرییە، کە جیهانبینیەکی گەشبینی هەیە و پێیوایە کە هەموو شتگەلێک بەکاوەخۆ چێدەبێت، ودنیا دەبێتە بەهەشتی بەرین...!

ئەم خوێندنەوە و ڕەخنانەی دۆستۆیۆفسکی لەم شێوە بیرکردنەوەیە... بۆ ئێمەی ئورووپایی، فریوخواردو بەکۆمەڵێ باقوبریقی ژیانی مادی، جۆرێکە لەپەتاتەیەکی داخ وگەرم، کە دەستی هەریەکێکمان دەسوتێنێت، کە ئەو جۆرە پرسیارانە بوروژێنی...

دۆستۆیۆفسکی تەشویقی هاوخەمی وئارامی وقوڵتربیرکردنەوە دەکات لای قوربانی .مرۆڤ بەڕەزیلی لەمحیبەتدا سامانی عەشقی دەوڵەمەند نابێت... نابوت دەبێت... بەڵکو بەخشندەیی و دڵودەرون فراوانی لە محیبەتدا وادەکات خەرمان وسامانی محیبەت وعەشق هەر لەزیادبووندا بێت؛ کە شتێکت بەخشی، چەندینی تر بەدەستدەهێنیت...

مرۆڤ لەڕێگای لەبیربردنەوەی زاتی خۆیەوە یان کوشتنی نەفسیەوە، دەتوانێت خۆی بدۆزێتەوە. دیارە ئەم شێوە خوێندنەوە و وەسفانەش چ لەدنیای دۆستۆیۆفسکی و چ لە دنیای ئێمەشدا، بازاڕیان هێند گەرموگوڕ نییە و نەبووە...

بۆیە خاڵی سەرەکی لای دۆستۆیۆفسکی ئەوەیە ناخ ودڵی ئێمە دەبێت ڕۆحێکی هەبێت... ئەوەش مەسەلەیەکە کە زۆرجار هزرو بیرکردنەوەمان باش لێی حاڵی نابێت... دیارە مەسەلەکەش ئەوەیە کە مرۆڤ زیاتر بەدوای میزاج وحەزی دڵی دەوکەوێت...!!

سێهەم:

باوەڕ و ئیمان لەڕێگای قوڵبوونەوە و ڕۆچون وچوونە خوڵوەتەوە نایەتەبەرهەم ... بەڵکو لەڕێگای گومانەوە پێیان ئاشنا دەبین.

- لەڕۆمانی (برایانی کارامازۆڤ)دا ژنێک بوونی هەیە؛ ئەو ژنە ناتوانێ بڕوابهێنێت و قەناعەت بە بوونی خوا بکا...! ئەو دێت بۆ ناو جیهان ودنیابینیەکی دی لە هاوپەیوەندییەکانی بە ڕێز و مەزنایەتی خوداوەندەوە... ئەو ژنە بەدەست گومانی بڕوانەکردنەوە گینگڵدەدات. ئەو بڕوای وایە کە ئەو پرسیارە بە گومان وگینگڵ خواردوانە، شێوەیەکە لە پەڕینەوە لەسنورەکانی (تۆلێرانس) .

مرۆڤ ناتوانێ چ شتێک بسەلمێنێ، بەڵکو هەردەتوانێ قەناعەتبهێنێ...!! دروست ئالێرەدا ئەو ژنە (سیما) پرسیاردەکات....

- چۆن؟ ڕوونی بکەرەوە؟ بە چ شێوەیەک؟

- لەڕێگای پیادەکردنی عەشقێکی چالاکەوە، هەوڵی ئەوە بدە ئینسانەکانی دەوروبەرت خۆش بوێت، بێ زۆر لەخۆکردن.! ئەمەش بەمانای ئەوەی چەندە لە محیبەت و خۆشەویستی هاوئینسانەکانی دەوروبەرتاندا سەرکەوتوبن، چەندە لەعەشقدا دەستبلاوبن، هێندە سامانی عەشقتان ڕوو لەبرەو زیادی دەکات. زیاتر بڕوا بەبوونی خوداوەند دەهێنن.. زیاتر بڕواتان بە نەمری خۆتان دەبێت...!! خۆتان بپارێزن لە درۆکردن... بەدووربن لە درۆ... لە درۆ دژ بەخۆتان) ئەو هەر لەسەر قسەکانی بەردەوامە...

- عەشقی چالاک چییە؟ کارکردنە...ماندونەبونە... تەحەمولکردنە... ڕەنگە بۆ هەندێکمان بریتی بێت لە جۆرێک لە زانست... لە ساتەکانی ڕامان وقوڵبونەوەدا...

- من بەدوای ساتێکدا وێڵم و ڕاکەڕاکەمە... ساتگەلێک بەدوور لە هەموو ڕۆتین و هەراوهوریای ژیانی ڕۆژانەوە... ساتگەلێکی کە گومان وبڕوا، بەئامانجە جیاوازەکانیانەوە تەواو لەیەک نزیک دەبنەوە. کەچی هەمان کات هەستدەکەم تەواو دوورن لە سنورەکانی ئەو ئامانجانەوە.
دروست لەو چرکەساتەدا، هەست ونامۆیی دەسەڵاتێکی ناسروشتی وئیلاهی لەناختاندا چرۆ دەکات... شکۆفە دەکات، ختوکەی گومانتان دەدات... قولپ دەدات...دەکولێت. ئەوەش چ نییە بێجگە لەخودایەک... قودرەتێک جوامێرێک کەهەمیشە خۆشیویستون و بەپەنهانی ڕێنماییکردون، دەستی میهرەبانی بەسەرتاندا هێناوە.

دیارە خاڵی بنەڕەتی لای دۆستۆیۆفسکی ئەوەیە... بۆئەوەی بەدیداری خودا بگەیت... دەبێت سەرەتا لە لایەنە سادە و ساکارەکانی کاراکتەری ئەو زاتەوە دەستپێبکەیت... چۆن؟

- سەردانی ئەوخزمە نەخۆشەت بکە، کە لەسەر پێخەفی مەرگ چاوەڕوانە و هەرگیز پێشتر سەردانت نەکردووە.

- هەواڵپرسینێکی تەلەفۆنی لە کەسێکی تەنها بکە... کە هیچ کەس ئەو وتەنهایی ئەوی بیرناکەوێتەوە...

- سەردانی ئەو خەڵکانە بکە، کە هاوڕێ و دۆستەکانت بە پەسترین وجاڕسترین کەس ناویان دەبات...
- مرۆڤ دەتوانێ ڕۆحی تولەڕێگاکانی ژیان لەلای ئەو جۆرە کەسانە بدۆزێتەوە، کە لەپلەکانی خوارەوەی هەرەمی ژیاندا گوزەران دەکەن...!

ئەو مرۆڤە ئاسایی و چاکەخوازانەی بەتایبەت، ئەوانەی بونەتە جۆرێک لە قوربانی هێند عەشقی ژیان بوون و هێندەش تێکەڵییەکیان لەگەڵ ئیمان و ژیاندا خەملاندووە، بۆ ئاشتبوونەوە لەگەڵ خودی بووندا... پاشان خۆ ژێردەکەنەوە لەگەڵ ئیماندا... هەموو ئەمانەش وەکو کارێکی ئاسایی جێبەجێ دەکەن، بێ هیچ سەرئێشە و زۆرلەخۆکردنێک.

ئەم ئینسانە ئاسایی و لەبیرکراوانە نمایشتێک دروستدەکەن، دەڵێی ئاوێنەی ئاساییە ومانای قوڵی بوونی خوامان نیشاندەدات... کاتێ ئەو مرۆڤانە لەگەڵ تۆدا پێکدەگەن... براو خوشکانێک کەدەتوانیت لەبری ئەوانیش بیربکەیتەوە و خۆت بخەیتە جێگەی وان...! مەسیحیش دەورو جێگای هەر لێرەدایە.

ڕۆحیانەتی مەسیحی لەسەربنەمایەک دروستبووە کە بریتیە لە دۆزینەوەی نهێنیەکان... ئەگەر تۆ شتێک ببەخشیتە کەسێکی نەبوو... لەڕێگای ئەو بەخشینەوە زیاترت لەوە دەستدەکەوێت کە پێشتر بەخشیوتە.

لەسەر کێلی گۆڕەکەی دۆستۆیۆفسکی نووسراوە... کاتێ گوڵە گەنمێک، دەنکە گەنمێکی لێبەردەبێتەوەو لەدڵی زەویدا دەنێژرێ... بەو مردنەی ئەو دەنکە چەندین گوڵەگەنمی تر دەژێتەوە... دەنا هەر گوڵەگەنمێک بوونی دەبوو...! لەڕێگای بەخشینەوە مرۆڤ دەسکەوتی پتر دەبێت... دیارە ئەم تیۆرییە بۆ عەقیدە وئیمانیش دەگونجێ.

وەڵامی دۆستۆیۆفسکی بۆ هەموو ئەو پرسیارانەی لەمەڕ بوونی خوداوەندێکی زیندو دەکرێن و لەدوی دەگەڕێن؛ زیندو بە مانا و وێناکردنە (تەسەوراتە) تەقلیدییەکانی ئێمە بۆ خوا... بریتیە لە:

- چ کتێبێکی دی ... چ حەرفێ... چ لاپەڕەیەکی دی مەخوێنەرەوە...
- بەدوای مۆسیقایەکی جوانتردا مەگەڕێ...
- چیدی بەپلیکانەی ناخی خودوخەونەکانتا مەچۆرە خوارەوە...
- لەعەشقەوە دەسپێبکە، ئەوانەت خۆشبوێت کە هەموو کەس فەرامۆشیان دەکات.تا ئەودەمەی مرۆ لە قەپیلکی زاتی خۆی و جیهانی خۆیدا، خۆ زیندان دەکات و سەرقاڵی نمایشکردنی ماناکانی ژیانە. ئەو زاتە جۆرە گینگڵێک لەگەڵ ڕۆشنبیری خۆی دا دەدات و لەبەر پێی خۆی زیاتر نابینێ، ڕۆژبەڕۆژیش لەوسامانە ڕۆشنبیرییەی کەمدەکاتەوە و شتێکی دی ناخاتە سەر خەرمانی زانینی خۆی.

بەڵام لەڕێگای عەشقی مرۆڤەوە... لە تولە ڕێگاکانی عاشقبوونەوە... عەشقبوونی پەروەردگار... لەڕێگای عەشقی هونەری جوانییەوە، مرۆڤ دیوە تاریک وشاراوەکانی خودای لێ ڕوناک دەبێتەوە.

دۆستۆیۆفسکی دەڵێ... ڕزگارکردنی جیهان و ژیان لە شەوەزەنگی تاریکی، بەئاشبونەوەی هونەری جوانی چاکەخوازییە لەگەڵ ژیاندا. ئەوجا ئاموٚژگاری (ئەلیوشە) بۆ ئێمە قوڵبونەوەیە، لە مانا قوڵکانی هەقیقەت وسەلیقەی زانین ـ عارفبوون ـ نەک فەرامۆشکردن وتەسلیمبوون بەجستوجۆکانی ئەندێشەسازییەوە لەمەڕ وجودی خۆمان و خودایەک. وتەیەکی بەناوبانگی کلاسیکی هەیە کە باس لە هەقیقەت و مەسیح و پەیوەندییەکانی ئەو دوانە دەکات. (ئەگەر کەسێک ئەوەم بۆ بسەلمێنێ کە مەسیح لە دەرەوەی هەقیقەت بووە و ئەمنیش لە نێوانی مەسیح و هەقیقەتدا، پێوستە ئیختیاری هەڵبژاردنی یەکێکیان بکەم؛ ئەوا من بێشک لای مەسیح هەڵدەبژێرم.

هەر ئێستاش هاتووین بۆ مەیدانی شتفرۆشەکان، حەشاماتێکی زۆر جمەیان دێت. هێند قەرەباڵخە بە لێشاوی جۆرەها کڕیار و دەسگێڕ و ووردەواڵەفرۆشەکان شانی پیاو دەسوێ. ژنان بەئەندازەیەک خۆیان لە سوراو و سپیاو هەڵکێشاوە، کە بۆن وبەرامەی عەترو سوراو و میکیاجەکانیان مرۆ وورِ و کاس دەکات. هەندێک لەو ژنانە وێستاون وگوڵ دەفرۆشن... سانپیتەربۆرگ شارێکە نوقمی گوڵ وگوڵفرۆشەکانیەتی. لەزوربەی جێگا و لەهەموو کاتێکدا گوڵو گوڵفرۆشەکان بەرچاو دەکەون. ئەو شێوە جوانی و ڕەونەقەی کەشاران وەک خەسڵەتی ناسنامەی خۆیان، نیشانی جیهانی دەرەوەی خۆیانی دەدەن، بۆ ئاشتکردنەوەی جیهان ومرۆڤ و ڕزگارکردنیان لەکۆت وپەیوەندییە ڕۆتینیەکانی ژیانی ڕۆژانە... سانپیتەربۆرگ بە جوانی گوڵ و گوڵفرۆشەکانی خۆی بە جیهانی دەرەوەی دەناسێنێ.

ژنان وپیاوان بەپاڵتۆی سپی ئاودامانەوە...هەندێک کەس لەپشتی ئێمەوە خەریکی لەتوپەتکردنی گۆشتی قەسابین... بەکوردییەکەی لەم گوزەرەدا، کە جمەی دێت لەخەڵکی، لە بۆنی بەهارات وداودەرمان، لە سوراو و سپیاوی ژنانە، لە بۆن وبەرامەی ژیان، کە تێکەڵ بە ڕەنگە جوان وگەرمەکانی ئەم گوزەری سانپیتەربۆرگە دەبێت.

دروست ئالێرەکانەدا... لەم گوزەرەدا... ئەو ڕاسکۆلنکۆڤەی لەسەر قادرمەکان بینیمان، دەنگی تەقەی کەوشەکانیمان وەک دەنگدانەوەی ناوئەشکەوت دەبیست... پیاوکوژەکە... پاڵەوانەکەی ناو ڕۆمانی (تاوان وسزا)... ئەوێکی کە تۆزێ لەمەوبەر ئەو پیرێژنەی کوشتبوو. ڕاسکۆلنیکۆڤێکی کە لەلایەن ویژدانییەوە دەرزیئاژن دەکراو بێدار کرایەوە... پاشان (سۆنیا) ئەو ژنە ڕەفتار فریشتەیەی ناسی. پاش زەمانێکی زۆر و لەدوای ئەوەی کە ڕاسکۆڵنیکۆڤ بەتەواوی بووە ئاشناو دۆستی نزیکی سۆنیا. ئیدی بەختوکەدانی ویژدانی بیماری خۆی ووردە ووردە نزیک دەبووەوە لە حاڵەتی دانانان بە تاوانی خۆیدا. هەر لە گوزەرەدا، لەناو هاتوهاوارو قەرەبالخی ئەو حەشاماتەدا... ڕاسکۆلنیکۆڤ دێتە سەرچۆک و ئاشتدەبێتەوە لەگەڵ ویژدانی خۆیدا.

کاتێک ڕاسکۆلنیکۆڤ لێرەدا دەوەستێت، بیر لە قسەکانی سۆنیا دەکاتەوە؛ «بڕۆ بۆ چواریانێک. بەچۆکدا بێ و سوژدە ببە و لەبەردەم شەپۆلی حەشاماتی ئەو خەڵکەدا، ماچی ئەو خاکە بکەو بەدەنگی بەرز هاوار بکە و بڵێ... هۆۆۆ خەڵکینە... گوێبگرن... من گوناحێکم کردووە... بەدەنگی بەرز بقیژێنە... من پیاوکوژم...!!»

ڕاسکۆلنیکۆڤ لەهەمبەر ئەرک و داواکارییەکانی ویژدانی، پێیەکانی لەزەوی نەدەبووەوە و بەزۆر بەدوی خۆیدا ڕایدەکێشان. ئەوەش لەبەرئەوە بوو کە ئەو سەرقاڵی دەستەمۆکردنی ئەزموونی هەستێکی نوێ بوو لە ناخیدا. خودی ئەو هەستەش وەک پزیسکی چەخماخەیەک ئاگرێکی لە هەناو ورۆحیدا هەڵدەگیرساند...

ئیدی لەگەرمی و تینی ئاگری هەناویدا. لافاوی فرمێسک بەڕوخساریدا قەتارەی دەبەست... دروست هەر لەو چرکەساتەدا، ڕاسکۆلنیکۆڤ بەچۆکداهات و لەناوەندی ئەم چواڕیانەدا... لە گوزەری بەقاڵەکاندا... کڕنوشی برد بۆ ئەو ئەرزە پیس وقوڕاویەو بە ئیشتیاوە ماچی دەکرد... پاشان هەستایەوە و ڕویکردە ئاسۆی هەر چواردەوری، وبۆجاری دووەم سوژدەی بردەوە.
ڕاسکۆلنیکۆڤ وسۆنیا دوو جۆرە کارەکتەری جیاواز و نامۆن بەیەک، بەڵام دۆستۆیۆفسکی بە مەرهەمی عەشق زامیان سارێژ دەکات و ئاشتیان دەکاتەوە. ڕاسکۆلنیکۆڤی پیاوکوژ و سۆنیای سۆزانی، برینی زامەکانیان بەمەرهەمی عەشق وئاشتبوونەوە تیمارکرد و بەوەش عەشقیان چوارچێوە بەندکرد لە مانا هەقیقیەکانی خۆیدا.

دڵی هەر یەکەیان دەبووە سەرچاوەی ئاوی کانی ناکۆتایی ژیان بۆ ئەوی تریان.
دوعا خوێندن
خوا گیان... سوپاس بۆ تۆی میهرەبان... ئێمە پێزان و ملکەچ و بەختەوەرین. کە لەم نیعمەتەت بێبەشمان ناکەیت... لە گوناحەکانمان ببورە و ئامۆژگاریمان بکە... دەستمانبگرە وڕێنمایمان بکە بۆ دۆزینەوەی تولە ڕێگانی محیبەت و زانین... ئامین

بۆ نزیکەی دووڕۆژێک دەچێت، کە ئێمە لە سانپیتەربۆرگین... دوو ڕۆژی پڕ لە سەرقاڵی و جەنجاڵی و سەرئێشە وزەحمەتی زۆرمان توشبوو بە دەسەت پەیداکردنی شتگەلێکی کە پێویست بوو بۆ بەئەنجامگەیاندنی کارەکانمان بەهەرحاڵ... ئەوانە مەسەلەیەکی ترن و... وا ئێستاش لەبەردەم گڵکۆی دۆستۆیۆفسکیدا وێستاوین... کێلە قەبرێکی ڕەش، بارانیش نمە نمە دەبارێت و تێکستی سەر کێلە قەبرەکە تەڕدەکاو دەشواتەوە... ئەوە دەخوێنینەوە کە ساڵی ١٨٢١ لەدایکبووە و لەساڵی١٨٨١ یشدا مردووە. ئەمە گۆڕی پیاوێکە... کە لە نێوان دڵەڕاوکەی گومان و یەقینی ئیماندا هەمیشە بەدەست پرسیاری بوون ونەبونی خواوەندەوە گینگڵیدەدا...

لەگەڵ هەموو ئەو تێڕامان و وردبونەوە و گینگڵخواردنەوەیەدا لەمەڕ بووونی خودا، هەمیشە دۆستۆیۆفسکی دەگەڕایەوە سەر ئەنجامگیریەک... ئەویش تەنهاو تەنها ڕێگایەک بوو بۆ تێگەیشتن لەو ئازارو معانات و دەردەسەریانەی بەدەست (هاوخەمیبوون)وە دەچێژرێ. پرسیاری ئاسایی لەمەڕ بوون کە مرۆڤ ناتوانێ خۆی لێ گێل بکات. لە هەستکردن بەئازارەکانی ئەوانی دیدا، مرۆڤ دەتوانێ وەڵامەکانی بدۆزێتەوە.

هەستکردن بەئازاری ئەوانی دیش لای دۆستۆیۆفسکی لە کاراکتەری (مەسیح)دا ڕەنگدەداتەوە و بەرجەستەدەبێت.

خۆ ڕەنگە پەیامی فیۆدۆر بریتیبێت لە مەسیحێک، کە من بە شەشەمین پەیامی خۆشی (ئیڤانیلیستی شەشەم) ناوزەدی دەکەم.

سەرچاوە: Dostojevskijs fotspår. En resa i Sankt petersburg med Owe Wikström

تێبینی

سەرچاوەی ئەم بابەتە وەکو تێکستێک لەبەر دەستی مندا نەبوو... ئەویش بۆخۆی مەسەلەیەکە، کە پێوستە لەم چەند دێڕەدا بۆ خوێنەرانی ڕونبکەمەوە. لەڕاستیدا من یەکەمین جار ئەم بابەتەم وەکو پروگرامێکی ڕادیۆیی لە کەناڵی (یەک)ی سوئیدی بیست. بەپێزی بابەتەکە و مەزنی و تایبەتمەندێتی دۆستۆیۆفسکی لەلایەک و، تواناو دەسەڵاتی ئوڤە ڤیکسترۆم لەڕووی فکر و فەلسەفە وتیۆلۆژییەوە لەلایەکی ترەوە، خستمیانە سەر خولیای وەرگێڕانی بابەتەکە. پاش هەوڵدانێکی زۆر بۆ پەیداکردنی بابەتەکە وەکو تێکستی سوئێدی، دواجار نائومێد بوونم لە پەیداکردنی تێکستە ئۆرگناڵەکە... ئیدی ناچار هەموو پرۆگرامەکەم بەشێوەی (سی دی) لە ڕادیۆی سوئێدی کڕی و پاشان هەموو پرۆگرامەکەم کردە تێکستی سوئێدی و دوای ئەوە ئەو تێکستەم جارێکی دی کردۆتە ئەو کوردییەی کەوا لەبەردەستداییە. هیوادارم توانیبێتم وەرگێڕانە کوردییەکە نزیک بەو شێوازەی کە لە پرۆگرامەکەی ئوڤە ڤیکسترۆمدا هەیە بەخوێنەری کوردزمان بگەیەنم. هەر کەموکوتی وناجۆریەکی بەرچاو بکەوێت، ئەوە دیارە کەم دەسەڵاتی منە و بەپێچەوانەشەوە هەر جوانی دانسقەییەکش هەبێت، ئەوە بێگومان مەزنی دۆستۆیۆفسکی و سەلیقەی ناسینی ئوڤە ڤیکسترۆمە بۆ دۆستۆیۆفسکی.

ئێران و ئەگەری ڕیفۆرمکردنی کۆمەڵگای ئایینی
دیالۆگێک لەگەڵ یۆرگن هابەرماس

سازدانی: کریستیانە هۆفمان

وەرگێڕانی لەعەرەبییەوە: بڕوا عەلادین

بۆ چەندین ساڵ دەچێت، لەئێران بایەخێکی زۆر بەفەلسەفەی ئەڵمانی دەدرێت. یەکێک لەو فەیلەسوفانەشی کە خەڵکانێکی زۆر گرنگی پێدەدەن، یۆرگن هابەرماسە. ئەم فەیلەسوفە هەفتەیەکی لەئێران بردە سەر، لەسەر داوای بانگهێشتکردنی لەلایەن "سەنتەری دیالۆگی ژیارەکان" ەوە کە سەرۆک خاتەمی دایمەزراندوە. پاش گەڕانەوەشی لەئێران، هابەرماس کەوتە وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارانە سەبارەت بەگەشتەکەی.

ئەو سەرسوڕمانی خۆی باسکرد بەرامبەر جیاوازی تێڕوانینیان سەبارەت بەسیستمی ئایینی لەزۆربەی ئەو گفتوگۆ و مشتومڕە ڕەسمی و نارەسمیانەدا کە فەیلەسوف و سۆسیۆلۆژیست و ڕۆژنامەگەر و هونەرمەندەکان لەگەڵیدا باسیانکردبوو.

لەبەردەم جەماوەرێکی زۆردا و لەجێگەیەکی زۆر سیمبولیی کۆماری ئیسلامی وەک (زانکۆی تاران)دا کە هەمیشە یەکێک لەئایەتوڵڵا ڕاسپێردراوەکان لەلایەن سەرۆکی ئایینییەوە نوێژی جومعەی تێدادەکات، هابەرماس باسێکی بەناوی «عەلمانییەت لە کۆمەڵگای خۆرئاوایی پۆست عەلمانییەت»ـەوە پێشکەشکرد. جێگەکە هێند قەرەباڵغ بوو، تەنانەت خوێندکاران لەبەردەم هۆڵی وانەوتنەوەکانیشدا ڕاوەستابوون و بەکەفوکوڵێکی زۆرەوە مشتومڕیان بوو. ڕۆژنامەگەریی ئێرانییش زۆر بەوردی باسی کۆڕەکانیان کرد و بەستیانەوە بەبارودۆخی سیاسی هەنوکەیی ئێرانەوە. تەنها ڕۆژنامەگەری دژ بەڕیفۆرم ڕەخنەیان لێگرت و باسی لێدوانە کۆنەکانی هابەرماسیان کردەوە کە پەیوەستبوو بەکێشەی "سەلمان روشدی" یەوە، ئەمەش بەمەبەستی تاوانبارکردنی "عەتا ئەڵڵا موهاجرانی" وەزیری پێشوی ڕۆشنبیری کە ئەوە بۆ ساڵ و نیوێک دەبێت بەهۆی سیاسەتە لیبراڵییەکەیەوە دەستی لەکار کێشاوەتەوە.

کریستیانە هۆفمان: چ شتێک وایلێکردیت بچیت بۆ ئێران، بەتایبەتی لەم کاتەدا؟

هابەرماس: حەوت ساڵ بەسەر پەیوەندییەکانی سەرەتاماندا تێپەڕی. دواجار پایزی پار لەڕێی ئەو گفتوگۆ و مشتومڕانەوەی کە لەگەڵ هەندێک هاوڕێی ئێرانیدا ئەنجامدا، بڕیارمدا لەو شوێنە گونجاوەدا ئامادەبم کە ئەوان بۆم دەستنیشاندەکەن. وەزیری پێشوی ڕۆشنبیری ئێران "عەتا ئەڵڵا موهاجرانی" کە نزیکیشە لەسەرۆک "خاتەمی" یەوە، لەسەردەمی پۆستی وەزارەتەکەیدا ململانێیەکی توندی بوو بۆ ئازادکردنی ڕۆژنامەگەری لەکۆتوپێوەندەکان. جارێک "نەجیب مەحفوز" یش وتبووی: " تا لەژێر پێی ئەوانی دیکەدا نەپلیشێینەوە، خۆرئاوا بایەخ بەمێشکمان دەدات".

کریستیانە هۆفمان: تۆ چاوەڕوانی چیت دەکرد، ئەی گومانت لەچی بوو؟

هابەرماس: بێگومان کەسێک نابینیت پێیخۆشبێت ئەم فرسەتە بەمەبەستی ریکلامکردن لەلایەنێکی هەڵەوە بۆ خزمەتی ئامانج و کێشەیەکی هەڵە بقۆزرێتەوە و بەکارببرێت. پێشتر ئیمەیلێکم لەلایەن خوێندکارێکی ئێرانی خۆمەوە بۆ هات کە لەشیکاغۆ دەژی، نامەکەی یەکپارچە دوودڵی و ڕاڕایی بوو سەبارەت بەچوونم بۆ ئێران. ئەمە جگە لەلیستی زیندانە سیاسییەکان کە رۆژ بەرۆژ لەزیادبووندایە. وەک چۆن نامەیەکم لەژنەکەی "خەلیل رۆستەمخانی" یەوە پێگەیشت کە چەندین ساڵە زیندانیکراوە. سەنتەری یانەی قەڵەمی ئەڵمانیش پێی ڕاگەیاندم کە بەم زوانە ڕۆژنامەنوس "سیاماک بورزەند" ی تەمەن هەفتا ساڵ، فەرمانی زیندانیکردنەوەی حەوت ساڵی دیکەی بەسەردا دراوە.

کریستیانە هۆفمان: ئەی ئەمجارەیان نەترسایت؟

هابەرماس: بێگومان ناتوانیت پاساو بۆ ئەو جیاکارییە یاساییە بهێنیتەوە کە بەرامبەر بەمافی ئافرەت و ڕاوەدونانی سیاسییانەی ئۆپۆزسیۆن و پشتگیریکردنی "حیزبوڵڵا" پیادە دەکرێت، ئەمە لەحاڵەتێکدا کە ئەگەر ئەو زانیارییانەی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا باسیاندەکات ڕاستبن. ئەو لافیتانەی کە وێنەیەکی قەبارە ئاسایی کەللەسەری هەردوو مورشیدەکەی شۆڕشی ئیسلامییان لەسەر کێشرابوو، کۆماری ئەڵمانیای ڕۆژگاری هۆنیکەریان دەهێنایەوە یادم و هەر لەیەکەم نیگاوە شۆکیان دەکردم و هەروا دۆشدادەمام. بەڵام سیمای شەهیدەکان لەسەر وێنە لەزگەییەکان بەهایەکی دیکەی هەبوو، چونکە لەهەموو شەقامەکانی تاران و هەموو جێگەکانی شاردا ئەو کەسانەی بیردەخستینەوە کە کوژراو و قوربانیەکانی جەنگە درێژخایەنەکەیان بوو لەگەڵ عێراقدا. لەو سەنتەرە کولتورییەیشدا کە بێهیچ ڕاگەیاندنێک چوینە ناوی، دیمەنێکی سەیر و سەمەرم بینی کە وەک دیمەنی محەمەد

وابوو لەبەردەم مەککەدا: ڕاستەوخۆ شانۆگەری ئازارەکانی مەسیحم بیرکەوتەوە لەئۆپێراکاندا. دیارە ئەم تێبینیانەی سەرەتا مرۆڤ دوودڵ و ڕاڕا دەکات. بەڵام هەموو ئەو حوکمە پێشوەختانەی لەکاتی گەشتێکدا بۆ شوێنێک پێتە و بیریان لێدەکەیتەوە، پاشتر دەکەویتە ژێر کاریگەری ئەو ژیانە ئاساییەی ڕۆژانەی خەڵکەکەوە کە زۆر کەللەڕەقانە سنورەکانی هەموو سیستەمێک دەبەزێنێت. بەهەرحاڵ، ئەوەی کە من بینیم و لەگەڵ ڕۆشنبیران و هاوڵاتییەکانی شارەکەدا بێهیچ ترس و دوودڵییەک و زۆر هۆشیارانە باسمان لێکرد، وێنەی ئەو کۆمەڵگا بێدەنگکراوە نەبوو کە لەلایەن سەنتەرەوە ئاڕاستەدەکرێت و وەکو بارودۆخی ئاسایشیش سەرجەمی سوچ و پەناکانی کۆنترۆڵکراوە. ئەو دەزگا پەرشوبڵاوەی دەسەڵاتیش کە هەیە، بەرلەوەی هەموو کۆمەڵگا کۆنترۆڵبکات و بەسەریدا زاڵبێت، دەکەوێتە نێو ئەو دینامیکییەتە نێوخۆییەی کۆمەڵگاوە کە بەسەر زیاد لەسەنتەر و کەنارێکدا دابەشبووە. دیارە ئێستا بەبۆنەی دوودڵی ریفۆرمیستەکانەوە، هاوڵاتیانیش زۆرتر دوودڵ و ڕاڕان. یەکێک لەو برادەرە لاوانەم کە مامۆستای زانستە سیاسیەکانە و لەو گروپەدا ناسیم کە ڕۆشنگەر و هاوسۆزی ئەزموونی ئەمریکان، هەمیشە باسی ئەوەم بۆ دەکات کە سەرباری هەموو مەترسی و نالەبارییەکانی بارودۆخەکە، بەڵام هەر لەشیکاغۆوە دەگەڕێتەوە تاوەکو وانە بڵێتەوە. ئەمێستا لەئێراندا لانیکەم ڕایەکی گشتی سیاسی پڕ لەکەفوکوڵ و حەماسەت هەیە بۆ گفتوگۆ و ئارگیومێنت.

کریستیانە هۆفمان: ئەی ئەو بەربەست و تابۆیانەی لەقسەکانتدا بەریانەکەوتیت چی بوون؟

هابەرماس: ئەو برادەرانە لەگفتوگۆکانیاندا زۆر مولتەزیم و شارەزابوون، هەر بۆیە بێهیچ کێشەو ئاڵۆزییەک زۆر گفتوگۆ و مشتومڕی وروژێنەر و جەوهەریمان ئەنجامدا. تەنانەت لەکایەی سیاسیشدا هیچ جۆرە کاردانەوەیەکی نێگەتیڤم نەبینی. هەندێک جار باسی مافی بوونی ئیسرائیلمان دەکرد، وەک چۆن باسی ئەو ڕەخنەگرانەی سیستەمەکەمان دەکرد کە زیندانیکرابوون. سنووره زاتییەکان شتێکن کە مرۆڤ بەچاو نایانبینێت و هەستیانپێناکات. شتێک کە وەک کۆسپێک بەریکەوتم، مەلایەکی گەنج بوو کە لەمۆنتریال دکتۆرای هێنابوو وە لەشارە موقەدەسە کۆنەکە "قوم" ەوە هاتبوو کە کۆلیژی مەڵبەندی فێرکاری پیاوانی شیعەی تێدایە. ئەو لەگەڵ خۆیدا کوڕەکەی و سێ برای موسوڵمانیشی هێنابوو کە یەکێکیان ئەمریکی بوو، هەروەها پرسیارێکی زۆر گرنگی ئاڕاستەکردم. پرسیارەکەی پەیوەست بەپێشنیارەکەمەوە سەبارەت بەوەرگێڕانی ناوەرۆکە دەلالییەکانی زمانی ئایینی بۆ زمانێکی فەلسەفی یان دنیایی. ئەو وتی باشە و هیچ کێشەیەک لەمەدا نیە، بەڵام داخۆ ئەو کاتە هەموو جیهان بەناوی ئایینەوە تاریکناکەن؟ ئیدی کەشوهەوای گفتوگۆکە تێکچوو، چونکە منیش

لێمپرسی: بۆچی ئیسلام پشت بە وشە نابەستێت وەک نێوەندێک و واز لەئامرازەکانی بەزۆر سەپاندنی ڕقی سیاسی بهێنێت؟ ئەوە بوو ئەو میوانە زۆر نەرمونیان و بەڕێزە بەپاساوێکی ئایینی زۆر ڕەق و توندوتیژەوە وەڵامی دامەوە. ئەوە چرکەساتی پەردەهەڵماڵینی بوو لەسەر ڕاستییە دۆگماییەکانی. دواجار لەکۆتایی گفتوگۆکەدا "ئایەتوڵڵا شێخ" کە زۆر بەئارامی و بێدەنگ گوێی لەقوتابییەکەی گرتبوو، بۆ ئارامکردنەوەی کەشوهەوای گفتوگۆکە کتێبێکی دامێ. سەنتەرەکەیان کتێبێکی دانابوو کە لەلایەن "سەنتەری پاراستنی تێکستە ئایینییە کۆنەکان" لەئەمریکاوە وەرگێڕدرابوو بۆ ئینگلیزی. پاش کەمێک بۆم دەرکەوت ئەو کتێبە وەک هەر تێکستێکی سەدەکانی ناوەڕاست دەخوێنرێتەوە. لەگفتوگۆکەی پاشتریشدا یەکێک لەو برادەرانەی کە سەرقاڵی کاری فەلسەفی بوو، هەوڵیدا بەڵگەیەکم بۆ بهێنێتەوە کە مەلاکەی پێشوو پشتی پێبەستبوو، بەقسەی خۆی دەیویست چەمکەکەی "ماکس فیبەر" دەربارەی ئەقڵانیەتی خۆرئاوا ڕێکبکاتەوە و دەیگوت: ئەمڕۆ خەڵکی وا لەپەرەسەندنی مۆدێرنەی ئەوروپی دەڕوانن کە گوایە لەچاو کولتورە گەورەکانی دیکەدا ڕەفتارێکی زۆر تایبەتیە، پێویستە مرۆڤ بەرلەوەی کە لەئیسلام ڕابمێنێت و لێیوردبێتەوە، لەکێشە و قەیرانە باتۆلۆژییەکانی بکۆڵێتەوە. ئایا ئەمە ئێدوارد سەعیدێکی ئاوەژوو نییە؟ من دەڵێم لەبەرامبەر تێڕوانینە کەمتەرخەم و کەموکوڕەکەماندا بۆ خۆرهەڵات، لەوبەریشەوە خۆرئاواناسییەک لەگۆڕێیە. لەڕاستیدا ئەم دۆخە زەینییە هیچ مۆرکێکی تایبەتی نییە لەچاو ئەو بارودۆخە ئەکادیمییەدا کە لەتاران بینیمان.

کریستیانە هۆفمان: ئایا چۆن ئەو گفتوگۆ فەلسەفی و سۆسیۆلۆژییانەی خۆرئاوا لەخزمەتی گفتوگۆ ئایینی ـ فەلسەفییەکانی ئێراندا بەکاردەهێنیت و تەوزیفیدەکەیت؟

هابەرماس: ئەگەر مرۆڤ سەفەریکرد و کەرەستەیەکی فیکری کەمی پێبوو، ئەوا هەر زوو دەکەوێتە نێو ئاژاوە و گێژاوی ئەو بارودۆخی تێگەیشتنەوە کە دەبێت ڕۆڵی بەربەرییەکانی تێدا ببینێت: بەو مانایەی ئەوان زیاتر لەئێمە تێدەگەن نەوەک ئێمە لەوان تێبگەین. ئەو سۆسیۆلۆژیستانەیان کە زۆربەیان لەفەرەنسا وانەیان خوێندوە، ئاگاداری هەموو پەرەسەندنەکانی ئەمریکان. لەفەلسەفەشدا بایەخێکی زۆر دەدەن بە "کانت" و "شیکەرەوە ئەنگلۆساکسۆنییەکان" و پرەنسیپەکانی فەلسەفەی سیاسی هاوچەرخ. بەڵام کێشەکە لەوەدایە کە پارێزگاریکەر لەو ململانێ فیکرییانەی کاریگەرییان لەسەر ڕای گشتی هەیە، لەسەرچاوەی دیکەوە دێن. لە نەوەدەکاندا "مارتن هایدگەر" و "کارل پۆپەر" سەرچاوەی خاڵە سەرەکییەکانی گفتوگۆی نێوان "ڕەزا داوەری ئەرکانی" و "عەبدولکەریم سروش" بوون کە ئێستا "داوەری" سەرۆکی ئەکادیمیای زانستەکانە و بەلایەنگری "پۆستمۆدێرنە"

حیسابدەکرێت. ئەو بەرلەهەموو شتێک، پشتی بە دوا کارییەکانی "هایدگەر" بەست سەبارەت بە شیکردنەوەی "جەوهەری تەکنیک" و بەستنەوەی بەرەخنەیەکی نێوخۆییەوە لەمۆدێرنەی خۆرئاوا. بەڵام "سروش" کە ئێستا میوانی وەرزێکی لێکۆڵینەوەی زانکۆی هارڤاردە، حەزی بەئاراستەیەکی سۆفیزمی دیاریکراوی ئیسلامە و وەک یەکێک لەلایەنگرانی "پۆپەر"، داوای جیاکردنەوەیەکی پێودانگئاسای ئایین دەکات لەزانست. ئەگەر بەباشی لەجەوهەری ئەو مەسەلەیە تێگەیشتبێتم ئەوا دەڵێم "داوەری" وەک قسەکەرێکی فەلسەفی بەڵام بەزمانی ترادسیۆنی شیعەوە دەدوێت، لەکاتێکدا "سروش" ئەمڕۆش وەک جاران ـ بەڵام بەکاریگەرییەکی کەمترەوە ـ داوای جیاکردنەوەیەکی دەزگایی دەکات لەنێوان سیاسەت و دەسەڵاتی ئایینییدا. زۆر دڵم خۆشبوو کە لەیەکەم ڕۆژی چاوپێکەوتنە ڕەسمییەکەدا و لەنێو تەموژی هەموو دەنگەکاندا ناوێکم بیست کە دەیەوێت قسەبکات: ئەویش "داوەری" بوو. داوەری وتی چەمکی ئەو ئەقڵەی لەسایەی میتافیزیکای خۆرئاواییدا گەشەیکردووە، زۆر لەوە بەرتەسکترە بتوانێت هەموو ئەو توانا پێشبینیئامێز و حەدسییانە بگرێتەخۆ کە لەسنوری شتە زۆر ئەقڵانییەکان لادەدەن. ئەمەش بوارێکی باش بوو بۆ ئارگیومێنت سازکردن سەبارەت بەوەی چۆن دەبێت مرۆڤ زۆر بەئاسانی ئەقڵ و ئەقڵی پۆزەتیڤیزم یەکسان بکات بەیەک. بەڵام ئەوە بوو گفتوگۆکە زۆری نەخایاند چونکە برادەرێک شێواندی و پرسیاریکرد لەکێشەی مافەکانی مرۆڤ وتی: ئایا دەبێت هاوەڵانی "راوڵس" سەرباری مێژووە خۆرئاواییەکەیان هەقی ئەوە بەخۆیان بدەن کە ئەو ئایدیایە بەسەر هەمووواندا بسەپێنن؟ ئەوە وەرگێڕی کارەکانی "کارل پۆپەر" بوو کە ئەم پرسیارەی کرد، منیش وەڵامێکی کانتیزمانەم دایەوە. ئیدی سەرلەنوێ و بەبێئەوەی کەس مەبەستی بێت، کەشوهەوای کۆنی گفتوگۆکەی نێوان ئایدیاکانی هایدگەر و پۆپەر دووبارەبۆوە.

کریستیانە هۆفمان: بۆچی تا ئێستایش لەئێراندا ـ بەهۆی رۆشنگەری و عەلمانیەت و دەستورەکان و گەرانتی ئازادی بیروڕاوە لەئەوروپا ـ ئەم تەنگژانە چارەسەر نەکراون، مەبەستم پەیوەندی نێوان دەوڵەت و ئاین و کۆمەڵگا و ئایینە؟

هابەرماس: هەر دوو ئەو لێکچەرەی کە پێشکەشمکردن بەجەماوەری گشتی، تایبەت بوون بەم پرسیارە. بەڕاستی سەرم سوڕما کە بینیم لەو نێوەندە بەرفراوانەی زانکۆدا کەس باس لەبنەماکانی سیۆکراتیزم ناکات!

کریستیانە هۆفمان: دەتوانیت بەدیاریکراوی ڕوونیبکەیتەوە کە مەبەستت چییە؟

هابەرماس: دەسەڵاتی ئایینیی ڕێگە بەکەمینە ئایینییەکانی وەک زەرادەشتی و یەهودی و مەسیحییەت دەدات بەئاشکرا سروتەکانیان پیادەبکەن، واتە ئەوانەی کە کەوتونەتە پێش سەرهەڵدانی ئیسلامەوە، بەڵام بۆنمونە ڕێگە بەکەمینەی بەهائییەکان نادات. لەهەمان کاتیشدا ئەم دەسەڵاتە ئیرادەی خۆی بەسەر هەموو هاوڵاتیاندا زاڵدەکات، بەموسوڵمان و ناموسوڵمانەکانیشیەوە ، ئەو شێوازی زیندەگییەیان بەسەردا زاڵدەکات کە شەریعەتی ئیسلامی چەسپاندویەتی. ئەمەش خۆی ئەو پرسیارە دەهێنێتە گۆڕێ کە داخۆ ئایین بەوازهێنانی لەدەسەڵاتە سیاسییەکەی، دەتوانێت لەدارِشتنی مۆدێلێکی زیندەگیدا هێزەکەی بپارێزێت، واتە ڕاستەوخۆ لەگەڵ ویژدانی ئەو تاکەکەسەدا گفتوگۆبکات کە سەر بەتایفەکەی خۆیەتی و ناڕاستەوخۆیش کاریگەرییە سیاسییەکەی لەچوارچێوەی ئەو فرەدەنگییەدا پراکتیزەبکات کە لەسایەی ڕایەکی گشتی لیبراڵیدایە؟ بەر لەهەر شتێک، گفتوگۆکەمان لەسەر توانای ئەگەری گوێزانەوەی نمونەی ئەوروپی و بەستنەوەی بوو بەکۆنزێنس "سیاق" ە تایبەتیەکەیەوە. ئایا ئەو فرەدەنگییە ئایینییەی یاسا گەرانتی بوونیەتی، دیاردەیەکی خۆرئاواییە؟ ئەی ئایا فرەدەنگی پابەندە بەهەلومەرجی سەرهەڵدانە مێژووییەکەیەوە، یان چارەسەرێکی ماقوڵمان دەداتێ بۆ کێشەیەک کە ئەمڕۆ هەموو کۆمەڵگاکان بەدەستیەوە دەناڵێنن؟ ئایا نابێت کولتورەکانی دیکەیش لانیکەم چارەسەرێکی هاوشێوە بدۆزنەوە؟

کریستیانە هۆفمان: لەچاوپێکەوتنەکانی ئێراندا مرۆڤ وا هەستدەکات دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ریفۆرمی پرۆتستانتی، یان ڕات وایە کە ئەو جۆرە پرسیارانە لەئەوروپایشدا هەن؟

هابەرماس: ڕەنگدانەوەی ئەو هۆشیارییە ئایینییەی کە لەناو چوارچێوەی تایبەتمەندی مۆدێرنەدا دێتەدی، کێشەیەکە کە دەبێت لەناوەوە چارەسەر بکرێت. بەڵام ئایا ئیسلام چۆن ئەم پێکەوەگونجانە بەدیدەهێنێت، ئەوە مەسەلەیەکە تایبەتە بەئێمە لەئەوروپا، چونکە ئێمە تەنها نیمچە چارەسەرێک بۆ تایفە ئیسلامییەکانمان نادۆزینەوە. پێویستە هاوڵاتیانی دەوڵەت بتوانن بەتوانای دەرککردنی سوبێکتی خۆیان پرەنسیپەکانی دەستور قبوڵبکەن، ئەمە جگە لەوەی بروایشم وایە کە دەبێت جەخت بکرێتە سەر ململانێ ئایینییەکانی نێو ئیسلام خۆیشی. ئەمڕۆکە کەسانی ئایینی وەک "محەمەد موجتەهید شابستاری" هەن کە ڕەخنەگری مەزنن و ڕۆڵێکی گەورەیان هەیە تەواو وەک ئەو ڕۆڵەی کە فەیلەسوفی دونیایی "سروش" لەنەوەدەکاندا هەیبوو. با ئەوەشمان بیرنەچێت کە "شابستاری" چەند ساڵێک لەهامبۆرگ ژیاوە و بەئەڵمانییەکی تەواو قسەدەکات. ئەو سەر بەقوتابخانەی ترادسیۆنالی هێرمۆنۆتیکایە و وەک ڕاڤەکاری وەحی دەڕوانێتە کەسی خاوەنباوەڕ، بەشێکی زۆری بەڵگە و سەلماندنەکانیشی خاوەن مۆرکێکی پرۆتستانتین لەدژی بالادەستی ئەرسۆزیکسی. بەهەرحاڵ،

ئەو جەختەکاتەوە سەر خودی مرۆڤ وەک جێگە و سەرچاوەی ئایینی، ئەمە جگە لەوەی کە هەوڵدەدات بەهۆی تێگەیشتنەکەیەوە لەپەیوەندی دیالەکتیکی نێوان دۆگمای ئایینی و زانست دەروازەی لاهوتی ئیسلامی بکاتەوە بۆ زانستە مرۆییەکان و فەلسەفەی هاوچەرخ. بەلاّم ئەو بەر لەهەر شتێک خاوەنی چەمکێکی هێرمۆنۆتیکی رۆشنگەرانە بوو سەبارەت بە ترادسیۆنی ئایینی، کە ڕێگەخۆشکەربوو بۆئەوەی بەشێوەیەکی ئەبستراکت لەناوەرۆکە جەوهەرییەکەی فەرمایشتەکانی پێغەمبەر تێبگات و لەعورف و نەریتە ترادسیۆنالییەکانی مۆدێلی زیندەگییانەی مێژووی جیابکاتەوە.

کریستیانە هۆفمان: تۆ لەئێران چاوت کەوت بەهەندێک بیریاری ریفۆرمیست کە لەچواردەوری "خاتەمی" کۆبوونەتەوە. ئایا بەڕای تۆ ریفۆرمیستەکان ئامادەن بەسەر ئەو ململانێیەی نێوان دیموکراسی و سیۆکراسیدا زاڵبن کە لەدەستوری ئێرانیدا هەیە، تاوەکو بتوانن دیموکراسی سەقامگیربکەن؟

هابەرماس: کە مەلا "موحسین فدیوار" ی لاو ڕەخنە شیعەگەراکەی بلاّوکردەوە لەبنەما یاساییەکانی سیستمەکەی "خومەینی"، زیندانیکرا. هەر لەماڵەکەیشیدا چاوم کەوت بەهەندێک لەو ڕیفۆرمیستانە: لەپاڵ "شابستاری" دا چاوم کەوت بە "سەعید هاجەریان" و سەرتاپای جەستەی پاشماوەی پرۆسەی هەوڵدانی تیرۆرکردنەکەی بەر لەدوو ساڵ پێش ئێستای بوو. لەو دانیشتنەدا بەدیاریکراوی قسەمان لەسەر ئەم کێشەیە کرد. باسی ئەوەمان کرد کە داخۆ ریفۆرمیستەکان دەتوانن تاوەکو چ ئاستێک بڕۆن؟ ئەی ئایا کشانەوە لەلکاندنی فەرمایشتە ئایینییەکان و کۆمەڵگای ئایینی بەدەسەلاّتی دەوڵەتەوە تاچەندە گرنگ و جیدیە بۆ ڕیفۆرمیستەکان؟ دیارە من تەنها کۆمەڵێک زانیاری پراگماتیکیم لێیان بینی: مرۆڤ دەبێت هەنگاو بەهەنگاو کاربکات و ئەزمون وەربگرێت و.. لەمجۆرە قسانە. تەنانەت لەڕەوتی ئەم قسە زۆر گرنگانەیشدا بۆم دەرنەکەوت کە ئەم ریفۆرمیستانەی ڕێگەی سێهەم "واتە پێکەوەلکاندنی خۆرهەلاّت و خۆرئاوا" چۆن بیردەکەنەوە و مەبەستیان چییە. پاشتر لەهەندێ دانیشتن و ئاخاوتنی دیکەدا توانیم سروشتی ئەو شۆڕشگێرانە بناسم کە تەواو نائومێدن. ئەوە سیستمی تەکنۆکراتی پەهلەوییە تەواو نامۆیە بەهاولاّتییان و خۆیشی سیستمێکی گەندەڵ بووە و سالاّنی ١٩٧٨ بۆ ١٩٧٩ لەسەر بنەمای ترادسیۆن و کەلەپوری بۆماوەی ئایینی ژیاوە، وەک تەنها هێزی ئاکاری بێ زیان. مارکسیزمیش وەکو لایەنی تیۆری فیکری و وەکو کولتوریش هەر لەسەر میراتی خۆرئاوایە. ئەو کات خەڵکە لاوەکە ئەڵتەرناتیڤێکی ئازادیخوازیان ویستوە، هەر بۆیە دیسپۆتیزمێکی ئایینییان لەفۆرمی دەسەلاّتێکی دووفاقی نادیموکراتیدا دەستکەوتوە. لەوانەیە سەرەتا بەستنەوەی تەوژمی ئازادیخوازی بەناوی

خومەینییەوە شتێکی سەیر و ناوێزە «شاز» بوو بێت، بەڵام ئەو پەیوەندییە ئەزمونێکی تاکەکەسی تایبەتمەند بووە لەدۆخی وروژاندنی کەفوکوڵی شۆڕشگێڕاندا. ئەوەی من بۆم دەرکەوتوە، ریفۆرمیستەکان نایانەوێت ببنە کەسی مورتەد و زۆربەشیان رەخنەی سیستمەکە دەکەن، بەڵام لەیەک کاتدا نوێنەرایەتیشی دەکەن. ئەوان داوادەکەن وا لەریفۆرمەکانیان تێبگەن ـ ریفۆرم بەمانای دامەزراندنی دەوڵەتی یاسا و دیموکراسی و دامەزراندنی بەڕێوەبەرایەتییەکی کارا و بوژاندنەوەی گەشەی ئابووری لەبەرامبەر کرانەوەیەکی پرۆگرامیزەکراوی بەردەم بازاڕی جیهانیدا ـ کە بەردەوامییەکی ڕاستکراوەی رەوتی شۆڕش خۆیەتی. بەم مانایەش، ریفۆرمیستەکان خۆیان ئارەزوویان دەستورە. ئەوەبوو کوڕی "ئایەتوڵڵا بەهەشتی" کاتێک هات بۆ قوتابخانە لەئەڵمانیا گوزارشتی لەمە کرد و وتی: لەناو شۆڕشدا شۆڕش ناکرێت.

کریستیانە هۆفمان: بەڕای تۆ کۆمەڵگای ئێرانی دەتوانێت ئەم ناکۆکییانە چارەسەربکات؟

هابەرماس: دیارە ئەمە شتێکە کەس نایزانێت. بۆ نمونە پێویستە مرۆڤ بزانێت چی لەبیری لاواندایە، بەتایبەتی ئەو ئافرەتانەی خاوەن پەروەردە و خوێندنی ئەکادیمی و زانکۆن. ئەمڕۆ ئافرەتان نیوەی قوتابیانن. داخۆ ئەگەر ڕێگەیان بدرێتێ، چەندیان بەئاشکرا سەرپۆش و حیجابەکانیان لادەبەن؟ ئایا لەمێشکیاندا ماتەریاڵی دینامیتئاسا و تەقینەوە هەیە وا سیستمی ئایەتوڵڵا و شێخەکان لێیان دەترسن؟ یەکێک لەو کەسانەی کە ڕێبەرێکی گەشتەکەم بوو و تاوەکو «برسیپۆلیس» هاوەڵم بوو، ئافرەتێک بوو نەوەک سیاسی بێت، ماوەیەکی کەم بوو خوێندنی تەواو کردبوو، ئینگلیزی قسەیدەکرد و بایەخی بەفرۆید و یۆنگ دەدا و رۆمانی ئەمریکی و پورتوگالی هاوچەرخی دەخوێندەوە. ئەو خانمە باسی هاوڕێیەکی خۆی بۆ کردم کە شوی بەپیاوێکی خراپ کردووە و ئەمیش داوای جیابوونەوەی لێکردووە، بەڵام هەر تەڵاقی نەداوە، هەر بۆیە یاسای دادوەری ئامۆژگارییان کردووە جارێکی دیکە هەوڵبداتەوە. نا، ئەو جیاکردنەوەی ڕەگەزی نێر و مێ لەمزگەوتەکاندا کێشەی بۆ دروستناکات، بەڵام ناتوانێت یاسا ترادسیۆنالییەکانی نەریتی ئایینی پراکتیزەبکات. ئەگەر هەستێکی ئایینی قوڵ هەبوایە، ئەوا وەک چۆن بۆ مەسیحی و یەهودییش هەیە، بۆ موسوڵمانیش دەبوو. ئەو خانمە دڵنیابوو لەوەی کە لەگەڵ یەکەم هەڵبژاردنی خاتەمیدا پەیوەندییە کولتورییەکان ـ واتە ئازادی جوڵە و هاتوچۆی زیندەگی تایبەتی خود ـ گۆڕاون، بەڵگەشی بۆ ئەوە بریتی بوو لەوەی کە کەمێک قژی دەرکەوتبوو..

سەرچاوە: گۆڤاری «فکر و فن»ی ئەڵمانی، ژمارە ٧٦